

Denne boka gir et bilde av aktuelle *brytninger* i norske bygdesamfunn. Gjennom ulike perspektiver presenterer 30 samfunnsforskere sine analyser av interessekonflikter og endringer som mange er opptatt av i dag: brytninger mellom tradisjon og nyskaping, mellom bruk og vern, mellom ulike grupper, mellom individuelle og fellesskapets interesser, mellom sentrum og periferi, og mellom det lokale og det globale. Artikkene belyser tre hovedtema:

- Brytninger i rurale liv
- Brytninger i bruk og forvaltning av natur og landskap
- Brytninger knyttet til rural næringsvirksomhet

Rurale brytninger henvender seg til alle som er opptatt av og interessert i spørsmål som berører bygdesamfunn.

Marit S. Haugen og Egil Petter Stræte (red.)
Rurale brytninger

Rurale brytninger

Marit S. Haugen og Egil Petter Stræte (red.)

Rurale brytninger

Rurale brytninger

Marit S. Haugen og Egil Petter Stræte (red.)

 tapir akademisk forlag

© Tapir Akademisk Forlag, Trondheim 2011

ISBN 978-82-519-2708-6

Det må ikke kopieres fra denne boka ut over det som er tillatt etter bestemmelser i «Lov om opphavsrett til åndsverk», og avtaler om kopiering inngått med Kopinor.

Grafisk formgivning og tilrettelegging: Type-it AS

Omslag: Mari Røstvold, Tapir Akademisk Forlag

Trykk og innbinding: AIT Otta AS

Tapir Akademisk Forlag har som målsetting å bidra til å utvikle og utgi gode læremidler og alle typer faglitteratur. Vi representerer et bredt fagspekter, og gir ut ca. 70 nye titler i året. Vi har basis i undervisnings- og forskningsmiljøet i Trondheim, men vi har forfattere fra fagmiljøer i hele landet. Våre viktigste produktområder er:

- *Læremidler for høyere utdanning*
- *Fagbøker for profesjonsmarkedet*
- *Sakprosa for det regionale allmenntilbudet (regional kultur, historie og natur)*

Tapir Akademisk Forlag

7005 Trondheim

Tlf.: 73 59 32 10

Faks: 73 59 84 94

E-post: forlag@tapir.no

www.tapirforlag.no

Forlagsredaktør: vebjorn.andreassen@tapir.no

Innhold

Forord.....	7
1 På sporet av det rurale	9
Marit S. Haugen og Egil Petter Stræte	
2 Innflyttarplaga i bygdebyen revisited.....	23
Andreas Hompland	
3 Ei klassereise frå bondesamfunn til akademia.....	43
Reidar Almås	
4 Ekte mannfolk spiser ikke sushi?	63
Arve Hjelseth og Oddveig Storstad	
5 Bygdeliv på glanset papir – rural idyll i livsstilsmagasinet LevLandlig	91
Nina Gunnerud Berg	
6 Ute i naturen: Fortellinger om betydningen av friluftsliv for innflyttere i nord.....	121
Mai Camilla Munkejord	
7 Idyll i hyttebygda? Lokalbefolkningens perspektiver.....	141
Johan Fredrik Rye og Maja Farstad	
8 Hytta som møtestad - tilpassing og utfordring	161
Mariann Villa	
9 Bruk og vern – brytninger om demokrati.....	179
Jostein Vik, Ingrid Bay-Larsen og Jørund Aasetre	
10 Redd for rovdyr? Jakten på rovdyrkonfliktens materielle virkelighet	203
Katrina Rønningen og Arild Blekesaune	

11	Sex, sprit og storokse Marknaden i møte med den østerdalske elgjaktetos.....	227
	Bjørn Egil Flø	
12	Friluftslivets moralske landskap – trender og tradisjoner	245
	Frode Flemsæter, Katrina M. Brown og Frank Egil Holm	
13	Pilegrim på tunet. Eit essay om turisme, vandring og vertskap.....	267
	Odd Inge Vistad	
14	Mellom vekst og bærekraft – gårdsturisme som balansekunst.....	287
	Berit Brandth, Marit S. Haugen og Britt Kramvig	
15	Merverdi i lokale kvaliteter? Erfaringer fra regionalt utviklingsarbeid i Valdres..	309
	Karoline Daugstad, Gunn-Turid Kvam og Svein Frisvoll	
16	Holdninger til genteknologi i matproduksjonen: Prinsippfaste bønder og pragmatiske forbrukere!	333
	Trine Magnus og Reidar Almås	
17	Fra enfold til mangfold? Om veien til balansert kjønns sammensetning i Landbrukssamvirkets styrer	355
	Hilde Bjørkhaug	
18	Kvalitetsstrategier ved vekst – erfaringer fra fem nisjematbedrifter	381
	Gunn-Turid Kvam og Trine Magnus	
19	Kysten i endring: Om fiskeripolitikken som distrikts- og lokalsamfunns politik.	405
	Jostein Vik, Jahn Petter Johnsen og Signe Annie Sønvisen	
20	Brytninger mellom konvensjoner.....	427
	Egil Petter Stræte	
21	Om forfatterne	447

Forord

Denne boka er en antologi som består av bidrag fra 30 forskere fra ti ulike forskningsmiljø. Forskning blir ofte vurdert ut fra vitenskapelig publisering i anerkjente internasjonale tidsskrifter og forskerne vier mye oppmerksomhet til slikt arbeid. Vi synes også det er viktig å få en publiseringskanal på norsk, for å gjøre forskningen lettere tilgjengelig for en bredere leserkrets i Norge. Det er også viktig å opprettholde norsk som arbeidsspråk for norsk samfunnsforskning.

Målgruppen for boka er alle som er opptatt av og interesserte i rurale spørsmål og bygdeutvikling enten det er beslutningstakere, forskere, studenter eller den interesserte allmennheten. Artiklene er selvstendige bidrag som kan leses uavhengig av hverandre, men til sammen mener vi de gir et godt bilde av aktuelle tema i det norske samfunnet. Bidragsyterne til boka har med basis i egen forskning skrevet artikler som tematisk kan belyse aktuelle brytninger og endringsprosesser i Bygde-Norge.

Vi ønsker å takke alle de som har bidratt til at dette har blitt en faglig bok, først og fremst alle forfatterne som har tatt utfordringen med å skrive en artikkel. For at boka skal oppfylle de vitenskapelige krav som stilles til en akademisk utgivelse har vi vært avhengige av eksterne fagfeller i tillegg til oss redaktører. Vi vil gjerne takke alle de som har bidratt med å vurdere, kommentere og gi faglige innspill: Reidar Almås, Berit Brandth, Arild Blekesaune, Nina G. Berg, Lene Foss, Knut Hidle, Petter Holm, Jorid Hovden, Anne Moxnes Jervell, Olve Krange, Oddmund Otterstad, Marit Reitan, Lars Rønning, Lars O. Seljestad, Ketil Skogen, Mariann Villa, Odd Inge Vistad og Agnete Wiborg. Selve fagfellevurderingen ble gjennomført anonymt. Vi vil også takke de som har bidratt med bilder til boken.

Trondheim, mars 2011

Marit S. Haugen og Egil Petter Stræte

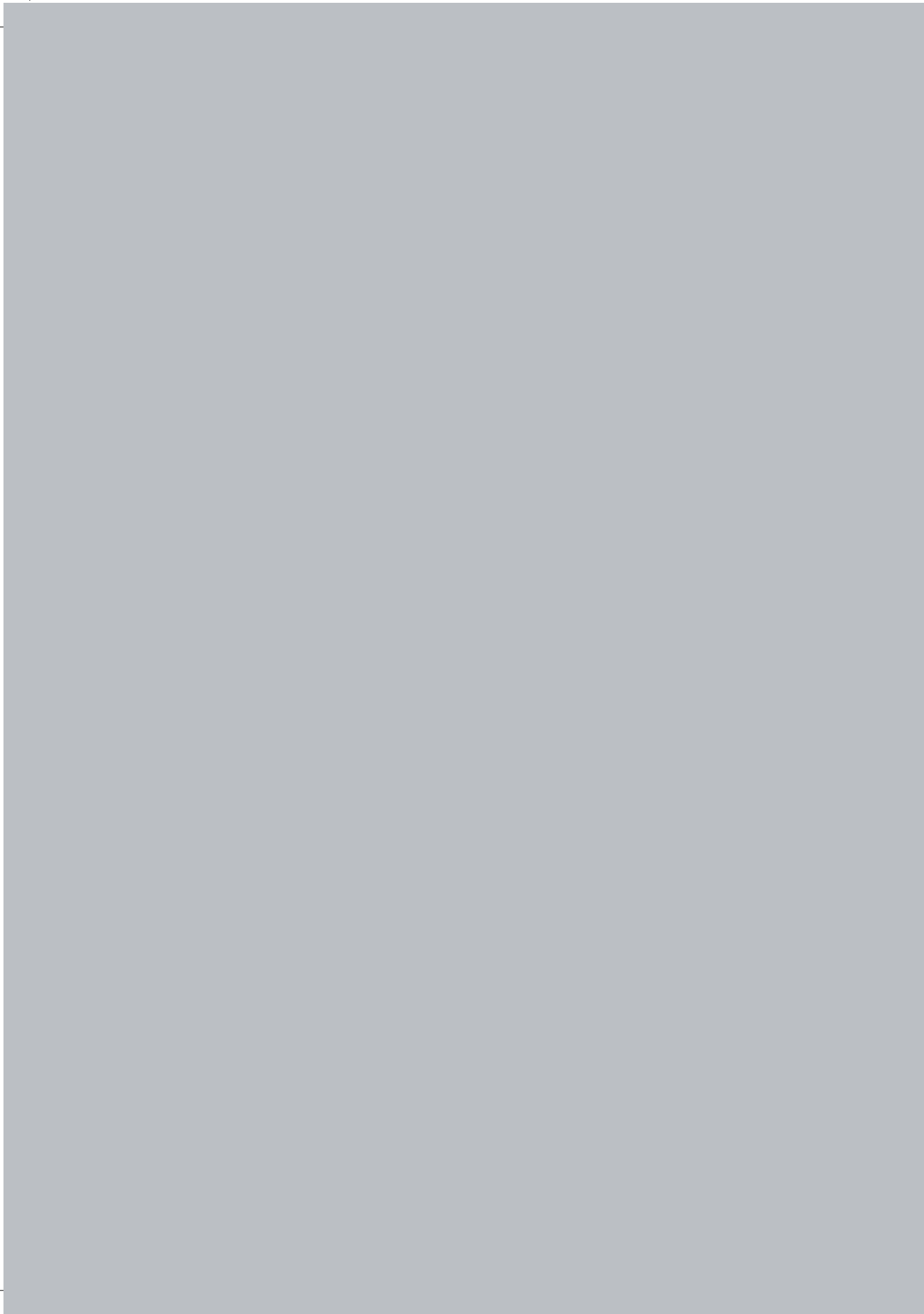

Foto: Hanne Siri Sund

Marit S. Haugen og Egil Petter Stræte

På sporet av det rurale

På sporet av det rurale

Formålet med å utgi denne boka er å formidle forskningsbasert kunnskap som kan gi økt innsikt i aktuelle spørsmål knyttet til sosialt, kulturelt og økonomisk liv i rurale områder. Tema for boka er *brytninger* i bygdesamfunn i en vid betydning. Det kan være interessekonflikter og nyskaping, brytninger mellom tradisjon og modernitet, mellom bruk og vern, mellom ulike grupper, og mellom individuelle og fellesskapets interesser. Det kan være brytninger mellom bygder, mellom sentrum og periferi, og mellom det lokale og det globale.

Tittelen «Rurale brytninger» innebærer endringer i en rural sammenheng. Begrepet «rural» skriver seg fra det latinske *rūrālis*, bestående av *rus* som betyr 'land', og endingen *-ālis* som adjektiv (jf. www.oxfordreference.com). I utgangspunktet var begrepet en betegnelse på det som var utenfor byen. Det kan derfor forstås som det motsatte av urban. I norsk sammenheng har vi en rekke begrep som i dagligtalen brukes om rurale områder: bygd, landsbygd, distrikt, utkant, småsamfunn, omland, periferi.

Det kan stilles spørsmål om hvorfor vi har valgt å bruke ruralbegrepet i tittelen på boka. Rural er et fremmed begrep for mange, mens begrepet bygd er innarbeidet i alle sammenhenger. Nettopp i dette siste ligger vår viktigste begrunnelse for å bruke begrepet rural. Som analytisk begrep kan det gjøres mer presist og mindre ladet med bestemte oppfatninger og verdier enn begrepet bygd. I norsk tradisjon har begrepet urban (og urbant) i større grad gått inn i dagligtalen og blitt tatt i bruk i forskning sammenlignet med rural (ruralt). Ved å kalle boka *Rurale brytninger* vil vi løfte fram begrepet rural som et komplementært og likeverdig begrep til «urban», slik at begrepsparet urban–rural kan være like innarbeidet i forskningssammenheng som by–bygd er i dagligtalen. Vi ønsker at denne artikkelsamlingen skal bidra til å utvikle begrepet rural og fylle det med spørsmål og tema som er relevante i en norsk sammenheng.

Rural som vitenskapelig begrep er over tid påvirket av ulike strømninger innen samfunnsvitenskapen, hvor spesielt geografi har vært førende. Det er særlig i britisk forskning at begrepet er anvendt og teoretisert (se f.eks. Ilbery 1998, Cloke mfl. 2006, Halfacree 1993, 2006, 2007). Men også på norsk er begrepet rural blitt brukt (se f.eks. Hompland 1984, Villa og Vartdal 1999, Berg og Lysgård 2004, Brandth og Haugen 2008, Cruickshank 2008, Bye 2010, Skavhaug 2010).

I mange sammenhenger er det behov for å operasjonalisere og avgrense hva vi forstår med rural. Almås og Elden (1997) har konstruert en ruralitetsindeks med fire indikatorer: sentralitet, befolkningstetthet, andel sysselsatte i primærnæringene og andel selvstendig næringsdrivende. De mest rurale områdene ifølge denne indeksen er de som ligger lengst unna befolkningskonsentrasjoner, som har få innbyggere, høy andel sysselsatte i primærnæringer og høy andel selvstendig næringsdrivende. I en videreutvikling av denne ruralitetsindeksen har Farstad mfl. (2009:63) sett bort fra den siste indikatoren. Det å drive selvstendig næringsvirksomhet er nemlig ikke lenger et typisk bygdefenomen. Videre er indikatoren befolkningstetthet erstattet med en indikator for spredtbygdhet, målt i andel av befolkningen i kommunen som bor spredtbygd. En operasjonalisering av begrepet rural vil ofte bygge på målbare indikatorer. Slik kan vi kvantifisere eller dele inn et land som Norge i rurale og urbane områder. En annen, mer kvalitativ tilnærming til begrepet er å utforske hva som forstås og legges i begrepet rural. Artiklene i denne boka legger vekt på ulike dimensjoner av det rurale, uten at det nødvendigvis gjøres eksplisitt.

Hva mener vi med rural?

Vi går ikke dypt inn i en teoretisk begrepsdiskusjon her, men nøyer oss med å peke på at rural inneholder elementer av materialitet, sosialt rom og symbolproduksjon. Landskapet og naturressursene (materialiteten) skaper bestemte betingelser for produksjon og sosialt liv, samtidig som det også endres og påvirkes av menneskelig aktivitet. Det sosiale bygderommet er preget av menneskers handlinger og praksiser, som bosetting, sosiokulturelle aktiviteter og næringsaktivitet. I tråd med den kulturelle vendingen innen de fleste samfunnsfaglige disipliner er holdninger, forståelser, symboler og forestillinger om det rurale blitt mer framtrædende tema også innen bygdeforskning.

Vi vil peke på det vi mener er tre sentrale analytiske dimensjoner ved begrepet rural. For det første har det en geografisk dimensjon i territoriell forstand. At et område er ruralt, betyr at det kan identifiseres territorielt ut fra kriterier som for eksempel avstand til byer eller befolkningskonsentrasjoner og ut fra

befolkningstetthet. Jo større avstand til byer og tettsteder og dess mer spredt-bygd et område er, dess mer ruralt.

For det andre kan begrepet knyttes til økonomiske, sosiale og kulturelle praksisformer. Det betyr for eksempel at næringsstruktur og levekår er kjennetegn ved rurale områder. Typisk har rurale områder vært kjennetegnet av primærnæringer og andre naturressursbaserte virksomheter. Fortsatt er det i noen grad slik, men i tråd med industrialisering og modernisering er også næringsstrukturen kraftig endret, med økt omfang av tjenesteyting og offentlig sektor på linje med urbane strøk. Samtidig er rurale områder i stadig større grad en arena for fritid, forbruk og rekreasjon. Selv om Norge er egalitært i forhold til mange andre land, er det likevel slik at levekårene inntar ulike former og tilpasninger sett i et ruralt-urbant perspektiv.

For det tredje kan ruralitetsdimensjonen knyttes til fortolkninger og forestillinger, eller det som kan beskrives som en sosial konstruksjon av ruralitet. Bilder av det rurale skapes gjennom forestillinger og fortellinger av hvilke muligheter og begrensninger som finnes i rurale områder. Det kan være knyttet til livsstil, identitet, verdier og holdninger. Dette åpner for at det rurale kan løsrives fra det territorielle.

Ruralitet, enten vi snakker om det territorielle, det sosiokulturelle og næringsmessige eller forestillinger om det rurale, vil endre seg over tid og vil være gjenstand for ulike fortolkninger og forestillinger i ulike grupper og sammenhenger. I tillegg kan rurale områder være preget av mange ulike utviklingstrekk og mangfold, slik det blant annet ble dokumentert i boka *Den nye bygda* (Almås mfl. 2008). Videre er den vitenskapelige forståelsen og bruken av begrepet preget av faglige diskurser og rådende paradigmer. Den såkalte kulturelle vendingen i samfunnsvitenskapen førte til at ruralitet i større grad ble gjort til gjenstand for fortolkninger, jf. den tredje ruralitetsdimensjonen.

Ut fra et behov for å ta hensyn til de dynamiske forholdene som inngår i begrepet rural, må definisjonen abstraheres. Kort oppsummert, og ut fra de tre nevnte dimensjonene, forstår vi et ruralt område som et territorielt område preget av spredt bosetting, med avstand til større befolkningskonsentrasjoner og med et betydelig innslag av naturressurser som grunnlag for nærings- og friluftaktiviteter. Det rurale som begrep omfatter også sosiale og kulturelle praksiser, normer og verdier som kan knyttes til rurale områder. Samtidig omfatter ruralitet også symboler og forestillinger. Dette innebærer at ruralitet i en slik forstand ikke behøver å være direkte knyttet til geografiske områder eller lokaliteter, men gi mening i sosiokulturelle sammenhenger også utenfor det som tradisjonelt er rurale områder. Alle tre dimensjonene er med og gir innhold i begrepet rural.

Denne forståelsen står for redaktørenes regning og er ikke nødvendigvis

gjennomgående for artiklene. Videre vil operasjonalisering i de enkelte studiene kunne gi ulike konkretiseringer av begrepet rural.

Glidende overganger – rurbanisering som eksempel

Bygd og by blir mer og mer lik hverandre og forskjellen mellom rural og urban er ikke alltid åpenbar. Trolig er det et særtrekk ved det norske samfunnet hvor likhet-sidealer og det rurale står sterkt både politisk, økonomisk og i folks forestillinger. Folk lever nokså like hverdagsliv enten de bor i bygd eller by, i bygdebyen eller drabantbyen. Dette er ikke mindre gyldig i dag enn for noen tiår tilbake da Hompland (1984) beskrev den såkalte rurbaniseringsprosessen. Folks interesser er ikke nødvendigvis avhengig av bosted, selv om mulighetene for å dyrke interessene kan være forskjellig. Mens byfolk drar til bygda for å dyrke interesser som jakt, fiske og friluftsliv eller bare kose seg på hytta, reiser bygdefolk til byen for å oppleve teater, konserter, shopping og byliv. Folk i bygd og by har stort sett tilgang til de samme avisene, radio- og tv-programmene og Internett. Når det gjelder kommunikasjon, har det skjedd en revolusjon de seneste årene, først med Internett og e-post, og senere med Facebook, Twitter og blogging, som gjør at folk kan hente informasjon, ha kontakt og dele synspunkter med hverandre etter interesser og uten hensyn til bosted og avstander, under forutsetning av at infrastrukturen er tilstrekkelig utbygd i både urbane og rurale strøk. Men selv om vi lever i en stadig mer globalisert verden, har det lokale en viktig innflytelse på vår kulturelle identitet og på hvordan vi former våre hverdagsliv. Nye rurale konflikter og brytninger viser at det rurale er i endring og finner nye former og symboler.

I denne boka er det en betydelig variasjon i perspektiver og spørsmål som belyses. I artiklene framstilles blant annet brytninger mellom lokalsamfunn og stor-samfunn. Det kan knytte seg til endringer som oppstår når det moderne møter det tradisjonelle, eller når ulike kulturer møtes. Det kan være interessekonflikter og konkurranser om bruk av arealer, enten det er i boligområder, hyttefelt eller utmark, ulike forståelser av demokrati og beslutningsprosesser, eller etablering av ny næringsvirksomhet. Artiklene viser noe av bredden i forskningen og i de spørsmålene man er opptatt av i dag. Artiklene belyser tre hovedtema:

- brytninger i rurale liv
- brytninger i bruk og forvaltning av natur og landskap
- brytninger knyttet til rural næringsvirksomhet

Rurale liv

Det første hovedtemaet er brytninger i rurale liv både på individ- og på samfunnsnivå. Med hensyn til samfunnsnivå er rurale liv gjerne knyttet til bosettingsmønster, som er et viktig tema i norsk politikk generelt og distriktspolitikk spesielt. Selv om store og små samfunnsendringer har bidratt til et mer egalitært Norge, gir det fortsatt mening å snakke om rurale livsformer og rurale liv.

I essayet «Innflyttarplaga i bygdebyen revisited» tar Andreas Hompland et tilbakeblikk på sin klassiker fra 1980-tallet om fenomenet rurbanisering av Norge. Der observerte han at bygdebyen var en eksponent for en gjennomgripende endring av det norske bosettingsmønstret, det norske dagliglivet og organisasjonslivet. Han peker på paradokset at mens mye av særpreget ved bygdene langt på veg ble avskaffet ved etableringen av det felles norske velstandssamfunnet, er det særpreg som nå etterspørres i markedsføringen av Bygde-Norge. Det er lokal identitet og særpreg som ifølge Hompland skal tiltrekke tilreisende, tilflyttere og neste generasjon av innfødte.

I artikkelen «Ei klassereise frå bondesamfunn til akademia» gir Reidar Almås en analyse av sin egen klassereise fra oppvekst og fysisk slit i jordbruket til studier i byen som endte i professorat og plass i den akademiske middelklassen. Hans bidrag fyller et hull i klasseriselitteraturen som i liten grad har fanget opp den sosiale bevegelsen fra fattige bondekår til øvre middelklasse. Analysen illustrerer flere av de brytningene og historiske endringsprosessene som har gjort det mulig for bygdeungdom å bryte med den klassen de var født inn i. Selv om de materielle betingelsene og klassetilhørigheten er endret, viser Almås at de mentale bindingene til hjemsplassen og jordbruket er en sterk drivkraft i hans senere karriere.

I artikkelen «Ekte mannfolk spiser ikke sushi?» nyanserer Arve Hjelseth og Oddveig Storstad betydningen av klassetilhørighet med hensyn til dens betydning for holdninger og praksisformer. I en empirisk analyse basert på data fra Norsk Monitor finner de at bosted (bygd eller by) kan ha større betydning enn klasse. Mens kulturkonsum ser ut til å være forankret i klasse, er matkultur i større grad forankret i bosted. Folk bosatt på bygda, enten de tilhører arbeiderklassen eller akademikerklassen, har en preferanse for tradisjonell norsk mat, mens akademikere i storby tilkjennegir mer kontinentale preferanser med hensyn til både matretter og spisetider. En forklaring kan være at kulturkonsum i større grad henger sammen med utdanning og klasse, mens matvaner sprer seg fra et urbant sentrum til periferi. Et annet interessant funn er at forskjeller i holdninger til likestilling, barn og familie også kan knyttes mer til bosted enn til klasse.

I artikkelen «Bygdeliv på glanset papir» tar Nina Gunnerud Berg utgangspunkt i en analyse av magasinet *LevLandlig* og viser hvilke bilder av bygdelivet som presenteres. Hun spør om disse bildene viser en global stilisert rural idyll uavhengig av «det norske». Magasinet framstiller det gode liv på landet – gjerne i kontrast til livet i byen. Berg finner fem tema som går igjen i reportasjene og som bygger opp om forestillingen om den rurale idyllen: hjem, familie, natur, levebrød og lokalsamfunn. Gamle hus blir rehabilitert, og nytt og gammelt kombineres for å skape et sjarmerende bygdehjem. Husene er omgitt av store hager, og vi møter kjernefamilier som lever det gode liv med friluftsliv og innhøsting fra naturen. Mange er selvsyssele i kreative yrker. Magasinet tar ikke opp konflikter og eventuelle problem knyttet til bygdelivet. Berg finner at den rurale idyllen som framstilles, bygger på norske tradisjoner og norsk kultur.

I artikkelen «Ute i naturen. Fortellinger om betydningen av friluftsliv for innbyggere i nord» analyserer May Camilla Munkejord innflytters fortellinger om bostedsvalg og hverdagsliv i Finnmark. Hun viser at det over tid har skjedd endringer i utøvelse og betydning av friluftslivet. Kvinner og menn er blitt mer like med hensyn til hva de gjør og hvordan de opplever det de gjør. Munkejord deler inn friluftslivsutøverne i de tomtefaste, nærområdebrukerne og overskriderne. Den sistnevnte gruppen er de som bedriver det friluftslivet som gjerne illustreres i media, og som brukes som lokkemiddel i jobbannonser. Imidlertid er det kun noen få har friluftsliv og natur som avgjørende motivasjon for å flytte til Finnmark, hevder Munkejord, som dermed utfordrer en vanlig oppfatning.

I artikkelen «Idyll i hyttebygda? Lokalbefolkningens perspektiver» finner Johan Fredrik Rye og Maja Farstad at det er stor grad av harmoni mellom bygdefolk og hyttefolk. Det skyldes flere forhold, ikke minst at det norske hyttelivet ikke er forbeholdt en elitistisk og velholden bybefolkning, men også er et bygdefenomen. Halvparten av bygdebefolkningen eier eller disponerer fritidsboliger. Forfatterne hevder likevel at det er et konfliktpotensial i hyttebyggingen. Ved videre utbygging er det derfor viktig å søke å dempe brytningene for å bevare et godt forhold mellom lokalbefolkning og hyttebrukere.

I artikkelen «Hytta som møtestad – tilpassing og utfordring» tar Mariann Villa for seg hvordan hytta for mange har blitt det nye samlingsstedet for familien. Ved å dra til hytta kan en lettere samle familiemedlemmer til felles aktiviteter ved at man unngår distraksjoner i hverdagslivet. Hun viser også at utformingen av og størrelsen på hytta endres – for å kunne samle storfamilien, samtidig som behovet for å skjerme seg fra naboer skal tilfredsstilles. Slik utforming kan bryte med tradisjonell utforming og skape interessekonflikter. Store

hytter og høy komfort er en utviklingstrend, parallelt med fortetting i hyttefelt. I artikkelen påpekes dette som et paradoks, tatt i betraktning hytteeiernes søken etter fred, ro og avstand til naboer.

Konflikter rundt bruk og forvaltning av natur og landskap

I artikkelen «Bruk og vern – brytninger om demokrati» drøfter Jostein Vik, Ingrid Bay-Larsen og Jørund Aasetre norsk miljøforvaltning i lys av ulike demokrati-modeller. Et sentralt spørsmål er hvilke prosesser som skal lede fram mot eventuelle vernebeslutninger, og hva slags verneforvaltning vi skal ha. Et demokrati kjennetegnes ikke ved fravær av motsetninger, sier forfatterne, men av at det finnes legitime prosedyrer og prosesser for å håndtere og balansere motstridende syn. De observerer en gryende legitimitetskrise i norsk miljøforvaltning og har empirisk undersøkt hvorvidt aktører involvert i verneprosesser, har ulike holdninger til demokrati- og forvaltningsmodeller. Deres analyse og konklusjoner er tankevekkende. Norsk miljøforvaltning representerer en elitistisk retning som baserer seg på sentralisert styring og et instrumentelt forvaltningsapparat. Det bryter med våre forventninger til en miljøpolitikk hvor naturressurser skal forvaltes og forstås i en lokal, sosioøkonomisk kontekst.

I artikkelen «Redd for rovdyr? Jakten på rovdyrkonfliktens materielle virkelighet» går Katrina Rønningen og Arild Blekesaune inn i kjernen av en av de konfliktenes og brytningene som tilsynelatende står steilest mellom by og land i dag, nemlig norsk rovviltpolitikk. Denne konflikten har mange aspekter, som økonomi, naturvern, livskvalitet og diskusjon om hva norske bygder skal være, men den går også på kunnskap og troverdighet og hva som er legitim kunnskap. Lokal erfaringsbasert kunnskap har vært underkjent, og dermed har konflikten kanskje blitt større enn nødvendig. Rønningen og Blekesaune dokumenterer at det er klare ulikheter i holdninger til rovdyr ut fra en rekke klassiske sosiale faktorer, også bosted. De stiller imidlertid et kritisk spørsmål til om all denne vektleggingen av ulike holdninger har bidratt til å tilsløre sentrum–periferi i et makt- og interesseperspektiv. Det omfatter ikke bare holdninger, men har en reell effekt på noen gruppers livssituasjon, som husdyrbønder og lokale utmarksbrukere. Det får også konsekvenser for den sterkt marginaliserte sørsømske reindrifta. Norges håndtering av internasjonale rovdyr-, biomangfold- og urbefolkningskonvensjoner blir stilt på prøve i denne situasjonen.

I artikkelen «Sex, sprit og storokse» viser Bjørn Egil Flø hvordan kulturforskjeller kan komplisere økt satsing på jaktutleie i Norge. Med utgangspunkt i et møte med tyske jegere som forteller om en jakttur til Norge, viser Flø

hvordan kjøpsterke jegere forventer jaktformer som verken er lovlige eller sosialt aksepterte i Norge, og at de stiller krav de færreste utleiere vil etterkomme. Kulturkollisjonen mellom andre globaliserte jaktkulturer og en østerdalsk skogskultur er åpenbar. Den lokale forståelsen av jakt som fellesskap, frihet og likhet blir utfordret i møte med pengesterke og betalingsvillige jegere. Det er de lokale grunneierne som må ta ansvar for å forvalte det lokale jakt-etoset, slik at kommersialisering av jakta ikke bryter med grunnleggende fellesverdier og interesser.

I artikkelen «Friluftslivets moralske landskap – trender og tradisjoner» viser Frode Flemsæter, Katrina M. Brown og Frank Egil Holm brytningene mellom det tradisjonelle og det moderne friluftslivet. De diskuterer hvordan motsetninger og konflikter kan oppstå når det tradisjonelle friluftslivet blir utfordret av nye holdninger og praksiser. Disse gryende konfliktene vil bli interessante å følge framover, særlig fordi tradisjonelt friluftsliv står sterkt i Norge. En av effektene av disse konfliktene kan være at grupper av friluftslivsutøvere blir ekskludert. Forfatternes oppfordring er at vi alle reflekterer over vår egen oppfatning og praksis.

I artikkelen «Pilegrim på tunet. Eit essay om turisme, vandring og vertskap» skriver Odd Inge Vistad om to forhold som innebærer brytninger. For det første drøfter han om pilegrimen er en turist eller ikke, og argumenterer for at det ikke er grunnlag for å betrakte pilegrimen som noe annet enn turist. Men her ligger det brytninger i selve turistbegrepet. Turist blir gjerne knyttet til masseturisme og kommersialisering for nettopp å bidra til verdiskaping. Her er det brytninger mellom turen som egeninnsats og opplevelse, og turen som kommersiell aktivitet. Pilegrimstradisjonen blir ekstra sensitiv for dette med sin åndelige ramme. Vistads andre poeng er knyttet til bonden og grunneieren som «vertskap» for pilegrimene som vandrer både forbi og over tunet, og brytninger mellom pilegrimen som kanskje søker autentisitet, og bonden som bokstavelig talt får folk uanmeldt på besøk.

Brytninger knyttet til ruralt næringsliv

I artikkelen «Mellom vekst og bærekraft – gårdsturisme som balansekunst» tar Berit Brandth, Marit S. Haugen og Britt Kramvig for seg utfordringer som etablerere innen gårdsturisme har, særlig overfor de nære omgivelsene sine. Etablererne har ulike strategier for å møte lokal motstand og unngå å bli motarbeidet. Ved å utvikle turistvirksomheten varsomt og skrittvis, tilpasse den til stedet og inkludere bygdefolket i sine prosjekter blir virksomheten både øko-

nomisk og sosialt bærekraftig. Det kan være utfordrende å starte ny næringsaktivitet i et lokalsamfunn preget av tradisjoner og sin egen kultur. Artikkelen illustrerer denne tosidigheten med hensyn til lokal utvikling. På den ene siden er det behov og ønske om endring og utvikling, mens på den andre siden må det tas hensyn til omgivelsene for at det skal lykkes.

I sin artikkel «Merverdi i lokale kvaliteter? Erfaringer fra regionalt utviklingsarbeid i Valdres» drøfter Karoline Daugstad, Gunn-Turid Kvam og Svein Frisvoll spenninger som kan oppstå når en regional utviklingsaktør som Valdres Natur- og Kulturpark skal bidra til å utvikle kvalitetsprodukter basert på tradisjonelle driftsformer i landbruket. Særlig innen lokal matforedling har Valdres Natur- og Kulturpark opplevd utfordringer i det å samarbeide med lokale næringsaktører. Det har vært lettere å få til en felles satsing rundt seterturismen. En av årsakene til forskjellen er mangel på forståelse fra parkens side for hvor kompleks og krevende lokal matforedling er. En annen årsak er mangel på involvering av sentrale matprodusenter når det gjelder mål og strategier for Natur- og Kulturparken.

I artikkelen «Holdninger til genteknologi i matproduksjonen: Prinsippfaste bønder og pragmatiske forbrukere» tar Trine Magnus og Reidar Almås tak i hvordan genmodifisering kan få fotfeste som akseptert teknologi i Norge og Europa. Moderne bioteknologi støter mot både bønders og forbrukeres holdninger. Magnus og Almås drøfter hvorfor det er slik, og de analyserer forskjeller mellom disse to gruppenes holdninger. Mens forbrukerne er mest bekymret for egen helse, er bøndene mest bekymret når det gjelder etiske aspekter og miljøet i forbindelse med bruk av genteknologi i matproduksjonen. For begge gruppene bunner motstanden i bekymring for de uforutsette konsekvensene som moderne bioteknologi kan ha for helse og miljø.

I artikkelen «Fra enfold til mangfold? Om veien til balansert kjønnssetning i landbrukssamvirkets styrer» diskuterer Hilde Bjørkhaug påtrykket for å få mer likestilling inn i styrerommene til landbrukssamvirkets organisasjoner. Motivasjonen bak dette blir også analysert. Hun viser at organisasjonenes ønske om å være moderne og være ute i tide var vel så stor motivasjon som noe annet. Det er et eksempel på at også likestillingspolitikken har ulike aspekter og rasjonale som ikke nødvendigvis er slik man skal tro i utgangspunktet.

I artikkelen «Kvalitetsstrategier ved vekst – erfaringer fra fem nisjematbedrifter» drøfter Gunn-Turid Kvam og Trine Magnus utfordringer som møter mindre matforedlingsbedrifter med ambisjoner om å vokse. De spør om det er noen produktegenskaper som er viktigere å opprettholde eller utvikle når man har vekstambisjoner, og om kvalitetsfokuset er forskjellig i ulike nisjemarkeder. Et sentralt spørsmål er også hvilke produktkvaliteter markedene er villige til å

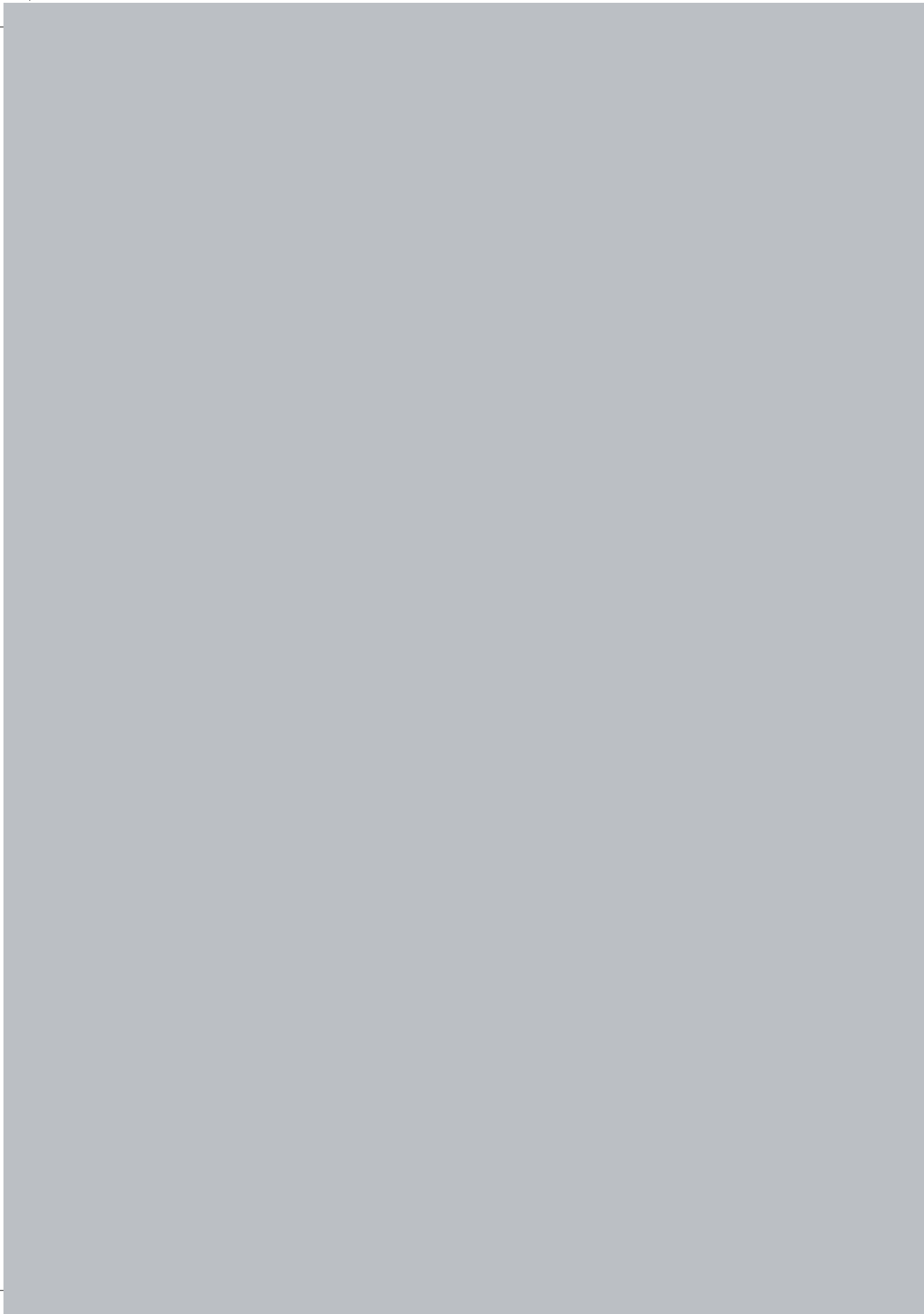
betale merpris for. Kvam og Magnus konkluderer med at vektlegging av produktkvaliteter endres ved vekst til nye markeder. Samtidig utvikler flere bedrifter produktkvaliteter som ikke betyr noe for merpris i de markedene de opererer i per i dag. Det gir en indikasjon på at bedriftene har for dårlig kjennskap til sine kunder. Det er imidlertid ikke nok at det produseres gode produkter med særpreg; dersom nisjematnæringen skal vokse i Norge, må det skapes større interesse og tilgjengelighet for slike produkter, slik at flere nordmenn handler lokale matspesialiteter.

I artikkelen «Kysten i endring: Om fiskeripolitikken som distrikts- og lokalsamfunnspolitikk» analyserer Jostein Vik, Jahn Petter Johnsen og Signe Annie Sønvisen ulike dimensjoner i fiskeripolitikken. En sentral målsetting i fiskeripolitikken om å bidra til bosetting og sysselsetting i Kyst-Norge, ble i 1990 avløst av et nytt hovedmål om bærekraftig ressursutnyttelse. I takt med de endringene som har skjedd i fiskerinæringen og kystsamfunnene siden 1990, synes lokalsamfunnsorienteringen å ha blitt svakere, blant annet som en følge av strukturendringene i fiskeflåten. Kystens sysselsettingssystem – koblingene mellom arbeid, lokalsamfunn og storsamfunnet – synes å ha blitt grunnleggende endret. Forfatterne finner likevel fortsatt en klar lokalsamfunnsorientering rundt de mindre fartøyene, og at denne lokalsamfunnsorienteringen øker nordover langs kysten. De konkluderer med at dersom en fortsatt ønsker å bidra til en regional stabilitet i kvoteandeler og fangst, bør de fiskeripolitiske ordningene og virkemidlene ta hensyn til forskjellene i lokalsamfunnsorientering. Av hensyn til fiskerisamfunnene kan det være gode grunner for å føre en strengere strukturpolitikk i Nord-Norge enn i Sør-Norge.

I artikkelen «Brytninger mellom konvensjoner» viser Egil Petter Stræte hvordan sosiale endringer ofte innebærer en konfrontasjon med etablert praksis. Stræte presenterer et teoretisk perspektiv som kan være nyttig for å forstå ulike former for brytninger, som det er mange eksempler på i de øvrige artiklene i boka. Bygdeutvikling og endringer som innebærer ny praksis, må finne forankring og legitimitet, det vil si at nye konvensjoner må etableres. Det å finne fram til kompromisser mellom det etablerte og det nye kan være avgjørende for å lykkes. For å illustrere hvordan konvensjonsteori som perspektiv kan gi økt forståelse av hvordan endringer utfordrer det etablerte, bruker Stræte et eksempel fra produktutvikling i meieribransjen.

Referanser

- Almås, R. og K.M. Elden (1997). Den rurale dimensjon – en teoretisk geo-grafisk avgrensning. R-7/97. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Almås, R., M.S. Haugen, J.F. Rye og M. Villa (red.) (2008). *Den nye bygda*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- Brandth, B. og M.S. Haugen (2008). Rural maskulinitet i endring. I R. Almås, M.S. Haugen, J.F. Rye og M. Villa (red.). *Den nye bygda*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag, 103-120.
- Berg, N.G. og H.K. Lysgård (2004). Ruralitet og urbanitet - Bygd og by. I N.G. Berg, B. Dale, H.K. Lysgård og A. Løfgren (red.) *Mennesker, steder og regionale endringer*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag, 61-76.
- Bye, L.M. (2010). *Bygdas unge menn: En studie av bygdemenns forhandlinger om og utforming av «rurale maskuliniteter»*. PhD-avhandling, NTNU, Trondheim.
- Cloke, P., T. Marsden og P.H. Mooney (red.) (2006). *Handbook of rural studies*. London: Sage.
- Cruickshank, J. (2008). *Diskursens egenvekt i konstruksjonen av det rurale: om utviklingen av norsk distriktpolitikk*. Dr.philos-avhandling, Institutt for samfunnsplanlegging, Universitetet i Tromsø.
- Farstad, M., J.F. Rye og R. Almås (2009). By, bygd og fritidsboliger 2008. Kommentert frekvensrapport, R-10/09. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Halfacree, K. (1993). Locality and social representation: Space, discourse and alternative definitions of the rural. *Journal of Rural Studies*, 9 (1), 23–37.
- Halfacree, K. (2006). Rural space: Constructing a three-foold architecture. I P. Cloke, T. Marsden og P.H. Mooney (red.) *Handbook of rural studies*. London: Sage, 44–62.
- Halfacree, K. (2007). Trial by space for a 'radical rural'. Introducing alternative localities, representations and lives. *Journal of Rural Studies*, 23 (2), 125–141.
- Hompland, A. (1984). Rurbaniseringsprosessen. Arbeidsnotat 9/84. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Ilbery, B. (red.) (1998). *The geography of rural change*. Harlow: Longman.
- Oxford Dictionary of Word Origins (2011). *Oxford Reference Online*. Av Julia Cresswell. Oxford: Oxford University Press. Lastet ned 6. januar 2011 fra www.oxfordreference.com/views/ENTRY.html?subview=Main&entry=t292.e4273
- Skavhaug, I.M. (2010) Rurale idyller – gårdsturismens hjemmesider. R-7/10. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Villa, M. og B. Vartdal (1999). Omskriv det rurale. *Syn og Segn*, 1999 (2), 189-192.

2

Foto: Svein Grønvold/NN/Samfoto

Andreas Hompland

Innflyttarplaga i bygdebyen revisited

Innflyttarplaga i bygdebyen revisited

Å gje seg ut på vandring på gjengrodde stiar er eit skummelt og spennande stevnemøte med glemte år, for ein veit ikkje kva ein finn og ikkje kva det som var då, er nå. Det blir noen møte ved milepelar, men ein kan også koma på sporet av den tapte tid og tapte muligheter. Sjøl er eg ein halvt heimlaus flyktning som har kryssa mine faglige spor, så eg har nytta dette høvet til å gå opp noen av mine avsporingar innan ruralsosiologien. Eg har revisitert dei felte eg arbeidde med for 25–30 år sidan, og som eg bare har hatt eit sporadisk forhold til sidan. Dette er altså eit reisebrev frå gjenbesøk i bygdebyen for å helsa på innflyttarar og andre gamle, faglige kjenningar. For å sjå kordan det har gått med dei.

Norsk Dusteforbund

Det begynte med eit simpelt lån frå Fredrik Stabel og Darwin P. Erlandsen. På slutten av 1970-talet var ein av dei mest populære gjengangarane i Norsk Dusteforbunds annalar i Dagbladet rapportar om «innflyttarplaga». Her er eit typisk døme frå Vest-Telemark Blad 17.2-78 med tittelen «Tilsmussing av bygdemiljøet»:

Det er med stor undring ein ser at dei ulike partia gjeng til nominasjon føre eit kommuneval og tek med *ukjende, nyleg tilflytte folk* til å vera med i kommunestyre og ymse råd og utval. Det er fleire døme på at det ikkje fungerer som det skal. Ein må seie det blir til stor byrde for bygdene. Me kjenner okkon usikre når ukjende kjem med i styr og stell og skal tenkje for okkon som har budd her heile livet vårt. Dei kan ha vore flinke nok der dei kjem frå, men det er så uendeleg viktig at dei som er med, kjenner dei lokale forhold og dei nære ting som rører seg i bygdemiljøet. Det er fleire døme på at det er ukjende mindretal som prøver å tenkje for okkon. *De skal vera klår over at det er de som har kome til okkon, ikkje me som har kome til dykk.*

Det Drøbak-urbane Dusteforbundet fløynde over av rapportar om innflyttarplaga på bygdene. Vinje i Telemark gjekk ofte att og syntest å vera hardest ramma, men inga bygd var trygg. Plaga var landsomfattande og sneik seg inn i alle krikar og avkrokar. Noen såg innflyttarplaga som ei vidareføring av den gamle sunnmørsplaga som hadde ramma skulane. Ei tid hadde mange inntrykk av at alle lærarar på landsbygda kom frå lærarskulen i Volda. Agnar Mykle hadde også synt at sunnmøringar kunne siva inn og ta makta gjennom osmotiske kupp. Men nå kom innflyttarane frå alle kantar, også frå Bærum og byane, og strøymde ut over bygdene. Der forskansa dei seg i den nye tids innflyttarborg: bustadfeltet. Og der trudde bygdefolket at dei låg og lurte på kordan dei skulle ta makta.

Gjøkungar i bygdereiret

Bygdefolk har alltid vore på vakt mot framandfolk og innflyttarar, og jo fleire det blir av det slaget, jo meir trugande er dei. Ein og ein kan dei omvendast og kristnast, særlig dersom dei er inngifta, men om dei blir mange nok, kan dei bli seg sjøl nok. Då får dei innfødde ei kjensle av at dei står i fare for å missa makt og kontroll og oversikt i si eiga bygd. Umettelige innflyttarar står klare til å overta, for dei er som gjøkungar: Om dei kjem seg inn i reiret, et dei seg så store og sterke at dei tyner dei innfødde som rettmessig høyrer heime der. Bygdefolk blir sparka ut.

Det var all grunn til å ta innflyttarplaga på alvor – både som sosialt fenomen og som mentalt fantom. Det var uttrykk for ein gjennomgripande endringsprosess i norske bygdesamfunn. Ingen som reiste gjennom norske bygdesentra, kunne unngå å leggja merke til dei materielle spora: Litt utanfor den gamle bebyggelsen hadde det grodd opp ny sentralskule i paviljongstil. Like ved låg det nye helsehuset, aldersheimen og kommunehuset. Dersom bygda hadde vore utsett for ekstra sterk innflyttarplage, heitte det gjerne administrasjonsbygg – eller til og med rådhus. Og kontorsjefen, som tidligare var formannskapssekretær, var blitt Rådmann.

Oppe i lia, liksom svevande over det heile, der budde innflyttarane i rekkehus og andre ferdighus i det nye bustadfeltet: lærarane, funksjonærane, sosionomen og planleggaren og alle dei andre som var teikn på at bygda var i utvikling og endring. Utvikling ville også dei ha, som hadde styrt bygda før, men dei likte ikkje det denne utviklinga førte med seg av endringar. Heller ikkje lokalpolitisk, for dei nye innflyttarane hadde ikkje sans for bygdelister, og mange av dei stemte på Høgre eller like gjerne SV.

Feltfolket utgjorde ein liten by på landet der dei budde, og dei tenkte og oppførte seg bymessig, meinte bygdefolket. Dei førte noe nytt og annleis med seg inn i bygda. Dei ville ha det på sin måte. Dei var usårbare for det probate middelet som norske bygder i alle år hadde brukt for å låka ned på innflyttarar og halda dei under kontroll; makta svikta i det gamle ordtaket: «Ein får ta skikken der ein kjem».

Barnehagar og andre påfunn

Før hadde innflyttarar som ikkje var lege eller sorenskrivar eller noe slikt, funne seg i at dei måtte ha budd i bygda i 20–30 år eller helst ein heil generasjon før dei snakka høgt med krav om å bli høyrte. Det forargelige med dei nye innflyttarane var at dei ikkje kom med lua i handa og tok skikken der dei kom. Dei viste inga takksemnd over å ha fått den ære å koma til bygda. Og dei var for mange og for synlige til at bygdefolk kunne lata som om dei ikkje eksisterte. Dei var for mange til at ein kunne oversjå dei, men ikkje mange nok til at dei bare heldt seg for seg sjøl. Dei var så fordømt aktive og ville organisera alt mulig som ein tidligare hadde ordna slik ein alltid hadde gjort det gjennom kjennskap og slektskap. Dei ville leva etter sin eigen skikk, og den meinte dei var best for andre også. Dei hadde erfaring frå andre stader og meinte seg å vita litt om kordan ting burde ordnast i bygda. Dei begynte å bry seg og leggja seg opp i det dei gamle og kloke med ansiennitet i bygda alltid hadde visst var best. Dei kravde stadig meir: Nytt vassverk for å få trykk på hageslagen, organisert søppeltømming ettersom dei ikkje hadde gris og ikkje villa grava ned bosset i plenen, kommunal støtte til friareal og alskens påfunn som trygg skuleveg for ungane – den same vegen som dei som sat i kommunestyret, hadde gått annankvar dag i sju år og overlevd.

Men det verste var ikkje at innflyttarane prøvde å overta styringa av mye av det bygda hadde frå før, for det kunne stoppast ved å stryka dei frå vallistene som dei hadde skaffa seg ein plass på. Det verste var at dei samtidig isolerte seg og fann på ting for seg sjøl og sine: danseskule, rideklubb, jazzklubb og kunstforening. Til slutt kom dei vel til å rotta seg saman i ein rotaryklubb eller frimurarlosje eller det som verre var.

Men det aller verste med innflyttarane var maset om barnehagar. Der framsto innflyttarplaga i si reinaste og grellaste form.

Det var på ein måte greiare før. Då var trass i alt ein innflyttar bare ein innflyttar som hadde med seg kone og barn. Men nå kom det sjeldan ein lærar til bygda utan at kona også var lærar eller sjukepleiar eller noe anna i kvitt. Og sjøl

om fruene var godt gifte, såg dei det ikkje som sjølsagt at dei skulle vera heime og passa ungar; dei ville ha jobb eller tid til å sitja på Domuskafeen og drikka kaffi med andre innflyttarfruer – det skulle til og med finnast prestefruer som hadde det på den måten.

Derfor ville innflyttarane ha barnehagar. Dei kom trekkande med lover og reglar og ville ikkje høyra på kordan bygdefolk hadde klart å halda styr på ungene før innflyttarane kom. Moralen i mangt eit innlegg i kommunestyredebattar var at «det var ikkje barnehagar då me vaks opp, og det er då blitt folk av oss også». Men dei gamalkloke måtte gje etter, og då banna dei inne i seg over at lærarfruene skulle kunna sleppa barnepass og ta jobben frå andre. «Er det rart at det blir kriminalitet og narkotika», skreiv dei i avisa og såg mørkt på bygdas framtid.

Sosiokulturelle spenningar

På denne tida hadde eg min magistergrad i sosiologi, men jobba som politisk journalist i Dagbladet. Ein sommar utanom stortingssesjonen fekk eg høve til ein time-out for å reisa rundt i Sogn og Fjordane på jakt etter forunderligheter. Eg avrunda turneen med ein kommentar «Frå den politiske arena» der eg reflekterte over spenningar i den bygdepolitiske sosiokulturen med tittelen «Innflyttarplaga». Då fekk eg Ottar Brox på tråden med ei klar melding: «Andreas, dette må du gjøre meir ut av. Søk NAVF-stipend.»

Først vegra eg meg, men så tente eg på ideen og skreiv ein søknad om rekrutteringsstipend. Under hand fekk eg vita at søknaden var spennande, men at eg burde bruka ein annan tittel på prosjektet enn «Innflyttarplaga». Eg tok signalet og la til undertittelen «Interessekonfliktar og sosio-kulturelle motsetningar ved rural urbanisering». Det høyrtest akademisk og vitenskapelig nok ut, og eg fekk mitt treårige stipend som eg hadde stor glede av, men som eg rett nok aldri fullførte med doktorgrad.

Eg reiste og samtale litt på måfå og leita etter passande stader for feltarbeid. Eg var innom både Vinje og Sirdal, og eg var freista av Øyer i Gudbrandsdalen der dei innfødde opererte med tre slag folk: øyværingar, innflyttarar og dei på Granerudmoen. Innflyttarane kunne rett nok vera ei plage, men ein visste på eit vis kor ein hadde dei og kordan ein kunne takla dei og prøva å integrera dei, for dei hadde tenkt å bli og ville høyra til. Mens Granerudmoen ved Hafjell bare var ein satellitt av eit bustadfelt lengst sør i kommunen for folk som elles sokna til Lillehammer.

Eg hamna i Sogndal i Sogn. Det var ein stor nok og veksande nok bygdeby

i eit ruralt omland. Dessutan var det distriktshøgskule der med eit faglig miljø eg kunne ha nytte og glede av, både sosialt og faglig. Eit godt og spennande fotballag hadde dei også. For meg blei det ein ideell stad for studiet av sosio-kulturelle spenningar og transformasjonar. Det var ein arena der mange sider av innflyttarplaga falda seg ut.

Den profesjonelle innflyttarplaga

Eg møtte den rapporterte innflyttarplaga under feltobservasjonar og samtalar, og også i kvasse petitar og lesarinnlegg i lokalavisa. Men det var ei anna side av innflyttarplaga enn den sosiokulturelle som blei stadig klarare: den profesjonelle innflyttarplaga. Det var ein reaksjon mot innflyttarane i deira yrkesposisjonar.

Veksten i diverse kommunale oppgaver i landet hadde gått hand i hand med utbygginga av ungdomsskulen og helse- og sosialstellet. Det var sektorar som sette krav til profesjonell fagutdanning som ikkje fanst lokalt. Derfor førte veksten i slike etatar med seg innflytting. Dei nye profesjonelle var mobile i den forstand at deira kvalifikasjonar kunne brukast kvar som helst i landet, og at dei var sterkare knytte til yrke og profesjon enn til bakgrunn og bustad.

Dei nye profesjonane hadde gjennom si skulering tileigna seg nasjonale normar og vurderingskriteriar som ofte gjekk på tvers av lokale tradisjonar. Deira oppgave var å forvalta nasjonale ordningar ut frå universalistiske standardar. Slike kriteriar kom lett i konflikt med det lokalorienterte, personvurderande og partikularistiske. Dei innfødde hadde ein annan definisjon av røyndomen enn dei profesjonelle innflyttarane som heldt seg til kunnskap om standardar og ikkje til slekter, til allmenne og ikkje arealavgrensa verdjar.

Lokalt blei desse «objektive» og saklige kompetansane og forståelsesformene gjerne tolka ut frå at det var framande som forvalta dei. Det forsterka innflyttarplaga når nasjonale standardar og ordningar framsto som resultat av at innflyttarane mangla lokal kunnskap og kjennskap, innsikt og respekt. Mang ein bygdemann sukka og sa: «Om vi bare hadde hatt våre egne i desse jobbane, så hadde det gått mye betre. Når våre egne unge får studert og kjem tilbake, då fell ting på plass att.»

Ein rådmann eg intervjuar, hadde reflektert over dette med å kjenna lokalt tenkesett og samtidig skulla forvalta etter andre kriteriar. Han meinte han hadde funne den ideelle løysinga: Han var rådmann i ein kommune, men var frå nabokommunen på den eine sida og budde i nabokommunen på den andre sida. På den måten kunne han språk og tankemåte blant folk flest, men han var

lite beslekta og besvogra i kommunen, og han kunne heller ikkje mistenkast for å ha personlege interesser av utbyggingsplanar og velferdsordningar der. Det var hans måte å leva med å vera ein del av den profesjonelle innflyttarplaga på.

Over til bygdebyen

Det begynte med innflyttarane og innflyttarplaga, men då eg kom ut i felten, skifta eg gradvis fokus til arenaen der konflikten var situert: sjølve bygdebyen. Og derifrå til å sjå på dei veksende bygdebyane som ei spesialutgåve av norske tettstader som av historiske grunnar var busette på landet. Eg leita etter særtrekk ved bygdebyane, men også etter fellestrekk mellom tettstader som frå ulike opphav var i sterk vekst, enten dei var eldre bygdesentra på landsbygda eller forstader i gammalt bonde- og bygdeland.

Grisgrendte, spreiddbygde og agrare område dominerte ikkje lenger den norske landsbygda, og det var ikkje dei tette bykjernane som var tyngdepunktet i byregionane. Det var tettstadene som var i framvekst. Både bygdebyar og suburbia var materielle spor etter kommunikasjonsendringar, flyttingar og velferdsutvikling som spreidde bilar, ferdighus, varehandel og offentlege tenestar utover det norske samfunnslandskapet.

Felles for tettstadene var den sterke veksten frå midten av 1960-talet som eit litt uintendert utslag av generell og nasjonal politikk som lokalt blei kopla saman og skapte dei nye bygdebyane. Det var ein vekst som ikkje skuldast «naturlig» folketilvekst, men nyetableringar gjennom innflytting utanfrå, eller frå andre delar av kommunen. Dei var i mindre målestokk eit resultat av det Erik Brofoss i si tid anbefalte som «lokal sentralisering» og beskyttelsesvollar rundt dei sentrale byane.

Norske tettstader og kommunesentra var av ulik størrelse, og alle hadde ikkje like mye av alt, men næringsvegar, administrasjon, skulesystem, butilhøve, livsformer, mediar og forbruksvanar var i ferd med å bli felles for heile landet. Utbygginga og standardiseringa av kommunale tenester var sjølve renninga i den veven.

Derfor blei eg stadig meir opptatt av bu- og livsformer i bygdebyane som uttrykk for allmenne sosiale og kulturelle endringar. For sjøl om prosessane gjekk føre seg i alle delar av landet, var dei ekstra tydelige i bygdebyane som på mange måtar var uferdige som samfunnsformasjonar i spenninga mellom det rurale og det urbane. Det var stader som ikkje hadde bestemt seg for og ikkje visste kva dei skulle bli når dei blir store, men dei visste at dei ville veksa og bli større.

Rurbaniseringa

Tettstadene rundt byane med sine bustadfelt og sovegrender var ikkje klassisk by, og bygdebyane på landsbygda var ikkje klassisk bygd. Begge delar ekspanderte på bekostning av tradisjonelle byar og tradisjonell landsbygd. Dei var eit uttrykk for bu- og livsformer som på mange vis var ei landliggjerding av byvekst og urbanisering. Dei suburbane satellittane fjerna seg frå livsformene i tette, gamle bystrøk. Bygdebyane var prega av at bygdas gamle sosiale former og nettverk, det som dei innfødde meinte fantes før, var i ferd med å bli borte.

Bygdebyane var verken bygd eller by, og heller ikkje ei passe blanding av dei to klassiske formene, men dei var i ferd med å bli bygdens nye ansikt – bygdens Frons Rurbana. Som fenomen viste dei fram trekk som skilde seg frå allmenne førestillingar om bylivet og livet på landet. Bygdebyane gjorde ikkje land til by, men dei var ein del av ei gjennomgripande endring av det norske busettingsmønstrer og det norske dagliglivet og organisasjonslivet.

Norge var – og er – stadig lite sentralisert i forhold til land det er naturleg å samanlikna oss med. Men den historisk sett «forsinka» prosessen fekk ei særprega norsk form kan kallast *rurbanisering* – det vil seia ei urbanisering av livsmåte, næringsvegar, kulturformer og forbruksmønster, men utan store bydanningar. Tettstadene på bygda og rundt byane var det post-industrielle samfunnets urbaniseringsform i Norge, gjort mulig gjennom bilens totale gjennombrøt og ein sosialt og regionalt fordelt velstandsauke.

Tettstadenes liv og levesett var ein del av eit nasjonalisert dagligliv innanfor ganske så standardiserte bustad- og forbruksformer. Tettstadene samla parallelle utviklingslinjer som gjorde bygd og by meir lik kvarandre i næringsstruktur, i yrke, i buformer, i forbruk, i stil og smak, i kommunikasjon og sosiale samhandlingsmønster.

Sosialt og kulturelt var vi i ferd med å utvikla oss inn i eit einaste stort Tettstad-Norge med bygdebyar og suburbanitetar som hadde meir til felles med amerikanske middelklasseforstader enn med tradisjonar og levemåtar i norske byar og bygder. USA og Norge har i motsetning til store delar av Europa verken ein rural landsby-tradisjon eller ein før-industriell urbantradisjon. Små, norske tettstader og amerikanske millionbyar som breier seg utover i landskapet, har det til felles at dei ekspanderer i ei etter-industriell tid med bilen som den sentrale agent.

Bygdetryggleiken

Livet på landet i Norge var ikkje lenger det det ein gong hadde vore, om det noen gong hadde vore det. Med ein vri på eit gamalt og sosialdemokratisk slagord kunne ein seia at by og land var i ferd med å gå hand i hand inn i det nye Norge – det block-watnifiserte Norge.

Det har vore ein kvalitet ved bygda at ho er eit tett samfunn der alle høyrer til. Du skal vita at du er ein av oss. Vi passar på deg ved å ta vare på deg om du fell utanfor, men også ved å kontrollera at du ikkje gjer noe upas-sande. I noen fasar av livet kan det kjennast som ein trygghet; i andre fasar som tvang. Sosiale nettverk er ikkje bare snille og gode. Sosiale nettverk er også ubønhørlige. Solidaritet og sladder er ofte to sider av same sak.

I eit omskiftelig samfunn i rask endring og utvikling står vi overfor mange val som vi må gjera kvar for oss. Dette er ingen ny mekanisme. Det er på mange måtar det klassiske bildet av storbyen som smeltedigel. Det nye er at så mange fleire har fleire individuelle valmuligheter, at nye felt av livet og det vi omgir oss med, får auka symbolverdi, og at dette gjeld i stadig fleire delar av landet.

Å vera fri til å velja er å kunna velja seg ut av det som samlar og bind saman. Valfridom er også fridom til å velja bort fellesskap enten det er *frivillig* eller *påtvunge*. Nå er ein gjerne *for* frivillige og *mot* påtvungne fellesskap, men dei samfunnsmessige konsekvensane er ofte dei same enten fellesskapet er frivillig eller påtvunge av omstendighetene. Grensene er svært flytande. Det gjeld naboskapets og grannelagets nærhet som grunnlag for lokalmiljøets og bygdas styrke. Arbeidskollektiv eller yrkeskollektiv eller truskollektiv kan skapa nye og sterke fellesskap, men dei undergrev samtidig fellesskapet på lokalt grunnlag. Det same kan fellesskap om hobby, fag eller profesjon gjera.

Nærhet og tetthet i eit samfunn er sjølsagt dobbelt. Kvar for oss vil vi gjerne ha mye frihet og store muligheter til å manøvrera fritt. Men vi vil også høyra til. Det er ille og trongt når alle bryr seg, men det er farlig når folk sluttar å bry seg. Dei som sluttar å bry seg *med*, sluttar også å bry seg *om* – og omvendt. Einar Gerhardsen blei ein trist sosialdemokrat då han observerte dette på denne måten i ei av memoarbøkene sine: «Før var folk naboer. Nå bor de bare ved siden av hverandre.» I samlinga «Løktastolpefrø» har Ingvar Moe eit dikt som heiter «Bygdatryggleik«:

*vett du ett
om meg
og eg hitt
om deg,
vett du og eg
atte me vett
ett og hitt
om kvarrandre*

*du og eg vett
støtt ettkvarrt
om ennkvann,
kvar og ein ha sitt
som noken og kvar vett
litt om –
me ha støtt litt
på kvarrandre*

Mangfald og samhald

Det var lenge vanlig å forstå det norske, og særlig det Norge som ligg utanfor byane, som ein homogen og fellesprega kultur der også endringar i verdiar og institusjonar skjedde i same retning og omfatta alle. Utviklinga frå 1960-talet og framover drog i to ulike retningar, og det er tendensar som er blitt forsterka frå 1990-talet.

På den eine sida opplevde vi nedbygging av regionale og klassemessige forskjellar i livsstil og levesett som eg har brukt merkelappen *lokal nasjonalisering* eller *nasjonal homogenisering* på (Hompland 1984). Kwart enkelt lokalsamfunn eller bygd eller region mistar sitt tradisjonelle særpreg og blir vove inn i eit nasjonalt kultur- og forbruksmønster.

Samtidig og parallelt har vi fått ei tiltakande oppsplitting av sosiale miljø i delkulturar som lever side om side med ulike verdisystem, livsstilar og standardar: *lokal heterogenisering*. Innanfor kvart lokalsamfunn som i det ytre blir ein miniatyr av det nasjonale storsamfunnet, finn vi att nasjonale subkulturar med kvar sine separate sosiale sirklar, levesett og livsformer.

Konsekvensen blir eit samfunn som er prega av mindre samhald og meir parallellitet mellom ulike verdisystem og livsstilar. Det blir vanskelegare å identifisera *den norske* veremåten eller *bygda* sine verdiar og haldningar fordi ulike

knippe av verdiar og standardar set sitt preg på forskjellige grupper alt etter alder, generasjon, delkultur og yrke.

Dette er ei samfunnsform som har vore typisk for storbyar som er konglomerat av ulike etniske grupper, religionar og subkulturar. Dei har stått som ei klar motsetning til norske bygder og småbyar der alle har tilhøyrt same system – om dei ville eller ikkje. Med auka mobilitet og nasjonale nettverk er slike stader i oppløysing som samla, samlande og særprega system. Og tendensane blir forsterka og meir tydelige gjennom innvandring og fleirkulturalitet.

Privatiserte parallellitetar

Det er to privatiserte vegar bort frå nærmiljøets støtte og kontroll, og begge har vore sterkt trafikkerte i bygdebyar og tettstader. Den eine er ut av naboskap og nærmiljø til fritt komponerte fellesskap. Idealet er ofte eit rolig nærmiljø med relativt svake band og få forpliktelsar. Når ein kan velja sin omgang, vel vi sjeldnare våre grannar. Våre personlig konstruerte nettverk går heller etter arbeidskontaktar, venne- og slektsrelasjonar enn etter naboskap. Nærmiljøet blir i stadig større grad eit delområde som taper i konkurransen om tid og forpliktelser med andre aktivitetsefelt. Lagsarbeid og omgangskrets er noe ein er med i utan nærhet og naboskap som bindeledd.

Det er privatbilen som bind saman dei vidt utstrekke nettverka. Bil og bygd og forstad er sider av same sak. Den standarden norske bygder kan tilby av tenester og muligheter, er basert på bilbruk. Bilen er bindeleddet mellom butikkar, arbeid, skule, hobby, familie og venner – både for vaksne og barn. Det er bilen som får familiens dagligliv og arbeidsliv og fritidsliv i sprengde tidsbudsjett til å henga saman. Innflyttarar som ikkje har investert heile sjela og framtida for seg og sine barn i bygdebyen, står gjerne ekstra hardt på i det transportable barne- og oppvekstprosjektet. Det har ein tendens til å smitta over på dei innfødde også og prega heile situasjonen.

Den andre vegen bort frå nærmiljøet er inn i eiga stove, eller i alle fall innanfor eige hagegjerde. Bustaden blir det sentrale orienteringspunktet i det familiære og privatiserte livet. Bustaden er ikkje bare ein plass å bu, men like mye moral. Den er eit symbol som signaliserer tilpassing, skikkelighet, dugleik og innsatsvilje.

Nyare buformer både i bygdebyen, på den spreidde landsbygda og omkring tettstadene blei skapte for private løysingar innanfor ein struktur av slutta kjernefamiliar rundt organiseringa av konsum, hus, familie og oppvekst. Dei viktigaste fellesskapa var midlertidige; dei var fellesskap i livsfase. Dei nye bu-

stadfelte hadde hus i same alder, hagar i same stand og barn i same klasse. I ein periode hadde dei også parabolar i same vinkel.

Det ein hadde felles, var at dei fleste dreiv på med same prosjekt til same tid, men prosjekta angjekk kvarandre egentlig ikkje på andre måtar enn at dei var parallelle. Dersom vi kallar dette *privatisert parallellitet*, er vi i nærleiken av Durkheims klas-siske sosiologiske begrep om mekanisk solidaritet i motsetning til den organiske.

Fritt komponerte fellesskap

I Norge skaut denne utviklinga fart i 1960-åra då bilsalet blei frigitt og TV be-gynte med landsdekkande prøvesendingar. Frå 1990-åra førte dataeksplosjonen med seg eit kvalitativt sprang som ga ny og større tilgang til tidtrøyte innanfor eigen bolig, og den gjorde IKT til private arbeids- og servicereiskapar.

Resultatet er på eit vis samfunn som ikkje heng i hop, eller i alle fall heng i hop på heilt andre måtar enn vi har vore vane til å tenka om det på. Sum-men av alt dette kan kallast mulighet til å leva i *fritt komponerte fellesskap* der den geografiske faktoren blir mindre viktig enn personlige kombinasjonar av slektningar, venner, fagfellar, arbeidskollegaer og folk ein deler interesser med. Denne situasjonen er eit resultat av større fridom til å velja, men den inneber også endra samfunnsmessig samhandling. Privatisering, kommunikasjon og fritt komponerte fellesskap gir heilt andre rammevilkår for organisert verk-semd, enten den er ideell, sosial eller sjølaktiviserande.

Utviklinga har kommersialisering som tvilling. Fysisk aktivitet, festlige lag, gravferder og andre ritual og symbolhandlingar blir markedsprodukt. Dugna-den taper si lokale kraft og betydning når ein kan kjøpa tilrettelagde arrange-mentet i staden, som når helsestudio tilbyr individuelt tilpassa fysisk aktivitet til erstatning for idrettslagets samsveitte i mosjonspartiet – utan krav om til-litsverv og rydding etterpå.

Forståelsesformer

Ei sak er kordan slike prosessar kan beskrivast og analyserast utanfrå. Noe anna er kordan dei blir opplevd innanfrå. By og land, byfolk og bygdefolk, i byen og på landet; dette er viktige begrep og kategoriar vi bruker for å forstå oss sjøl og våre handlingsrom på. Vi tilpassar oss våre omgiversar, eller tilpassar oss dei ikkje, ut frå den måten vi forstår omgiversane på. «Bygde»-forståelsen får oss til å handla annleis og ha andre sosiale forventningar enn om vi hadde definert same virkelighet innanfor «by»-ramma.

I «mine» bygdebyar tidlig på 1980-talet ville dei fleste sjå seg som bygdefolk. Dei hadde bygda i hovudet og ville ha fordelane ved å leva utanfor byene, sjøl om dei arbeidde i «urbane» yrke og følgde bymessige former for forbruk, tidsbruk, sosial omgang og flytting.

Denne mentale kollisjonen ga seg sosiale og kulturelle utslag og prega den gjensidige mistrua mellom innfødde og innflyttarar. Bygdebyen levde i spenningsfeltet mellom ei stadig meir bymessig og tett fysisk virkelighet og ei spreidd bygdevirkelighet inne i hovuda. Det sette sitt synlige og kaotiske preg på til dømes trafikkmønsteret med tiltakande parkeringskaos. Privatbilismen hadde åpna for eit utbyggingsmønster med spreidde bustadfelt og reine sovegrender utanfor bygdebykjernane. Nå var transportsystemet og arealbruken i ferd med å støyta mot ei grense, delvis som ein konsekvens av 1970-talets jordvernpolitikk som hakka opp i småbitar det som kunne ha blitt berekraftige tettstader. Og samtidig klaga folk over at tomtene var blitt for små: «Korfor skal vi avspisast med 4–500 kvadratmeter her som det er så mye luft og god plass? Er ikkje det nettopp ein av grunnane til at vi vil bu på landet? Om vi skulle bu så tett, kunne vi jo like godt bu i byen.»

Innflyttarplaga har gått over

I denne tjukke beskrivelsen av sider ved innflyttarplaga og av liv og lagnad og livsformer i bygdebyen har det lege ein god porsjon innebygd analyse av prosessar. Etter gjenbesøket er det ikkje vanskelig å konstatere at mange av dei har rulla vidare.

Innflyttarplaga først: Den har langt på veg gått over fordi dei innfødde har tapt. Dei som bare hadde lokalkjennskap og lokal tilhøyrlighet som ballast, er blitt marginaliserte.

Spenningsane mellom dei innfødde i bygdene og innflyttarane i bygdebyane er mindre markante enn på 1980-talet. På noen felt fordi innflyttarane og dei profesjonane dei representerte, har overtatt hegemoniet. Og som ei ramme rundt det heile er bygdebyane med både innfødde og innflyttarar blitt tettare innvovne i det norske storsamfunnet både mentalt og materielt.

Innflyttarane har vunne, men er ikkje blitt okkupantar. Dei framstår heller som ein slags assimilerte talsmenn og ikkje minst talskvinner. I markeringsaker som kraftmaster, lokalsjukehus og ulv kan dei overgå dei innfødde. Dei kom til periferien frå sentrum og vann over periferien, men er sjøl blitt ein del av periferien mot det nasjonale sentrum. Om dei fastbuande innflyttarane har noe å klaga på og blir plaga av, så er det ikkje stillstand, men heller at det er

blitt for mye endring og aktivitet i bygdebyen. Som det heitte i ein reportasje i avisa Møre 14.8-10:

Ein innflyttar som har budd nokre år i Volda, har no sett seg lei på bråket bygda fører med seg. No er det ikkje fest-støy eller slåssing han tenkjer på, men det generelle støynivået som vert av byggearbeid, trafikk og hagesyslar.

- Det er stadig nokon som byggjer hus. Denne aktiviteten fører med seg mykje sprenging, hamring, graving og tungtrafikk i byggefelt. Dette arbeidet går føre seg frå åtte om morgonen til ut på ettermiddagen, forklarar mannen som har heimekontor. Han held fram at når dei profesjonelle aktørane tek kveld, ja då kjem hobbysnekrarane heim frå arbeid. Etter middagstid brakar det laust med plenklipparar, motorsager og vinkelsliparar. Det er bråk og støy rundt oss heile tida, slår mannen fast.

- Eg hadde ikkje venta dette då eg flytta «på landet» etter mange år i store byar som Bergen og Trondheim, seier innflyttaren til Møre.

Det har også skjedd eit generasjonsskifte som har undergrave vonene til lokale tradisjonalar som sette sin lit til bygdas eigen ungdom når dei hadde vore ute og fått seg utdanning. Dei som har vendt tilbake, har med seg ein annan profesjonell og kulturell ballast enn då dei drog ut. Dei har individualisert seg ut av det påtvungne og homogene bygdefellesskapet som mange hadde opplevd som kjøvande. For hardbarka innfødde er tilbakeflyttarane knapt til å skilja frå innflyttarane i anna enn talemålet. Om dei ikkje har smelta saman med innflyttarane, så har dei alliert seg med dei og blitt ein del av ein ny lokal elite. Tilbakeflyttarane på si side meiner dei har planta sine «lyktestolpefrø» og skaffa seg større handlingsrom og vengeslag, slik det er skildra i diktet «Bygdene våre» av Ingvar Moe:

*mens me va små
heldt dei oss på fanget
passa på oss
klemde
til det svarta
for augene våre*

*då me voks til
sprang me ifrå dei
ville kje sjå dei
sto langt borte
og sputta på dei*

*nå er me blitt store
kjem heim att til dei
tek dei på fanget
passar på dei
og avgjer sjøl
kor hardt det skal klemmast*

«Innflyttarplaga» var eit overgangsfenomen i transformasjonen av bygdene med bygdebyane som hovudscene. Den bleikna i takt med styrken i den lokale heterogeniseringa og den lokale nasjonaliseringa som også har fått globaliserte trekk.

Det nye kvardagslivet

Det norske offentlige livet har endra seg drastisk og den materielle velstanden har auka. Men like viktig er det at våre livsstilar og levesett også har endra seg. Vi bruker tida på andre måtar. Vi er omgitt av andre ting og andre medieinntrykk både i familielivet, i arbeidslivet og i dagliglivet. Vår kultur endrar seg som ein del av det skjulte kvardagslivet.

Lokalsamfunn i bygd og by er blitt meir av utskiftbare rammer for mobile menneske med individuelle livsløp. Forventningane og det første kravet til staden er ikkje tilhøyrrighet eller det som skil seg ut, men rimelig og rettvís tilgang på varer, tenester og muligheter. Det allmenne argumentet om at standarden her bør vera slik som andre stader, vinn over det spesielle, det som seier: «Slik vil vi ha det her, for sånn har det vore før, og sånn skal det vera.»

Bygdebyane er eksponentar for denne utviklinga. Dei er blitt arnestader for det moderne, det etter-moderne og regionalt utjamna Norge. Dei største bygdebyane har styrkt seg, men samtidig har dei endra seg og gjort den spreidde landsbygda sine livsformer meir marginale. Bygdebyen har vore ein arena for urbaniseringsprosessar i rurale strøk og ei bru inn i det rurbaniserte.

Dette var det norske kappeskiftet i den siste tredelen av 1900-talet, og det er langt på veg fullført. Dei nye storkommunane, plan- og bygningsslova og skule-

utbygginga var viktige agentar i tillegg til privatbilen og dei nasjonalt dekkande media. Kappeskiftet gjekk føre seg i ein periode der velstandsauken blei tatt ut i fellesgode som kommunikasjon, offentlig service og utbygging av helse- og sosialvesenet, men der det samtidig var nok att i kassa til ein formidabel auke i privat konsum, og særlig i boligkonsum. Dei mange byggefelta med stadig større hus og bilparkane utanfor varehusa er materielle spor etter den nye velstanden. I sum har det skapt ein ny livsstil og grunnlag for utvikling av nye kulturelle og sosiale former.

Om eg skulle gå vidare langs dette sporet, ville det bli ein allmenn kulturkritikk, og dét er ikkje meininga her. Eg vil bare understreka poenget om at bygdebyane er svært så synlige teikn på dei store endringane som stadig rullar vidare.

Det gode samfunnet

Noen år etter at eg hadde gjort mitt feltarbeid og rapportert frå livet i bygdebyen, oppdaga Kommunaldepartementet bygdebyane og melde frå om det til Stortinget i St.meld. nr. 67 1984–85. Der fekk bygdebyane departemental status som noe anna enn byar, og som noe anna enn landsbygd, eit fenomen som stilte egne krav til planlegging. Det heitte mellom anna: «Det foreligger ... liten systemisert kunnskap om de sosiale, kulturelle og fysiske konsekvensene av utviklingen i bygdebyene. Spørsmålet om hva slags samfunn utbyggingen har skapt, er ikke fullt ut besvart.»

Stortingsmeldinga anbefalte fortetting. Planlegginga framover burde ta sikte på at slike tettstader skulle danna «en enhetlig og samlet helhet» med bustader i sentrum. Og slik har det langt på veg gått. Bygdebyane er blitt tettare med leiligheter i nedlagde industribygg og ombygde forretningsbygg i sentrum, grupperte rundt kjøpesentra. Dit flyttar pensjonistar frå einebustader utanfor gåavstand til sentrum.

Om noen skulle koma på den tanken at eg er negativt innstilt til «det gode liv» i bygdebyen, så er det feil. At mye kan gjerast annleis og vil bli gjort annleis i framtida, er ingen grunn til å svartmåla nåtida eller rosemåla fortida.

Bygdebyen er ikkje eit «problem» som alle gode krefter må samla seg om for å gjera noe med. Bygdebylivet går sin gang. Som ramme rundt den rurbaniserte livsforma kombinerer og tilfredsstillar bygdebyane fleire forventningar til det gode liv enn mange andre norske bu- og levemåtar. Dersom idealet er eit stabilt og familiesentrert liv med høg materiell standard, gode buforhold og trygg oppvekst, er bygdebyen ein god stad. Den privatiserte og ganske

avgrensa og beskytta livsforma er i beste samsvar med norske ideal og tradisjonar.

Bygdebyens way-of-life er ikkje blitt slik den er på grunn av dårlig planlegging eller manglande framsyn hos statlige og kommunale myndigheter. Bygdebyane er ikkje eit bomskot, sjøl om ingen direkte sikta på at dei skulle bli slik. Blinken kom på plass etter at skotet var avfyrt. Og då trefte det ei privatisert og nasjonalisert livsform med direkte føringar frå amerikanisert forbruksmønster og massekultur.

Jakta på særpreg

Det er eit tankekors at styrken i det rurale Norge er i ferd med å undergrava seg sjøl. Bygdene har hatt politisk kraft til å kvitta seg med mye av etterspelet og veksa seg inn i det norske velstandssamfunnet. Dei er blitt ein del av det nasjonale utdannings-, forbrukar- og mediesamfunnet. Bygdene har fått så likelig og rikelig del i dei nasjonale ambisjonane og dei nasjonale standardane at dei har tapt mye av særpreget, på godt og vondt. Dei har grave grunnen unna kravet om at det er viktig at dei overlever fordi dei er så forskjellige og til saman utgjør eit nasjonalt mangfald. Det er ein bieffekt av den store målsettinga om større likhet i tilgang på gode over heile landet.

Bygdebyane har vore ein mektig agent i inkluderinga av det rurale Norge i den nasjonalt dominerande og urbane sosiokulturen. Mye av det lokale og regionale særpreget i levemåtar og kulturmønster gjekk med på kjøpet.

Men det er her som elles ei motsetning mellom enhet og mangfald, mellom likhet og forskjell. Etter at mye av særpreget langt på veg var avskaffa på vegen inn i det felles norske velstandssamfunnet av forbrukarar, brukarar og klientar, er særpreg nå blitt stadig sterkare etterspurt. I merkevarebyggingas tid er ikkje likhet og standard det store. Profilerings-, branding-, «imidsj»- og omdømmebygging er blitt motevare – både for individ og lokalsamfunn.

Når stadig fleire kommunar er «eit Norge i miniatyr», er det ikkje særlig stas å marknedsføra seg som det. Då er det viktig å framstå som eit *annleis* lite stykke Norge, ikkje som ein kopi, men som noe originalt. Dermed aukar behovet for steds kvalitet og stedsutvikling som gir lokal identitet og særpreg og er ein attraktivitetsfaktor både for tilreisande, tilflyttarar og for neste generasjon av innfødde.

Kommune etter kommune og bygdeby etter bygdeby jaktar på motto og slagord som framhevar deira særlige kvalitetar, og både reklamebyrå og forskingsinstitusjonar står i kø som leverandørar. Det paradoksale er at slike slag-

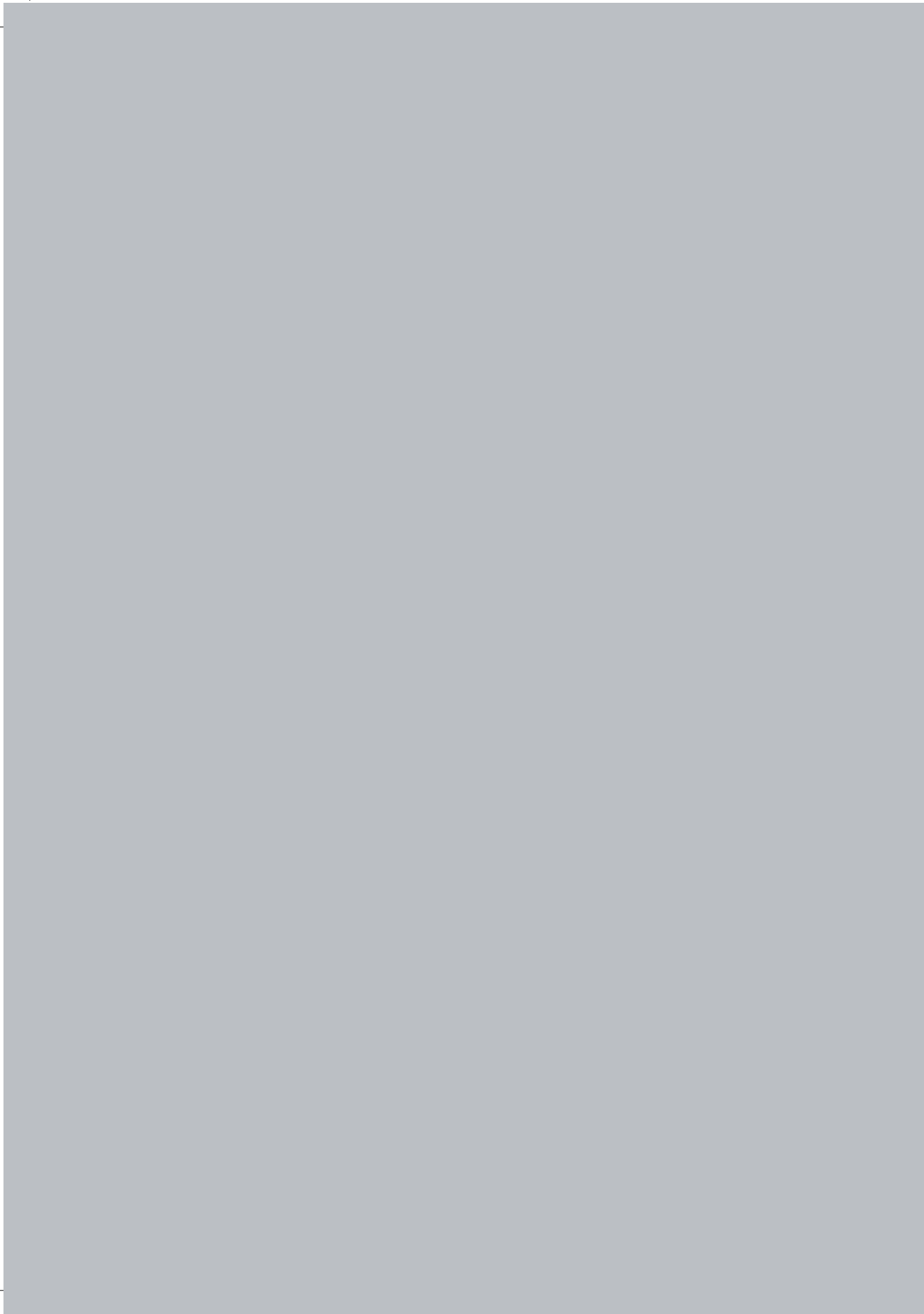
ord liknar kvarandre til forveksling, for det er liksom ikkje særpreg nok til alle.

Denne jakta på særpreg har eg vore vitne til på mangt eit seminar og mang ein konferanse Norge rundt, og eg møtte den då eg reorganiserte bygdebyen og trepte noen av dei tidligare så plagsame innflyttarane. Dei som ikkje var der på gjennomtrekk, men er blitt verande, er ofte dei som går i spissen i jakta på lokale tradisjonar og særprega kvalitetar. Det hender dei ser ting dei innfødde ikkje har sett innanfrå, men det hender også at dei finn fortellingar og tradisjonar som dei innfødde ikkje liker.

Slike spenningar vil alltid vera der – og vera fruktbare – i ein levande bygdeby. Det er eit historisk og sosialt spel med stadig nye akter og aktørar.

Referansar

- Hompland, A. (1982). Innflyttarplaga – kva skjer når bygd blir til by? *Søkeklys på Sogn og Fjordane*. Sogndal: Sogn og Fjordane distriktshøgskule.
- Hompland, A. og L. Kjølørød (1983). Bygdeby og bygdeframtid. I R. Fladby, L. Thue og H. Winge (red.) *Lokal samtidshistorie*. Oslo: Norsk lokalhistorisk institutt.
- Hompland, A. (1984). Bygda og ballen. *Sosiologi i dag* 3/1984, 73–85.
- Hompland, A. (1984). Rurbaniseringsprosessen. Arbeidsnotat 9/84. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Hompland, A. (1985). Bygdebyen – det nye Norges ansikt. *Plan & arbeid* 4/1985, 3–7.
- Hompland, A. og L. Kjølørød (1986). Omsorg i bygdebyen. *Sosiologisk årbok*. Oslo: Instituttet for sosiologi, Universitetet i Oslo.
- Hompland, A. (1986). Mellom preferansar og profetiar når framtida ikkje lenger er det ho var. *Plan & Arbeid* 4/1986.
- Hompland, A. (1991). Det store kappeskiftet. I R. Almås (red.) *Åtte perspektiver på bygdeutvikling*. Oslo: NLVF-publikasjon 3/91, 55–74.
- Hompland, A. (2002). Det distriktspolitiske paradokset. *Horisont* 1/2002.
- Moe, I. (1975). *Løktastolpefrø*. Oslo: Samlaget.
- Moe, I. (1979). *Himabrent*. Oslo: Samlaget.

3

Foto: Marte Gigernes

Reidar Almås

Ei klassereise frå bondesamfunn til akademia

Ei klassereise frå bondesamfunn til akademisk

I mai 2010 kom boka *Klassebilder* ut med 17 bidrag til den lenge etterlengta klasseanalysen av moderne norske forhold (Dahlgren og Ljunggren 2010). Ein artikkel manglar; den som omhandlar norsk bondeungdoms oppstigande bane frå oppvekst på ein gard, stor eller liten, til lønnsarbeid i den norske middelklassen ved hjelp av høgare utdanning. Når så mykje som 50,7 % av den norske befolkninga i dag har minst ein besteforelder som «driver eller har... drevet gårdsbruk»¹, og vi samtidig veit at berre 2,3% er sysselsett i landbruket i dag², skulle denne gruppa, som i seg sjølv består av fleire sosiale lag, vera mange nok til å bli omhandla i ei bok om sosial mobilitet. Derfor blir dette eit forsøk på å skrive det kapitlet som aldri vart bestilt til *Klassebilder*. Når det er sagt, har *Klassebilder* gitt me ny teoretisk og empirisk innsikt til klasseanalysen av norske forhold. Eg har ikkje minst lese Seljestads (2010) og Trondmans (2010) bidrag med stort utbytte. Skjønliterære arbeid som Karin Sveens (2000) «Klassereise - et livshistorisk essay» og Ronny Ambjörnssons (2005) «Fornavnet mitt er Ronny» har også vore til inspirasjon. I denne artikkelen vil eg prøve å utvikle *eit biografisk perspektiv* som C. Wright Mills (1959) framhevar i boka

«The sociological imagination», der han seier at den sosiologiske fantasien skal gjera oss i stand til å forstå korleis faktorar i samfunn, historie og biografi heng saman.³

Garden Lufall øvre der Reidar vaks opp (ca 1950).

«Du skal bort herifrå, du skal gå skular og bli til noe, og ikkje gå her og slite deg ut, slik vi har gjort». Denne skjellsettande utsegna frå mor, som nok vart gjentatt noen gonger i ulike form og i ulike situasjonar i oppveksten, peika ut ein mobilitetsbane for meg som eg utan store hinder har kunna følgje. Sjølv om eg gjekk berre annakvar dag på ein landsens todelt folkeskole, gav dette nok inspirasjon og kunnskap til å klatre i det norske klassesamfunnet, frå enkle, men opplyste bondekår til den øvre middelklassen som universitetsprofessor. Mine tre lærarar på folkeskolen var alle unge og relativt ferske frå lærarskolen, men da vi gjekk ut sjuande klasse skreiv dei fleste elevane nesten feilfri nynorsk og alle i eit kull på fem; tre jenter og to gutar, kunne trekke ut kvadratrot. Alle vart ikkje akademikarar, men da dei fleste som hadde gått på no nedlagte Jåren skule møttest til mimretreff sommaren 2002, var det mange eksempel på oppstigande klassereiser. Få hadde vorte buande i heimbygda og enda færre levde av jordbruk.

No har vi sikkert alle gløymt å trekke kvadratrot, og vi kleiv av utdanningsstigen til ulike nivå. Men alle klassekameratane mine har hatt fast lønnsarbeid og kan til forskjell frå foreldra våre sjå alderdomen trygt i møte. Eg hugsar replikken frå far min midt på 1950-talet, da han fekk spørsmål frå ein agent om å teikne livspolise til sin einaste son; «Ja, det vil eg gjera, for no når eg nærmar meg 60, kjenner eg at kreftene minkar, og da skulle det vore fint å fått utbetalt ein livspolise». 50 år seinare hadde Noreg vorte eit velferdssamfunn som sørgjer godt for alle som er i arbeid, og det var pinleg for meg å ta imot pengar som var spinka i hop på eit 65 måls brattlendt bruk med 9 kyr. I hølondsk målestokk var dette eit mellomstort bruk i 1950-åra, i dag er dei fleste bruk av same type ute av aktiv drift og jorda bortleigd.

Dersom ein ser snevert på dei siste 20 til 30 åra, og påviser at utdanning ikkje har ein utjamnande og mobilitetsfremjande effekt (Nordli Hansen og Wiborg 2010), gløymmer ein den klassereisa som ein heil etterkrigsgenerasjon av barn frå bonde-, fiskar- og arbeidarheimer på bygdene har gjort, takka vera utdanningssamfunnet. Eg var den første frå mi slekt og den andre frå mi bygd som tok artium, den første til å ta eksamen av høgare grad frå universitetet og den første som tok doktorgrad. Slik er ikkje så sjeldsynt lenger, og klassesamfunnet på bygdene har også vorte eit meir lukka meritokrati (Young 1958). I mellomtida har den småbondeklassen foreldra mine tilhørde nesten forsvunne. Bondestanden, som dei fleste i min generasjon bygdebarn på Hølonda i Sør-Trøndelag var fødte inn i, er deklassert og dei fleste bøndene har vorte ei låg-inntektsgruppe (Almås 2002).

På dei neste sidene prøver eg å analysere mi eiga klassereise fram til 1980,

gjennom eit blikk på dei viktigaste læringsromma eg har vore inno i livet: folkeskolen og framhaldsskolen på Hølonda, folkehøgskolen i Melhus, landsgymnasiet i Orkdal, framhaldsskolen på Ytterøya, Norges lærarhøgskole i Trondheim, ungdomsskolen i Åfjord, Universitetet i Bergen og tida som stipendiat og ung forskar ved Universitetet i Trondheim.

Jåren skule; det første steget på klassereisa

Eg gjekk til fots dei tre kilometrane til Jåren todelte skole, og det var tre lette og forventningsfulle kilometer frå første skoledag. Sjølv om eg vaks opp i ein heim med lesande og uvanleg opplyste foreldre, vart det fleire og nye forteljingar og meir å sette tennene i på skolen. Noe av det første eg forsynte meg av etter at eg hadde lært å lesa, var den velutstyrte boksamlinga. Tyngre var vegen heimatt. Ikkje berre det at bakkane var tunge, men heime var det ingen leikekameratar, og eg vart tidleg sett til mye og hardt arbeid, i fjøs og ute. Dette reiste ein protest i meg, men det nytta lite å protestere. Den einaste gongen far la hard hand på meg, var da han innhenta meg i eit halvhjarta forsøk på å rømme frå potethyppinga. Eg kunne nok ha vore 8-10 år og jobben var enkel: å taumkøyre hesten. Mitt einaste motargument imot å hjelpe til heime var at «byungar slepp å arbeide».

Slik vart bøkene mine beste vener og søskenerstatning i oppveksten og utgangspunkt for mang ein dagdraum. Den einaste replikken eg hugsar frå bestemor mi, som budde på kåret var: «Ja, han Reidar sit no og les». Ho låg da på det siste, og hadde sjukebesøk, mens eg 8 år gammal sat inne hos henne for å halde henne med selskap. Lesa måtte eg, og avisene vart tidleg del av mi verd. Stalins død og Vinterolympiaden i 1952 vart nøye studert og utklippsbøker vart fylte med bilde av idrettsstjerner og polarheltar. Dette var fasinierende verder som opna seg for eit bygdebarn, og det hjelpte mye på sportsinteressa at bygda hadde sine egne idrettsstjerner i Leik-gutane Toralf Engan (hopp) og Magnar Estenstad (langrenn). Korleis kunne ein bygdegut koma seg opp og fram i samfunnet på 1950-talet, anna enn gjennom å bli god i idrett? Utdanning sto lågt i kurs på femtitalets Hølonda, med unntak av min skolekrins Jåren, der mange av bondegutane hadde gått folkehøgskole eller landbruksskole. Sjølv om det var ein av dei minste skolekrinsane i bygda, trur eg det må ha vore lett å vera lærar på Jåren. Oppplæringsmålet var nynorsk, og sjølv om noen ord verka litt framande for ein trøndergut, vart nynorsk tidleg hjartespåket mitt. Lærarane på Jåren hadde foreldra i krinsen med seg i å halde kustus og stille krav til fagleg innsats.

Når eg gjorde heimelekser om ettermiddagane etter skoletid, sat mor nesten alltid hos meg og strikka eller broderte. Ho hjelpte meg når eg ein sjeldan gong trong det, fekk meg til å lesa opp når eg skreiv stil og såg over reknestykka mine. Dette var trivelege stunder, og dei ga meg ei indre lykkekjensle som enno kjem over meg når eg sit med eit skrivearbeid. Mor roste ikkje ofte, men når eg hadde fått til ei god formulering i ein stil, ba ho meg ta vare på den. Eller ho foreslo formuleringar som ho hadde sett i ei bok, avis eller i eit blad. Først seinare skjønnte eg at dette var såkalla klisjear som ein helst burde unngå i god norsk. Både det å vise kjensler og gje ros var mest tabu heime og i Hølondsamfunnet elles, men foreldra mine hadde sine små teikn som eg lærte meg å tolke. På denne måten skjøna eg når dei var fornøgde med eller stolte av det eg gjorde.

Einebarn og skolebys.

Først etter at eg gjekk ut frå Jåren skule, gjekk det opp for meg at ein som hadde «godt hau», kunne skaffe seg eit yrke med hjelp av dei boklege evnene sine. Den som «vakte» meg var nok framhaldsskolelæraren min, Anders Estenstad. Han ga meg nesten ufortent mye ros og gode karakterar og peika på retningar ut av bygdesamfunnet via skolegang. «Hittil har dei mest evnerike her i bygda vorte lærarar, underoffiserar og ei og anna pleierske (sjukepleiar). Du, som har så gode evner, bør studere på universitetet», sa han. Korleis koma seg dit? Da måtte ein først på realskole på Melhus og deretter på gymnaset uendeleg langt unna; i Trondheim. Mor, som var engsteleg av seg og redd for å miste sin einaste son i den farlege byen, ville nok ha sett seg imot. Og kva ville det koste? Kor skulle eg bu, og ville eg trivast borte heimanfrå? Foreldra mine var nettopp ferdige med å betale ned gjelda til fars bror, som måtte løysast ut med den svimlande sum av 10 000 kroner, 1000 kroner i året over ti år.

Etter framhaldskolen gjekk eg heime som dreng eit år, i 1958-59, og sjølv om eg las mye og dreiv med korrespondansekurs i rekneskap og journalistikk, var eg frustrert over denne einsame stillstanden som brått rådde. Det var døgnets rytme og årstidenes gang i bondesamfunnet: Opp og køyre mjølka til mjølkerampen, pløye og harve, køyre møkk og høy, hogge og køyre ved og tømmer, slå enga og hesje, ta opp neper og potet, køyre korn til kverna og hente mjøl frå Samvirkelaget, mest alltid saman med den trufaste gammalmerra som drog lass og reiskap. Eg kjeda meg, det bygde seg opp ei spenning den vinteren eg var heime, og ein dag flaut det over. I snikkarverkstaden heime, der vi om vinteren snikra fiskekassar av fjøler som vi hadde skore på gardssaga, gjekk eg laus på far min og skulda han og mor for å ikkje ville hjelpe meg til å koma meg vidare på skole. «Dåkk anar ikkje kor mye det kostar», hugsar eg meg sjølv seie. «Dåkk vil berre ha meg gåande her heime som gratis dreng». Eg hadde aldri fare opp mot han slik noen gong. Det var som eg hadde gjeve han eit slag med flat hand, og han spurte spakt om kor mye det kosta. Det visste eg ikkje. Visste knapt nok at utdanning var gratis, og at det var stipend og lån å få. Men eg slo bombastisk fast at «det kostar mye!» «Eg og mor di har lagt til side noen kroner, og vil at du skal gå skolar. Men vi trur du er litt for ung til å flytte heimafrå», hadde han sagt (eg var 15).

Kor eg angra etterpå! No, i sitt femtiåttande år fekk han denne skyllebøtta frå ein son som ville bryte seg ut av klasseposisjonen sin. Same vinter hadde eg bestilt nynorsk tidskriftet Syn og Segn, og i første nummer hadde redaktøren, NRK sin første riksprogramsjef Olav Midttun, skreve: «Til Reidar Almås, til lukke!». Far prøvde også å lesa i første nummer som kom av Syn og Segn, men la det bort og sa «Dette forstår eg ikkje noe av», enda han hadde lese mange

av dei norske og utanlandske klassiske romanane og reiseskildringane blant dei 200 bøkene i boksamlinga til ungdomslaget. Da skjøna eg at det var i ferd med å opne seg ei kunnskapskløft mellom oss, først langt seinare skjøna eg at dette også skulle bli ei klassekløft.

Folkehøgskolen på Trøndertun; den folkeleg dannelsesreisa startar

Det bildet eg hugsar best frå den korte turen på vel to mil til Gauldal folkehøgskole i september 1959, var da eg og far køyrde ned til hovudvegen for å ta bus-sen til Trøndertun i Melhus. Oppe på langvogna låg familiens einaste koffert, og oppe i den brune kofferten av hard papp låg dei kleda mor meinte eg trong for eit år på internat. Mor gret da ho tok farvel heime i tunet, slik ho litt for ofte gjorde, etter min smak. Det var no eg tok fatt på bokvegen, den som skulle leie meg inn på klassereisa til den øvre middelklassen i det som snart skulle bli det norske velferdssamfunnet. Da eg skildest med far min den dagen, sa han også farvel til ein arbeidskar og etterfølgjar. Eg skulle koma til å ta over bruket elleve år seinare, i 1970, men eg skulle aldri bli praktiserande bonde slik eg som ein barn var fødd til å bli. Han skulle sikkert også mang ein gong koma til å sakne meg som samtalepartnar og problemløysar i mang ei knipe. Og det kom aldri traktor til gards i hans tid som gardbrukar, slik det ville ha gjort dersom eg bonde hadde vorte. Men han let meg raust gå, utan å sende blanda signal som kunne ha gitt meg vondt samvit. Det vonde samvitet fekk eg først seks år seinare, da eg kom så langt på klassereisa at eg såg kor urettferdig godt eg tente som erstatningslærer. På åtte månader tente eg da 19 000 kroner netto, mot dei 17 000 kronene som dei to heime på garden til saman tente på eit heilt år.

Når eg seinare vigde meg til forskning på bønder og bygdefolks kår, kan dette ha å gjera med oppkomlingens vonde samvit for kor lett ein kom til velstand og status, samanlikna med dei som vart verande i det arbeidslivet og den bygda dei vaks opp i. Denne mangelen på solidaritet med den nye middelklassen har også farga mine sportslege sympatiar. I konkurransar, klassekamp og krig held eg oftast med «underdog», og frydar meg gjerne når det førehandsdømte laget vinn. Den politiske sympatien med indianarar, motstandsørslar og ikkje minst kvinner kan og vera umedvitne forsøk på å redusere mentale spenningar som følgjer med å ha gjort sosial karriere.

Det var ikkje opplagt at klassereisa skulle bli lang og bratt da eg kom på folkehøgskolen. Eg utmerka meg raskt som flink i rekning og norsk, men dårleg i sløyd og gymnastikk. Som ein av dei to yngste i guteflokken (16 år), våga eg knapt å sjå dit dei vakraste jentene var. Den verste dagen i veka var søndag, da

kunne vi gutane dra på eit tidsavmålt besøk til jentehyblane. Tenk noe så pinleg, at noen skulle forstå kva for ei jente eg likte best. Så det veit ho framleis ikkje. Men ei jente frå Kvikne fekk stor innverknad på livet mitt. På vårparten kom ho og stakk i meg ein brosjyre frå Orkdal landsgymnas, Follo. Ho hadde vore der på opptaksprøve året før, men ikkje kome inn. «Men du, som er så flink, kjem inn», slo ho sikkert fast.

Brosjyra verka forlokkande og eg la saka fram for dei der heime. Dei var mest bekymra for at eg skulle bu på hybel og stelle meg sjølv. Etter å ha tenkt på saka, fann foreldra mine ut at dei hadde slekt på ein gard nær gymnaset på Follo, der eg kunne bu. Opptaksprøve vart det og inn kom eg, saman med evnerik ungdom frå bygder og småsentra i heile Midt-Norge. Dei fleste lektorane var alvorlege og strengt utsjåande menn i dress. Dei var på utkik etter evnerik og ambisjøs bygdeungdom som var motivert for å legge seg i selen for å koma seg opp og fram.

Orkdal landsgymnas: gå god inn, gå betre ut

Hausten 1960 flytta eg inn på kjøkkenloftet hos Ingeborg og Per Asphjell på Klemetsmoen, og denne preseteristfabrikken (M eller S i alle fag) skulle på fire år forandre meg for godt; frå bygdegut i gummistøvlar som las mest romantiske romanar og forteljingar i Nynorsk vekeblad, til intellektuell Dagbladlesar og samfunnsrefsande redaktør av skoleavisa Folloposten. Lite visste eg at eg også skulle møte og bli kjær i ho som eg framleis deler gleder og sorger med.

Det vart store faglege utfordringar frå første dag. Engelsk var eit nytt fag, og dei som kom via eitt år eller to på realskole, hadde grunnleggande kunnskapar både i engelsk og tysk. Dei fleste med realskole kom frå Løkken eller Orkanger, som tidleg fekk realskolar på grunn av Orkla Gruber Aktiebolags sterke stilling i dalføret. Dei fleste elevane i dei to førsteklasseane kom frå arbeidar- og bondeheimar og noen få kom frå fiskarheimar i kystkommunane. Dernest var det mange lærarbarn og noen få hadde ei mor som hadde lønsarbeid. Dei mange barna av ingeniørar, tannlegar og legar frå Løkken og Orkanger bidrog med for meg framande innslag av danna kulturell kapital. Desse hadde, meir eller mindre, ein annan klassesdåm over seg. Dei kom ifrå «danna heimar», noen snakka til og med riksmål, og eg merka snart at dei hadde andre kulturelle erfaringar og eit anna verdigrunnlag enn meg. I fleire samanhengar hadde dei eit sosialt og kulturelt forsprang. Dette spora meg samtidig til innsats og konkurranse; eg skulle vise dei at eg også kunne tileigne meg den nye kulturelle kapitalen (Bourdieu 1995). Sjølv hadde eg med meg motkulturell kapital ifrå ungdoms-

lag og folkehøgskole, der ikkje minst opplæringa i folkedans gav meg eit lite fortrinn i kampen om jentene.

Hybellivet gjekk greitt. Vertskapet var snille, kristne slektningar som ville meg vel. Det betydde også at dei såg etter at eg kom meg inn og i seng til kvelds og opp om morgonen. Ikkje at det siste var noe problem, for i tillegg hadde Orkdal landsgymnas innført den ikkje lite skremmande øvinga «Parade» for dei som kom for seint til første time, tre gonger i same semester. Da måtte den tungsøvde møte på lærarrommet kvar dag i ei heil veke, ein halv time før dei andre, og få si kvittering i meldeboka av ein lektor med alvorleg andlet. Denne disiplineringa var godt meint, vi skulle bli punktlege, gagns menneske og tene og bygge landet. Dette var ikkje like kurant for alle; eg hugsar enno plakaten i russetoget som gjekk forbi lærarrommet om våren etter mitt første skoleår: «Gå god inn, no går vi betterde ut»! At dei våga å omskrive skolens motto «Gå god inn- gå betre ut», tenkte eg da.

Dei største faglege utfordringane kom, i tillegg til i engelsk og tysk, i norsk og matematikk. Dette hadde vore «mine» fag i alle dei tre skoleslaga eg hadde gått, men no var lista heva betydeleg. I norsk skulle ein skrive saklege, vel begrunna og dokumenterte stilar. Det passa ikkje min gamle stil, som hadde vore ein meister i å skrive skildrande stilar, gjerne med lånte ord og faste uttrykk, som her på landsgymnaset vart kalla klisjear. Sola skulle ikkje lenger skine frå ein skyfri himmel. Dersom vinden susa i tretoppene, måtte ein finne ein annan måte å seie det på. Den sjangeren eg no måtte lære meg, likna langt meir på eit vitskapeleg essay over eit oppgitt tema, der ein måtte utvikle problemstilling, finne kjelder, drøfte ulike syn på saka, for deretter å konkludere. Eg fekk raskt taket på den nye forma for realistisk stilskrivning. Dei mange utklippa eg hadde samla i mapper frå barneåra, på tema som «polderder», «utanrikspolitikk» og «idrett», kom no til nytte. Nynorsk vart meir og meir ein identitetsmarkør for meg, mens andre medelevar med nynorsk som hovudmål skifta til bokmål i gymnastida.

Da vi skulle velje line etter første klasse, som var eit felles år for alle slik at vi skulle koma opp på eit grunnivå med våre ulike bakgrunnar, valde eg reallina. Den hadde høg prestisje blant gutane, og fordi eg hadde ein dobbel givnad for tekst og tal, valde eg den lina som gav flest opne framtidseigar. Fekk ein gode nok karakterar på reallina, kunne ein bli kva som helst, sa ein lektor til meg. Før ordet var i bruk, må eg ha vore noe i retning av ein nerd i dei fire gymnasåra. Ikkje det at eg nekta meg noe; eg var med på det som var av sosiale turar, lagsarbeid, festar og kjærsteri. Men eg var nok meir pliktoppfyllande enn dei fleste, og gav meg ikkje før eg fekk kontroll og vart blant dei beste i klassa. Lengst tid tok dette i engelsk, der eg fekk min første undervisningstime 17 år gammal.

I andre klasse vart eg rekruttert av den avgåande redaktøren, Ola H. Metliås, som redaktør i skoleavisa Folloposten. Der møter eg ved seinare gjennomlesing ein snusfornuftig og moraliserande nittenåring, som ikkje småminka seg for å kritisere kven det skulle vera. Samtidig ser eg ei litt framand blanding av radikalt og konservativt, som ein med velvilje kan kalle tvisyn, men som litt meir kritiske lesarar vil kalle inkonsekvens. Eg sto for etablering av målungdomslag, medlemskap i Bygdefolkets Ungdomsfylking (noverande Senterungdommen) og heldt kontakten med det frilynte ungdomslaget i heimbygda. Da eg i 1962 saman med ein liten gjeng andre bondegutar gjennomførte ein provokativ demonstrasjon mot 1. maitoget på Orkanger under parola «Vi arbeider vi og, men stemmer ikkje raudt», var eg nok så langt ute til høgre politisk som eg noen gong kom. Men ståande langs veggen under talen for dagen av helsedirektør Karl Evang i Folkets Hus på Orkanger, der han brukte omtrent all tida si til glødande argumentasjon imot norsk medlemskap i EEC, vart eg utan å skjønna det da, råka av ein politisk vind som skulle føre meg langt mot venstre i det politiske landskapet. Den gamle motdagisten appellerte til «underdoggen» i meg, samtidig som Evang viste at det går an å snakke til folk på ein folkeleg og forståeleg måte, sjølv om ein har ei høg akademisk stilling.

I fysikk på reallina skreiv vi frå andre klasse av «fysikkstilar», som innebar å beskrive eit vitskapeleg eksperiment, som vi enten utførte på det spesielle klasserommet vi brukte til øvingar i fysikk og kjemi, eller tok frå læreboka. Stilane i norsk og fysikk hjalp meg til å utvikle ein sakprosa som fekk si form i desse fire åra på landsgymnaset. Gode skrivelærarar i mine unge år var desse lærarane mine i norsk og fysikk på gymnaset. Når eg arbeidde med å samle stoff og skreiv stil, hadde eg ofte mine beste stunder. Eg likte alltid å skrive stil, og da eg etter fire år på Follo tok artium og fekk Sg i norsk stil og Mg i fysikk, bidrog sikkert skrivelyst og ditto ferdighet til resultatet. Artiumsstilen om innverknaden frå Henrik Wergeland på norsk litteratur, ga meg same haust den nette sum av 1000 kroner som premie til beste nynorskstil, frå handverksmeister Fridthjof Oos' Legat. Ei som kjenner meg godt hevdar at eg framleis driv og skriv stil. Eg ser poenget; sakprosa og form i den vitskapelege artikkelen liknar mye på sjangrane «norsk stil» og «fysikkstil», slik eg lærte dei ved Orkdal landsgymnas.

Bondestudent i Trondheim og lærar på Ytterøy og i Åfjord

Det var først da eg saman med medelevar og hybelvertinner sto ved den kvitmåla husveggen på Follo og las oppslaget om eksamenskarakterane til artiumskullet i 1964, at eg skjønna sanninga i at eg kunne bli kva eg ville. Og no, da eg

var komen dit, svikta motet. Kanskje var det av lojalitet til dei heime, kanskje var det fordi eg ikkje visste kva veg eg skulle velje vidare. For det kunne ikkje vera karakterane, dei var gode nok til å bli preseterist og få bilde på første sida i Adresseavisen. Sissel, som eg hadde vorte kjærast med hausten i andre klasse, har i ettertid fortalt at ho kunne ha tenkt seg å reise saman med meg til Oslo for å studere. Men eg følte eg måtte tene pengar først, så dei heime fekk syn for segn om at eg kunne forsørgje meg sjølv. Mor hadde skreve opp kvar hundrekroning som ho sendte med meg etter heimreisehelgene. Det vart ein betydeleg sum, 5700 kroner etter fire år, meiner eg å minnast. Så mens Sissel søkte og kom inn på lærarskolen på Levanger, søkte eg meg lærarjobb i same kommune.

I løpet av det eine året som framhaldskolelærer på Ytterøya, buande på eit loft med full pensjon og helgependlande på jentebesøk med ferja til Levanger, tok eg valet om å bli realfagstudent på daverande Noregs lærarhøgskole på Rosenborg i Trondheim. Da eg var ferdig med lærarjobben våren 1965, kjøpte eg bil for sparepengar, både gamle og ferske. Eg sparte først til sykkel og seinare til motorsykkel utan at det vart kjøpt, så no vart det ny og kvit Vauxhall Viva; eit nytt steg på klasselisten. Same hausten tok eg til med studiar til førebunde prøve, seinare vart det matematikk og kjemi. Det var eit lite studentmiljø på den tida, eg kjente fleire frå gymnaset og trivdest som bondestudent i Trondheim med hybel på Lade.

Valet av realfag var på sett og vis ei vidareføring av beslutninga eg tok første år på gymnaset om å gå reallina. Eg skjønnte etter kvart at dette ikkje var rette vegen for meg, mange var flinkare enn meg, og dei viste ei interesse for realfaga som eg ikkje opplevde. Dessutan var faget matematikk enno ikkje fullt bemanna, så mye av undervisninga skjedde på Gløshaugen, saman med NTH-studentane. Blant ingeniørstudentane var det store forventningar til innsats og framdrift, og det vart mye og lite inspirerande pugging framfor eksamen. Så da det kom ei opning i undervisningsreglementet om at ein kunne kombinere realfag med språkfag eller historie, greip eg sjansen. Ja så brått skifta eg beite, at eg tok av meg kvitfrakken og gjekk rett heim til kone og barn ifrå ei laboratorieøving i organisk kjemi hausten 1967. Eg opplevde dette som dristig og risikabelt, og det var lyst og ikkje plikt som låg til grunn. Dei neste halvtanna åra som historiestudent opna ei ny verd for meg. No nærma eg meg det eg verkeleg ville studere, og inspirerande forelesarar kvelva ein høgare himmel over dei lange linene i historia. Eg så ei djupare meining med historiefaget enn strevet for å få seg ein jobb.

Historiestudiane gjekk parallelt med at Vietnamkrigen hardna til, og på same måten som store delar av min studentgenerasjon, vart eg radikalisert. Eg del-

tok i min første demonstrasjon framfor Adresseavisen i Nordre gate, i protest imot avisa sin omtale av dei anti-amerikanske studentdemonstrasjonane og skotet imot Rudi Dutschke i Vest-Berlin. På denne tida var eg medlem i Senterungdommen sitt utanrikspolitiske utval, og vi la fram eit svært radikalt og anti-imperialistisk utkast til utanrikspolitisk program, til openberr irritasjon ifrå partileiinga. Gjennom arbeidet i studentmållaget fekk eg også radikale impulsar som førte meg vidare bort ifrå mine tidlegare bygdekonservative ståstader. Målarbeidet og historiestudiane gjorde meg meir merksam og bevisst på den nasjonaldemokratiske venstrealliansen imellom radikale byfolk og opplyste bygdefolk. Det som skjedde i Vietnam og Kina, radikaliserste synet mitt på forholdet mellom rike og fattige land, noe som berre vart forsterka av den tilstundande kampen om norsk medlemskap i EEC.

Enno var ambisjonane moderate, det var nok lærar på eitt eller annan nivå eg tenkte å bli. Eg gifta meg i 1966 og vart far til ei dotter i 1967, og det ga eit nytt alvor til å oppnå framdrift i studiane. Det var inga tid å miste, og eg tok alltid fleire studiepoeng enn normert for kvart semester. Oppkomlingen måtte alltid vera på den sikre sida, for å vise at ein dugde og hadde valt rett. Eg vart ferdig Cand.mag. som realist våren 1968, etter tre år som heiltidsstudent. No kunne eg kalle meg adjunkt, og vegen gjekk vidare til Åfjord, der eg freista tilveret som lærar i den nye ungdomsskolen på Åset. Etter at vi hadde fått ein son før jul i 1968, var det eg som skulle jobbe og Sissel skulle vera heime med dei to små. Ei slik ordning var heilt naturleg da, i alle fall dei første par åra av barnas liv. I Åfjord vart det klart for all verda at eg var komen til den utdanna middelklassen. Vi som tilhørde same klasse budde til og med i lag. I ein nybygd «getto» av kommunale bustader, oppe i Prestlia, budde dei fleste som tilhørde den nye middelklassen i den enno så lite urbaniserte Åfjord kommune: legen, tannlegen, lærarane og skogbruksleiaren. Vi hadde vårt eige sosiale liv, og sjølv om dei fleste av oss kom ifrå bygdene, spreidde vi akademiske og urbane verdier til ungdomen, som mange i den verdikonservative bygda såg med stor skepsis på.

Sosiologistudent i Bergen og hobbybonde på Hølonda

Men alt da eg slutta studia i Trondheim, hadde eg vore fast bestemt på at adjunkt ikkje skulle bli det siste steget på utdanningsvegen min. Eg hadde alt siste våren på Rosenborg rådspurt Kåre Lunden om ein mogeleg forskarkarriere i historie og fått positiv respons. I Åfjord nytta eg kveldane til sjølvstudiar i sosiologi og statistikk, etter at lesinga av Peter L. Berger ([1963] 1991) si bok «Invitasjon til sosiologi» hadde overttydd meg om at det var sosiolog eg skulle bli.

Frå Åfjord søkte eg opptak på Sosiologisk Institutt ved Universitetet i Bergen og vi søkte oss inn på studentbyen på Natland. Da vi kom til Bergen hausten 1970, var det Sissels tur til å dra tidleg på arbeid og min tur til å ta det meir med ro om morgonen og bringe ungane i barnehagen.

Ifrå same år hadde vi også vorte gardbrukarar på Hølonda. Etter at far og mor både hadde prøvd å leige bort og selje garden, pensjonistar som dei hadde vorte, innsåg eg at eg som einebarn ikkje kunne la gardsbruket gå ut av slekta utan å angre. Det var også ein tryggleik i garden, om no denne sosiologien skulle gje dårlegare framtidsutsikter enn den lova. Dei første åra var det foreldra mine som dreiv garden, med kviger på beite, hesjing og høyproduksjon for sal. I denne tida var det klart kva somrane skulle gå til frå midt i juni til langt ut i august, slik det hadde vore ifrå eg begynte på gymnaset i 1960. Møkka måtte ut og spreia, gjerder vølast, slått og hesjing var travle tider og høyet skulle i hus før studieåret tok til. Slik var det også for andre bondestudentar på den tida, etter det eg kan hugse.

Bergenstida vart mine beste læreår, ikkje berre ved Sosiologisk Institutt, men også rundt på andre institutt ved det nyetablerte universitetet. Det var ein svært levande tverrfagleg diskusjon i samfunnsfaga, der mellom andre Knut Dahl Jakobsen, Stein Rokkan, Fredrik Barth, Ottar Brox og Hans Skjervheim tok del. Positivismestriden var på sitt heitaste og alle med respekt for seg sjølve måtte ta eit standpunkt: kvalitativ eller kvantitativ metode, for makta eller for folket. Ei sterk politisk gruppering ved universitetet var dei populistiske arbeidsgruppene, der eg var med i ytterkanten. Marxist-leninistane i SUF m-l hadde veksande tilslutning, men skremde meg meir enn dei drog. Men det var studiane eg prioriterte, og heldt meg sosialt unna mine medstudentar som bruka meir tid på skjenkestover og politikk enn på å lesa. Dette livet likte eg, og utan å seie det høgt, såg eg etter kvart for meg ein karriere i forskning, det ville på den tida seie ved eit universitet. I tillegg var eg ein heimkjær familiemann, som nytta omtrent kvar helg til turar med ungane og naboar frå studentbyen i omlandet rundt Bergen.

På rekordtid vart sosiologien, frå grunnfag til hovudfag unnagjort, og til jul i 1973 kunne eg kalle meg Cand.polit. med god karakter. Rettleiaren min, professor Gudmund Hernes, prøvde så godt han kunne å rekruttere meg, og i ein kort periode var eg vitskapleg assistent på eitt av dei mange prosjekta hans. Da han skulle starte med levekårsforskning etter oppdrag frå regjeringa Bratteli, ville han ha meg inn der. Men tre og eit halvt år under regntunge og snøfattige fjell, var nok for meg. Trøndernaturens enno så stabile vintrar drog og skrantande foreldre heime på Hølonda kalla på eit pliktoppfyllande einebarn. Men forskar var eg no bestemt på å bli, særleg når eg såg at eg godt kunne

måle meg intellektuelt med dei som var komne lenger i studiane og no fekk stillingar i det sterkt ekspanderande samfunnsfaglege miljøet ved Universitetet i Bergen. Alt i ein samtale med sensor frå Trondheim etter munnleg eksamen, fremja eg mitt kandidatur for ein jobb ved det nystarta Institutt for sosiologi og samfunnskunnskap på Lade i Trondheim.

Doctor philos og politisk aktivist

Da vi var tilbake i Trøndelag til jul i 1973, var det ingen jobb i sikte. Mens Sissel tok strøjobbar i skolen og var heime med ungane som enno ikkje var skolepliktige, hogg eg tømmer saman med far. Denne vinteren i tømmerkogen gjorde meg fysisk sterk og skapte eit fellesskap mellom oss to som varte fars liv ut. Etter det trong vi ikkje å seie så mye, eg hadde kjensla av at han estimerte meg både som arbeidskar og respekterte valet eg hadde gjort. Både far og mor fekk ein god livskveld, med barn og barnebarn rundt seg. Sjølv om vi budde trongt i det vesle huset, som far hadde bygd midlertidig for oss tre i 1946, var dette i følge ungane våre familiens lukkelegaste år. Eit lite forskot på tømmerisal pluss Sissels vikarpengar gjorde oss ikkje feite økonomisk den første vinteren, men eg følte i alle fall at eg var på rett veg. Sissel treivst ikkje godt på Hølonda den første tida, ho sakna nære nabovener av same sosialgruppe, slik som vi hadde hatt i Åfjord og i Bergen.

Fleire søknader om stipend vart sendt, og på vårparten kom det eit utruleg kjærkome brev i brun konvolutt frå Noregs landbruksvitenskaplege forskingsråd. Stipendet var eittårig i første omgang, men året etter lukkast det å få fullt treårig doktorgradsstipend til å studere nabosamvirke i landbruket. Da eg starta som stipendiat i 1974, fekk eg 48 000 kroner året, ei svimlande lønn som eg ikkje torde å fortelje om til slekt og vener heime. Eg fekk arbeidsplass ved det nyoppretta Universitetet i Trondheim på Lade og pendla tre dagar i veka, slik eg stort sett har gjort sidan. Ikkje det at eg arbeidde med doktorgraden heile tida, eg engasjerte meg både i fagleg utviklingsarbeid gjennom Nordisk Sommeruniversitet og i praktisk landbrukspolitikk gjennom Hitra-aksjonen. Men eg var fast bestemt på at tida som stipendiat skulle brukast til å skaffe meg doktorgrad, slik svært få stipendiatar gjorde den gongen. Det var til og med ein aksjon blant fagkritiske samfunnsvitarar om ikkje å ta doktorgrad. For min del, ein oppkomling som aldri trudde fullt og fast at eg var god nok, vart doktorgraden det golvet der eg kunne kjenne meg trygg. Ein slik grad kunne ingen ta ifrå meg, og den vart særleg viktig etter at eg engasjerte meg politisk langt ute til venstre, og det kom påstandar om yrkesforbod mot venstreintellektuelle.

I rask rekkjefølgje samla eg inn data ved å reise Norge rundt og intervjuje bønder som dreiv fellesbeite eller samdrift. Eg fann ikkje noen her heime som kunne rettleie meg og kontakta ein tysk samvirkeforskar: Theodor Bergman, og spurte om han ville bli rettleiaren min. Eg møtte han første gong, saman med familien, på ein kongress i bygdesosiologi i Torun, Polen. Ein klok jødisk opposisjonell kommunist, no professor i Stuttgart Hohenheim, som Hitler og hans menn hadde «jaga» til Sverige under krigen. Dermed hadde han lært seg godt svensk, og kunne lesa det eg skreiv. Tre kortare opphald i Tyskland var til stor hjelp for meg, og våren 1979 kunne eg levere «Nye organisasjonsformer i jordbruket» til bedømming for den filosofiske doktorgrad. Det kom visst litt brått på leiinga; ingen hadde gjort dette før på Institutt for sosiologi og samfunnskunnskap. Men etter at dei fekk summa seg, vart det oppnemnt kommisjon, som samrøystes innstilte til graden Dr. philos. Da eg disputerte i september 1980, gjekk det buss til Lade frå Hølonda. Foreldra mine var ikkje i auditoriet, og dei var heller ikkje såpass at dei kom på middagen heime i det nye arkitektheikna huset vårt på Hølonda om kvelden. Dei var gamle og skrøpelege (fødd i 1900 og 1902), og eg trur dei ville kjent seg utilpasse blant alle akademikarane. Mor levde berre tre månader etter disputasen, men fekk med seg at hennar einaste son hadde «vorte til noe».

Det kan verke rart å slutte her, før eg starta Bygdeforskning, før eg vart professor og før eg fekk meg eit internasjonalt namn som bygdeforskar. Det kjennest like vel rett: Eg hadde no ein fast fagleg grunn under føtene, eg hadde tenkt ut kva eg skulle forske på og drive med, koste kva det koste ville. Vi hadde bygd oss hus og Sissel var i fast jobb som lærar. Etter at stipendet var slutt, hadde eg ingen jobb. Men eg var framme i min nye klasse, den øvre mellomklassen med høgare utdanning, meritokratiet i Norge. Så var ikkje det å svike den klassen eg kom ifrå? Nei, tvert imot tenkjer eg. Det var no eg kunne bruke posisjonen som forskar til å tene den klassen eg kom ifrå og det folket eg kjente meg heime hos. Elles var det ikkje til å halde ut, alt dette hellet, eg som til dei grader hadde hatt både genene og arbeidslysta på mi side. Men eg hadde skaffa meg eit frivillig handikapp ved å melde meg inn i det maoistiske kommunistpartiet AKP m-l i 1976. Det er heller ikkje til å forstå, viss ein ikkje ser kor mye uforløyst vondt samvit det ligg i å svikte sin eigen klasse.

Andre løyste dette dilemmaet på ein heilt annan måte, ved å gløyme eller fornekte sine røter. Eg valde den for meg tunge vegen, det er eg den første til å sjå i ettertid. Alle lever med indre spenningar, eg skapte balanse mellom motstridane krefter på min måte.

Om eg skulle ha engasjert meg politisk, kunne eg ha vorte med i formann-

skapet i Melhus for to ulike parti. Både Johan T. Syrstad frå Senterpartiet og Theodor Gåsbakk frå Arbeidarpartiet kom våren 1975 heim til oss og ville at eg skulle ta over deira «hølondeplass» i formannskapet. Nei, dette går ikkje, så raskt kan eg ikkje bli samfunnsstøtte, tenkte eg, og takka pent nei. Men det var også noe meir, eit ønske om å røske opp og skape nytt, eit ønske om å velte røter og snakke rett fram. Revolusjon, nei det blir eit for stort ord. Men eg ville forandre og fornye bygdesamfunnet. Både bygdesamfunnet i smått her på Hølonnda, og det store bygdesamfunnet, der ute. Til det hadde eg lært meg eit handverk: Sosiologien. Difor vart eg formann i ungdomslaget der heime, difor engasjerte eg meg i Hitra-aksjonen, difor vart Bygdeforskning til fleire år seinare. Alt dette heng i hop, men for meg på ein logisk måte. Berre slik kunne eg halde ut at klassereisa har ført meg dit eg var rundt 1980, utan å ha svikta noen.

Når sluttar ei klassereise?

Nye 30 år seinare har eg sjølv og andre spurt: Er du framme no? Kva er det som driv deg? Skal du ikkje slappe av og ta det meir med ro? Eg kunne vise til det Edvard Hoem seier om Bjørnson i Villskapens år: «Han kunne ikkje få ro gjennom å halde seg i ro. Ro fekk han først når han hadde utretta noko» (Hoem 2009). Utan å måle seg med Bjørnson kan dette gjelde mange i eit land som er gjennomsyra av protestantisk arbeidsetikk, også meg. Men det er ikkje berre det, eg har også har hatt eit utruleg inspirerande arbeid og eit godt arbeidsmiljø.

Da eg vart forvist frå den asfalterte breivegen ved universitetet, til å klare meg meir på eiga hand, for å bryte nytt land med oppdragsforskning i utmarka, lærte eg meg også kunsten å be om pengar for å gjera ein forskarjobb, nyttig for det samfunnet eg kom ifrå. At det har lykkast så bra, i samarbeid med alle dei eg har gjort karriere saman med, har skapt eit avhengighetsforhold. Kallet vart yrke, men eit meiningsfullt yrke, som det ikkje er lett å forlate.

Men meir enn det, reisa er ikkje slutt; når ein har lykkast på klassereisa, så vil ein gjerne lykkast meir. «Gå god inn, gå betre ut», var visjonen til Orkdal landsgymnas. Det passa meg bra hausten 1960, og det passar meg framleis bra. Å gå inn i noe ein ikkje forstår og skrive seg ut att som eit klokare menneske. Og så formidle dette ein har forstått til andre. Når ein så får lønn for strevet, sosial status og fagning attpå, så er det ikkje rart at ein blir avhengig. Mange av mine kollegaer klagar over at akademikarar i Noreg har for dårleg lønn. Men kanskje er det ikkje lønna som driv det akademiske verket. Eg kjenner ikkje hjernens eigne opiat eller verknaden av dei. Men ein ting veit eg; at for

Dr. philos Reidar hausten 1980 med kona Sissel og barna Jorunn og Gaute.

ein bygdegut som har vakse opp med hardt kroppsarbeid på eit tungdrive husdyrbruk med små utsikter til utviding, fløymer det gode signalstoff gjennom blodet kvar gong ein skaffar seg ny innsikt og formidlar denne i skrift eller tale. Eg er kanskje ikkje typisk for min generasjon, eg har lukkast meir enn dei aller fleste. Men vår felles generasjonserfaring som bygdebarn på 1950-talet er ei klassereise frå enkle kår i bondesamfunnet til lønnsarbeid i velferdssamfunnet.

Noter

1 Norsk Monitor 2009.

2 SSB: Sysselsatte personer, etter hovednæring. Lønnstakere og selvstendige.

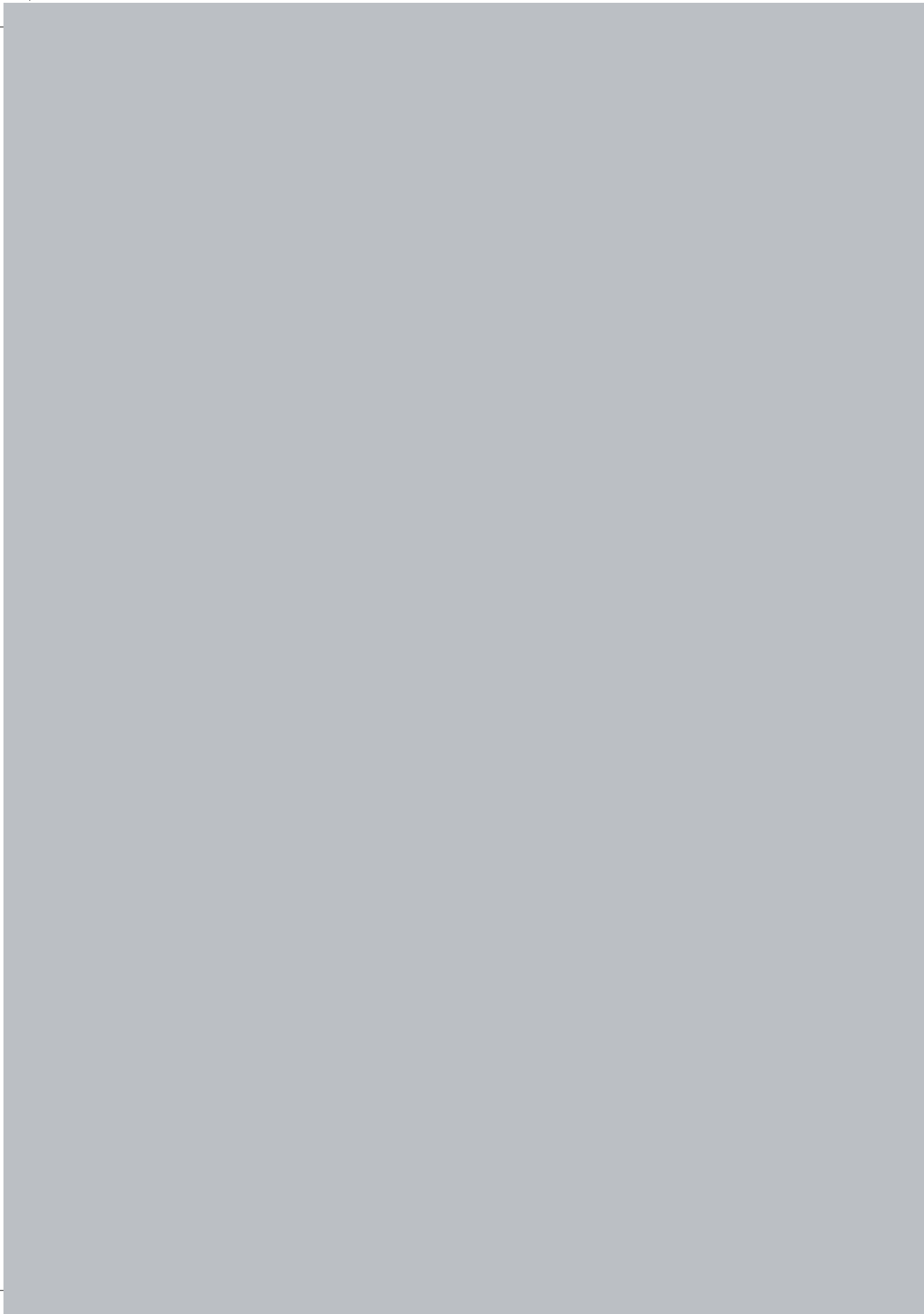
3 I boka seier Mills at «The sociological imagination enables us to grasp history and biography and the relations between the two within society».

Referansar

Almås, R. (2002). *Norges landbrukshistorie Bind IV. Frå bondesamfunn til bioindustri*. Oslo: Det Norske Samlaget.

Ambjörnsson, R. ([1996] 2005). *Fornavnet mitt er Ronny*. Oslo: Pax Forlag.

- Berger, P. ([1963] 1991). *Invitasjon til sosiologi - et humanistisk perspektiv*. Oslo: Pax Forlag.
- Bourdieu, P. (1995). *Distinksjonen - en sosiologisk kritikk av dømmekraften*. Oslo: Pax Forlag.
- Dahlgren, K og J. Ljunggren (2010). *Klassebilder. Ulikhet og sosial mobilitet i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hoem, E. (2009). *Villskapens år. Bjørnstjerne Bjørnson 1832-1875*. Oslo: Forlaget Oktober.
- Mills, C. Wright. (1959). *The Sociological Imagination*. Oxford: Oxford University Press.
- Nordli Hansen, M. og Ø.N. Wiborg (2010). Klassereisen – mer vanlig i dag? I Dahlgren, K og J. Ljunggren (red.). *Klassebilder. Ulikhet og sosial mobilitet i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget, 197-212.
- Seljestad, L.O. (2010). I begynnelsen var klassereisa. I Dahlgren, K og J. Ljunggren (red.). *Klassebilder. Ulikhet og sosial mobilitet i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget, 28-39.
- Sveen, K. (2000) *Klassereise - et livshistorisk essay*. Oslo: Forlaget Oktober.
- Trondman, M. (2010). Ubegripelige ting. Når livsbaner stiger og faller. I Dahlgren, K og J. Ljunggren (red.). *Klassebilder. Ulikhet og sosial mobilitet i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget, 240-253.
- Young, M. (1958). [The Rise of the Meritocracy](#). London: Thames and Hudson.

4

Foto: Carol Richards

Arve Hjelseth og Oddveig Storstad

Ekte mannfolk spiser ikke sushi?

Ekte mannfolk spiser ikke sushi?

Er det forskjell mellom akademikerne på bygda og i storbyen med hensyn til kulturkonsum, matvaner og synet på det gode liv? Eller mellom storbyarbeidere og arbeidere på landsbygda? Har «bygdeakademikeren» mer til felles med akademikerkollegene i storbyen enn med arbeidere på bygda? Vi vil i denne artikkelen gi en innledende analyse av på hvilke områder *bosted* (ruralt vs. urban) skaper forskjeller i holdninger og praksisformer, og på hvilke områder *klassetilbørighet* (middelklasse vs. arbeiderklasse) har større betydning. Vi skal – av grunner vi kommer tilbake til – konsentrere oss om *menn*.

Det er blitt hevdet at en del menn på landsbygda representerer en marginalisert livsform. Urbanisering, utdanningsrevolusjon og en feminisert offentlighet åpner for nye måter å være menn på, som gjør den tradisjonelle rurale maskuliniteten avleggs og stakkarslig (jf. Bye 2010). Men hvor opplagt er dette? I byene blir arbeiderklassen kontinuerlig fortalt at det er det karriere- og trendorienterte middelklasselivet som gir status. Her er utdanningsmiddelklassens hegemoni mest tydelig. Det kan fremmedgjøre den urbane arbeiderklassen dersom den ikke adopterer middelklassekulturen, med andre ord dersom det finnes en distinkt klassekultur som er uavhengig av bosted. Hovedspørsmålet vårt er i lys av dette: *Hvordan slår dimensjonene rural/urban og arbeiderklasse/middelklasse ut på ulike områder?* Analysen er konsentrert rundt fire hovedtemaer: kulturforbruk, synet på norsk kultur og innvandring, mat og matkultur samt holdninger til familie og likestilling.

Vi vil diskutere deler av nyere forskning på disse temaene nedenfor. Vårt bidrag knytter for det første sammen klassesdimensjonen og sentrum–periferidimensjonen. Vi er ikke de første som gjør dette (se f.eks. Rye 2006), men vi kan si noe om hvor store de påstått marginale arbeiderklassegruppene er. Representerer de et utdøende sett av verdier og sosiale praksiser, eller fremstår de som marginaliserte av andre årsaker? Vi diskuterer dette i lys av begrepene

numerisk og funksjonell marginalisering. Studien er dermed en kvantitativ oppfølging av kvalitative studier av blant annet den rurale arbeiderklassen (Krange og Skogen 2003, Bye 2010). Det er også gjort flere Bourdieu-inspirerte kvantitative studier av klassestrukturer og klasseforskjeller (f.eks. Rosenlund 2000), men disse har ofte vært nærstudier av bestemte samfunn, ofte byer. Vi har rendyrket dimensjonen rural/urban og kategorien «arbeidere». Vi skulle gjerne ha rendyrket den urbane middelklassen også, men måten utdanningsvariabelen er operasjonalisert på, gjorde dessverre ikke det mulig.

Dernest har vi undersøkt på hvilke felter klasse og bosted har mest å si for verdier og praksisformer (samt hvordan disse naturligvis ofte interagerer), og for det tredje diskuterer vi hvilke forskjeller som kan eskalere til konflikter, og hvilke som mer har preg av fredelig sameksistens. For det fjerde bidrar studien med et blikk på bygda som understreker at bygdefolk har mange felles verdier og praksisformer som overskrider klasse- og utdanningsskiller. Selv om bygdesamfunn slites mellom tradisjonelle og moderne livsformer, er det også mye som forener folk.

I neste del diskuterer vi norsk forskning på feltet, samt noen internasjonale inspirasjonskilder. Deretter gjør vi rede for den analytiske innfallsvinkelen og for hvordan vi har operasjonalisert de sentrale variablene. Analysen er som nevnt innrettet mot fire grupper av avhengige variabler: kulturkonsum, synet på norsk kultur og verdien av den, mat og matvaner samt spørsmål om familie og forholdet mellom familie- og arbeidsliv. Det må understrekes at dette er en eksplorerende studie; vi ønsker å gå bredt ut i stedet for å fordype oss nærmere i én dimensjon. En av artikkelens ambisjoner er å oppmuntre til videre forskning i lys av våre resultater.

Norsk forskning på ulikhet og klasse

Tre ulikhetsdimensjoner har påkalt spesielt stor oppmerksomhet i norsk forskning: sosial klasse/lagdeling, kjønn og – i de senere år – etnisitet. Når det gjelder klasse, har diskusjonene kretset rundt klassebegrepets relevans i forhold til alternative teoretiske utgangspunkt (f.eks. weberianske vs. marxistiske teorier). Klasesamfunnet er jevnlig blitt erklært avvirket, men aktualiseres stadig på nytt. En av de viktigste nyvinningene er at klasseteorien har adoptert perspektiver fra Bourdieu (1984). Spesielt har begrepet om kulturell kapital vært sentralt. I boken *Klassebilder* defineres klasser som «samlinger av posisjoner [...] hvor personer grupperes etter materielle og kulturelle kriterier [...]» (Dahlgren og Ljunggren 2010:13).

Nyere klasseforskning har også brodd mot utbredte forestillinger om vår tid som en tiltakende individualiseringsprosess. Slike forestillinger har lenge preget offentlig debatt og er faglig forankret i arbeidene til Giddens (1996, 1997), Bauman (2001, 2005) og Beck (1992, Beck og Beck-Gernsheim 2002). Noe forenklet hevder individualiseringsteoriene at våre livsvalg er strukturert på en annen måte enn tidligere; de er i større grad uttrykk nettopp for *valg*. Sønn følger ikke alltid i fars fotspor; tradisjonen gir ikke lenger tilstrekkelig veiledning for hvordan vi skal innrette våre liv. Valgene er heller ikke gitt en gang for alle. En arbeidersonn som fikk jobb i hjemstedets hjørnesteinsbedrift i 1950-årene, kunne se for seg dette som ramme for hele yrkeslivet. I dag må de fleste regne med å skifte arbeidsgiver flere ganger, og denne situasjonen er folk seg bevisst. De har ofte også en positiv forventning om det. Dette stiller krav til at valgene kan begrunnes og gjøres *refleksive*, som Giddens (1996) kaller det. Individet må kontinuerlig gjenskape sin egen biografi i lys av nye erfaringer.

Disse teoriene har hatt stor innflytelse, men de er også blitt kritisert for lav empirisk treffsikkerhet (Prieur og Rosenlund 2010). I norsk sosiologi har flere pekt på tenkemåtenes begrensninger. Seljestad (2003, 2010) og Krange (2004) har argumentert for at valgene som gjøres, er mer forankret i sosial bakgrunn enn individualiseringsteoriene antar. De tallrike studiene av utdanningsulikhetenes reproduksjon (f.eks. Hansen 1995, 1999, Ringdal 2010) peker i samme retning. På individnivå kan valgene *erfares* som individuelle, men like fullt bidrar de til å reproducere forskjellene. Teorier om systematisert sosial ulikhet er derfor fortsatt relevante.

En del nyere studier pirker i forestillingen om at utdanningsgoder og middelklassens karrierejag er alles mål. Etterkrigstidens sosialdemokratiske ambisjon var å demokratisere tilgangen til høyere utdanning. Men det er ikke sikkert at utdanningsmiddelklassens livsverdier og praksisformer er noe alle streber etter. Skilbrei (2010:54) hevder at arbeiderklassemødre er positive til at særlig døtrene deres søker seg til yrker som ligner deres egne. Slik betones betydningen av å finne verdighet i alternative livsformer, og implisitt kritiseres utdanningsmiddelklassens insistering på middelklasseforankrede livsformer som fundamentet for det gode liv. Arbeiderklassens verdiorienteringer kan like gjerne knyttes til hvordan autonomi og verdighet konstrueres og fremforhandles i den situasjonen folk befinner seg i, som til drømmen om klassereisen (jf. Seljestad 2003).

Skogen og Krange (2010) bruker begrepet *kulturell motstand* for å beskrive «en mekanisme som driver fram en opposisjon mot middelklassens innflytelse og dens typiske former for kunnskap» (Skogen og Krange 2010:160). Gjen-

nom å avvise den urbane utdanningsmiddelklassens verdier oppnår blant andre rovdyrmotstanderne en spesiell form for autonomi. En parallell er Willis' (1997) *Learning to Labour*. Willis ønsker å forstå hvorfor og hvordan arbeiderklasseungdom utvikler alternative verdihierarkier som gir dem dårligere betingelser for å lykkes (i utdanningsmiddelklassens forstand) på utdannings- og arbeidsmarkedet. Motstand mot kunnskapsmiljøer får en positiv valør. Denne kulturelle motstanden, enten den er urban som hos Willis eller rural som hos Skogen og Krange, handler om motstand mot livsfjerne skrivebordsteoretikere uten praktisk kunnskap og erfaring. Motstanderne har identifisert en elite som påberoper seg å forvalte den gode smak og de riktige verdier, og som dermed marginaliserer alternative livsformer. Men utdanningsmiddelklassen kjenner ikke det virkelige livet: siden store deler av den helt eller delvis har sine inntekter fra offentlig sektor, er den frikoblet fra kapitalismens økonomiske kretsløp (Skogen og Krange 2010:159).

Den kulturelle motstanden kom ikke med den moderne middelklassen. Rokkan (1967) identifiserte tidlig sentrum/periferi-dimensjonen og de såkalte motkulturelle skillelinjene som viktige for utviklingen av det moderne samfunnet. På Rokkans tid mobiliserte motkulturene rundt religion, språk og avholdssak, mens dagens kulturkamp i følge Toje (2009) kjempes langs fire akser, nemlig justis, utdanning, utenriks og kultur – med multikulturalismen som episenter.¹

Som nevnt konsentrerer vi analysen om *menn*. På landsbygda antas menn – særlig fra arbeiderklassen – å utforme en form for maskulinitet som ikke er uten fleksibilitet, men som likevel betoner verdien av aktiviteter som signaliserer at man er *ekte mann* (Bye 2010:64). Den deler en felles forakt for utdanningsmiddelklassen, men står uten institusjonelle kanaler som kan omforme dette til makt. Vårt utgangspunkt er også en antakelse om at arbeiderklassen har verdiorienteringer som avviker fra de hegemoniske. Men samtidig tror vi at selv om den rurale arbeiderklassen usynliggjøres, handler det om verdier og holdninger som er relativt utbredt. Begrepet marginalisering må derfor presiseres.

Krange og Skogens (2003) utgangspunkt er rovdyrmotstanden. Kulturell motstand kan imidlertid også arte seg som alternative avveininger mellom arbeid, utdanning og familie (Skilbrei 2010), eller som motstand mot venstresidens familiepolitikk (Stefansen 2010). Stefansen og Blaasvær (2010) viser at selv om barnehagen er blitt en viktig del av arbeiderklassebarns oppvekst, fortolker arbeiderklasseforeldrene barnehagen mer i lys av de uformelle sidene ved barns lek enn gjennom den formelle pedagogikken, som i større grad er utdanningsmiddelklassens anliggende.

Bygdas menn har vært gjenstand for oppmerksomhet i flere kvalitative studier (Aasbrenn 1989, Brandth 2002, Krange og Skogen 2003, Bye 2010). Vi ønsker å gi en kvantitativ beskrivelse av deres holdningers utbredelse. Utdanningsmiddelklassen antas å ha endret den hegemoniske maskuliniteten (Connell 1995) slik at det ikke lenger er nødvendig hverken å mekke bil, gå på jakt eller å ha skitt under neglene for å være en *ekte mann*. Hegemonisk maskulinitet er ikke noe som er fastlagt en gang for alle, det refererer til hegemoniske idealer, som ikke engang trenger å stemme overens med praksisformene til flertallet av menn (Kvande 2003). Slike idealer forhandles frem gjennom sosial interaksjon og etablerer grensene for legitime uttrykks- og praksisformer. Visse maskulinitetsformer kan dermed bli marginalisert selv om den praktiseres av mange menn.

Selv om tidligere forskning viser betydelige kulturforskjeller, er det usikkert i hvor stor grad dette skaper manifesterede konflikter. Skarpenes (2007) hevder at den norske middelklassens kulturforbruk er lite eksklusivt, og at middelklassen vegrer seg mot å felle verdidommer over andres smak. I den grad dette er riktig², leder ikke kulturforskjeller nødvendigvis til konflikter. Når frontene er så steile i rovdyrpolitikken, er det trolig fordi konkrete interesser og livsformer er truet. Ulven er en mer konkret trussel mot bygdene enn at høytutdannede drikker eksklusive viner. Vi skal derfor se på et bredere spekter av variabler enn Skarpenes, som mest handler om kulturforbruk.

Vårt analytiske utgangspunkt: Begreper, data og metode

Våre to uavhengige variabler er *sosial klasse* og *bosted*, som brukes til å analysere og diskutere hegemoniske kulturer, marginalisering og kulturell motstand. Vi skiller mellom *numerisk* og *funksjonell* marginalisering. Med numerisk marginalisering sikter vi til at en gruppe eller klasse utgjør en liten eller synkende andel av befolkningen, og at de dermed mister innflytelse. Bønder er i ferd med å bli marginalisert i en slik forstand. Med bakgrunn i diskusjonen over kan vi imidlertid anta at denne formen for marginalisering er vel så tydelig i byen som på bygda.

Med funksjonell marginalisering sikter vi til at den numeriske styrken til en klasse eller et sett av verdier ikke er direkte konvertibel til makt og legitimitet. Også evne og vilje til organisering, sentralitet med hensyn til beslutningsarenaer og synlighet i offentligheten er viktig. Krange og Skogen (2003) antyder at ulvemotstandernes måte å skape seg kulturell autonomi på kan føre til marginalisering fordi de usynliggjøres på de sentrale arenaene. Et

annet eksempel er marginaliseringen av folkelig kultur i mediene. Selv om folkelige festivaler trekker et større publikum enn mer trendy festivaler, får de sistnevnte mest oppmerksomhet (Hjelseth og Storstad 2008). Det kan lede til avmakt, men også til kulturell motstand. Spørsmålet blir dermed hva som karakteriserer disse verdsettene, hvor utbredte de er, og hvor stort konflikt-potensialet er.

Vi har benyttet data fra Norsk Monitor, en større verdiundersøkelse blant et representativt utvalg av Norges befolkning, som gjennomføres av Synnovate annethvert år. I underkant av 4000 personer deltar i hver undersøkelse. Vi bruker data fra undersøkelsene i 2007 og 2009 for å sikre store nok utvalg i undergruppene. Siden det er *kontraster* mer enn *hele bildet* som opptar oss, har vi skilt ut to grupper blant menn som vi undersøker nærmere, nemlig det vi kaller utdanningsmiddelklassen og arbeiderklassen. Arbeiderklassen er operasjonalisert ved bruk av to spørsmål. På spørsmål om hvilken stilling de har, har de enten valgt svaralternativet «arbeider/operatør, ufaglært», «arbeider/operatør, faglært» eller «funksjonær ellers».³ Kategorien er altså basert på selvrapportert klassifisering, men krever ingen subjektiv arbeideridentifikasjon. I tillegg har vi satt som betingelse at de ikke har utdanning ut over videregående skole.

Utdanningsmiddelklassen består av dem som har oppgitt at de har fullført utdanning på høyskole- og universitetsnivå med en akademisk grad. Den skiller dessverre ikke mellom lavere og høyere grad. Noe av forskjellen mellom akademikere i storbyen og på bygda kan derfor skyldes at en større andel akademikere i storbyen har lang utdanning. Vi har ingen mulighet for å sjekke dette i materialet. Ideelt sett ville vi avgrenset gruppen til personer med akademisk grad på høyere nivå. At utdanningsmiddelklassen er så bredt definert, er en svakhet som påvirker resultatenes validitet. I tillegg har vi kun inkludert de som er i jobb. Hovedbegrunnelsen for dette er at de som inngår i vår operasjonalisering av arbeiderklassen, kun omfatter personer som er i jobb, og dette kriteriet bør derfor også være det samme for utdanningsmiddelklassen.

Skillet mellom storby og bygd er basert på respondentenes selvrapporterte klassifisering av stedet de bor. De kunne velge mellom tolv svaralternativer rangert fra «storby, sentral beliggenhet» til «bygd». Vi har valgt å slå sammen dem som oppgir at de enten bor i storby, sentral beliggenhet, storby, ytre bydel og forstad til storby til en gruppe – storby. De som har klassifisert stedet de bor som bygd, har vi definert som bygd. Her kan naturligvis respondenter som bor på tilnærmet like steder, ha definert stedet ulikt. Vi vil likevel ikke tro at dette representerer noen vesentlig svakhet.

Vi var avhengige av å ha et visst antall respondenter i hver gruppe. Arbeidere i storbyen utgjorde imidlertid en liten del av materialet. For å få et antall som lot seg behandle statistisk med akseptabel troverdighet, valgte vi derfor å slå sammen datasettene for 2007 og 2009. Vi har kun brukt spørsmål som er likeverdige i begge undersøkelsene.

Vi endte opp med et utvalg på 617 menn. Av disse er 245 innenfor gruppen «akademikere, storby», 123 i «akademiker, bygd», 155 i «arbeider, bygd» og 94 i «arbeider, storby». De fire gruppene har altså ulik størrelse. Det er akademikerne i storby som i størst grad antas å utgjøre det vi har definert som utdanningsmiddelklassen.

Analyse

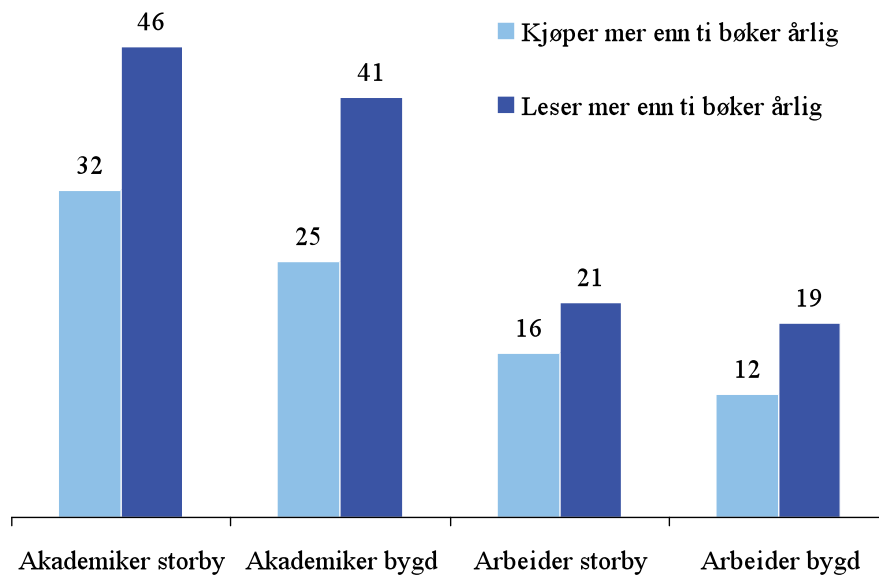
Innledende beskrivelse av utvalget

Gruppen «akademiker, storby» utgjør 40 prosent av enhetene, mens «arbeider, storby» bare utgjør 15 prosent. Dersom vår operasjonalisering er rimelig, indikerer dette en viss numerisk marginalisering av den urbane arbeiderklassen. Vi er i det følgende likevel mest interessert i om det gir seg utslag i funksjonell marginalisering.

Det er små aldersforskjeller mellom de fire gruppene, selv om gjennomsnittsalderen i akademikergruppene er litt høyere enn i arbeidergruppene.⁴ Mens 90 prosent av akademikere på bygda er gift eller samboende, gjelder dette 84 prosent av storbyakademikerne og 77 prosent av arbeiderne på landsbygda. Blant arbeiderne i storby er prosentandelen 59. Den siste gruppen er altså i langt større grad uten partner, med de utfordringene det kan by på.

Det er betydelige forskjeller når det gjelder inntekt. I begge arbeidergruppene tjener om lag 70 prosent mindre enn 400 000 kroner i året, mens det samme bare gjelder 17 prosent av akademikerne i storbyen. For bygdeakademikerne er andelen 34 prosent. Tilsvarende tjener under 5 prosent av arbeiderne over 600 000, mot 42 prosent av storbyakademikerne og 17 prosent av bygdeakademikerne. Gapet mellom faktisk inntekt og den inntekt respondentene selv mener de bør ha for å leve et fullverdig liv, er klart høyest blant storbyarbeiderne. De har altså i minst grad økonomiske ressurser til å utforme livet slik de ønsker.

I resten av analysen skal vi gå nærmere inn på holdningsmønstre langs fire dimensjoner: kulturkonsum, norsk identitet/multikultur, mat, og barn/familie.

Figur 1: Andel som kjøper og leser mer enn ti bøker årlig. Skolebøker ikke inkludert.

Kulturkonsum

Kulturkonsum, smak og sosiale distinksjoner har som nevnt vært et tema i nyere klassestudier, og er sentralt i Skarpenes' (2007) studie av middelklassen. Vi skal se på våre respondents forhold til litteratur og musikk.

Ikke overraskende både kjøper og leser akademikerne flere bøker enn arbeiderne. Det er en viss forskjell mellom storby- og bygdeakademikere, men i hovedsak er forskjellene langt mer klasse- enn bostedsbettinget.

Nær halvparten av storbyakademikerne oppgir at de leser flere enn ti bøker årlig, mens andelen er noe lavere blant akademikerne på bygda. Det er betydelig høyere enn blant både arbeiderne i storbyen (21 %) og blant arbeiderne på bygda (19 %).

Selv om boklesing er en viktig kulturell markør, er det av like stor betydning *hva* man leser. Askildsen har større symbolsk verdi enn Sandemo. I spørreskjemaet var litteratur inndelt i 29 kategorier, og vi presenterer her andelen som svarte at de er «meget interessert» i 19 av disse kategoriene, fordelt på våre fire grupper.

Tabell 1: Interesse for ulike typer bøker. Andel meget interessert.⁵

	Aka- demiker storby	Aka- demiker bygd	Arbeider storby	Arbeider bygd	p-verdi
Kriminal- og andre spenningsromaner	32	31	18	24	,047
Biografier og erindringsbøker/ bøker og memoarer om kjente personer	18	14	7	3	,000
Western-/cowboyromaner	1	4	2	6	,000
Norsk samtidslitteratur	16	10	3	1	,000
Utenlandsk samtidslitteratur	17	6	4	1	,000
Klassiske norske romaner av anerkjente forfattere	20	19	2	3	,000
Klassiske utenlandske romaner av anerkjente forfattere	22	13	3	2	,000
Diktsamlinger og lyrikk	2	5	3	1	,000
Tegneserier	11	18	17	14	,283
Debattbøker	5	2	1	0	,000
Bøker om natur og friluftsliv	10	16	5	15	,005
Bøker om kunst og kultur	7	4	2	1	,000
Bøker om jakt og sportsfiske	4	15	3	18	,000
Kokebøker/bøker om mat	16	7	3	10	,002
Hobbybøker	5	5	8	4	,063
Bøker om selvutvikling	9	8	5	1	,002
Interiør og design	5	0	3	1	,026
Humor- og vitsebøker	5	6	10	10	,000

Jevnt over er akademikerne mest interessert i bøker i de fleste kategorier, mest tydelig for samtidslitteratur, klassisk litteratur og biografier/erindringsbøker. For disse kategoriene er det en viss forskjell mellom storby- og bygdeakademikere, men klasse har langt større betydning. Forskjellen er mindre for krim- og spenningsromaner. Slik litteratur har relativt lav status, men som Skarpenes (2007) også fant, tyder lite på at akademikere distanserer seg fra den. Resultatet kan også ses i lys av Gripsrud og Hovdens (2000) undersøkelser, som viser en viss utjevning mellom klasser og utdanningsgrupper i kulturforbruk. Utjevningen består

imidlertid mer i at populærkulturen sprer seg «oppover», enn at høykulturen sprer seg «nedover».

For noen litterære sjangre brytes hovedmønsteret. Westernlitteratur appellerer til relativt få, men til klart flest på landsbygda, og noe mer blant arbeidere enn blant akademikere totalt sett. Akademikerne på landsbygda utmerker seg som mest interessert i lyrikk, mens arbeiderne i storbyen er mest interessert i tegneserier, hobbybøker og humorbøker. Arbeiderne på landsbygda leser generelt minst, men ganske mange er meget interessert i tegneserier, og relativt sett er mange også interessert i bøker om natur og friluftsliv og om jakt og fiske. For disse sjangrene går hovedskillet mellom by og land, men i hovedsak er det klassevariabelen som har størst betydning. En annen viktig kulturell markør er musikk:

Tabell 2. Andel som liker å høre på ulike typer musikk. Prosent.

	Akademiker storby	Akademiker bygd	Arbeider storby	Arbeider bygd	p-verdi
Norsk folkemusikk	14	24	12	20	,026
Folkemusikk fra andre land	15	10	11	9	,230
Klassisk musikk	49	36	25	14	,000
Popmusikk	69	57	69	72	,046
Rock	62	57	71	68	,110
Reggae/Ska	21	13	29	16	,184
Techno/Dance	11	3	22	12	,000
Hiphop/Rap	14	2	20	9	,000
Gammeldans	5	12	14	24	,000
Opera/operettemusikk	18	15	10	15	,001
Musikaler	20	16	15	12	,182
Religiøs musikk/gospel	12	21	14	14	,150
Tradisjonell jazz	36	20	18	13	,000
Moderne jazz	23	10	9	3	,000

Som vi kunne forvente, er storbyakademikerne i størst grad interessert i klassisk musikk. Også akademikerne på bygda oppgir langt større interesse for musikkformen enn tilfellet er for arbeiderne. For opera/operetter og musikaler er bildet mer uklart. Det er imidlertid stor forskjell på by- og bygdeakademikerne interesse for jazz, som ser ut til å ha blitt en tydelig urban middelklassemarkør. Akademikerne på landsbygda utmerker seg på sin side med relativt stor interesse for religiøs musikk og norsk folkemusikk, mens storbyakademikere viser størst interesse for folkemusikk fra andre land. Litt spekulativt kan det se ut som om folkemusikk faller i smak hos den urbane utdanningsmiddelklassen først når den blir «eksotisk», dvs. utenlandsk.

Den rurale arbeiderklassens mest distinkte trekk er interessen for gammel-dans. Den urbane arbeiderklassen utmerker seg med sin interesse for nyere musikkformer som ska, techno og hiphop (for den førstnevnte er sammenhengen ikke signifikant). Det er naturlig å koble dette til musikkformenes antatte bakgrunn i røffe og urbane miljøer. Generelt har musikksmak en tydelig klassekarakter, men mønsteret er mindre tydelig enn for litteratur. Flere musikkformer har i tillegg ulik appell på bygda og i byen.

Det er godt kjent fra tidligere forskning at kulturkonsum har en klassekarakter. Effekten av bostedsvariabelen er svakere, men slår ut på noen indikatorer. Det er imidlertid vanskelig å si at noen av arbeiderklassegruppene har et kulturkonsum som gjør dem marginale. Det ville vært tilfelle dersom det vi forstår som elitekultur (klassisk litteratur, samtidslitteratur, klassisk musikk etc.), var forbundet med makt. Det er nok fortsatt en kulturell markør, men hvordan den skal konverteres til makt, er mer uklart. Snarere kan antakelig deler av høykulturen i økende grad betegnes som en ny form for *subkultur* (Engdahl 2006). Sagt på en annen måte: Konsum av elitekultur kan nok *uttrykke* makt og innflytelse, men det kan ikke i seg selv *konverteres* til makt og innflytelse. Å snakke om funksjonell marginalisering er derfor problematisk. En del av kategoriene er også temmelig grovmaskete, og en mer detaljert analyse kan nansere resultatene.

Det «norske», innvandring og internasjonal solidaritet

Dette er et felt som ofte fremheves når det påpekes at kultureliten og offentlighetens meningsbærere har etablert et politisk korrekt meningsmonopol. Hvor mye skiller utdanningsmiddelklassen seg fra resten av befolkningen, og er det klasse eller bosted som slår sterkest ut?

Vi starter med et spørsmål om u-hjelp og internasjonal solidaritet, og hvordan dette prioriteres opp mot nasjonale problemer:

Tabell 4: Enighet i påstanden «Vi bør løse problemene i vårt eget land før vi bruker penger på å hjelpe folk i andre land». Prosent.

	Akademiker storby	Akademiker bygd	Arbeider storby	Arbeider bygd	Total
Helt enig	7	7	34	30	17
Delvis enig	19	25	26	40	27
Delvis uenig	29	32	18	16	25
Helt uenig	45	36	19	14	32
Helt umulig å svare	0	1	2	0	0
Sum	100	101	99	100	101
N	243	122	93	155	613

X^2 125,808, 12 df, $p < ,001$

Det er store forskjeller mellom arbeider- og akademikerklassen i synet på dette spørsmålet. Slår vi sammen «helt enig» og «delvis enig», støtter 70 prosent av bygdearbeiderne og 60 prosent av storbyarbeiderne påstanden. Blant akademikerne er prosentandelene 26 (storby) og 31 (bygd). Samme mønster kommer frem dersom vi ser på oppslutningen om to ulike påstander om innvandring:

Tabell 5: Oppslutning om to påstander om innvandrere. Prosent.

	Akademiker storby	Akademiker bygd	Arbeider storby	Arbeider bygd	Total
Innvandrerne bidrar til at vi får et større kulturelt mangfold i Norge, med spennende ny mat, musikk, kunst osv.	71	65	44	34	57
Innvandrerens levemåte passer ikke inn i Norge. De fremmede skikkene er til ulempe for omgivelsene og kan bli en trussel mot norsk kultur.	17	18	37	48	28
Umulig å velge	12	17	20	18	16
Sum	100	100	101	100	101
N	244	121	92	151	608

X^2 69,350, 6 df, $p < ,001$

Også her er hovedinntrykket at holdninger til innvandring i betydelig grad er forankret i klasse. Det er i tillegg forskjeller mellom storbyarbeiderne og bygdearbeiderne, med sistnevnte gruppe som de mest negative til innvandring. Arbeiderne på bygda er imidlertid slett ikke alene om sitt syn på innvandring. Samlet sett styrker data inntrykket av at det som oppfattes som toleranse overfor fremmede kulturer, først og fremst er et akademikerfenomen. Det kan skape en form for avmakt når akademikerne dominerer den offentlige samtalen.

Holdning til innvandring har mange ulike dimensjoner. En av dem er kulturell, dvs. at innvandring truer noe opprinnelig og «norsk». Vi finner tilsvarende forskjeller mellom klassene her, men med en interessant forskjell:

Tabell 6: Syn på om følgende påstand er en forandring til det bedre eller til det verre: «Våre typiske nasjonale særtrekk kommer sannsynligvis til å forsvinne mer og mer. Norge kommer til å bli mer likt andre land.» Prosent.

	Akademiker storby	Akademiker bygd	Arbeider storby	Arbeider bygd	Total
Til det bedre	31	17	17	14	22
Til det verre	35	49	56	66	49
Vet ikke/ spiller ingen rolle	34	34	27	21	29
Sum	100	100	100	100	100
N	244	123	94	154	615

χ^2 42,481, 6 df, $p < ,001$

Igjen er det akademikerne som i størst grad er positive til at nasjonale særtrekk forvitrer, men her er akademikerne på bygda mer på linje med arbeiderne enn med storbyakademikerne. Forestillingen om en storbyelite som dominerer offentligheten uten å være spesielt representative, kan altså ha noe for seg. Klasseeffekten gjelder her bare blant storbyfolk.

Samme tendens finner vi på spørsmål om hvorvidt et samfunn bygget på moralske verdier og tradisjoner svarer til respondentenes oppfatning av hvordan et samfunn bør være:

Tabell 7: Hvilken type samfunn svarer best til oppfatningen om hvordan det norske samfunnet bør være? Prosent.

	Akademiker storby	Akademiker bygd	Arbeider storby	Arbeider bygd	Total
Et samfunn med størst mulig frihet når det gjelder hvordan en kan tjene og bruke penger	11	6	15	15	11
Et samfunn bygd på moralske verdier med respekt for tradisjoner	25	42	38	40	34
Et samfunn som utvikler den enkeltes skapende evner og individuelle særtrekk	50	37	26	25	38
Et samfunn som er preget av trygghet og samhold, og der ingen skiller seg ut	13	15	21	20	17
Sum	99	100	100	100	100
N	238	119	87	142	586

χ^2 38,379, 9 df, $p < ,001$

For andre og tredje verdi har byakademikerne et markant annet sett av verdier enn bygdeakademikerne. Bygdegruppene vil i størst grad bygge samfunnet på tradisjonelle verdier og moralske normer, og ønsker også i noe mindre grad et samfunn som utvikler den enkeltes skapende evner og individuelle særtrekk. Bygdeakademikerne er mer på linje med arbeiderne enn med storbyakademikerne, spesielt med hensyn til respekt for tradisjoner.

I sum har også holdningene til disse spørsmålene en tydelig klassekarakter. For spørsmålene som angår verdien av norsk kultur, gjelder det imidlertid bare i storbyen. Arbeiderklassen er ikke numerisk marginalisert, heller ikke den rurale. Det er snarere den store gruppen storbyakademikere som skiller seg ut. Men generelt ser klasse ut til å bety mer enn bosted også for denne dimensjonen.

Mat

I denne delen skal vi undersøke likheter og forskjeller mellom gruppene når det gjelder deres forhold til ulike sider ved maten og måltidet. Vi skal først se på preferansen for norsk vs. utenlandsk mat. Menn bosatt på bygda, spesielt arbeiderne, har en langt sterkere preferanse for norsk mat enn de som bor i storbyen. Responsen på den generelle påstanden «Jeg liker utenlandsk mat» viser dette:

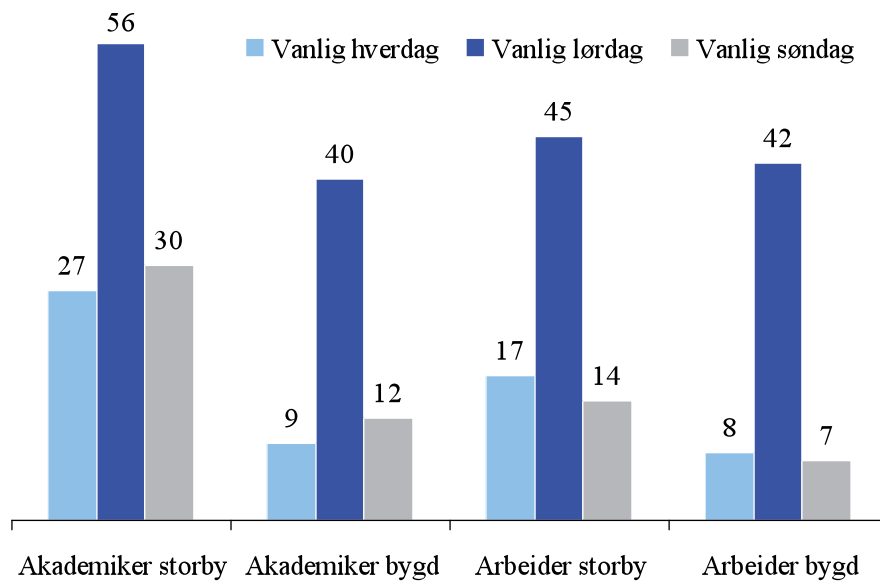
Tabell 8: Enighet i påstanden «Jeg liker utenlandsk mat». Prosent.

	Akademiker storby	Akademiker bygda	Arbeider storby	Arbeider bygda	Total
Helt enig	51	28	41	21	37
Delvis enig	41	56	40	52	46
Delvis uenig	7	14	17	21	13
Helt uenig	1	3	3	7	3
Sum	100	101	101	101	99
N	243	120	91	155	609

X^2 60,184, 9 df, $p < ,001$

Arbeiderne på bygda misliker ikke utenlandsk mat, men de er på langt nær så begeistret som akademikerne i storbyen. Og arbeiderne i storbyen har i større grad enn akademikerne på bygda en preferanse for utenlandsk mat. Det å være akademiker øker bygdefolks preferanse for utenlandsk mat, men andelen er lavere enn for akademikerkollegene i storbyen. Om vi ser på dem som er helt enig i påstanden, er utslagene sterkere for dimensjonen urban/rural enn for klasse.

Mat som sosial markør er ikke bare knyttet til *hva* man spiser, men også til *hvordan*, *hvor* og *når*. I bondesamfunnet ble middagen inntatt på et tidspunkt som tilsvarer vår tids lunsj. I industrisamfunnet ble tidsrommet mellom 16 og 18 det typiske middagstidspunktet. Kontinental påvirkning har imidlertid ført til at middagen av og til forskyves lenger mot kvelden i en del miljøer, mest blant akademikerne og i byene:

Figur 2: Andel som spiser middag etter kl. 18.00.

Andelen som spiser middag etter kl. 18.00, er gjennomgående høyere i storbyen enn på bygda, og akademikerne i byen spiser i større grad sen middag enn storbyarbeiderne. Det å spise sen middag er relativt sjeldent på bygda, mens hver fjerde akademiker i storby spiser middag etter kl. 18.00 på en vanlig hverdag. På lørdager er det langt vanligere at også bygdefolk spiser sen middag. Når søndagen kommer, er forskjellene gjenopprettet, skjønt forskjellen mellom byakademikere og byarbeidere ser ut til å være noe større på søndager enn på hverdager. Også på denne variabelen ser vi en relativt tydelig rural/urban-effekt, mens klasse spiller noe mindre rolle. Det er imidlertid først og fremst byakademikerne som skiller seg ut; de har i større grad adoptert den antatt internasjonale vanen med sen middag.

Norsk Monitor inneholder en lang rekke spørsmål om hvilken type mat man spiser. Vi har valgt å se på hvor ofte man spiser mat/matretter fra ulike land, ut fra hvor lange tradisjoner de ulike rettene har i Norge. Italiensk mat må sies å være relativt vanlig i Norge, og det er også snart 50 år siden den første kinarestauranten kom til landet (Kalvø 2007). I de siste årene har tacos blitt mer og mer vanlig, mens indisk og japansk mat fortsatt er nokså eksotisk. Det er slett ikke *alle* som spiser sushi, selv om media kan forlede oss til å tro det.

Tabell 9: Andel som spiser ulike typer mat/retter minst 2–3 ganger i måneden. Prosent.

	Akademiker storby	Akademiker bygd	Arbeider storby	Arbeider bygd	p-verdi
Tradisjonelle norske retter (lapskaus, kjøttkaker o.l.)	55	71	52	70	,002
Typiske italienske retter (pasta, risotto ol.)	62	44	50	29	,000
Kinesisk mat	13	7	10	3	,000
Meksikansk mat (tacos, burritos, tortillas o.l.)	29	21	22	14	,042
Indisk mat (karriretter, tandoori)	13	5	9	3	,000
Japansk mat (sushi o.l.)	9	1	3	0	,000

Forskjellene er betydelige og mer knyttet til bosted mer enn til klasse. De tradisjonelle norske matrettene som lapskaus og kjøttkaker er mer vanlige på middagsbordene på bygda enn i storbyen, mens matretter fra Italia, Kina, Mexico, India og Japan er mer vanlig i byen enn på bygda. Blant akademikere i storbyen er typiske italienske retter vanligere enn tradisjonelle norske middagsretter. Minst forskjell er det for meksikansk mat, trolig fordi tacos er blitt en konkurrent til pizza som helgemat. En rimelig tolkning er at ny mat først tas inn på menyen i byen, sannsynligvis av akademikere, og at den sprer seg til arbeiderklassen i byen før den når landsbygda. På landsbygda holder tradisjonell norsk mat stand.

På matens område er det også tydelige forskjeller, men i motsetning til forskjellene ved kulturkonsum og verdien av «det norske» er det her variabelen bygd/storby som har størst betydning.

Likestilling, barn og familie

Til tross for at reformer som fedrekvote og full barnehagedekning har hatt bred politisk støtte i Norge, er barne- og familiepolitikken en kilde til politiske kontroverser. Både kontantstøtten og partnerskapsloven har vist dette til fulle. Familiepolitikken er også et felt de fleste kommer i berøring med på en konkret måte, fordi den griper direkte inn i folks hverdag. Det kan hevdes at familiepolitikken de siste årene har vært innrettet mot familier med to yrkesaktive voksne, med likestilling som et tydelig motiv. Det kan vi tolke som en respons på middelklassens utfordringer. Det er for middelklassen arbeidet antas å ha størst selvstendig verdi, på grunn av bedre betingelser for selvrealisering. I denne delen skal vi derfor se på oppslutningen om en del familiepolitiske verdier og stridsspørsmål. Vi starter med spørsmålet om hvordan menn og kvinner bør fordele ansvaret for husarbeid og barneoppdragelse:

Tabell 10: Enighet i påstanden «Menn og kvinner bør dele ansvaret for husarbeid og barneoppdragelse likt». Prosent.

	Akademiker storby	Akademiker bygd	Arbeider storby	Arbeider bygd	Total
Helt enig	74	58	68	51	64
Delvis enig	22	31	30	37	29
Delvis uenig	2	8	2	7	4
Helt uenig	1	2	0	5	2
Helt umulig å svare	1	2	0	0	1
Sum	100	101	100	100	100
N	244	121	94	155	614

χ^2 42,451, 12 df, $p < ,001$

Holdningene er i større grad betinget av bosted enn av klasse. Forskjellene går i forventet retning; den likestilte familie har større oppslutning i byen enn på landsbygda, og noe større blant akademikere enn blant arbeidere. Forskjellene er imidlertid ganske små, og de utjevnes dersom vi slår sammen «helt enig» og «delvis enig». Data gir en viss støtte til påstanden om at venstresidens familiepolitikk særlig er innrettet mot middelklassens behov, men generelt er det bosted – mer enn klasse – som skaper de største forskjellene i holdninger.

Et lignende mønster avtegner seg når det gjelder spørsmålet om hvordan en familie ideelt sett bør organiseres:

Tabell 11: Beskrivelser av hvordan man mener at en familie skal være. Prosent.

	Akademiker storby	Akademiker bygd	Arbeider storby	Arbeider bygd	Total
En familie der de to partene har like krevende jobber, og hvor husarbeid og barnepass deles likt	83	71	79	57	73
En familie der kvinnen har en mindre krevende jobb enn mannen, og der hun har hovedansvaret for hus og barn	10	21	14	34	19
En familie der bare mannen har jobb, og det er kvinnen som tar seg av hus og barn	1	2	2	3	2
I tvil	6	7	5	7	6
Sum	100	99	100	101	100
N	241	122	93	155	611

χ^2 42,006, 9 df, $p < ,001$

Generelt er oppslutningen om likestillingsprosjektet stor, men det er markert flere på bygda enn i byen som mener kvinnens arbeid bør være mindre krevende, og at kvinner bør ha hovedansvaret for hus og barn. Mest markant er dette blant arbeiderne på bygda. Også her slår dimensjonen urban/rural vel så sterkt ut som klasse. Byarbeiderne er tilnærmet like positive til likestilte familier som akademikere i storbyen. Våre data gir derfor liten støtte til påstanden om at familiepoltikken til regjeringen først og fremst svarer til middelklassens behov. Den er snarere innrettet mot storbymenneskers behov og interesser, enten disse er akademikere eller arbeidere.

Til sist i denne delen skal vi undersøke holdningene til kontantstøtten – det store familiepolitiske stridsspørsmålet i 1990-årene. Reformen hadde en helt annen innretning enn venstresidens senere reformer.

Tabell 12: Holdning til at småbarnsforeldre får kontantstøtte fra det offentlige når de ikke har barna i barnehage. Prosent.

	Akademiker storby	Akademiker bygd	Arbeider storby	Arbeider bygd	Total
Liker – det er riktig	36	50	30	49	41
Liker ikke – det er galt	50	34	52	37	44
Ikke opptatt av det	15	16	17	14	14
Sum	101	100	99	100	99
N	244	123	92	152	611

χ^2 16,727, 6 df, $p = ,010$

Det er som vi ser betydelige forskjeller mellom by og bygd her. Forskjellen er noe større blant arbeidere enn blant akademikere, men det er uansett upresist å si at kontantstøtten først og fremst møter motstand i middelklassen. Det er snarere en konflikt mellom by og land i synet på hvordan man organiserer forholdet mellom arbeid og familie. Det er dermed mer en motsetning mellom sentrum og periferi enn en motsetning som følger av fremveksten av nye utdanningsgrupper.

Diskusjon

Våre resultater med hensyn til livsstilsforskjeller finner støtte i tidligere forskning. Men vårt primære formål var å koble klasse til bosted, spesifisert som bygd vs. storby. Vi tok utgangspunkt i forskning som har antydnet at bygdas arbeiderklassemenn blir sittende igjen i en kultur som ikke er tilpasset det mo-

derne kunnskapssamfunnet. Vi pekte videre på to typer marginalisering – numerisk og funksjonell. Av disse er det primært funksjonell marginalisering vi er interessert i – at en gruppes livsform bryter med den hegemoniske, og dermed ikke oppnår anseelse, legitimitet og innflytelse.

En annen underproblemstilling var knyttet til urbane arbeiderklassemenn. Det går an å tenke seg at dersom utdanningsmiddelklassen i storbyene har tilegnet seg en hegemonisk posisjon med hensyn til legitime livsformer, blir kontrasten større for den urbane arbeiderklassen enn for den rurale. Noen indikatorer gir hypotesen en viss støtte, men datamaterialet er spinkelt, og den er ikke spesielt robust.

Et hovedresultat er at på dimensjonene *kulturkonsum* og *verdien av norsk kultur og tradisjoner* slår klasse sterkere ut enn dimensjonen rural/urban, mens resultatene er motsatt for dimensjonene *mat* og *barn/familie og likestilling*. Videre fant vi at for verdien av norsk kultur og tradisjoner er klasseforskjellen på en del indikatorer tydelig i byene, mens akademikere og arbeidere på bygda langt på vei har felles verdier.

En fortolkning av dette kan ta utgangspunkt i hvor stort konfliktpotensial de ulike dimensjonene har. Barne- og familiepolitikken har stort konfliktpotensial fordi den direkte berører folks hverdag, mens norske verdier og multikultur har konfliktpotensial fordi det er sentrale temaer i offentlig debatt. Når det gjelder kulturkonsum og mat, trenger ikke ulikhetene å lede til hverken verdi- eller interessekonflikter. Ulike praksiser kan eksistere side om side, med begrenset interaksjon mellom praksisformene. Når kultur og mat også av og til aktualiseres som politiske stridsspørsmål, kan det være fordi: (1) kulturelle eliter bruker slike praksiser som sosiale markører og dermed gjør alternativt kulturkonsum mindreverdige, og/eller (2) bestemte aktører aktivt forsøker å mobilisere til politisk kamp langs slike problemstillinger. Det siste er en rimelig tolkning av den såkalte kampen mot smaksdommerne i Danmark de siste ti årene, der den hegemoniske venstreliberale offentligheten på kort tid ble omdefinert til et undertrykkende sett av institusjoner som usynliggjorde arbeiderklassens verdier og praksisformer (Lykkeberg 2008). Kombinert med at sentrale medier betoner urban kultur mer enn rural kultur, og med at middelklassekultur fremstilles som den allmenne og arbeiderklassekulturen som provinsiell eller eksotisk, bidrar dette til usynliggjøring av viktige kulturformer.

Mens kulturkonsum ser ut til å være forankret i klasse, er altså matkultur i større grad forankret i geografi og bosted. Et forsøk på å forklare dette vil nødvendigvis bli spekulativt, men det er nærliggende å tro at matvaner sprer seg fra et (urbant) sentrum og ut i periferiene (jf. Eriksen 1994), mens kulturkonsum i større grad henger sammen med utdanning og dermed klasse. Om det

er tilfelle, vil forskjellene i matvaner trolig avta med tiden,⁶ mens forskjellene i kulturkonsum i større grad vil bestå, selv om det vil variere hvilke typer kultur som til enhver tid kan konverteres til symbolsk kapital.

Når det gjelder norske verdier og internasjonal solidaritet, aktualiseres dette oftere som politiske stridsspørsmål. Det er også et tema som et stykke på vei ser ut til å splitte bygdene, i og med at holdningsforskjellene – i motsetning til for mat – er mest forankret i klasse. Det er støtte i våre data for å si at denne dimensjonen er en utfordring for bygdene. En mulig hypotese er at utdannede nykommere eller tilbakeflyttere på bygdene bringer med seg et sett av verdier som ikke deles av bygdas arbeiderklasse. Samtidig så vi at for verdien av nasjonale særtrekk og for hva slags type samfunn som svarte best til respondentenes verdier, gjorde klasseforskjellene seg bare gjeldende i storbyen, så bildet er ikke entydig.

Dimensjonen likestilling, barn og familie er derimot i liten grad et spørsmål om klasse. Her slår by/land-dimensjonen klart sterkest ut. Holdningen til kontantstøtte er påfallende lite forankret i klasse, og desto sterkere i geografi. En mulig forklaring er at bygdene har andre typer sosiale nettverk tilgjengelig, som i større grad muliggjør alternative omsorgsløsninger for barn. Men det går ikke bare på mulighetsstrukturen, for i så fall ville verdiene vært mer like når det gjelder synet på arbeidsfordeling. Også her ser det ut som om den gamle sentrum/periferi-dimensjonen har en selvstendig forklaringskraft, uavhengig av klasse.

Samlet sett gir analysen ingen tydelig støtte hverken til numerisk eller funksjonell marginalisering av rurale arbeiderklassemenn. I den grad funksjonell marginalisering er relevant, har de dessuten flere potensielle alliansepartnere (jf. også Skogen og Krange 2010) – dels blant akademikerne på landsbygda, dels blant storbyarbeiderne. Den gruppen som i størst grad trues av marginalisering, er snarere urbane arbeiderklassemenn, selv om dette heller ikke er noe entydig resultat.

Videre forskning bør for det første studere interne konflikter i bygdesamfunn nærmere, både kvantitativt og kvalitativt. Det er sannsynlig at en del konflikter i bygdesamfunn skjules når gruppene slås sammen på den måten vi har gjort. Blant annet kan det tenkes at vi har for få data om sosiale og kulturelle *praksiser* og for mange om sosiale og kulturelle *verdier*. En del rurale arbeiderklassemenn kan selvsagt stå for praksiser som marginaliserer dem selv om de verdimesig skiller seg lite fra andre.

Videre har vi allerede pekt på behovet for å studere storbyens arbeiderklasse mer inngående. De alternative verdihierarkiene blant urban arbeiderklasse-

ungdom som Willis (1997) identifiserte, oppsto i et samfunn hvor industrien fortsatt var en sentral næring. I dag er industrien langt på vei utradert eller i hvert fall usynliggjort, men det er fortsatt folk som serverer på restaurantene, som sitter i kassa på Rema, og som klipper andres hår. Noen driver også vareproduksjon i mer tradisjonell forstand. I hvilken grad tar de del i det moderne storbylivet som de fortelles om i mote-, interiør- og trendmagasiner?

Bygdene på sin side står i skjæringsfeltet mellom vitalitet, tradisjon og endring. Dels har bygdas tradisjonelle egenskaper selvstendig verdi, dels skuer man til byen for å hente inspirasjon når det gjelder innovasjon og vekst og. For noen av dimensjonene vi har studert, ser det ut til at det dannes et skille mellom akademikere og arbeidere som langt på vei følger mønsteret i byene. Men på andre felt er det sentrum/periferi-dimensjonen som viser bygdas særegenheter. Om det er på godt eller på vondt, er det ikke vår oppgave å vurdere.

Noter

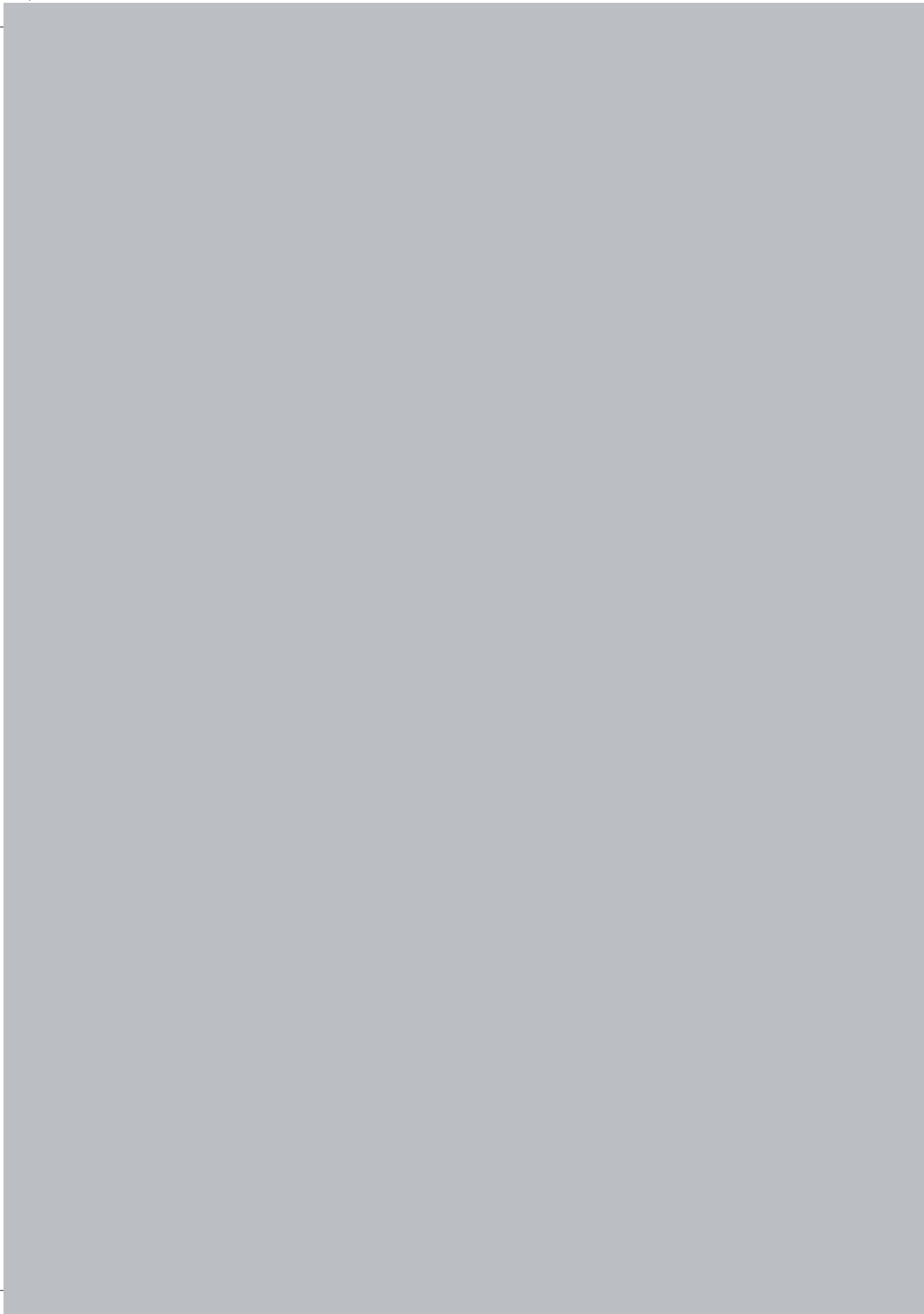
- 1 Som Magnus Marsdal (2007) viser i boka *FrP-koden*, er det særlig den delen av middelklassen som har mye kulturell, men mindre økonomisk kapital som blir gjenstand for den kulturelle motstanden. Det er delvis også derfor vi bruker begrepet utdanningsmiddelklassen her; det dreier seg om yrkesgrupper som har relativt privilegerte posisjoner i kraft av sin utdanning mer enn i kraft av sine økonomiske ressurser.
- 2 Skarpenes' analyse har fått omfattende kritikk, jf. Skogen mfl. (2008), med svar fra Skarpenes og Sakslind (2008). Denne debatten er interessant også i vår sammenheng, men vi skal ikke forfølge den videre, ut over de indikasjoner datamaterialet vårt gir.
- 3 De andre svaralternativene er 1) toppleder/daglig leder, 2) funksjonær, ledende stilling ellers, 3) selvstendig, 4) elev/student/lærling, 5) for tiden arbeidsløs, 6) alderspensjonist, 7) trygdet, 8) gift uten eget betalt arbeid, og 9) annet.
- 4 I begge akademikergruppene er gjennomsnittsalderen 48 år, mens den er 45 år blant arbeiderne på bygda og 43 år blant arbeiderne i storbyen.
- 5 Variabelen har sju svaralternativer, fra 3–5 ganger i uken til aldri. Vi har slått sammen svaralternativene 3–5 ganger i uken, 1–2 ganger i uken og 2–3 ganger i måneden. P-verdien er basert på alle sju svaralternativer.
- 6 Sannsynligheten for at andre typer spørsmål ville gitt andre typer svar, er imidlertid stor her, så resultatene for mat må tolkes med forsiktighet. Blir for eksempel Pizza Grandiosa forstått som norsk eller utenlandsk mat?

Referanser

- Bauman, Z. (2001). *The individualized society*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. (2005). *Liquid life*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U. (1992). *Risk society. Towards a new modernity*. London: Sage.
- Beck, U. og E. Beck-Gernsheim (2002). *Individualization: Institutional individualization and its social and political consequences*. London: Sage.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction. A social critique of the judgment of taste*. London: Routledge.
- Brandth, B. (2002). Bonden som maskulin konstruksjon. I R. Almås, M.S. Haugen og J.P. Johnsen (red.) *Bygdeforskning gjennom 20 år*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag, 201–210.
- Bye, L.M. (2010). *Bygdas unge menn. En studie av bygdemenns forhandlinger om og utforming av «rurale maskuliniteter»*. Doktoravhandlinger ved NTNU:2010:21. Trondheim: NTNU.
- Connell, R.W. (1995). *Masculinities*. Berkeley: University of California Press.
- Dahlgren, K. og J. Ljunggren (2010). Klasse: Begrep, skjema og debatt. I K. Dahlgren og J. Ljunggren (red.) *Klassebilder. Ulikhet og sosial mobilitet i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget, 13–27.
- Engdahl, H. (2006). *Högkultur som subkultur?* Stockholm: Nordstedts.
- Eriksen, S.H. (1994). *En kultursosiologisk studie av matvaner blant bønder*. Dr.polit-avhandling, Universitetet i Trondheim.
- Giddens, A. (1990/1997). *Modernitetens konsekvenser*. Oslo: Pax.
- Giddens, A. (1991/1996). *Modernitet og selvidentitet. Selvet og samfundet under senmoderniteten*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Gripsrud, J. og J.F. Hovden (2000). (Re)Producing a cultural elite? A report on the social backgrounds and cultural tastes of university students in Bergen, Norway. I J. Gripsrud (red.) *Sociology and aesthetics*. Kulturstudier nr. 12. Kristiansand: Høyskoleforlaget, 55–90.
- Hansen, M.N. (1995). Class and inequality in Norway. Education, occupational success, and marriage in the post-war generation. ISF-rapport 95:15. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Hansen, M.N. (1999). Utdanningspolitikk og ulikhet. Rekruttering til høyere utdanning 1985–1996. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 40 (2), 172–203.
- Hjelseth, A. og O. Storstad (2008). Hippe eller harry musikkfestivaler på bygda? Forhandlinger om populærkulturelle hierarkier. I R. Almås, M.S. Haugen, J.F. Rye og M. Villa (red.) *Den nye bygda*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag, 45–63.
- Kalvø, A. (2007). *Våre venner kineserane*. Oslo: Samlaget.

- Krange, O. (2004). *Grenser for individualisering. Ungdom mellom ny og gammel modernitet*. Dr.polit-avhandling, Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Oslo.
- Krange, O. og K. Skogen (2003). Skudd i løse lufta? I F. Engelstad og G. Ødegaard (red.) *Ungdom, makt og mening*. Oslo: Gyldendal Akademisk, 255–283.
- Kvande, E. (2003). *Maskulinitet og globalisering*. Innlegg på konferansen Kjønnsmakt i Norden, 12.–13. juni 2003, Oslo. Lastet ned 10. desember 2010 fra <http://kjoenn.maktutredningen.no/aktuelt/720>
- Lykkeberg, R. (2008). Kampen om sannhetene. *Dagbladet*, 9. november 2008. Lastet ned 10. desember 2010 fra <http://www.dagbladet.no/kultur/2008/11/09/553320.html>
- Marsdal, M.E. (2007). *Frp-koden. Hemmeligheten bak Fremskrittspartiets suksess*. Oslo: Manifest.
- Prieur, A. og L. Rosenlund (2010). Danske distinksjoner. I K. Dahlgren og J. Ljunggren (red.) *Klassebilder. Ulikhet og sosial mobilitet i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget, 111–128.
- Ringdal, K. (2010). Sosial mobilitet. I K. Dahlgren og J. Ljunggren (red.) *Klassebilder. Ulikhet og sosial mobilitet i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget, 185–196.
- Rokkan, S. (1967). Geography, religion and social class: Crosscutting cleavages in Norwegian politics. I S.M. Lipset og S. Rokkan (red.) *Party systems and voter alignments*. New York: Free Press, 367–444.
- Rosenlund, L. (2000). *Social structures and change: Applying Pierre Bourdieu's approach and analytic framework*. Doktoravhandling, Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Bergen.
- Rye, J.F. (2006). *Geographic and social mobility: Youth's rural-to-urban-migration in Norway*. Doktoravhandling, 2006:238. Trondheim: NTNU.
- Seljestad, L.O. (2003). Frisett eller forankra? (redigert av Trygve Solheim). *Sosiolognytt*, 2/2003, 7–18.
- Seljestad, L.O. (2010). I begynnelsen var klassereisa. I K. Dahlgren og J. Ljunggren (red.) *Klassebilder. Ulikhet og sosial mobilitet i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget, 28–39.
- Skarpenes, O. (2007). Den 'legitime kulturens' moralske forankring. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 48 (4), 531–563.
- Skarpenes, O. og R. Sakslind (2008). Kulturforskning og empirisk analyse. Svar til Skogen mfl. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 49 (2), 265–273.
- Skilbrei, M.-L. (2010). Den som står med begge beina planta på jorda står stille: Om kjønn og klassereiser. I K. Dahlgren og J. Ljunggren (red.) *Klassebilder. Ulikhet og sosial mobilitet i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget, 43–57

- Skogen, K. og O. Krange (2010). Middelklasse-makt? Nei takk! Et essay om kulturell motstand. I K. Dahlgren og J. Ljunggren (red.) *Klassebilder. Ulikhet og sosial mobilitet i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget, 157–168.
- Skogen, K., K. Stefansen, O. Krange og Å. Strandbu (2008). En pussig utlegning av middelklassens selvforståelse. En kommentar til Ove Skarpenes. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 49 (2), 259–264.
- Stefansen, K. (2010). Spillet om pappapermisjonen. *Dagbladet*, 21. mai 2010.
- Stefansen, K. og N. Blaasvær (2010). Barndommen som klasseerfaring: Om-sorg og oppdragelse i arbeiderklassefamilier. I K. Dahlgren og J. Ljunggren (red.) *Klassebilder. Ulikhet og sosial mobilitet i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget, 144–156.
- Toje, A. (2009). Kulturkamp, Nå. Lastet ned 10. desember 2010 fra <http://asletoje.blogspot.com/2009/05/kulturkamp-na.html>
- Willis, P. (1978/1997). *Learning to labour. How working class kids get working class jobs*. Aldershot: Ashgate.
- Aasbrenn, K. (1989). Den strategiske ungdomsfaktoren. *Plan og Arbeid*, 5/1989, 39–44.

5

Foto: Marit S. Haugen

Nina Gunnerud Berg

**Bygdeliv på glanset papir – rural idyll
i livsstilsmagasinet LevLandlig**

Bygdeliv på glanset papir – rural idyll i livsstilsmagasinet *LevLandlig*

Innledning

I Norge finner vi to dominerende forestillinger eller myter om bygda (Berg og Lysgård 2004): I den ene framstilles bygda som tradisjonell og kjedelig, og i den andre framstilles den som en rural idyll karakterisert ved ro, trygghet, sosial omsorg, natur og sunt liv. Disse bildene er imidlertid i ferd med å nyanseres. Som Almås mfl. (2008:11) understreker, blir den norske bygda nå presentert i mer «flytande bygdebilder, med meir variasjon enn tidlegare». De hevder at vi nå kan snakke om et mangfold av bilder av bygda. Samtidig har Woods (2005) et viktig poeng når han peker på at vi alle eksponeres for en global massekultur. «Alle» ser de samme filmene og TV-programmene, leser den samme litteraturen og hører på den samme musikken. Vår oppfatning av og kunnskap om landsbygda påvirkes derfor av media som Woods sier framstiller livet på landet på en stilisert måte hvor regionale forskjeller ignoreres (Woods 2005:38). Begge prosessene bryter med de to dominerende forestillingene om bygda. I denne artikkelen vil jeg rette søkelyset mot framstillinger av bygda og bygdeliv i det norske livsstilsmagasinet *LevLandlig* (tidligere *Landliv*). Hva slags bilder av og kunnskap om norsk bygdeliv får vi ved å lese dette bladet? Er det et mangfoldig bilde av norsk bygdeliv som framstilles, eller er det et globalt stilisert bilde av den rurale idyllen («livet på landet»)?

Mitt utgangspunkt er at alle tekster har betydning fordi de virker inn på sosial praksis og sosiale rom (Doel 2003). Forskning viser at framstillinger av bygda eller rurale områder (og urbane områder) spiller inn i forbindelse med bostedsvalg både i Norge og andre land (Halfacree og Boyle 1998, Stenbacka 2001, van Dam mfl. 2002, Berg 2002, Aner 2009, Munkejord 2009). Videre har de innflytelse på konsum av ulike slag, eksempelvis reiser og rekreasjon

(Kneafsey 2000, Brandth og Haugen 2005). Derfor er det viktig å studere potensielt innflytelsesrike representasjoner av ruralitet. LevLandlig er det eneste magasinet i Norge som har landlivet som hovedfokus, og det er således en relevant og legitim kilde for en analyse av framstillinger av den norske bygda. Størstedelen av forskningen på representasjoner av bygdeliv kommer fra Storbritannia og USA (Agg og Phillips 1998, Phillips mfl. 2001, Holloway 2007), og/eller er opptatt av jordbruk og skogbruk (Brandth 1995, Liepins 1998, Morris og Evans 2001, Ryen 2006 Brandth og Haugen 2008). I denne artikkelen vil jeg supplere denne forskningen med en analyse av et norsk medium som ikke er relatert til landbruket. Jeg vil identifisere og beskrive hvordan LevLandlig framstiller norsk bygdeliv i verbale tekster og bilder, samt diskutere hvorvidt og hvordan representasjonene løfter fram visse sider ved landlivet, mens andre sider usynliggjøres. Likeså vil jeg belyse hvorvidt og hvordan ulike aktører fokuseres, mens andre marginaliseres.

Artikkelen har tre hovedbolker: I den første vil jeg kort redegjøre for det teoretiske og metodologiske rammeverket for analysen, og i den andre presenterer jeg magasinet. Den tredje og største delen er viet analysen av bladets framstillinger av landsbygda og livet der.

Ruralitet og tekstanalyse

Begrepet «ruralitet» har vært gjenstand for mange og sammensatte debatter (se Berg og Lysgård 2004, Woods 2005, Cloke 2006). Arbeidet denne artikkelen bygger på, er basert på Halfacrees (2004, 2006, 2007) tredimensjonale modell for det rurale rom. Halfacree argumenterer for at det er samspillet mellom steds/regionens materielle forhold (f.eks. næringsliv og infrastruktur), representasjoner og det levde hverdagslivet til folk på bygda som til sammen utgjør det rurale rom. Kort sagt ivaretar modellen at materielle, imaginære og praktiserte ruraliteter henger nøye sammen. I min studie er det representasjoner av ruralitet som er hovedfokus. Disse både speiler og påvirker praktiserte og materielle ruraliteter. Altså er det nødvendig å studere samspillet mellom kontekst og forestillinger om det rurale, og jeg vil relatere analysen av representasjonene i LevLandlig til bygdeforskning som tar for seg materielle og/eller praktiserte ruraliteter. Hvilke forestillinger om bygda vi finner i et land, en region eller hos enkeltpersoner, henger sammen med blant annet historiske forhold, eidsforhold, næringsliv og politikk. Vi kan si at ruralitet er sosialt konstruert og varierer i tid og rom. De ulike måtene det rurale er sosialt konstruert på, kan beskrives som ulike diskurser om ruralitet. I denne artikkelen legger jeg til

grunn Rose (2001:136) sin forståelse: «[...] diskurs er en spesiell kunnskap om verden som former hvordan verden forstås og hvordan ting blir gjort i den» (min oversettelse). Rurale diskurser er altså kunnskap om rurale rom som former hvordan de forstås, og hvordan ting blir gjort i dem.

En av de mest populære diskursene om ruralitet er den vi gjerne kaller «rural idyll». Fred og ro, vakker natur, trygghet og sambygdingers omsorg for hverandre løftes fram som sentrale faktorer som gjør bygda til et godt sted å bo. Umiddelbart synes diskursen å være veldig lik i mange land. Når vi plukker den fra hverandre og relaterer den til nasjonale og lokale kontekster, vil vi imidlertid finne at meningsinnholdet i enkeltdelene kan være svært forskjellige (Berg og Forsberg 2003). Bell (2006) foreslår å skille mellom tre idealtypiske rurale idyller: «den agrare» (the pastoral), «den naturlige» (the natural) og «den sportslige» (the sporting). Kan vi identifisere disse idealtypene i *LevLandlig*?

Et magasin med et imperativ i tittelen – «*LevLandlig*» – signaliserer umiddelbart et budskap om at det er godt å bo på landsbygda, og enhver som blir tilfeldig i et nummer av det, vil se at bladet framstiller bygda som idyll. I tråd med det som er sagt over, er det imidlertid nødvendig å gå enkeltrepresentasjoner nøye etter i sømmene og forsøke å få tak i meningsinnholdet i dem. Det vil jeg gjøre ved hjelp av tekstanalyse. Jeg har studert alle utgavene av magasinet utgitt mellom 2000 og april/mai 2010, til sammen 57 blader. I denne artikkelen har jeg valgt å begrense tekstanalysen til en analyse av ledere og reportasjer i 2004 og 2005.

Basert på ledertekstene vil jeg stille spørsmål om hvorfor og for hvem magasinet blir produsert: Hva er budskapet? Jeg vil også se nærmere på meningsinnholdet i bladet: Hvordan framstilles norsk bygdeliv? Basert på reportasjer konsentrerer jeg analysen først og fremst om hva som omtales og avbildes, dvs. hva som inngår i bygdelivet, både materialiteter og praksiser, og hvem som er inkludert i det. Hva som ikke omtales i bladet, og hvem som er ekskludert fra det, vil også gi informasjon til analysen. Videre kommer jeg inn på hvordan representasjonene gir mening, og hvilke strategier som tas i bruk for å overbevise leseren.

Livsstilsmagasinet *LevLandlig*

Da magasinet ble grunnlagt i 2000, var tittelen *Landliv – et godt liv på landet*. Redaktør Helge Baardseth tar i sin første leder utgangspunkt i at det kan synes dristig å gi ut et nytt blad som har «godt liv på landet» som tema – fraflyttingen fra Bygde-Norge tatt i betraktning:

Folk som mener det, er folk som ikke har fulgt med i tiden. Som ikke har skjønnet at by- og pengekulturen, som samfunnet nå er så sterkt preget av, er en kultur som er på vei ut. «Downshifting» er et nytt ord for de fleste av oss. Det betyr i praksis å skifte livsstil. Det er det som nå er på vei til å skje i store deler av Europa og i USA. For det er slik at stadig flere mennesker, når de har sneket seg til tilstrekkelig mange café latte i byens høyt oppdrevne tempo og ikke funnet lykken i det, har begynt å tenke mer på livsverdiene. På om hva som er viktig, og på hva som kanskje ikke er det. Jeg tror ikke at horder av byfolk reiser tilbake til bygdene for å dyrke jorda. Jeg sier tilbake, for det er derfra vi kom, for en eller flere generasjoner siden. Men jeg tror at ny teknologi kan gi nye muligheter for den som vil ut fra byene, ut på landet. Og – viktig – at den også vil gi nye muligheter for den som allerede bor der. Derfor mener jeg at landsbygda, det være seg kysten eller innlandet, har fremtiden for seg. Og derfor utgir jeg dette bladet. (Landliv 1/2000:7)

Redaktøren trekker tydelig på bildet av bygda som idyll, og han setter bygd og by opp mot hverandre. Videre argumenterer han for at by- og pengekulturen er på vei ut, og viser til at det skjer i Europa og USA. Dette er en relativt drøy påstand som helt klart kan diskuteres, og det ligger også implisitt i den at det som skjer andre steder, også vil skje i Norge. Jeg ser det som en strategi for å overbevise leseren; hvem vil vel være del av noe som er på vei ut? De fleste vil være del av framtiden, som ifølge redaktøren er bygda. Han hevder også at bygda er hvor vi kom ifra en eller to generasjoner tilbake. Med det konstruerer han bygda som autentisk. Det er en påstand som på et overordnet nivå vil stemme med folks kunnskap om en sterk urbaniseringsprosess i etterkrigstiden. Men siden bare ca. 50 prosent av Norges befolkning bodde i spredt bosatte områder i 1950 – det vil si for én eller to generasjoner siden (avhengig av hvor gammel man er) – er det selvfølgelig mange som har sine aner i byer. Det er også verdt å merke seg at redaktøren inkluderer kystområder i sin forståelse av landsbygda. Bygda assosieres gjerne med innland, jordbruk og skogbruk, heller enn kyst og fiske. En slik påpekning kan følgelig tolkes som nødvendig for å få fram at bladet ikke bare handler om innlandet, noe som potensielt gjør målgruppen og salget større.

Fig. 1: Forsidene i 2005-årgangen.

De aller fleste forsidene i alle årgangene av magasinet speiler årstiden med bilde av eksempelvis vårbloster, sommerens bær og juletre, og vanlige motiver er gjerne gamle og restaurerte hus, interiører, mennesker og mat (se også fig. 1 som viser de seks forsidene av 2005-årgangen). Fra nr. 1/2003 kommer det stikkord nederst på forsiden. Disse skal informere potensielle kjøpere foran bladhyllene i kiosker og butikker om hva dette er for slags magasin, hva slags profil det har. Stikkordene varierte noe fra nummer til nummer dette året, men hage, byggeskikker, interiør og eiendom var som regel inkludert. I de to årgangene som er grundigst analysert (1/2004–6/2005), var stikkordene på forsiden dyr, hage, eiendom, håndverk, byggeskikker, folk, landliv, drømmer, inspirasjon og livsstil. Det var ikke den eneste forandringen mellom 2004 og 2005. Magasinet endret også navn til LevLandlig, og hvert blad ble viet et spesialtema. I det første året var disse: mat, interiør, sommer i hagen, høsting, stressfri sone og jul. Nok en forandring på samme tidspunkt – som vi kan formode forklarer de andre endringene – var redaktørskifte fra og med nr. 5/2004. Kjersti Myhre, som tok over etter Helge Baardseth, er fremdeles magasinetts redaktør (2010).

I sin aller første leder skriver hun følgende:

Midt i min drøm om det gode liv på landet står et gammelt hus. En liten perle av en hvit sveitservilla, en rød stue i skogen eller kanskje et gammelt seterhus på fjellet. Nennsomt restaurert og tilbakeført til gammel stil. Hva med katt, blomster, utsikt og gode grønnsaker? Jo, det også, men viktigst av alt et gammelt hus. Et sted å bo eller reise til eller drømme om mellom feriene. Med utslitt dørstokk, steintram å sitte på, smal panel og godt brukt vedkomfyr. Det er nok mulig å få det til, men jeg aner at drømmen har en praktisk side jeg ikke fatter omfanget av [...]. Frisk luft er en annen viktig del av drømmen om landlivet. Hvem av oss har ikke ønsket oss en jobb som stort sett foregår utendørs? Tenk å kunne ri på islandshest i fjellheimen og kalle det arbeid! [...] Magasinet Landliv skal ose av frisk luft, og vi gir deg en god dose i dette nummeret. Jeg håper du finner inspirasjon og påfyll til ditt eget landliv i bladet, enten du bor landlig eller drømmer om å gjøre det [...]. Vi vil bringe deg nærmere drømmen om det livet du egentlig ønsker å leve. Kos deg med bladet, og send gjerne brev inn til den nye leserbrevspalten. Vi gleder oss til å høre fra deg! (Landliv 5/2004:3)

Den nye redaktøren formidler, som sin forgjenger, et idyllisk bilde av bygda, og hun henvender seg til både dem som bor der, og dem som drømmer om å

gjøre det. Hun skriver veldig personlig og detaljert om sin drøm om det gode liv på landsbygda. Denne første lederen er typisk for de påfølgende lederne. Flere ord og uttrykk gjentas i nesten alle de senere lederne. For eksempel er «drøm» og «inspirasjon» til stede i alle, og «godt liv» og «kos deg» står i de fleste. I det videre er det 2005-årgangen med Kjersti Myhre som redaktør som omhandles.

I lederen i det første nummeret i 2005, som er det første med navnet «Lev-Landlig», kommenterer redaktøren navneskiftet slik: «Vi har endret navnet, og valget falt på 'LevLandlig': En positiv oppfordring om å nyte landlivets kvaliteter, enten du allerede bor på landet, eller du drømmer om å gjøre det.» Hun skriver også at hun har foretatt en aldri så liten oppussing av magasinet:

Blant annet byr vi deg på flere nye faste spalter som vi håper du setter pris på. Og selvfølgelig skal vi fortsatt ha reportasjer om mennesker og aktiviteter knyttet til det gode liv på landet: Vi skal fortelle om mennesker som har realisert drømmen om landlivet, om ny eller tradisjonsrik næring og hobbyvirksomhet i landlige omgivelser, om bolig, eiendom, hage, mat og håndverk. Om en livsstil fylt av ro, natur og frisk luft. (LevLandlig 1/2005:7)

Altså er budskapet at magasinet er et livsstilsmagasin som vil «selge» landlivets gleder. Redaktøren avslutter lederen med oppfordringen: «Nyt landlivet!» Lederen i nr. 5/2005:7 skiller seg ut som mer personlig enn de øvrige i årgangen. Myhre forteller at hun har fått sitt drømmested på landet:

Nå er det vårt. En gjengrodd eplehage. En glassveranda med ruglete vindus-ruter. Store hengebjørker. Stabbur og rød låve. Etter ti år som byboer skal jeg få tilbake noe jeg har savnet så sterkt at det har verket i kroppen. Det har noe med lys, trær og jord å gjøre. Noe med vind, solstråler og frossent løv [...]. Tidligere i høst sto jeg i min barndoms potetåker. Et tranepar fløy over jordene. Jeg tenkte at jeg unner alle å kunne stå i gummistøvler i en potetåker og se tranene fly. Det er en egen verdi i å kunne søke til det enkle, jordnære og grunnleggende [...].

Med denne lederen viser redaktøren leserne at drømmer om å flytte på landet kan realiseres. Hun har fulgt sin egen og magasinet oppfordring om å leve landlig og nyte det. Leseren overbevises om at redaktøren «kan» landlivet, hun har vokst opp med det og søkt seg tilbake til det, og hun elsker det. Det gir henne legitimitet som en kjenner av landsbygda. Hun er ikke en bydame som har et urealistisk drømmebilde av bygda. Tidvis referer hun i sine ledere til forskere

og markeds-/trendanalytikere for å understreke sine poenger om bygdas fortreffelighet (i 2005-årgangen ser vi dette i nr. 1 og 2). Til sammen gir dette en tyngde og en kompetanse på bygdeliv som gir respekt og legitimitet. Med redaktørens visjoner for magasinet og hennes forhold til bygda som bakteppe, vil jeg i den neste seksjonen presentere noen konklusjoner fra analysen av reportasjer i 2005-årgangen.

Rural idyll i LevLandlig

LevLandlig presenterer bygda som idyll og bygdelivet som det gode liv. Magasinet selger kort sagt en rural livsstil. Det kan variere hvilke enkeltelementer som inngår i reportasjene, men en analyse av hvilke ord og bilder som går igjen, viser klart fem undertema under hovedtemaet rural idyll. Disse er hjem, familie, natur, levebrød og lokalsamfunn, og de er nært sammenkoplede. I denne analyseseksjonen vil jeg først ta for meg hver av disse, og peke på koplinger mellom dem. Jeg henter da eksempler fra ulike reportasjer. Til slutt tar jeg for meg en reportasje som inneholder alle elementene, og som jeg ser som en typisk LevLandlig-reportasje.

Hjem

Hjemmene som omtales og avbildes i LevLandlig, er hus, ikke leiligheter. De er alltid gamle, restaurerte og/eller ombygde hus, og de er oftest innredet med gamle møbler, gjerne antikviteter. Det fortelles at tradisjonelle, lokale byggeskikker har vært rettesnor for det som gjerne omtales som «tilbakeføring til opprinnelig stil». Det er ofte en stor porsjon av egeninnsats i restaureringen, ofte med hjelp fra slekt og venner.

I nr. 1/2005 finner vi reportasjen «Ungt par i gammelt hus», og ingressen forteller om et ungt par i begynnelsen av tyveårene som fant drømmehuset i en liten grend i Gudbrandsdalen. At huset ikke hadde vært bebodd på 40 år, hadde hull i taket og råtne gulv, stoppet ikke det unge paret. Vi får vite at begge har vokst opp i landlige omgivelser i Lillehammer-området, og at begge tilbringer arbeidssdagene sine i Lillehammer – han som elektriker, hun som student. De vurderte aldri å bygge et nytt hus og sier: «Gamle hus har en koselig sjel og er laget i ordentlig håndverk. Dette huset var veldig idyllisk, og vi likte beliggenheten.» (s. 32). Paret har sjekket husets historie. Det ble bygget i 1907 og har tidligere vært skole og posthus. Det er i halvannen etasje med en grunnflate på bare 49 kvadratmeter. Ved hjelp av nevenyttige venner og familie og en lokal snekker ble huset restau-

rett. Journalisten skriver: «Huset er tilbakeført til opprinnelig stil, så 'riktig' som praktisk mulig.» (s. 34). Om interiøret kan vi lese: «Kontinuerlig skattejakt hos brukt- og antikkhandlere har gitt resultater i form av stilfull møblering nesten utelukkende med gamle møbler. Stue og kjøkken er slått sammen til allrom med langbord, eldgammelt piano og moderne kjøkkenøy.» (s. 36). Altså: Gammelt er best, men kan gjerne mikses med noe nytt. Figur 2 viser huset utvendig.

Et annet eksempel på representasjon av «landlig hjem» finner vi i nr. 2/2005 i reportasjen «Skipperhus i ny fargedrakt». Den handler om mor, far og tre barn som har flyttet inn i et hus litt utenfor Lyngdal i Vest-Agder:

Fig. 2: Ungt par i gammelt restaurert hus, 1/2005:31 Foto: Marcus Pasveer.

«Vi har alltid visst at vi ville ha et hus det har bodd folk i – et hus med historie», forteller Hanne Skoland. Sammen med mannen Daniel Collett, og barna Olivia, Johan og Elias, flyttet hun inn i et over to hundre år gammelt hus, i landlig miljø med deilig hage og uteplass, en liten kilometer fra sjøen. Kontrasten er stor til familiens tidligere bolig, en seksti kvadratmeter stor leilighet på Grünerløkka i Oslo [...]. Arbeidet tok to år, og inkluderte blant annet utskiftning av flere råtne tømmerstokker, som skjulte seg bak lag med plater og paneler [...]. Det råtne tømmeret ble erstattet med tømmerstokker fra et annet gammelt hus i nærheten. Med god hjelp av en eldre lokal snekker, i tillegg til Hannes far, har de gjenskapt det gamle huset i gammel stil med plass for et moderne liv [...]. Slik har de fått et nytt hus med et godt og koselig innemiljø, stappfullt av sjarmer og historie. (LevLandlig 2/2005:36)

Eierne har lagt stor vekt på riktig fargevalg innvendig. De har blant annet brukt gamle gjenstander for å lete fram farger: «Eldre dører både fra dette og andre hus er skrapet ned for å finne farger som kunne brukes igjen.» (s. 38) – se figur 3. Huset har en grunnflate på 77 kvadratmeter og tre etasjer. Det er således en relativt stor enebolig. Også disse eierne har fått tak i husets historie. Ved hjelp av bygdebøker har de funnet ut at huset har vært hjem for en skipper og en bonde.

Journalisten som har skrevet begge reportasjene, er redaktør Kjersti Myhre, og vi kan se at hennes forkjærlighet for gamle hus på landet, som vi tidligere har sett henne beskrive i ledere, skinner igjennom i reportasjene. Det er den samme tenkingen omkring gamle hus og til dels det samme vokabularet i begge reportasjene.

Et landlig hus kan være et våningshus på en gård, for eksempel et hovedhus på storgård, slik vi ser i reportasjen «Eventyrprinsessen og halve Ringerike». I ingresen står det:

Beate Moen driver storgård på grensen mellom Ringerike og Hole, med et par tusen mål med skog og mark og en stolt bøling kyr og kalver. Men bonden og hennes familie har også noe annet fore: de forvalter en viktig del av vår kulturarv. Her flyter eventyrblod i årene, på gården hvor selveste Jørgen Moe er født og oppvokst. (LevLandlig 6/2006:65)

Vi får vite at Beate Moen er den syvende Beate i rett linje, oppkalt etter Jørgen Moes søster. Hun tok over gården Mo på odel i 2001. Journalisten skriver:

Med en viss ærbødighet stiger vi inn i eventyrkongens barndomshjem, den staselig bygningen som i dag er hjemmet til Beate og hennes to barn, kjæres-

HUSETS DØRER

Huset har bare gamle dører, noen stod i huset opprinnelig, andre er hentet fra andre gamle hus i området. På denne døra i gangen, fant Hanne en blåfarge hun har brukt som utgangspunkt for andre rom i huset. Til alle dørene har de også brukt gammeldagse beslag og dørklinker, de aller fleste samlet inn fra eldre hus, og noen nylaget i samme stil.

Fig. 3: Interiør i gammelt skipperhus, 2/2005:39 Foto: Marte Kopperud.

ten Trond og ofte hans to barn også. Det hviler mange eventyrlige minner rundt i det to hundre år gamle husets stuer. Den herskapelige spisestuen er diskret julepyntet med gull og engler. (LevLandlig 6/2006:64)

Fellesnevneren med de to andre reportasjene og de fleste andre hvor hus og hjem står sentralt, er «gammelt hus med historie og sjel». Som figur 4 viser, er imidlertid dette huset spesielt herskabelig i forhold til de andre.

Disse eksemplene på omtale og bilder av hus viser at et hus i Lev Landligns rurale idyll kan være stort eller lite, dyrt eller rimelig, og det kan være i innlandet eller ved kysten, bare det er gammelt og restaurert/velholdt og sjarmerende. 1950-tallets «kassehus» og 1960- og -70-tallets sokkelhus, som vi finner mange av i Bygde-Norge både på gårder og i byggefelt, er ikke gjenstand for oppmerksomhet, og de defineres således ut av magasinets rurale idyll.

Fig. 4: Hovedhus på stor gård, 6/2005:65 Foto: Christine Istad.

Rundt det gamle huset skal det være en hage, helst en stor hage med masse gamle stauder, bærbusker, frukttrær, grønnsakhage og naturlig blomstereng, og naboene skal være et stykke unna. Rundt hagen kan det gjerne være et stakittgjerde. I nr. 3/2005, som er et temanummer om sommer i hagen, omtales hagen til kunstneren Ida Elisabeth: «Bak et hvitt stakittgjerde ligger eventyret. Malt med fargesprakende palett av naturen selv – med god hjelp av Ida Elisabeth. Kunstnerens hage er like romantisk og frodig som bildene hennes.» Videre får vi vite at eiendommen er på 5 mål, hvorav det meste er plen, bed eller frukttrær. Hun har sørget for at det alltid blomstrer i hagen, fra tidlig vår til sen høst, og hagen er delt inn i ulike «rom», hvorav noen har sittegrupper hvor man kan innta måltider (se fig. 5).

Fig. 5: Hage med sittegruppe i jugendstil, 3/2005:40 Foto: Ragnar Hartvig.

Hus og hage utgjør, ifølge LevLandlig, det rurale hjem. Et hjem som karakteriseres ved stikkordene «gammelt», «idyllisk», «tradisjonelt» og «sjarmerende», framstår i bladet som en viktig del av livsstilen landliv. Magasinet spiller altså på at folks identitet er relatert til og skapt gjennom opplevelser og forestillinger om hjem (Blunt og Dowling 2006). Landsbygda presenteres som et sted for det hjemlige, og følgelig er det å skape et hjem, alt fra større prosjekter som restaurering og ombygging til møblering og pynting, en viktig del av praktisert ruralitet (jf. Halfacrees modell omtalt over). Resultatet, altså huset, er en viktig del av materiell ruralitet.

Familie

Det andre undertemaet i framstillingen av rural idyll er familie, og det er nært relatert til hjem. Bygdefamilien i LevLandlig er kjernefamilien som består av mor, far og barn, og det blir stadig framholdt at bygda er det rette stedet for barn å vokse opp. I nr. 4/2005 møter vi et par, Karin og Rolf, som har flyttet fra Oslo til Toten syv år tidligere, blant annet av hensyn til barna, særlig sønnen Martin som ble født med astma, men også datteren Nora:

Jeg husker jeg ammet og så på trafikken i gatene og kjente at jeg var sterkt i tvil om dette var det rette å tilby barna, sier Karin. En annonse i Aftenposten ga napp på den tidligere gården Søndre Homb, der malerisk utsikt, fem mål hage, 30 epletrær og 500 kvadratmeter med muligheter i form av hjørner, trapper, krinkelkroker og små og store rom ønsker velkommen. Barna Martin (11) og Nora (8) og den lille engelsksettervalpen Kajsa sørger for å fylle herligheten [...]. Det aller beste med å bo her er at pulsen er helt annerledes. Det betyr ikke at vi går rundt og er harmoniske hele tiden, vi stresser og er uvenner som alle andre, men det er en fantastisk ro her som vi merker både på oss selv og barna, sier Karin. Likevel skjer det mye her i bygda, vi har et variert kultur- og musikktilbud og mange aktive idrettslag som barna har glede av. Og ikke minst har vi Mjøsa rett nedenfor med de muligheter som det medfører. Vi mener vi gir barna et godt liv her. Vi tror og mener bestemt at vi har bedre kontroll over barna her enn i byen. Det er mer oversiktlig, blant annet fordi vi alltid må kjøre til aktiviteter og avtale tider, sier Karin. (LevLandlig 4/2005:15-16).

Her trekkes elementet «ro» fram, slik det ofte gjøres i diskursen om bygda som idyll, og samtidig understrekes det at ro ikke er det samme som kjedelig

for barna. De vil ta livet av bildet av bygda som traust og kjedelig. Bygda er bra for barna fordi den er sunn (frisk luft) og trygg. Valentine (1997) peker på at det er vanlig å framstille landsbygda som langt fra byens farer og med et nabolag som tar vare på hverandres barn, men hun stiller spørsmål ved om det virkelig er sånn. Også Matthews mfl. (2000) hevder at mange barn, særlig tenåringer, opplever å ha liten tilnytning til bygda si. Likeså sier Haugen og Villa (2008), som har studert 17–19-åringer på bygda, at ungdommene synes lange avstander, mangel på underholdningstilbud, få shoppingmuligheter, dårlig utbygd offentlig transport og mangel på kulturelt mangfold er negative forhold knyttet til å være ungdom på bygda. Holloway og Valentine (2000) omtaler det at bygda skal være det ideelle sted å vokse opp, som en diskurs med potensielt mye makt, og at det ser ut til å veie tungt i beslutninger om å flytte på landet. I min egen forskning hvor jeg har intervjuet folk som har flyttet fra byen til bygda, har jeg sett eksempler på dette (Berg 2002). Flere foreldre poengterer at de flyttet blant annet fordi de ville gi barna en trygg, landlig oppvekst, og så oppdaget de at bygda ikke var så trygg for dem likevel. Tvert imot forteller de for eksempel om hvor bekymret de er når barna deres sykler langs svært trafikkerte riksveier for å komme seg til skole, venner eller fritidstilbud.

Kort sagt framstiller LevLandlig bygda som et sted for familieliv, og vi finner mange familiebilder (se fig. 6). Fokus på familien som et sentralt element i den rurale idyllen bekreftes av studier av medier i andre land. I England ser vi det for eksempel i Morris og Evans' (2001) studie av publikasjonen «Farmers' Weekly» og i Agg og Phillips' (1998) studie av magasinet «Country Living», det engelske søstermagasinet til LevLandlig. Selv om det er kjernefamilien som er Familien med stor F i LevLandlig, er det også andre familiekonstellasjoner som omtales, eksempelvis par med hver sine barn som lever sammen – «dine-og-mine-barn-modellen». Vi finner også storfamilien med flere generasjoner. Det finnes imidlertid unntak fra det heteroseksuelle familielivet. I 2005-årgangen finner vi ett eksempel på det. I nr. 5/2005 i reportasjen «Idyllisk på grensen» møter vi en arkitekt og hans samboer som har funnet seg «en rød stuga» som de bruker som sommerhus i Karlanda i Sverige. Inkluderingen av homofile par kan vi se som en måte å omfavne «rurale andre» (Philo 1992, Milbourne 1997) og slik framstille bygda som mangfoldig. Ser vi bort ifra seksuell legning, framstilles imidlertid dette paret som «vanlige» deltidsbeboere i det rurale.

Rolf (50), Karin (37), barna Martin (11) og Nora (8) og lille Kajsa sitter gjerne på stuetrappa og nyter utsikten.

Fig. 6: Bygde-familien, 4/2005:15 Foto: Ragnar Hartvig.

Natur

Naturtemaet er viktig i LevLandlig, og det er ofte relatert til hjem og familie. Å vokse opp på bygda er å vokse opp nært naturen, flora og fauna, og barn er ofte avbildet utendørs. Mat, som også står sentralt i naturtemaet, er også koplet til hjem og familie. I LevLandlig kan vi ofte lese om folk som dyrker sine egne grønnsaker og urter, har bærbusker og frukttrær. Vi presenteres for pent dekkede bord som familien kan samles rundt og nyte herlig, kortreist mat. Et annet element i naturtemaet er årstider, som igjen er koplet til mat og matlaging. Vi sitter igjen med forståelsen at bygdelivet innebærer høsting fra naturen; man plukker frukt, bær og sopp, og jakter og fisker. Årstider og natur er også koplet til eksempler på hvordan man kan pynte i hjemmet ved hjelp av ting fra naturen – blomster, kvister, kongler etc., alt etter årstid. Landsbygda framstilles som naturlig, i hvert fall mer naturlig enn byen, og bygdas folk framstilles som nærmere naturen enn byfolk.

I nr. 1/2005 er det en reportasje som eksplisitt handler om natur. Overskriften er «Ungdommens fjell- og friluftsfører», og ingressen lyder:

Friluftsliv pluss natur heter Fri-Nat. I hvert fall i Vang i Valdres, hvor Fri-Nat er blitt en del av pensum på ungdomsskolen. Det gjør skoleåret mer interessant og mer spennende. Og hvis nye generasjoner synes hjemme er best, forebygges fraflytting. Naturen får varig verdi på en ny måte. Det vil Harald Bøe bidra til. (LevLandlig 1/2005:23)

Tanken er at skolelei ungdom må få et tilbud som kan gjøre skolen lystbetont. For å få elever til å velge Fri-Nat har han laget en «fet bildepresentasjon». I reportasjen står det:

Dette er ungdom som bor midt i spektakulær fjellnatur [...]. Elevene satt helt stille, men så var det en av dem som sa «det der er jo manipulererte bilder». Nei, sa vi – har du egentlig vært ute og sett? Eleven måtte innrømme at nei, det hadde han ikke; «men det ser da ikke sånn ut i virkeligheten!» Saken er at virkeligheten overgår bildene, men det gjelder å vekke lysten, lokke frem inspirasjon til å oppdage på egen hånd. Det er kjernen i Fri-Nat. (LevLandlig 1/2005:24)

Fig. 7: Opplevelser i villmark, 1/2005:25

Foto: Linda Cartridge.

Figur 7 viser Fri-Nat-elever i aksjon. I denne reportasjen er budskapet at bygdelivet er flott for alle, det gjelder bare å overbevise alle – også tenåringer – og da vektlegges mulighetene. Naturen framstilles som en arena for til dels grensesprengende aktiviteter, fart og spenning, for eksempel uberørt villmark som bør utforskes.

Dyr inngår i naturtemaet i Lev Landligs rurale idyll. Det unge paret Elin og Lars Erik, som er omtalt i forbindelse med temaet hus, har for eksempel 7 kaniner, og sier at de gjerne også skulle hatt høns. I 2005-årgangen sett under ett er det flest kjæledyr, særlig hund og katt, men vi finner også en del husdyr, som sauer, geiter, kuer og høns.

Levebrød

Det er mange reportasjer om folk som starter egne bedrifter i Lev Landlig. Noen ganger får vi vite at det er i mangel av relevante arbeidsplasser der de bor, andre ganger fordi de ønsker å være selvstendig næringsdrivende. Noen vektlegger stor frihet i arbeidet, for eksempel fleksibel arbeidstid, andre har gjort hobbyen til levebrød og får holde på med noe de synes er spesielt meningsfylt. Vi kan lese om ulike typer bedrifter og etablerere. Spisesteder er en gjenganger. I reportasjen «Tre generasjoner i Åsines hus» møter vi en familie som driver en gourmetrestaurant i bygda Herefoss i Aust-Agder i sommerhalvåret. Journalisten skriver: «Fra juni til september overrasker de bygdefolk og turister med kulinariske fristelser i et gammelt, hvitmalt hus ved den idylliske Herefossfjorden. Det er ikke akkurat en slik restaurant man ventet å finne langs en støvete norsk landevei, undrer vi når vi ser utvalget på spisekartet.» (s. 66). Om forretningsideen sier ekteparet:

Vi bor i Cannes fra september til mai, og der er det helt vanlig at man kjører ut av byen til landlige restauranter for den store matopplevelsen. Vi tenkte vi ville prøve ut konseptet i Norge. Her i landet er man jo ikke akkurat vant til de store overraskelsene dersom man stopper for en matbit langs landeveien. Vi ville vise at man trenger ikke dra til Oslo for å få noe som er litt annerledes. (LevLandlig 3/2005:66)

Med denne reportasjen får Lev Landlig vist at det er mange muligheter for de som ser dem, og som tør å satse i Bygde-Norge. For øvrig ser vi hvordan «gammelt hus i idylliske omgivelser» også inngår i denne reportasjen. Huset ble bygget av en kvinne ved navn Åsine som tilbød hus og mat til anleggsarbeid-

derne som bygget Sørlandsbanen. Siden har herredsstyret, bygdas doktor og banken hatt tilhold i huset. I kjelleren har det vært bakeri og landhandel. Huset har altså en historie. Det har imidlertid aldri blitt solgt ut av Åsines familie, og dagens restauranteier er hennes barnebarn. Hun forteller at hun alltid har drømt om å drive bestemorens kafé. Journalisten forteller at: «Huset ble satt i stand og ført tilbake til sitt opprinnelige uttrykk.» (s.68). Det er altså ikke bare bolighus som skal være gamle og ha historie og sjel, og restaureres tilbake til slik de opprinnelig var. En bygderestaurant skal være som bygdehuset (se fig.8).

I nr. 4/2005 møter vi etablereren Bjørg Minnesjord Solheim. Overskriften er «Myk mohair fra Telemark». Innledningsvis forteller journalisten dette:

Med mohairulla som utgangspunkt er Bjørg Minnesjord Solheim i Svartdal i Telemark i full gang med å bygge opp sin egen merkevare. Gården Midt-Svartdal er basen, og med nyrestaurert geitefjøs og solid husflids- og kulturbakgrunn i ryggsekken skaper Bjørg sin egen arbeidsplass i hjertet av et tradisjonsrikt område. (LevLandlig 4/2005:37)

Hun forteller følgende om hvorfor hun har startet bedriften: «Det startet da jeg så på 'Norge rundt' i 1992 om ei dame på Finnskogen som hadde mohairgeiter. Jeg tenkte at det skal jeg begynne med.» (s. 37). Dette sitatet illustrer godt det jeg var inne på innledningsvis, nemlig at representasjoner i media påvirker handlinger. I dette tilfellet tok det ti år før etableringen fant sted. I 2001 overtok hun gården, et småbruk fra 1700-tallet, etter lenge å ha lettet etter det riktige stedet. Journalisten beskriver virksomheten slik:

Hun klipper geitene og farger noe av garnet selv, men har vevingen som sitt hovedprosjekt. Skjerf, sjal og pledd utgjør kolleksjonen. I tillegg selger hun garn og maskinstrikkede sokker [...]. Allsidigheten i driften sørger inntil videre for at det slettes ikke er ensomt i Midt-Svartdal. Om sommeren vaskes geitefjøset ned, og blir selskapslokale der Bjørg tar imot grupper. (LevLandlig 4/2005:38)

Videre får vi vite at Bjørg ser seg selv som kulturarbeider: «Jeg kom til en gård som lå i et spesielt verdifullt kulturlandskap [...]. Her finnes spesielle plantearter som gjerne har blitt borte der det har vært drevet moderne landbruk. Her er fortsatt mye intakt og må reddes før det gror igjen.» (s. 41). Hun er engasjert i et prosjekt i regi av Seljord kommune som samler flere små tilbud innen bygdeturisme, og sier at det gjør at hun ser sin egen virksomhet i et historisk perspektiv:

Fig. 8: Gourmetrestaurant langs en landevei, 3/2005:66. Foto: Eva Kylland.

Å starte opp en virksomhet som kombinerer tradisjon og nye ideer i historisk landskap er en omfattende jobb. Jeg brenner for helheten og kan ikke skille det ene fra det andre. Hvis jeg skal greie dette må jeg både ha geitene og drive produktutvikling, og samtidig ta vare på kulturlandskap og historie. Jeg jobber ikke mindre nå, jeg har lyst til å ta fatt i så mye og kjenner at jeg må være tålmodig. Men jeg har funnet friheten jeg var på jakt etter. Og opplevelsen av å ha kontakt med dyr, landskapet og naturen er sterkere enn jeg forestilte meg. (LevLandlig 4/2005:41)

Å kombinere flere typer økonomisk aktivitet for å ha flere bein å stå på, har vært noe bygdefolk «alltid har gjort», og i LevLandlig løftes «mangesysleri» fram som en del av bygdelivet. I denne reportasjen er det levebrød og natur som er hovedelementene i idyllen.

Selvfølgelig er det også omtale av folk som er ansatte i offentlig eller privat sektor, men da er ikke jobben hovedpoenget. Yrket oppgis heller i forbindelse

med arbeidssted, som igjen er med og forklarer hvorfor de kan bo der de bor. Selv om mange i rurale områder, særlig kvinner, er ansatt i offentlig sektor som for eksempel sykepleiere, barnehageassistenter og lærere, blir det ikke fokusert på slik yrker, ei heller vaskehjelper, butikkansatte eller sekretærer. Anleggsarbeideren, sjåføren og rørleggeren er også usynliggjorte yrker.

Lokalsamfunn

«Omsorg for hverandre» er ofte nevnt som et element i rurale idyller. Så også i LevLandlig. Etablereren Bjørg med mohairgeitene er inne på betydningen av lokalsamfunnet: «Etter 25 år i Oslo var jeg fortsatt bare på hils med naboen. Her flyttet jeg inn i en sosial sammenheng, og folk er veldig generøse og inkluderende.» (s.41). Vi vet at entreprenører ofte kan møte motstand i sitt eget lokalmiljø fordi entreprenørkulturen er lite utviklet (Foss og Berg 2003). Lokal motstand kan også innflyttere møte (Berg 2007), og hvis man både er innflytter og entreprenør, kan man nok ofte oppleve et lokalsamfunn som tenker som Øystein Sunde synger: «må'kke komma her og komma her!» Det er imidlertid ikke tilfellet for Bjørg eller andre innflyttere og entreprenører vi møter i LevLandlig. Elin og Lars Erik sier: «Folk følger med på en fin måte, det er veldig godt å vite.» (LevLandlig 1/2005:34). Bygdesladder og ryktespredning er utelatt fra Lev Landligns bilde av bygda.

Reportasjen «Gjestfrie småbrukere» – alle de fem temaene «på ett brett»

Ingressen til denne reportasjen lyder: «De solgte leiligheten i Oslo og kjøpte småbruk på landet. Åtte år senere har kunstnerparet Hilde Kramer og Marek Woloszyn åpnet besøksgård i Fet kommune, der de blant annet lærer bort kunsten å flette med pil. Og egentlig skyldes alt sammen boarder collien Pinot.» (LevLandlig2/2005:18). Om bakgrunnen for at de flyttet får vi vite følgende:

Det var tungvint å bo midt i Oslo med Pinot. Jeg husker jeg måtte gå time-lange turer. Ikke før var vi kommet hjem, så spratt han opp og var like sprek og villig til tur [...]. Etter hvert meldte de seg og Pinot inn i søndre Akershus Sau- og geiteavslag – med jevne samlinger i Enebakk. – Det virket som hele dagen gikk med til å komme oss fra Grünerløkka til samlingen i Enebakk. Etter hvert skjønte vi at det ville være enklere for Pinot og oss selv om vi bodde på landet. At vi slo oss ned på Enebakkneset i Fet kommune var nokså

tilfeldig – vi hadde sett på flere steder i Buskerud og Akershus. Men da vi kom over dette, visste vi det. Her ville vi bo. (LevLandlig 2/2005:18)

I denne reportasjen finner vi alle de fem undertemaene i rural idyll: hjem, familie, natur, levebrød og lokalsamfunn. Familiens hjem er et «hyggelig jugendhus» fra 1927 som er «malt i glade farger innvendig», og det er «møblert med arvegods og loppemarkedsfunn» (se fig. 9). I tillegg er det et «atskillig eldre» hus på tunet som rommer verksted og atelier. Eiendommen deres er på 17 mål, hvorav mesteparten er beitemark for 16 sauer. Det er hage rundt huset, og Hilde forteller at: «For meg henger hage og kunst sammen med hverandre. I en periode følte jeg meg utbrent etter å ha tatt på meg altfor mange illustrasjonsoppdrag. Da jeg begynte å lage bed rundt huset, oppdaget jeg hvordan gleden over form og farge langsomt kom tilbake.» (s. 20). Det fortelles videre at Hilde har blitt ekspert på pelargonia etter at de flyttet på landet, og har laget et oransjeri der hun selger pelargonia. Paret har en datter på 6 år, og de mener at hun har «et trygt og godt liv på gården». Det er flere dyr på gården i tillegg til Pinot og de 16 sauene: enda en border collie, tre geiter, åtte høner og to katter. Paret lager syltetøy, ferskost og blåskimmelost, og i vaffelrøren har de melk fra egne geiter. Som nevnt er begge kunstnere; de er godt kjente illustratører og har laget en rekke billedbøker. Dertil er de lærere på hver sin kulturskole og sauebønder. Hilde maler også bilder, særlig akvareller med pelargonia som motiv, som hun selger i oransjeriet. Marek holder kurs i pilfletting. Søndagene i sommerhalvåret åpner de dørene for besøkende som er interessert i pelargonia eller pil. De sier følgende om hvordan de synes det er å bo på landet:

Det var en overgang å flytte hit. Men naboene tok godt imot oss. Ensomt blir det ikke [...]. Livet på landet er ikke nødvendigvis så mye enklere, forklarer Hilde mens hun setter en krukke hjemmelaget syltetøy på bordet. – Men det er et godt liv. Og det er helt klart annerledes enn å bo i byen. (LevLandlig 2/2005:25)

Oppsummert kan vi si at historien om dette paret innholder det som er kjernen i Lev Landligs rurale idyll. Familien flyttet fra byen til bygda, de fant et hus de likte, de skapte seg et levebrød basert på mangesysleri, og de trives godt. Som sagt har ulike reportasjer ulike historier å fortelle, og det varierer hvilke av de fem hovedtemaene som står mest sentralt. Ikke minst er det mange variasjoner over temaet «rømte storbyen og fant lykken på landet», så sånn sett er denne reportasjen også typisk hva gjelder «story».

i stua er en blanding av arvegods
markedsfunn.

LEV LANDLIG Nr. 2 2005

Fig. 9: Interiør i jugendbus, 2/2005:23. Foto: Ragnar Hartvig.

Konklusjon

I LevLandlig finner vi Bells (2006) tre idealtyper av rural idyll, den agrare, den naturlige og den sportslige. Den siste ser vi ikke så ofte, men reportasjen om Fri-Nat på Vang er ett eksempel. I tillegg finner vi det jeg vil kalle «kystidyll». Om de tre idealtypiske rurale idyllene sier Bell at de – og jeg vil hevde at det samme gjelder om man tar med kystidyll – «utgjør en mobil kombinasjon av følgende elementer: natur, romantikk, autentisitet og nostalgi, som alle 'stempler' et areal og dets innbyggere (planter, dyr, mennesker). Den eksakte oppskriften på rural lykksalighet ('bliss') varierer selvsagt historisk og geografisk» (Bell 2006:150, min oversettelse). Det bringer oss tilbake til Woods' (2005) påstand om at en global massekultur har skapt et stilisert bilde av landsbygda hvor regionale forskjeller ignoreres. Kan vi si at LevLandlig bidrar til det? Svaret er både ja og nei. «Ja» fordi den rurale idyllen i Lev Landlig innehar mange av de samme ingrediensene som rurale idyller forskere har funnet i andre land. Dessuten kan vi si at bildet av bygda er stilisert fordi det er ensidig fokus på positive elementer, de negative er usynliggjort, og bildet er forenklet. LevLandlig selger bygdeliv på glanset papir. Samtidig viser reportasjene i LevLandlig at de er knyttet til norsk eller skandinavisk kultur. En sammenligning av LevLandlig og det spanske søstermagasinet «Vivir en el Campo» (Baylina og Berg 2010) viser at representasjonene av det rurale speiler praktiserte og materielle ruraliteter. Det spanske eller det «middelhavsk» og det norske eller det skandinaviske gjennomsyrrer meningsinnholdet gjennom eksempelvis næringsliv, arkitektur, kokekunst, landskap, flora og fauna, klima og kulturarv. I motsetning til det spanske magasinet opplyser LevLandlig alltid hvor reportasjen er laget, og det lokale står i fokus. I Norge vil vi vite hvor folk kommer fra, og hvor et hus eller en gård er lokalisert. At LevLandlig inkluderer en fjerde idealtipe rural idyll (kystidyll) i tillegg til de tre Bell (2006) identifiserer, viser nettopp at regionale forskjeller betyr noe. Norges lange kystlinje med massevis av små bygder (vær, plasser, steder) og fiskeriets historiske betydning økonomisk, kulturelt og sosialt forklarer dette. Analysen viser helt klart at samtidig med globaliseringen og stiliseringen ser vi deler av det mangfoldet av bygdebilder som Almås mfl. (2008) mener å se – et mangfold innenfor rammen av representasjonen «rural idyll».

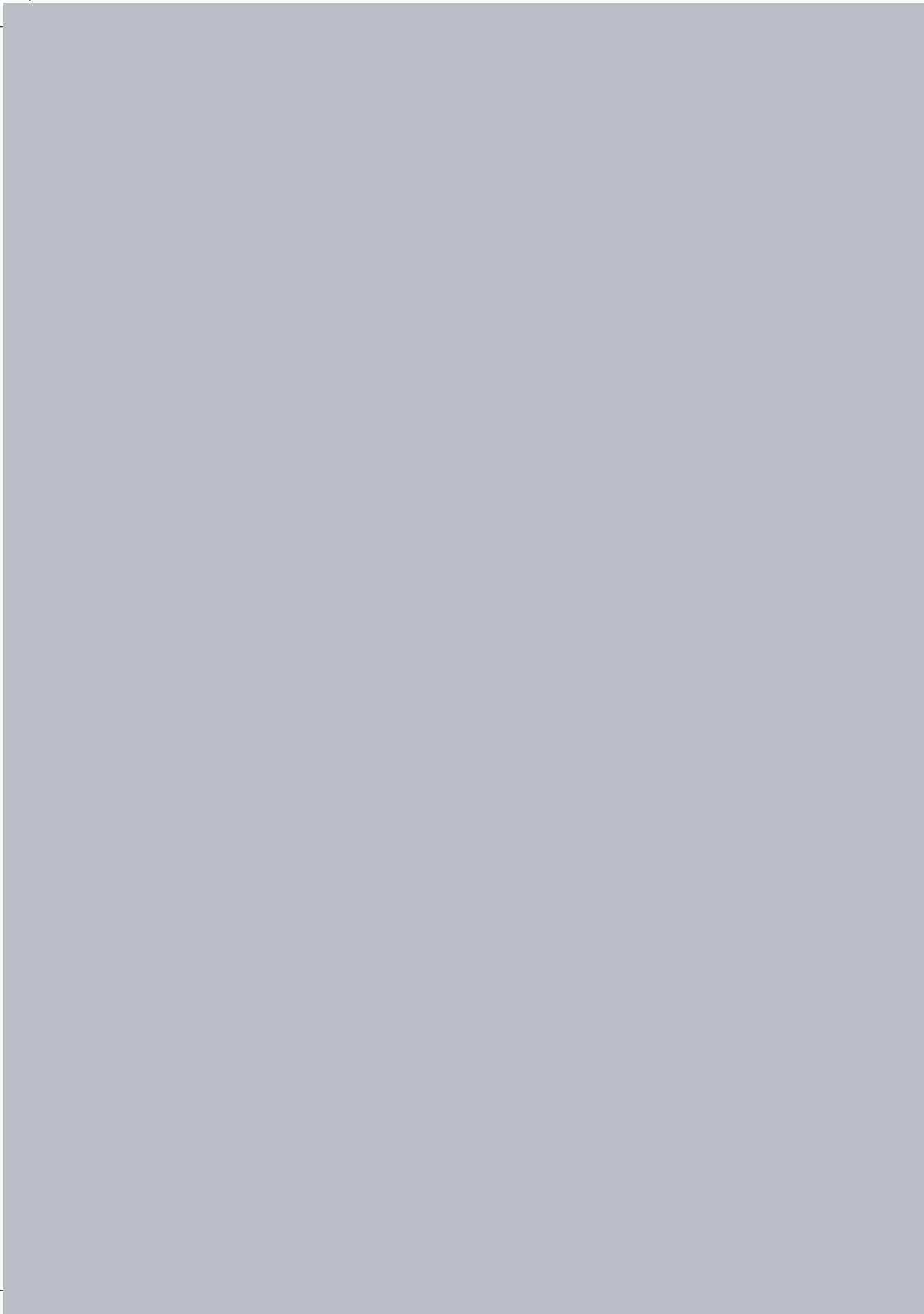
Takk til fotografene (navngitt under hvert bilde) som har gitt tillatelse til gjengivelse av sine bilder og takk til redaktør Kjersti Myhre for intervju!

Referanser

- Almås, R., M.S. Haugen, J.F. Rye og M. Villa (2008). Omstridde bygder. I R. Almås, M.S. Haugen, J.F. Rye og M. Villa (red.) *Den nye bygda*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag, 11–28.
- Agg, J. og M. Phillips (1998). Neglected gender dimensions of rural social restructuring. I P. Boyle og K. Halfacree (red.) *Migration into rural areas*. Chichester: John Wiley & Sons, 252–279.
- Aner, L.G. (2009). Udflytninger fra København – børnefamiliers udflytninger og bostedsvalg i et hverdagslivsperspektiv. PhD-afhandling, Institut for Geografi og Geologi, Københavns Universitet.
- Baylina, M. og N.G. Berg (2010). Selling the countryside: Representations of rurality in Spain and Norway. *European Urban and Regional Studies*, 17 (3), 277–292.
- Bell, D. (2006). Variations on the rural idyll. I P. Cloke, T. Marsden og P.H. Mooney (red.) *Handbook of rural studies*. London: Sage Publications, 149–160.
- Berg, N.G. (2002). Kjønn på landet og kjønn i byen – om betydningen av kjønnete konstruksjoner av ruralitet for urban-rural migrasjon og hverdagsliv. *Kvinneforskning*, Nr.1, 67–82.
- Berg, N.G. (2007). Fortellinger om flytting og bosteder. I T. Selstad, B. Dale, P. Sjøholt og N.G. Berg. (red.) *Innovative Trøndelag*. Trondheim, Tapir Akademisk Forlag, 159–172.
- Berg, N.G. og G. Forsberg (2003). Rural geography and feminist geography: Discourses on rurality and gender in Scandinavia and Britain. I J. Öhman og K. Simonsen (red.) *Voices from the North. New trends in Nordic human geography*. Aldershot: Ashgate, 173–190.
- Berg, N.G. og H.K. Lysgård (2004). Ruralitet og urbanitet – bygd og by. I N.G. Berg, B. Dale, H.K. Lysgård og A. Løfgren (red.) *Mennesker, steder og regionale endringer*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag, 61–76.
- Blunt, A. og R. Dowling (2006). *Home*. London og New York: Routledge.
- Brandth, B. (1995). Rural masculinity in transition. Gender images in tractor advertisements. *Journal of Rural Studies*, 11 (2), 123–133.
- Brandth, B. og M.S. Haugen (2005). Doing rural masculinity – from logging to outfield tourism. *Journal of Gender Studies*, 14 (1), 13–22.
- Brandth, B. og M.S. Haugen (2008). Rural maskulinitet i endring. I R. Almås, M.S. Haugen, J.F. Rye og M. Villa (red.) *Den nye bygda*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag, 105–120.

- Cloke, P. (2006). Conceptualizing rurality. I P. Cloke, T. Marsden og P.H. Mooney (red.) *Handbook of rural studies*. London: Sage Publications, 18–28.
- Doel, M.A. (2003). Analysing cultural texts. I N.J. Clifford og G. Valentine (red.), *Key methods in geography*. London: Sage Publications, 501–514.
- Halfacree, K. (2004). Rethinking 'rurality'. I T. Champion og G. Hugo (red.) *New forms of urbanization. Beyond the urban-rural dichotomy*. Aldershot: Ashgate, 285–304.
- Halfacree, K. (2006). Rural space: Constructing a three-fold architecture. I P. Cloke, T. Marsden, og P.H. Mooney (red.) *Handbook of rural studies*. London: Sage Publications, 44–62.
- Halfacree, K. (2007). Trial by space for a 'radical rural': Introducing alternative localities, representations and lives. *Journal of Rural Studies*, 23 (2), 125–141.
- Halfacree, K. og P. Boyle (1998). Migration, rurality and the post-productivist countryside. I P. Boyle og K. Halfacree (red.) *Migration into rural areas*. Chichester: John Wiley & Sons, 1–20.
- Haugen, M.S. og M. Villa (2008). Idyllisk eller kjedelig? Slik ungdom ser bygda. I R. Almås, M.S. Haugen, J.F. Rye og M. Villa (red.) *Den nye bygda*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag, 137–156.
- Holloway, S.L. (2007). Burning issues: Whiteness, rurality and the politics of difference. *Geoforum*, 38 (1), 7–20.
- Holloway, S. og G. Valentine (red.) (2000). *Children's geographies: Playing, living, learning*. London: Routledge.
- Kneafsey, M. (2000). Tourism, place identities and social relations in the European rural periphery. *European Urban and Regional Studies*, 7 (1), 35–50.
- Liepins, R. (1998). The gendering of farming and agricultural politics: A matter of discourse and power. *Australian Geographer*, 29 (3), 371–388.
- Matthews, H., M. Taylor, K. Sherwood, F. Tucker og M. Limb (2000). Growing-up in the countryside: Children and the rural idyll. *Journal of Rural Studies*, 16 (2), 141–153.
- Milbourne, P. (red.) (1997). *Revealing rural others: Representation, power and identity in the British countryside*. New York: Pinter.
- Morris, C. og N. Evans (2001). 'Cheese makers are always women': Gendered representations of farm life in the agricultural press. *Gender, Place and Culture*, 8 (4), 375–390.
- Munkejord, M.C. (2009). *Hjemme i nord: En analyse av stedsopplevelser med utgangspunkt i kvinnelige og mannlige innflytteres fortellinger om hverdagsliv i Havøysund og Vadsø, Finnmark*. PhD-avhandling, Institutt for planlegging og lokalsamfunnsforskning, Universitetet i Tromsø.

- Phillips, M., R. Fish og J. Agg (2001). Putting together ruralities: Towards a symbolic analysis of rurality in the British mass media. *Journal of Rural Studies*, 17 (1), 1–27.
- Philo, C. (1992). Neglected rural geographies: A review. *Journal of Rural Studies*, 8 (2), 193–207.
- Rose, G. (2001). *Visual methodologies*. London: Sage Publications.
- Ryen, G. (2006). «Her kan byfolk komme og lage barn under breen» – Forståelser av kjønn og ruralitet i «Jakten på kjærligheten». Masteoppgave i geografi, Geografisk institutt, NTNU, Trondheim.
- Stenbacka, S. (2001). Landsbygdboende i innflyttarnas perspektiv: Intention och handling i lokalsamhället. *Geografiska regionstudier*, 42, Kulturgeografiska institutionen. Uppsala: Uppsala universitet.
- Valentine, G. (1997). A safe place to grow up? Parenting, perceptions of children's safety and the rural idyll. *Journal of Rural Studies*, 13 (2), 137–148.
- Van Dam, F., S. Heins og B.S. Elbersen (2002). Lay discourses of the rural and stated and revealed preferences for rural living. Some evidence of the existence of a rural idyll in the Netherlands. *Journal of Rural Studies*, 18 (4), 461–476.
- Woods, M. (2005). *Rural geography*. London: Sage Publications.

6

Foto: Lars H. Krempig/NN/Samfoto

Mai Camilla Munkejord

**Ut i naturen: Fortellinger om betydningen
av friluftsliv for innflyttere i nord**

Ute i naturen: Fortellinger om betydningen av friluftsliv for innflyttere i nord

Friluftsliv – viktig for innflytteres trivsel i Finnmark?

Mulighetene til et aktivt og mangfoldig friluftsliv regnes ofte som en viktig dimensjon som tiltrekker særlige mannlige innflyttere til Finnmark. Da jeg gikk gjennom en rekke jobbbannonser i Norges største løssalgsavis, VG, våren 2009, fikk jeg bekreftet min antagelse om at nordnorske distriktskommuner typisk beskriver seg selv som «naturskjønn», «vill og vakker» og «med store muligheter for å drive friluftsliv». På bakgrunn av denne markedsføringen er det interessant å undersøke om aktiviteter vi tradisjonelt forbinder med friluftsliv, er et sentralt eller perifert aspekt i hverdagslivsfortellingene til kvinner og menn som har valgt å bosette seg på to ulike steder i Finnmark.

Forskning på friluftsliv har i stor grad vært preget av et mannlige og til dels normativt perspektiv. Fokus har vært på overskridende praksiser som tematiserer urbane middelklassemenns fortellinger om å utfordre, erobre og mestre naturen (Pedersen 1999:17). Gjennom å bringe et kjønnnet hverdagslivsperspektiv inn i dette kunnskapsfeltet viser Kirsti Pedersen at det kan finnes «et mangfold av handlinger og praksiser, forståelsesformer og kunnskapsreservoarer som både i folkelig og vitenskapelig perspektiv, vil kunne kalles for friluftsliv» (Pedersen 1999:18).

Denne artikkelen handler om finnmarksinnflytteres *fortellinger om friluftsliv*. Jeg har særlig *kjønnede betydninger* i fokus, og undersøker på hvilke måter kvinners og menns bruk av naturen bidrar til å konstituere innflytteres *stedsopplevelser* i nord. Stedsopplevelser tilsvare det engelske begrepet «sense of place» og brukes for å analysere den opplevelsesmessige dimensjonen ved innflytteres fortellinger om nåværende bosted (Berg og Dale 2004:40). Kjønn dreier seg om kvinnelighet og mannlighet; ikke som to essenser, men som et forhold mellom to fenomener som settes i relasjon til hverandre på måter som er sosialt gjenkjennelige (jf. Haavind 1994, 2008). Jeg studerer i denne artikkelen *kjøn-*

nede praksiser samt *kjønnnet meningsproduksjon* relatert til landskap og bruk av naturen i området der man bor.

Spørsmål som belyses, er blant annet: Kan natur og landskap beskrives som en arena for ulike aktiviteter som spaserturer, båtturer, fisketurer, teltturer og bålturer i fjæra, eller er naturen snarere først og fremst en estetisk ramme omkring innflytteres hverdagsliv? Og med tanke på aktiviteter; gjør de intervjuede kvinnene og mennene forskjellige ting ute i naturen, og hvordan kan eventuelle variasjoner forklares? Med utgangspunkt i en analyse av kjønnete betydninger i slike fortellinger vil jeg diskutere på hvilke måter friluftsliv bidrar til å skape ulike innflytteres stedsopplevelser i nord. Men først noen ord om studieområder og metode.

Studieområder og metode

Denne artikkelen tar utgangspunkt i en doktorgradsstudie om innflyttere i Havøysund og Vadsø (Munkejord 2009a). Hovedmålet med dette arbeidet var å vise kompleksitet og mangfold i bostedsvalg og hverdagsliv på to steder som innenfor dominerende diskurser regnes som perifere og marginale. Ettersom Finnmark er et stort og mangfoldig fylke, ønsket jeg å arbeide med to steder som innad i fylket oppfattes som ulike. Dette for å få frem variasjoner og likheter i finnmarkinnflytteres hverdagslivsfortellinger. Mer konkret hadde jeg følgende kriterier for utvelgelse:

- Geografi/politikk: én kommune i Vest-Finnmark og én i Øst-Finnmark.
- Befolkningsutvikling: én kommune med negativ og én med positiv eller stabil befolkningsutvikling over de siste tiårene.
- Næring og arbeidsmarked: Finnmark kjennetegnes særlig av kyst- og fiskerirelaterte næringer og offentlige arbeidsplasser. Jeg valgte én fiske-ribasert kystkommune og én bykommune med et stort innslag av offentlige kompetansearbeidsplasser.
- Kyst og innland: Jeg valgte to steder langs kysten av Finnmark for å kunne produsere kunnskap om «kystens kjønnete ruraliteter» – fordi kystens småsteder i stor grad er utelatt som empirisk kontekst i den øvrige ruralitetsforskningen i Norge.

Kriteriene førte til at jeg valgte fiskeværet Havøysund i Måsøy Kommune i Vest-Finnmark og Vadsø, fylkets administrasjonsby i Vadsø kommune i Øst-Finnmark. I 2004 hadde Måsøy kommune som helhet 1400 innbyggere, mens tallet for Vadsø kommune var 6100. Begge steder har omtrent 90 prosent av sin samlede befolk-

ning konsentrert på ett sted omkring ei havn. Mens folketallet i Vadsø har vært stabilt helt siden 1975, har Måsøy, i likhet med de fleste andre kystkommuner i Finnmark, erfart en regelrett halvering av befolkningen.

Vadsø ligger hovedsakelig på fastlandet i et lett skrånende landskap langs nordsiden av Varangerfjorden. Resten av byen ligger på den lille Vadsøya som er forbundet til fastlandet med en bro. Landskapet er åpent med lite busker og trær. Fjellene er bare og nedslipte. Himmelen er høy, og man ser langt – utover fjorden og innover viddelandskapet. Husene står tett, og bebyggelsen er konsentrert. Havøysund ligger til sammenligning lenger ute mot havet og i et litt brattere steinlandskap, men med omtrent samme type og mengde vegetasjon og fargekoloritt.

Denne studien bygger på et fem måneders feltarbeid og intervjuer med 25 kvinner og 25 menn i alderen 25–60 år fra til sammen 31 innflytterfamilier bosatt i Vadsø og Havøysund. Innflytterne har bodd på sitt nåværende bosted mellom 2 og 40 år, og de har vokst opp i ulike deler av Norge, samt i land som Thailand, Sverige, Finland, Brasil og Frankrike. Steinar Kvale utdyper at målet med kvalitative intervjuer er «å innhente beskrivelser av den intervjuedes livsverden, med henblikk på fortolkning av de beskrevne fenomenene» (Kvale 1997:21). Forskeren ønsker med andre ord å forstå verden slik den tar form sett fra informantenes ståsted, for å få frem kunnskap om hvordan de tolker sitt hverdagsliv (Cohen og Rapport 1995). Sentralt her er at kvinner og menn konstruerer fortellingene om sine liv, og at disse narrative har en medskapende kraft gjennom å gi retning og mening til informantenes hverdagsliv (Cullum 2003, Rudie 1995, 2008). Ulike innflytteres kjønnede hverdagspraksiser konstitueres videre i møte med stedlige vilkår, og av ulike aktørers forskjellige håndtering av disse. Her har, i tillegg til kjønn, også aktørenes livsfase, utdanning og yrkestilknytning betydning (jf. Gerrard og Valestrand 1999). Med inspirasjon fra nevnte perspektiver vil jeg nå gå nærmere inn på noen eksempler fra empirien som sier noe om hvordan innflyttere i Finnmark forholder seg til natur og landskap.

Glimt inn i fortellingene

«Æ hate friluftsliv»

En del innflyttere i både Vadsø og Havøysund forteller at de ikke er spesielt glade i friluftsliv. Guttorm i Vadsø er en av disse. Han er en relativt ung, singel mann fra Midt-Norge som forteller at han har en meget spennende og utviklende jobb i det offentlige. Etter rundt åtte år i Vadsø sier han rett ut at han «hater friluftsliv» og legger til:

Friluftsliv, det e ikke mæ i det hele tatt. Det e jo også en av mytan om Finnmark: Ska du komme til Finnmark, så må du vær glad i naturen, du må vær glad i å fisk og gå på jakt, du må vær glad i å gå på ski. Det stemme ikke!

Cecilia er en gift flerbarnsmor. Hun vokste selv opp i Finnmark, og har flyttet tilbake til fylket etter å ha bodd mange år i større byer sørpå og i utlandet. Hun har bodd i Vadsø i en del år nå, og sier det slik:

Naturen e oppskrytt! Nei, altså, æ e ikke nån naturfreak for å si det sånn. Æ synes det er helt greit hvis æ først kommer mæ ut, men æ e ikke veldig opp-tatt av naturen, for å si det sånn. Vil heller gå på kafé.

Likevel forteller både Guttorm og Cecilia at de om sommeren kan finne på å dra sammen med familie eller venner ned i fjæra eller til elvebredden for å tenne bål og grille pølser, eller at det hender at de blir med kompiser på en liten skutertur. Slike naturaktiviteter regner de imidlertid ikke som friluftsliv. Det virker som at friluftsliv for både Guttorm, Cecilia og en del av de andre informantene nærmest er ensbetydende med villmarksliv og ekstremopplevelser i naturen.

«Æ treng ikke springe på fjellet – naturen e rett uttafor stuedøra»

Andre informanter forteller at det nok kan hende at de spaserer en liten halvtimes tur i nabolaget, men de presiserer at de verken har tusekk eller turski i boden. Ingunn kan trekkes frem som et eksempel her. Hun har nå bodd nærmere ti år i Havøysund, etter å ha bodd mange år sørpå. Oppveksten har hun stort sett fra et annet sted i Finnmark. Ingunn forklarer at hun ikke har behov for å være ute og bruke naturen, eller å gå på fjellturer, for hun føler at naturen omslutter henne hele tiden, uansett om hun så er innendørs:

Da æ fløtta hit, så fikk æ naturen rett uttafor stuedøra. Æ treng ikke springe på fjellet for å oppleve den. Æ like å være på fisketura, men vi jobbe så mye at vi ikke får tid til det. Men det e jo sånn i Finnmarka: Du har naturen rundt dæ hele tida. Du treng ikke søke etter den, sant? Du har jo naturkrefter; du har alt rundt dæ hele tida. Æ bygge mæ ikkje hytta for å komme mæ ut i naturen. Men så har æ har aldri vorre nokka naturfantast, heller.

Flere forteller i likhet med Ingunn at de setter pris på å være omgitt av naturen. Per-Gunnar er en annen informant som legger vekt på nettopp dette. Han har

bodd et par-tre år i Vadsø. Han har tidligere bodd flere steder i landet, men har i likhet med flere av de andre informantene som er nevnt hittil, selv vokst opp i en annen del av Finnmark. Han formulerer det slik: «Æ har et sånn image, at når æ e på hytta, så går æ aldri lenger enn at æ kan støtte mæ på hytteveggen. Æ synes det e greit bare å *være* der. Fisking og sånn det gjorde æ mæ ferdig med da æ va 30 år – det vil si for 20 år sia.»

«Nu går æ tur på den norske måten!»

Noen innflyttere med utenlandsk bakgrunn forteller at de i utgangspunktet hadde liten erfaring med friluftsliv, turklær, tursekk, båltur, ski, fisking, jakt eller det å ta en tur i fjæra før de kom til Vadsø. Katia fra Russland forteller at det å «gå tur på den norske måten, i terrenget» var veldig nytt for henne da hun først kom til Vadsø. Hun er gift med en tilbakeflytter i Vadsø og har hus og barn sammen med ham. Hun har bodd fire–fem år i Vadsø, men har tidligere kun bodd i millionbyer. Før hun kom til Vadsø, hadde hun ikke kjennskap til friluftsliv i det hele tatt. Den nærmeste erfaringen hun hadde med seg var fra piknikturer, men da hovedsakelig i byparken. Mannen hennes har lært henne mye om hennes nye nærområder og om det å være ute. Hun har etter hvert skaffet seg turklær og tursko, og hun har begynt å like å være ute på «den norske måten» som hun definerer som å gå å tur for å «lade batteriene» gjennom å være i bevegelse i et «urørt landskap». Hun har til og med vært med på sin første jakttur:

I høst var jeg med Sverre på jakttur og overnatta på en hytte. Så jeg begynner kanskje å bli litt interessert i friluftaktiviteter? Før var det ikke aktuelt! Jeg kunne ikke forestille meg...jakt? Hva e det? Gå på tur opp til fjellet? Så langt? Herre Gud! Men nu begynner jeg å bli vant.

«Guttungen nussa på fisken!» – om friluftsliv sammen med barn

Inger-Marie og Truls bor sammen med sønnen sin i Havøysund. Truls er innflytter fra en annen del av Finnmark, mens Inger-Marie er tilbakeflytter. De forteller om sin første opplevelse med å ha med seg barn på fisketur for en stund tilbake. Sønnen Petter var nesten 2 år, og foreldrene hadde i utgangspunktet trodd at han var for liten til å ha noen glede av å være med på slike aktiviteter. Men der tok de feil:

Inger-Marie: Han Petter storkoste sæ, så han kan jo være med på sånn friluftsliv. Så æ synes det e veldig bra at Truls e interessert i alt sånn der, for æ e ikke fullt så interessert. Men æ håpe jo at Petter blir det, for æ synes det e så viktig at ungan e ute i aktivitet. Det va så artig å se han Petter ved elva. Han nussa på de fisken, og tok på dem og ...

Truls: ... Og klemte på dem ...

Inger-Marie: Og han bærte på dem, han va så stolt!

Truls: Han gikk å sa «fisjk».

Inger-Marie: Ja «fisjk»! Så det synes æ va kjempeartig! Og det e jo nokka han Truls snakke om «når han Petter blir eldre og vi skal på tur» ...

Truls: Ja, det håper æ at vi får til, for æ har veldig mange fine minna fra da æ va liten da æ brukte å være med mamma og pappa på tur.

Truls drev mye med fiske, rypejakt og harejakt før. Han fikk være med faren på jakt og fisketurer allerede fra barnsben av. Han elsker forskjellige former for jakt, og i den senere tid særlig elgjakt, mens Inger-Marie synes det er fælt å skyte levende dyr. Selv er hun vokst opp i et hjem der «faren fikk tåra i øyan av å drepe ei flua», som hun selv formulerer det. De har kranglet en del om jaktingen til Truls. Med pågående oppussing av hus og med jobb og barn er det uansett ikke mulig å jakte så mye han skulle ønsket. Som han sier: «Det va langt mer jakt og friluftsliv før!» Han håper at det blir bedre tid for slikt etter hvert.

«Dem vi e på tur med, det e bare søringa!»

Et lite mindretall av mine informanter definerer seg som friluftsmennesker i betydningen av å gå på lengre turer på fjell og vidde, helst med enkelt utstyr. Dette mindretallet forteller at de regelmessig går ulike turer, som strekker seg over flere dager i stadig nytt landskap. Dette dreier seg om skiturer med pulk, telt, primus, kart og kompass/GPS, padleturer med samme oppakning, og lengre fjellturer til fots med jakt og fiske som aktiviteter underveis.

Rannveig i Vadsø er den eneste kvinnen blant mine informanter som driver med litt jakt. Hun og hennes samboer Per-Kristian, som begge er oppvokst på Vestlandet, forteller at de alltid har vært interessert i friluftsliv. De understreker at nettopp mulighetene for nye turer og annerledes opplevelser i et nytt

landskap var en av hovedgrunnene til at de valgte å flytte til Finnmark. De er imidlertid overrasket over at det er så «vanskelig å finne andre som e interessert i friluftsliv her», som Rannveig formulerer det. De fleste som driver med den typen friluftsliv som dem selv, er stort sett andre «søringa tilknytta miljøvern-avdelinga hos fylkesmannen», presiserer Per-Kristian. De utdyper:

Rannveig: Vi trudde da vi kom til Finnmark, at her va det mange som dreiv med friluftsliv, og mange som hadde samme interessan som oss, det va lik-som kjempegreit, tenkte vi.

Per Kristian: Dem driv ikkje friluftsliv her. Dem har bare motorbasert fri-luftsliv, og det e *ikkje* friluftsliv. Dem trur dem kan sitt på de her skuteran sine og bedrive friluftsliv. Dem kjøre til myra, plukke multa, og så kjør dem hjem igjen. Det e jo i samsvar med høstingstradisjon i Finnmark. Men det e *ikkje* rekreasjon, asså.

Rannveig: Så dem som vi drar på tur i lag med, det e bare søringa.

Rannveig og Per Kristian regner ikke bærplukking, fisketurer eller skuterturer i nærområdene eller grilling i hytteveggen som friluftsliv. Det er bare de lange, utfordrende praksisene rettet mot naturen som gjelder. Dermed har de ikke mange å praktisere sin form for friluftsliv sammen med. Men noen finnes det, og de er søringer alle sammen.

«E må bo på en plass der e kan fære på båttura, ellers har e bare eit halvt liv»

Reidar fra Vestlandet og kona Magnhild som er tilbakeflytter til Havøysund, er et annet par som er svært mye ute i naturen. Det å være på tur utgjør også for dem en sentral dimensjon ved hverdagslivet og trivselen i nord. De reiser imidlertid med båt. De farter stadig på helgetur i nærområdene og går i land på ulike øyer. I sesongen plukker de multebær, og ellers spaserer de omkring i fjæra, fisker litt på fjorden, koser seg og samler energi. I feriene drar de på båtturer langt av gårde. De har vært sørover til blant annet Lofoten og Brønnøysund, og forteller at det er «utrolig artig» og «kontaktskapende» å oppdage den nordlige kysten fra båtripen. De utdyper:

Reidar: E har alltid hadd båt. Så e må ha båt, og e må bo på en plass der e kan ha båt, ellers har e bare eit halvt liv. [...] Så no har vi kombi tur-/fiskebåt som gjer

ein god tjue knapp som vi bruka på ferietura, og som vi bruka til helgatura: til fjordane og øyane.

Magnhild: Hit og dit.

Reidar: Og den kan vi fiske med når vi har fått ned teltet.

Magnhild: Det e veldig kjekt, asså, båtferia: Vi har vært i Lofoten og her og der. Og så står det Havøysund på båten vårres, og det har vi funne ut e utrulig kontaktskapanes. [...]

Reidar: Og så sette e utrulig pris på desse fjordturane. Vi sette av gårde fredag når arbeidet e slutt, alt e klart, og vi drar av gårde, finn oss ein fjord og ei strand, e der i helga og så tebakke igjen søndags ettemiddag.

Mangfoldig, kjønnnet og situert friluftsliv

Eksemplene ovenfor representerer et utsnitt av empirien som omhandler informan-tenes fortellinger om praksiser rettet mot naturen. Inspirert av Pedersens (1999, 2003) inkluderende friluftslivsforståelse har jeg analysert informantenes fortellinger om friluftsliv med fokus på *praksisenes geografisk utstrekning*. Jeg har med utgangspunkt i en slik analyse definert følgende tre kategorier:

- De tomtefaste: de som holder seg innenfor tomtegrensene hjemme eller på hytta.
- Nærområdebrukerne: de som aktivt bruker sine nærområder.
- Overskriderne: de som overskrider nærområdene, bruker kart og kompass eller GPS og oppsøker stadig nye steder.

De tomtefaste inkluderer informanter som eksplisitt legger vekt på at de ikke driver med friluftsliv, og at de heller vil gjøre andre ting enn å være ute i naturen. Noen av disse forteller at de har gjort seg ferdig med turer, jakt og fiske for mange år siden, eller de legger vekt på at man i Finnmark opplever å ha naturen rundt seg hele tiden om man så sitter innendørs, slik at man ikke trenger å gå ut å oppsøke den. I hovedsak kan vi si at de tomtefaste forteller at de opplever naturen fra stuevinduet, hagen eller hytteveggen. De er med andre ord stort sett det vi kan kalle «hjemmenære». Når halvparten av havøysundinformantene og omtrent en fjerdedel av informantene i Vadsø kan regnes som tomtefaste.

Disse informantene er både kvinner og menn, med ulik grad av utdanning og med forskjellige tidligere stedserfaringer. Med tanke på livsfase er de først og fremst godt voksne (som forteller at de var mer aktive ute i naturen før), eller de er unge voksne uten barn.

Nærområdebrukerne forteller om blant annet regelmessige spaserturer i nabolaget, aketurer med barna i nærområdene, turer i fjæra, fisketurer med barna om sommeren, hytteturer med bålkos osv. Flertallet av disse informantene sier at slike praksiser bidrar til gode stedsopplevelser og dermed til hverdagstrivsel i Havøysund og Vadsø. Jeg plasserer med basis i analysene nesten halvparten av havøysundinformantene samt et stort flertall av mine vadsøinformanter i denne kategorien. Det betyr at det i mitt materiale i Havøysund er omtrent like vanlig for innflyttere å være tomtefast eller nærområdebruker, mens det blant mine vadsøinformanter er langt vanligere å være nærområdebrukere. Nærområdebrukerne omfatter, i likhet med de tomtefaste, kvinner og menn i ulike aldersgrupper, med ulik grad av utdanning og med forskjellige tidligere stedserfaringer. Det kan likevel påpekes at vi finner en stor andel småbarnsforeldre i denne kategorien. Noen av dem forteller at de var langt mer aktive friluftsmennesker før, men at barnas omsorgsbehov i dag setter visse begrensninger. Andre forteller tvert imot at de som småbarnsforeldre kommer seg langt mer ut enn tidligere.

Den siste kategorien er *overskriderne*. Det omfatter et lite antall kvinner og menn som i Havøysund og Vadsø forteller at praksiser rettet mot naturen, er en svært sentral del av deres hverdagsliv, og de tar regelmessige turer i stadig nye landskap. Overskriderne i mitt materiale er par med og uten barn som sammen drar på ulike turer av ulik lengde og varighet, med båt, kajakk, på ski og til fots. De har høyere utdanning og er vant med en utstrakt bruk av naturen fra barndommen av.

Denne tredelte kategoriseringen bidrar til å belyse sammenhenger mellom ulike innflyttere, ulik bruk av naturen og ulike stedsopplevelser, slik jeg vil gjøre rede for i den følgende analysen. Det er imidlertid ikke slik at bestemte personer alltid vil tilhøre kun én av kategoriene. Tvert imot vil forskjellige personer kunne pendle mellom ulike kategorier, alt etter livsfase, interesser og familieforhold. Katia er et eksempel på en kvinne som da hun bodde i Murmansk, helt klart praktiserte et «tomtefast» hverdagsliv, men som etter noen år sammen med en friluftsentusiastisk ektemann i Vadsø kan sies å være en rimelig aktiv nærområdebruker. Truls på sin side er en småbarnspappa som tidligere drev et utstrakt friluftsliv. Han forteller at han i yngre år nærmest «bodde» på vidda om sommeren, og at han hadde et direkte «lidenskapelig» forhold til jakt

og fiske. Med et lite barn hjemme er imidlertid mange av disse aktivitetene satt på vent for hans del. Han kan derfor i dag sies å være en nærområdebruker. Men han regner med at senere livsfaser vil tillate en langt høyere grad av forskjellige former for friluftsliv, slik at jeg igjen vil kunne kategorisere ham som en overskrider.

De tomtefaste: Friluftsliv er lite viktig

Noen av kvinnene som jeg har kategorisert som tomtefaste, forteller at det hender at de kommer seg ut på en og annen båltur eller sykkelstur sammen med familien. Men som Cecilia sier: «Æ e ikke nån naturfreak! Naturen e oppskrytt! [...] Vil heller gå på kafé!» Andre forteller at de er opptatt av naturen, men først og fremst som estetisk ramme, og ikke som arena for friluftsliv. Ingunn i Havøysund som har bodd på ulike steder i landet, mener for eksempel at noe av det som nettopp er spesielt for Finnmark, er at man opplever at «naturkreften» omslutter en uansett om man om så sitter inne i stua og ser ut av vinduene. Det som kan sies å være felles for de tomtefaste mennene, og for de fleste tomtefaste kvinnene, er at de i stor grad har partnere som heller ikke er særlig opptatt av aktiviteter vi vanligvis forbinder med friluftsliv.

Ingen av de tomtefaste informantene definerer seg som friluftsmennesker, og de understreker at friluftslivsmulighetene i Finnmark *ikke* hadde noen avgjørende betydning for å velge å bosette seg i dette området. Praksiser rettet mot naturen hevdes videre å ikke ha noen betydning for deres bolyst i Havøysund eller Vadsø. Det er likevel slik at en del av innflytterne i denne kategorien forteller at de synes at det er herlig å sitte i solveggen hjemme og se utover det åpne landskapet – med høy himmel og langstrakt hav.

Fellesnevneren for de tomtefaste informantene er at naturen for mange ser ut til å utgjøre en sentral *estetisk* ramme omkring deres hverdagsliv, men at konkrete aktiviteter ute i naturen ikke defineres som nødvendige for å oppleve naturen som uansett omslutter folk – hele tiden. Livsfase ser ut til å være en sentral dimensjon for å belyse de tomtefastes naturpraksiser. Mange av dem er enten yngre voksne eller godt voksne uten hjemmeboende barn. Dette er for så vidt livsfaser hvor individene har god tid til å praktisere friluftsliv, men også hvor man i stor grad nyter en frihet til å gjøre det man selv ønsker. Så om man ikke er særlig glad i gåturer og skiturer, fisketurer og bærturer, lar man rett og slett være. For småbarnsforeldre, derimot, fremstår det nærmest som «obligatorisk» å ta med barna på grilling eller steinkasting i fjæra eller på en tur i akebakken, i alle fall en gang i blant.

Nærområdebrukerne: Småbarnsforeldres friluftsliv bidrar til hverdagstrivsel

Blant nærområdebrukerne er det, i likhet med de tomtefaste, ikke mange som selv definerer seg som friluftsmennesker, og flertallet fremholder dessuten at friluftslivsmulighetene i nord ikke hadde noen avgjørende betydning for å velge å bosette seg i dette området. Naturbruk i nærområdene er en viktig dimensjon som bidrar til positive stedsopplevelser i nord. Nærområdebrukerne forteller om et stort mangfold av aktiviteter i både Vadsø og Havøysund. De kvinnelige nærområdebrukerne forteller mye om det å «gå på tur» i nabolaget og i nærområdene. For noen handler det mest om det å «få frisk luft», mens det for andre også handler om «trim». Det er i stor grad aktiviteter som kvinner gjør sammen.

Det å dra på fisketur er også en aktivitet som nevnes av mange informanter, særlig mennene. Det fortelles om pilketurer på fjorden, isfiske på et av de nærliggende vannene om vinteren eller elvefiske etter laks i en av de lokale elvene. Noen få familier (begge steder) har dessuten egen snøskuter som i hovedsak mennene bruker. Informantene forteller at skuterbruken først og fremst dreier seg om å transportere mat og ved til hytta om vinteren, eller om å transportere kone, barn og nødvendig utstyr når de skal på dagstur til et fiskevann. Men det finnes sikkert også en del skuterkjøring for forlystelsens del. Skuteren ser tilsynelatende ut til å være mannens prosjekt, selv om flere kvinnelige partnere forteller at de synes at det er artig «å være med» på forskjellige skuterturer. Et par familier begge steder disponerer båt som de bruker for kortere turer i nærområdene og litt fiske på fjorden. Noen få mannlige informanter i begge kommuner forteller dessuten at de driver litt med fugletitting og naturfotografering, og en liten håndfull menn jakter også litt om høsten, hovedsakelig etter ryper. Mine informanter er videre i liten grad involvert i jakt og høsting av sopp og bær. I stedet forteller foreldre om det å være i lag med ungene i fjæra eller på fisketur, på båltur og på kortere turer til fots og på ski. De fleste av disse aktivitetene gjennomføres som familieaktiviteter. Kvinnene og mennene gjør dette sammen, men de gjør ikke det samme. Mennene styrer skuteren, har kontroll på diverse utstyr og fisker mest. Kvinnene er med og tar ansvar for mat, drikke og for at ungene holder varmen. Disse turene fremstår dermed som prosjekter som binder sammen kjernefamilien.

Det kan være verdt å merke seg at i Pedersens (1999) materiale fra 10–15 år tilbake er det kun mødrenes fortellinger som relateres til barnas og til familiens behov: «Kvinnens friluftsliv hører privatsfæren til, og er familiebasert og familieorganisert.» (Pedersen 1999:332). Og hun fortsetter:

Det er ofte lite legitimt for kvinner å gjøre krav på de samme muligheter eller stille spørsmål ved de konsekvenser mennenes aktiviteter får for kvinners hverdag. Hensynet til å realisere friluftaktiviteter styrer oftere menns prioriteringer i hverdagen mens kvinner tilpasser egne behov etter de behov den/de har som er avhengig av deres omsorg. (Pedersen 1999:332)

I mitt materiale kan vi observere en endring i kjønnningen på dette feltet, da det er omtrent like vanlig at mødre og fedre forteller om å tilpasse egne aktiviteter til familiens situasjon. Hans i Vadsø, som for øvrig er gift med den tidligere nevnte Cecilia som mener at natur og friluftsliv er oppskrytt, er en av disse. Hans er, som sin kone, tilbakeflytter til Finnmark etter å ha bodd i ulike deler av landet. Han forteller at han drev langt mer med forskjellige former for friluftsliv i ungdoms- og studietiden, og utdyper: «Æ sku gjerne brukt naturen langt mer, men vi e en barnefamilie med flere små nu. Det blir forhåpentligvis større muligheta etter hvert.» Det ser vi også i eksempelet om Truls og Inger-Marie i Havøysund, der Truls, selv om han i stor grad praktiserer sine egne aktiviteter uavhengig av hva samboeren måtte ønske, legger vekt på at ungen, jobben og husoppussingen kommer først i prioriteringskøen. Dermed blir det langt mindre jakt og skuter enn før. I Pedersens (1999) materiale kommer det videre frem at kvinnene sjelden drar på tur alene, og at de i stedet er bakkemannskap når mannen er på tur. Min studie bekrefter dette, men viser samtidig endring. Forskjellen er at om mor er hjemme med barna, mens far og kompisene er på tur, det være seg på hytta, på jakt eller fotballtur, så er far til gjengjeld hjemme med barna mens mor drar på jentetur til Murmansk, Tromsø eller Oslo. Dessuten drar parene i stor grad på turer sammen.

Pedersen og Humberstone (2000) argumenterer for at mennenes friluftsliv kjennetegnes av turer med en betydelig utstrekning i både tid og rom, mens kvinnene er på kortere og mer avgrensede turer både tidsmessig og romlig. I mitt materiale er det stort sett bare unntakene, altså overskriderne, som forteller om årlige turer der de oppsøker nye landskap til fots, på ski eller med kajakk, og der de overnatter flere netter i telt, klarer seg selv over tid i naturen osv. Og i mitt materiale representerer disse unntakene *par* som forteller om å være på tur sammen. Slike overskridende turer fremstår dermed som en relativt ny form for heterofil kjærlighetsgjøring, heller enn «male bonding» (kameratskap blant menn) som det tidligere særlig har blitt beskrevet som (Pedersen og Humberstone 2000).

Når nærområdebrukernes aktiviteter i naturen er kjønnete, handler dette i mitt materiale ikke så mye om forskjeller i friluftsbaserte praksisers geografiske og tidsmessige utstrekning, men om forskjeller relatert til type aktivitet og ikke minst

kjønnnet utstyrsorientering. Mennene forteller om et bredere spekter av aktiviteter, som krever «riktig» utstyr. Eksempler på dette er jakt, forskjellige former for fiske, overnattingsturer med telt, skuterturer, fritidsbåt og spesialiserte fotoapparat for naturfotografering osv. Kvinnene, for eksempel Katia, forteller på sin side at de «er med» på en del turer sammen med familien der noe av dette utstyret brukes, men de har i mindre grad eierskap til utstyret, og de er i mindre grad opptatt av jakt og fiske. Når vi ser bort fra disse kjønnede forskjellene i typer og former for friluftsliv, ser det imidlertid ut til at både kvinnelige og mannlige nærområdebrukere er omtrent like mye ute, og disse praksisene betyr omtrent like mye for dem med tanke på trivsel i nord.

Overskriderne: Friluftsliv er sentralt for hverdagstrivsel, men fører ikke alltid til bofasthet

Kun et fåtall at mine informanter kategoriseres som «overskridere». De forteller at friluftslivsmulighetene i Finnmark spilte en viktig rolle da de bestemte seg for å bosette seg i regionen. Deres forskjellige praksiser rettet mot naturen er sentrale i deres hverdagsliv. Disse informantene representerer unntak av begge kjønn, men det de har til felles, er at de er oppvokst i Norge, har høyere utdanning og er yngre voksne eller småbarnsforeldre. Jo Little (2002) viser fra sin forskning i Storbritannia at det er store forskjeller i etablerte forestillinger om hva som passer seg for kvinner og menn med tanke på friluftsliv. Hun skriver blant annet at selv om kvinner er involvert i friluftaktiviteter som bringer dem ut i «villmarka», blir kvinners tilstedeværelse der likevel ofte sett på som upassende og bekymringsverdig (Little 2002:65) Hun presiserer at selv om kvinner er en naturlig del av de rurale rom, så er de ikke en naturlig del av «the spaces beyond», så fremt de da ikke har følge av en mann eller deltar i en større gruppe (Little 2002:66). Pedersens (1999) friluftsforskning fra Finnmark nyanserer slike betydningssammenhenger, selv om hun også viser at det heller ikke i en nordnorsk kontekst er vanlig at kvinner går lengre turer på vidda helt alene. Hun skriver dessuten at det å mestre utmarka «er et symbol på mannlighet» (Pedersen 1999:334). Det samme viser Linda Marie Byes (2009) forskning fra en fjellregion i Midt-Norge. Dette kan tolkes dit hen at det i Distrikts-Norge er kjønnede forventninger til mannlige innbyggere om at de skal være opptatt av natur, jakt, fiske og friluftsliv. Det motsatte kan dermed ses som en mangel, og dermed som noe som må forklares.

Spor av slike betydningssammenhenger finner vi for eksempel i fortellingen til informantene Guttorm og Per-Gunnar, som begge tydelig har behov for å posisjonere seg som unntak i forhold til denne dominerende friluftsdiskursen.

Det er nesten som at de sier: Ja, vi vet at det er forventet av oss, men vi er altså ikke opptatt av friluftsliv selv om vi er menn som i voksen alder har bosatt oss i Finnmark! Også Nina Gunnerud Bergs (2002) studie om innflyttere på bygda i Midt-Norge viser noe av det samme. Her refereres det til en mannlig sykepleier uten interesse for naturen som opplever at det blir satt spørsmålsteget ved legitimiteten ved hans måte å gjøre sitt mannekjønn på (Berg 2002). For kvinner er dette annerledes: Kvinnelighet er ikke knyttet så tett opp mot praksiser rettet mot naturen, og de kan dermed i større grad selv bestemme hvorvidt de ønsker å vise interesse for dette feltet. Det kan muligens bidra til å belyse en interessant kjønnsforskjell som ble vektlagt ovenfor, nemlig at de mannlige innflytterne i min studie forteller at de driver med langt flere forskjellige former for naturrettede aktiviteter enn hva kvinnene gjør. Også disse fortellingene kan blant annet tolkes som et tilsvarende på ovennevnte forestillinger omkring mannlig naturorientert kjønnsidentitet i Distrikts-Norge.

Overskriderne er i denne artikkelen representert ved Rannveig og Per-Kristian samt Magnhild og Reidar. Rannveig og Per-Kristian forteller om lange skiturer over flere dager med pulk, om padleturer og om fotturer over vidda om høsten. Magnhild og Reidar reiser hovedsakelig med båt, og de koser seg med å gå i land for å utforske både gamle og nye steder når de er på tur. Pedersen (1999) kaller slike overskridere for «vandrere» og utdyper at deres relasjon til naturen blant annet er «basert på estetiske opplevelseskvaliteter; landskapsformasjoner og linjer, lys og farger og eventuelle dramatikker» (Pedersen 1999:173). Vektleggingen av estetiske opplevelseskvaliteter ved det å være ute i naturen er for øvrig ikke et unikt aspekt ved overskridernes fortellinger. Nesten alle dem jeg har intervjuet, trekker frem nettopp dette. Mye tyder tvert imot på at estetiske naturmessige opplevelseskvaliteter er en sentral dimensjon ved innflytteres hverdagsliv i nord mer generelt, uavhengig av hvor lite eller mye man ferdes ute i naturen.

Friluftsliv, kjønn og stedsopplevelser

Innflytteres fortellinger om friluftsliv har vært i fokus i denne artikkelen. Jeg har valgt å dele informantene inn i tre kategorier med bakgrunn i naturbrukens geografiske utstrekning, og skiller mellom tomtefaste, nærområdebrukere og overskridere.

De tomtefaste er situert på forskjellige måter; noen er yngre voksne uten barn, andre er godt voksne. Noen av informantene i denne kategorien forteller om gode opplevelser av å være midt i naturen selv om de sitter innendørs eller

hjemme i hagen, mens andre forteller at de ikke er særlig opptatt av naturen, og at deres (få) eksempler på friluftsliv har liten betydning i hverdagslivet. De tomtefaste bor dermed ikke i Vadsø eller Havøysund på grunn av gode muligheter til forskjellige former for friluftsliv. Det er i stedet andre aspekter ved deres hverdagsfortellinger som bidrar til å belyse disse informantenes stedlige trivsel.

Nærområdebrukerne utgjør en stor andel av mine informanter. Også de er situert på forskjellige måter, men mange av dem er småbarnsforeldre som forteller at de bruker sine nærområder aktivt til aketurer, bålturer, båtturer, fisketurer, skuterturer og skiturer sammen med familien. Når det gjelder kjøning av friluftspraksiser blant nærområdebrukerne, viser analysene at mennene forteller om et bredere spekter av aktiviteter, samt aktiviteter som i stor grad krever forskjellige former for utstyr. Kvinnene på sin side forteller i større grad enn mennene om spaserturer i nabolaget og nærområdene med tanke på rekreasjon og trim. Ellers er det slik at nærområdebrukerne i stor grad er par som gjør ting sammen, men uten at kvinnen og mannen i paret gjør det samme. Det er altså snakk om en kjønnskomplementaritet som uttrykkes gjennom felles familieaktiviteter. Natur og friluftsliv er for nærområdebrukerne ingen hovedmotivasjon for å flytte til Finnmark, men det å være ute i naturen på forskjellig vis bidrar helt klart til trivsel i hverdagen.

Et lite mindretall av informantene er kategorisert som overskridere. Her er det også i stor grad snakk om par som gjennom felles overskridende praksiser i naturen styrker kjærlighetsforholdet seg imellom. De overskridende parene oppsøker stadig nye steder. Natur og friluftsmuligheter i Finnmark er en viktig motivasjon for å flytte til Finnmark, og praksiser rettet mot naturen er en viktig dimensjon i det daglige. Det er likevel ikke slik at overskriderne nødvendigvis ser for seg at de blir boende i Finnmark for evig og alltid. For, som Per-Kristian sier: Det er mange steder i Norge hvor det finnes nydelig natur, og hvor de kan drive med et spennende friluftsliv.

Blant mine informanter er det få som høster, og få som jakter. Det er også få som forteller at de bruker å dra på lange skiturer eller fotturer på fjell og vidde. Flere forteller at de liker skuterturer. Men det vanligste er rett og slett fortellinger om å gå turer i nabolaget og om «å være ute» i akebakken, i fjæra, langs elvebredden, i hagen og i hytteveggen. Det rapporteres altså om en rekke friluftaktiviteter i nærområdene. Her nyles høy himmel og vid utsikt.

Så, om friluftsmulighetene i Finnmark ikke oppgis å ha vært en motivasjon for å flytte til regionen, er det likevel en viktig dimensjon ved både nærområdebrukernes og overskridernes trivsel i både Vadsø og Havøysund. Det synes

dessuten som at kvinner og menn er blitt mer like med hensyn til hva de gjør, og hvordan de opplever det de gjør, sammenlignet med tidligere forskning om kjønnet friluftsliv (Pedersen 1999, 2003, Little 2002). Det betyr at det kjønne betydningsfeltet er i endring på den måten at kvinner ser ut til å bevege seg inn på felt som tidligere ble sett som mannlige – og motsatt. Følgelig kan vi si at kjønne betydningsrelatert til friluftsliv overskrider betydningsammenhenger som kommer frem i mer patriarkalsk orienterte ruralitetsstudier.

Informantene mine er opptatt av naturen som en estetisk ramme, men relativt få driver med det som tradisjonelt regnes som friluftslivsaktiviteter. Det gjelder for både Havøysund og Vadsø. Det at en del distriktskommuner markedsfører seg som særlig gode friluftslivsarenaer har dermed trolig ikke så veldig mye for seg med tanke på å tiltrekke nye innflyttere ved utlysning av ledige stillinger. Denne studien viser at det er andre aspekter enn tradisjonelt friluftsliv som bidrar til å skape innflytteres trivsel og bolyst. Det handler blant annet om en kjønnskultur som åpner for at både kvinner og menn kan bryte konvensjoner knyttet til kjønntypiske utdannings- og yrkesvalg, om muligheter for flerstedstilknytning gjennom mobile praksiser, og om inkluderende stedskulturer som åpner for at for eksempel en innflytter fra Sør-Norge kan oppleve å bli regnet som både «søring» og «ekte havøysunding» på en og samme tid (Munkejord 2006, 2009a, 2009b, 2010).

Referanser

- Berg, N.G. og B. Dale (2004). Sted – begreper og teorier. I N.G. Berg, B. Dale, H.K. Lysgård og A. Løfgren (red.) *Mennesker, steder og regionale endringer*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag, 39–60.
- Berg, N.G. (2002). Kjønn på landet og kjønn i byen. *Kvinneforskning*, 26 (1), 67–82.
- Bye, L.M. (2009). “How to be a rural man«: Young men’s performances and negotiations of rural masculinities. *Journal of Rural Studies*, 25, 278–288.
- Cohen, A.P. og N. Rapport (1995). Introduction: Consciousness in anthropology. I A.P. Cohen og N. Rapport (red.) *Questions of consciousness*. London & New York: Routledge, 1–18.
- Cullum, L. (2003). *Narratives at work. Women, men, unionization, and the fashioning of identities*. Newfoundland: ISER Books, University of Newfoundland.
- Gerrard, S. og H. Valestrand (1999). Kjønn, kontekst og kunnskapsproduksjon.

- sjon. I T. Markussen og A.T. Lotherington (red.) *Kritisk kunnskapspraksis. Bidrag til feministisk teori*. Oslo: Spartacus, 57–84.
- Haavind, H. (1994). Kjønn i forandring – som fenomen og forståelsesmåte. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 31(9), 767–783.
- Haavind, H. (2008). Det tosidige likestillingsprosjektet: Hva er det som skjer, og hvordan blir forståelsen formet? *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 32 (4), 59–79.
- Kvale, S. (1997). *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Little, J. (2002). *Gender and rural geography. Identity, sexuality and power in the countryside*. Harlow: Prentice Hall.
- Munkejord, M.C. (2006). Challenging discourses on rurality: Constructions of the good life in a rural town in Northern Norway. *Sociologia Ruralis*, 46 (3), 241–257.
- Munkejord, M.C. (2009a). *Hjemme i nord: En analyse stedsopplevelser med utgangspunkt i kvinnelige og mannlige innflytteres fortellinger om hverdagsliv i Havøysund og Vadsø, Finnmark*. PhD-avhandling, Institutt for planlegging og lokalsamfunnsforskning, Universitetet i Tromsø.
- Munkejord, M.C. (2009b). Det kompakte bosted. Innflytteres fortellinger om kystens nordlige ruraliteter. *Tidsskrift for kulturforskning*, 8 (3), 19–36.
- Munkejord, M.C. (2010). Å jobbe deltid i nord: Om stedets betydninger i konstitueringen av arbeidslivserfaringer. *Sosiologisk tidsskrift*, 18 (2), 137–155.
- Pedersen, K. (1999). *Det har bare vært naturlig. Friluftsliv, kjønn og kulturelle brytninger*. Avhandling for dr.scient graden, Norges idrettshøgskole.
- Pedersen, K. (2003). Discourses on nature and gender identities. I K. Pedersen og A. Viken (red.) *Nature and identity. Essays on the culture of nature*. Bergen og Kristiansand: Høyskoleforlaget, 121–150.
- Pedersen, K.G. og B. Humberstone (2000). Gendered ‘natural’ spaces: A comparison of contemporary women’s experiences of outdoor adventure (UK) and Friluftsliv (Norway). I B. Humberstone (red.) *Her outdoors. Risk, challenge and adventure in gendered open*. Eastbourne : Leisure Studies Association, 101–111.
- Rudie, I. (1995). Livsløp som dimensjon i kulturell reproduksjon. *Norsk antropologisk tidsskrift*, 6 (1), 53–69.
- Rudie, I. (2008). Tid, rom, praksis og erfaring. Noen analytiske refleksjoner. Æresforelesning, Norsk antropologisk forenings årskonferanse, 4. mai 2007. *Norsk antropologisk tidsskrift*, 19 (2-3), 80–93.

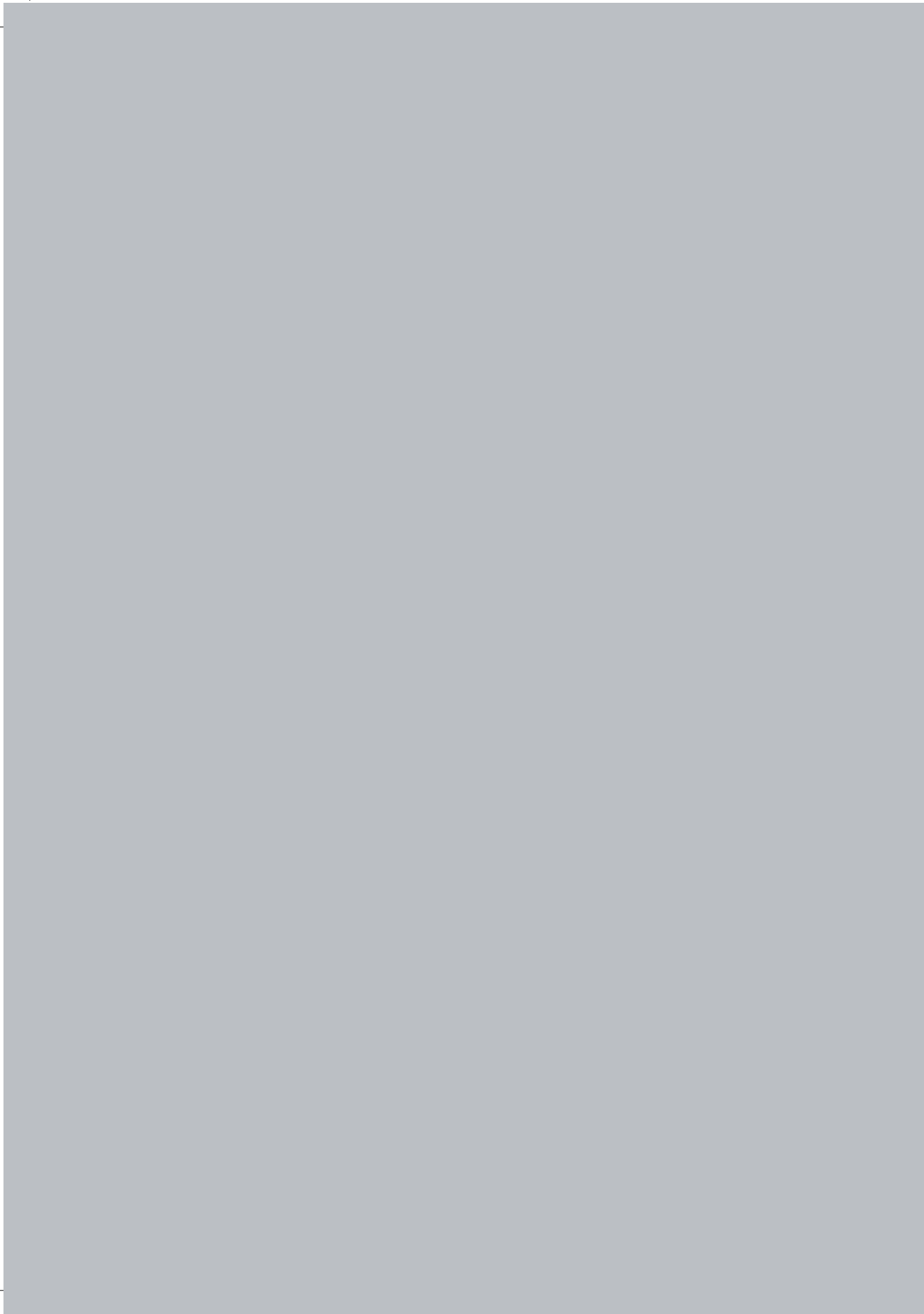

Foto: Baard Næss/NN/Samfoto

Johan Fredrik Rye og Maja Farstad
Idyll i hyttebygda?
Lokalbefolkningens perspektiver

Idyll i hyttebygda? Lokalbefolkningens perspektiver

Et sentralt demografisk trekk ved det norske samfunnet fra etterkrigstiden og frem til i dag er den vedvarende sentraliseringen av bosettingsmønsteret. I dag bor fire av fem nordmenn i tettsteder eller byer (SSB 2010a), og det er fortsatt større fraflytting enn tilflytting i bygdene. Utviklingen har skjedd til tross for politiske målsettinger om å bevare et spredt bosettingsmønster og opprettholde et aktivt næringsliv over hele landet (Chruicshank 2006, Rye 2006). For bygdene betyr nedgangen i folketallet dårligere tilgang på arbeidskraft og svekket lokal etterspørsel etter varer og tjenester. Fraflytting truer også de offentlige service- og tjenestetilbudene, både på grunn av lavere inntekter til kommunekassen (reduisert skattegrunnlag og lavere statlige overføringer) og ved at det blir færre brukere av de kommunale tilbudene. Den vedvarende sentraliseringstendensen gir derfor dystre fremtidsutsikter for stor deler av Bygde-Norge.

Parallelt med sentraliseringen av nordmenns bostedsvalg ser vi imidlertid en annen – og for distriktskommunene potensielt mer positiv – utvikling i befolkningens bruk av Bygde-Norge. Samtidig med den permanente migrasjonen fra bygd til by opplever bygdene at stadig flere trekker til distriktene for å tilbringe tid i sine fritidsboliger i helger, ferier og annen fritid. I 2009 var det registrert over 420 000 fritidsboliger i Norge (SSB 2010b),¹ og de fleste av disse er lokalisert i bygdekommunene (Farstad mfl. 2009). Rundt halvparten av befolkningen oppgir at de har tilgang til én eller flere fritidsboliger, og i gjennomsnitt oppgir fritidsboligbrukerne at de tilbringer mer enn fem uker på hytta i løpet av ett år (Farstad mfl. 2009). Samlet sett kan dette forstås som en storstilt *deltids*migrasjon fra by til bygd. I mange fraflyttingstruende bygdesamfunn er det i helger og ferier paradoksalt nok mer folk til stede enn det har vært på flere tiår.

Hytteboomen ser også ut til å fortsette. Siden årtusenskiftet er det kommet til i underkant av 6000 nye fritidsboliger årlig, og veksten er størst utenfor byregionene (Farstad mfl. 2008). I dag kan mer enn to tredjedeler av norske

bygdekommuner betegnes som hyttekommuner (Farstad mfl. 2009), og i mange tradisjonelle bygdekommuner er hyttebefolkningen faktisk større enn den fastboende befolkningen. I sørlandskommunen Bykle, som har aller flest hytter i forhold til det fastboende folketallet, er det for eksempel 2,2 fritidsboliger per innbygger. Også i mange andre kommuner er det flere hytter enn fastboende husstander. Hvis man som Steinecke (2007) anslår at hver hytte i gjennomsnitt huser tre hyttebrukere, er fritidsboligbrukerne i flertall i 82 av landets kommuner (Farstad mfl. 2008:14). Slik sett har hytteturismen mange steder nådd et omfang som betyr at lokalsamfunnene etter hvert er blitt sterkt preget av hyttene og hyttefolkets tilstedeværelse, både økonomisk, kulturelt og sosialt.

Muligheter eller trusler?

For distriktskommunene representerer den voksende hyttebefolkningen på mange måter et håp om fortsatt levedyktige lokalsamfunn. Hvis det legges til rette for det, kan brukerne av fritidsboligene legge igjen betydelige økonomiske ressurser i bygda, gjennom tomtekjøp og som kunder til det lokale næringslivet, i både bygge- og bruksfasen. Det bidrar til flere arbeidsplasser, høyere skatteinntekter til kommunen og et større utvalg av varer og tjenester for den lokale befolkningen, for å nevne noen mulige positive ringvirkninger av hytteboomen. I mange utkantkommuner har utvikling av nye fritidsboliger derfor blitt en sentral strategi i bygde- og næringsutviklingsarbeidet.

Samtidig viser internasjonal forskning at fastboende på bygdene kan oppleve gjennomgripende negative konsekvenser ved hytteutviklingen. I mange vestlige land er det for eksempel knyttet skepsis til at byfolks generelt høyere inntektsnivå kan skape problemer for lokalbefolkningen, ved at bygdefolket må konkurrere med kjøpsterke byfolk på det lokale boligmarkedet (se Marjavaara 2008, Van Auken og Rye, i trykk). Det betyr færre tilgjengelige og dyrere boliger for lokalbefolkningen, som kan måtte nøye seg med mindre attraktive alternativer når de skal finne seg ny bolig. Hyttefolket kan videre oppleves som kravstore «gjester» som ødelegger den tradisjonelle bygdeidyllen (se f.eks. Müller mfl. 2004, Marjavaara 2008). Hyttene legger beslag på attraktive landarealer i bygdene, de belaster den kommunale infrastrukturen (f.eks. krav om helse- og omsorgstjenester), og de kan skape miljøproblemer (f.eks. i tilknytning til kloakkutslipp og manglende avfalls- og søppelhåndtering). Hyttefolket kan dessuten forstyrre det som oppfattes som de lokale, tradisjonelle væremåtene i bygdesamfunnene.

I den norske forskningskonteksten er det imidlertid først og fremst *mulighetene* knyttet til fritidsboligfenomenet, spesielt sett fra et bygdeutviklingsperspektiv, som er blitt drøftet (Flognfeldt 1996, 2002, Velvin mfl. 2000, Velvin 2002, Grefsrud 2003, Ericsson og Grefsrud 2005, Ericsson mfl. 2005). Det er skrevet mindre om hvordan bygdebefolkningen faktisk påvirkes av fritidsboligturismen, og hvordan de selv opplever hyttefolkets tilstedeværelse i bygdesamfunnet, både på godt og vondt. Spesielt vet vi lite om hvordan ulike grupper av bygdebefolkningen høster forskjellige erfaringer.

Skal hytteboomen innfri forventningene om en bærekraftig utvikling av Bygde-Norge, er det trolig avgjørende at fenomenet forvaltes på måter som aksepteres av det fastboende vertskapet. Oppfatningen av hvordan bygdesamfunnet endres som følge av hytteutviklingen, har betydning for de fastboendes livskvalitet og deres tilfredshet med eget bosted. En misfornøyd lokalbefolkning kan gjøre motstand mot kommunens hyttesatsing, og i ytterste konsekvens også velge å flytte fra kommunen.

Videre vil fastboendes opplevelse av hytteturismen ha innvirkning på hvordan de forholder seg til hyttefolket, og dermed også på det sosiale klimaet de to partene imellom. En utilfreds lokalbefolkning er et lite attraktivt vertskap for hyttefolket. En vellykket hyttesatsing vil derfor tjene på at bygdefolket opplever at hytteturismen fører med seg flere fordeler enn ulemper (Farstad og Almås 2009).

I denne artikkelen skal vi derfor se nærmere på bygdefolkets synspunkter på fremveksten av hytteturismen og hyttefolket. Slik vil vi belyse omfanget av brytninger knyttet til det voksende hyttefenomenet i Bygde-Norge – mellom fastboende og kommunenes hyttestrategier, og mellom fastboende og hyttebrukere. Dette blir gjort gjennom tre konkrete forskningsspørsmål: Først diskuterer vi hvordan bygdefolk jevnt over stiller seg til hytteutbyggingen i egen bygdekommune. Opplevs fritidsboligturismen som positiv eller negativ, og i så fall på hvilke måter? Videre vil vi undersøke i hvilken grad det er interne, systematiske forskjeller i bygdefolkets syn på hytteutbygging og hyttefolket. Det siste spørsmålet vi belyser, er bygdefolkets sosiale relasjoner til hyttebefolkningen: Hvilke relasjoner har bygdefolket til hyttefolket, og hvordan oppleves dette forholdet fra bygdefolkets side?

Det er store forskjeller i kommunenes hyttestrategier og i hvilken grad de evner å trekke økonomisk gevinst ut av hyttefolkets tilstedeværelse i bygdene. Lokalbefolkningens syn på hyttefenomenet vil derfor med høy sannsynlighet variere fra kommune til kommune. I denne artikkelen er intensjonen imidlertid å kartlegge og diskutere de mer overordnede sosiokulturelle trekkene knyttet til hyttefenomenet i Bygde-Norge, sett fra de fastboendes perspektiver.

Norske bygder i endring

Det økte omfanget av hytteturismen i Bygde-Norge er knyttet til flere grunnleggende samfunnsendringer, som gjør det mulig for flere å investere tid og penger i et ruralt hytteliv. Befolkningens materielle velstand har økt kraftig de siste årene, samtidig som mange har fått flere feriedager til rådighet. Bedre infrastruktur har dessuten gjort at tidligere utkanter i dag bare ligger et par timers kjøretur fra de store befolkningssentrene. For truede bygdesamfunn som er stilt overfor krav om økonomisk omstilling, representerer den økte interessen for hyttelivet nye muligheter.

Det økonomiske fundamentet for næringslivet i utkantene har tradisjonelt vært primærnæringene: landbruk, fiskeri og utvinning av naturressurser. De siste tiårene har aktiviteten innen disse næringene avtatt, ikke minst innen landbruksnæringen, som i dag sysselsetter kun en liten andel av arbeidsstokken, også i de mest utpregede bygdesamfunnene. I stedet er bygdene avhengige av å utvikle nye næringsaktiviteter for å opprettholde økonomisk bærekraftige bygdesamfunn. Dette, som i litteraturen ofte betegnes som rural restrukturering (Falk og Labao 2003, Woods 2005), skjer i stor grad ved en vridning fra tradisjonell produksjon av (rå)varer til utvikling av rurale opplevelsestilbud som kan omsettes på et kommersielt marked i bygda. Det kan fortolkes som en overgang fra en tradisjonell vareøkonomi til en postmoderne kulturøkonomi, hvor *produksjon i bygda* i stor grad byttes ut med *konsumering av bygda*.

Kort sagt: Mens bygda tidligere produserte (rå)varer som ble distribuert til og konsumert i de større befolkningssentrene, er dagens bygder avhengige av å lokke befolkningen til bygda, for slik å kunne selge tjenester og opplevelser i lokalsamfunnet. Et klassisk eksempel er bygdeturisten, eller like gjerne fritidsboligbrukeren, som direkte og indirekte betaler for sine bygdeopphold først og fremst på grunn av sin verdsetting av bygdenes estetiske kvaliteter og forestillinger om den rural idyll (Urry 1990).

Mange forskere har fortolket denne utviklingen som en såkalt *kommodifisering* av bygdene, gjennom at den nye bygdeøkonomien bygger på at nye sider ved bygdelivet og bygdenes ressurser gjøres om til varer som kan omsettes på kommersielle markeder (Overvåg 2009). Det viser mer gjennomgripende ideologiske samfunnsendringer, blant annet reflektert i nyliberalistisk politikk som fremmer individualiserte og kommersialiserte sosiale relasjoner (Harvey 2005). Det forutsetter at aktørene i bygdene klarer å omstille seg, både mentalt og i sine sosiale praksiser (Van Auken og Rye, i trykk). Skal bygdesamfunnene profittere på den nye opplevelsesøkonomien, må de lokale økonomiske aktørene tilrettelegge sine næringsaktiviteter for dette markedet.

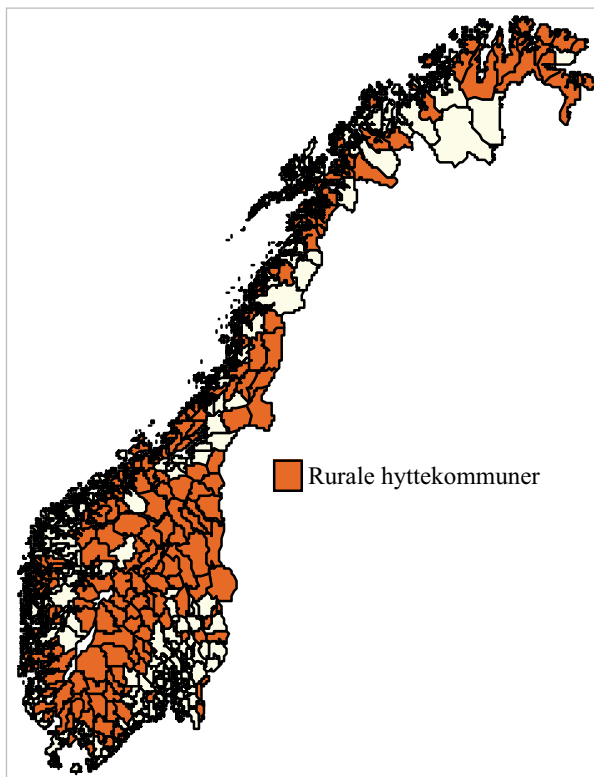
Samtidig vil denne omstillingen kunne bidra til nye konflikter i bygdesamfunnene. Bonden som legger ut hyttetomter for salg, vil bidra til å endre landskapet, både estetisk (nye bygninger, noen ganger med utradisjonelle arkitektoniske uttrykk) og med tanke på nedfelte sosiale praksiser (f.eks. ved å utfordre allemannsretten og beiterettigheter). Kommersialisering og kommodifisering av bygderessursene endrer også på andre måter de sosiale relasjonene, både innad i bygdene og mellom bygd og by. Denne utviklingen utfordrer dermed tradisjonelle sosiale strukturer i bygdesamfunnene. Det er ikke gitt at alle i bygdebefolkningen, i hvert fall ikke i like sterk grad, ser seg tjent med utviklingen av den nye hytteøkonomien.

Undersøkelsen «By, bygd og fritidsboliger 2008»

Denne artikkelens analyser av bygdebefolkningens syn på hyttefenomenet bygger på data fra undersøkelsen «By, bygd og fritidsboliger 2008», gjennomført ved Norsk senter for bygdeforskning i 2008. Mens de fleste andre norske studier av hyttefenomenet har vært casestudier, gir denne undersøkelsen mulighet til å analysere et stort og ikke minst statistisk representativt utvalg av befolkningen i landets rurale hyttekommuner. Totalt deltok 1496 respondenter i denne undersøkelsen.² Svarprosenten var 42,7 prosent og vurderes som tilfredsstillende for denne typen postale spørreundersøkelser.

Gjennom denne undersøkelsen kan vi studere det sosiale samspillet mellom gjester og vertskap i den nye hytteøkonomien på andre måter enn tidligere. Annen forskning på feltet har ofte fokusert på planleggingsproblematikk og økonomiske aspekter ved hyttefenomenet (Nilsen 2008). Slike data åpner for kvantitative analyser av hvordan befolkningen som helhet vurderer hyttefenomenet, noe som er vanskeligere i kvalitative studier av utvalgte områder, der utvalget av informanter er styrt av andre hensyn enn ønsket om statistisk generalisering. Kvantitative analyser av store utvalg er velegnet for problemstillinger som fokuserer på det gjennomsnittlige, det typiske og det representative. I kvalitative undersøkelser kan man gå mer i dybden. Man åpner for at respondentene selv kan formidle kompleksiteten i det sosiale samspillet ved fenomenet som studeres, og også forankre sine refleksjoner i forskjellige kontekstuelle forhold som påvirker det sosiale fenomenet. Slik sett utfyller ulike metodiske design hverandre, og på samme måte bør resultatene fra denne undersøkelsen ikke sees som *konkurrerende*, men snarere som *komplementære* til andre studier av hyttefenomenet (jf. Brannen 1992).

I denne artikkelen er det befolkningen i landets rurale hyttekommuner som diskuteres. For det første er dette kommuner som er vertskap for relativt mange fritidsboliger; konkret gjelder det kommuner der det er mer enn 125 hytter per

Figur 1: Rurale hyttekommuner. Kilde: «By, bygd og fritidsboliger 2008» (Norsk senter for bygdeforskning, 2008).

1000 bofaste innbygger. I disse kommunene forventes derfor hyttene og hyttefolket å representere et merkbart innslag i bygdelivet, økonomisk så vel som sosialt og kulturelt. For det andre er analysene avgrenset til befolkningen i bygdekommuner, det vil si kommuner som tradisjonelt oppfattes som distriktskommuner, enten ved at de ligger utenfor de større bysentrene, at de har spredt bosetting, eller

at de har stor sysselsetting i primærnæringene. Denne definisjonen bygger på en oppdatert og revidert versjon av Almås og Eldens (1997) rurale dimensjon. Figur 1 viser hvordan kommunene fordeler seg utover landet.³ I all hovedsak er datamaterialet analysert ved hjelp av enkle kvantitative teknikker, med hovedresultatene fra undersøkelsen i fokus. Variablene som brukes, blir presentert fortløpende i teksten.

Nyanserte, men generelt positive

Hovedinntrykket fra spørreundersøkelsen er at bygdefolket i hyttekommunene er delte i sine vurderinger av fritidsboligturismen og dens innvirkning på deres bygdesamfunn. Bygdefolket synes å spre seg på tre relativt jevnstore grupper: de som er positive, de som er mer negative, og de som er mer nøytrale til hyttene og hyttefolket. Tabell 1, som viser hvordan bygdefolket i hyttekommunene forholder seg til seks ulike påstander om fritidsboligturismen i deres hjemkommuner, gir imidlertid flere nyanser til dette hovedinntrykket.

I den første påstanden ble respondentene bedt om å gi en samlet vurdering av hvordan den lokale fritidsboligturismen påvirker deres hjemkommune: Synes

de at denne turismen, alt i alt, representerer flere fordeler enn ulemper for deres hjemkommune? Halvparten (49 %) sa seg «enig» i denne påstanden. Hver femte respondent (19 %) var uenige i at hyttene jevnt over er et gode, mens den resterende tredjedelen av respondentene (32 %) plasserte seg i «både/og»-kategorien. Resultatet illustrerer den tydelige splittelsen i bygdebefolkningens syn på hyttefenomenet: Selv om flertallet er positive, er det også en betydelig minoritet som er skeptiske til hyttefenomenet i egen kommune.

Tabell 1 Bygdefolkets syn på fritidsboligturismen. Prosent (N = 1496)

Påstander	Uenig	Både/og	Enig	Totalt
Fritidsboligturismen i min bostedskommune fører med seg flere fordeler enn ulemper.	19	32	49	100
Fritidsboligturismen i min bostedskommune har bidratt til flere arbeidsplasser.	35	18	47	100
De offentlige servicetilbudene i min bostedskommune har blitt bedre på grunn av fritidsboligutviklingen.	57	26	17	100
Vi har fått flere opplevelsestilbud i min bostedskommune på grunn av fritidsboligutviklingen.	62	18	20	100
Fritidsboligene i min bostedskommune ødelegger stedets særpreget.	62	25	13	100
Det bør satses mer på utbygging av fritidsboliger i min bostedskommune.	37	35	29	100

Kilde: «By, bygd og fritidsboliger 2008» (Norsk senter for bygdeforskning 2008).

Bildet utdypes gjennom de tre neste påstandene i tabell 1. Disse belyser hvilke eventuelle positive effekter som bygdefolket opplever at kommer i kjølvannet av fritidsboligene. Først og fremst er det hypotesen om at hytteøkonomien bidrar til å skape flere arbeidsplasser, som finner støtte. Nesten halvparten (47 %) støtter denne påstanden. Argumentet om flere arbeidsplasser står for øvrig sentralt for aktørene som ønsker videre satsing på hytteutbygging, og slik sett er det kanskje mer oppsiktsvekkende at så mange som over en tredjedel (35 %) av respondentene sier at de *ikke* opplever noen sysselsettingsgevinst som følge av fritidsboligene i hjemkommunen.

Videre kan vi tenke oss at fritidsbrukerne etterspør forskjellige service- og opplevelsestilbud i hyttekommunene, og at det etter hvert også kommer lokalbefolkningen til gode, både gjennom flere, men også kvalitativt bedre tilbud. Resultatene fra spørreundersøkelsen antyder imidlertid at dette ikke er tilfellet. Det store flertallet i spørreundersøkelsen, henholdsvis 57 og 62 prosent, oppgir at de ikke har sett en slik utvikling i hjemkommunen i kjølvannet av fritidsboligene, verken når det

gjelder det offentlige servicetilbudet (påstand 3) eller opplevelsestilbud (påstand 4).

På den andre siden synes det å være få i Bygde-Norge som opplever at hytteturismen truer de tradisjonelle bygdemiljøene. Bare et fåtall av respondentene samstemmer i påstanden «Fritidsboligene ødelegger stedets særpreg». I stor grad skyldes nok det at fritidsbebyggelsen i Norge som regel er lokalisert vekk fra de fastboendes bomiljø (Overvåg og Berg, 2009), og at man mange steder også har forsøkt å lokalisere hyttebyggingen unna de mest attraktive friluft- og utfartsområdene.

Vi skal være forsiktig med å overtolke bygdefolkets svar på disse spørsmålene, som til dels fanger opp svært overordnende og generelle holdninger til hyttefenomenet. Respondentene har svart ut fra sine subjektive erfaringer og forståelser. Hva som egentlig vurderes som «stedets særpreg» (jf. påstand 5), vil variere fra person til person. På samme måte gir undersøkelsen ingen fasit på om det faktisk er skapt flere arbeidsplasser i bygdene (jf. påstand 2), bare om bygdefolket *opplever* at det har skjedd. Samlet gir datamaterialet likevel en god indikasjon på de fastboendes inntrykk av hytteturismens effekter, og om disse sees som fordelaktige eller problematiske. Slik sett peker resultatene fra spørreundersøkelsen klart mot at bygdefolkets samlede vurderinger av fritidsboligturismen og dens konsekvenser heller i positiv retning. I tråd med den refererte norske hytteforskningen virker det som også de fleste blant bygdefolket snarere ser mulighetene enn truslene i kjølvannet av fritidsboligfenomenet.

Gode erfaringer så langt betyr likevel ikke at bygdefolket nødvendigvis ønsker en *videre* hytteutvikling i sine hjemkommuner. I undersøkelsen vurderes dette gjennom påstanden: «Det bør satses mer på utbygging av fritidsboliger i min bostedskommune». Her er det skeptikerne som utgjør majoriteten. En drøy tredjedel av respondentene (37 %) stiller seg negative til påstanden. Noen færre (29 %) er positive og uttrykker ønske om fortsatt satsing på hytteturisme i kommunen. Resten (35 %) plasserer seg i den nøytrale både/og-kategorien.

Resultatene viser at bygdefolket i hyttekommunene har ulike vurderinger av fritidsboligturismen. Majoriteten er positiv, men deres vurderinger balanseres til dels av et skeptisk mindretall. Den relativt store andelen som svarer «både/og», er trolig et uttrykk for at bygdefolket ikke er fastlåste i sine vurderinger av hyttefenomenet. Mange ser både fordeler og ulemper ved hytteturismen.

En alternativ tolkning kan være at mange ikke har gjort seg opp sterke meninger om hyttefenomenet, for eksempel fordi de ikke opplever at hytteturismen i særlig grad påvirker lokalsamfunnet, verken i positiv eller negativ retning. Det styrkes til dels av respondentenes svar på et spørsmål om hvor sterkt hyttefolk påvirker hverdagslivet på hjemstedet («Alt i alt, i hvor stor grad opplever du at kommunen hvor du bor, er preget av fritidsboligene og brukerne av fritidsbo-

liger?»). Også her svarer bygdefolket svært forskjellig. En tredjedel av dem (36 %) mener bostedskommunen er lite påvirket (dvs. de svarer 0–3 på en skala fra 0 til 10), og en fjerdedel mener påvirkningen er sterk (25 % bruker verdiene 7–10). Resten (39 %) bruker skalenes midtverdier, det vil si at de opplever en viss – men samtidig ikke særlig stor – påvirkning fra fritidsboligturismen. At bygdefolkets opplevelse av hyttefenomenets påvirkning varierer, er heller ikke overraskende. Noen har hyttene tett inn på seg, både geografisk og sosialt. For andre er fritidsboligene langt mindre synlige i hverdagslivet.

Systematiske forskjeller

Vi har sett at bygdefolkets vurderinger av hyttefenomenet varierer. Den største gruppen er positive, andre er mer negative – og mange synes genuint tvisynte i sine vurderinger. Et interessant spørsmål er i hvilken grad disse forskjellene følger et systematisk mønster blant de fastboende, eller om de er uttrykk for individuelle, stedlige eller tilfeldige forhold. Det kan belyses ved å undersøke om det er enkelte grupper av respondenter som systematisk skiller seg ut i hvordan de svarer på påstandene om hytteturismen.

I tabell 2 vises prosentandelen som svarer at de er «enige» i de to overordnede påstandene om fritidsboligturismen i tabell 1 (påstandene 1 og 6). Resultatene viser til dels klare forskjeller innad i hyttebygdene i oppslutningen om den lokale fritidsboligutviklingen. Aktører som har direkte økonomiske interesser knyttet til utviklingen av fritidsboliger, er langt mer positive til fritidsboligturismen enn bygdefolket ellers. Blant grunneiere som har solgt eller vurderer fremtidig salg av tomter til hyttebygging, mener 66 prosent at hyttene fører med seg flere fordeler enn ulemper. Det er også et flertall (52 %) av grunneierne som ønsker at det satses på videre utbygging av fritidsboliger.

Det samme svarmønsteret får vi blant selvstendige næringsdrivende som tilbyr varer eller tjenester til fritidsboligeiere i kommunen (64 og 51 %). For bygdebefolkningen generelt er disse andelene nede i 49 og 29 prosent. Tidligere forskning på lokalbefolkningens forhold til turisme (generelt) har vist den samme tendensen (Harrill 2004). Personlig økonomisk fortjeneste eller avhengighet av turismen gjør at man, forståelig nok, er mer villig til å akseptere eventuelle negative konsekvenser som følger i kjølvannet av denne utviklingen.

Videre viser resultatene at de av innbyggerne i hyttekommunene som selv eier eller disponerer fritidsboliger, er litt mer positive til fritidsboligturismen enn andre. Forskjellene er likevel ikke store: 54 prosent mener fritidsboligturismen fører med seg flere fordeler enn ulemper, og 37 prosent mener det bør satses videre på fritids-

boligutvikling. Tabellen gir også indikasjoner på at bygdefolk med høyt inntektsnivå er litt mer positive til fritidsboligene enn andre i bygdesamfunnene

Det synes med andre ord å være klare og systematiske forskjeller i hvordan bygdefolket forholder seg til hyttefenomenet. Som forventet er bygdefolk som er direkte økonomisk involvert i fritidsboligturismen, mer positive enn andre. Det samme gjelder bygdefolket som plasserer seg øverst i den sosiale lagdelingen i bygdesamfunnet.

Tabell 2 Ulike gruppers syn på fritidsboligturismen. Andel som sier seg «enig» i de to påstandene. Bivariate analyser. Prosent (N = 1496)

	«Fritidsboligturismen i min bostedskommune fører med seg flere fordeler enn ulemper.»	«Det bør satses mer på utbygging av fritidsboliger i min bostedskommune.»
Alle	49	29
Grunneiere som har solgt/vurderer salg av tomter	66	52
Selvstendig næringsdrivende som tilbyr varer/tjenester til fritidsbefolkningen	64	51
Eiere/brukere av fritidsbolig i hjemkommunen	54	37
Bygdefolk med høy inntekt	55	34

Kilde: «By, bygd og fritidsboliger 2008» (Norsk senter for bygdeforskning 2008). Alle resultater (dvs. forskjeller i estimat for den aktuelle gruppen vs. resten av utvalget) er statistisk signifikante på et 0,05-nivå.

Tette sosiale bånd

De fastboendes opplevelser av hytteturismen i hjemkommunen henger gjerne sammen med og påvirkes av deres erfaringer med brukerne av hyttene, samtidig som vi analytisk bør skille mellom disse aspektene ved hytteturismen i Bygde-Norge. Vi skal derfor se mer spesifikt på de dagligdagse relasjonene mellom fastboende og hyttefolk. Først diskuterer vi styrken på forholdet mellom de to gruppene generelt sett, deretter hvordan bygdefolket opplever hyttefolket på positive og negative måter.

Et interessant resultat fra spørreundersøkelsen er at det synes å være utstrakt direkte sosial kontakt mellom de fastboende og hyttefolk. Mange av dem treffes og samhandler jevnlig med hverandre. Over halvparten av de fastboende (54 %)

rapporterer blant annet at de av og til eller ofte har sosial kontakt (f.eks. slår av en prat) med fritidsboligbrukerne som oppholder seg i bostedskommunen deres. Videre forteller over halvparten (52 %) at de har omgangsvener blant fritidsboligbrukerne, en form for sosial kontakt som er mer forpliktende og langvarig enn de mer spontane og tilfældige møtene de to partene imellom.

I undersøkelsen ble bygdefolket videre spurt om hvordan de selv vektlegger sine sosiale bånd til hyttebrukerne. Spørsmålet som ble stilt, var i hvilken grad man synes slik sosial kontakt er viktig eller ikke. En tredjedel svarer bekreftende på dette spørsmålet, mens en tredjedel svarer at sosial kontakt med fritidsbefolkningen ikke er viktig. Den siste tredjedelen plasserer seg i den mer nøytrale både/og-kategorien.

Resultatene viser at bygdefolket ikke bare vurderer relasjonene mellom seg selv og hyttefolket som sterke og viktige, men også som jevnt over gode. I undersøkelsen ble respondentene spurt om de opplever forholdet mellom seg selv og brukerne av hyttene som harmoniske eller konfliktfylte. Svarene skulle gis på en 0–10-skala, hvor 10 indikerer et høyt konfliktnivå. De fleste respondentene rapporterer om harmoniske forhold, mens bare noen få tegner et konfliktfylt bilde av sine relasjoner til hyttefolket. Kun 4 prosent krysser av på de fire øverste svaralternativene på skalaen. Det er for øvrig interessant at også hyttebrukerne, som i undersøkelsen ble stilt et likelydende spørsmål om sine opplevelser av forholdet til de fastboende, svarer på samme måte.

Det samme inntrykket får vi også når bygdefolket blir spurt om hvordan de opplever hyttefolket som gruppe. Respondentene ble presentert for fem ulike karakteristikk som skulle vurderes ut fra i hvilken grad de eger seg som karakteristikk på hyttefolket i deres hjemkommune. Resultatene er presentert i tabell 3, og de viser at respondentene heller mot de positive karakteristikkene. Hyttefolket oppfattes av de fleste verken som reserverte, egoistiske, konflikt-søkende eller snobbete. Tvert imot er det mange som mener at «imøtekommende» er en egnet karakteristikk av hyttefolket.

Bygdefolkets harmoniske forhold til hyttefolket er likevel ikke unisont. Som tallene viser, er det også her et mindretall som har et mer problematisk forhold til hyttefolket i sin kommune. For eksempel viser tabell 3 også at hver ellefte bygdeboer mener at hyttefolket jevnt over *ikke* er imøtekommende, og hver sjettede karakteriserer dem som egoister. Det viser seg også i svarene på påstanden «Fritidsboligbrukerne tar seg for mye til rette i bostedskommunen min». Den største gruppen (55 %) sier seg uenige i denne påstanden, men det er også 18 prosent av bygdeboerne som samstemmer i denne påstanden og mener at hyttebrukerne tar seg for mye til rette. Selv om forholdet mellom de to partene i stor grad er harmonisk, ser vi altså at mange fastboende har negative følelser rettet mot hyttefolkets gjøren og laden i bygda.

Tabell 3: Bygdefolkets vurderinger av hyttefolket. Prosent (N = 1496).

Karakteristikk	Passer ikke	Nøytral	Passer	Vet ikke	Totalt
Imøtekommende	9	34	37	19	100
Reserverte	35	32	12	22	100
Egoistiske	37	23	15	25	100
Konfliktsøkende	57	16	4	24	100
Snobbete	41	20	16	23	100

Kilde: «By, bygd og fritidsboliger 2008» (Norsk senter for bygdeforskning 2008).

Ikke bare urbane hyttebrukere

Det generelt positive forholdet mellom hyttebrukere og lokalbefolkning i Bygde-Norge har sannsynligvis sammenheng med at den norske fritidsboligturismen som sådan verken fremstår som et spesielt elitistisk eller urbant fenomen. I mange andre vestlige land er det velstående byfolk som eier de fleste fritidsboligene. I Norge, i likhet med de andre nordiske landene, synes fritidsboligene derimot å være mer jevnt fordelt utover alle samfunnslag. Det norske hyttefenomenet er videre langt mer forankret i bygdebefolkningen enn i de fleste andre land. I Norge er det ikke bare byfolk som har fritidsboliger; også blant bygdebefolkningen oppgir halvparten (50 %) at de er eier eller disponerer fritidsboliger. Det kan spores tilbake til den historiske opprinnelsen til det norske hyttefenomenet, blant annet tradisjonene med seterbruk (landbruksnæringen), rorbuer (fiskeriene) og fagforeningshytter (arbeiderklassen) (Flognfeldt 2004). Et annet særtrekk er at mange hytter ligger i geografisk nærhet til folks faste bosted – i hyttebrukernes egen hjemkommune eller i nabokommunen. Undersøkelsen viser at blant de fastboende i rurale hyttekommuner er det 22 prosent som eier eller disponerer en fritidsbolig i bostedskommunen.

Hyttebefolkningen og lokalbefolkningen i de rurale hyttekommunene består derfor ikke av to klart atskilte kategorier («verter» og «gjester»), slik det ofte forutsettes i hytteforskningslitteraturen. Det gjenspeiles også i bygdefolkets oppfatninger av hvor hyttefolket i deres kommune har sitt faste bosted. Blant annet er det en liten, men signifikant gruppe (8 %) som svarer at «flesteparten» av fritidsboligbrukerne i hjemkommunen også har sitt faste bosted der. For disse representerer «hyttefolket» med andre ord de samme personene som «lokalbefolkningen», og de sees trolig ikke på som «hyttefolk», men som sambygdinger. Videre er det også mange (34 %)

som beskriver hyttefolket som en blanding av lokale folk og personer fra andre deler av landet.

I undersøkelsen ble respondentene også spurt om hyttebrukerne som er bostatt i andre kommuner, hovedsakelig synes å være byfolk eller bygdefolk. Mens 51 prosent mener at det stort sett er byfolk som gjester kommunen, er det også 39 prosent som har inntrykk av at hyttebrukerne består av en blanding av byfolk og bygdefolk. Slik er det også tydelig at mange bygdefolk ikke opplever at hyttebrukerne kun består av urbane gjester.

Det er dermed ikke en renskåret «oss/dem»-forståelse som preger relasjonen mellom bygdefolk og hyttefolk på det generelle plan, men til dels uklare og overlappende sosiale kategorier. Rollene som «vertskap» og «gjester» glir delvis over i hverandre, da mange i bygdebefolkningen er innehavere av flere roller; man er *både* bygdeboer og hyttebruker. Det kan naturlig nok prege deres syn på hyttefenomenet. Forholdet mellom bygdefolk og hyttefolk på det generelle plan er derfor ikke preget av sosial avstand og stridigheter. Tvert imot synes det å være et relativt fredfullt forhold mellom de to partene.

Stille før stormen?

Det overordnede bildet som tegnes gjennom resultatene fra undersøkelsen «By, bygd og fritidsboliger 2008» er at den sterke veksten i fritidsboliger i Bygde-Norge synes å ha skjedd uten store konflikter, både når det gjelder bygdefolks reaksjoner på kommunenes hyttesatsing, og i forholdet mellom fastboende og hyttefolk. Det er en større andel av de rurale fastboende som ser positive sider ved hytteboomen enn det er som ser negativt på denne utviklingen. Mange har tett kontakt med hyttefolket, og de setter pris på disse relasjonene. Dessuten synes det som om hyttefolket i det store og hele har et godt rykte blant bygdefolket.

Det står i kontrast til den internasjonale forskningen, som viser at det ofte er konfliktene, og ikke harmonien, som preger relasjonene mellom bygdefolk og hyttefolk. Flere studier av fritidsboligfenomenet gir eksempler på hvordan lokalbefolkningen kan føle seg presset til side av de urbane og mer pengesterke hytteeierne. I ekstreme tilfeller har konfliktene til og med ført til at bygdefolk har gått til fysisk angrep på hytteeiendommer (Hall og Müller 2004:3).

Forklaringene på den tilsynelatende særnorske harmonien mellom fastboende og fritidsbefolkning er flere. Overvåg og Berg (2009) peker blant annet på at Norge har store landområder utenfor de befolkede områdene som er tilgjengelig for hyttebygging. Det fører til at hyttefolket og bygdefolket ikke direkte konkurrerer om de samme landarealene, slik som tilfellet er i mange

andre vestlige land. De to gruppene konkurrerer heller ikke i særlig grad om den samme bygningsmassen, ettersom de fleste fritidsboligene er bygget for fritidsformål. Derfor fører ikke den økte etterspørselen etter fritidsboliger i merkbar grad til økte priser på det lokale boligmarkedet. Den norske konsepsjonsordningen i enkelte kommuner, som krever stor grad av bosetting i fastboliger, bidrar også til å skille helårs- og fritidsboligmarkedet fra hverandre. Videre påpeker Overvåg og Berg de begrensede sosioøkonomiske forskjellene mellom de to gruppene, som reduserer potensielle kulturelle konflikter mellom dem. Overvåg og Berg argumenterer også for at bygdebefolkningen synes å slutte opp om forståelsen av at hyttefenomenet kan bidra til positiv utvikling i folketallstruende kommuner.

Mer problematisk er deres argument om at den arealmessige atskillelsen mellom hytter og fastboende også reflekteres i at hyttefolket er lite integrert i det sosiale bygdelivet. Det kan nok være tilfellet i noen hyttekommuner, spesielt på Østlandet som Overvåg og Berg har studert, men synes mindre dekkende i andre deler av Utkants-Norge. Som undersøkelsen «By, bygd og fritidsbolig 2008» viser, er det til dels utstrakt sosial kontakt mellom de to gruppene. Den sosiale kontakten mellom dem synes dessuten ikke å ha en konkurrerende, men heller utfyllende karakter. Hyttefolket og bygdefolket kjemper ikke nødvendigvis om de samme ressursene, men inngår ofte i et samspill som alle ser seg tjente med. I tillegg understreker analysene av datamaterialet at det er stor grad av overlapping mellom gruppene. Også bygdefolket har hytter, i egen kommune eller i andre deler av landet, og de ser derfor forholdet mellom de to gruppene fra flere perspektiver.

Dette synes som gode forklaringer på den tilsynelatende rådende harmonien i det norske hyttelandskapet. Det er også «gode» forklaringer i den forstand at harmonien som preger dagens bilde, vil kunne vedvare i årene som kommer, selv om omfanget på fritidsboligturismen øker. Det er et godt argument for aktørene som ivrer for at hyttebyggingen kan fortsette i samme tempo og på samme måte.

En alternativ forklaring vektlegger at konfliktene ennå ikke har kommet, men at det vil skje etter hvert som hyttefolket setter sterkere preg på lokalsamfunnene. Dette er en stille-før-stormen-hypotese. En sammenligningsstudie av hvordan hyttefenomenet har utviklet seg i et amerikansk bygdesamfunn (Bayfield, Wisconsin) og et norsk bygdesamfunn (Hitra/Frøya, Sør-Trøndelag) viser overraskende mange likheter mellom de to lokalsamfunnene, men vi ser likevel et langt høyere konfliktnivå i tilknytning til fritidsboligene og deres brukere i det amerikanske bygdesamfunnet (Van Auken og Rye, i trykk). Denne studien konkluderer med at det i stor grad skyldes ulik grad av *modning*, og

forfatterne spår at man på Hitra/Frøya etter hvert vil se de samme konfliktene som allerede preger Bayfield-samfunnet, blant annet konflikter knyttet til utbygging av naturområder. Hammer (2007), en amerikansk forsker som også har sammenlignet utviklingen av det norske og det amerikanske hyttefenomenet, ser på samme måte flere likhetstrekk mellom dagens norske situasjon og tilstandene i USA for noen år tilbake. Han spår på samme måte økte konflikter i Norge.

Også Overvåg og Berg (2009:15) ser sporer av sterkere konflikter i horisonten. Noen steder er det allerede kamp om arealene og bygningsmassene, med det resultatet at hyttefolket bidrar til å presse opp prisene på det lokale boligmarkedet. De bemerker også tendenser til større inntektsforskjeller mellom bygdefolket og hyttefolket i enkelte deler av landet, og åpner for at det kan bidra til høyere konfliktnivå i hyttekommunene.

Gjensidig avhengighet

Vår analyse har vist at store deler av innbyggerne i de rurale hyttekommunene ser seg tjent med hytteturismen, når det gjelder både positive konsekvenser for kommunen generelt, de enkeltes personlige økonomiske gevinst knyttet til denne utviklingen, samt det sosiale utbyttet av hyttefolkets tilstedeværelse. Erfaringer fra andre land, der hyttefenomenet i større grad er blitt kommersialisert, samt resultatene fra spørreundersøkelsen antyder likevel at det kan ligge et konfliktpotensial i utviklingen som skjer i landets hyttekommuner. Selv om bygdefolk flest har et positivt inntrykk av hyttebrukerne, er det også mange som mener at sistnevnte tar seg for mye til rette i bygda. En betydelig andel fastboende er allerede skeptiske til videre hytteutvikling på hjemstedet. Det kan etter hvert bli problematisk for de mange bygdekommunene som har videre hyttevekst som en av sine sentrale utviklingsstrategier.

Både hyttefolk og bygdefolk synes tjent med å utvikle et godt forhold til hverandre. Bygdefolket kan dra fordel av de nye impulsene som fritidsboligsektoren kan bidra med, både i form av nye deltidsinnbyggere og de ulike kapitalene som de bringer med seg, som kan muliggjøre utvikling av nye arbeidsplasser og et utvidet vare- og tjenestetilbud på bygdene. Det gode hytteliv er på samme måte avhengig av velfungerende vertskommuner. Skal man få en slik utvikling, må partene oppleve at samspillet gir flere gevinster enn kostnader. Hytteturismen må bidra med mer enn det som lokalbefolkningen opplever at den belaster bygdene med (Farstad og Almås 2009). Her har planleggere og politikere, både lokalt og nasjonalt, betydelige utfordringer.

Noter

- 1 Tallet inkluderer bygninger som er bygget som fritidsboliger og andre bygninger som benyttes som fritidsboliger. Arnesen og Overvåg (2006) anslår imidlertid at tallet er enda høyere, på grunn av mørketall i SSBs statistikk. I denne artikkelen bruker vi ellers «fritidsboliger» og «hytter» som synonyme begreper.
- 2 Undersøkelsen inkluderer i tillegg også et statistisk representativt utvalg av den øvrige norske befolkningen, og det totale antallet respondenter i undersøkelsen var dermed 2680. Data fra det øvrige utvalget (dvs. befolkningen som ikke bor i rurale hyttekommuner) benyttes imidlertid ikke i denne artikkelen, og er derfor ikke redegjort nærmere for her (se ev. Farstad mfl. 2009).
- 3 For lesere som ønsker en mer detaljert beskrivelse av datamaterialet og kriteriene for å definere de rurale hyttekommunene, vises ellers til Farstad mfl. (2009).

Referanser

- Almås, R. og K.M. Elden (1997). Den rurale dimensjon. En teoretisk og geografisk avgrensning. Rapport 7/1997. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Arnesen, T. og K. Overvåg (2006). Mellom fritidsbolig og bolig. Om eiendomsregistrering og om bruksendring. *Utmark*, 2006 (1).
- Brannen, J. (1992). Combining qualitative and quantitative approaches: an overview. I J. Brannen (red.) *Mixing methods: Qualitative and quantitative research*. Avebury: Aldershot, 3–37.
- Chruicshank, J. (2006). Protest against centralisation in Norway: The evolution of the goal for maintaining a dispersed settlement pattern. *Norwegian Journal of Geography*, 60 (3), 179–188.
- Ericsson, B. og R. Grefsrud (2005). Fritidshus i innlandet: Bruk og lokaløkonomiske effekter. ØF-rapport nr. 06/2005. Lillehammer: Østlandsforskning.
- Ericsson, B., T. Arnesen og K. Overvåg (2005). Fra hyttefolk til sekundærbosatte. Et forprosjekt. ØF-rapport nr. 04/2005. Lillehammer: Østlandsforskning.
- Falk, W. og L. Labao (2003). Who benefits from economic restructuring? Lessons from the past challenges for the future. I D. Brown og L. Swanson (red.) *Challenges for rural America in the twenty-first century*. Pennsylvania: University Park, 152–165.
- Farstad, M., J.F. Rye og R. Almås (2008). Fritidsboligfenomenet i Norge. Fagnotat om utvikling i bruk av fritidsboliger, utarbeidet på oppdrag fra Kommunal- og regionaldepartementet. Notat 11/08. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.

- Farstad, M., J.F. Rye og R. Almås (2009). By, bygd og fritidsboliger 2008. Kommentert frekvensrapport. Rapport 10/09. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Farstad, M. og R. Almås (2009). Fra økt konfliktpotensial til vinn/vinn: Hvordan kan bygdefolk flest tjene på fritidsboligbrukernes tilstedeværelse i bostedskommunen? *Utmark*, 2009 (1).
- Flognfeldt, T. (1996). Hvordan gjøre fritidshusene lønnsomme for bygda? I K. Aasbrenn (red.) *Opp og stå, gamle Norge*. Oslo: Landbruksforlaget, 147–162.
- Flognfeldt, T. (2002). Second-home ownership. A sustainable semi-migration. I C.M. Hall og A.M. Williams (red.) *Tourism and migration. New relationships between production and consumption*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 187–203.
- Flognfeldt, T. (2004). Second homes as a part of a new rural lifestyle in Norway. I C.M. Hall og D.K. Müller (red.) *Tourism, mobility and second homes. Between elite landscapes and common ground*. Clevedon: Channel View Publications, 233–243.
- Grefsrud, R. (2003). Lokaløkonomiske effekter og muligheter av fritidshus. Litteraturstudie. ØF-notat nr. 04/2003. Lillehammer: Østlandsforskning.
- Hall, C.M. og D.K. Müller (2004). Introduction: Second homes, curse or blessing? Revisited. I C.M. Hall og D.K. Müller (red.) *Tourism, mobility and second homes. Between elite landscapes and common ground*. Clevedon: Channel View Publications, 3–14.
- Hammer, R. (2008). Recreation and rural development in Norway: Nature versus culture. *Scandinavian Journal of Tourism and Hospitality*, 8 (2), 176–186.
- Harrill, R. (2004). Residents' attitudes toward tourism development: A literature review with implications for tourism planning. *Journal of Planning Literature*, 18 (3), 251–266.
- Harvey, D. (2005). *A brief history of neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Marjavaara, R. (2008). *Second home tourism. The root to displacement in Sweden?* GERUM 2008:1. Umeå: Umeå universitet.
- Müller, D.K., C.M. Hall og D. Keen (2004). Second home tourism impact, planning and management. I D.M. Hall og D.K. Müller (red.) *Tourism, mobility and second homes. Between elite landscape and common ground*. Clevedon: Channel View Publications, 15–32.
- Nilsen, B.T. (2008). Norsk forskning på second homes – en oversikt. *Utmark*, 2008 (2).
- Norsk senter for bygdeforskning (2008) By, bygd og fritidsboliger 2008. Spør-

- reundersøkelse gjennomført av Norsk senter for bygdeforskning. Trondheim.
- Overvåg, K. (2009). *Second homes in eastern Norway. From marginal land to commodity*. Doktoravhandling, NTNU, Trondheim.
- Overvåg, K. og N.G. Berg (2009). Second homes, rural idyll and contested space issues in Eastern-Norway. I K. Overvåg, *Second homes in eastern Norway. From marginal land to commodity*. Doktoravhandling. NTNU, Trondheim.
- Rye, J.F. (2006). *Geographic and social mobility: Youth's rural-to-urban migration in Norway*. Doktoravhandling, NTNU, Trondheim.
- Steinecke, J. (2007). The impact of recreational homes. *Journal of Nordregio*, 7 (3), 12–13.
- Statistisk sentralbyrå (SSB) (2010a). *Mindre vekst i tettstedene. Befolkningsstatistikk. Befolkning og areal i tettsteder, 1. januar 2009*. Oslo: Statistisk Sentralbyrå. Lastet ned fra www.ssb.no/emner/02/01/10/befsett/ (15.06.2010).
- Statistisk sentralbyrå (SSB) (2010b). *Antall fritidsboliger per 1. januar 2009. Fylke*. Oslo: Statistisk Sentralbyrå. Lastet ned fra www.ssb.no/bygningsmasse/tab-2009-03-13-04.html (15.06.2010).
- Urry, J. (1990). *The tourist gaze. Leisure and travel in contemporary society*. London: Sage.
- Van Auken, P. og J.F. Rye (i trykk). Amenities, affluence, and ideology: Comparing rural restructuring processes in the U.S. and Norway. *Landscape Research*.
- Velvin, J., E. Drag og L.P. Soltvedt (2000). En kartlegging av hytteturisme som ledd i utviklingen av bærekraftige bygdesamfunn. Rapport nr. 17/00. Kongsberg: Høgskolen i Buskerud.
- Velvin, J. (2002). Hyttbasert reiseliv, hvordan øke brukstid og lokale inntekter? *Utmark*, 2002 (3).
- Woods, M. (2005). *Rural geography: Processes, responses and experiences in rural restructuring*. London: Sage Publications.

8

Foto: Oddveig Storstad

Mariann Villa

Hytta som møtestad— tilpassing og utfordring

Hytta som møtestad — tilpassing og utfordring

Svisj! Svisj! Vi sit i hagen og drikk kaffi. Naturskjønt under eit blomstrande epletre mellom blå fjord og kvite fjell. Trafikken langs hovudvegen gjer det derimot nødvendig å rope om ein vil seie noko til selskapet ved kaffibordet. Ein tilsynelatande endelaus straum av bilar fortel at helga er over, i alle fall for fritidsbefolkninga som har det travelt med å komme seg frå hytte til heim. Svisj! SVISJ!

Kvar søndag ettermiddag i sesongen observerer bebuarane langs E136 biltrafikken frå Lesja og Bjorli i retning Ålesund. Dette er ein ferierande motstraum; ein veksande del av befolkninga som brukar store delar av ferie og fritid og millionar av inntekt og formue på dei same bygdene ein i tiår etter tiår har flytta frå.² Nokre reiser i helgane frå hus i eitt bygdelandskap til hytte i eit anna, andre frå by og tettstad til tettbygd hyttefelt. Det kan vere fråflyttarane som kjem att til feriehus i heimbygda, eller byfolk som søker fritidsaktivitetar på fjellet. Eller det er folk frå det regnfulle Nordvestlandet som søker stabilt innlandsklima. Motstraumen består av desse og andre. Dei er fritidspendlarar til bygda og utgjer i nokre tilfelle fleire gonger så mange som dei bufaste i bygdesamfunnet dei strøymar til. I Bjorli sitt tilfelle har dette gjeve tilnamnet «Lille Ålesund».

Familieliv er ei berande orientering og motivasjon for hytteliv. Dette gjeld for hyttefolk enten dei er busette i bygd eller by. Å flytte seg ut av den daglege bustaden og sfæren er ein måte å legge til rette for og reindyrke familielivet på, enten det er paret, kjernefamilien eller storfamilien. Å ha tid til å vere familie og ro til å gjere hyggelege ting saman er då noko av meininga med hyttelivet. I forlenginga av det hyggelege leikar ein seg på hytta. I tradisjonell tyding ved å ha det moro saman. I ei anna tyding ved å innstille seg på at arbeid som må gjerast (nødvendig vedlikehald), er moro. I ei tredje tyding ved å investere i ulike former for ekstravaganse, byggje ut og byggje på. Dette for å samle gene-

rasjonane og gjere hytta attraktiv og tilgjengeleg som den nye geografiske og sosiale møtestaden.

Artikkelen viser korleis hytta for enkelte har vorte den nye samlingsstaden, og korleis utforming av hytta må ta nye vegar for å samle storfamilien og samtidig tilfredsstille behovet ein framleis har for privatliv, fred og ro. Å investere i storleik og komfort og ta avstand frå byliknande busetnad i hyttekommunen er to ulike måtar å gjere dette på.

Fritidsbefolkninga som ressurs, inntrengjar og livsstilsflyktning

Veksten i fritidsbustader er generelt forstått i lys av velstandsauke, mobilitet og urbaniseringsprosessar (Overvåg 2009, Ellingsen mfl. 2010). Fritidsbustadene vert fleire, større og oftare brukt.³ Bruken aukar med betre komfort, standard og tilgjenge (Arnesen og Skjeggedal 2003, Ericsson og Grefsrud 2005, Overvåg 2007).

Det finst ulike perspektiv på fritidsbefolkninga; frå å vere livsstilsflyktningar og inntrengjarar til å vere ressurspersonar for vertskommunen. I det siste tilfellet ser ein hyttemobiliteten som eit potensial for utvikling i distrikt og hyttekommune (Nordbø 2008, Hidle mfl. 2010). Utviklingsperspektivet i hytteturisme som næringsveg er viktig for mange kommunar. Dette inneber at kommunane legg til rette for nybygging av hytter og nye hyttefelt. Ein del av denne utviklinga er større hyttetettleik og større og meir eksklusive hytter. Dette reiser diskusjonar blant hytteeigarane om kor vidt det fremmer turismen eller øydelegg for opplevinga av hyttelivet.

Forskning har vist at hyttebygging i fortrinnsvis ubrukne bygdeområde representerer få konflikhtar (Overvåg og Berg 2009). Ei nasjonal undersøking finn derimot at det er ein viss skepsis til ytterlegare vekst i fritidsbustader både blant fastbuande og fritidsbefolkning, og ønske om å avgrense mengda av store, moderne fritidsbustader⁴ (Farstad mfl. 2009). Gentrifisering er eit teoretisk omgrep knytt til vekst og utvikling. Det siktar til at sosialt, kulturelt og økonomisk velståande menneske buset seg i (tidlegare lågstatus-) område, endrar området sin status og attraktivitet og eventuelt fortrengrer andre eller tidlegare innbyggjarar. Dette er eit fenomen særleg observert i tilflyttingsområde på den britiske landsbygda (Cloke og Little 1990, Phillips 1993). I Noreg har vi ikkje det same presset på bygdene. I dei mest populære fritidsbustadområda i bygdene kan likevel problemstillingar rundt fortrengring vere aktuelle, som når pris og eksklusivitet fortrengrer enkelte grupper til fordel for dei mest velståande. Småbruk som fritidsbustad kan òg representere ein mogleg ambivalens

for bygdesamfunnet dersom fritidsfolket fortrengrer andre som ville budd på småbruket permanent eller også hatt det som utgangspunkt for næringsdrift (Blekesaune mfl. 2010).

Hytte og fritidsbustad i fredelege, rolege og landlege omgjevnader er gjerne sett som dei urbane sin rekreasjonsmåte (Hall og Müller 2004). Blekesaune mfl. (2010) finn til dømes at folk som er busette i urbane område, oftare enn dei som er busette i rurale område, ønskjer å skaffe seg eit småbruk som fritidsbustad, og moglegheter for jakt, fiske og vakre omgjevnader er av særleg tyding for denne gruppa. Fred og ro (Gullestad 1989) og kos (Witoszek 2005a,b) er definerte som særigne norske kulturuttrykk. Livet på bygda er særleg knytt til førestellingar om fridom, natur, fred og ro, trygt og godt (Villa 1999, Stenbacka 2001, Wiborg 2004), og tilværet på hytta kan opplevast som ein generell tilstand av avslapping og rekreasjon (Kaltenborn 1997, Jansson og Müller 2003). I dette perspektivet kan hytta stå for ein alternativ og – vil nokon hevde – idealisert livsstil (Tønts og Greive 2002). Det kan òg diskuteras kor vidt fritidsbustadturismen kan sjåast som ei form for mot-urbanisering eller flytting til bygda (jf. Flognfeldt 2002). Veksten i fritidsbustader og hyttebefolkning, og mobiliteten mellom heim og hytte, er uansett ikkje eit enkelt uttrykk for mobilitet mellom urbant og ruralt, by og bygd. Dette viser seg blant anna ved at sjølv om mange hyttebrukarar bur i større og mindre byar, har over halvparten vakse opp i bygd eller tettstad (Farstad mfl. 2009).

Williams og Kaltenborn (1999) er kritiske til framstillingar av moderne turisme som søking mot det eksotiske og autentiske. Fritidsbustaden er ofte lokalisert der ein har familie, slekt eller anna tilknytning til staden, og denne turismen er kjenneteikna av meir komplekse sosiale og romlege møter (op.cit.). Farstad mfl. (2009) finn til dømes at 45 prosent av utanbygds hyttebrukarar har slekt i hyttekommunen. Ikkje minst der fritidsbustaden tidlegare har vore familien eller slekta sitt småbruk eller einestad, gjev det andre dimensjonar både til bustaden og staden (Flemsæter 2009). Dei fleste fritidshuseigarane har tradisjonelle verdiar og motiv med hyttelivet, der friluftsliv og nærleik til naturen er det sentrale (Ericsson og Grefsrud 2005). På landsbasis oppgjev 83 prosent at den viktigaste aktiviteten under opphaldet i fritidsbustaden er samvere med familie, deretter kjem tradisjonelle fritidsaktivitetar som turgåing, skigåing og bærplukking, og sosialt samvere med venner (Farstad mfl. 2009).

Ericsson og Grefsrud definerer nokre typar hytteeigarskap knytte til kva friluftsliv hytteeigarane søker, sosial forankring i hyttekommunen og yrkesarbeid utøvd frå hytta. To grupper er framheva som særleg interessante: Den moderne friluftsutøveren som ønskjer tilrettelagte og organiserte friluftaktivitetar, of-

tast representert ved yngre hytteeigarar, og den noko eldre arbeidsfleksible. Begge har hytter med høg teknisk standard og heilårsveg, dei brukar hyttene meir enn andre og har eit høgare lokalt forbruk – blant anna fordi hyttene ofte ligg sentralt til. Det er også ein tendens til at hytter med høg teknisk standard og godt tilgjenge vert brukt av fleire personar samtidig, spesielt blant dei moderne barnefamiliane. Den moderne friluftsutøveren og den arbeidsfleksible representerer begge små grupper, men er spådd å vere på frammarsj (Ericsson og Grefsrud 2005).

Denne artikkelen baserer seg i stor grad på intervju med hytteeigarar som kan definerast som moderne friluftsutøvarar, og andre hytteeigarar som har ein relativt høg teknisk standard på hyttene. Alle er opptekne av familiesamling, men det er særleg blant hytteeigarane med dei største hyttene vi kan sjå korleis utforming av den moderne hytta skal ta omsyn til å samle familie og venner og samtidig tilfredsstillere eit behov for privatliv, fred og ro.

Frosta og Lesja

Datagrunnlaget for denne artikkelen er intervju med hytteeigarar i kommunane Frosta og Lesja. Frosta er ein landbrukskommune i Nord-Trøndelag med 2495 innbyggjarar.⁵ Kommunen utgjer ei halvøy i Trondheimsfjorden vel ein times køyretur frå Trondheim. Stor veksthusnæring og potet- og grønnsakproduksjon har gjeve Frosta tilnamnet «Trondheims kjøkkenhage». Frosta er ein hytte- og fritidskommune. Reknar ein med seks campingplassar og nesten like mange spikartelt som hytter, er fritidsbefolkninga om sommaren jamstor med det faste innbyggjartalet. I Frosta omtalar ein hytteeigarane som «deltidsfrostingar», og kommunen arrangerer kvart år eit møte med deltidsfrostingane for å informere om aktivitetar og planar i kommunen. Frå kommunen si side er dette eit tiltak som viser at dei reknar med fritidsbefolkninga. For fritidsbefolkninga er det ei anledning til å halde seg orientert, fremje sine ønske til kommunen og verte kjent med andre deltidsinnbyggjarar.

Fjellkommunen Lesja i Oppland har 2150 innbyggjarar, og størsteparten av arealet ligg over 900 moh. Kommunen ligg mellom Dombås og Åndalsnes og består av både nasjonalparkar og landskapsvernområde. Landbruk og reiseliv utgjer meir enn halvparten av sysselsettinga i Lesja, og ifølgje kommunen sine heimesider satsar ein på å «være et produktivt og livskraftig bygdesamfunn og reisemål med internasjonale attraksjoner». Påska er høgsesong for skiturisme i Lesja, og påska 2010 er marknadsført som «Snøsikre Bjorli».⁶ Heimesidene har eigen informasjon til hytteeigarane om til dømes løyper, turområde og

breibandutvikling, og er ein kommunikasjonskanal mellom hytteeigarane og kommunen. Og – som eit apropos til biltrafikken skildra innleiingsvis – er det gjennom Bjorli & Lesja Reiselivslag AS tilgang til fleire webkamera om viser veg- og føreforhold mellom Ålesund og Bjorli.⁷

Ferierande i Frosta og Lesja – kven er dei, og kvar kjem dei frå?

Data er samla i form av personlege intervju med til saman 26 hytteeigarar og eigarar av småbruk brukt som fritidsbustad i kommunane Frosta og Lesja. Fritidsbefolkning og hytteeigarar er brukt som fellesnemning for alle som har ein fritidsbustad, og veksling mellom det eine og det andre er berre for språkleg variasjon. Hytteeigarane vi har intervjuja, har med få unntak hytter for heilårsbruk, med heilårsveg og relativt høg standard. Hyttene utgjer ein bygningsmasse på mellom 61 og 200 kvadratmeter og har elektrisk straum, TV, kjøleskap, komfyr, innlagt vatn, bad og toalett. Utvalet samsvarer slik i stor grad med majoriteten av fritidsbustadene i Noreg (jf. Farstad mfl. 2009). Utover dette er det variasjon og grader av komfort, utstyr og romløyning. I analysen er «storhytteeigar» brukt om hytteeigarar med hytte rundt 150–200 kvadratmeter, «moderathytteeigar» om hytte under 100 kvadratmeter.

Agderforskning har med data frå SSB laga ei oversikt over hytteeigarar sin bustadkommune, slik dei fordelte seg i alle norske kommunar i 2007. I Frosta er det ifølgje denne oversikta vel 600 hytter, og om lag halvparten av hytteeigarane kjem frå Trondheim. Deretter kjem hytteeigarane oftast frå Frosta og andre bygdekommunar. Lesja er i denne statistikken registrert med vel 2000 hytter. Dette er nesten ei hytte per innbyggjar, og om lag 500 av eigarane høyrer til i Lesja. Dei andre kjem i stor grad frå Ålesund og omkringliggende kommunar. Også hytteeigarar frå Oslo utgjer ein del, i tillegg til bygdekommunar i regionen. Ifølgje denne utrekninga kjem meir enn 50 prosent frå Lesja eller andre bygdekommunar.⁸ Forholdet mellom hytteeigarar busette i bygd og by er altså tilnærma 50–50 i begge hyttekommunane Frosta og Lesja.

Hytteeigarane vi har intervjuja, bur i Trondheim og Ålesund, i andre bykommunar eller i andre bygder. Dei er oppvaksne i by og bygd, og med nokre få unntak er ingen av dei oppvaksne i kommunen dei har hytte i. Dei kan derimot ha foreldre eller besteforeldre frå hyttekommunen, eller foreldre som har eller har hatt hytte same stad. Hytteeigarane er ofte på hytta, og i hovudsak brukar dei mellom ein og tre timar på å køyre dit. I sesongen – enten det er vinter, vår, sommar eller haust – køyrer dei kvar og annakvar helg til hytta, og høgtider som jul, nyttår og påske vert gjerne feira der.

I alt 18 intervju med til saman 26 personar i alderen 45 til 73 år er gjennomførte i perioden 2008–2010, enten som enkeltpersonintervju eller par/sambuarar i lag. Desse utgjør 18 hyttestandar. Intervjua har funne stad i hytta, på småbruket eller på ein offentleg stad i hyttekommunen. I tre tilfelle er intervjuet gjennomført i Trondheim.

Hytta som geografisk møtestad

Med hyttetur opptil kvar helg i sesongen er hytteeigarane i studien relativt sett storforbrukarar av hyttelivet. Og i tråd med tidlegare forskning framheldt mange at kontakt og samvere med familie var eitt av motiva for å skaffe seg hytte. Dette er ikkje familie som er busett i hyttekommunen, men eigen kjernefamilie.

Så lenge heile familien trives med det [å dra på hytta] og synes dette er svært, så oppnår du også eit familiært samhald. Du ønskjer å ha ein fristad, kople ut butikk og kjøpesenter og alt det styret, du får kjernetid. Er ungane heime, fyk dei hit og dit, her finn vi på ting. Er du her oppe, blir det litt meir samlande. Ønskjer å gje ungane kvalitetstid, ute på tur om dagen, lagar god mat saman, spelar spel – det totalkonseptet trives ungane med. (storhytteeigar)

På hytta søker desse hytteeigarane det dei kallar kvalitetstid og kjernetid med familien, som i det daglege «fyk hit og dit». I familieperspektivet ser vi også noko meir: Fritidsbustaden vert knutepunkt for storfamilieorganisering.

Etter jul er det éi helg vi ikkje har vore her [intervju i påska]. Vi trivest og samlast her, har det som heim nummer to. Familien vår har dette som eit veldig fint samlingspunkt. Elles så er vi spreitt; ei dotter i Oslo, son og dotter på heimlassen. Vi har ikkje tid å samlast utan at vi kjem hit. Då har vi barnebarna her, og alle. (moderathytteeigar)

Eg søker freden her oppe, og roa, og kosen, familiekosen. Når ungane kjem tilbake frå Oslo i påska og jul og vinterferie, så har vi hytte. Det er ein plass der ein òg på vinterstid er mykje innandørs. Ein pratar i lag, spelar spel i lag, slappar av i lag. Det søker eg. [...] Når ungane er heime i [heimstaden], så er det så mange andre ting som dreg; då er det på byen og då er det venner her og der. Når vi er her oppe, så er vi stort sett saman heile døgnet. Det er jo venner, og dei har sine turar ut her og – på hotellet eller treffe andre på andre plassar, men vi brukar mykje meir tid saman. (storhytteeigar)

Hytta vert det nye samlingspunktet for generasjonar som elles lever geografisk og sosialt fråskilt. Foreldre og vaksne barn som har flytta heimafrå, treffest og har kvalitetstid på hytta, som til forskjell frå barndomsheimen og oppvekststaden er fri frå forstyrrende og konkurrerende aktivitetar og tilbod. Hytta si lokalisering kan vere med på å fremje denne forma for familiekontakt, som i tilfelle der den er fysisk plassert mellom familiemedlemmar busett i ulike landsdelar. Hytteeigarane finn fred, ro og familiekos i hyttelivet, understreka ved naturopplevingane og det stemningskiftet det totalt sett er å vere på hytta. Den «offisielle» motsetnaden til fred og ro er byens ståk (jf. Berg og Lysgård 2004), og avkopling på hytta vert framstilt som ein kontrast til eit travelt byliv (jf. Grefsrud 2003). I denne studien viser ikkje dette seg som eit skilje mellom hyttefolk frå bygd og by, men som ei søking vekk frå kvardagslivet, uavhengig av fast bustad. Å vere ein møtestad er del av familiekos. Vi skal ikkje her forfølge Witoszek (2005b) sin kritikk av nordmenns behov for kos, men familiekos synest i desse tilfella å vere avhengig av visse avleiande knep for å oppretthalde nødvendig fred og ro; som storleik og komfort på hytta.

Moderne familiekos krev plass

Hytta som samlingspunkt for storfamilien, og gjerne den utvida familien som inkluderer venner, er særleg eit argument (eller forsvar) for å byggje ei stor hytte og skaffe meir komfort. Ein hytteeigar med hytte i øvre sjikt, både i storleik og standard, har bygd to hytter. Først det han kallar «hytte i rett forstand», og så – på byrjinga av 90-talet – bygde han «meir hus». Hytte nummer to var påverka av stadig større krav til komfort.

Eg hadde ikkje fått med meg familien [til den gamle hytta]. Ei hytte er ikkje det det var ein gong i tida. Vi gjer jo narr av Røkke sitt bygg med 20 bad – men med ungdommar på vinterstid som står i dusjen og tømmer tanken, eller du skal på toalettet og det er einaste plassen – det blir litt amper stemning til tider. Og så skal du preparere skibrettet på stovebordet [...] Veldig stor forskjell på dei to hyttene eg har bygd. Den opphavlege var hytte i rett forstand, no byggjer ein meir hus. Slo ein på kaffitraktar og plate samtidig, så gjekk straumen og så vidare. Det er vanskeleg, ettersom ungane blir meir kravstore, å få dei med på den type stad. Foreldra blir eldre og særare og vil ha ei stund for seg sjølv, og barnebarn vil komme, og for at den skulle brukast av oss, måtte den vere slik. (storphytteeigar)

Hytta er bygd i 2005, og vi har alle fasilitetar, det vi treng. Det er roa vi er ute etter. Har ei hytte som er såpass stor at vi kan ha med ein familie utan at vi føler at vi går oppå kvarandre. Så var det òg litt viktig at vi tenkte på at vaksne og ungdommar kan sitje saman kvar for seg utan å forstyrre kvarandre. Og så var det veldig viktig å ikkje ha TV i stua nede. Vi har alt: oppvaskmaskin, alt som du har heime, varmekablar i golvet, men vi har prøvd å dekke det til så godt vi kan. Hytta er nesten like stor som huset. (storhytteeigar)

Tilsvarande resonnement rundt plass og (skjult) komfort får vi på småbruket. Småbruket er ein slektsplass og har vore i familien i generasjonar. Dei nye eigarane er fritidsbrukarar og set eigeiendomen i stand blant anna så det skal vere ein plass for svigerforeldre, barn og barnebarn å komme til. På småbruket har ein mål om å bevare mest mogleg av det tradisjonelle uttrykket. Restaurering og oppussing skjer likevel ikkje utan moderne komfort og tankar om romsleg med plass. Det inneber at opp til fire generasjonar skal kunne opphalde seg der utan å sjenere kvarandre.

Vi skal pusse opp bad og kjøkken etter kvart. Og då tenkjer vi at interiøret ikkje skal vere supermoderne, det skal vere i litt gammal stil. Men vi vil ha varmekablane og komforten og oppvaskmaskin, men det skal vere skjult. Ikkje visast. [...] Og så tenkjer vi på det at med mange barn kan det komme ein drøss med barnebarn. Og tenk kor herleg det hadde vore å hatt ei eiga leilegheit der [i låven], så kunne barn og barnebarn budd i huset, og vi i leilegheita. Og stenge døra. (småbrukeigar)

I takt med innarbeidde vanar i eit moderne familieliv får dermed fred og ro på hytta ei ny tyding, utover naturens rekreasjons effekt: Også der vil ein ha sitt eige rom og eigne soner for ulike aktivitetar. «Ungdommane vil ha sitt avlukke med spel, musikk og dansing», som ein hytteeigar seier. Desse eigarane har utforma den moderne hytta eller fritidsbustaden for å tilfredsstille mange krav og ulike generasjonar sitt aktivitetsnivå og fritidsbehov. Komforten er nødvendig for å gjere hytta konkurransedyktig for dei yngre sin del (få dei med på hytta) og for eigen del (hytta er mykje i bruk). Praksisen med skjult komfort og eige TV-rom er derimot med på å oppretthalde kjensla av fritidsbustaden som «noko anna» enn heime. Vidare er fred, ro og familiekos i desse tilfella å ikkje gå oppå kvarandre, å behalde privatlivet mellom generasjonar og ha plass nok til at mange kan samlast utan å synast.

Vil ikkje ha hytteby

I Frosta kommune har nyregulerte utbyggingsområde for fritidsbustader ei øvre grense på 120 m² bygd areal per tomt. I Lesja kommune er den øvre grensa 200 m².⁹ Lesja kommune opplyser at trenden dei seinare åra har vore maksimal utnytting av tomtene. Det er likevel ei endring i retning av litt mindre hytter, noko ein frå kommunen si side meiner kan ha samanheng med nye utbyggingsområde med tettare regulering. Sjølv om dei fleste hytteeigarane i denne studien kan seiast å ha hytte med relativt høg standard, varierer det korleis dei stiller seg til hyttestorleik og kva spesialitetar ein treng innan komfort. Nokre vil ha «hus» på 200 kvadrat med to bad, kjellarstove, badstove og garasje, andre er godt fornøgde med hytte på 70 kvadrat og 14 familiemedlemmar på besøk. På eitt punkt er hytteeigarane jamt over einige: Dei vil ikkje ha bytilstandar på fjellet eller i bygda der dei har hytte.

Det er ikkje storleiken på hytta som skulle vere avgrensande, men området rundt. Å skare opp med små tomter og store hytter – eller middels store hytter – utan natur rundt, det trur eg øydelegg mykje av gleda ved å komme på fjellet, komme seg ut av byen, vekk frå ståket. Ein sit ute på altanen og høyrer og luktar kva hyttenaboen har til mat. Ein burde hatt romslege friareal rundt – om det ikkje er sin eigen flekk, så er det ein plass der det ikkje er naboar heile vegen. For den gongen det blir bybebyggelse på fjellet, så trur eg mange mistar interessa av å vere der. (storhytteeigar)

Ser ein del hyttefelt som er veldig komprimerte, små tomter, får nærast eit innslag av bybildet, blir nærast som å bo i rekkehus. Det er noko vi vil at kommunen skal ta tak i. Hyttebygging skal ofte skje sentralt, skal vere urbant. Eg trur kommunen ønskjer å sentralisere. Det er greitt for oss, men ein sånn getto synes vi ikkje om, det kan vere med på å øydelegge preget. (storhytteeigar)

Småbrukseigaren er kritisk til asfalterte uttrykket moderne hyttebygging skaper:

Eg synes det er tragisk å køyre opp gjennom sånne asfalterte vegar med varmekablar og garasjar. Difor håpar eg at kommunen har kontroll. Og at folket som bur her, også har kontroll over oss som kjem her. For vi er så forskjellige. Og ein del av fritidsfolket kan nok ha lett for å ta av, trur no eg. (småbrukseigar)

Hytteeigaren med moderat hytte har også utvida fritidsbustaden i takt med veksande familie og nye krav til komfort. Han er fornøgd med ei hytte på 70 m², som rett nok har både toalett og bad (men berre eitt av kvart) og oppvarming

via mobilnettet. I tillegg til å vere kritisk til fortetting av hytter i nye hyttefelt opplever han at den nye hyttebygginga skaper klasseskilje i fritidsbefolkninga:

Tomtene er berre 540 m², ergo så er det berre 10–20 m mellom hyttene. Det øydelegg hytteområdet etter mi oppfatning. Det er ganske store hytter som kjem opp, kostar rundt 3,5–4 millionar. Då blir det eit anna klientell som kjem hit, det blir ikkje vanlege folk lenger, og det er litt synd. Det går inflasjon i heile hyttegreia, ei hytte kostar mykje meir enn ein vanleg einebustad. Har vore på møte i hytteforeininga, der tok dei opp ny regulerings sak. Det er ein som ønskjer å byggje seg garasje. Og i nyfeltet er det mange som har bygd garasje. Og då spørst det: Høyrer ein garasje med i eit hytteområde? Det har vorte meir og meir. Skal dei *flytte* hit? Det utviklar seg til å bli ein drabantby, eit bustadområde. Dei store hyttene her oppe har garasje innebygd i hytta. (moderathytteeigar)

Flytting er tema for nokre av hytteeigarane i vår studie, men ikkje eit gjennomgåande tema. Det er utviklinga mot hytter tett i tett i hyttefelt som er poengtert som uheldig her. Dette representerer eit uønskt brot med hyttelivet slik ein ser det for seg i fri natur med avstand til naboar. Sett frå desse hytteeigarane sin ståstad er det difor ønskjeleg at kommunane har ein politikk som ikkje fortettar hytteområda for ein kvar pris. Berre ein mindre del av fritidsbefolkninga ønskjer å flytte til hyttekommunen (Farstad mfl. 2009). Dersom hytteeigarar planlegg å flytte til hyttekommunen, eller bu der mesteparten av året, reiser det andre problemstillingar og utfordringar for kommunane knytte til skattelegging, kapasitet i velferdstilbodet, stemmerett med meir.

Tilpassing til moderne familieliv, utfordring av «fred og ro»

Ein veksande straum av fritidsbefolkning til meir og mindre fråflytta bygder er innleiingsvis skildra som ein ferierande motstraum. Ericsson mfl. (2005) observerer ein liknande «rekreasjonsarmada» i austlandsområdet. Auka trafikk er sidelinjas visuelle oppleving av utviklinga, som går i retning fleire hytter, større hytter, meir bruk – og hytter i hyttefelt (jf. Arnesen og Skjeggedal 2003). Hytter over 100 kvadratmeter utgjer likevel eit mindretal blant fritidsbustadene i dag (jf. Farstad 2009). Kaltenborn (2002) er òg kritisk til eit for stort fokus på luksushyttene, då hytteliv for dei fleste er noko anna enn luksusliv. Utan at det er diskutert kva luksus er i hyttesamanheng, vil nok tilværet i dei største hyttene i denne studien for mange framstå som eit «luksusliv»; både på grunn av stor-

leiken på hytta og graden av komfort og utstyr. «Vi har alt», som ein hytteeigar seier. Det er likevel blant eigarane av dei mest romstore «luksushyttene» vi særleg har fått innsikt i korleis hytta er tenkt som ein møtestad for familien.

Ei form for gentrifisering finn stad både i Frosta og i Lesja ved at hytter i nye hyttefelt har eit prisnivå som mange opplever som ekskluderande. Prisnivået er blant anna drive av lokalisering, hyttestorleik og komfort. Artikkelen har vist korleis ein kan vere avhengig av både storleik og komfort for å tilfredsstillе den moderne familiesamlinga og kravet ein har til fred og ro. Ein del av dette er å ha rom nok til å kunne skjerme seg frå den same familie- eller vennsamlinga. På den andre sida mister ein på eit tidspunkt i denne utviklinga noko av det som gjev kjensle av fred og ro; nemleg avstand til naboar og nærleik til urørt fjell- og bygdenatur. Det kjem til uttrykk i skepsisen mot store hytter på små tomter i hyttefelt.

Band til eit område, naturoppleving, friluftaktivitetar og klima er viktig for kvar ein etablerer fritidsbustaden. Hytteeigarane i denne studien kjem ikkje berre frå by, men frå plassar med mykje natur, god plass og frisk luft. Dei søker alle til hytta for å få noko heilt anna; andre friluftaktivitetar og anna klima. Og dei søker familiekos, avslapping, fred og ro. Ikkje nødvendigvis frå ståk i byen. Nokre reiser frå det dei kallar «ei tom bygd» fordi naboar og venner praktiserer same fritidsmobiliteten. Felles for alle, uavhengig av bustad, er å komme vekk frå gjeremål og hektisk kvardagsliv.

Innhaldet i hyttelivet utover dette er blant anna å leggje til rette for og rein-dyrke familielivet, samle generasjonane og gjere hyggelege ting saman. Sosialt samvere og familiefritidsliv vert gjenskapt på hytta. Heime driv ulike interesser og aktivitetar familie og generasjonar i ulike retningar. Når hytta er geografisk plassert ein stad midt i mellom dei ulike heimane, gjer det det enklare å møteast for familiemedlemmar (foreldre og vaksne barn) som er spreidde på kvar sine kantar av landet. Hytta vert då eit sosialt, praktisk og geografisk midtpunkt. Familiesamlinga som desse hytteeigarane legg vekt på kan sjåast som eit paradoks, all den tid hytta er ein tilfluktsstad frå daglege gjeremål og plikter og ein stad for «fred og ro». Ein måte å handskast med dette på er å sørge for hytte med nok plass og armslag.

Hyttelivet som ein familieaffære over generasjonar gjev eit anna eller nytt innhald til arbeid og plikter. Det meirarbeidet som ein pådreg seg med eit fritidshus som skal tilfredsstillе ulike generasjonar sine krav til privatliv og komfort, vert ikkje opplevd som krav eller stress. Omfattande byggje- og restaureringsarbeid på hytta er noko ein frydar seg over å gjere, noko som hevar kvaliteten på tilværet, sjølv om fritidsprosjektet objektivt sett inneber meir av

det arbeidet ein ikkje ønskjer å halde på med når ein er heime: «Heime har eg ikkje greidd å få på listverket enno. Men her [fritidsbustaden] er du ferdig med ein gong.»

I forlenginga av det hyggelege innstiller ein seg på at arbeid som må gjerast (nødvendig vedlikehald), er moro. Arbeid på hytta er for avslapping og meditasjon – så lenge det er i ein annan kontekst enn «heime». Å investere i ulike former for ekstravaganse, byggje ut og byggje på er lystbetont. Så lystbetont at det ikkje er tyngande at det samtidig er opplevd som nødvendig. Når familie-samveret etter kvart er avhengig av ein viss standard og storleik på hytta, skiftar hytteeigaren frå «hytte i rett forstand» til «meir hus». Utifrå ei erkjenning av at «den type stad» som hytte i rett forstand er, ikkje held mål for kravstore, sære og eldre vaksne og barn og etter kvart barnebarn. Då innreier ein hytta med ulike soner og rom som tilfredstiller moderne generasjonar sine krav til komfort og aktivitetar, noko som viser seg i stadig større fritidsbustader.

Store forventningar til det å vere usjenert på hytta kan stå i sterk kontrast til slik ein har det «heime». Eit ektepar snakkar om å selje huset i byen og kjøpe leilegheit. Då vil det verte «kjempetett med felles gang og alt felles. Der [i byen] er vi ikkje så opptatt av det. Men her er vi veldig opptatt av fridomen,» seier kvinna. Hytteeigarane – uavhengig av preferansar for hyttestorleik og komfort – vil helst ikkje ha hytteby. Det øydelegg gleda ved å komme seg på hytta dersom kommunen legg opp til hytter tett i tett med naboar på alle kantar.

Eit paradoks i utviklinga for fritidsbustader er med andre ord og når det moderne familielivet og behovet for å oppretthalde eit fredelig hytteliv krev større hytter, samtidig som utviklinga mot større hytter i hyttefelt reduserer opplevinga av fred og ro. Hyttefelt med maksimal utnytting av tomtene representerer ei fortetting som hytteeigarane ikkje ønskjer, når denne går på kostnad av friområde rundt hytta. Dette er ei veksande utfordring for hyttekommunane, som skal finne den rette balansen mellom økonomi, lokalsamfunnsutvikling og fritidsbefolkninga sine interesser.

Notar

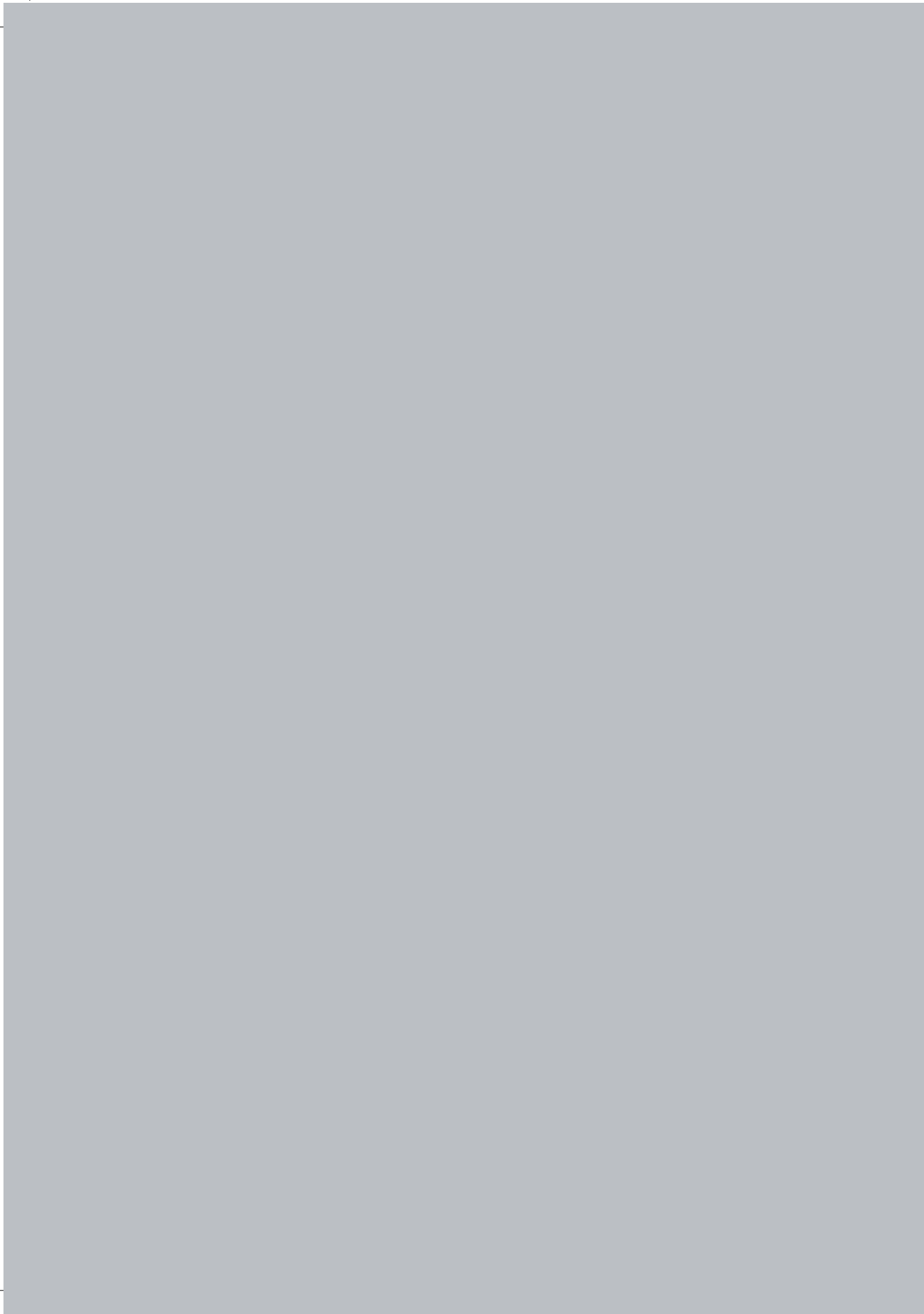
- 1 Artikkelen er del av prosjektet «Conceptions of Centre and Periphery and the Transforming Power of Mobility» ved Norsk senter for bygdeforskning og Agderforskning, finansiert av DEMOSREG-programmet i Norges forskningsråd, 2007–2010. Takk til kollegaene Oddveig Storstad og Marit S. Haugen, Bygdeforskning, som har vore delaktige i datainnsamlinga og foreløpige analysar i denne studien.
- 2 Kwart tiår frå 1950 har fleire flytta frå enn til Lesja, og det samla folketalet i kommunen har avteke, samtidig som hyttemarknaden veks. Lesja kommune talde 3164 personar i 1951, 2174 i byrjinga av 2010. Kommunen har derimot hatt ei positiv nettoinnflytting på slutten av 2000-talet. Kjelde: Statistisk sentralbyrå, Tabell 06913, Folkemengde 1. januar.
- 3 Minst 55 prosent av norske hushald disponerer i dag ein fritidsbustad eller hytte (jf. Ellingsen mfl. 2010).
- 4 Hyttebrukarar er her både eigarar og andre som disponerer hytte uavhengig av fast bustad i eller utanfor vertskommunen.
- 5 Statistisk sentralbyrå, Tabell 06913, Folkemengde 1. januar.
- 6 www.lesja.kommune.no
- 7 http://www.bjorli.no/2004/index.php?page_id=5993
- 8 Norsk hyttestatistikk. Forskingsprosjektet Rural Mobilitet, Agderforskning. <http://www.agderforskning.no/hyttestatistikk/>
- 9 Maks 100/150 m² på største bygg og totalt 20/50 m² på anna bygningsmasse (Frosta/Lesja).

Referansar

- Arnesen, T. og T. Skjeggedal (2003). Rekreasjon og fritidshus. Spekulasjoner om å bo, utmark og urbanitet. *PLAN* (2), 10–15.
- Blekesaune, A., M. S. Haugen og M. Villa (2010). Dreaming of a smallholding. *Sociologia Ruralis*, 50 (3), 225–241.
- Berg, N. G. og H. K. Lysgård (2004). Ruralitet og urbanitet – bygd og by. I N. G. Berg, B. Dale, H. K. Lysgård og A. Løfgren (red.) *Mennesker, steder og regionale endringer*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag, 61–76.
- Cloke, P. J. og J. Little (1990). *The rural state? Limits to planning in rural society*. Oxford: Clarendon Press.
- Ellingsen, W., G. S. Hanssen og I.-L. Saglie (2010). Nye utfordringer i rurale hyttekommuner. Fritidsboliger og lokaldemokrati. *Kart og plan*, 103 (4), 277–290.

- Ericsson, B., T. Arnesen og K. Overvåg (2005). Fra hyttefolk til sekundærbosatte. Et forprosjekt. Rapport 4/05. Lillehammer: Østlandsforskning.
- Ericsson, B. og R. Grefsrud (2005). Fritidshus i innlandet: Bruk og lokaløkonomiske effekter. Rapport 6/05. Lillehammer: Østlandsforskning.
- Farstad, M., J. F. Rye og R. Almås (2009). By, bygd og fritidsboliger 2008. Kommentert frekvensrapport. Rapport 10/09. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Flemsæter, F. (2009). From "Home" to "Second Home": Emotional dilemmas on Norwegian smallholdings. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 9 (4), 406–423.
- Flognfeldt, Th. Jr. (2002). Second-home ownership: A sustainable semi-migration. I C. M. Hall og A. M. Williams (red.) *Tourism and migration: new relationships between production and consumption*. Dordrecht: Kluwer, 187–204.
- Grefsrud, R. (2003). Lokaløkonomiske effekter og muligheter av fritidshus. Litteraturstudie. Notat 04/03. Lillehammer: Østlandsforskning.
- Gullestad, M. (1989). *Kultur og hverdagsliv. På sporet av det moderne Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hall, C. M. og D. K. Müller (2004). Introduction: Second homes, curse or blessing? Revisited. I C. M. Hall og D. K. Müller (red.) *Tourism, mobility and second homes. Between elite landscape and common ground*. Clevedon: Channel View Publications, 3–14.
- Hidle, K., W. Ellingsen og J. Cruickshank (2010). Political conceptions of second home mobility. *Sociologia Ruralis*, 50 (2), 139–155.
- Jansson, B. og D. K. Müller (2003). *Fritidsboende i Kvarken*. Umeå: Kvarkenrådet.
- Kaltenborn, B. P. (1997). Nature and place attachment: A study among recreation homeowners in Southern Norway. *Leisure Sciences*, 19, 175–189.
- Kaltenborn, B. P. (2002). Å bo i naturen - meningen med hyttelivet. *UTMARK*, 2 (3).
- Nordbø, I. (2008). Hyttefolk = nyttefolk? Resultater fra en spørreundersøkelse blant hyttefolk i Tinn kommune og Øyffjell, Vinje kommune høsten 2007. www.hyttefolk.no
- Overvåg, K. (2007). Fritidsboliger i omlandene til Oslo, Trondheim og Tromsø. Lokalisering og arealbruk. *UTMARK*, 7 (1), 1–9.
- Overvåg, K. (2009). *Second homes in Eastern Norway. From marginal land to commodity*. PhD-avhandling, Geografisk institutt. Trondheim: NTNU.
- Overvåg, K. og N. G. Berg (2009). Second homes, rural idyll and contested space issues in eastern Norway. I K. Overvåg *Second homes in Eastern Nor-*

- way. From marginal land to commodity*. PhD-avhandling, Geografisk institutt. Trondheim: NTNU.
- Phillips, M. (1993). Rural gentrification and the processes of class colonisation. *Journal of Rural Studies*, 9 (2), 123–140.
- Stenbacka, S. (2001). *Landbygdsboende i inflyttarnas perspektiv. Intention och handling i lokalsamhället*. Dr. avhandling, Geografiska Regionstudier nr. 42. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Statistisk sentralbyrå. Tabell 06913, Folkemengde 1. januar. http://statbank.ssb.no/statistikbanken/Default_FR.asp?PXSid=0&nvl=true&PLanguage=0&tilside=selecttable/MenuSelS.asp&SubjectCode=02
- Tonts, M. og S. Greive (2021). Commodification and creative destruction in the Australian rural landscape: the case of Bridgetown, Western Australia. *Australian Geographical Studies*, 40 (1), 58–70.
- Villa, M. (1999). Bygda – sosial konstruksjon av ”trygt og godt”. *Sosiologi i dag*, 29 (4), 31–52.
- Williams, D. R. og B. P. Kaltenborn (1999). Leisure places and modernity: the use and meaning of recreational cottages in Norway and the USA. I D. Crouch (red.) *Leisure/tourism geographies*. London: Routledge, 214–230.
- Wiborg, A. (2004). *En ambivalent reise i et flertydig landskap – unge fra distriktene i høyere utdanning*. Dr. avhandling, Institutt for antropologi. Tromsø: Universitet i Tromsø.
- Witoszek, N. (2005a). Den fremmede andre. Portrettintervju, Morgenbladet 13.–19.05.05.
- Witoszek, N. (2005b). Til krig mot kos. Portrettintervju i Magasinet, Dagbladet 30.07.05.

9

Foto: Steinar Myhr/NN/Samfoto

Jostein Vik, Ingrid Bay-Larsen og Jørund Aasetre

Bruk og vern – brytninger om demokrati

Bruk og vern – brytninger om demokrati

Trillemarka. Froan. Sjunkhatten.¹ Dette er steder som er omfattet av en eller annen form for vern. Samtidig er det navn som på ulike måter og i ulik grad assosieres med konflikter om vern. Og slik er det oftest: Vern betyr konflikt. Konfliktlinjene i vernesaker er mange: Vi ser generelle verdi- og holdningsforskjeller knyttet til forholdet mellom økonomisk vekst og vern av natur (se f.eks. Bjørklund og Hellevik 2006), motsetninger mellom bruker- og verneinteresser, mellom lokal og sentral styring og forvaltning (f.eks. Sandström mfl. 2008), og konflikter om rettigheter til arealene, i det siste aktualisert i forhold til blant annet Finnmarks- og Hålogalandseiendommen, og barskogvern generelt (se f.eks. Skjeggedal 2010).

Nå er det ikke slik at et demokrati kjennetegnes av fravær av motsetninger, men av at det finnes legitime prosedyrer og prosesser for å håndtere og balansere motsetninger. I de senere år har det imidlertid også oppstått konflikter som handler om nettopp disse prosessene: Hvilke prosesser skal lede fram mot eventuelle vernebeslutninger, og hva slags verneforvaltning skal vi ha? Siden Rio-konferansen i 1992 har det vokst fram en tankegang om at forvaltningen av naturressurser skal inkludere organiserte interesser og representanter for berørte parter, og flyttes fra sentrale til lokale forvaltningsinstitusjoner. Disse ideene har blitt forankret i ulike politiske manifest både nasjonalt og internasjonalt. Den såkalte Fjellteksten, «Malawiprinsippene» (CBD 1998, St.prp. 65, 2002–2003)² og etableringen av nasjonalparkforvaltere, er eksempler som har skapt forventning om endringer i praktisk politikk og forvaltning (se f.eks. Bay-Larsen 2010). Disse forventningene henger i stor grad sammen med at vern i de nye policydokumentene kobles opp mot lokal utvikling. Tanken er at brukerinvolvering og utnyttelse av for eksempel nasjonalparkene skal skape en vann-vinn-situasjon der legitimiteten til norsk naturvern styrkes, og konfliktnivået reduseres.

Oppmerksomhet på bred involvering av interesserte parter og lokal deltakelse er imidlertid ikke spesielt for naturforvaltningen. Det sammenfaller med framveksten av begrepet «governance», som generelt brukes for å beskrive en ny type styring og forvaltning som finner sted som et samspill mellom offentlige og private aktører (Sonnenfeld og Mol 2002, Bache og Flinders 2004, Eck-erberg og Joas 2004, Sørensen og Torfing 2005, Røiseland og Vabo 2008).

Ifølge litteraturen om norsk verneplanlegging har forvaltningspraksisen beveget seg fra sentraliserte verneplanprosesser til prosesser der både berørte parter (i form av organiserte og individuelle interesser) og lokale politikk- og forvaltningsorganer i større grad er involvert. (Reitan 2004, Hovik og Vabo 2005, Daugstad mfl. 2006, Skjeggedal 2007, Sandersen mfl. 2008, Sandström mfl. 2008, Falleth og Hovik 2008). Likevel er det fortsatt et sterkt element av sentralstyrt verneforvaltning i Norge. Daugstad mfl. (2006:2) fastslår at «[the] focus on centralised management still prevails in Norwegian nature protection policy», og Arnesen (2009) hevder at det er en eliteideologi i den sentrale miljøforvaltningen.

Det kan derfor synes som om at det er *brytninger* mellom politikk- og forvaltningsmodeller i norsk naturvern. Tidligere studier indikerer at det på dette området eksisterer et skisma mellom ansatte i den statlige miljøforvaltningen og andre aktører i verneprosessene. Det er nettopp disse motsetningene om de politiske prosessene og forvaltningen av vern som er tema for denne artikkelen.

Vi mener å kunne observere at det er en gryende legitimitetskrise i norsk miljøforvaltning, knyttet til forventninger om endret politikk og forvaltningspraksis. Det stilles spørsmål ved det demokratiske grunnlaget for vernebeslutninger og forvaltningspraksiser. Det vi vil undersøke i denne artikkelen, er om det kan være slik at konfliktene skyldes at partene tar utgangspunkt i ulike forståelser av hvordan et demokrati skal fungere i vernesammenheng, og dermed legitimerer sine respektive ståsteder med argumenter som hver for seg er gyldige i demokratisk forstand, men likefullt uforenelige.

For å kunne svare på dette spørsmålet vil vi kombinere en demokratiteoretisk drøfting av den pågående bruk/vern-diskursen med en empirisk analyse av holdninger til ulike demokrati- og forvaltningsmodeller i norsk miljøforvaltning. I den teoretiske delen av artikkelen ser vi på hvordan ulike demokrati- og forvaltningssyn, inkludert kunnskapssyn, i miljøverndiskursen sammenfaller med tre strømninger i faglitteraturen knyttet til demokrati og forvaltning. Dette vil vi knytte opp mot legitimeringsgrunnlaget i disse tre posisjonene. I den empiriske delen av artikkelen vil vi, etter å ha gjort kort rede for data og det metodiske grunnlaget for vår studie, presentere og analysere funn fra en

spørreundersøkelse blant aktører som på ulike måter har vært involvert i prosesser knyttet til bruk og vern. Vi analyserer og drøfter indikatorer som kan belyse aktørenes holdninger til ulike demokrati- og forvaltningsmodeller, og hvorvidt disse holdningene står i et innbyrdes motsetningsforhold til hverandre. Vi avslutter med å konkludere med at det ser ut som det i miljøvernfeltet er et uavklart forhold til hvordan det demokratiske systemet skal fungere – og hvilke demokratiske verdier som skal vektlegges – i spørsmål som berører vern av natur.

Prosser rundt vern – posisjoner i endring

Legitimitet

Før vi går løs på de ulike forståelser og modeller, er det nødvendig å foreta en kort begrepsavklaring når det gjelder nøkkelbegrepet *legitimitet*. Hva er legitimitet, og hvordan kan vi si noe om hva som er legitimt? Det er mulig å identifisere tre ulike tradisjoner for studier av legitimitet (Terry 1995). For det første er det i studier av jus og konstitusjonelle forhold vanlig å betrakte legitimitet som *legalitet*. Legitime prosesser og vedtak må være i henhold til gjeldende lovverk. Denne forståelsen ligger som en grunnleggende premiss også for annen tenkning rundt legitimitet og kan oftest betraktes som et minimumskrav, men vektleggingen av dette kan likevel variere i betydelig grad.³

For det andre er det innenfor ledelse og organisasjonsstudier vanlig å knytte legitimitet til *effektivitet*. Her ses effektiv ledelse som en basis for legitimitet fordi en organisasjon eksisterer for å løse et sett av oppgaver, og at den dermed fyller sin funksjon ved en effektiv oppgaveløsning. Tanken er da at sendrekthet og urimelig lange saksbehandlingstider svekker byråkratiets legitimitet. Mye av den kritikken som har kommet mot offentlige byråkratier fra nyliberalt hold, og fra det som har blitt kjent som New Public Management (NPM), har sine røtter i denne typen legitimitetskritikk – om enn ikke alltid eksplisitt uttalt (se f.eks. du Gay 2005).

For det tredje hevder Terry (1995) at legitimitet i et sosiologisk perspektiv kan ses som omforente og *institusjonaliserte verdier*. Det legitime er det vi stilltende er enige om. Det er i dette perspektivet vi må forstå forskjeller og variasjon i våre oppfatninger av hva et legitimt demokrati er. Kanskje er enigheten mindre enn vi tror? Vi støtter alle demokratiet, men er vi egentlig enige om hva vi legger i begrepet?

Demokrati og forvaltning

Demokrati rommer altså svært ulike institusjonelle arrangement – og ulike verdigrunnlag. Demokratiteoretikeren David Held (2006) viser hvordan demokratitradisjoner har utviklet seg mot det vi i dag kan se som tre hovedstrømninger eller demokratimodeller innenfor det vi forstår som demokratiske styresett.⁴ I forlengelsen av de tre demokratimodellene kan vi også beskrive og diskutere ulike roller, verdier og funksjoner for forvaltningen og lokaldemokratiet samt hvordan disse posisjonene legitimeres.

Den første modellen er «legalt konkurransedemokrati», en minimumsmodell med røtter tilbake til de tidlige liberalisters beskyttende demokrati.⁵ Her blir demokrati sett som en styreform hvor ulike eliter konkurrerer om velgerens gunst innenfor rammene av et lovbasert styre (se også Schumpeter 1987).⁶ Valg er den legitime kanalen for folkelig innflytelse, og lokal forvaltning og deltagelse har dermed underordnet betydning. For miljøforvaltningen impliserer en slik modell en sentralisert forvaltning med klare trekk av weberiansk byråkratitenking (Weber 1971, 1978). En slik forvaltningsmodell forankrer sin legitimitet i to forhold: for det første i forståelsen av legitimitet som *legalitet*, for det andre bygges legitimiteten til (stats)byråkratiet som et *effektivt* verktøy for det politiske system. Forvaltningsapparatet foretar rasjonelle kunnskapsbaserte beslutninger basert på den beste tilgjengelige (biologiske) kompetansen. De som jobber i forvaltningen er ansatt på bakgrunn av sin kompetanse, og deres rolle er i stor grad å samle inn relevant kunnskap som skal ligge som et grunnlag for beslutninger.

Denne modellen innebærer at kunnskap er objektiv, og konsekvensen er at når man har et legalt rammeverk og tilstrekkelig relevant kunnskap vil man kunne ta de riktige og legitime beslutningene. Modellen kjennetegnes dermed av en instrumentell rasjonalitet, og den er sterkt forankret i det vi ser som kjernen i vår demokratiske modell: den demokratiske styringskjeden. Det vil si at politisk makt springer ut folket, som velger sine representanter til storting, hvorfra regjeringen får sitt mandat, som igjen gir forvaltningen ulike forvaltningsoppdrag, som så å si risler nedigjennom forvaltningsapparatet, fra Miljøverndepartementet (MD) til Direktoratet for naturforvaltning (DN), til fylkesmannens miljøvernavdeling. Legitimiteten er altså uomtvistelig forankret i Stortingets vedtak og byråkratiets instrumentelle virkemåte. Vi gjenfinner noe av dette i enkelte tidlige beskrivelser av miljøforvaltningen (NOU 1980:23), men først og fremst som tilbakeskuende utgangspunkt for beskrivelser av nye trekk i forvaltningen (se f.eks. Daugstad mfl. 2000, Reitan 2004, Daugstad mfl. 2006).⁷

Den andre modellen er det «deliberative demokratiet» eller «samtaledemo-

kratiet»,⁸ med røtter tilbake til liberalisten J.S. Mill og sentral hos nåtidige tenkere som for eksempel Jürgen Habermas. Det deliberative demokratisynet vektlegger blant annet at deltagere gjennom prosessene (ut)dannes til mer kunnskapsrike og ansvarlige borgere, samtidig med at de politiske resultatene blir bedre når løsningsene utvikles i et samspill mellom ansvarlige borgere. Det kan altså ligge en antagelse om at forvaltningen ikke bare er bedre fundert lokalt enn sentralt, men også at man gjennom en lokal forvaltning utvikler både borgerne og forvaltningen til det bedre. Videre forankres legitimitet i langt større grad ved at borgerne får delta i beslutningsprosessene. Det står ikke nødvendigvis i motsetning til ideen om at valgte representanter skal ta de endelige beslutningene, men beslutninger blir ikke forstått som legitime hvis det ikke har vært en prosess hvor borgerne har fått mulighet til å innvirke på resultatet. Tankemåten er preget av det Sager (1992) kaller en kommunikativ rasjonalitet. Det finnes mer eller mindre omfattende fortolkninger av dette. Habermas' idé om en interessefri offentlighet hvor meninger brytes, og man kommer fram til et omforent resultat gjennom argumentasjon og samtale er kanskje et vel optimistisk ytterpunkt, mens ideer om lokal deltagelse, involvering i høringer og dialogmøter er pragmatiske tilnærminger som aksepterer den grunnleggende ideen at legitimitet oppnås gjennom prosesser der muligheten for lokal deltagelse er avgjørende. Manin (1987:351–352) sier det slik: «Legitimitetens kilde er ikke individenes forhåndsbestemte vilje, men snarere prosessen hvorigjennom den formes. Det vil si rådslagningen selv» (egen oversettelse).

Den deliberative modellen sammenfaller med tanken om at lokal miljøforvaltning og lokalt selvstyre er en forutsetning for en legitim forvaltning. I tillegg er det liten tvil om at synet på, og ønsket om, en lokal miljøforvaltning knytter seg tett opp til det norske idealet om lokalt selvstyre. På den annen side, lokalt selvstyre og deliberative prosesser innebærer at formell likebehandling, som er sentralt i det «legale konkurransedemokratiet», ikke står like sentralt her.

Det kunnskapssynet som ligger implisitt i denne modellen skiller seg også fra det vi beskrev ovenfor. Man kan vanskelig kombinere et universalistisk kunnskapssyn og troen på objektiv kunnskap med en deliberativ modell. I en deliberativ demokratimodell må man forutsette at ulike typer (lokal) kunnskap møtes, og at ny kunnskap utvikles i denne prosessen.

De to modellene skiller seg også fra hverandre når det gjelder legitimering på grunnlag av effektivitet. I Webers idealtypiske beskrivelse av byråkratiet var det nettopp byråkatiets overlegne effektivitet som var årsaken til at det tok over som den dominerende organisasjonsformen i moderne samfunn. En deliberativ demokratiforståelse innebærer på den annen side at man må akseptere at prosessene kan ta tid. Samtidig er det slik at selv om involvering av berørte parter på kort sikt kan

medføre økt tidsbruk, vil lokal medvirkning på lengre sikt innebære at man tidlig i prosessen kan oppklare misforståelser som ville ført til tidkrevende konflikter og muligheter for trenering av prosessen på et senere tidspunkt (se f.eks. Raitio 2008).

Den tredje modellen er deltagerdemokratiet, hvor ideen er at ved å inkludere berørte parter og interesser kan man sikre et utkomme hvor disse interessene i størst mulig grad er inkludert. Denne modellen kan i tillegg til referanser til klassisk direkte demokrati og liberalisten J.S. Mill, også assosieres med pluralismen, hvor demokratisk praksis innbefatter at organiserte økonomiske interesser og andre interessenter aktivt jobber for sine saker gjennom lobbyisme og involvering i de politiske prosessene. Det samsvarer med en politisk rasjonalitet. Det vil si at deltagelsen ikke er rettet inn mot å kommunisere eller å gjennomføre, men snarere å vinne fram og å bygge politiske allianser – å delta i det politiske spillet. I praksis er også dette en posisjon hvor man vektlegger at innflytelse over, og forvaltningen av, verneområder i størst mulig grad bør være lokal. Modellen forutsetter imidlertid ikke en *lokaldemokratisk* involvering på samme måte som den deliberative modellen. Daugstad mfl. (2000:6) observerer at lokal medvirkning kan ha ulikt meningsinnhold: «[...] fra rådgiving og høringer, via deltagelse i registreringer og utredninger, til ansvar og kontroll med både vernemål og -strategier og den faktiske forvaltning.» Det er derfor også rimelig at modeller som vektlegger lokal medvirkning, legitimeres på flere måter.

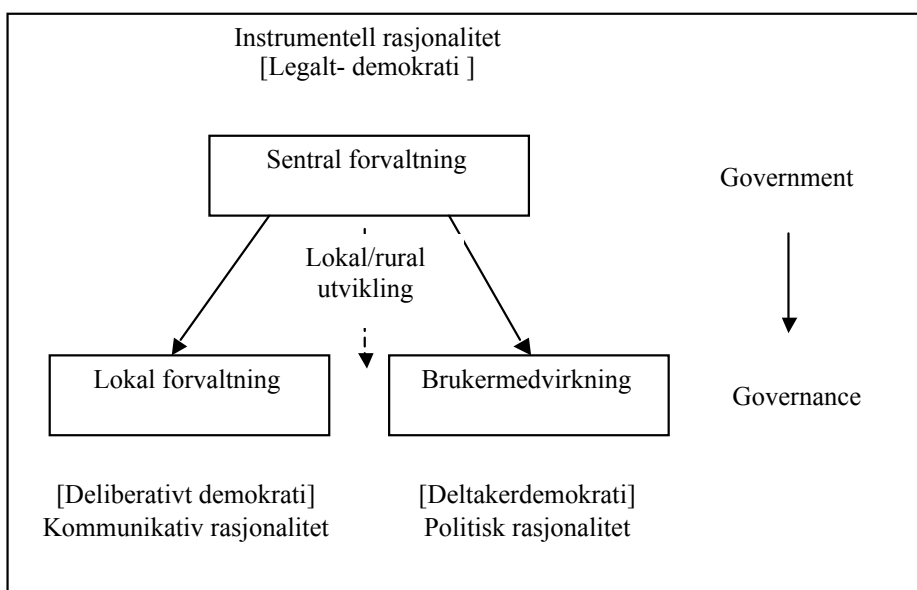
Heller ikke deltagerdemokratiet står i motsetning til legalitet, som jo er helt sentralt i det legale konkurransedemokratiet, men også disse to modellene skiller lag med hensyn til vektleggingen av likebehandling. I deltagerdemokratimodellen er det ikke er noe mål at utkommet av forvaltningen skal være likt, i og med at de reelle lokale virkeligheter er grunnleggende ulike. Logikken er nettopp at de lokale konstallasjoner av interesser og behov skal gi egne resultater.

Når det gjelder effektivitet, vil en deltagerdemokratisk tilnærming gjerne påberope seg effektivitetsargumentet. Det kan hevdes at lokalt styring og forvaltning er mer effektivt, fordi man ikke behøver de store tunge byråkratier. En slik legitimering er imidlertid mer av generell enn av empirisk karakter. En annen form for legitimering av en lokal deltagerdemokratisk modell ligger i «subsidiaritetsprinsippet» – at beslutninger skal tas på et så lavt forvaltningsnivå som mulig (CBD 1998). Her kan legitimeringen både gis en rettferdighetsbegrunnelse og en kunnskapsbegrunnelse. I det siste tilfellet vil igjen lokal kunnskap være et sentralt poeng. Det kan dels være argumenter av typen «den som har skoen på, vet hvor den trykker», og dels argumenter om at de berørte partene har en annen og mer inngående kunnskap om og forståelse av hva som trengs for å forvalte et område på best mulig måte. I begge tilfeller vil dette

innebære et kunnskapssyn som utfordrer kunnskapssynet en sentralisert miljøforvaltning bygger på.

De to alternativene til den legale – sentralistiske – modellen kan være vanskelig å skille fra hverandre empirisk. De forutsetter begge en mer aktiv lokal deltagelse og et alternativt, mer pluralistisk, kunnskapssyn. Begge alternativene legitimeres i tillegg i en lokal utviklingsdiskurs: Man antar at det blir mer lokal utvikling av at lokale aktører – økonomiske så vel som ideelle og politiske – deltar aktivt i forvaltningen. De vet hva som kan skape lokal utvikling bedre enn sentral miljøforvaltning, både basert på sin lokale kunnskap og sine egeninteresser knyttet til en langsiktig forvaltning av de lokale ressursene.

Posisjonene og utviklingstrekkene vi har diskutert, kan oppsummeres som i figur 1.

Figur 1 Posisjoner og tendenser i bruk-verndiskursen.

Legitimitetsdiskusjonen vi har gjennomført ovenfor, indikerer at de ulike demokrati- og forvaltningsmodellene legitimeres på ulike måter, de innebærer ulike roller for forvaltningen, og de legger til grunn ulike kunnskapssyn. Oppsummert kan vi si at byråkatiets rolle innenfor det legale konkurransedemokratiet er et effektivt redskap for å gjennomføre vedtatt politikk. I det deliberative demokratiet har forvaltningen en utviklerrolle, mens forvaltningen i deltagerdemokratiet har mer av en tilretteleggerrolle.

Denne teoretiske drøftingen viser at det innenfor rammene av det vi forstår som «liberale representative demokratier» finnes ulike måter prosesser eller beslutninger kan legitimeres på. De er ikke nødvendigvis kompatible. Samtidig finnes det ingen klare føringer på hvilken forståelse som er mer eller mindre legitim.

I den grad det finnes en legitimitetskrise i dagens bruk/vern-diskurs, så er vår hypotese at legitimitetskrisen skyldes at ulike parter, mer eller mindre implisitt, bygger på ulike forståelser av demokrati, og dermed legitimerer sine respektive ståsted med til dels inkompatible resonneringer, med ulikt kunnskapssyn og ulike forventninger til forvaltningen.

Disse hypotesene kan verken bekrefte eller avkrefte av en teoretisk gjennomgang alene. De er også vanskelig å etterprøve direkte, all den tid verken mennesker, organisasjoner eller institusjoner holder seg med eksplisitte og rendyrkede demokratiforståelser. Det man kan gjøre, er å se etter spor av slike brytninger og en slik legitimitetskrise. Det er oppgaven i den neste delen av artikkelen.

Forvaltningen av vern: demokrati- og forvaltningsteori i praksis

Data og metode

Her skal vi benytte empiriske data fra en spørreundersøkelse om bruk og vern i norsk forvaltning. Spørreundersøkelsen ble gjennomført sommeren–høsten 2010 og var en såkalt web-basert undersøkelse (SurveyXact). Det vil si at vi sendte ut en e-post med en link til en side på Internett der respondentene kunne gå inn og krysse av svarene direkte. Metoden fordrer at det settes sammen en liste med e-postadresser til alle personene vi ønsker skal svare. I denne undersøkelsen var vi ute etter svar fra to grupper. Den ene gruppen var ansatte i forvaltningen, i ulike instanser og på ulike nivå, som har vært involvert i prosesser knyttet til vern på land og/eller i forbindelse med laksefjorder/laksevassdrag. Gruppe nummer to var andre aktører som av ulike grunner har vært involvert i verneprosesser. Når det gjelder den siste gruppen, har vi avgrenset oss til aktører som har vært involvert i en eller flere verneprosesser i Nordland fylke. Der har vi tatt utgangspunkt i de høringslistene Fylkesmannen har benyttet i verneprosessene i fylket.

Nordland er ikke et tilfeldig fylke i denne sammenhengen. I dette fylket har det vært lagt spesielt stor vekt på brukermedvirkning og lokal forvaltning. Slik sett er Nordland et case hvor man skulle finne *mindre* konflikt mellom miljøforvaltningen og øvrige involverte i forvaltningen enn i mange andre områder. I metodisk forstand kan derfor Nordland ses som et kritisk case: Finner vi motsetninger her, kan vi forvente at de er enda større andre steder. Vår empiriske problemstilling

innebærer at vi har undersøkt om det er systematiske forskjeller mellom ansatte i miljøforvaltningen og øvrige involverte i verneprosesser. Vi har derfor gruppert svarene våre i to grupper. Den ene gruppen består av ansatte i Miljøverndepartementet (MD), Direktoratet for naturforvaltning (DN) og fylkemenne-nes miljøvernavdelinger. Den andre gruppen inneholder alle andre involverte parter. Dette inkluderer svar fra kommuneansatte, ansatte i reindriftsforvaltning, fiskeoppdrettere, departementsansatte i Fiskeri- og kystdepartementet og Landbruks- og matdepartementet, miljøvern- og friluftsansjoner med mer. Noen av disse kan tenkes å ligge nært Miljøvernforvaltningen i mange spørsmål. Det er derfor grunn til å tro at dersom det i dette materialet er tydelige forskjeller mellom de to gruppene, kan de være enda tydeligere om vi deler inn gruppene langs andre akser der vi forventer å finne slike forskjeller.

Til sammen sendte vi ut e-post til 984 respondenter. En del av disse (98 stk.) hadde ikke vært involvert i denne typen saker, eller det var feil på e-postadressene. Nettoutvalget var derfor på 886. Vi fikk svar fra 378 personer, noe som gir en svarprosent på 42. Tabell 1 gir en oversikt over fordelingen av svar med hensyn til arbeidssted eller organisasjonstilknytning.

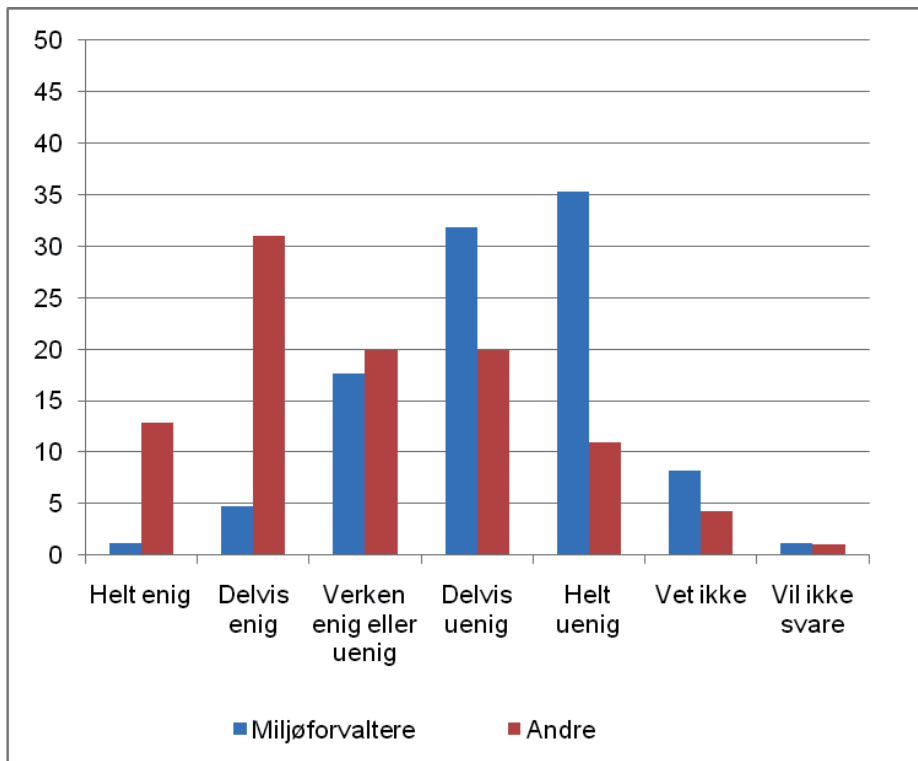
Tabell 1 Oversikt og fordeling av svar etter arbeidssted.

Arbeidssted	Antall
Miljøverndepartementet	2
Landbruks- og matdepartementet	11
Fiskeri- og kystdepartementet	2
Direktoratet for naturforvaltning	66
Fiskeridirektoratet	6
Fylkesmannens miljøvernavdeling	22
Fylkesmannens landbruksavdeling	16
Fylkeskommunen	4
Kommune	174
Interesseorganisasjon	5
Næringsorganisasjon	4
Selvstendig næringsdrivende	19
Annet	31
Mangler svar mht arbeidssted	16
Til sammen	378

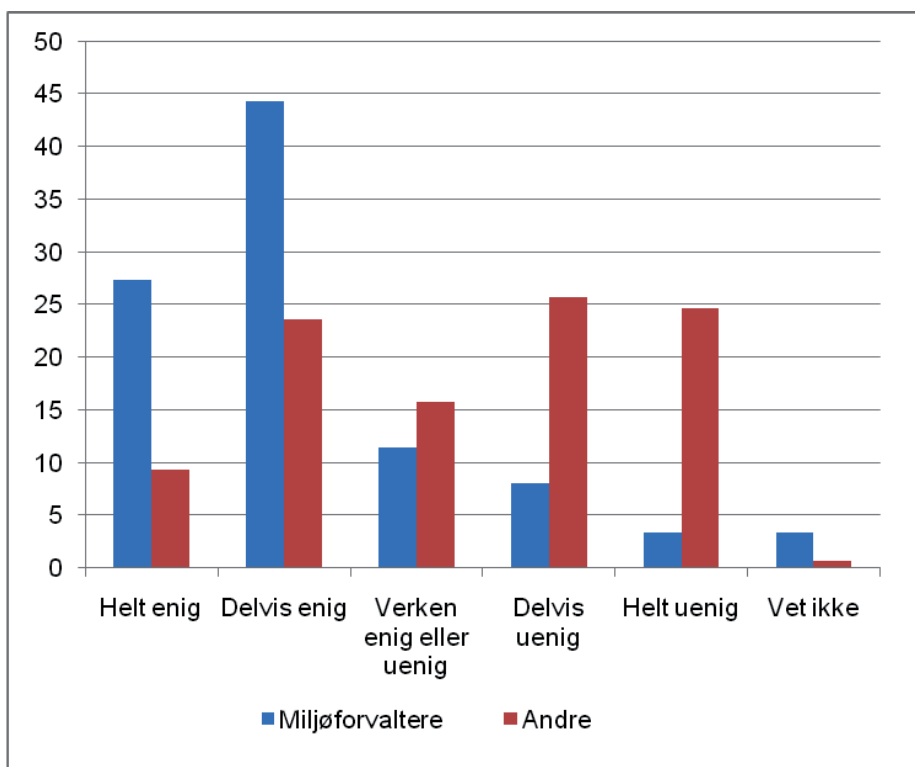
Som det framgår av tabellen, har vi her bare to respondenter fra ansatte i MD. Grunnen til det er at da vi henvendte oss til MD for å få tilgang til e-postadresser til aktuelle ansatte, ønsket ikke MD å delta i undersøkelsen.⁹ De to respondentene fra MD vi har svar fra, har fått spørreundersøkelsen på e-postadresser vi har fra annet hold.

Gap mellom demokratiforståelser

På et generelt nivå dreier diskusjonen om demokratisk legitimitet og forvaltningens virkemåte seg om hvorvidt det demokratiske systemet fungerer i henhold til demokratiske prinsipper. I spørreskjemaet hadde vi formulert følgende påstand: «Verneprosessene fungerer ikke etter demokratiske prinsipper.» Denne påstanden skulle respondentene si seg mer eller mindre enige i. Delt inn etter våre to grupper ser svarene ut slik som presentert i figur 2.

Figur 2. Verneprosesser fungerer ikke i henhold til demokratiske prinsipper (χ^2 56.070, df 6, sig 0.000) Prosent.

Figur 3. Sentrale miljøvernmyndigheter bør forvalte vernede områder (χ^2 58.768, df 6, sig 0.000) Prosent.

Det vi kan se ut av disse figurene, er at de ansatte i miljøforvaltningen (MD, DN, og Fylkesmennenes miljøvernavdelinger) og «de andre» ser helt forskjellig på hvorvidt forvaltningen fungerer etter demokratiske prinsipper eller ikke. Blant de som er ansatt i (den statlige) miljøforvaltningen, er vel 63 prosent *ueneige* i påstanden om at verneprosessene ikke fungerer etter demokratiske prinsipper. Nesten 17 prosent svarer verken enig eller uenig – noe som nok dels kan tolkes som uvilje mot selve problemstillingen og dels usikkerhet rundt hva man skal svare. De som ikke jobber i miljøforvaltningen, har et helt annet svarmønster. Her svarer så mye som 43 prosent at de er enige i at prosessene ikke fungerer etter demokratiske prinsipper, mens 20 prosent verken er enige eller uenige. Disse forskjellene er statistisk signifikante.

At 43 prosent mener at verneprosesser ikke fungerer etter demokratiske prinsipper, må sies å være et høyt antall. Nå kan det være mange grunner til at folk svarer slik på dette spørsmålet. Kanskje er en del av dem ikke enige i resultatet av prosessene. Det er ikke nødvendigvis slik at de som mener at pro-

sessene er i strid med demokratiske prinsipper, har et alternativt demokratisyn. Men det er uansett alvorlig at et inntrykk av udemokratiske prosesser fester seg hos involverte parter.

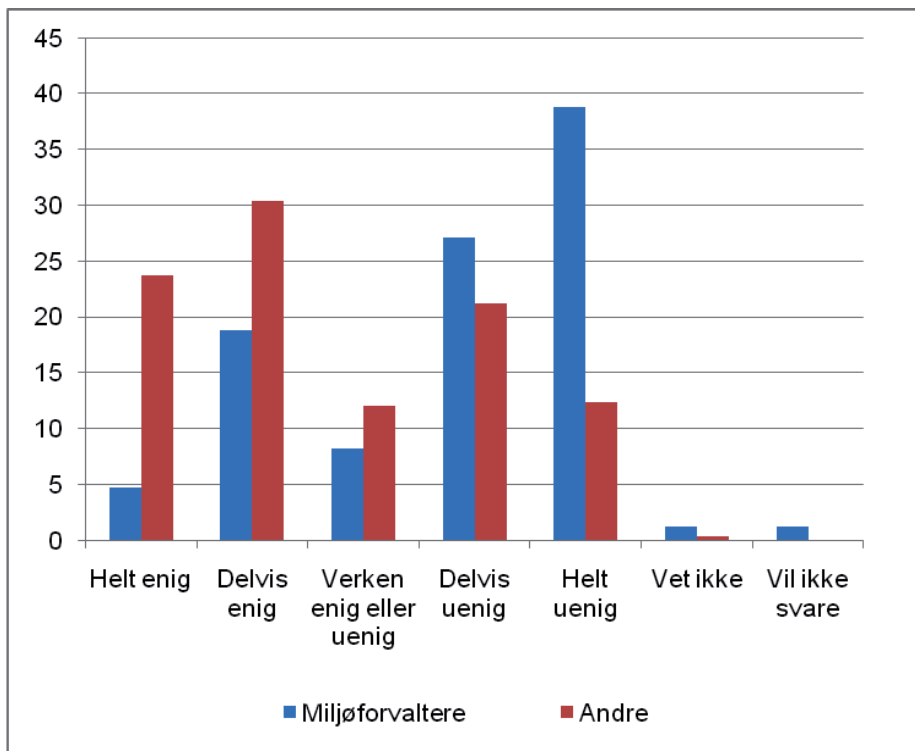
De tre demokratiperspektivene vi presenterte i den teoretiske gjennomgangen, kan operasjonaliseres på ulike måter, og det er flere slags indikatorer som kan benyttes for å måle dem. En direkte indikator finner vi i utsagnet: «Sentrale miljøvernmyndigheter skal forvalte vernede områder.» I figur 3 sammenligner vi miljøvernforvaltningens syn på denne påstanden med de andre berørte partenes syn på sentral verneforvaltning.

Her ser vi at vel 50 prosent av de som *ikke* er ansatt i miljøforvaltningen, er helt eller delvis uenige i at forvaltningen bør foretas av sentrale miljømyndigheter, mens bare 11 prosent av de som er ansatt i miljøforvaltningen mener det samme. Samtidig er det i vårt utvalg hele 70 prosent av de ansatte i den statlige miljøforvaltningen som mener at sentrale miljømyndigheter bør forvalte vernede områder, mens 32 prosent av alle de andre er helt eller delvis enige i at vernede områder bør forvaltes sentralt. Funnene her er også statistisk signifikante. I miljøforvaltningen er det altså betydelig mer støtte for en type sentral forvaltning som sammenfaller med en demokrati- og forvaltningsmodell av den legale, weberianske typen, enn blant de øvrige gruppene.

En motsats til det sentraliserte synet er representert ved påstanden om at forvaltningen av vernede områder bør desentraliseres til det lavest mulige forvaltningsnivået. Fordelingene på dette spørsmålet presenteres i figur 4.

Her ser vi at blant dem som *ikke* er ansatt i miljøforvaltningen, er vel 53 prosent helt eller delvis enige i at forvaltningen bør desentraliseres i så stor grad som mulig. Blant de ansatte i miljøforvaltningen er bare vel 22 prosent helt eller delvis enige i dette, mens ca. 38 prosent er helt eller delvis uenige. Tallene er signifikante. Her må det legges til at denne påstanden er hentet direkte fra Malawiprinsippene, som har en sentral posisjon i den internasjonale diskursen om bevaring av biologisk mangfold (CBD 1998). Dermed er det svært påfallende at kun et lite mindretall i den statlige miljøforvaltningen sier seg enige i at forvaltningen bør desentraliseres til det lavest mulige nivå. Denne fordelingen av svar indikerer at det også på dette punktet ser ut til å være ulike ståsteder med hensyn til grunnleggende tenking om hvordan miljøforvaltning bør organiseres og praktiseres.

I den teoretiske inndelingen av demokrati- og forvaltningsperspektiver opererte vi med et skille mellom en modell som la vekt på lokaldemokratiet og den lokale forvaltningen, og en annen som la vekt på involvering av berørte parter. Dette er to perspektiver som det kan være vanskelig å skille ut empirisk i dette

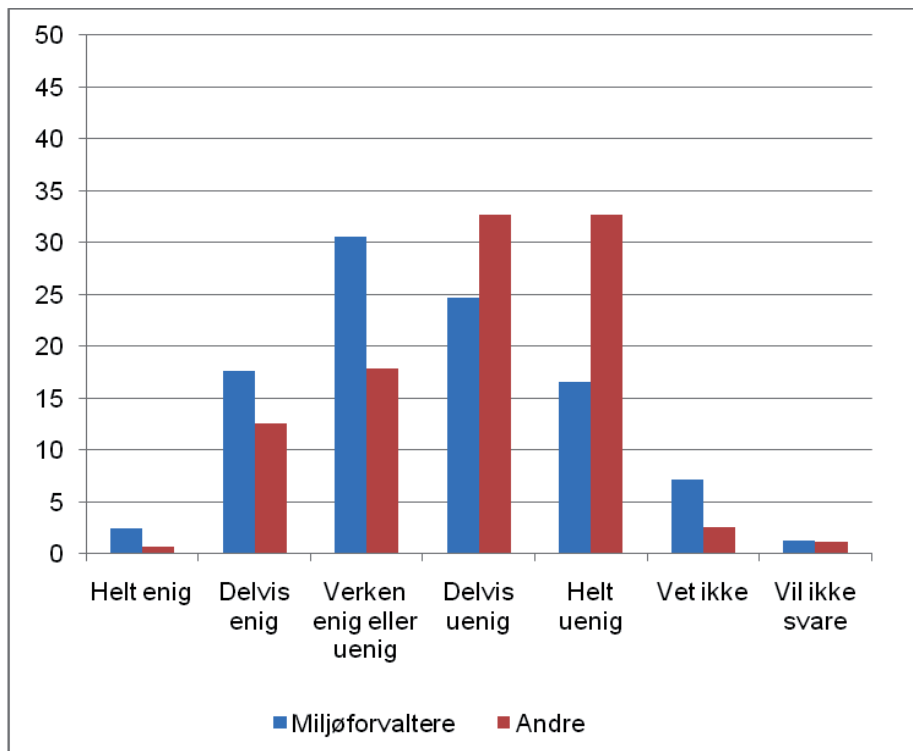

Figur 4. Forvaltningen bør desentraliseres til lavest mulige forvaltningsnivå (X^2 46.081, df 6, sig 0.000) Prosent.

materialet, men vi kan få en indikator på holdningen til brukermedvirkning i verneprosessene gjennom påstanden: «Brukermedvirkning truer verneverdiene.» Fordelingene på dette spørsmålet er presentert i figur 5.

Her er det temmelig ulike syn på hvorvidt brukemedvirkning truer verneverdiene mellom de som er ansatt i den sentrale forvaltningen, og de som ikke er det. Blant de som *ikke* jobber i miljøforvaltningen, er 64 prosent helt eller delvis uenige i denne påstanden. I miljøforvaltningen er 40 prosent helt eller delvis uenige. I miljøforvaltningen er 19 prosent enige, mens 13 prosent av de andre partene er enige i at brukermedvirkning truer verneverdiene. Også her er funnene statistisk signifikante.

Oppsummert så langt ser det ut til at fordelingene av svar på de påstandene som kan kobles direkte opp mot syn på demokrati- og forvaltningsmodeller, støtter hypotesen om at det er grunnleggende forskjeller i synet på demokrati og forvaltning mellom de som er ansatt i miljøforvaltningen, og de som ikke er det.

Figur 5. Brukermedvirkningen truer verneverdiene (X^2 19.210, df 6, sig 0.004) Prosent.

Vi skal nå gå videre til å se på om de forskjellene i kunnskapssyn som kan kobles opp mot ulike demokrati- og forvaltningsmodeller, også finner støtte i våre data.

Variasjoner i kunnskapssyn

Vi viste i den teoretiske diskusjonen at det var forbindelser mellom kunnskapssyn og demokrati- og forvaltningsmodeller. Data om ulikheter i kunnskapssyn har imidlertid også en verdi i seg selv. Det er en pågående debatt om hva slags kunnskap man kan og bør bygge på i forvaltningen av verneområder.

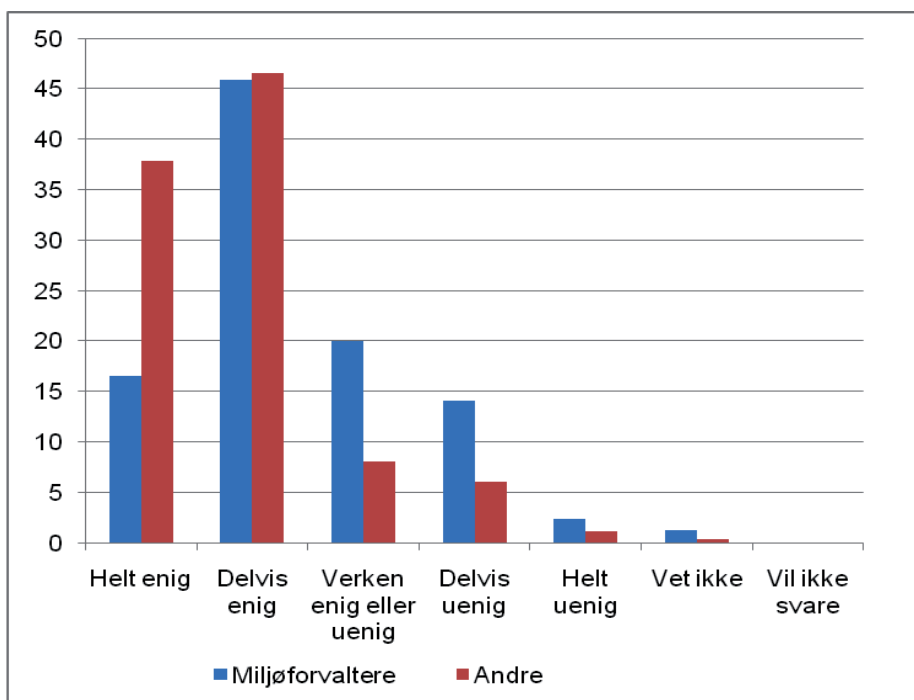
Vi poengterte ovenfor at den legale konkurransedemokratimodellen forutsatte et rasjonalistisk og universelt kunnskapssyn. Det innebærer at man antar at kunnskap er objektiv, og at man ved hjelp av rasjonelle og grundige prosedyrer kan framskaffe den nødvendige kunnskapen for korrekte (verne- og forvaltnings)beslutninger. Et slikt kunnskapssyn er tett koblet til et naturvitenskapelig kunnskapsideal og en instrumentell rasjonalitet.

I det følgende skal vi, på samme måter som ovenfor, se etter forskjeller i kunn-

skapssyn mellom de som er ansatt i den statlige miljøforvaltningen, og de som er kommet inn på verneprosessene på andre måter. Den første påstanden er: «Bruk- og vernkonflikter handler om ulikt kunnskapsgrunnlag.» Her er de to fordelingene nokså like, og vi kan ikke måle signifikante forskjeller. I begge gruppene er 53–55 prosent helt eller delvis enige. Mellom 15 og 20 prosent i begge gruppene er helt eller delvis uenige i at bruk/vern-konflikter handler om ulikt kunnskapsgrunnlag. Dette spørsmålet sier imidlertid ikke noe om de mener det dreier seg om ulike kunnskapsformer, eller om det er det ulike nivå av kunnskap som ligger under konfliktene.

En annen påstand vi presenterte respondentene for, var: «Mer kunnskap gir sikrere beslutninger.» Også her var det stor enighet (ikke signifikante forskjeller mellom de to gruppene). Mellom 88 prosent (ikke miljøforvaltning) og 90 prosent (ansatte i miljøforvaltningen) var enige i påstanden.

Mer interessant er det kanskje å se på hva respondentene mener om lokal kunnskap, noe som har vært et sentralt tema i bruk/vern-diskursen over en lengre periode. Dette presenteres i figur 6.

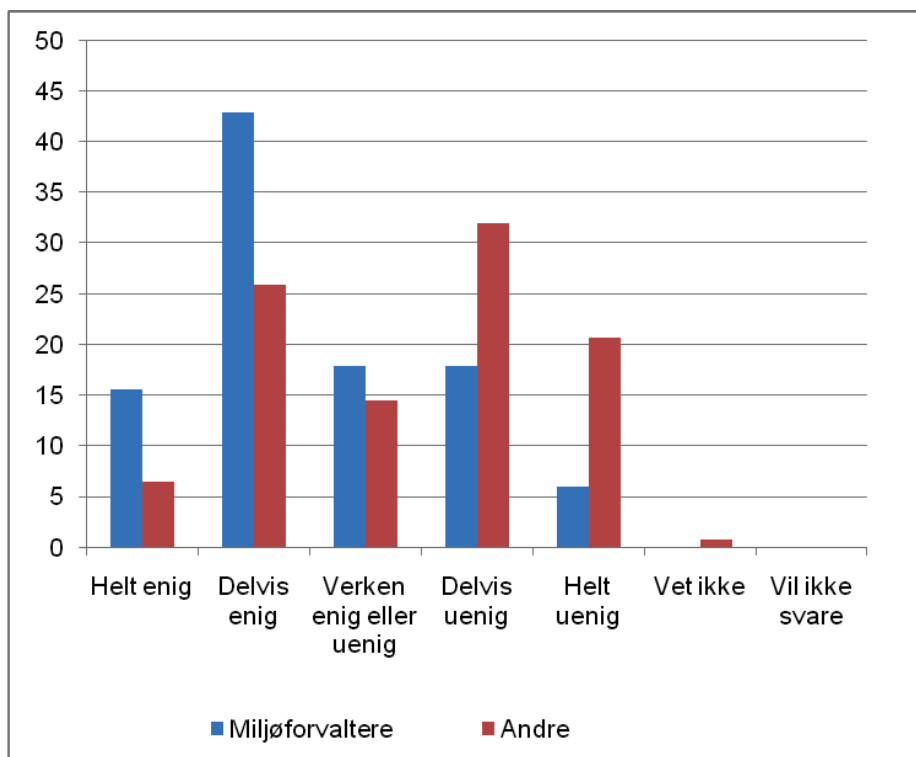

Figur 6. Lokal kunnskap gir et godt beslutningsgrunnlag i verneprosesser (X^2 24.613, df 5, sig 0.000) Prosent.

På påstanden «Lokal kunnskap gir et godt beslutningsgrunnlag i vernprosesser» svarer 83 prosent av de som *ikke* er ansatt i miljøforvaltningen at de er helt eller delvis enige. 59 prosent av de ansatte i statlig miljøforvaltning mener det samme. Det er altså en betydelig forskjell i synet på verdien av lokal kunnskap, selv om en stor del av ansatte i miljøforvaltningen også ser positivt på lokal kunnskap. Forskjellene her er signifikante.

Noe som kan ses som en motsats til det overnevnte spørsmålet, er påstanden om at: «Naturvern er så sammensatt at det bare kan utføres av fagmyndigheter med høy faglig kompetanse.». Denne påstanden representerer mye av det som ligger i den rasjonelle kunnskapsidealet vi har assosiert med den legale konkurranse-demokratimodellen.

Figur 7 viser at 31 prosent av «de andre» er helt eller delvis enige i påstanden om at naturvern er så sammensatt at bare fagmyndigheter kan gjennomføre det, mens av de som jobber i miljøforvaltningen støttes den av 54 prosent. Vi

Figur 7. Naturvern er så sammensatt at det kun kan utføres av fagmyndigheter med høy faglig kompetanse (X^2 26.128, df 5, sig 0.000) Prosent.

ser også at 51 prosent av de utenfor miljøforvaltningen er uenige, mens 22 prosent av ansatte i miljøforvaltningen er uenige.

Det vi kan trekke ut av denne gjennomgangen av våre data, er at det er systematiske forskjeller i kunnskapssyn mellom miljøforvaltningen og øvrige parter involvert i verneprosessene. Gjennom våre analyser har vi funnet støtte for at det kunnskapssynet som sammenfaller med et legalt konkurransedemokrati, står sterkere innenfor den statlige miljøforvaltningen enn den gjør utenfor. Her er bildet likevel mer sammensatt. Det kan skyldes at holdninger og synspunkter med hensyn til kunnskap i liten grad er preget svart-hvitt-tenking – både i og utenfor miljøforvaltningen. En annen mulig forklaring på at bildet er sammensatt, er at ingen av våre kategorier av respondenter er spesielt rendyrkede. Innenfor miljøforvaltningen finner vi også fylkesmennenes miljøvernavdelinger, som tenderer til å befinne seg nærmere en posisjon som anerkjenner lokal kunnskap og lokal forvaltning enn man kanskje finner i DN og MD (se f.eks. Daugstad mfl. 2006). Også de andre aktørene utgjør en sammensatt gruppe. At det likevel er relativt klare forskjeller i kunnskapssyn, er interessant.

Uavklart rolle for forvaltningen

De ulike posisjonene i det demokratiteoretiske landskapet, gir også grunnlag for å spore forskjeller i forventninger til byråkratiets rolle. Byråkratiets rolle innenfor det legale demokratisynet er å være et effektivt redskap og en gjennomfører av sentralt vedtatt politikk. Man forventer videre et nøytralt byråkrati. I det deliberative demokratiet forventes forvaltningen å ha en utviklerrolle, mens forvaltningen i det deltagerdemokratiske demokratiet, hvor interesser og parter skal involveres, forventes å ha en tilretteleggerrolle.

I vårt datamateriale har vi noen spørsmål som berører disse punktene. Vi presenterte respondentene for tre påstander som sier noe om hva miljøforvaltningen skal være eller gjøre: «Miljøforvaltningen skal være upartisk», «Miljøforvaltningen skal iverksette statlig politikk», og «Miljøforvaltningen skal legge til rette for at ulike interesser får innflytelse i verneprosessen». På alle disse påstandene var det en stor enighet mellom gruppene. Mer enn 70 prosent av begge gruppene var helt eller delvis enige i alle tre påstandene. På dette nivået slo altså ikke ulikhet i forventninger til forvaltningen igjennom. Forventningene er at forvaltningen på samme tid skal være upartisk, legge til rette for partsinnflytelse og gjennomføre statlig politikk.

Avsluttende drøfting

Demokratiteoretisk kan vi identifisere tre idealer eller hovedstrømninger som alle ligger innenfor det som kan forstås som moderne liberale demokratier: et legalt, et deliberativt og et deltagerdemokratisk perspektiv. Innenfor disse perspektivene eksisterer det ulike forventninger til hvordan de demokratiske prosessene skal fungere, og hvordan de legitimeres. De assosieres også med ulike kunnskapssyn og rolleforventninger til byråkratiet. Alle disse tre posisjonene er like legitime – demokratiteoretisk – men de er ikke alltid kompatible.

Våre empiriske data, som omfatter en survey blant ansatte i miljøforvaltningen og andre personer som har vært involvert i ulike verneprosesser, gir funn som er i overensstemmelse med en forventning om at partene i bruk/vern-diskursen har ulike demokratiteoretiske posisjoner. De som er ansatt i den statlige miljøvernforvaltningen, mener dagens forvaltning og verneprosesser er i tråd med demokratiske prinsipper, mens de utenfor i stor grad mener det motsatte. De ansatte i miljøvernforvaltningen ser også ut til i større grad å ha holdninger som er i overensstemmelse med et legalt konkurransedemokratiideal, som innebærer en mer sentralistisk forvaltning. Funn i overensstemmelse med deliberativt demokrati og deltagerdemokratimodellen står svakere blant de ansatte i det statlige miljøvernbyråkratiet enn hos andre aktører.

Det kan innvendes at det ikke er spesielt oppsiktsvekkende at ansatte i forvaltning og byråkrati, i større grad enn andre parter med interesser i bruk/vern-diskursen, har holdninger i tråd med et legalistisk demokratisk perspektiv og et weberiansk forvaltningsideal – i og med at de selv er byråkrater. Nå kan det selvsagt være gode grunner til å være skeptisk til en del nye medvirkningsorienterte prosesser. Også i faglitteraturen om «governance» stilles det spørsmålsteget ved den positive sammenhengen mellom governance og demokrati og legitimitet. Det knyttes da til problemer som bl.a. ansvarsfraskrivelse, mangel på innsyn og forutsigbarhet (transparens), og undergraving av valgkanalen for politisk innflytelse (se f.eks. Newman 2005, Bekkers 2007, DeBardeleben og Hurrelmann 2007). Alt dette kan på sikt undergrave prosessenes legitimitet. Dessuten kan man selvsagt være skeptisk til både vilje og evne hos lokale interessenter til å gjennomføre det miljøforvaltningen ser som et tilstrekkelig vern. På den annen side har de siste tiårs miljøpolitiske signaler – fra Brundtlandkommisjonens rapport om vår felles framtid til opprettelsen av nasjonalparkforvaltere – vektlagt integreringen av bruker- og verneinteresser, samt ulike kunnskapssystemer, som et overordnet mål i miljøpolitikken. Den innebygde spenningen rundt demokrati- og forvaltningsmodeller vi finner støtte for i denne artikkelen, er derfor av stor politisk betydning.

Skal vi våge oss på en overordnet konklusjon fra denne analysen, må det være at miljøforvaltningen har holdninger som ikke er i tråd med en deliberativ og medvirkningsorientert demokratiforståelse. Gjennom en rekke politiske signaler som for eksempel Fjellteksten og Malawiprinsippene skapes det en forventning om at vernepolitikken skal skapes i felleskap mellom lokale og sentrale myndigheter, samt berørte parter. Denne visjonen deles imidlertid bare i begrenset grad av ansatte i det statlige miljøvernbyråkratiet. Der står en demokratimodell som vektlegger legalitet og den tradisjonelle styringskjeden sentralt, sammen med et weberiansk byråktiideal og et rasjonalistisk kunnskapsideal.

Det kan derfor se ut som om norsk miljøbyråkrati lider av et uavklart forhold til nyere deliberative og deltagerorienterte idealer i miljøpolitikken. Denne studien viser at norske miljøforvaltere representerer en demokratisk retning tuftet på sentralisert styring og et instrumentelt forvaltningsapparat. Problemet er ikke at denne retningen er udemokratisk eller illegitim i seg selv – den framstår likevel som problematisk innenfor en miljøpolitikk som krever at naturressurser skal forvaltes og forstås i en lokal, sosioøkonomisk kontekst. En slik manglende sammenheng mellom de demokratiske og forvaltningsmessige idealene hos forvaltningen og i sentrale politiske dokumenter, vil kunne svekke vernepolitikken på sikt.

Dersom vi antar at holdningene gir seg utslag i praksis, oppstår det en paradoksal situasjon der byråkratiet styrer på tvers av de politiske signalene og går ut over sitt mandat som iverksettere av statlig politikk.

Noter

- 1 Denne artikkelen er skrevet som en del av prosjektet «Implementing Environmental Policy - analysing the governance of integrated use and protection politics» (2008–2011). Prosjektet er finansiert med midler fra Norges forskningsråd (80 %) og Nord-norsk landbruksråd/avtalemidler over jordbruksavtalen (20 %).
- 2 Malawiprinsippene er et sett med prinsipper for en bærekraftig miljøforvaltning innenfor det som har blitt kjent som en økosystemtilnærming. Prinsippene ble skrevet ned av deltagerne på et ekspertgruppemøte i regi av Konvensjonen for biologisk mangfold i Malawi i 1995.
- 3 Det er tilfeller der man kan betrakte det illegale som legitimt. Dette kan være relevant i diskusjoner om vern, fordi diskusjoner om sivil ulydighet har sin kanskje beste anvendelse i slike saker (Se f. eks Hagtvet og Apenes 1981).
- 4 Det er en forenkling å trekke fram tre av David Helds mange demokratimodeller, men han kan leses slik at de tre modellene vi benytter i denne artikkelen er de modellene som står sentralt i dagens demokratilandskap.
- 5 Flere tidlige liberalister, f.eks. Locke og James Mill, er viktige for denne forståelsen. Kant er kanskje den fremste teoretikeren innenfor denne tradisjonen, da han hevder at frihet fra tvang er den eneste rettighet som kan være virkelig legitim i den forstand at alle kan enes om det. (Se f.eks. Manin, Stein, og Mansbridge 1987).
- 6 Joseph Schumpeter representerer den kyniske inngangen til perspektivet i det han hevdet at demokrati bare skulle betraktes som en metode hvorigjennom en av flere konkurrerende eliter kom til makten (Schumpeter 1987).
- 7 Max Weber er kjent for sin idealtypiske beskrivelse av byråkratiet som et upartisk redskap for det politiske system. Han så imidlertid klart at det lå en demokratisk utfordring i dets virkemåte fordi de etter hvert kunne komme til å dominere politikken. Samtidig mente Weber at det representative demokrati var den styreformens som kunne framskaffe politisk lederskap med tilstrekkelig kompetanse til å styre byråkratiet.
- 8 Deliberativt kommer her av verbet «å deliberere» som kan oversettes med å veie for og imot, drøfte, rådslå.
- 9 Grunnen til at MD ikke ønsket å delta var angivelig at en del av spørsmålene var av en slik karakter at departementets integritet kunne bli skadelidende om analyser basert på dette kom ut. Vi tilbød MD å fjerne de spørsmålene de så som problematiske i de skjemaene som ble sendt til dem, men de var likevel ikke villige til å la sine ansatte delta i undersøkelsen.

Referanser

- Arnesen, T. (2009). Reven lyver, reven lyver! Om naturen, forvaltningen og frykten for det lokale. *Tidsskrift for samfunnsviterne*, 2009 (2), 6–8.
- Bache, I. og M.V. Flinders (2004). *Multi-level governance*. Oxford: Oxford University Press.
- Bay-Larsen, I. (2009): The conservationists' concerns: on national administration response to integrated use and protection planning. *Local Environment: The International Journal of Justice and Sustainability*, 15 (4), 357–371.
- Bekkers, V. (2007). *Governance and the democratic deficit: Assessing the democratic legitimacy of governance practices*. Burlington, VT: Ashgate Publications.
- Bjørklund, T. og O. Hellevik (2006). De grønne stridsspørsmål i norsk politikk. *Politica*, 1988 (4), 414–431.
- Convention on Biological Diversity (CBD) (1998). Report of the Workshop on the Ecosystem Approach. Report. Lilongwe, Malawi: CBD.
- Daugstad, K., B.P. Kaltenborn og O.I. Vistad (2000). Vern – planer og prosesser: Identifisering av kunnskapsstatus og -behov. Notat nr. 3/2000. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Daugstad, K., H. Svarstad og O.I. Vistad (2006). A case of conflicts in conservation: Two trenches or a three-dimensional complexity? *Landscape Research*, 31 (1), 1–19.
- DeBardeleben, J. og A. Hurrelmann (2007). *Democratic dilemmas of multilevel governance: Legitimacy, representation and accountability in the European Union*. Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- du Gay, P. (red.) (2005). *The values of bureaucracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Eckerberg, K. og M. Joas (2004). Multi-level environmental governance: A concept under stress? *Local Environment*, 9 (5), 405–412.
- Falleth, E.I. og S. Hovik (2008). *Lokal forvaltning av store verneområder: Erfaringer fra fire forsøk*. Oslo: NIBR.
- Hagtvet, B. og G. Apenes (1981). *Den vanskelige ulydigheten: Om sivil ulydighet som aksjonsform i parlamentariske demokratier*. Oslo: Pax.
- Held, D. (2006). *Models of democracy*. Cambridge: Polity.
- Hovik, S. og S.I. Vabo (2005). Norwegian local councils as democratic meta-governors? A study of networks established to manage cross-border natural resources. *Scandinavian Political Studies*, 28 (3), 257–275.
- Manin, B., E. Stein og J. Mansbridge (1987). On legitimacy and political deliberation. *Political Theory*, 15 (3), 338–368.
- Newman, J. (2005). *Remaking governance: Peoples, politics and the public sphere*. Bris-

- tol: Policy Press.
- NOU (1980:23) *Naturvern i Norge*. Oslo: Miljøverndepartementet.
- Raitio, K. (2008). Konflikten mellom rennæring och skogsbruk i Enare. I C. Sandström, S. Hovik og E.I. Falleth (red.) *Omstridd natur: Trender & utmaningar i nordisk naturförvaltning*. s 227-268. Umeå: Boréa bokförlag.
- Reitan, M. (2004). Politicisation and professional expertise in the policy of nature conservation. *Local Environment*, 9 (5), 437–450.
- Røiseland, A. og S.I. Vabo (2008). Governance på norsk. Samstyring som empirisk og analytisk fenomen. *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift*, 2008, (1-2), 86–107.
- Sager, T. (1992). Why plan? A multi-rationality foundation for planning. *Scandinavian Housing & Planning Research*, 9, (3), 129–147.
- Sandström, C., S. Hovik og E.I. Falleth (2008). *Omstridd natur: Trender & utmaningar i nordisk naturförvaltning*. Umeå: Boréa bokförlag.
- Schumpeter, J.A. (1987). *Capitalism, socialism and democracy*. London: Unwin Paperbacks.
- Skjeggedal, T. (2007). Verneplanprosesser – reelle konflikter eller institusjonelle forviklinger? *Utmark – tidsskrift for utmarksforskning*, 2007, (1), 1-12.
- Skjeggedal, T. (2010). *Frivillig vern av skog: Evaluering av arbeidsformen*. Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning.
- Sonnenfeld, D.A. og A.P.J. Mol (2002). Globalization and the transformation of environmental governance. An introduction. *American Behavioral Scientist*, 45 (9), 1318–1339.
- Sørensen, E. og J. Torfing (2005). *Netværksstyring: Fra government til governance*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- St.prp. nr. 65 (2002–2003) *Tilleggsbevilgninger og omprioriteringer i statsbudsjettet medregnet folketrygden 2003*. Oslo: Finansdepartementet.
- Terry, L.D. (1995). *Leadership of public bureaucracies: The administrator as conservator*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Weber, M. (1971). *Makt og byråkrati: Essays om politikk og klasse, samfunnsforskning og verdier*. Oslo: Gyldendal.
- Weber, M. (1978). *Economy and society: An outline of interpretive sociology*. Berkeley: University of California Press.

10

Foto: Sidsel Andersen

Katrina Rønningen og Arild Blekesaune

Redd for rovdyr? Jakten på rovdyrkonfliktens materielle virkelighet

Redd for rovdyr? Jakten på rovdyrkonfliktens materielle virkelighet¹

Bakgrunn – den norske rovdyrdebatten

«De fire stores» antall øker i den fennoskandiske² regionen: Bjørn, ulv, gaupe og jerv har økt betydelig, etter at ulv og bjørn lenge var sett som utryddet i Norge. I tillegg er bestanden av kongeørn blitt solid. Vi vil i denne artikkelen se nærmere på innholdet i en del av konfliktene knyttet til de fire store, spesielt bjørn og ulv. Stortingsmeldingen *Rovvilt i norsk natur* (St.meld. nr. 15, 2003–2004) satte en to-delt målsetting, det såkalte rovviltforliket: Norges internasjonale forpliktelser etter Bern-konvensjonen om levedyktige bestander av rovdyr³ skal skje på en måte som skal sikre *både* rovviltbestandenes overlevelse målt ut fra visse bestandsmål og næringsdrift basert på beitebruk i utmarksområder med rovvilt. Utnytting av utmarks- og fjellbeiter er ansett som en viktig basis for husdyrhold i et land med svært begrensede innmarksarealer. Økt lokalt selvstyre i rovdyrpolitikken og en differensiert forvaltning av rovdyra ut fra en soneinndeling, var viktige elementer i dette forliket. Åtte regionale rovviltnemnder ble etablert. Disse kan fatte vedtak om kvotejakt, lisensjakt og skadefelling, med Direktoratet for naturforvaltning som klageinstans. Omstillingsmidler og midler til forebyggende og konfliktreduserende tiltak ble innført (St.meld. nr. 15, 2003–2004).⁴

Den norske rovdyrdebatten omhandler langt mer enn tap av husdyr og forholdet til landbruket, men dette er selvsagt et sentralt element. Om lag 2,3 millioner registrerte sauer og lam er ute på beite i Norge, hvorav rundt 1,9 millioner er på utmarksbeite. Rundt 120 000 forsvinner årlig. Nær 34 500 av disse ble i 2009 antatt rovdyrdrept, og det ble utbetalt om lag 75 millioner kroner i erstatning. I 2010 var tallene noe lavere – i underkant 32.000 erstattet for under 71 millioner (Nasjonalt beiteprosjekt 2009, Direktoratet for naturforvaltning, 2010, SLF 2010). De resterende dør på grunn av sykdom, giftige planter, ryggvelt og ulykker, løshunder, rev og tjuvjakt av ukjent omfang.

Dagens system gir økonomisk kompensasjon ved tap av husdyr til rovdyr, men motiverer ikke økonomisk til å redusere tapstallene. WWF mener vi bør ha et erstatningssystem som gir sterkere økonomiske insentiver for å redusere rovdyrtap. Flere forebyggende tiltak har blitt prøvd ut og vist seg å fungere bra mot rovdyrangrep. WWF mener at de gode eksemplene må være veiviserne i den framtidige rovdyrforvaltningen. (WWF.no)

Et nettsted med en annen inngang til rovdyrproblematikk melder at: «Utrydningstruet jerv yngler i bøtter og spann. På tross av flere år med store uttak vokser bestanden kraftig. Stortingets mål er 39, men hittil i år er det registrert 65 ynglinger.» (Rovdyr.org 2010).

Norsk landbruk inkluderer jordbruk, skogbruk og reindrift. For reindriftsåret 2008–2009 gikk det tapt anslagsvis 80 000 rein av ulike årsaker, som rovdyr, påkjørsler av tog, sykdom og lignende. Av disse har reieneierne søkt om erstatning for ca. 65 000 dyr, mens det ble kompensert for 20 000 rein drept av rovdyr. Erstatningene økte med rundt 40 prosent fra 2008 til 2009 på grunn av flere dokumenterte rovdyrskader. Halvparten av dokumenterte skader på rein skyldtes gaupe (Rovviltportalen 2010a). I de mest utsatte sørsamiske områdene er reinkalvtapene anslått til opp til 70 prosent.

I tillegg drepes flere hunder hvert år av rovdyr, de fleste i forbindelse med jakt, men noen blir også tatt på gårdsplassen, det vil si «rett utfor stuedøra» (Rovdyr.org 2004). Risiko for tap av jakthunder og reduserte bestander av vilt fører også til at jegere trekker seg ut av en del områder, og dermed tapes inntekter fra jaktbasert bygdeturisme, en type næringsutvikling myndighetene de seinere åra sterkt har oppmuntret til for å erstatte minkende inntekter i landbruket (Rønningen mfl. 2001, Flø 2008, *Nationen* 2009).

Det er pekt på at lokalsamfunn opplever utrygghet og redusert livskvalitet ved å ha rovdyr nær bebyggelse. Det får konsekvenser for bruken av utmarka til lek, rekreasjon, bærplukking og også for hundehold (Mangerud mfl. 2009, Halden kommune 2010, Stortinget 2010). Jakt med løs halsende hund er den essensielle jaktformen – for ikke å si livsstilen – for enkelte, og da er det åpenbart at livet endrer seg når en bokstavelig talt får rovdyra inn på kroppen. Samtidig viser en rekke studier at de fleste aksepterer og ønsker at Norge skal ha de fire store rovdyra, også folk i distriktene. En studie av Figari og Skogen (2008) om hvordan rovdyr oppfattes og framstilles, viser også at mange føler dyp beundring og respekt for dem. Det er derfor ikke snakk om et endimensjonalt rovdyrhat. Folk bosatt på bygda, gjerne tilhørende en middelklasse i offentlige stillinger, kan ofte ha positive holdninger til rovdyr, men de er gjerne forsiktige

med å uttrykke disse, delvis i solidaritet, delvis fordi det kan være upopulært i lokalsamfunnet. En kan selvsagt også være for store rovdyrbestander, men likevel kjenne frykt for ulv og bjørn.

Noen sentrale arbeider (Skogen og Kränge 2003, Kränge og Skogen 2007) konkluderer med at rovdyra, og da særlig ulven, blir et *symbol* for mye av det som oppleves som en pågående marginalisering av Bygde-Norge, med fraflytting og primærnæringene i kraftig tilbakegang, og der bygdenes status både sosialt, politisk og økonomisk svekkes. Rovdyra representerer en urbanbasert forvaltning, politikk og verdier som truer livsstil og livskvalitet i bygdene.

Flere studier av holdninger til rovdyr kopler rovdyrmotstand med lav grad av kulturell kapital, definert som kunnskap: ferdigheter, utdanning og ellers fordeler en person har som gir høyere status i et samfunn (Bourdieu 1986). I måling av kulturell kapital har en også undersøkt hvilken betydning som tillegges legkunnskap vs. vitenskapelig baserte anslag over rovdyrbestander (Bjerke mfl. 2003). Linnell og Bjerke (2002) påpeker at personer og grupper som opplever at de har liten innflytelse, lettere føler avmakt og får en forsterket opplevelse av frykt og motstand mot, i dette tilfellet, ulv. Kan en styrke folks opplevelse av kontroll over en potensiell trussel, reduseres frykten (Linnell og Bjerke 2002:99). Samtidig kan en felles ytre fiende styrke internt samhold og fellesskapsfølelse, og også å styrke statusen til lokal erfaringsbasert kunnskap og øke motstanden mot hegemonisk vitenskapelig basert kunnskap (Linnell og Bjerke 2002). Avmaktfølelse kan medvirke til det som omtales som kulturell motstand (se Skogen og Kränge 2010), som i siste instans kan gi seg uttrykk i illegal avlving av rovdyr.

Et viktig budskap fra myndigheter, forvaltning og forskere har vært at dersom folk får tilstrekkelig og korrekt informasjon om rovdyras naturlige oppførsel, vil de endre sine negative holdninger og overkomme frykten (St.meld. nr. 35, 1996–1997, St.meld. nr. 15, 2003–2004, Brainerd og Bjerke 2003).

Med de stadig oppdaterte bestandsdataene har de naturvitenskapelig baserte estimatene nærmet seg lokale bestandsestimater. Om det skyldes at de erfaringsbaserte estimatene var mer riktige i utgangspunktet, eller snarere at bestandene har vokst så sterkt at lokale estimater har *blitt* riktige, skal ikke vi fastslå, men det fanger vår interesse for å se nærmere på sammenhengen mellom geografi, kulturell kapital og holdninger.

Rovdyrkonflikten er kanskje det tydeligste uttrykket for det som kan omtales som urban–rurale konflikter eller brytninger i Norge i dag. I debatten er det dannet et bilde av rovdyrkonflikten som et motsetningsforhold mellom urbane og rurale holdninger, og forklaringsmodellene er mye knyttet til *kulturelle for-*

bold, der økt informasjon og kunnskap til berørte grupper i bygdene kan bygge ned konfliktene. Vi vil imidlertid anta at geografi – her sett som fysisk nærhet til rovdyra og praktiske følger av deres tilstedeværelse – er et viktig element i rovdyrkonfliktens materielle kjerne eller virkelighet. Men da er det også nærliggende å spørre om (mangel på) kulturell kapital og liten tillit til forskningsbasert kunnskap er en funksjon av geografi og/eller avstand til storby, og hva slags implikasjoner det i så fall kan ha.

Vi benytter oss av Bourdieus kapitalbegrep for å analysere holdninger til rovdyr. Videre vil vi også bringe inn økofilosof Arne Næss' generelle, abstrakte norm som sier at det spesifikke potensialet til alt levende skal kunne realiseres, og at ingen eksistens kan ha prioritet framfor andre. Prinsippet er at «maksimal realisering av potensial innebærer maksimal diversitet» (Næss 1979:233). Kan dette prinsippet gi noen veiledning for anbefalinger for norsk rovdyrforvaltning? Men først skal vi se litt nærmere på bestander, bestandsmål og forvaltning, som er kjernesporsmål i rovdyrdebatten.

Bestander, bestandsmål og forvaltning

Rødlista er en nasjonal oversikt over truede plante- og dyrearter, i tillegg finnes en global rødliste. Kategoriene som i hovedsak benyttes er «kritisk truet», «sterkt truet», «sårbar», «nær truet» og «datamangel» (se www.miljøstatus.no). For å oppnå bærekraftige bestander er det satt bestandsmål, det vil si mål for årlige antall ynglinger.

Bestandsmålene er per juli 2010 nådd for gaupe og jerv, med årlige ynglinger godt over bestandsmålene (minst 81 ynglinger av gaupe og 66 av jerv – bestandsmålene er satt til henholdsvis 65 og 39) (Brøseth mfl. 2010a, Brøseth mfl. 2010b). Tilsvarende for ulv ble målet om tre norske valpekull oppnådd. For bjørn er det anslått tre–fem ynglinger på norsk jord, mens målet er satt til 15. Ulven er den eneste av de store rovdyra som er klassifisert som kritisk truet i Skandinavia. Illegal avliving er i dag viktigste trussel, på sikt forventes innavl som største trussel (Liberg et al 2008, Wabakken, 2010).

Den vitenskapelig anslåtte bestanden av ulv var satt til mellom 12 og 18 i 2008 (Wabakken mfl. 2008), og bjørnebestanden til om lag 129 (Bjervamoen mfl. 2008). I 2010 er estimatet for ulv med helnorsk tilhold 31–37, og bjørnebestanden 167. Dette illustrerer utviklingen godt: Bestandene øker, og estimatene og kunnskapen om dem forbedres med økt forskning, registrering og overvåking. Tallene er i utgangspunktet fortsatt ikke høye, men må sees i sammenheng med svenske tall; Sverige har over 3000 bjørn og om lag 150

ulver. I tillegg er det kontakt med finske og russiske dyr. Bjørn er nylig tatt ut av rødlista i Sverige. Rovdyra, og spesielt ulv og bjørn, lever i stor grad i grensetraktene, og må derfor sees som en norsk-svensk bestand. Noen av de største skadegjørerne er unge streifende hannbjørner som kan dekke over store strekninger. Med store tap av sau til bjørn, samtidig som ynglingsmålet langt fra er nådd, er det stilt spørsmål ved om antall ynglinger på norsk jord er det mest velegnede målet for en god rovdyrforvaltning. Forskningen på overvåkingen av rovdyr skjer i stor grad i samarbeid med Sverige, men forvaltningen skal være nasjonal. Grensebestander samforvaltes med Sverige, men kommer i tillegg til de nasjonale bestandsmålene som Norge har et selvstendig ansvar for. Forslag om generell felles rovdyrforvaltning med Sverige er avvist, og et viktig argument er at internasjonale avtaler skal sikre at alle land bidrar til å opprettholde naturverdier.

Noen av de forebyggende tiltakene for sau som WWF sikter til ovenfor, er gjerder, bruk av gjeterhunder og uttesting av elektronisk utstyr. Erfaringene med gjerder og hunder har så langt vært blandet. Det er enkelteksempler på at gjerdeordninger for husdyr kan fungere, men de forutsetter høye investeringer som så langt kun er mulig på prosjektbasis, ikke som en del av normal drift. Konsekvenser for andre interesser og rettigheter i utmarka av slike inngrep er et annet aspekt. Nye, utbedrede teknologiske løsninger har potensial, men er foreløpig på utprøvningsstadiet.

Fylkesmennene har fått midler til forebyggende og konfliktdependende tiltak overfor rovvilt. Et eksempel er «Å leve med rovdyr», et undervisningsopplegg som gir fakta om de store rovdyra, spesielt bjørn. Skoleklasser i kommunene som inngår i nasjonalparkene i Nord-Trøndelag, kan delta. Barna skal her bl.a. gjennom dramaøvelser trene på å møte bjørn (SNO 2009).

Internasjonal forskningslitteratur viser at konfliktdimensjonene knyttet til rovdyr har mange fellestrekk; typisk er tema som lokal vs. sentral kontroll og legkunnskap vs. ekspertkunnskap (O'Rourke 2000, Buller 2008). En viktig norsk strategi er å involvere lokale organisasjoner og jaktlag i innsamling av spor etter rovdyr (hår og avføring) for registreringsarbeid, noe som integrerer lokale aktører i den formelle kunnskapsproduksjonen og bidrar til en «mest mulig felles virkelighetsforståelse» (Norges Jeger- og Fiskerforbund 2009). Vi skal ikke her gå nærmere inn på lokal og regional organisering og forvaltning av rovvilt, fellingstillatelser osv., men det er klart at en mer lokal forankring kan ha positiv betydning for forvaltningens legitimitet lokalt. Økning i fellingstillatelser er sannsynligvis også positivt rent psykologisk, selv om de først og fremst gjenspeiler økningen i bestanden. Det er del av regjeringens politikk

for «alminneliggjøring av forvaltningen av rovvilt gjennom en økt regional deltagelse i beslutninger som berører lokalsamfunn, og gjennom en økt adgang til lisensjakt også på bjørn og ulv når bestandssituasjonen tilsier dette» (St.meld. nr. 15, 2003–2004:8).

Likevel er konfliktene åpenbart fortsatt der. Kjernepunkt i nylige innspill til Stortinget er bl.a. «aksept og anerkjennelse av at det å leve med rovvilt tett innpå seg medfører en belastning ved at livskvaliteten reduseres og rettigheter går tapt» (Stortinget 2010:4). Videre er det kommet krav om full erstatning for tapte rettigheter, nødvergerett som også inkluderer hund, nødvergerett også innenfor rovviltsoner, felles forvaltning med naboland og en mer «rettferdig» bruk av omstillingsmidler – idet omstillingsmidler utbetales til enkelte husdyrholdere, mens andre gir opp uten noen form for kompensasjon (Halden kommune 2010, Stortinget 2010).

St.meld. nr. 35 (1996–1997:vedlegg 6) fastslår at i juridisk forstand faller ikke beiterett i allmenning bort selv om den ikke praktiseres. Oppfatningen av at bruksretter og andre rettigheter går tapt, bygger i hovedsak på at rovdyras nærvær vanskeliggjør eller umuliggjør utøving av disse.

Holdninger til rovdyr – geografi, næring og/eller kulturell kapital?

Selv om gaupe og jerv står for en stor del av husdyrtapene, er det bjørn og ulv frykten først og fremst er forbundet med. En rekke studier har fokusert på ulv, som ofte er oppfattet som mest *farlig*. Bjørnen har en dobbeltrolle som godslig og blåbæretende bamse på den ene siden og slagbjørn på den andre, men det er likevel bjørnen som i Norden har stått for angrep på mennesker, også med dødelig utgang. Den skandinaviske brunbjørnen regnes som fredeligere enn sin amerikanske slektning. I perioden 1995–2008 ble 15 personer skadet og to drept av bjørn i Sverige, og to ble skadet av bjørn i Norge. I 75 prosent av tilfellene har ofrene hatt med seg hund i skogen, og i 90 prosent av tilfellene er det jegere som er blitt angrepet (*Jakt & Fiske* 2008). I tillegg ble en person drept i Finland i 1998. Dette er lave tall, og det påpekes ofte at Norges farligste dyr er veps og flått, som står for flere dødsfall og alvorlige sykdommer (Kristiansen 2003, *Nationen* 2008), samt at elgpåkjørsler og løshunder utgjør en betydelig risiko for folk og fe.

Rapporter og brosjyrer fra det Skandinaviske Bjørneprosjektet (Sahlén mfl. 2006), som for eksempel «Er bjørnen farlig?», informerer folk om at bare de følger et sett av forholdsregler, er bjørnen ikke farlig. Det understrekes at de fleste møter med bjørn faktisk ikke finner sted (ibid.; Rovviltportalen 2010b)

for bjørnen unngår mennesker og flykter før vi oppdager den. Så lenge en ikke nærmer seg binner med unger, ikke har hunder løse og ikke jakter, er bjørnen ikke farlig. En kan oppsummere nettdebatter fra den rovdyrskreptiske siden som at bjørnen er ikke farlig om du heter Lars Monsen eller er bjørneforsker, underforstått at begge har gevær eller bedøvelsesskudd, og årelang trening med hundrevis av bjørnemøter bak seg. Imidlertid brukes videoer, også lagt ut på nettet, for trening i å møte bjørners skinnangrep ut fra en hovedtanke om at hvordan vi forholder oss til og omgås rovdyr kan læres.

Vår analyse er basert i hovedsak på norsk faglitteratur og en gjennomgang av surveymateriale om nordmenns holdninger til de fire store rovdyra, og er supplert med fire kvalitative intervju. Intervjuobjektene er en representant for Folkeaksjonen ny rovdyrpolitikk, en økofilosof og tidligere småbruker, en representant for rovdyrforvaltningen ved Direktoratet for naturforvaltning og en landbruksforsker. Disse ble valgt ut fordi de representerer ulike innganger til tematikken.

Surveydata og metoder

Datagrunnlaget for analysene av nordmenns holdninger til rovdyr er hentet fra spørreundersøkelsene Norsk Monitor 2005, 2007 og 2009, gjennomført av Synovate Norge. Disse tre utvalgene skal være representative for den norske befolkningen i alderen 15 år og eldre (Hellevik 2008), og de totale utvalgene var på 3849 i 2005, 3909 i 2007 og 3597 i 2009.

De avhengige variablene i analysen er basert på spørsmålet «Hva synes du om at bjørn, jerv, gaupe og ulv finnes i Norge?». Spørsmålet kan virke naivt, men koplet til en rekke andre spørsmål, får vi interessante mønstre. De opprinnelige svarkategoriene var «Liker det meget godt», «Liker det nokså godt», «Nøytral», «Liker det nokså dårlig» og «Liker det meget dårlig». I analysen har vi kodet disse svaralternativene fra 1 for de som har krysset av at de liker hvert av rovdyrartene meget dårlig, og opp til 5 for de som har krysset av for at de liker hver rovdyrart meget godt. I tillegg har vi kodet noen få informanter med manglende svar på dette spørsmålet til kategori 3 (nøytral).

Ved hjelp av lineære regresjonsmodeller forsøker vi å forklare hvordan holdningene til hver enkelt rovdyrart varierer etter ulike individuelle og kollektive karakteristika blant informantene som har bidratt til Norsk Monitor. For disse regresjonsmodellene har vi kodet *kjønn* som en dummyvariabel, der koeffisienten viser kvinners gjennomsnittlige holdning til hver enkelt rovviltart sett i forhold til tilsvarende gjennomsnitt blant menn. Alder og utdanning er andre viktige karakteristika. Ut fra disse opplysningene

konstruerte vi en variabel som måler antall år med *fullført utdanning*, fra 7 til 16 år.

En rekke norske studier av holdninger til rovdyr har bygd på at motstand mot rovdyr i stor grad kan relateres til *kulturell kapital* (Strandbu og Skogen 2000, Bjerke mfl. 2003, Skogen og Thrane 2008). Kulturell kapital er i disse studiene ofte operasjonalisert som bokhyllometer med bøker i hjemmet, og tar utgangspunkt i Bourdieu (1986). Folks investering i bøker kan dermed være et godt operasjonelt mål på investeringer i egen kulturell kapital. Gjennom oppveksten får en også overført kulturell kapital fra foreldrene, ikke minst i form av holdninger, men også *smak*. Bourdieu opererer også med *sosial kapital*, definert som ressurser basert på gruppetilhørighet, forhold, nettverk og deres innflytelse og støtte og de aggregerte faktiske eller potensielle ressursene som er knyttet til disse nettverkene i form av mer eller mindre institusjonaliserte forhold, gjensidig kjennskap og anerkjennelse.

Vi ønsket å se om en noe videre definisjon av kulturell kapital enn den som er benyttet i tidligere studier, kunne være fruktbar. Samtidig som utdanningsnivået generelt er lavere i distriktene, kan kulturlivet være svært aktivt. Kritikken mot et slikt forsøk er selvsagt at kulturell kapital nettopp skal måle og beskrive forskjeller i noen faktorer som bidrar til makt og innflytelse. Vi har likevel valgt å forsøke å nyansere noe mer, og variabelen *kulturell bakgrunn* i vår undersøkelse er basert på spørsmålet «Jeg vokste opp i et hjem med mange bøker, musikk, kunst og andre kulturelle interesser». Her kunne respondentene svare «helt uenig» (1), «delvis uenig» (2), «umulig å svare» (3), «delvis enig» (4), eller «helt enig» (5). Etter vårt syn gir dette spørsmålet en mer valid og reliabel måling av begrepet kulturell kapital.

Vi har også tatt med to variabler som skal identifisere grupper som har utmerket seg som særlig aktive i kritikken av norsk rovviltforvaltning med variablene *bor på gårdbruk*, som identifiserer de som har svart ja på spørsmålet «Bor du på gård i dag?», og variabelen *jeger*, som identifiserer de som oppgir at de har vært på jakt i løpet av det siste året.

I tillegg til disse individuelle egenskapene har vi inkludert variabler på kommunenivå for å måle i hvilken grad informantenes økonomiske, sosiale og kulturelle miljø påvirker deres holdninger til rovvilt. Statistisk sentralbyrå har klassifisert de 430 norske kommunene i en syv-trinns indeks som går fra verdien 1 for de mest landlige kommunene og opp til verdien 7 for de mest urbane kommunene (SSB 1994). I tillegg til denne sentralitetsindeksen for kommunene der respondentene bor nå, har vi også laget en tilsvarende syv-trinns indeks som måler sentraliteten i den kommunen der de vokste opp. Respondentene som vokste opp utenfor Norge,

er kodet 0 på denne variabelen, og disse respondentene identifiseres med verdien 1 på en annen dummyvariabel som vi har kalt *vekste opp i utlandet*. Denne variabelen er teknisk begrunnet, og gjør at de som er født i utlandet, ikke påvirker koeffisienten for sentralitet i oppvekstkommunen. Samtidig er det interessant å ha med en slik variabel idet vi har en befolkningsvekst og -sammensetning som påvirkes av innvandring. Vi har også inkludert en dummyvariabel som er kodet med verdien 1 dersom respondenten bor i en av de 95 kommunene med én eller flere sau registrert som drept av bjørn i perioden 1995–2005 (Blekesaune og Rønningen 2010). Variabelen for årene 2007 og 2009 angir endringene i holdninger mellom de ulike undersøkelsene, og er kodet med verdien 0 for den første undersøkelsen i 2005.

Resultater

Svarfordelingene for hver enkelt rovdyrart er presentert i tabell 1.

Tabell 1 Hva synes du om at det finnes bjørn, jerv, gaupe og ulv i Norge? Prosent.

	Bjørn	Jerv	Gaupe	Ulv
1 Liker det meget dårlig	7	6	5	11
2 Liker det nokså dårlig	11	10	8	12
3 Nøytral	27	30	28	24
4 Liker det nokså godt	19	19	20	18
5 Liker det meget godt	36	35	39	35
Totalt	100	100	101	101
(N =)	(11208)	(11147)	(11147)	(11141)

Tabell 1 viser at litt over halvparten av befolkningen er positive til at vi har bjørn, jerv, gaupe og ulv i Norge, og at over en tredjedel er meget positive til disse fire rovdyrartene. Her er det små forskjeller mellom de ulike artene når det gjelder aksept av å ha dem i norsk natur, men det er en svak tendens til at motstandere mot ulv utgjør en litt større gruppe enn motstandere mot de andre tre artene.

Tabell 2 viser hvordan holdningene til bjørn, jerv, gaupe og ulv i Norge varierer etter ulike individuelle og kollektive karakteristika av respondentene fra verdiundersøkelsen Norsk Monitor fra 2005, 2007 og 2009. Tabellen er estimert med en lineær regresjonsmodell for hver av de fire rovdyrartene bjørn, jerv, gaupe og ulv, og den er estimert med minste kvadraters metode i Stata 11, med designvekter generert av Synovate Norge. I denne tabellen presenterer vi kun de ustandardiserte betakoeffisientene (B). Koeffisienten er merket med en stjerne (*) hvis den er statistisk signifikant på 5 prosent-nivå, og med to stjerner

dersom koeffisienten er statistisk signifikant på 1 prosent-nivå, som kan tolkes som at effekten er enda klarere enn om det bare er én stjerne.

Tabell 2 Syn på bjørn, jerv, gaupe og ulv i Norge etter individuelle og kollektive karakteristika. Regresjonsmodell med sammenslåtte data fra 2005, 2007 og 2009. Ustandardiserte B-koeffisienter med signifikansnivå.

	Bjørn	Jerv	Gaupe	Ulv
Kjønn (kvinner = 1 / menn = 0)	-0,23**	-0,19**	-0,26**	-0,20**
Alder	-0,02**	-0,02**	-0,02**	-0,03**
Sentralitet (indeks fra rural = 1 til urban = 7)	0,04**	0,05**	0,04**	0,04**
Oppvekstkommunens sentralitet (rural = 1 tilurban = 7 + oppvokst i utlandet = 0)	0,05**	0,04**	0,04**	0,05**
Oppvekstland (utlandet = 1 / Norge = 0)	0,57**	0,48**	0,47**	0,57**
Familieinntekt (i ni rangerte inntektsgrupper)	0,03**	0,02**	0,03**	0,04**
Kulturell bakgrunn (lav = 1 til høy = 5)	0,06**	0,03**	0,05**	0,06**
Utdanningslengde (antall år fullført utdanning)	0,06**	0,06**	0,06**	0,06**
Bor på gårdsbruk (ja = 1 / nei = 0)	-0,54**	-0,51**	-0,54**	-0,64**
Jeger (ja = 1 / nei = 0)	-0,04	-0,02	-0,06	-0,12**
Berørt (sau drept av bjørn 1995–2005 = 1 / andre = 0)	-0,12**	-0,09**	-0,09**	-0,12**
År 2007 (2007 = 1 / 2005 = 0)	-0,08**	-0,07**	-0,06*	-0,01
År 2009 (2009 = 1 / 2005 = 0)	0,03	0,03	0,02	0,07*
Konstant	3,22**	3,06**	3,31**	3,26**
(N =)	10367	10316	10316	10312
R2	0,21	0,21	0,22	0,21

* signifikant på 5%-nivå, ** signifikant på 1%-nivå

Tabell 2 viser at holdningene til de fire rovdyrartene varierer etter de samme kjennetegnene for både bjørn, jerv, gaupe og ulv, og at forskjellene i holdninger stor sett følger samme mønster som vi kan finne i andre undersøkelser. Kvinner er mer skeptiske til rovdyr enn menn, og eldre er mer skeptiske enn yngre. Folk bosatt i sentrale strøk, er tydelig mer positive til de fire rovdyrartene enn de som bor i lite sentrale strøk. Her ser vi også at oppvekststed slår inn, ved

at sentraliteten i oppvekstkommunen har en selvstendig effekt på holdninger til rovdyr uavhengig av hvor informantene bor i dag. Det vil si at informanter som er bosatt i by, men oppvokst i rurale strøk, har mer negative holdninger til rovdyr enn de som er oppvokst i byen.

Familienes inntekter har også signifikant effekt på holdningene til alle de fire rovdyrartene på den måten at personer fra familier med høy inntekt er mer positive enn de som kommer fra lavinntektsfamilier. Effekten av utdanning er som ventet positivt relatert til holdninger til alle fire rovdyrarter, og viser at respondentene med høyere utdanning er mer positive til både bjørn, jerv, gaupe og ulv enn respondenter med lavere utdanningsnivå. Vi ser også en tilsvarende sterk positiv effekt av informantenes beskrivelse av sin kulturelle bakgrunn. De positive effektene av både utdanning og kulturell bakgrunn viser at det er en sterk og positiv sammenheng mellom kulturell kapital og aksept av rovdyr. Videre ser vi en sterk, men negativ, effekt av dummyen som identifiserer de informantene som bor på gårdsbruk, og det viser at disse respondentene er mye mer negative til alle de fire rovdyrartene enn de som ikke bor på gårdsbruk. De som har vært på jakt i løpet av det siste året, er mer negative til ulv enn de som ikke jakter. På den annen side er det ingen forskjeller i aksept av bjørn, jerv og gaupe mellom jegere og de som ikke driver jakt. Respondentene som bor i kommuner der det er påvist at bjørn har drept sau i perioden mellom 1995 og 2005, er mer negative til alle de fire rovdyrartene enn de som bor i kommuner som ikke er berørt av sauedrap. Årstallsdummyene i tabell 2 viser at det var en økt skepsis til både bjørn, jerv og gaupe mellom 2005 og 2007, men at holdningene i 2009 var tilbake på omtrent samme nivå som i 2005.

Bygdene – kulturell overlevelse eller habitat for ville, truede arter?

I Regjeringens politiske plattform for 2009-2013 (Regjeringen 2009) ligger et klart mål om fortsatt å «sikre et landbruk med en variert bruksstruktur over hele landet gjennom en klar distriktsprofil, og videreføre styrking av det grasbaserte husdyrholdet (s.22)». Norge har til tross for en sterk nedlegging av bruk og omstrukturering i landbruket fortsatt en småskala landbruksstruktur og et levende kulturlandskap med gårder i drift over store deler av landet. Husdyrholdet, spesielt saueholdet, er fortsatt i stor grad avhengig av og basert på utmarksressursene. Med begrensede innmarksressurser oppfattes det ofte som meningsløst å beite innmarka, mens utnytting av utmarksbeite argumenteres for som en fornuftig og miljøvennlig ressursutnytting. Norsk sauenæring er i stor grad «halvøkologisk»⁵.

Landbruket har i en hundreårsperiode med mer eller mindre fravær av rovdyr vent seg av med denne risikofaktoren i driftsvurderinger. Vanlig kritikk fra miljøhold er at saueholdet har ekspandert inn i områder det ikke var vanlig før, at moderne høytstående saueraser er mindre egnet i utmark og har dårligere flokkinstinkt enn tradisjonelle raser, og at gjeting har mindre omfang enn før.

For husdyrholdere er både den praktiske og økonomiske og ikke minst den psykiske belastningen det er å lete opp døde og skadde dyr en viktig årsak til at mange trekker seg ut av næringen. Mangel på alternativer, og ofte et sterkt ønske om å fortsette som (saue)bonde og å bli værende på eiendommen og i distriktet, fører likevel til at en del velger å holde ut i noe som kan fortone seg som en politisk utmattelseskamp.

Norsk Monitors undersøkelse hvert andre år av det norske folks holdninger til en rekke tema viser stor oppslutning om norsk landbruk og det kulturlandskapet det produserer, og at en ønsker å opprettholde det økonomiske støttenivået (Norsk Monitor 2005, 2007, 2009). Likevel kan det se ut til at distriktenes og landbrukets posisjon svekkes. En gjennomgang av mediens rovdyrdebatter på nettet viser en betydelig andel innlegg som framstiller bønder som oversubsidierte rovdyrhatere, og/eller som mottar støtte for rovdyrdrepte husdyr de ikke bryr seg om å gjete (for eksempel VG Debatt 2009).

Rovdyrdebatten er som flere har vært inne på, ikke først og fremst en konflikt om rovdyr per se, men over ulike perspektiver på hva det nordiske bygdelandskapet skal være: en ramme for sosial reproduksjon av kulturelle verdier og kulturell overlevelse, eller en forståelse av landskapet som habitat for truede arter (Sjölander-Lindqvist 2008:71).

I Skandinavia er den første forståelsen fortsatt viktig for store grupper, som forholder seg til begrepet «utmark», ikke «villmark», som en arena for bruk og høsting: beite, fôr høsting, jakt, fiske, bærplukking og annen rekreasjonsbruk. Dette må også sees i forhold til rettighetssystemer knyttet til lokale bruksretter og allemannsretten. Debatten reflekterer også forholdet – og maktforholdet – mellom «vill natur» og kulturavhengig biologisk mangfold. Kulturarven, kulturlandskapet og seminaturlig biologisk mangfold, knyttet til lavintensive driftsformer som beite og slått, er sterkt truet av nedgang i bruken og økt gjenroing. Det gjelder blant annet en rekke plantearter på rødlista (Olsson mfl. 2004, Bryn 2008). For eksempel er fjellprimulaen en rødlisteart som er avhengig av at det beites i utmark, men den har liten støyfaktor i debatten. Når det gjelder forholdet mellom vill og tam, er et interessant element i debatten at med den intensive forvaltningen, forskningen og overvåkingen, der spesielt mange ulver etter hvert har både navn, nummer og klave (GPS-sender e.l.), blir

også disse en «domestisert» art. En oppfatning blant både rovdyrskptikere og -tilhengere er at dette er unaturlig og reduserer rovdyras naturlighet/villhet (Figari og Skogen 2008). Det støttes også delvis av informanten fra rovdyrforvaltningen (Direktoratet for naturforvaltning), som understreker at det er forskningen som først og fremst ønsker denne merkingen.

Informanten fra Folkeaksjonen ny rovdyrpolitikk understreker betydningen av hvordan Distrikts-Norge representeres – som vill natur og nasjonalparker, eller som bygder der folk lever og arbeider.

Et annet aspekt ble trukket fram i intervjuet med økofilosof Sigmund Kvaløy Setreng. Hans argument er at Norge har et større moralsk ansvar for å ta vare på matjorda og produksjonskapasiteten som norske småbruk representerer, enn å ta vare på rovdyr. Spesielt i en kontekst av klimaendringer og en forventet matvarekrise må Norge ta vare på matjorda si som i internasjonal sammenligning har svært høy kvalitet, med intakt toppjord på grunn av mindre intensive driftsformer, argumenterer Setreng. Han samarbeidet i en periode tett med Arne Næss, som kom til en motsatt konklusjon. Næss' (1979) norm sier at det spesifikke potensialet til alt levende skal kunne realiseres, og at ingen eksistens kan ha prioritet framfor andre: «Maksimal realisering av potensial innebærer maksimal diversitet.» (Næss 1979:233). Han pekte også på at generelt anerkjenner de fleste bygdefolk rovdyr eksistensrett. I en annen artikkel følger Næss og Mysterud (1987) langt på vei Setrengs argument om at småskala norske landbrukssystemer representerer verdifulle livsformer det er verdt å ta vare på. De konkluderer likevel med at Norges internasjonale forpliktelser og risikoen for å miste internasjonal legitimitet som en pådriver for miljøsaker, og det faktum at Norge er en rik nasjon, tilsier at en sterk rovdyrpolitikk bør prioriteres.

Landbruksforskeren som ble intervjuet, omtaler husdyrtapene som en «orkestret nasjonal tragedie, som verken er etisk eller politisk forsvarlig eller i et langsiktig perspektiv fornuftig for nasjonen». Vedkommende avviser at samforvaltning er realistisk, og påpeker behovet for en klar soneinndeling av landet for henholdsvis husdyrhold, samisk reindrift og rovdyr. I rovdyrsonen må staten betale for det som i praksis er eksproprierte rettigheter i utmarka ved at en har sluppet rovdyra til. I husdyrsonene forutsettes effektivt uttak av rovdyr.

Det naturvitenskapelig baserte forvaltningssystemet som ligger til grunn for rovdyrpolitikken, har møtt sterk kritikk; motsatt har lokalt baserte estimat og oppfatninger blitt framstilt som overdrevne. Ikke minst har anslåtte tap til rovdyr blitt trukket i tvil og også latterliggjort. Samtidig ser vi at de stadig oppgraderte bestandsestimatene til dels gir lokalbefolkningen rett når de har hevdet

at rovdyrbestandene må være høyere enn tidligere anslått. Kristina J. Eira i Reindriftssamenes Landsforbund sier i et intervju i *Nasjonen* (2010b):

Scandlynx⁶ viser at enkelte gauper kan ta opptil en rein per dag. Kunnskapen vi har nå bekrefter at reineiernes observasjoner er nærmere realitetene, og at det er myndighetene som opererer med feilaktige tall. Rovviltmyndighetene må erkjenne dette for å gjenopprette tilliten. Vi vil ha en unnskyldning fra staten for den mistenkeligjøring som er sådd over lang tid og som har vært en hard belastning både menneskelig og økonomisk.

Todelt målsetting og maksimal realisering av mangfold?

Det faktum at Norge stadig urbaniseres, gjennom flytting fra distriktene og inn til de større byene og ved at færre blir igjen i primærnæringene, kan bidra til endrede rovdyrholdninger, også i distriktene. Vår analyse av data fra 2009 viser at forskjellen mellom by og land innenfor ungdomsgruppa har blitt mindre enn det vi har funnet i tidligere analyser av data (Blekesaune og Rønningen 2010). Det kan skyldes at det nå har gått en tid siden mediaomtalen av de to bjørnedrepte svenskene som åpenbart bidro til et kraftig utslag i form av økt rovdyrskepsis.

På bakgrunn av de økte husdyrtapene til rovdyr, og ut fra biologistudier som konkluderer med at når rovdyrbestandene er kommet på et visst nivå, vil det å fjerne enkelt skadegjørere ha liten betydning for det totale tapet (Odden og Linnell, 2010, Odden et al, 2010), vil vi si oss langt på vei enige med dem som hevder at samforvaltning mellom husdyr og rovdyr er vanskelig, om ikke umulig. Kunnskapsbasert forvaltning er et viktig prinsipp, samtidig presser nå behovet for en politisk avklaring seg fram.

Næss (1979) og Næss og Mysterud (1987) konkluderte med at når det gjelder maksimal realisering av mangfold og internasjonal miljølegitimitet, bør Norge prioritere en sterk rovdyrforvaltning, dvs. vektlegging av høye bestander. Med den sterke veksten i bestandene av rovdyr og nedlegging i landbruket og distriktsfraflytting etter 1980-tallet, kan en spørre seg om de ville ha nådd samme konklusjon i dag. Legitimitetsspørsmålet er imidlertid uhyre viktig. Næss og Mysterud berørte ikke den samiske dimensjonen med hensyn til maksimal realisering av mangfold. Reindriften utgjør det materielle grunnlaget for mye av den samiske kulturen, og er dermed en sentral samisk kulturell og sosial markør (St.meld. nr. 28, 2007–2008). Den er omfattet av ILO-konvensjonen (Indigenous and Tribal Peoples Convention) nr. 169 om urfolks rettigheter og FN-konvensjonen om sivile og politiske rettigheter. Om det skulle bli politisk gjennomslag for å gjøre noe drastisk med norsk sauehold i form av nedleg-

ging i store områder, så er spørsmålet hvilke implikasjoner det vil ha for rovdyrforvaltningen i spesielt sørsamiske områder, for reindrift og (sør)samisk kultur og livsform. Informanten fra rovdyrforvaltningen peker på at reinen er ute året rundt, og at tilsyn er vanskeligere enn for andre husdyr. Hyppigere og raskere bruk av fellingsløyve for rovdyr i reindrifftsområder er måten utfordringen håndteres på, påpeker han, samtidig som han understreker at den todelte målsettingen for rovdyrforvaltningen er realistisk. Han ville ikke gå med på et resonnement om at Bern- eller Biomangfoldkonvensjonen står i et motsetningsforhold til eller er overordnet ILO-konvensjonen i den norske forvaltningen. Landbruksforskeren presiserer at Norge utsetter seg for en større omdømmebelastning om sørsamene som (reindrifftsutøvende) urbefolkning forsvinner, enn om rovdyrforvaltningen blir «svakere» i den forstand at en øker uttaket. Vår vurdering er at de viktigste beslutningstakerne og opinionsdannerne nasjonalt og internasjonalt ikke er berørt av problematikken, og «vill natur og rovdyr»-preferanser står muligens sterkere enn urbefolkningsargumenter i opinionen, men dette kjenner vi ikke til at er undersøkt. I så fall taper faktisk Næss' «maksimal realisering av mangfold».

Er bjørnen farlig? Ikke med vår kunnskap – og vår livssituasjon?

Av den ovenstående gjennomgangen av forhold knyttet til næring og fritidsbruk av utmarka, trer det fram et klart bilde av at rovdyrkonfliktene har en *materiell kjerne* eller *virkelighet*: Rovdyra representerer en trussel mot økonomi, driftsformer og livssituasjon til ulike grupper. Et viktig budskap fra forvaltning og forskere har vært at dersom folk bare får tilstrekkelig og korrekt informasjon om rovdyras naturlige oppførsel, vil folk endre sine negative holdninger og overkomme frykten. Men trenger de kanskje også å skifte livssituasjon – dvs. yrke, livsstil, fritidsinteresser og muligens også bosted for å oppnå mer politisk korrekte holdninger?

Samtidig viser vår analyse av surveydata at folk til en viss grad bærer med seg holdninger etter flytting fra distriktene til større steder. Fokuset innen forskning og forvaltning på holdninger på basis av bl.a. kulturell kapital og informasjon har selvsagt vært nyttig, men kan ha bidratt til å tilsløre et sentrum-periferi-forhold om makt og innflytelse, og det at vernepolitikk og -forvaltning har konsekvenser der de som befinner seg geografisk nærmest verneobjektene faktisk betaler en pris.

Kommersialisering av rovdyra og styrking av sosial kapital?

Flere har pekt på potensialet i å snu negative holdninger til vern lokalt gjennom å satse på næringsutvikling knyttet til villmarks- og rovdyropplevelser,

inklusive lisensjakt og fotosafarier. Det vil også kunne styrke disse områdenes lokale, eller rurale, identitet i retning av å ha rovdyr- og villmarkskunnskap, og dermed styrke deres sosiale kapital gjennom å øke sosiale nettverk, legitimitet og posisjon utad i det norske samfunnet. Samtidig kan dette være et langt skritt i retning av å endre den kulturelle forståelsen av hva norske bygdesamfunn er, som vi pekte på tidligere.

Næss og Mysterud (1987:26) var kritiske til om en slik kommersialisering av rovdyr kan rettferdiggjøres. I dagens nyliberalistiske klima vil en kommersialisering av rovdyr neppe møte særlig ideologisk eller filosofisk fundert motstand. Kommersialisering av utmarka⁷ er et politisk oppmuntret prosjekt som reflekteres i et stadig mer kjøpesterkt publikum, og det møter ikke den samme fordømmelsen fra naturvernhold som landbrukets forsøk på å holde fast ved husdyrhold i utmarka gjør. På den annen side er kanskje det økonomiske potensialet for en slik villmarksstrategi for norske bygder heller usikkert.

Hva betyr rovdyras gjeninntreden for Bygde-Norge? Vi vil spesifisere at det er bruken av utmarka som er sentralt her, men den henger sammen med øvrig arealbruk og sosiokulturell og økonomisk utvikling i store deler av Bygde-Norge. Når det gjelder husdyrhold, er det åpenbart at det fører til at mange legger ned sauedrifta, som en direkte konsekvens av at det blir uholdbart å drive, både psykologisk, praktisk og økonomisk. Samtidig pågår det en generell omstrukturering og bruksnedlegging i norsk jordbruk, med stadig færre aktive enheter, som resultat av tunge samfunnsmessige, også globale, endringsprosesser for produksjon, arbeidsdeling, effektivisering, spesialisering osv., der norsk matproduksjon og landbrukspolitik er under betydelig press. Det er et sammenfall i tid med en sterk strukturendring i jordbruket og med rovdyras tilbakekomst i norsk utmark. Samtidig bidrar rovdyra i mange områder til en akselerering av nedleggelse. Like viktig er annen type utmarksbruk, som vi har vært inne på tidligere: En rekke steder er bestandene av jaktbart vilt gått tilbake, men ikke minst er faren for å få jakthunden skadd eller drept et hovedtema. For mange er jakt en grunnleggende del av deres livsstil, identitet, årsak for og kanskje også legitimering for at de bor der de bor. Det får også konsekvenser for den næringsaktiviteten i utmarka som det er oppmuntret til fra myndighetshold, typisk knyttet til jaktturisme og tilhørende reiselivsprodukter, som erstatning for fallende inntekter i primærnæringene for øvrig. Også for annen lokal fritidsbruk – bærplukking, turer, og ungenes lek og utfoldelse i nærområdet – får rovdyras tilbakekomst konsekvenser, for livsstil og opplevd livskvalitet. Rovdyra og rovdyrpolitikken og -forvaltningen blir dermed en synlig representant for viktige endringer som skjer, og symbol for kampen om hva norske bygder

skal være, og hva slags aktiviteter og interesser som er legitime eller høyverdige i et samfunn som i stor grad oppfatter seg selv som postproduktivistisk.

Motstanden mot rovdyr har som vi har vist, flere og komplementære forklaringer. Kulturelle forklaringsmåter hører med, men debatten og forvaltningen blir ikke realistisk om en ikke tar på alvor berørte parters faktiske livssituasjon. Det gjelder både bønder, samiske grupper og andre som er bosatt i disse områdene. Det er behov for en bred diskusjon om kompensasjon og virkemidler, ikke bare i form av erstatninger for dyretap, men der alternativer må diskuteres i all sin bredde og konsekvens, og der miljøpolitikk, distriktspolitikk og landbrukspolitikk må sees i sammenheng med ulike gruppers sivile og politiske rettigheter – også når de utgjør et mindretall i befolkningen.

Noter

- 1 Bidraget er en del av Bygdeforsknings strategiske instituttprogram » Naturressurser og lokal utvikling i skogs- og fjellbygdene – mellom marginalisering, kommersialisering og vern», finansiert av Norges forskningsråd.
- 2 Fennoskandia omfatter deler av den skandinaviske halvøy, Finland, Karelen og Kola-halvøya (Store norske leksikon).
- 3 I tillegg har Norge undertegnet flere andre internasjonale konvensjoner og avtaler av betydning for forvaltningen av rovdyr, spesielt konvensjonen om biologisk mangfold.
- 4 En ny stortingsmelding om bestandsmål for ulv og bjørn signaliseres i 2011. Miljøverndepartementets politiske ledelse presiserer at den todelte målsettingen står fast.
- 5 Odin Jensenius, alias Klaus Sonstad, i underholdningsduoen Are og Odin, presenterte seg selv som «halvøkologisk sauebonde».
- 6 Se Odden mfl. (2010).
- 7 Kommersialisering av utmarka har hittil skjedd mest i form av hyttebygging, jakt- og fisketurisme og ulike tilrettelagte aktiviteter, men nå også med rovdyra som mulig objekt. Langedrag og Namsskogan familiepark representerer den innhegnede varianten, men her tenker vi på rovdyr ute i det fri. Økningen i antall rovdyr er en trussel mot jaktturismen mange steder, men kan altså kanskje ha potensial som kommersielt objekt i seg selv.

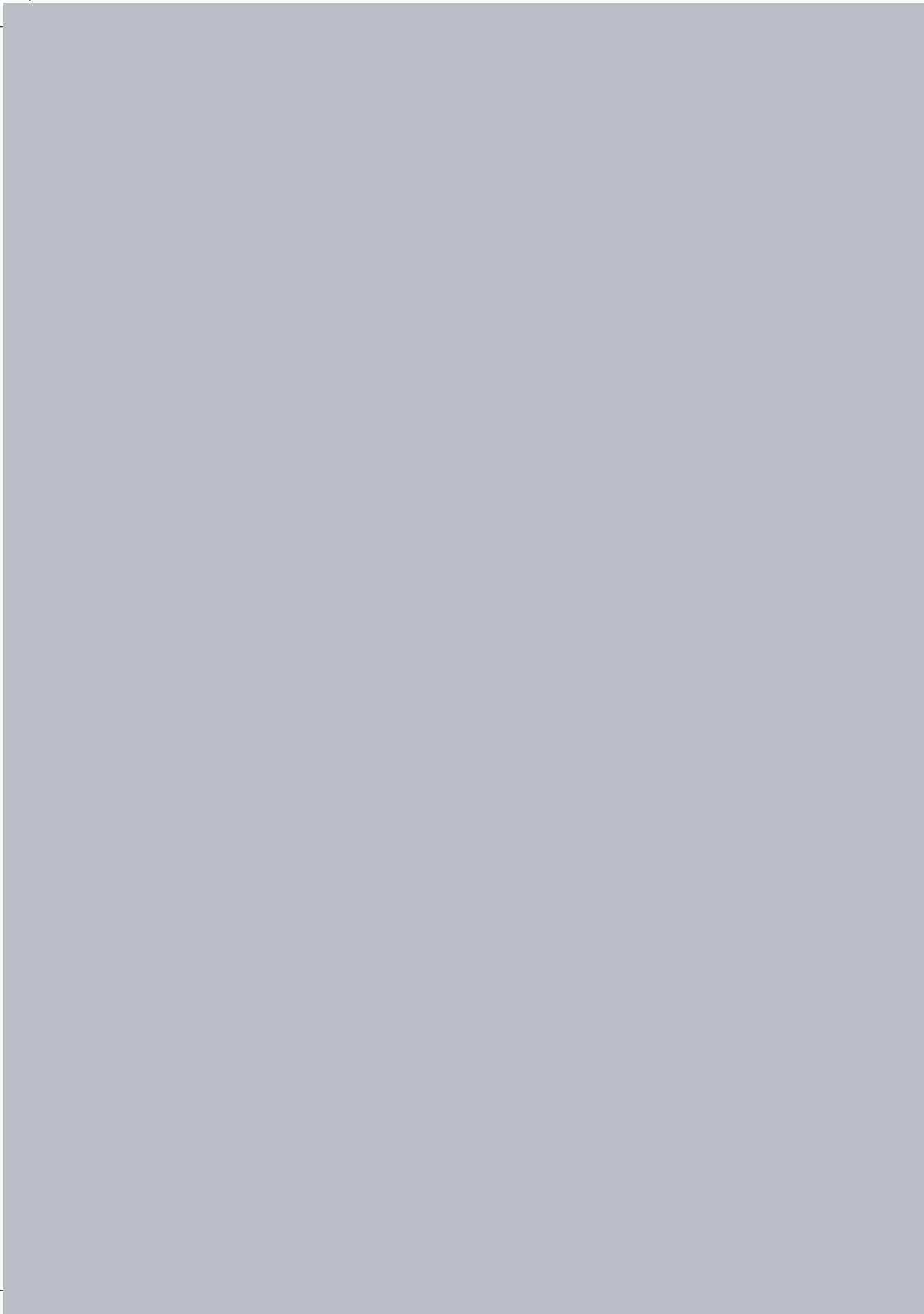
Referanser

- Bjerke, T., K. Skogen og B. Kaltenborn (2003). Nordmenns holdninger til store rovpattedyr. Resultater fra en spørreskjemaundersøkelse. NINA Oppdragsmelding 768. Trondheim: NINA.
- Bjervamoen, S.G., H.G. Eiken, M. Smith, H. Brøseth, P. Aspholm, E. Maartmann, P. Wabakken, P.M. Knappskog og I. Warttinen (2008). Populasjonsovervåking av brunbjørn 2005–2008: Rapport fra Sør-Norge 2007. Bioforsk Rapport 3:52. Svanhovd. Bioforsk.
- Blekesaune, A. og K. Rønningen (2010). Bears and fears: Cultural capital, geography and attitudes towards large carnivores in Norway. *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 64 (4), 185–198.
- Blekesaune, A. og E.P. Stræte (1997). Rovviltkursen. En analyse av ideologisk baserte konfliktlinjer. R-6/97. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. I J.G. Richardson (red.) *Handbook of theory and research for the sociology of education*. New York: Greenwood Press, 241–258.
- Brainerd, S.M. og T. Bjerke. (2003). Utredninger i forbindelse med ny rovviltmelding. Informasjonstiltak om store rovdyr i Norge. Rapport 69. Oslo: Norsk institutt for naturforskning.
- Bryn, A. (2008). Recent forest limit changes in south-east Norway: Effects of climate change or regrowth after abandoned utilisation? *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 62 (4), 251–270.
- Brøseth, H., M. Tovmo og J. Odden (2010a). Minimum antall familiegrupper, bestandsestimat og bestandsutvikling for gaupe i Norge i 2010. NINA-rapport 587. Norsk institutt for naturforskning. Trondheim.
- Brøseth, H., M. Tovmo og J. Odden. (2010b). Yngleregistreringer av jerv i Norge i 2010. NINA-rapport 614. Norsk institutt for naturforskning. Trondheim.
- Buller, H. (2008). Safe from the wolf: Biosecurity, biodiversity, and competing philosophies of nature. *Environment and Planning*, 40 (7), 1583–1597.
- Direktoratet for naturforvaltning (2010). Rovbase 3.0. Sauerstatning. Alle fylker i Norge 2009/2010 Lastet ned desember 2010 fra <http://dnweb10.dirnat.no/Rovbase30Innsyn/Contentpages/InnsynErstatningSauSokeresultat.aspx?Arbeidsomrade=InnsynErstatningSau>
- Figari, H. og K. Skogen (2008). Konsensus i konflikt. Sosiale representasjoner av ulv. NINA-rapport 391. Oslo: Norsk institutt for naturforskning.
- Flø, B.E. (2008). Bygdedyret og elgen – ei stivhengig analyse av næringsutvikling i elgskogen. I R. Almås, M.S. Haugen, J.F. Rye og M. Villa (red.) *Den nye bygda*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag, 371–390.

- Halden kommune (2010). Rovviltsituasjonen i Halden. Brev til Stortingets miljø- og energikomite 14. september 2010. Lastet ned november 2010 fra http://rovdyr.org/arkiv/3020_001.pdf
- Hellevik, O. (2008). *Jakten på den norske lykken. Norsk monitor 1985–2007*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Rovbasen 2010: Sauererstatning. Alle fylker i Norge 2009 / 2010. Lastet ned desember 2010. <http://dnweb10.dirnat.no/Rovbase30Innsyn/Contentpages/InnsynForsiden.aspx>
- Jakt & Fiske* (2008). Overlevde bjørneangrep. Lastet ned september 2010 fra www.jaktogfiske.net/id/963.0
- Krange, O. (2007). Kodebok for den intellektuelle middelklassen. *Nytt Norsk Tidsskrift*, nr. 03/2007, 24.årgang, 227–240.
- Krange, O. og K. Skogen (2007). Reflexive tradition. Young working-class hunters between wolves and modernity. *Young – Nordic Journal of Youth Research*, 15 (3), 215–233.
- Kristiansen, P.U. (2003). *Friluftsliv året rundt. Håndbok med praktiske tips og gode råd*. Oslo: Orion.
- Liberg, O, H. Sand, H.C. Pedersen og P. Wabakken 2008: Dødlighet och illegal jakt i den skandinaviske vargstammen. En rapport från SKANDULV. Viltskadecenter Rapport nr. 1/2008.
- Linnell, J. og T. Bjerke (red.) (2002). Frykten for ulven. En tverrfaglig utredning. Oppdragsmelding nr. 722. Trondheim: Norsk institutt for naturforskning.
- Mangerud, W.L., S. Krokstad, E. Stordal og J. Holmen (2009). Rovdyr og helse. Helseundersøkelsen i Nord-Trøndelag, HUNT 3. Verdal: NTNU.
- Nasjonalt beiteprosjekt (2009). Bedre sauehold og reduserte tap av dyr på beite. Rapport fra nasjonalt beiteprosjekt 2009. Erfaring med bruk av radiobjeller. Oslo: Beitegruppa, SLF.
- Nationen* (2008). Flått dreper flere sau enn rovdirene. *Nationen*, 9. juli 2008.
- Nationen* (2009). Ulven skaper krise for utmarksnæringa. *Nationen*, 30. januar 2009.
- Nationen* (2010a). Sveitserne skal skyte mer rovdyr. *Nationen*, 4. oktober 2010.
- Nationen* (2010b) Truet næring vil ha unnskyldning. *Nationen*, 12. november 2010.
- Norges Jeger- og Fiskerforbund (red. 2009). Lokal medvirkning i bestandsregistrering av store rovdyr. Rapport april 2009. Kontaktutvalget for rovviltforvaltning.
- Norsk Monitor (2005). *Norsk Monitor 2005*. Oslo: Synovate Norway.
- Norsk Monitor (2007). *Norsk Monitor 2007*. Oslo: Synovate Norway.
- Norsk Monitor (2009). *Norsk Monitor 2009*. Oslo: Synovate Norway.
- Næss, A. (1979). Self-realization in mixed communities of humans, bears, sheep, and wolves. *Inquiry*, 22:1, 231–241.

- Næss, A. og I. Mysterud. (1987). Philosophy of wolf policies I. General principles and preliminary exploration of selected norms. *Conservation Biology*, 1 (1), 22–34.
- Odden, J. og J. Linnell (2010). En ny rovdyrforvaltning. Rovdyr og beitedyr må skilles i tid og rom. *Dagbladet*, 21. september 2010.
- Odden, J., J. Mattisson, G.R. Rauset, J.D. Linnell, J. Persson, P. Segerström og H. Andrén (2010). Er skadefelling av gaupe og jerv selektiv? NINA Rapport 601. Trondheim: Norsk institutt for naturforskning.
- Olsson, G., S.K. Hanssen og K. Rønningen (2004). Different conservation values of biological diversity? A case study from the Jotunheimen mountain range, Norway. *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 58(4), 204–212.
- O'Rourke, E. (2000). The reintroduction and reinterpretation of the Wild. *Journal of Agricultural & Environmental Ethics*, 13 (1), 145–165.
- Regjeringens politiske plattform (2009): Politisk plattform for regjeringen utgått av Arbeiderpartiet, Senterpartiet og Sosialistisk Venstreparti 2009-2013.
- Rovdyr.org (2004). Hunder drept av ulv. Lastet ned september 2010 fra www.rovdyr.org/arkiv/hunder.html
- Rovdyr.org (2010). Utrydningstruet jerv yngler i bøtter og spann. Lastet ned juli 2010 fra <http://www.rovdyr.org/>
- Rovviltportalen (2009). Færre rovdyrskader på sau. Direktoratet for naturforvaltning. 31. desember 2008. Lastet ned juni 2009 fra www.rovviltportalen.no/content.ap?thisId=500037989&language=0
- Rovviltportalen (2010a). Dokumenterer mer rovviltskader på rein. Oslo: Direktoratet for naturforvaltning. Lastet ned oktober 2010 fra www.rovviltportalen.no/content.ap?thisId=500039476
- Rovviltportalen (2010b): Bjørn skyr mennesker. 30.august 2010. Lastet ned desember 2010 fra <http://www.rovviltportalen.no/content/500040641/Bjorn-skyr-mennesker>
- Rønningen, K., K.M. Elden og E.P. Stræte (2001). Utmarka og lokal næringsutvikling. Sosiale og kulturelle forhold ved kommersialisering. R-6/01 Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Sahlén, V., J. Swenson, S. Brunberg og J. Kindberg (2006). Bjørnen i Sverige: En rapport från Skandinaviska björnprosjektet till den svenska Rovdjurutredningen. Skandinaviska Björnprosjektet Rapport 2006-4. Lastet ned september 2010 fra www4.nina.no/RovviltPub/pdf/Bjornen_i_Sverige.pdf
- Sjölander-Lindqvist, A. (2008). Local identity, science and politics indivisible: The Swedish wolf controversy deconstructed. *Journal of Environmental Policy and Planning*, 10 (1), 71–94.

- Skogen, K. og O. Krange (2003). A wolf at the gate: The anti-carnivore alliance and the symbolic construction of community. *Sociologia Ruralis*, 43 (3), 309–325.
- Skogen, K. og C. Thrane (2008). Wolves in context. Using survey data to situate attitudes within a wider cultural framework. *Society and Natural Resources*, 21 (1), 17–33.
- Skogen, K. og O. Krange (2010). Middelklassemakt? Nei takk! Et essay om kulturell motstand. I K. Dahlgren og J. Ljunggren (red.) *Klassebilder. Ulikhet i sosial mobilitet i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget, 157–168.
- Statens landbruksforvaltning (SLF) 2010: Antallsstatistikk. Oslo. Lastet ned desember 2010 http://32.247.61.17/skf/prodrapp_ny.htm
- Statens naturoppsyn (SNO) (2009). Å leve med rovdyr. Oslo: SNO. Lastet ned oktober 2010 fra www.naturoppsyn.no/content/500039297/A-leve-med-rovdyr
- Statistisk sentralbyrå (SSB) (1994). *Kommuneklassifisering*. Oslo/Kongsvinger: SSB.
- Statistisk sentralbyrå (SSB) (2007). *Kulturstatistikk 2007. Table 15*. Oslo: SSB.
- St.meld. nr. 35 (1996–1997) *Om rovviltforvaltningen*. Oslo: Miljøverndepartementet.
- St.meld. nr. 15 (2003–2004) *Rovvilt i norsk natur*. Oslo: Miljøverndepartementet.
- St.meld. nr. 28 (2007–2008) *Samepolitikken*. Oslo: Arbeids- og inkluderingsdepartementet.
- Stortinget (2010). Representantforslag fra stortingsrepresentantene Gunnar Gundersen, Ingerd Schou, Elisabeth Aspaker, Elisabeth Røbekk Nørve, Lars Myraune og Bjørn Lødemel om evaluering av rovviltforliket. Stortingets nettsted, Dokument 8:93S (2009–2010), 17. mars 2010.
- Strandbu, Å. og K. Skogen, (2000). Environmentalism among Norwegian youth: Different paths to attitude and action? *Journal of Youth Studies*, 3 (2), 189–209.
- VG debatt 2009: Skal vi ha ulver i Norge? <http://vgd.no/samfunn/miljoe-og-klima/tema/1448794/tittel/skal-vi-ha-ulver-i-norge/si...> Nett (2009). Lastet ned januar 2009
- Wabakken, P., Å. Aronson, T.H. Strømseth, H. Sand, L. Svensson og I. Kojola (2008). *Ulv i Skandinavia. Statusrapport for vinteren 2007/2008*. Oppdragsrapport 6. Elverum: Høgskolen i Hedmark.
- Wabakken, P. (2010). *Ulv i Skandinavia vinteren 2009/2010 – foreløpig statusrapport*. Elverum: Høgskolen i Hedmark.
- WWF.no (2010). *Rovdyr*. Lastet ned september 2010 fra www.wwf.no/dette_jobber_med/norsk_natur/norske_rovdyr/ing.et

11

Foto: Bjørn Rørslett / NN / Samfoto

Bjørn Egil Flø

Sex, sprit og storokse Marknaden i møte med den østerdalske elgjaktetos

Sex, sprit og storokse Marknaden i møte med den østerdalske elgjaktetos

Dei hekk i kvar si hengekøy under eit totaratre ved breidda av Hawea River. Dei venta på solskinet, kunne dei fortelje. For som flugefiskar på New Zealand er det berre ein ting som tel, og det er «sight fishing», og til dét trengst sol frå klår himmel. Å smyge seg langs breidda av ei ginklår elv etter brunaurar i femkilosklassa får fiske til å likne på jakt. Det var også derfor dei var komne hit, desse fire kompisane frå München. Einaste gongane dei fiska, var når dei kunne få «jakte» på fisken. For det er jegerar dei er, påstår dei, og ikkje så mykje til fiskarar.

Så var det også fyrst då me kom inn på temaet jakt, at eg skjøna at dette tilfeldig møtet med Stefan, Heinz, Uwe og Gert opna ei dør inn til ei verd eg ikkje viste om. Dei kunne fortelje om ein kollisjon mellom ein kontinental eller kanskje snarare ein slags global eller ikkje-stadeigen jaktkultur og ein stillfaren østerdalsk skogskultur.

«Me spanderer rundt fire veker i året på jaktreiser», kunne Uwe fortelje. «Og mellom 12 000 og 15 000 euro [100 000–130 000 norskekroner] kvar av oss», la Stefan til. Eit år hadde dei også vore i Noreg, noko den hittil så fāmælte, men langt frå lågmælte Gert lakonisk karakteriserte som eit «sozialdemokratische hölle».

Jaktentertainment – kultur og ukultur på jaktmarkene

Dei er neppe unike, dei tyske kompisane. Internett, ein brukbar søkemotor og litt ringekreditt på ein IP-telefonkonto set deg rimeleg og raskt i stand til å finne turoperatørar innan jakt- og fiskereiser over heile verda som kan skredarsy pakkar for deg, og som strekkjer seg langt i å stette alle dei ønska og behova du enn måtte ha.

Her finn du tilbydarar som lokkar med jakt på dyr som må definerast som

tame snarare enn ville. Du finn store private grunneigarar som driv egne oppdrettstasjonar for artar som i vill tilstand ikkje har vore jaktbare på mesta hundre år. I Sør-Afrika kan du besøke Shingani Safaris eller eit anna av dei mange viltreservata og jakte ulike typar antiloper, løver, nashorn eller bavianar. Alle er dei ala opp av oppdrettarar og sleppte «fri» i store innhegningar til fornøyelse for den einskilde kunden. På Kamsjatka kan du jakte på verdas største elgoksar på dagtid og leve som oligark på kveldstid medan du drikk Dom Pérignon i badestampen saman med kvinner du ikkje eingong spør kva heiter. I Alaska flyg dei deg så langt inn i villmarka du ønskjer med fellingslisens på både grizzly og ulv i lomma.

Det finst tilbydarar som gir deg det du vil ha av trofé, sprit og horer, om du berre betalar. Regelen er: Har du pengar nok, finst det knapt grenser for kva og korleis du får jakte. Du kan skyte antiloper og villsvin med pil og boge, du kan prikkskyte fjellgeiter over fjelldalar på over 1000 meters hald, utan eingong å måtte hente dei. Du kan stå på lasteplanet på ein fullrigga pickup og skyte hare, possum, wallabee og kaninar nattetid, i lyset frå ti–tolv «rabbit lights» og kalle det «good sporting» før du dumpar alt i ei hule for nedgraving morgonen etter. Mesta alt er lov for den som er reisande i «jaktentertainment».

Sjølv om det er knapt med vitskaplege publikasjonar som beskriv jaktkultur, og sjølv om dei få som finst, for det meste handsamar jakt som ein del av folk si identitetsutforming, finst det likevel nok til å seie at det er langt frå det eg her beskriv som «jaktentertainment», og til det ein kan kalle ein meir generell jaktkultur både i Europa, USA og elles i den vestlege verda. Truleg er avstanden enno større til jaktkulturar ein finn i Afrika og Asia, og til urinvånarsamfunna i til dømes Amazonas, Alaska, Canada eller nord i Sibir, der jakt framleis inngår som ein naudsynt del av hushaldet.

Sjølvsagt finn me jaktformer og praksisar med tilhøyrande kulturelle kodar som me reagerer på og til dels også harselerer med og lagar vitsar om. Nokre kan vel enno hugse korleis kongen vår fekk gjennomgå for det som vart framstilt som jakt på «tamfasan» i Sverige for nokre år sidan (Dagbladet 1998). Og når me no fyrst er i Sverige, kan eg vel også få minne om då svenskekongen tok med seg eit knippe grevar og finanstoppar til Cifare i Bratislava på nettopp fasanjakt. Frå klokka åtte om morgonen og fram til tre på ettermiddagen rakk fylgjet å skyte 450 fasanar, utan eingong å ta dei med heim (Expressen 2008a). Me kjenner også dei mesta tallause parodiane og den meir seriøse kritikken av den britiske revejakta. Typisk for desse delvis humoristiske, men også alvorlege reaksjonane er ei sterk rotfesting i klasse. Det kjem også til syne når den politisk radikale og profilerte forfattaren Jan Guillou, som sjølv er jeger,

kritiserer svenskekongen og hevdar at «folklige jägare avskyr den här överklassjakten» (Expressen 2008b).

Me finn også andre jaktformer som nok er like «avskydde» av folkelige jegerar, men som på ingen måte kan kallast «overklassejakt». Eit døme på det er praksisen kring villsvinjakta som me finn mellom anna i Australia, New Zealand og delar av USA. Villsvinjakt med eit koppel hundar og ein kniv vil fortone seg som ein brutalitet som overgår dei fleste sine moralske grenser. For den uinnvidde kan eit søk på YouTube vere opplysende, gjerne med søkeorda «Otago Boar Hunting», men lat meg få åtvare mot sterke sener. På same måte finn ein tilsvarende sterke sener om ein søker på «seal clubbing» eller «seal hunt», ei type sener som var viktige hjelpemiddel for grupper som Greenpeace og andre i kampen for å stogge den kommersielle selfangsten. Til sist kan ein skrive «Norwegian Hunters Kill Endangered Wildlife» (skrivefeilen skal vere med) inn i søkefeltet på YouTube og sjå filmsnutten som opprørde kiwiane i mars 2010. I beste sendetid på TV3-nyheitene kunne me sjå ein gjeng unge vestlendingar herje rundt på den new zealandske sørøya og endatil skyte ei av dei freda og mesta ikoniske kereru duene.

Poenget er at der det finst kultur, finst det også ukultur. Det pågår ein kontinuerlig kamp om kva som er kulturens «rette» innhald, og det vil alltid vere praksisar og ulike særtrekk som fell utanfor det den store massen sluttar seg til. Det dannar seg subkulturar med større eller mindre fråvik frå kjernens moralske grunnhaldning, og som kanskje endå fråvik så mykje frå samfunnets formelle lover og reglar at det ikkje eingong toler å verte sett offentleg. Medan den britiske revejakta no er sett i skammekroken, er det få som kritiserer den engelske bonden som Garry Marvin (2003) skriv om. Ein tidleg morgon tek han med seg borse og hund til ein av sine faste postar for å prøve å få has på rakkaren av ein rev som herjar med dei nyfødde lamma om vårane. Reven er ein «illegitimate killer» (Marvin 2000); den angrip bonden sine lam og gjer med det bonden om til ein «legitimate killer» – ein som har legitim rett til å drepe reven.

Kevin Morse, ein kalkunjeger eg møtte utanfor Brattleborough i Vermont hausten 2009, var også ein «legitimate killer». Han forvalta sin legitimitet med omhug: «Skyt aldri meir enn du rekk å ete opp før neste jaktseong», sa han og understreka dermed at han jaktar for matauk. Viltet skal etast, meinte han, og understreka at han vart sint når han las om overklassejakta som går føre seg enkelte stadar i Europa. Dermed posisjonerte den 43 år gamle amerikanske bilmekanikaren seg heilt på linje med opinionen i Noreg og Sverige som kritiserte sine respektive kongar for fasanjakt. «Jakt er nærkontakt med naturen og

respekt for skaparverket», heldt Kevin fram og fortalde om far sin og alt han hadde lært av han. Ikkje berre hadde han lært alt om sjølv jakta, han hadde også lært å sette pris på naturen – «Guds skaparverk» – på einsemda, stilla og alt det vakre i naturen.

Møtet med Kevin er nok meir representativt for den nordamerikanske jegerstanden enn mange av avartane ein kan finne på YouTube. Det fortel også at det me gjerne lett tenker på som ein særnorsk jaktetos, femnar langt utover Noregs grenser. Det kjem også fram i Kristian S. Bjørkdahl (2005) si masteroppgåve, der den norske og den nordamerikanske jaktetosen vert handsama som eitt. Og når Marc Boglioli (2009), frå nettopp Vermont, skriv om «Ethics, Emotions, and Satisfactions of the Hunt», fortel han om ein jaktetos tilsynelatande identisk med den me kjenner her heime. Han fortel om dei same kulturelle kodeksane som fleire av bidragsytarane til essaysamlinga *Jakta på elgjaktkulturen* (Brottveit og Agedal 1999) fortel om, kodeksar som gjer at ein jeger kan lesast heim att. Reglar og kodar som har festa seg hjå den einskilde jeger, reglar om korleis ting skal gjerast. Anten du ligg nedgraven bak kamouflasje i utkanten av eit jorde på Smøla og ventar på grågåsa ein tidleg augustmorgon, eller du klatrar i stupbratte og haustvåte vestlandsfjell etter kronhjorten i september, gjer du det på måtar som kan lesast til ein stad. Anten du sit med ryggen mot ein furulegg og ventar at elgen skal kome kryssande over myra ein blank og stille haustdag i oktober, eller du kjempar mot nordvest og sludd over Bratthøa ein sein augustmorgon med von om å rekke storbukken nord under Hogna, ber du på kulturelle kodeksar som er førande for kva og korleis du gjer ting. Om du ligg ein godvêrsdag i februar og duppar i ein 16 fots plastbåt innom Folla og ventar på at storkobben skal kome til skjergarden og fordøye frukosten, eller om du slepp setteren din ein septembermorgon når sola varmar den haustkalde bakken så du formeleg kan sjå vitringa der Rondane hildrar framom deg, finst der heimslege kjenneteikn ved måten du gjer det på, og ved haldningane til det du gjer.

Alt ber i seg forteljingar om tradisjonar og historie, forteljingar som strekkjer seg lenger tilbake enn jakta sjølv. Det ber i seg forteljingar om eigedomsstruktur, klassesdeling, landskap og klima. Kort sagt: Det ber i seg forteljingar om jaktkultur – forteljingar om korleis me skal te oss i møte med viltet, naturen og staden. Forteljingar som me kjenner og som me sjølv gjenfortel og forsterkar gjennom vår praksis og omtale av jakta og gjennom vår deltaking år etter år. Det er forteljingar om ein sær eigen kultur med sine egne kapitalformer – skapt, foredda og slipt i det sosiale møtet mellom jegerar, grunneigarar, grendefolk og det norske. Det er forteljingar om den raske avlivinga, om viltet som

ikkje skal li. Det er forteljingar om å lese naturen og om å forstå samanhengane. Det er forteljingar om slitet og dei tunge bøkene, om dei heroiske handlingane og om hendingar som har gitt namn til stadar. Det er forteljingar om dei kalde og regntunge dagane og om sjølvkontroll i møtet mellom jeger og vilt, forteljingar om viltforvaltning og om slaktning og kjøt. Det er moralske forteljingar om korleis ting skal vere, og om kvifor det skal vere nett slik det vert fortalt. Det er forteljingar om korleis me gjer ting her, og om korleis me ikkje gjer det her. Det er forteljingar om kva som er på sin plass, og kva som ikkje er det – kva som er «in place» og kva som er «out of place» (Cresswell 1996).

Det er dette norske landbruksstyresmakter meinte grunneigarane skulle verte flinkare til å utnytte kommersielt. Sist på 1990-talet la dei fram det eg tidlegare har kalla ein instruks til grunneigarane (Flø, 2008). Dei to stortingsmeldingane skogmeldinga (St.meld. nr. 17, 1998–1999) og landbruks- og matmeldinga (St. meld. nr. 19, 1999–2000) kjem båe med klare oppfordringar til næringa om å utnytte vilt- og fiskeressursane betre. Venstrestatsråd Sponheim vigde dette mykje merksemd i sin periode som landbruksminister 2001–2005. Bønder og grunneigarar bør nytte «heile gardens ressurstilfang», lét mantraet. Dei skulle lære seg til utmarksentreprenørar og byrje å tene pengar på utmarka, dei skulle selje meir av jakt- og fiskerettane som dei disponerte, og lære seg å ta betre betalt for rettane. Grunneigarorganisasjonane og fagлага starta straks arbeidet med å søke å fylle instruksen og legge tilhøva til rette for framtida. Innan kort tid kunne dei tilby bønder og skogeigarar fagleg kompetanse og rådgjeving om grunneigarorganisering. Fyrst 2000-talet såg me ei omfattande etablering av nye utmarkslag, samstundes som fleire av dei allereie eksisterande laga vart omorganiserte og arronderte på måtar som passa det komande regimet betre. Grunneigarane sjølve gjorde utmarka meir «jakteffektiv» og betre eigna til næringsverksemd basert på viltressursane.

Eit sosialdemokratisk helvete

Og hit var dei altså komne – dei fire tyske kompisane – ein haustdag i 2004. I nær 25 år har dei reist kring i verda, og dei har prøvd det meste. Elg har dei jakta både på Kola og i Alaska, men dei kunne lite om måten jakta var driven på i Nord-Østerdalen.

Dei vart henta på Gardermoen av ein mann som kalla seg Inge, noko dei gjorde eit vist humoristisk poeng utav. Eit poeng eg ikkje forstod før etter samtala med dei, då det gjekk opp for meg at Inge er eit vanleg kvinnenamn i Tyskland. Det viste seg etter kvart at Inge også skulle få ei svært sentral rolle

overfor tyskarane. Ikkje berre var han sjåføren deira, han var også utnemnd av skogeigaren som jaktlagsleiar, og dei fire kompisane fekk streng beskjed om å forhalde seg til han. «Me fekk beskjed om å betrakte han som eit overordna befal», kunne Stefan fortelje. Skogeigaren hadde også henta inn nokre fleire jegerar som kunne utgjere eit tett samarbeidande jaktlag – noko dei tyske kompisane hadde lite røynsle med. Dei vart fortalt at dei trong å ha med tre andre jegerar pluss ein hund i elgskogen. «Først trudde me dei var guidar», fortel Stefan, «men etter kvart forstod me at dei skulle jakte på linje med oss».

I løpet av den halvanna timen eg sat hjå dei fire tyske kompisane, fortalte dei om det dei opplevde som eit rigid og regelstyrt system, eit system som ikkje baud på same fleksibilitet som dei elles var vane med på sine mange jaktreiser omkring i verda. Her låg det strenge avgrensingar på alkoholkonsumet. Som då Inge sette hardt mot hardt overfor Uwe og gav beskjed om anten å avslutte drikkinga for kvelden eller å verte sitjande att på koia neste dag. Eller som då den same Inge innførte forbod mot snaps til frukost. Eit forbod det rett nok fanst delte meiningar om i dei fire hengekøyene under totaratreet, der særleg Stefan gav inntrykk av å vere relativt sympatisk til alkoholreglane. Ein sympati som også var tema for ei tilsynelatande humoristisk ordveksling på tysk mellom dei fire kompisane, ei ordveksling som mine skrale språkkunnskapar ikkje evna tyde annleis enn at dette i ettertid ikkje var verre enn ein artig kuriositet. Men uansett endra ikkje det på opplevinga av regelstyrt rigiditet i eit norsk «sosialdemokratisk helvete».

«I tillegg», sa Uwe, «så laga nordmennene reglar for det det ikkje fanst reglar for i utgangspunktet». Han såg ut til å vere både oppgidd og kanskje også litt fasinert over alle dei skikkane som nordmennene hadde insistert på. Kvar dag måtte dei tilbringe timar ute i skogen framom eit bål, drikke litervis med tynn kokekaffi og ete kalde brødsiver med det dei omtalte som «karamell». «Vi var der fyrst og fremst for å jakte, ikkje for å studere lokal kultur», sa Heinz, som kunne fortelje om ein gong dei måtte bruke ein heil dag på eit museum i Zimbabwe og høyre om korleis dei lokale stammene hadde samarbeidd om å fangste ei eller anna slags antilope langt tilbake i tid. «Det er vår hittil mest keisame dag nokosinne», kunne Uwe underskrive, til lett latter frå dei andre.

Sex, sprit og storokse

Stefan kunne også fortelje at det hadde skjedd ei misforståing mellom han og skogeigaren då dei avtala jakta. Då dei kom der, synt det seg at dei hadde løyve på berre ein okse. «Jakta ville ha vore over alt andre dagen – etter at Gert skaut

den fyrste oxen», skyt Heinz inn. «I am hunter!!», rallar Gert på dårleg engelsk frå hengekøya, han har opna sin andre sekspakning med Speighths, og utsiktene for vellukka fiske ser ut til å forvitne i ein rus av øl. Det tok skogeigaren meir enn tre dagar å ordne opp i misforståinga, og i mellomtida laut dei fire kompisane jakte kalv, noko ingen av dei var nemneverdig interesserte i. «Nei, det er kjerringjakt», konstaterte Uwe, og Heinz utdjupa at dei fyrst og fremst var ute etter trofé, og at «kjøtjakt» berre var passe interessant for dei. Uansett var det vanskelig for dei å forstå kvifor det tok så lang tid for skogeigaren å ordne ein ekstra okse til dei.

Trass Gert sin brutale omtale av Noreg og den norske elgjakta som eit sosialdemokratisk helvete, og den elles relativt lite flatterande beskrivinga av sine opplevingar, vågde eg likevel å spørje om dei ikkje kunne tenke seg å reise attende til Noreg på elgjakt. Det hadde dei ingen planar om, men i fall det skulle vere aktuelt, måtte dei finne ein «meir profesjonell tilbydar», ein som kunne levere »... litt meir, kva skal eg kalle det ..? Tilleggsprodukt ..?» som Stefan sa. For det var kanskje dét som gjorde dei minst tilfreds med opphaldet i Noreg – fråværet av ekstra leveransar.

Då Stefan hadde snakka med skogeigaren om elgjakta og det jaktfeltet dei skulle leige, hadde han forstått det slik at dette ikkje var noka fysisk krevjande jakt, noko det synte seg å heller ikkje vere. Alle røynsler frå liknande turar kringom i verda tilsa at slike «avslappande» jaktreiser også gjerne vert prega av ein del festing. Skogeigaren hadde endatil vitsa om badestampen som høyrde til koia, og Stefan meinte det var grunnen til at han alt tredje dagen tok kontakt med skogeigaren og meinte dei like gjerne kunne ta festen med ein gong, sidan dei no var overlatne til kalvejakt: «Me venta på at han skulle få ut fingeren med den ekstra oxen, og sidan Inge var så strikt med spriten, tenkte me det var like greitt å fylle badestampen med ein gong.»

Dermed ringde han skogeigaren og bad han skaffe horer og litt ekstra sprit. Skogeigaren på si side gjorde lite anna ut av det enn å seie at det fylgde verken sprit eller horer med den vara dei hadde kjøpt. Med det resultat at Stefan straks presiserte at han ville betale for ekstraleveransen om han berre hjelpte dei med å skaffe det. Dessverre greidde ikkje Stefan å gjengi svaret skogeigaren gav han, men han skjøna at han hadde trakka over ei moralsk grense hjå skogeigaren ved i heile tatt å be om slike tenester.

Spørsmål

Møtet med dei fire tyske kompisane gjorde meg nysgjerrig, det fekk meg til å undrast på korleis dei lokale utleigarane av elgjakt som eg hadde intervjuet nokre månadar før, handterer denne typen «kundar». Korleis manøvrerer dei mellom den stadeigne kollektive moralen (Flø, 2008) og eigne privatøkonono-

miske interesser? Korleis imøtekjem dei ønskjer, og korleis reagerer dei på praksisar som går utover det som er vanleg – ønskjer og praksisar som bryt med det som vert sett på som skikken på staden. Kort sagt: Korleis handterer dei mangel på folkeskikk?

For det var særleg eitt inntrykk som sat att hjå meg etter møtet med dei fire kompisane: Dei var av eit anna slag – dei var av ein annan type enn alle dei øst-erdalske elgjegerane eg kjenner. Mitt subjektive inntrykk av tyskerane var at dei var uvørdne, og at heile framtoninga deira var prega av ein råare maskulinitet enn den eg kjenner frå den norske bygdejegeren. Med unnatak av Stefan var dei sant å seie vanskelege å like.

Dei snakka om den newzealandske «bunny hunt» som om det skulle vere leirdueskyting og ikkje jakt på levande dyr. Dei fortalte om tre antiloper som den eine av dei hadde felt med berre eitt skot – og dei prala av det. Dei la ut om langskot på 5–600 meter og om ståandeskyting frå småbåt mot hjort som sprang i sjøkanten. Dei hadde ingen tanke for konsekvensane av skadeskyting eller for risikoen for vådeskot som lett fylgjer slik røff handtering av ei jaktrifle. Dei hadde lite av den jaktkulturelle danninga eg sjølv fann då eg vitja eit jaktlag av lokale elgjegerar i Nord-Østerdalen. Dei synte lite omsorg for viltet og reflekterte knapt kring viltet som ressurs verken økonomisk eller symbolsk eller deira eiga rolle som forvaltarar.

Eg greidde ikkje sleppe mi eiga nysgjerrigheit på korleis norske jegerar, grunneigarar og grendefolk møter denne typen betalande gjestar i elgskogen. Korleis reagerer «Elgbygda» på framferd som i beste fall kan kallast udanna av stadeigne normer og reglar? Korleis tek lokalsamfunnet imot dei ulike typene av kundar som fylgjer i kjølvatnet av auka kommersialiseringsiver i Elgbygda? Og endeleg: Vil jakta endre karakter som fylgje av auka kommersialisering og kundar som tek med seg ein annan jaktkultur inn i elgjakta?

På leit etter svar

Eg brukte dagar over datamaterialet mitt etter møtet med dei fire tyskarane. Eg leita meg gjennom hundretals sider med transkriberte intervju, men fann mest berre halve setningar og ei og anna meir eller mindre relevant ytring. Eg hadde spurt grunneigarane om kva slags folk dei leigde ut jakta til, og dei hadde fortalt meg det. Dei hadde svara at det var mest lokale folk og jegerar frå grendene kringom der. Nokre var meir langvegsfarande og kom frå Oslo, Olden eller Ofoten. Eit par grunneigarar – baa det me kan kalle store grunneigarar – hadde også fortalt at dei hadde utalandske kundar. Men ingen hadde sagt noko om

det eg nett hadde fått innsyn i. Dei sa ingen ting om kulturkollisjonar, dei sa lite om eigne reaksjonar på framferda til gjestane. Rett nok fortalte dei at dei føretrekte lokale jegerar og jegerar frå grendene kringom i regionen framfor langvegsfarande gjestar, men dei hadde grunnlagt det dårleg. Dei hadde gitt få karakteristikkar av korleis dei gjestande jegerane var, samanlikna med dei lokale eller dei meir regionale. Dei var gnitne på «fargane» og sparsame med orda når dei snakka om det å sørve internasjonale og langvegsfarande kundar – og reisande i jaktentertainment.

Det viste seg endå at eg hadde intervjuja nett den same skogeigaren som Stefan, Heinz, Uwe og Gert hadde vore med. Men det einaste han hadde sagt var:

Det kan skje at ein er uheldig med nokre kundar, men på det jamne går det bra ... det var no ... nei, danskane er dei enklaste ... dei tek seg tid og ... ja, du veit ... Elles hender det at ... ja, dei fleste er vel greie. Viktigaste er at me slepp for mykje skadeskyting og uro i skogen og ... ja, så at dei betaler og gjer opp for seg og at eg slepp for mykje ekstra.

Som intervjuar skulle eg, i teorien, ha fylgt opp dei aller fleste spora som informanten her la ut for meg. Eg skulle ha fylgt opp stikkorda han gav og bede han utdjupe og forklare. Eg skulle ha bede han fortelje om når han hadde vore «uheldig», eller om dei «enkle danskane», eg burde spurt han om kvifor det er viktig å «ta seg tid», og fortalt han at eg nettopp ikkje «veit». Eg skulle spurt kva som skjer med dei som ikkje er «greie», i det minste burde eg spurt om kva det ville seie å vere grei. Eg burde fått tak på slike historier som eg no veit han sat inne med, men som han på det tidspunktet ikkje delte med meg. Men det er i teorien; i praksis lét det seg ikkje gjere. Det einaste eg greidde å ta tak i, var det siste sporet han gav, det at han ville sleppe «for mykje ekstra». Han fortalde om behovet for å ha andre næringsaktørar i lokalsamfunnet som kunne tilby tenester der han mangla kapasitet og kompetanse. Men han sa lite eller ingenting om dei moralske utfordringane ein utleigar møter. Der var ingenting i dette intervjuet som fortalte meg korleis han handterte gjestane sine brot på «skikk og bruk» i elgskogen. På same måte som styresmaktene, fagлага og andre underkommuniserte også skogeigaren eksistensen av kulturforskjellar i debatten om kommersialisering av elgjakta.

Etter kvart som eg bladde i intervjuutskriftene, gjekk det opp for meg at eg laut avlegge eit gjenbesøk. Eg trong å snakke om røynslene deira, om korleis dei handterte brot på elgjaktas uskrivne reglar – reglane om korleis ein gjer elgjakt i Elgbygda.

Nye intervju og nøsting i elgjaktkulturen

Seinsumaren 2007 reiste eg austover att for å snakke meir med fleire av dei same informantane eg hadde intervjuet godt og vel eit år før (vinteren 2005/06 og framover våren 2006). Totalt gjorde eg ni intervju under dette gjenbesøket – to skogeigarar og to av jegerane som hadde vore med på jaktlaget til dei tidlegare omtalte tyske kompisane. Eg intervjuet tre andre jegerar som brukte å jakte på tilgrensande jaktfelt – deriblant ein styremedlem i den lokale jeger- og fiskarforeininga i tillegg til ein styremedlem i det lokale skyttarlaget. Intervjuet med desse tre jegerane vart gjort i gruppe. Eg gjorde også intervju med to personar frå lokalsamfunnet som ikkje jakta, men som viste seg likevel å kjenne til elgjakta gjennom jaktande familiemedlemmar og andre. Med unntak av to personar hadde eg tidlegare intervjuet alle informantane då eg var der fyrste gongen.

Alle er ikkje siterte her, men inntrykka og det eg har lært frå intervjuet og samtalene med alle, har likevel vore med på å prege mi totale forståing av både bygda, elgjakta og den stadeigne kulturen knytt til elgjakta og forholdet mellom skogeigar og ikkje-skogeigar i lokalsamfunnet.

Eg starta med å gå opp spora etter dei fire tyske kompisane, og tok kontakt med den same skogeigaren som dei hadde leigd med, og bad om å få snakke med han om korleis han handterer eventuelle brot på «elgjaktkulturen», som eg sa.

Another side of the story

Han hadde gitt meg ein time «mellom to møte», sa han. Fyrst var han berre slik måteleg interessert, men då eg fortalde kven eg hadde møtt på New Zealand, skifta han. «Lat meg gi deg another side of the story», sa han og presenterte dei som »... eit underleg fylje, men slett ikkje unike». Han hadde hatt nokre «slike» kundar – »... folk som trur dei kan gjere kva dei vil».

Fyrst slo dei seg vrangt og skulle ha ein okse til, eg prøvde å forklare dei at jakta var i gang og felte utleigde og kvotene fordelte, men det lét seg ikkje forklare – dei meinte eg berre kunne sleppe inn på ein okse til – som om eg dreiv ein eller annan slags elgfarm. Seinare skulle dei ha meg til å skaffe dei horer ... som om eg var ein annan hallik.

Skogeigaren stadfesta det meste av det dei fire tyskarane hadde fortalt meg. Rett nok var forståinga ulik dei imellom, men dette er inga øving i å avdekkje sanninga, men snarare ein freistnad på å finne ut korleis oppfatningar påver-

kar den sosiale røyndomen. Vel så interessant er det at gjenbesøket fekk fram forteljingar om andre kundar som hadde opprørt skogeigaren like mykje som våre fire kompisar. Han fortalde om eit spansk firma som hadde leigt hjå han ein gong. Dei hadde rigga seg til og arrangert skytekonkurranse midt i skogen. Ein annan gong måtte han avbryte jakta til eit lag etter at det vart rapportert om «kriksliknande tilstandar». Då hadde ein av jegerane der «tømt magasinet» etter ei elgku i fullt firsprang over ei myr på meir enn 200 meters hald. «Dei var endatil nordmenn», sa han og la til: «Vestlendingar, som du.»

Grenser for snobberi

Etter kvart som samtala med skogeigaren nærma seg den tilmålte timen, kjende eg at her låg langt meir materiale enn kva eg kunne greie å få fram på tida som var att. Eg hadde derfor vanskar med å skjule gleda då han tok fram telefonen for å utsette det avtalte møtet. Han må ha funne samtala vår givande for sin eigen del òg.

Han tok mesta sats etter at han var ferdig med telefonsamtala, det var som han på ein måte ville starte på nytt, starte framafrå og fortelje meg – denne villfarne vestlendingen som så tydeleg ikkje kjende det østerdalske lynnet – kva elgjakt var for noko.

Jakta har årringar oppi her. Den har utvikla seg til å bli det den er, fordi me alle har vore med på å skape den. Skogeigar og skogsarbeidar har saman skapt elgjakta, og den er vår felles eigedom, det er me som bestemmer korleis den skal utvikle seg vidare.

Med det starta han ei forteljing, han starta ein monolog som vara i over tjue minutt, der eg som intervjuar berre slapp inn med eit og anna oppfylgjande spørsmål her og der. Fyrst og fremst var dette hans forteljing – hans forteljing om å vere skogeigar i dag. Han fortalde om grunnressursane, om skogen og om elgen. Han fortalde om seg sjølv som forvaltar og om at han forvalta langt meir enn einast eigne private ressursar. Han forvalta fellesressursar som heile samfunnet hadde eigarskap i, ressursar som lett kunne øydst om han ikkje synte varsemnd. Han snakka om biologiske ressursar, om genressursar og drog parallellar til Indonesia og Brasil som prov på at ein kvar skogeigar kunne lage øydemark kring seg «om grådigheita vert for stor». Han fortalde om eigedomane sine, om dei stadig skiftande eigedomsgrensene og om relasjonen til lokalsamfunnet, om gjensidigheita mellom skogeigaren og lokalsamfunnet. Han snakka om tillit og om gjengjelding og om det å kjenne kvarandre. Han snakka

om respekt for det som har vore, og om at kommersialiseringa av jakta må skje i takt med tradisjonar. Og han sa: «Det finst grenser, grenser for snobberi.»

Nyingen, likskap og den stadeigne elgjaktetos

*Duften av fersk ved
er noe av det du seinest vil gløkke
når slørene trekkes for ...*

«Hans Børli», sa han. «Kjenner du til han?» Eg må innrømme at eg ikkje forstod at han nett hadde deklamert byrjinga av eit dikt, for det passa liksom så godt inn i forteljinga hans. Han snakka om nyingen, dette bålet som både skogeigarane og jegerane snakka om, og som ikkje eingong trong vere ein «nying» reint teknisk, men berre eit vanleg bål som jaktlaget kunne samle seg kring i skogen. Dei snakkar om det, eller det å samlast kring nyingen, som det skulle ha vore ein heilag rite – ein rite som ikkje må brytast. Men i botnen er det like mykje samhald dei snakkar om, og om det å ta seg tid. Ved å knyte det spesifikt opp til nyingen knyter dei det også opp til noko større. Dei knyter det opp til arven frå skogsarbeidarkulturen og til samhald mellom arbeidsfolk, grannar og bygdefolk. Forteljinga om nyingen symboliserer den østerdalske skogskulturetosen og inngår i skapinga av den stadeigne elgjaktetos. Som dei fleste «rural performances», som Stuart Marks (1991) kallar slike ritual-liknande førestillingar, demonstrerer nyingen potensen i den stadeigne historia og inngår som ein vesentleg aktør i struktureringa av framtida. For det er det nyingen representerer, som er det viktige. Det er kva dette vesle bålet symboliserer – kva det fortel når eit heilt jaktlag sit samla kringom det midt i skogen – det er dét som er viktig. Det fortel om ro, samhald og arv; alle viktige element i den lokale jegeren si moralske forteljing om seg sjølv og om elgjakta. Og så lenge skogeigaren og den eigedomslause bygdejegeren sit kring nyingen, inngår dei baa i den same fellesskapen.

For jakta er fellesskap, fridom og likskap, og den vert fortalt fram som dét av både skogeigarar og eigedomslause. Den er forteljinga om andre kapitalformer enn dei som gjeld i «det andre» livet, forteljinga om at «kula er demokratisk», som Inge formulerte det. Den gjer med andre ord ikkje skilnad på kor tjukk pengepungen å den som trekkjer av, er. Det er ferdigheitene dine som jeger som tel på jakta, ikkje utdaningsnivået eller om du er rik eller fattig. Det var også det Inge reagerte sterkt på med dei fire tyske kompisane: snobberiet deira.

«Dei trudde dei eigde oss ... Dei trudde me var tenarane deira.» Den andre av dei tre nordmennene på jaktlaget kunne stadfeste den same arrogansen som Inge snakka om, og meinte det var «typisk for denne sorten». For som skogeigaren hadde sagt: Dei var ikkje unike dei fire tyske kompisane, og det var heller ikkje fyrste gongen Inge og dei to andre jegerane hadde fungert som guidar og jaktkompisar for gjestande jegerar; anten det er utlendingar eller små grupper av nordmenn som har trunge nokre ekstra jegerar for å danne eit heilt lag, så har Inge og kompisane stilt opp. Ofte har dei ikkje jakta meir enn kanskje ei helg eller berre nokre dagar.

«Vanlegvis er dei ikkje så vanskelige som desse», fortel Inge og hevdar at dei fleste er både interesserte og «villige til å lære» korleis jakta føregår her. Dei fleste av denne «sorten» betaler bra, ifylgje Inge, noko også bae skogeigarane eg snakka med, kunne stadfeste «Dei har like mykje i månadslønn som eg har i året – men det tel ikkje i elgskogen, dei fleste forstår det», fortel Inge. «Men ikkje alle?» spør eg. «Nei ikkje alle», held Inge fram: «Nokre legg ikkje frå seg stormansfaktene, dei har ikkje skjont at me er like oppi her.»

At det eksisterer ei forteljinga om likskapen «oppi her», er ikkje ukjent; det har Ketil Skogen og Olve Krangle (2003, 2007) påvist før, men det gjer det ikkje til eit mindre paradoks av den grunn. For nettopp oppi her finst då utvilsamt klasseskilja, både historisk og i dag, og kanskje er dei også tydelegare her enn mange andre stadar i Bygde-Noreg. Det er her du finn dei verkeleg store skogeigarane i landet, dei som har vore skogeigarar i generasjonar, og som set i posisjonar med makt, og som har høve til å utøve den om dei må. Likevel eksisterer altså forteljinga om likskap, i alle fall under elgjakta. For her kan du altså høyre forteljingar om den store skogeigaren som møter på elgjakt i arbeidskjeladress av bevernylon. Eller om jegerar som kan stikke innom skogeigaren når det måtte vere ein vanleg ettermiddag for å kjøpe småviltkort og vert sitjande med støvlane på ved kjøkenbordet og drikke beksvart sur termoskaffi. Det er forteljingar om det ujålete bygdesamfunnet der det er andre kapitalformer enn pengar og eigedom som rår i det sosiale spelet.

Det er denne forteljinga, dette likskapsbiletet, som vert utfordra når pengesterke – eller kanskje snarare betalingsvillige – gjestar kjem til Elgbygda og krev sørvis for pengane. Så lenge dei er «villige til å lære», som Inge sa, og så lenge dei syner interesse og respekt for dei lokale og deira praksis og kunnskap, går møtet med den stadeigne kollektive moralen bra. Så lenge dei set pris på råda og lokalkjennskapen Inge eller dei andre jegerane kan tilby, og så lenge dei set pris på forteljingane dei får servert ved nyingen, så lenge dei evnar å merke arven frå skogsarbeidarkulturen i kvar kjeft kokekaffi dei tek, går møtet greitt.

Då får gjestane ei kjensle av opplevd autentisitet og elgjakta ein aura av historie, og notida vert knytt opp til ideen om fortida.

Det er her me bur

Det var sjølvsagt meir enn einast dyre- eller jaktetiske aspekt som låg bak fordomminga av vestlendingen som tømte magasinet etter ei elgku, eller av våre tyske kompisar sitt ønske om selskap i badestampen. I forteljingane låg det også ein referanse til nabofelta og dei kringliggande jaktvalda og til resten av lokalsamfunnet. «Det skal dei ikkje få på meg», sa skogeigaren medan han refererte til resten av lokalsamfunnet som ikkje skulle kunne skulde han for å halde seg med «udugelege jegerar og folk som var farlege i skogen». For kva ville folk tenke om han lét gjestane sine herje rundt i skogen til sjenanse både for andre jegerar og for bygdefolk elles? Kva ville folk tru og tenke om han skulle starte å lange sprit, for ikkje å snakke om horer, etter skogsbilvegane? Skogeigaren, som dei fleste andre bygdefolk, er, som han sa, «avhengig av å ha eit godt forhold til resten av samfunnet her».

«For det er her eg bur», sa han. Han sa ikkje at det er her borna hans går på skule. Han sa heller ikkje at mor hans bur her, eller at det var her han har sine næraste vener. Han sa berre at «det er her eg bur».

Dei nære og uformelle banda mellom folk, typiske for tette, transparente bygdesamfunn, skaper særskilde spelereglar for det rurale næringslivet. Om så skogeigaren skulle vise seg å vere likegyldig til det moralske aspektet ved å ha framande kvinner i badestampen, eller om han ikkje gjorde seg noko av at det gjekk skadeskoten elg kring i skogen etter herjande vestlendingar, ville han likevel måtte stå til rette for bygdefolket. For bygdefolket fylgjer med, jegerar så vel som ikkje-jeugar. Elgjakta er tema på butikken og på kommunehuset. Det er tema på skulen og på den lokale trevarefabrikken, blant elektrikarane og røyrleggarane og endatil i barnehagen. Overalt i Elgbygda snakkar dei om elgjakta. Dei høyrer på VHF'en og på rykte, og når ryktet veks seg stort nok, tek nysgjerrigheita og samvitet affære.

Då det small som verst frå vestlendingen framunder Slaktertjønnan, gjekk to av jegerane på nabovaldet på besøk til skogeigaren. Dei fortalde kva dei hadde høyrte, og lurte på om han viste noko. Sjølvsagt viste han noko; dei var ikkje i tvil om at han hadde fått nyss i det før dei kom der. Men det var ikkje derfor dei gjekk, dei gjekk dit mest for å fortelje at dei også visste. Dei gjekk dit for at skogeigaren skulle forstå at dei meinte det måtte verte slutt på slik oppførsel, og at «slikt må få konsekvensar». «Me kan ikkje la ting flyte ut»,

meinte den eine av dei. For då vil «jakta endre seg fortare enn me ønskjer», åtvare han.

Dei snakka om jakta som noko dei – i tydinga «dei lokale jegerane, skogeigarane og bygdefolket» – i fellesskap har forma. Dei har forma elgjakt frå slik den var, til kva den er i dag. Dei har forma den frå dårleg til bra. For «hittil», sa den eine av dei og sikta til endringane elgjakta har vore igjennom, «hittil har det – i all hovudsak – vore i positiv retning». Med det tenkte han særleg på innskjerpinga av alkoholbruken og meir generelt det han omtalte som ei «profesjonalisering» av jegeren – altså at heile jakta hadde vorte «sett i system», som han sa, og at jegerane hadde vorte «meir seriøse på ein måte». Ein styremedlem i den lokale jeger- og fiskarforeininga snakka også om at endringar skjer, og at dei har skjedd heile tida. Han kom i tillegg med eit anna viktig poeng: Endringane har hittil «skjedd på våre premisser». Han meinte at dei sjølve, i betydinga «både dei lokale jegerane og dei nasjonale jegerinteressene gjennom Norges jeger- og fiskerforbund», hadde vore pådrivarar og stått for mange av endringane. Han kunne fortelje at dei aktivt hadde arbeidd med haldningar i fleire år, særleg i høve til skadeskyting. «Det kunne vere Texas her til tider», sa han og meinte at det no hadde betra seg betydeleg: «Men mange stadar i landet har dei kome mykje kortare enn oss.»

Det er altså det dei sjølve har bygd opp, som no er truga. Det er det Elgbygda i fellesskap har arbeidd målmedvite med, som no vert utsett for press av folk som kjem frå stadar der dei har «kome mykje kortare» med haldningsarbeidet enn her. Det lokale fellesskapet fryktar at det dei har bygd opp, skal falle saman. Dei fryktar eit tilbakefall til det som ein gong var, og krev at dei med formelt mynde tek ansvar.

Og skogeigarane tek ansvar; det er trass alt jakta det er snakk om, jakta med «årringar», jakta som «vi alle har vore med på å skape ... vår felles eigedom», for å bruke hans eigne ord. Skogeigaren er heilt på linje med resten av Elgbygda i korleis jakta skal vere, han treng ikkje overtalast, sanksjonerast eller trugast. Men han veit at han vil verte det om han ikkje skjøttar si rolle som utøvande forvaltar av den stadeigne jaktetosen. Han veit også at prosessen med å tene pengar på elgjakta vil lide tilbakeslag om han tillet uvørden framferd i elgskogen. Han veit at det er lite eller ingenting å tene på å utfordre Elgbygda og Elgbygda sin jaktetos. Og om det så var, vil han likevel vegre seg for å gjere det – for jaktetosen er like mykje hans.

Referansar

- Bjørkdahl, K.S. (2005). *The wild ember within – A study of the hunting ethos in Norway and the USA*. Avhandling til grada Master, Senter for miljø og utvikling, Universitetet i Oslo.
- Boglioli, M. (2009). *A matter of life and death – hunting in contemporary Vermont*. Boston: University of Massachusetts Press.
- Brottveit, Å. og O. Aagedal (red.) (1999). *Jakta på elgjakkulturen*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Cresswell, T. (1996). *In place/out of place: Geography, ideology, and transgression*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Dagbladet (1998). Slakter kongens fasanjakt. *Thomas Ergo*, 25. november 1998.
- Expressen (2008a). Kungen i jaktslakt. *Johan T Lindwall*, 2. februar 2008.
- Expressen (2008b). Folkliga jägare avskyr den här överklassjakten. *Annsöfie Näslund og Ola Hellblom*, 3. februar 2008.
- Flø, B.E. (2008). Bygdedyret og elgen – ei stivhengig analyse av næringsutvikling i elgskogen. I R. Almås, M.S. Haugen, M. Villa og J.F. Rye (red.) *Den nye bygda*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag, 371-389.
- Krange, O. og K. Skogen. (2007). Kodebok for den intellektuelle middelklassen. *Nytt Norsk Tidsskrift*, 3, 227-242.
- Marks, S.A. (1991). *Southern hunting in black and white: Nature, history, and ritual in a Carolina community*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Marvin, G. (2000). The problems of foxes: Legitimate and illegitimate killing in the English countryside. I J. Knight (red.) *Natural Enemies: People-Wildlife Conflicts in Anthropological Perspective*. London: Routledge, 189-211.
- Marvin, G. (2003). A passionate pursuit: Foxhunting as performance. *The Sociological Review*, 52 (2), 46-60.
- Skogen, K. og O. Krange. (2003). A wolf at the gate: The anti-carnivore alliance and the symbolic construction of community. *Sociologia Ruralis*, 43 (3), 309-325.
- St.meld. nr. 17 (1998-1999) *Verdiskaping og miljø – muligheter i skogsektoren*. Oslo: Landbruksdepartementet.
- St.meld. nr. 19 (1999-2000) *Om norsk landbruk og matproduksjon*. Oslo: Landbruksdepartementet.

12

Foto: Tove Hamre

Frode Flemsæter, Katrina M. Brown og Frank Egil Holm

Friluftslivets moralske landskap – trender og tradisjoner

Friluftslivets moralske landskap – trender og tradisjoner

Mens noen hevder at «terrengsyklistere kan få egne stier» (Aftenposten 2010a), vil terrengsyklistere «dele stien med fotfolket» (Aftenposten 2010b). På debattforumet på terrengsykkel.no uttrykkes det vrede over «birken-syklistere» som sykler hasardiøst i slalåm mellom barnefamilier og sverter terrengsyklistenes rykte. På Lista går vindsurfere til retten etter å ha fått bot for påstått miljøkriminalitet i verneområdet for sjøfugl fordi de mener at forbudet er basert mer på fordommer enn fakta. Vi kan til stadighet lese bekymringsmeldinger om manglende friluftslivsdeltakelse, kulturforståelse og dugnadsinnsats blant innvandrere, og det har blitt stilt spørsmål ved om den nye markaloven faktisk legger opp til en ekskludering av grupper som er avhengige av en stor grad av tilrettelegging. Dette er noen av observasjonene vi har gjort av et tilsynelatende økende spenningsnivå i det norske friluftslivet.

Spenninger i friluftslivet

Friluftsliv er ikke et statisk og endelig begrep. Ulike aktører og interesser ønsker å definere hva som til enhver tid skal kunne betegnes som friluftsliv. Det er altså krefter i samfunnet som påvirker og endrer friluftslivet – hvilke aktiviteter vi bedriver, måten vi driver de på, og hvordan vi verdsetter de ulike aktivitetene og opplevelsene. Andre krefter virker derimot motsatt og bidrar til å bevare og konservere et bestående friluftsliv. Mellom disse kreftene oppstår det spenninger, og det er disse spenningene i friluftslivets moralske landskap vi vil se nærmere på i denne artikkelen. Vi skal se hvordan friluftslivskulturen blir (re) produsert gjennom bevisste og ubevisste holdninger og handlinger basert på moralske vurderinger rundt friluftslivets rett og galt.

Friluftslivet er i stadig utvikling og endring i takt med andre samfunnsendringer. Friluftsliv består av at folk bedriver bestemte aktiviteter på bestemte steder som gir bestemte typer opplevelser. Som en del av dagens endringer i friluftslivet ser vi en stadig økning i kombinasjonsmulighetene mellom folk, praksiser og steder. Spenningene vi ser i friluftslivet dreier seg ofte om på hvilken måte de økende mulighetene til å drive friluftsliv, altså kombinasjonene mellom folk, praksis og sted, blir sett på som legitime, og dermed kan kalles «ordentlig» friluftsliv. Når etablerte praksiser blir utfordret, vil det alltid dukke opp spørsmål som dreier seg om normative og moralske oppfatninger om hvilke praksiser som mer eller mindre «hører hjemme». Det er dette vi ser innen friluftslivet i dag. Hva er det egentlig som hører hjemme i det norske friluftslivet? Eller for å bruke geografen Tim Cresswell (1996) sine begreper, hva er det som er «in place» eller «out of place» i det norske friluftslivet?

Det ser ut til å eksistere to parallelle univers innenfor friluftslivet. Det ene universet er bygd på forestillingen om det tradisjonelle, rurale friluftslivet med relativt klart definerte grenser for hva som hører hjemme og ikke. Det andre universet er bygd på forestillingen om et dynamisk og mangfoldig friluftsliv der det meste er «godtatt», og der også et urbant friluftsliv inngår. Videre trekkes det normative grenser mellom hva og hvem som hører hjemme hvor i det norske friluftslivet. Hvordan disse grensene trekkes, er avhengig av hvilket av friluftslivets to univers man til enhver tid trekkes mot. Å gjøre en slik inndeling i to univers er imidlertid en kraftig forenkling av virkeligheten, og det er ikke slik at noe eller noen *tilhører* i det ene eller andre. Vi kan heller se på de to universene som to gravitasjonsfelt man i ulik grad trekkes mot, avhengig av den gjeldende konteksten og hvilke interesser som er involvert. De assosiasjonene man får avhengig av hvilket univers man i ulike situasjoner trekkes mot, danner i sin tur grunnlaget for hvordan bestemte handlinger eller posisjoner blir legitimert og underminert.

Gjennom denne artikkelen vil vi legge grunnlaget for at alle som på en eller annen måte involverer seg i det norske friluftslivet, enten det er utøvere, forvaltere, politikere eller akademikere, i større grad reflekterer rundt egne og andres oppfatninger om *hva* og *hvem* som hører hjemme *hvor*, og *hvorfor*, i det norske friluftslivet. Dernest er det viktig at man gjør seg tanker om hvilke konsekvenser den normative grensetrekkingen har, og hvilke interesser som er mest og minst tjent med at det trekkes slike grenser.

Friluftsliv og moral

«Moralske landskap» handler om relasjonene mellom landskap på den ene siden og moralske verdier og vurderinger på den andre. Det er vanlig å forstå *moral* som oppfatninger av rett/galt, passende/upassende, bra/dårlig, rettferdig/urettferdig, som reflekteres i menneskers meninger, handlinger eller atferd (Setten og Brown 2009). Det er denne forståelsen av moral vi forholder oss til i denne artikkelen. Moral er altså normative vurderinger slik de reflekteres gjennom praksis. Dette i kontrast til *etikk* som ofte er sett på som «læren om» moral og normativitet. Moral er ofte skjult bak ubevisste praksiser – som ofte blir tatt for gitt. Moralske landskap handler dermed om hvordan betraktninger om rett/galt, bra/dårlig, naturlig/unaturlig og passende/upassende både skapes og reflekteres av landskapet. Det dreier seg også om hvordan moralske eller normative grenser blir konstruert og rettferdiggjort i og gjennom landskapet (Setten og Brown 2009). I det moralske landskapet er med andre ord landskap og praksis gjensidig konstituerende, og gjennom moralsk betingede handlinger, ofte ubevisste, reproduseres de fysiske omgivelsene våre og hvordan vi oppfatter disse omgivelsene.

Friluftslivet i Norge står sterkt og har både viktige sosiale og helsemessige effekter. I takt med generelle økonomiske, kulturelle, sosiale og miljømessige samfunnsendringer ser vi tegn til et friluftsliv i endring i form av både økt kommersialisering av friluftslivet og «nye» aktiviteter som utfordrer det tradisjonelle synet på friluftsliv (Dervo 2006, Odden 2008). Det blir også hevdet at vi står overfor et økt mangfold med tanke på folk, praksiser og teknologi som har viktige miljømessige så vel som sosiale, kulturelle og helsemessige konsekvenser (Vorkinn mfl. 2000, Jönsson og Skogen 2009). I et slikt perspektiv er det viktig å analysere prosessene som (re)produserer friluftslivskulturen. Vi mener det er interessant å se på hvordan premissene for hvilke praksiser som blir sett på som legitime blir lagt, og særlig hvordan ulike sosiale grupper blir behandlet og representert i disse prosessene.

I et stadig mer stillesittende samfunn er det et uttalt mål å få flest mulig til å «drive friluftsliv som helsefremjande, trivselsskapande og miljøvennleg aktivitet i nærmiljøet og i naturen elles» (St.meld. nr. 39, 2000–2001:kap 1). Vi skal ikke her ta stilling til spørsmål om hva det norske friluftslivet er eller bør være. Vi vil heller synliggjøre noen spenninger og peke på hvordan disse spenningene gjør seg gjeldende når nye friluftslivsutøvere skal inkluderes og oppfordres til deltakelse i friluftslivet. Vil inkludering si å få nye grupper til å omfavne en eksisterende friluftslivskultur, eller vil det si at friluftslivskulturen utvides med nye aktiviteter eller med nye steder å praktisere aktiviteter på?

Tradisjoner

Norge har en sterk friluftslivstradisjon, og den «norske» måten å drive friluftsliv på har av flere blitt knyttet til nasjonsbyggingen rundt forrige århundreskifte og selve den norske identiteten (Goksøyr 1994, Tordsson 2007, Pedersen Gurholt 2008). Vi kan nok grovt identifisere to grener innenfor det tradisjonelle norske friluftslivet; én gren utviklet seg gradvis fra bygdebefolkningens nødvendige utnyttelse av naturressurser som jakt, fiske, gjeting, sanking og seterdrift, og én gren sprang ut fra den urbane overklassens behov for å ta i bruk naturen som arena for rekreasjon og med et påfølgende fokus på naturvern (Breivik 1978). Vi kan fortsatt identifisere disse grenene i dagens friluftsliv, for eksempel i bruk/vern-debatter, men de begynner nok også å bli temmelig sammenvokst.

Den felles stammen i det norske tradisjonelle friluftslivet er et såkalt *enkelt* friluftsliv i harmoni med naturen. Det er forbundet med ferdsel i naturen, i første rekke fotturer – gjerne langt og høyt til fjells. I den grad det tradisjonelle friluftslivet er organisert, er dette gjerne gjennom frivillig deltakelse i ideelle organisasjoner. Den norske turistforening (DNT) har hatt en helt sentral rolle i utviklingen av friluftslivstradisjonen, og bidratt til at anorakken, fjellrevenbuksene, kvikkklunsjen, de T-merkede stiene, DNT-hyttene og blå swix er symboler på det norske friluftslivet. Lokale ski- og markaforeninger har også bidratt sterkt i denne utviklingen. Lars Monsen er gjennom sine tv-programmer kanskje den fremste eksponent for dette «enkle» friluftslivet som «alle» vi andre ønsker oss tilbake til (men som vi ikke lenger er i stand til å utøve – grunnet manglende kunnskap, manglende ferdigheter, overvekt, frykt for mygg og gnagsår e.l.).

Når det gjelder hvem som bedriver hvilke aktiviteter hvor, kan vi si at tradisjonen i det norske friluftslivet inkluderer visse grupper med visse typer praksiser bestemte steder, og at grensene mellom hva som *er* og hva som *ikke er* friluftsliv, er relativt tydelige og veletablerte.

Trender

Dersom vi ser på de nye retningene friluftslivet ser ut til å ta, eller som er ønsket at det skal ta, kan vi hovedsakelig snakke om to ulike trender. Den ene er skapt av den indre dynamikken i de ulike aktivitetene, ofte drevet frem av yngre generasjoner. Nye aktiviteter oppstår, eventuelt får gamle aktiviteter ny drakt, som dekker behovet for andre typer opplevelser. Ofte snakker vi her om det som av mange (men ikke nødvendigvis av utøveren selv) blir oppfattet som

«action-pregede» aktiviteter, der elementer av spenning, risiko og mestring gjerne er til stede. Typiske eksempler er elvepadling, terrengsykling, kiting, frikjøring på ski og sportsklatring. Disse aktivitetene tar ofte i bruk områder som før har vært minimalt brukt til friluftsliv, men aktivitetene kan også finne sted på områder som før har vært forbeholdt andre mer tradisjonelle aktiviteter.

Selv om dette kan diskuteres, er nok de «nye» aktivitetene i større grad enn de tradisjonelle knyttet til kommersielle tilbud, der eksempelvis idrettslag, utstyrspordusenter og organisasjoner responderer på fremveksten av nye markeder ved å etablere produkter der målet er å tjene penger – som Birken, Ekstremsportveka og ulike guidingtjenester. Dette står i motsetning til en mer tradisjonell tilnærming, der aktiviteter av og for medlemmene ikke har til hensikt å generere økonomisk overskudd. Utøverne av en del «nye» aktiviteter kan da sees som kunder som forbruker opplevelser tilrettelagt av kommersielle aktører – men dette er også i større og større grad gjeldende for de mer tradisjonelle aktivitetene.

Den andre hovedtrenden vi ser i dag, handler om målsettingene og virkemidlene vi finner i offentlig friluftslivspolitik. Her handler det om å få flest mulig til å delta – spesielt fra underrepresenterte grupper som barn og unge, innvandrere og funksjonshemmede. Og de positive helsemessige effektene av friluftsliv er nok hovedgrunnen til at styresmaktene jobber så aktivt for å inkludere disse gruppene. I St.meld. nr. 39 (2000–2001) *Friluftsliv – ein veg til høgare livskvalitet* blir det slått fast at «på bakgrunn av dei trendar ein ser i utviklinga, er det spesielt viktig å få den delen av befolkninga som i dag er inaktiv til å drive meir friluftsliv i kvardagen» (kap. 8.4). På bakgrunn av dette ser vi et økt fokus fra det offentlige på friluftslivsaktiviteter i nærområdene til der folk bor, gjennom tilrettelegging for et urbant friluftsliv i parker, grøntområder og sentrumsnære markaområder.

Friluftslivsforvaltningens utfordringer

Offentlig forvaltning har et ansvar for å legge til rette for å opprettholde og utvikle et aktivt friluftsliv. Det er begrunnet i flere direkte og indirekte nytteverdier i form av positive helseeffekter, livskvalitet, en bærekraftig utvikling, en ressurs for reiselivet og ivaretagelse av en kulturarv (St.meld. nr. 39, 2000–2001). Vi har undersøkt friluftslivsforvaltningens utfordringer med å håndtere et friluftsliv i endring, spesielt med tanke på inkludering og deltakelse. Vi har gjennomført intervjuer med ansatte ved Direktoratet for naturforvaltning (DN) og Scottish Natural Heritage (SNH), henholdsvis i Norge og Skottland.

Ett av temaene vi gikk nærmere inn på, var utfordringene med å forvalte et tradisjonelt friluftsliv og samtidig inkludere nye grupper og nye aktiviteter. Det gjorde at intervjuene i stor grad dreide seg om forvalternes syn på naturbruk og etablerte praksiser, og hvordan disse betraktningene stod i forhold til eksisterende lovverk, reguleringer og støtteordninger. Artikkelen bygger i tillegg på en studie fra Skottland¹ hvor to brukergrupper (terrengsyklistere og fotturister) ble intervjuet om sine syn på utøvelse og praksiser knyttet til sine friluftaktiviteter.

Denne problematikken går rett inn i kjernen på hva friluftsliv *er*, og hva friluftsliv *bør være*. Enkelte vil kanskje hevde at det er flisespikkeri av kun akademisk verdi å henge seg opp i definisjonen av friluftslivsbegrepet, og at det man bør konsentrere seg om, er hvordan man skal få folk ut i aktivitet, uavhengig av hva merkelappen på aktiviteten er. Vi tror imidlertid at en refleksjon over *hva* som inkluderes, og *hvordan* man inkluderer dette i friluftslivet, er viktig av samme grunner som friluftsliv i seg selv er viktig. Ulike grupper mennesker har ulike relasjoner til naturen, og disse relasjonene kan forsterke sosial ulikhet og dermed ha viktige konsekvenser for maktfordelingen i samfunnet (Panelli 2010). Hvilke versjoner – eller «visjoner» – av friluftsliv som er «gjeldende», har betydning for om folk føler seg hjemme eller ikke i friluftslivet, og det kan igjen ha sosiale og kulturelle så vel som økonomiske og økologiske implikasjoner. I tillegg er dette en viktig diskusjon med hensyn til hvilke prinsipper som skal legges til grunn for politikkutforming på området.

Friluftslivets to parallelle univers

Samfunnet vedlikeholdes og utfordres på mange måter gjennom bevisst og ubevisst praksis (se f.eks. Edensor 2006), og i det norske friluftslivet ser vi en utvikling mot nye praksiser på delvis nye steder. Grensene mellom hva som *er* og hva som *ikke er* friluftsliv, utfordres. Når nye praksiser utfordrer etablerte praksiser, vil våre moralske verdier bli aktivisert, og våre normative oppfatninger av rett/galt, passende/upassende, naturlig/unaturlig kommer til overflaten. Vår studie viser at disse moralske vurderingene av friluftslivet er avhengig av hvilket friluftslivsunivers man til enhver tid trekkes mot.

Det ser nemlig ut til å eksistere to parallelle friluftslivsunivers blant de som jobber med friluftsliv på DN og SNH. Men de har samtidig, i alle fall mange, et relativt bevisst forhold til dette, og det oppfattes som en utfordring for forvaltningen. Det ene universet forholder seg til det tradisjonelle friluftslivet, hvor det er en klar og sterk oppfatning av hva som hører hjemme og ikke. Vi

kan kalle dette «det tradisjonelle friluftslivsuniverset». Det andre universet baseres på trendene i dagens friluftsliv og de politiske føringene for å inkludere både grupper og aktiviteter. Vi kan kalle dette «det moderne friluftslivsuniverset».² Hvilket univers man til enhver tid forholder seg til eller trekkes mot, er som sagt avhengig av konteksten.

Av og til blir kontrastene mellom universene tydelige. Det gjelder for eksempel når det er snakk om *kunnskap* om friluftsliv og overføring av denne til nye generasjoner, eller det vi kan kalle sosialisering til friluftsliv (Odden 2009). Bekymringen er at mange av dagens unge ikke får inn «friluftslivskunnskapen» med morsmelka – men spørsmålet er hvilken kunnskap det er snakk om her, og hvilket friluftslivsunivers vi forholder oss til:

DN-ansatt (7³): Man har nå en voksen generasjon som ikke er vokst opp med friluftsliv. Og på en måte deres barn igjen og da, [...] det er et hull et sted, på en måte, som gjør at du får opp en generasjon ungdommer som ikke er vokst opp med friluftsliv.

I: Men hvordan definerer du friluftsliv da, når du sier at de ikke har vokst opp med det? Hva er det de ikke har vokst opp med?

DN-ansatt (7): Med å ... Altså, ja ... Ok. [latter] Jo, fordi at altså, de kan selvfølgelig være oppvokst med det friluftslivet som foregår inni parken, ikke sant, når du går på tur hjemmefra. Men hvis de ikke har vært ute i skogen og på fjellet, så er det ... Det er noen sårne, litt flere ferdigheter du trenger for å ferdes der. Så ... Så det blir feil å si at de ikke er vokst opp med friluftsliv.

Vi ser ofte, som i sitatet over, at når det er snakk om *kunnskap* om friluftsliv, så trekkes man gjerne mot det tradisjonelle friluftslivsuniverset. Dette er tydelig i Mytting og Bischoffs innføringsbok *Friluftsliv* (2008) for elever i den videregående skole. Store deler av boken er viet «basisferdigheter» som dreier seg om bekledning, bålrensning, leirplasser, kart og kompass, risikohåndtering og førstehjelp. Kunnskapen om friluftsliv, som naturlig vil oppfattes som inngangsbilletten til det å drive friluftsliv, relateres her utelukkende til det tradisjonelle friluftslivsuniverset.

Normative grensedragninger

Reguleringen av friluftslivet i Norge balanserer mellom formelle og uformelle reguleringer. Allemannsretten er for eksempel en formalisering av en normativ forståelse av rett og galt, og denne rettens videre eksistens er avhengig av at balansen mellom retter og plikter opprettholdes. Vårt datamateriale peker også mot viktige moralske og juridiske aspekter, og relasjoner mellom disse, i norsk friluftsliv – noe som friluftslivsforskningen i Norge i liten grad har sett på. Som også Skår (2009) påpeker, har friluftslivsforskningen i stor grad vært preget av deskriptiv forskning om endringer basert på statistisk datamateriale. Forskningen har i mindre grad sett på friluftslivets moralske landskap, dvs. moralske og normative spørsmål knyttet til rett/galt, naturlig/unaturlig eller positiv/negativ atferd, og implikasjonene dette har for deltakelse og inkludering. For å underbygge og sette våre funn inn i et større perspektiv vil vi derfor dra veksler på det nevnte forskningsprosjektet i Skottland, der forholdet mellom turgåere og terrengsyklister og aktivitetene disse gruppene bedriver, ble studert.⁴

I studien fra Skottland ble det gjennomført en rekke kvalitative intervjuer med friluftslivsutøverne, der oppfatninger om rett og galt i friluftslivet ble diskutert. Studien viser at folk gjerne trekker normative grenser rundt friluftslivets *steder*, *utøvere*, *praksiser* og *materialiteter*. Grensene er flytende og ulikt definert av ulike personer ut fra deres forutsetninger og kontekst, men likevel kan vi identifisere enkelte mekanismer når det gjelder å begrunne og legitimere disse grensedragningene.

I det følgende vil vi se funnene fra de to studiene i sammenheng, og bruke den skotske studien til å strukturere diskusjonen rundt friluftslivets to parallelle univers. Vi tror nemlig at de normative og moralske grensedragningene rundt friluftslivets steder, utøvere, praksiser og materialiteter også gjelder i Norge.

Friluftslivets steder

Studien fra Skottland viser at hvorvidt ulike praksiser og identiteter er betraktet som passende eller upassende, er avhengig av *stedet* dette foregår på. Hvilke steder som er sett på som passende eller upassende for ulike praksiser, varierer imidlertid ut fra hvilke kriterier hver enkelt person legger til grunn for hva som hører hjemme eller ikke. Det er for eksempel sterke normer som sier at man alltid skal ta med kart og kompass når man beveger seg langt til fjells, men nøyaktig hvor grensen for «langt til fjells» går, er det ulike meninger om.

Enkelte mener for eksempel at terrengsykling langt og høyt til fjells i fjerntliggende områder er upassende. Dette perspektivet er ofte en del av et syn på friluftsliv der høye fjell og store vidder er sett på som edelt, urørt, vilt og sårbart – et sted der man søker stillhet og ro. Naturen er her tydelig atskilt fra mennesket. På slike steder glir ofte etablerte, tradisjonelle praksiser – som for eksempel turgåing – naturlig inn i bildet, mens nye praksiser som bringer «fremmedelementer» til stedene, har lett for å bli sett på som upassende. Informantene i den skotske studien ble utfordret med et scenario der man langt og høyt til fjells møter en terrengsyklist fullspekket med all verdens nymotens utstyr og teknologi. Noen av informantene svarte at de ikke ville ha noen problemer med dette, mens andre uttrykte skepsis til om dette var passende praksiser på denne typen steder.

DN-ansatt (4): Nei, jeg vet ikke om jeg hadde brydd meg om den ene syklisten ... mulig jeg hadde tenkt [...] hvordan i all verden gidder han å dra med seg dette inni her [latter]. Litt fleipete sagt, men poenget mitt er at det er ikke det at han er der inne med sykkel, men det jeg i så fall kunne reagert på, er hvis det hadde blitt spor etter han.

DN-ansatt (7): [humrer] Nå synes jeg du utfordrer min konservatisme veldig ... Jeg synes jo selvfølgelig at turgåeren hører mye mer hjemme der enn syklisten [latter].

I: Ja. Men hvorfor synes du ...?

DN-ansatt (7): [...] Altså, det har jo med hva man er vant til, ikke sant. Altså, i fjellet skal man gå, liksom, og være stille og forsiktig. [...] Altså, det er jo sånn sett en reell ting i forhold til...kanskje ikke så mye sykkel, men i hvert fall sånn der kiting og sånne ting, at du beveger deg så fort at du kan faktisk komme ... Altså, faren for å på en måte skremme både mennesker og dyr er jo reell, da. Så det er jo en grunn til å si nei til det. [...] Og så kan du jo selvfølgelig også filosofere deg inn i det der med forstyrrelser. Altså, hvis jeg opplever at denne syklisten forstyrrer mitt, at det er til ulempe for mitt friluftsliv, jeg synes ikke han skal være der. Altså, sånne ting skal man jo også ta litt på alvor, altså.

Ofte er det gjerne det man er vant til, som styrer hva man mener er normativt akseptabelt. Det kan for eksempel være faktorer som stillhet, fart, forstyrrelse,

ødeleggelse, inngrep, risiko og egnethet. Det er sterke følelser knyttet til det man mener er eller ikke er normativt akseptabelt, og følelsene knyttet til normative oppfatninger om rett og galt er gjerne sterkere enn følelsene knyttet til hva som formelt og juridisk sett er rett og galt.

I sitatene ovenfor sier informantene at de i utgangspunktet ikke synes terrengsyklisten passer inn på steder langt og høyt til fjells. Det påpekes at man egentlig ikke har noe imot terrengsyklistene på slike steder i seg selv, men at det er sporene og forstyrrelsene det fører med seg, som er problemet. Forvaltningsansatte er vanligvis forventet å benytte strengt faglige begrunnelser i sin saksbehandling, men spenninger og uklarheter kan oppstå mellom normative oppfatninger om rett og galt på den ene siden og formelle reguleringer på den andre. Friluftslivsforvaltningen kan bli stående overfor situasjoner der emosjonelt motiverte avgjørelser basert på normative oppfatninger – blant forvalterne selv eller samfunnet forøvrig – begrenser ulike brukergruppers adgang til ulike arealer, mens man samtidig forsøker å understreke mer (natur)faglige momenter når begrensningene skal begrunnes. En mulig tolkning av sitatene ovenfor er altså et behov for å «rettferdiggjøre» emosjonell motstand mot aktiviteter man oppfatter å ikke høre hjemme, med mer «rasjonelle» argumenter. Vistad mfl. (2002) har imidlertid påpekt at hvorvidt slitasjen etter friluftsliv, for eksempel T-merkede stier, sykkelspor eller bålplasser, oppfattes som positivt eller negativt, er avhengig av individuelle holdninger. Latteren og det gode humøret vi ser i de to sitatene, var typiske når vi presenterte informantene med dette scenarioet. Kanskje opplevde de å bli trukket mot både det tradisjonelle og det moderne friluftslivsuniverset på samme tid – en slags normativ tautrekking der de selv ble tauet? Det understreker at grensene vi snakker om her, ikke er absolutte, men heller flytende og bestridbare.

Det kan også bli hevdet en form for moralsk eierskap over visse steder. Vi finner en rekke eksempler på at det gjennom praksis har etablert seg en form for uformell kanalisering av ulike aktiviteter. Her vil det være spesielt uakseptabelt at utøvere av andre typer aktiviteter «forviller» seg inn – de vil fort føle seg lite velkomne. Dette kan for eksempel være områder i marka der barnefamilier pleier å møtes, eller områder i skogen der syklistene har bygd seg hindre og hopp, og regner med at her kan de trene ganske uforstyrret.

En slik uformell kanalisering er ifølge DN en mer ønsket utvikling enn at man formelt går inn med regelverk for å kanalisere aktiviteter. Det blir argumentert for at en formell kanalisering kan undergrave allemannsretten:

DN-ansatt (5): DN mener motsetninger bør kunne løses med en aktiv understøttelse av gode markakulturer gjennom informasjon, og at det ikke i første omgang bør være nødvendig å gå inn med forbud for å unngå motsetninger [...].

I: Det er da en form for uformell kanalisering, da.

DN-ansatt (5): Ja, og gode brukermønstre kan underbygges gjennom informasjon og gode råd.

DN-ansatt (8): Hvis barna får den oppfatningen at det er sånn det skal være når du er ute i naturen [bestemte aktiviteter på bestemte områder], så vil jeg si det er litt i konflikt med det som er norsk tradisjon. [...] Det synes ikke jeg er helt bra. Det er i alle fall ikke sånn vi ønsker det i Norge. Det tror jeg bestemt du kan si.

I Skottland-studien ser vi også et «stedshierarki» der etablerte praksiser og brukergrupper har en forrang i de mest populære områdene, mens nye brukergrupper må ta til takke med det som blir til overs av mindre attraktive områder for friluftsliv, som bynære skogsområder (som ikke må forveksles med det vi i Norge forbinder med «marka») og plantefelt. Det moralske eierskapet til bestemte steder kan også ha en tidsdimensjon. Etter mørkets frembrudd kan for eksempel enkelte steder forbeholdt turgåere «åpnes» for terrengsyklister.

Et annet interessant moment fra den skotske studien er at terrengsyklister har mye lettere for å få aksept for aktivitetene bestemte steder dersom det er økonomiske interesser med i bildet. Steder der kommersielle aktiviteter dominerer, ser ut til å være omgitt av et annet sett normative grenser enn der de samme aktivitetene er ikke-kommersielle.

Friluftslivets utøvere

Det dras også normative grenser rundt *hvem* som hører hjemme på friluftslivets ulike arenaer – altså friluftslivets *utøvere*. Identitetene til utøverne henger nødvendigvis sammen med praksiser og aktiviteter, og utøvere kan dermed skifte identitet ut fra hvilke aktiviteter de utøver. Aktivitet skaper identitet, og identitet skaper aktivitet, og med fremveksten av nye friluftslivsaktiviteter ser vi at nye identiteter vokser frem. Når man skal inkludere nye grupper – eksempelvis unge, funksjonshemmede eller innvandrere – er det viktig å stille seg spørsmålet: Skal disse gruppene inkluderes i en eksisterende friluftslivskultur, eller skal

friluftslivskulturen tilpasses nye grupper? Svaret vil være avhengig av hvilket univers man trekkes mot.

Den skotske studien viser for eksempel at det ikke er noen enkel dualisme mellom turgåere og terrengsyklister. Begge aktivitetene praktiseres av de samme personene til ulik tid. Enkelte kan til og med ha kombinerte sykkel- og gåturer. Likevel er det spenninger mellom de ulike gruppene av aktører. Stereotype oppfatninger av terrengsyklisten er ofte konstruert og sett i motsetning til «skikkelige friluftslivsfolk», og terrengsyklister kan dermed bli oppfattet som mindre ansvarsfulle overfor naturen og de sosiale friluftslivskutymene enn andre mer tradisjonelle brukergrupper. Om slike stereotype grensdragninger rundt bestemte identiteter stemmer med virkeligheten, kan det stilles store spørsmålsteget ved.

Noe som er litt paradoksalt, er at de «nye» friluftslivsaktivitetene som regel blir forbundet med yngre generasjoner og liten grad av organisering, samtidig som aktivitetene også blir forbundet med eksklusivitet og høy inngangsterskel når det gjelder både økonomi og ferdigheter:

DN-ansatt (4): Det som jeg føler litt på med en del av de nye aktivitetene, det er at de er litt mer eksklusive aktiviteter. Det er gjerne kostnadskrevende aktiviteter med kiting og det styret der. Det er dyrt å holde på. Det krever spesielle ferdigheter for å kunne drive med det, [...] og det vil virke ekskluderende for veldig store grupper. [...] Og dette er gjerne også ressurssterke grupper, som klarer å finne løsninger og klarer å tilrettelegge for seg selv.

Dette sitatet viser kanskje at det for uinnvidde kan være vanskelig å få øye på de mange kampene og spenningene innad i de ulike aktivitetene. Innenfor terrengsykling er dette veldig tydelig, der man for eksempel har «grussyklister», «stisyklister», «downhillsyklister» og «dirtskyklister». Selv om det er glidende overganger mellom disse identitetene, er det stor forskjell når det gjelder makt og gjennomslagskraft i planprosesser mellom den næringslivsansatte «grussyklisten» som trener til Birken med sykkel til 50 000 kroner, og 15-åringen som sent en kveld øver på nye triks på parkeringsplassen, til stor irritasjon for naboene. Interne spenninger innad i det som fra utsiden blir oppfattet som én identitet, ser vi også innenfor andre aktiviteter, ikke minst klatring (Lewis 2000, Kiewa 2002). Slike ulikheter i makt og gjennomslagskraft kan påvirke både formelle rettigheter og uformelle holdninger med hensyn til rett og galt, og det kan ha betydelige konsekvenser for rekruttering og deltakelse i friluftslivet.

Generelt opplever vi i vår studie at spenninger på tvers av generasjoner nok er de mest typiske. Ofte er da alder forbundet med ulike identiteter som danner grunnlaget for de normative grensedragningene. Andre egenskaper som blir brukt til å identifisere og dra grenser rundt enkeltgrupper, er (*u*)ansvarlig, *asosial*, *hensynsløs*, *uforsvarlig* og *risikosøkende*. Dette er altså egenskaper som ofte blir tillagt bestemte grupper som defineres ut fra hvilke aktiviteter de driver. Tilstedeværelsen av disse gruppene, eller identitetene, kan dermed i seg selv være et fremmedelement som «ikke hører hjemme» og dermed forringer opplevelsen andre har av sin aktivitet i det samme området.

Friluftslivets praksiser

Det trekkes også grenser rundt hvordan man skal bevege seg, oppleve og uttrykke seg innenfor friluftslivet. På ett nivå kan vi identifisere et hierarkisk system av praksiser innenfor friluftslivet generelt. Likt for både Norge og Skottland er det at man for eksempel ofte syns å verdsette sakte fremfor fort, stillhet fremfor mye lyd (så fremt det ikke er lyder fra naturen selv), fysisk krevende fremfor lett og lettvint, seriøsitet fremfor lek, og visuelle fremfor kinestetiske opplevelser. På et lavere nivå kan vi se et hierarkisk system av praksiser innenfor de enkelte aktivitetene. For eksempel kan aktiviteter som genererer mye lyd – som mange vil oppfatte som støy – bli sett på som mindre «verdige» friluftslivsaktiviteter enn de lydløse. Men innenfor en «støyende» aktivitet kan det også være egne normer for god og dårlig praksis, både lydproduksjon og andre typer praksiser.

Det vi ser her, er en kompleksitet, og en rekke paradokser, som er innvevd i friluftslivets moralske landskap – når det gjelder både hvordan aktiviteter faktisk er «gjort», og hvordan de er representert. Vurderinger gjøres langs en rekke normative akser, og vi er fremdeles i en tidlig fase når det gjelder å forstå hvordan disse er kombinert og separert på ulike måter, og hvordan dette i sin tur former legitimiteten til bestemte praksiser og utøvere på bestemte steder.

At man mener bestemte aktiviteter ikke «hører hjemme», har ofte utgangspunkt i selve praksisen som utføres – altså hvordan man beveger seg, og hvordan dette oppleves av en selv og andre. Å peke på hva som er den konkrete årsaken til at aktivitetene ikke hører hjemme, kan være vanskelig. Ofte vises det til noe konkret, for eksempel støy, mens det kanskje i realiteten er andre ting som er mer viktig, men som det kan være vanskeligere å begrunne. Snøscooterkjøring er det for eksempel sterk motstand mot, og det blir hevdet fra blant andre DN at denne aktiviteten ikke er en del av friluftslivet. Hovedbegrunnelsen er at

det i første rekke forstyrrer andres opplevelser i form av støyproduksjon. Men hva ville skje om man satte elektriske stillegående motorer på snøscooterne? Da ville støyen være fjernet, men ville motstanden blitt fjernet? Eller bunner motstanden egentlig i at friluftsliv skal involvere en viss mengde hardt arbeid, og at motorisert ferdsel dermed er «juks»? Kanskje er det nettopp derfor at mange aktiviteter som baserer seg på lek, også har vanskeligheter med å få full aksept som en del av friluftslivet. Og kanskje er det derfor at det er vanskelig å akseptere innvandrerkvinnens spaserter i Groruddalen som høyverdig friluftsliv (se Figari mfl. 2009).

Ofte blir opplevelsestyper brukt for å skille «tradisjonelle» og «nye» aktiviteter – for eksempel at unge søker spenning, utfordring og adrenalin, mens de godt voksne søker stillhet, ro og naturopplevelser. Slike skillelinjer er imidlertid ofte konstruert og tåler ikke nødvendigvis en nøyere gjennomgang (se også Skår mfl. 2008), Sannheten er nok at spenning, utfordring og adrenalin også er viktige elementer i «tradisjonelle» aktiviteter – hva er mer adrenalinfremkallende enn fising eller mer utfordrende enn en nitimers tur fra én DNT-hytte til en annen? Likeledes er stillhet, ro og naturopplevelse helt sentralt i «nye» aktiviteter som kiting over Hardangervidda, terrengsykling med hodelykt på smale stier en sen høstkveld i Bymarka eller klatring i Romsdalen (som riktig nok er en av de *eldste* friluftslivsaktivitetene vi har).

Den skotske studien viser også at det å gå eller vandre blir sett på som den mest «opprinnelige» og «naturlige» måten å bevege seg på (jf. Vergunst 2008, Edensor 2010), mens terrengsykling blir sett på som mindre autentisk, dvs. at man ikke er i så tett kontakt med naturen, og at sykling ikke er så fysisk krevende. Dette henger nøye sammen med «vi var der først»-argumentet som ofte blir brukt av «turgåer-siden» i konfliktene mellom turgåere og terrengsyklister i bynære friluftslivsområder i Norge. Man kan imidlertid innvende at dette argumentet er lite forenelig med det politiske målet om å inkludere nye brukergrupper i friluftslivet. Uansett vil praksiser som oppfattes som nye eller fremmede, måtte gjennomgå en periode med kritikk av typen «unaturlig», «juks», «skittent», «ødeleggende» eller «skadelig» – før det etter hvert aksepteres som en integrert og naturlig del av dagligliv og samfunn. Både boktrykkerkunsten, toget, elektrisiteten, bilen, farge-tv og Facebook har vært gjennom slike faser. Kanskje er det en slik fase «nye» friluftslivsaktiviteter også må gjennomgå?

Et mye brukt argument for å forhindre enkelte aktiviteter i visse områder, er at de «ødelegger naturen», og at de mer eller mindre skadelig for naturen. Hva som regnes som «skade» på naturen, er imidlertid relativt (Vistad mfl. 2002). Både i Norge og i Skottland ser vi tydelig at man er mye mer opptatt av

sporene en sykkel etterlater seg, enn de sporene gående etterlater seg. Det som er viktig å merke seg her, er meningen folk legger til de ulike fysiske sporene i naturen etter menneskelig aktivitet. Noen spor blir oppfattet som positive tegn på menneskelig aktivitet, mens andre blir sett på som skade og ødeleggelse. Det samme gjelder forstyrrelser av dyrelivet. Visse typer forstyrrelser av visse arter er helt greit, mens andre typer forstyrrelse av andre (eller de samme) artene er mindre greit. Når blir en praksis så problematisk at det kreves en innsats fra forvaltningen? Føre-var prinsippet er viktig og riktig i mange sammenhenger der man er usikker på konsekvensene av ulike typer aktiviteter, men over tid må man forvente at forvaltningen er kunnskapsbasert, noe som også den nye Naturmangfoldloven legger opp til. Hva som regnes som ødeleggende for naturen, er selvsagt til en viss grad styrt av etablerte naturvitenskapelige kriterier, men det er viktig å merke seg at det også er styrt av normative grenser mellom friluftslivets ulike praksiser.

Friluftslivets materialiteter

Vi har til nå sett eksempler på hvordan det konstrueres normative grenser rundt friluftslivets steder, aktører og praksiser. Det fjerde elementet vi kan si at friluftslivet består av, er fysiske ting – eller materialiteter, hvis vi skal være mer akademiske. Vi skal vi nå se på noen «ting» som enkelte mener ikke nødvendigvis hører hjemme i friluftslivet – det antropologen Mary Douglas (1966) kaller «matters out of place».

Både i Norge og i Skottland ser vi at enkelte materialiteter og teknologier er akseptert, mens andre er mer tvilsomme. I mange tilfeller blir terrengsykler sett på som en slik tvilsum teknologi – i alle fall dersom sykkelen tas med til steder og områder den før ikke har vært brukt. I intervjuene i Skottland ble sykling blant annet definert som «urbant», og sykler som en «maskin». Noen mente at sykler og syklist forstyrret og ødela deres opplevelse av fjellet som urørt og vilt. I de norske intervjuene var det noen informanter som ikke så poenget med å «drasse med seg» sykler langt til fjells, men at noe av basisen i et tradisjonelt friluftsliv er å kunne overnatte i telt, lage seg mat ute i naturen og fiske i elva.

Enkelte teknologier blir altså ansett å ikke høre hjemme i naturen. Andre materialiteter som telt, primus og fiskeutstyr blir tatt for gitt eller sett på som «naturlig», og dermed ikke stilt de samme spørsmålene ved. Fjellsko, GPS og ferdigmat, for ikke å snakke om bilen som tar oss til fjells, er andre eksempler teknologier eller materialiteter som det sjelden blir stilt spørsmål ved. Og så har vi ikke minst den store debatten fra 1960-tallet og fremover om klær for

ekstremvær *burde* være laget av kunstfiber eller naturfiber. Her har de moralske aspektene definitivt vært fremtredende. I de normative grensedragningene rundt friluftslivets materialiteter betyr det altså mye om en teknologi er sett på som «vanlig» eller «triviell», eller ikke (jf. Michael 2000).

Konklusjon – friluftslivets moralske landskap

I friluftslivets moralske landskap ser vi hvordan normative grenser bevisst eller ubevisst blir trukket rundt bestemte steder, aktører, praksiser og materialiteter. Hvor og på hvilken måte disse grensene blir trukket, er avhengig av hvilket av de to parallelle friluftslivsuniversene man til trekkes mot. Trekkes man mot det «tradisjonelle universet», vil gjerne grensene være mange, tydelige og stabile. Dersom man derimot trekkes mot det «moderne universet» er grensene mer ustabile og mindre synlige, og friluftslivets steder, aktører, praksiser og materialiteter har et mer mangfoldig uttrykk.

Friluftslivets moralske landskap er viktig å studere fordi bevisst og ubevisst praksis og tatt-for-gitt-heter inkluderer og ekskluderer grupper av mennesker gjennom å reprodusere sosiale identiteter og sosial ulikhet. Når etablerte praksiser utfordres, skapes spenninger, og man må ta stilling til noe som før var ubevisst eller tatt-for-gitt – og det er når slike etablerte praksiser utfordres, at det kommer opp spørsmål om rett/galt, passende/upassende, bra/dårlig, som «aktiviserer» og synliggjør moralske verdier og holdninger.

Det er et uttalt politisk mål i Norge å få flere til å delta i friluftslivet. Det gjelder spesielt underrepresenterte grupper som barn og unge, innvandrere og funksjonshemmede. Det man må ha et bevisst forhold til når nye grupper skal inkluderes i friluftslivet, er om de skal inkluderes i en eksisterende friluftslivskultur, eller om det skal «tillates» at friluftslivskulturen endres og utvides til også å inkludere disse nye gruppene. Da er vi inne på essensen av hva friluftsliv er, og hva det bør være. Ulike aktiviteter bruker og opplever naturen på ulike måter, krever ulike typer tilrettelegging og vil i ulik grad påvirke utøvelsen av andre friluftaktiviteter. Derfor er det en utfordring å arbeide for inkludering samtidig som man tar vare på en friluftslivstradisjon. For å løse denne utfordringen tror vi det vil være fruktbart å jobbe for en bedre integrasjon mellom det tradisjonelle og det moderne friluftslivsuniverset. Det er nok naivt å se for seg en friluftslivsforvaltning basert på en enhetlig politikk, et uomtvistelig lovverk og en perfekt balansert avveining mellom ulike interessenter og brukergrupper – men dersom vi fortsetter å leve med to forskjellige univers, og forholder oss til disse alt etter hvilken kontekst vi er i, kan dette hindre

inkludering og heller virke til å ekskludere bestemte grupper og aktiviteter fra det norske friluftslivet.

Vi vil utfordre utøvere, forvaltere, politikere og forskere til å reflektere over friluftslivets moralske landskap, og over hvordan vi reproducerer bestemte syn på, og antakelser om, friluftslivets aktiviteter og deltakere. Det er også viktig å reflektere rundt hvilke sosiale, kulturelle og økologiske konsekvenser friluftslivets moralske landskap har. Et første skritt kan være å gjøre oss selv og andre bevisste på de normative grensene vi trekker opp, forsterker eller skjuler gjennom holdninger og handlinger. Deretter kan vi spørre oss selv om våre holdninger og handlinger er med på å bryte ned eller opprettholde skillet mellom friluftslivets to universer.

Noter

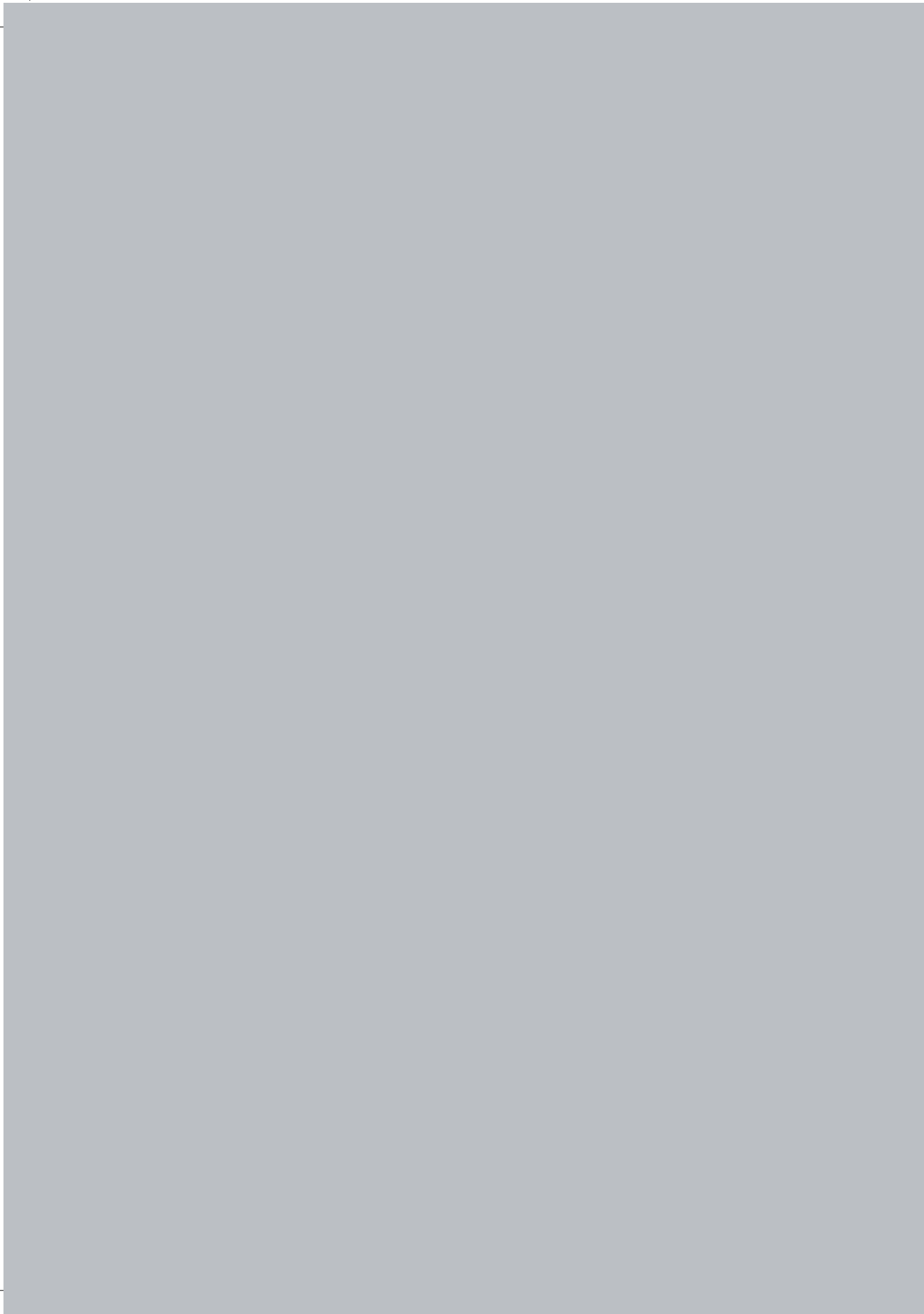
- 1 Katrina M. Brown, en av forfatterne av denne artikkelen, deltok i studien. Det foreligger ikke publisert materiale fra dette forskningsprosjektet ennå.
- 2 Benevnningen av universene er ment som en illustrasjon, og vi skal ikke legge for mye i begrepene «tradisjonell» og «moderne» her. Vi erkjenner at det er mye moderne i det tradisjonelle og mye tradisjonelt i det moderne. Vi skal også merke oss at bruken av «moderne» i denne sammenhengen er relatert til det folkelige og ikke det akademiske modernitetsbegrepet.
- 3 Informantene er gitt ulike nummer. Vi bruker disse også i artikkelen for at leseren kan skille informantene vi siterer fra hverandre.
- 4 Det er verdt å nevne at det ikke er skarpe skillelinjer mellom hvem som er turgåere, og hvem som er terrengsyklistere, siden mange turgåere også sykler fra tid til annen, og de fleste terrengsyklistene i andre sammenhenger er turgåere. Men i konteksten de ble intervjuet, var de altså henholdsvis terrengsyklistere eller turgåere.

Referanser

- Aftenposten (2010a). Terrengsyklistere kan få egne stier. *Aftenposten*, 1. juli 2010.
- Aftenposten (2010b). Syklistere vil dele stien med fotfolket. *Aftenposten*, 7. juli 2010.
- Breivik, G. (1978). To tradisjoner i norsk friluftsliv. I G. Breivik og H. Løvmo (red.) *Friluftsliv. Fra Fridtjof Nansen til våre dager*. Oslo: Universitetsforlaget, 7–16.
- Cresswell, T. (1996). *In place/out of place: Geography, ideology, and transgression*.

- Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Dervo, B.K. (2006). Børs eller naturkatedral? Utfordringer knyttet til kommersialisering av friluftslivet. I *Rapport fra konferansen Forskning i friluft 2005, Røros 1. og 2. desember*. Oslo: Friluftslivets fellesorganisasjon, 96-107.
- Douglas, M. (1966). *Purity and danger: An analysis of concepts of pollution and taboo*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Edensor, T. (2006). Performing rurality. I P. Cloke, T. Marsden og P.H. Moon-ey (red.) *Handbook of rural studies*. London: Sage, 484-495.
- Edensor, T. (2010). Walking in rhythms: Place, regulation, style and the flow of experience. *Visual Studies*, 25 (1), 69-79.
- Figari, H., H. Haaland og O. Krange (2009). Friluftsliv som hverdagsliv: Innvandrerkvinnens bruk av utendørsområder i Groroddalen. NINA rapport, 479. Trondheim: Norsk institutt for naturforskning.
- Goksøyr, M. (1994). Nasjonal identitetsbygging gjennom idrett og friluftsliv. *Nytt Norsk Tidsskrift*, 11 (2), 182-193.
- Jonsson, B. og K. Skogen (2009). Friluftsliv i endring: Felles strategisk instituttprogram 2004-2008. NINA temahefte, 38. Trondheim: Norsk institutt for naturforskning.
- Kiewa, J. (2002). Traditional climbing: Metaphor of resistance or metanarrative of oppression. *Leisure Studies*, 21 (2), 145-161.
- Lewis, N. (2000). The climbing body, Nature and the experience of modernity. *Body & Society*, 6 (3-4), 58-80.
- Michael, M. (2000). These boots are made for walking ...: Mundane technology, the body and human-environment relations. *Body & Society*, 6 (3-4), 107-126.
- Mytting, I. og A. Bischoff (2008). *Friluftsliv*. 2. utg. Oslo: Gyldendal undervisning.
- Odden, A. (2008). *Hva skjer med norsk friluftsliv? En studie av utviklingstrekk i norsk friluftsliv 1970-2004*. Upublisert doktorgradsavhandling, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Odden, A. (2009). På tur som barn – på tur som voksen? I *Rapport fra konferansen Forskning i friluft 2009, 24.-25. november*. Oslo: Friluftslivets fellesorganisasjon, 51-65.
- Panelli, R. (2010). More-than-human social geographies: Posthuman and other possibilities. *Progress in Human Geography*, 34 (1), 79-87.
- Pedersen Gurholt, K. (2008). Norwegian *friluftsliv* and ideals of becoming an “educated man». *Journal of Adventure Education & Outdoor Learning*, 8 (1), 55-70.
- Setten, G. og K.M. Brown (2009). Moral landscapes. I K. Rob og T. Nigel

- (red.) *International Encyclopedia of Human Geography*. Oxford: Elsevier, 191–195.
- Skår, M., A. Odden og O.I. Vistad (2008). Motivation for mountain biking in Norway – Change and stability in late modern outdoor recreation. *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 62 (1), 36–45.
- Skår, M. (2009). Min, din og vår friluftslivshistorie: Hva har forskningsmetoder å si for produksjonen av kunnskap om friluftsliv. *Norsk Antropologisk Tidsskrift*, 20 (3), 167–178.
- St.meld. nr. 39 (2000–2001) *Friluftsliv – ein veg til høgare livskvalitet*. Oslo: Miljøverndepartementet.
- Tordsson, B. (2007). What is friluftsliv good for?: Norwegian friluftsliv in a historical perspective. I B. Henderson og N. Vikander (red.) *Nature first: Outdoor life the Friluftsliv way*. Toronto: Natural Heritage Books, 62–74.
- Vergunst, J. (2008). Taking a trip and taking care in everyday life. I T. Ingold og J. Vergunst (red.) *Ways of walking. Ethnography and practice on foot*. Aldershot: Ashgate, 105–121.
- Vistad, O.I., B.P. Kaltenborn og O. Andersen (1999). Slitasje i verne- og friluftsområde: Om indikatorar og overvaking, trivsel og tolegrensar. ØF-rapport, nr. 02/1999. Hamar: Østlandsforskning.
- Vorkinn, M., J. Vittersø og H. Riese (2000). Norsk friluftsliv – på randen av modernisering? ØF-rapport, nr. 02/2000. Hamar: Østlandsforskning.

13

Foto: Elin Anita Lund

Odd Inge Vistad

**Pilegrim på tunet. Eit essay om turisme,
vandring og vertskap**

Pilegrim på tunet. Eit essay om turisme, vandring og vertskap

*Dette er ein gamal veg
der fut og fant for fram ein gong;
no ber vegen mine steg
og røysta mi ber fram ein song.*

Slik innleier Odd Nordstoga tingingsverket sitt til Festspela i Bergen i 2005, og seinare plata «Pilegrim». Lyrikaren Stein Versto har skrive teksten, og han kallar den det same: Pilegrim. Men ordet pilegrim er ikkje nemnt i strofene som blir til diktet, berre som einsleg tittel. Det passar meg godt. Nordstoga har dessutan vandringsmotivert som eit gjennomgangstema: «En fyr som går rundt og ser verden på sin måte» (slik han vart sitert i Adresseavisen 3. juni 2005); det passar meg også godt.

I det same intervjuet med Adresseavisen seier Nordstoga at han fryktar Festspela i Bergen ikkje får det dei bad om. Ikkje veit eg kva dei bad om, men Nordstoga forklarar litt: Pilegrimsprosjektet bryt med det folkemusikalske og folkelege han har blitt så populær for. Eg kunne ha ført eit anna resonnement for Nordstoga: Når du brukar tittelen «Pilegrim», er det alltid nokon som ikkje får det dei vil ha. Det blir nok slik med dette essayet òg. Pilegrimordet aktiverer førestillingar og difor forventingar; og når teksten innfrir, så blir han hengande akseptert og ukommentert på fordomsknaggen. Når derimot St. Peter i porten underkjenner, så tek han ampert til motmæle fordi pilegrimen igjen har blitt misforstått og misbrukt. Fenomenet pilegrimsvandring er ypparleg til å så tvil om ordtaket «vegen er målet», for målet er jo Nidarosdomen. Og han er like ypparleg til å halde i gang ein lang og meiningsfull agurksesong.

Er pilegrimen turist?

Eg hadde stor glede av lokalavisa mi, Gudbrandsdølen Dagningen (GD), som-maren 2009. Ordet agurktid fekk liksom ei ny og fagleg interessant meining, og temaet pilegrimsvandring var sjølve gjennomgangsagurken. For, meiner dei interesserte, som agurken så kan også pilegrimsvandringa misbrukast. Og misbrukaren var nok han som kalla pilegrimen ein turist. Eller for å få det heilt korrekt: «Olger Rønningen, rådgiver for Pilotprosjektet Pilegrimsleden, forteller at hensikten er å utvikle pilegrimsleden som turistattraksjon» (GD, 1. juli 2009). Og han talar i dragsuget frå dåverande kyrkje- og kulturminister Trond Giske (i overskrifta kalla pilegrimsminister) som «legger hele sin tyngde i ambisjonen om å gjøre pilegrimsleden fra Oslo til Nidaros til en like stor suksess som den verdensberømte leden gjennom Nord-Spania til Santiago de Compostela» (ingress til same artikkelen). Journalisten siterer statsråden vidare:

Jeg kan ikke forestille meg en bedre og flottere led enn den norske. Norge er et trygt land, har en vennlig lokalbefolkning, fantastisk natur og er eksotisk for dem som kommer langvegsfra. Utfordringen er å gjøre leden mer innbydende.

Ja vel, men innbydande for kven? Kven er brukarane og pilegrimane? Korleis vil dei ha vandrarvegen sin og tilboda langs denne? Kvifor går dei denne gamle ferdavegen, og kor mange går heilt til Nidaros? Kan alle som går her kallast pilegrimar, eller er det berre dei som går heilt fram? Er bøndene og andre som eig grunnen og tuna som vegen går over, klare for den folkevandringa statsråden ser for seg? Igjen dette spørsmålet: Er det vegen som er målet, eller er det berre Nidarosdomen som gjeld? Og kanskje det mest kjettarske av alle spørsmål: Er pilegrimen ein turist?

Det gjekk ei god veke, så kom svaret og overskrifta i GD: «Turister ødelegger magien» (9. juli 2009). Det er Eivind Luthen, leiar i Pilegrimsfelleskapet St. Jakob, som ler av planane om å gjere pilegrimsvegen til ein del av turistutviklinga i Gudbrandsdalen. Og ikkje nok med det:

Rønningen aner ikke hva denne saken dreier seg om [...] han har sittet på kontoret sitt i mange år [...] er kjemisk blottet for nysgjerrighet [...] skal vise fram ditten og datten i hver lille avkrok, i stedet for å ha fokus på hva det innebærer å gå pilegrimsvegen.

Ja, kva inneber det å gå (på) ein pilegrimsveg? No byrjar det bli interessant, og eg skal etter kvart fortsetje med verbale snacks frå ei solid agurkavling i GD, som varte heilt til midten av august 2009. For føljetongen i GD avdekkjer ein reell kompleksitet ved figurane «pilegrim» og «turist» som går rett inn i ulike faglege tradisjonar og ideologiske posisjonar. I GD blir denne kompleksiteten spissa og pilegrim og turist gjort til motpartar. Det er eit effektivt retorisk grep, og slett ikkje uventa, korkje journalistisk eller fagleg. Men det er villeiande om «turist» får bli ståande som antitesen til «pilegrim», for det er like fagleg sant å seie at *ein pilegrim er ein turist*. Det kan eg slå fast sidan ein turist er ein person som er ute på ei frivillig reise, i si fritid, for å oppleve noko eller å kome til eit reisemål (t.d. Smith 1989), og det er jo også pilegrimen. T.d. seier reiselivssosiologen Richard Sharpley (2003) at turismen i mellomalderen var sterkt knytt til religion, og pilegrimsreiser var den mest omfattande forma for «fritidsreise». Han viser også den religiøse, historiske koplinga til det å ha ferie eller feriere; «holiday» som det heiter på engelsk. Det kjem av *holy day*, altså *heilag dag*. Her er nok ein parallell til dei fleste av våre raude dagar på kalenderen; vi kallar dei *heilagdagar*, men i folkeleg oppfatning er dei mest forstått som *fridagar*.

Nokon ønskjer altså å utvikle pilegrimsfenomenet til eit nytt og større reiselivsprodukt. Då er det grunn til å stille ein del spørsmål og lufte utfordringar som ikkje er framme i debatten. Eg spør meir enn eg svarar, medan mange andre pilegrimshjelparar tykkjest ha alt klart for seg. Det undrar meg, sidan vi veit så lite om kven dei er og kva dei søker, pilegrimane. Men eg kjem til å drøfte pilegrimen med omsyn til viktige tur- og vandringsmotiv som vi kjenner til; kanskje er dei ikkje så ulike?

Pilegrimsvandring er eit så lite resortaktig turistprodukt som tenkjast kan; det strekkjer seg milevis langs pilegrimsveggar, og vandraren – turisten – møter stadig nye landskap og nye folk. Dei han møter, er i stor grad folk som ikkje er turistaktørar, men som likevel får turisten tett på. Slik sett blir dei representantar for eit «vertskap» og går inn i tuopplevinga til vandraren. Og vandraren påverkar likeins vertskapet, sidan det «stadig» går ein ny pilegrim over tunet. Er dette greitt?

Pilegrimsmotivet

Per Kvistad Uddu (2008) har ført det nye nasjonale utviklingsprosjektet «Pilegrimsmotivet» i pennen for KKD (Kyrkje- og kulturdepartementet). Rapporten er mykje av bakgrunnen for føljetongen og frustrasjonane i GD. I kapitlet «Reiseliv» gjer Uddu eit taktisk mistak når han set pilegrim opp mot turist

(«Turist vs. Pilegrim», s. 114) og så følger opp med ei skildring av *berre* pilegrimen:

En forenklet beskrivelse av forskjellen mellom en pilegrim og en turist kan være at pilegrimen ofte gjør en vandring med det åndelige/spirituelle perspektivet som fokus. En pilegrimsvandring skjer ofte i ettertenksomhet med flere pauser til refleksjon.

Men kva er så ein turist? Nei, han blir ikkje «forklart», men på sidene framover byggjer Uddu likevel ei ramme for reiselivssatsing rundt pilegrimsmotivet. Og innpakkinga dreiar seg om at reiseliv er prioritert i Soria Moria-erklæringa, og om den nasjonale reiselivsstrategien frå 2007. Her gjev dette grunn til uro, sidan reiselivsstrategien har som fyrste mål: «Økt verdiskaping og produktivitet i reiselivsnæringa». Og siste setninga før han går på nemnde presentasjon av kva ein pilegrim er: «Pilegrimssatsingen kan stimulere til økt lønnsomhet og verdiskaping for reiselivsnæringa i Norge». Seinare følgjer punkt på punkt om tettare og forpliktande samarbeid med reiselivsnæringa, Innovasjon Norge, verdiskaping og nyetablering, og sjølv sagt: miljø og kulturlandskap. Ja vel, slik utviklar ein kanskje reiselivsprodukt, og det kan sjå både imponerende og framtidsetta ut. Men eg er redd produktvisjonen står ustøtt sidan den verkar heilt lausriven frå den uttalte forståinga av pilegrimen. Og eg vil føye til: lausriven frå turisten, frå vandraren, frå grunneigaren, frå bonden og frå bygda. Er det ingen som spør desse? Men visjonen er sterkt kopla til turistnæring. Er eigentleg turistnæringa til for turisten, eller berre for hotelleigarar og rådmenn? Collins-Kreiner (2010a) skriv om den nye framveksten av pilegrimsreiser i ulike religionar (buddhisme, hinduisme, islam, jødedom og kristendom) og den sterke koplinga til turistsatsing. Ho inkluderer både religiøse og sekulære motiv i pilegrimsfenomenet, men understrekar det primære: «[...] turistplanleggjarar må fyrst og fremst forstå fenomenet dei har å gjere med, kven deltakarane er, og kva dei søker» (s. 154, mi omsetjing). Eg er redd den norske visjonen har svikta her.

Sosialantropologen Valene Smith (1992) nemner ulike forståingar, typologi-ar og fasar i pilegrimsvandringa si historie. Her er ho redaktør av eit temanummer av fagjournalen *Annals of Tourism Research* om nettopp pilegrimsvandring og turisme, og ho innleier med å drøfte fenomenet «pilegrim» i høve til «turist». Ho har tidlegare definert tre grunnleggande føresetnader for å vere turist: tilstrekkeleg inntekt, fritid og sosial aksept for det å reise (Smith 1989), og pilegrimsvandring av i dag krev dei same tre føresetnadane – og sjølv sagt

noko attåt. Morpeth (2007) drøftar vandrainga til Santiago de Compostela og korleis den har utvikla seg parallelt med stimulering og tilrettelegging langs vegen – El Camino Frances. Han meiner den har endra seg frå å vere ei rute med heilag («sacred») pilegrimsvandring til meir og meir å bli ei rute for sekulær turistvandring (ut frå ulike motiv), ikkje minst gjennom aktiv stimuleringsinnsats frå EU og spanske styresmakter i løpet av 1990-åra. Men dei kristne, søkjande pilegrimane er ikkje borte; dei blir stadig trekte mot «the shrine of St. James» (Morpeth 2007:160). Morpeth avsluttar med å etterlyse kunnskap om korleis dei ulike vandrarkategoriane vil «gå i hop» framover. Det bør også dei norske pilegrimssatsarane spørje om.

Teolog og kulturhistorikar Arne Bugge Amundsen (2002) går inn i det paradoksale, at den katolske helgensøkjande tradisjonen pilegrimsvandring, ein valfartstradisjon som vart forboden av den lutherske kyrkja etter reformasjonen i 1537, har skylt inn over det «same» protestantiske Noreg og blitt fullt akseptert i løpet av 1990-åra. «I dette tilfelle er middelalderens Olavs-tradisjoner og domkirken i Trondheim det kulturelle, symbolske og fysiske sentralpunktet» (Amundsen 2002:149). Han forklarar krusingane til denne suksessbylgja med driftige enkeltpersonar i kyrkjelege krinsar på 1970- og tidleg 1980-tal som heldt foredrag, arrangerte seminar og skreiv i dagspressa. Han nemner spesielt innsatsen til religionshistorikar Eivind Luthen for å gjenreise Nidaros som pilegrimsmål og det ideologiske drivet hans for pilegrimstradisjonen, sidan den igjen kan opne «kontakt mellom nåtidens mennesker og verdier som samtidskulturen ikke fant rom for» (Amundsen 2002:149). Her kunne meditative behov og historiske røter møtast, om ein berre fekk gjort enkle grep langs dei gamle historiske vegane. Amundsen seier at pilegrimstenkinga vart «et slags kirkelig mainstreamfenomen» på 1990-talet, men ikkje utan konflikhtar (rett nok underkommuniserte). Men det kom fleire aktørar på banen:

Høsten 1992 henvendte fylkesmannen i Oppland seg til Miljøverndepartementet og ba departementet ta initiativ med tanke på å få registrert og tilrettelegge de gamle pilegrimsledene i Norge. (DN 1998:7)

Og saman med Riksantikvaren (RA) fekk Direktoratet for naturforvaltning (DN) i oppdrag frå Miljøverndepartementet (MD) å setje i gang «Prosjekt pilegrimsleden». Ulike miljø og interesser både samarbeidde og arbeidde parallelt fram mot opning av fleire nymerkte «pilegrimsleder» i 1997, og alle førte til Nidaros. Religiøse, historiske, landbruks- og miljøpolitiske motiv samverka til prosjektet, men ikkje utan ideologiske brytingar mellom religiø-

se og meir allmenne, livssynsnøytrale og samfunnsnyttige krefter (Amundsen 2002).

Kven er det som uttalar seg om pilegrimsprosjekt, pilegrimsvegar og pilegrimsvandring? Kven er dei velmeinande hjelperane? Jau, det er kyrkja og pilegrimsprestar, det er offentlege etatar som fylkeskommunar, fylkesmenn, miljødirektorata og MD, det er politikarar, og det er museum, historikarar og ein og annan reiselivsperson. Dette er rimeleg og forståeleg; desse har ideologiske, faglege, økonomiske, forvaltningsmessige og politiske interesser knytte til fenomenet «pilgrimage» – som det heiter på engelsk. Og ikkje minst: Desse interessene har talspersonar. Men det er to partar som sjeldan talar eller blir spurt, nemleg dei som vandrar og dei som får vandrarane «over tunet». Og kvifor er dei ikkje på banen? Dei har ingen opplagte talspersonar; det er ukontroversielt å stadfeste det. Men på ein ideologitung arena som pilegrimsvegen kan ein kanskje heller ikkje vente at «kven som helst» får låne mikrofonen, om dei ikkje tek han sjølv? For dei som faktisk talar, er interessentar som har klare motiv og føringar om kva pilegrimsvandring er eller skal vere. Det er likevel to viktige unntak som gjer at bonden og grunneigaren faktisk blir tvinga på banen, nemleg *vegretten* og behovet for *framkomeleg og merkt veg eller sti*. For det er jo snakk om ein gammal veg – sjølv om ein dessverre har valt den offisielle nemninga «led» eller «lei», som om ein var til sjøs, eller at det berre gjaldt å finne ei retning, ei lei, og ikkje ein faktisk veg. Og ofte går jo den gamle ferdavegen rett gjennom det som no er eng og åker, eller over tunet. Slike vegavtaler er i dag på plass, etter innsatsen før opninga av «leden» i 1997, men grunneigarane må også vere villige til å fornye og forlenge avtalene. Erfaringane frå midten av 1990-talet var svært gode; ein fekk på plass frivillige avtaler alle stader der ein trong det (DN 1998). Men eg spør likevel: Kor langt er «bonden» interessant for reiselivet, miljøforvaltninga eller kyrkja, utover det at han må sleppe vandrarane forbi? Og sjølv om Bondelag og Småbrukarlag var med i «dugnaden» fram mot Pilegrimsåret 1997, så er dei vel knappast bondens talerør i denne saka? Så kvifor skal vi spørje «turistar» og «bønder»? Eg kan jo prøve å svare med eit nytt spørsmål: Kvifor finst det så mykje utanlandsk reiselivslitteratur om møtet mellom «gjester» og «vertskap»? For det er jo det dei er; turistane er gjester, og bøndene er vertskap. Sharpley (2003) skriv at kunnskap om dette «møtet» er eit nykeltema for å få til god og levekraftig reiselivsutvikling, både sett frå turisten og vertssamfunnet si side. Når eg snakkar om «vertskap», så meiner eg nett dette vide «vertssamfunnet». Det vil seie alle «innfødde» som turistar kjem i kontakt med, både reelt og potensielt. Slik sett er heile bygda vertskap for turistane. Mange bygdefolk bur nær eller langs den same vegen

som pilegrimane går; dei går sine småturar langs denne pilegrimsvegen, møter kanskje langvandrarar og har glede av vegen. Denne gruppa har heller ikkje talspersonar (sjølv om miljøforvaltninga nok meiner seg å representere desse), og dei ytrar seg også sjeldan om kva pilegrimsvegen skal vere eller kven den skal vere for.

Den gode turen

Kvifor går folk tur? Kvifor er nokon spesielt glade i å gå tur – stutte eller lange? Det kan eg seie noko om, og det ville undre meg om ikkje ein del pilegrimar kjenner seg att i det vi har funne. Gjennom eit forskingsprosjekt for Noregs forskingsråd som vart kalla «Den gode turen», har eg bede turlystne folk skrive om den gode turopplevinga. Prosjektet er ikkje knytt til nokon pilegrimsveg; her har «kven som helst» skrive om sine gode turar og kva turen tyder for dei.¹ Om lag hundre informantar har sendt inn tekstar, både by- og bygdefolk, unge og gamle, menn og (særleg) kvinner. Nokon går favoritturen i heimlege trakter, andre skriv om langvandring og då helst til fjells. Og mange skriv om bae delar. Dei er uansett ute og går «den gode turen», av fri vilje, langs sjølvvalte ruter. Alt dette er «formelt» sett friluftsliv, men dei som legg inn overnatting, er også, «formelt» sett, turistar. Nokre av dei går frå hytte til hytte i den norske fjellheimen, og fleire brukar og rosar stiane og hyttene til DNT – Den norske turistforening. Merk namnet *turistforeining*; kanskje eit døme på at turistordet står støtt utan særleg negative konnotasjonar. Her hjelper det truleg å ha blitt døypt alt i 1868 og ha hatt eit relativt stødig og respektert virke i 140 år.

Det som slår meg sterkast etter analysen av desse tekstane, er at turen er eit viktig byggjemateriale for å halde oppe eller lage seg eit godt liv. Det er snakk om samspel mellom eit grunnleggande personleg *behov* (eit godt liv) og *eigen innsats* (dei går og går), som så gjev både eit *kroppslig* og eit *mentalt utbytte*. Det ville overraske meg om ikkje pilegrimar på veg til Nidaros ville gje uttrykk for noko av det same. Difor er eg ikkje fortruleg med tittelen som Amundsen (2002) har gjeve essayet sitt «Naturvandring *eller* indre reise?». Her skal det ikkje vere eit «*eller*», det skal vere eit «og»; men den indre reisa er ikkje nødvendigvis religiøs.

Det er altså to typar tur som – på kvart sitt vis – ser ut til å byggje ei livsviktig bru mellom behov og utbytte. «Ettermiddagsturen» og langturen både utfyller og kontrasterer kvarandre når det gjeld eigen livskvalitet og eigen kvardag. Dei små turane – gjerne fleire gonger i veka – gjev små påfyll til trivsel og indre ro i kvardagen. Den lange turen byggjer det same, men grip djupare. Langturen ser

ut til å vere ein viktig kontrast til kvardagen, til det daglege slitet. Ei ung mor frå ein sørlandsby kallar turomtala si «Hverdagen og drømmeturen» og fortel om korleis ho får det nære til å spele på lag med det fjerne:

[...] mens jeg lengter etter de litt større turene, mens jeg går der og småplanlegger en av livets drømmeeekspedisjoner, da gjelder det å gripe de anledninger jeg har, underveis. De er der jo! Det er også der «min tur» eller «mine turer» er. Da handler det om vanlige helger, om hverdager, om ettermiddager og kvelder. Om opplevelser som er oppnåelige i øyeblikket, i mindre doser, men i stort antall. Å få små og hyppige påfyll av turer og natur er som balsam for sjelen. Det krever litt initiativ, men visst får jeg massevis igjen.

Ei kvinne på 60 år frå Møre og Romsdal fortel om den same totimars turen som ho går om att og opp att – heile året, uansett ver:

Må bare dit. For å føle meg vel, kjenne velvære og være hjemme. Naturen er mitt annet hjem [...]. Sjæl og kropp blir så samstemt og rolig når jeg går denne turen [...]. Min tur er rett vei for meg. Den holder meg frisk og rask. Og det er nok helt sikkert en av de viktigste grunnene til at jeg kan kalle meg et lykkelig og tilfreds menneske. Jeg vokter min tur som en løve sitt barn.

Somme klarar ikkje å starte den kroppslege restaureringa før det blir dagevis med samanhengande fri – slitne kroppar og hovud treng tid for å omstille seg frå strevsame kvardagar. Her kjem den lange turen inn. Noko ekstra blir forløyst når ein har nok tid, når turen går over fleire dagar. Eit par informantar er ganske konkrete på denne tidsdimensjonen, og framhevar den tredje turdagen; då skjer det noko:

Stillheten, bruset fra bekkene, alt her på fjellet innbyr til fritt spillerom for tanker. Den [tredje] dagen er det ikke like mange tanker og bilder som dukker opp. Jeg ser mer av naturen og det som er rundt meg [...]. De siste timene av denne dagen kjenner jeg en usigelig ro i sjelen, tretthet i kroppen og en rolig, jevn strøm av tanker som kommer og går [...]. Alt innbyr til refleksjon over smått og stort [...]. (Sørlandsdame)

Og den danske kvinna som startar den etterlengta fotturen sin aleine ved Kongsvold på Dovrefjell. Men turen startar som ein nedtur. Stress, rastløyse og hovudverk slepper ikkje taket, og den sterke sommarvarmen er berre til plage:

[...] jeg kunde ikke finde den sedvanlige mediterende tilstand [...] Pludselig på tredjedagens eftermiddag [...] foran dette højfjeldsplateau omringet af fjeldtoppe helt alene i verden [...] Den oplevelse, jeg husker er at mine skuldre falder ned samtidig med at jeg udstøder et dybt, højlydt suk: Det er derfor jeg er her. Derfor jeg gør dette.

Det er ein *prosess*; turen ut i fjellet tek tid og skal ta tid, for i løpet av denne tida skjer det noko med kroppen, tanken og «sjela». To ganske unge bydamer seier dette på kvart sitt vis:

For en topp er ikke bare en topp. Måten jeg kommer dit på er helt avgjørende for opplevelsen. Å kjøre opp eller å gå på egne bein gir to helt ulike ettervirkninger. (Sørlandsdame)

Man kunne spart seg for en del ubehageligheter ved å se landet fra bilveien. Gnagsår for eksempel. Og støle legger, svett rygg og våte støvler. Fra veiene synes fjellene i det fjerne og utgjør imponerende vakre panoramaer. Men de skjuler en egen verden. Et enormt og rått vakkert univers av stein, vann, himmel og viljesterke vekster, en verden der man som menneske blir liten som en maur. En veldig spesiell opplevelse, som bilturisten berøves for. Derfor misunner jeg ikke bilistene. Selv ikke når beina verker, nistematen er spist opp, og fluer og mygg boltrer seg rundt min svette nakke, der jeg beveger meg ned kløvstien mot Skogadalsbøen. (Oslo dame)

Så langt «Den gode turen». Men det ville som sagt forundre meg om der ikkje er parallellar til korleis ei lang pilegrimsvandring kan vere eit solid påfyll av noko etterlengta, utløyst gjennom eigen fysisk innsats og slit: ro, ettertanke, meditasjon og kontemplasjon, det vere seg av religiøs art eller som ei sekulær, mental restaurering.

Masseturisme?

Når eg kallar langvandraren og pilegrimen for turist, er ikkje det for å nedvurdere pilegrimen, men det er klart for å oppgradere turisten. Det å ha fritid, og då ha lyst til og faktisk reise heimanfrå ei stund (altså det å vere turist) er ein av dei mest tidstypiske rollar vi moderne menneske har (MacCannell 1976). Og det vi driv med som turistar, er nesten like variert som det vi driv med når vi utfører løna arbeid. For å sitere Sharpley (2003:1-1): «Tourism is all things to

all people». Det tyder både at turisme har så mange slags tolkingar, men også så mange slags uttrykk. Så kvifor har det blitt slik at «turist» nesten er som eit skjellsord? Visesongar Geirr Lystrup illustrerer poenget i sin «Turistpolka» (på plata «Ha ti dæ!»): «Det er 'kje folk, det er 'kje fe. Det er ein tysk turist», altså er han ikkje verdt å redde opp frå elva: «Nei, lat'n reise fossen ned, kva skal slik ein vera te'?» Det kjem ikkje noko godt av grisen før han er slakta, blir det sagt, og turisten er vel ikkje til glede før han har betalt. Sharpley (2003) meiner dette har samanheng med at fenomenet turist ofte blir sett som synonymt med *mas-seturist*, og det er ikkje eit honnørord. Bakteppet er den reiselivshistoriske utviklinga, og tolkinga av denne. Det gamle engelske ordet for den som reiste av lyst, var ikkje «*tourist*» (det kom truleg rundt 1800), men «*traveller*» – altså den som var på ei frivillig reise. Forenkla sagt er desse to nemningane synonyme, eller meir fagleg presist: Ein «*traveller*» er éin type «*tourist*» (Sharpley, 2003). Men dette dreiar seg ikkje berre om fag. Omgrepa har fått sine sosiale tolkingar, og i kraft og samfunnsposisjon overkøyrer desse dei faglege definisjonane. Konstruksjonen av den reisande («*traveller*») var (og er) ikkje negativ, men tvert om høgverdig og kopla til positive assosiasjonar som kunnskap, daning, eigen innsats, fridom, vidd, eventyrlyst og individualitet. Reisemåten var ikkje likegyldig: Det å gå til fots sto høgt i kurs. Her anar vi jo pilegrimen som eit godt døme. Smith (1992) viser ein fagleg parallell til aksepten av pilegrimen og likesæla overfor turisten: Det har lenge vore akademisk respektert å forske på pilegrimsfenomenet, men å forske på turisme såg visse akademiske miljø på som irrelevant og uinteressant.

Med den kjente artikkelen «From traveller to tourist: the lost art of travel» skriv den amerikanske historikaren Daniel Boorstin (1964/1961) seg rett inn i denne pilegrimsteksten. Det ligg jo i tittelen kvar han står i «*traveller*–*tourist*»-dikotomien, men den avslører ikkje kvifor: Boorstin meiner verda har blitt til ein scene/arena for liksomhendingar («a stage for pseudo-events») der alt er oppnåeleg, lettvent og oppblåst. Utanlandsturar har gått frå å vere ein innsats, eit personleg føretak, til å bli ei vare ein kan kjøpe. Turisten – i motsetnad til «*reisaren*» – fylgjer berre reiseselskapet (som ei pakke), er tilfreds med døgnflugeopplevingar, overser det ekte og autentiske og er tilfreds med å oppleve det Boorstin kallar karikaturar. Dette er sterke ord, skrive for snart 50 år sidan, og vi ser at føljetongen frå GD sommaren 2009 held liv i ein tradisjon. Og apropos karikatur: Det er lett å karikere (masse-)turisten; for det er ikkje tvil om at det er masseturisten Boorstin snakkar om. Men hovudkritikken hans er eigentleg retta mot det moderne vestlege samfunnet som han meiner har blitt overflatisk, passiviserande, tilrettelagt, illusjonsbyggande og homogeni-

sert, med dei konsekvensar det får for mennesket i dette samfunnet. Og den moderne turismen gjer ikkje samfunnet betre; den er illusjonar sett i system.

I «turist–reisar»-polariseringa fekk Boorstin etter kvart ein motpart: Dean MacCannell (1976) karakteriserar rett nok det moderne samfunnet omlag som Boorstin, men ser ulikt på turismen og turisten. Han meiner turisten, det moderne mennesket, brukar nettopp reisa til å leite opp det ekte og autentiske, det enkle og reine, slikt som det er mangel på i det moderne samfunnet. Den moderne turisten er som ein *sekulær pilegrim*. Heile turismefenomenet er – ifølgje MacCannell – tufta på behovet for å søkje det som er annleis og ekte, og slik har det alltid vore i den moderne vestlege turisthistoria (frå 1600-talet og framover). Stikkordet er «autentisitet», eit av dei mest brukte og misbrukte ord i turistindustrien, særleg innan marknadsføring. Dette er endå eit ord med mange tydingar og tolkingar, men også med ei opphavleg tyding, særleg forankra i kultur(minne)- og museumsfeltet. Men i turistsamanheng er det meir ein sosial konstruksjon, noko relativt som skal fortelje kva det moderne samfunnet har mista. Det er knytt til forståing og oppleving av det tradisjonelle, usulka og førmoderne – det som vi saknar og har behov for. Boorstin og MacCannell plasserer seg i kvart sitt ytterpunkt om kven og kva turisten er, og imellom dei er det eit uendelig spekter av ulike turistuttrykk. Og det er ikkje vanskeleg å tenkje seg ulike pilegrimsforståingar inn på denne skalaen. Collins-Kreiner (2010b) diskuterer det postmoderne pilegrim/turist-fenomenet og meiner det er like mange pilegrimsmotiv som det er tur(ist)motiv. Ho meiner vi må få liv att i dei latinske tydingane av orda «pilegrim» og «turist». «Pilegrim» kjem av *peregrinus* som tyder framand, vandrar, reisar eller nykomar. «Turist» kjem av *tornus* som tyder ein som er på ei (rund-)reise, vanlegvis med eit trivselsmotiv, for så å kome heim att. Dette er veldig opne tydingar, og det gjev lite mening i å setje pilegrim opp mot turist, men derimot mykje mening i å ta variasjonen blant pilegrimar og turistar på alvor.

Ja, pilegrimen er på ei reise, og for mange pilegrimar er det rett å kalle vandrainga deira ei søkjande religiøs reise, men han er likefullt turist. Det er den sosiale konstruksjonen av «turist» som er sjølv hundeliket her: Det å vere (masse-)turist er langt frå sett på som høgverdig og respektfullt, det er tvert imot lettvent, oftast komfortabelt, kanskje tilnærma vulgært. Dette er massane si form for feriering. Ifølgje Sharpley (2003) har overklassa alltid gått fyrst og rydda «turistvegen». Når så levekår, lommebok, fritid og kommunikasjon har gjeve massane høve til «å reise etter», så skifter eliten beite. Dann (1999) snakkar om turistangst og meiner med det at mange turistar ikkje ønskjer å framstå som turistar; dei vil ikkje mende seg eller bli identifiserte med andre turistar

sidan dei sjølve søker noko ekte og autentisk, i motsetnad til (masse-)turistar. Dette går heilt tilbake til 1600-talets «The Grand Tour» i England; dvs. overklassa sine dannelsereiser. Det var gjerne sønene som vart sende til Roma eller antikkens Grekenland. Eliten («the travellers») organiserte gjerne reisa sjølv, dei reiste aleine eller som små grupper, dei var kunnige og søkte meir kunnskap, dei vitja det eksotiske og unike. Og skal det vere unikt, kan det ikkje vere nedrent av massar. Ifølgje Sharpley (2003) nærer reiselivslitteraturen (t.d. Lonely Planet-serien) stadig opp om denne dikotomien mellom «traveller» og «tourist», og gjett kven dei skriv for.

Så er det kanskje slik at «turist» blir forstått likt med «masseturist». Men kvifor skal det vere så negativt? I tillegg til refleksjonane i førre avsnittet finst det faktiske særpreg ved masseturisme, som kopla med førestillingar og mytar kan samverke negativt. Masseturisme inneber jo at det er mykje folk samstundes på same stad. Plassert inn i Hafjell alpinanlegg eller på Gålå under Peer Gynt-spelet er det både godt og vel. Våre to mest kjende og brukte vandruter, til Preikestolen og over Besseggen, har også så mange vandrarar at dei blir oppfatta som turar for massane. Turen over Besseggen tek 5–8 timar, og nettsida www.bessekken.net skriv at dette er «Norges mest gåtte fjelltur med sine vel 30 000 besøkende hvert år»; Wikipedia seier 40 000. Kanskje er det ikkje så rart at nokon blir skeptiske når statsråd Giske vil gjere pilegrimsvegen til Nidaros like attraktiv som vegen til Santiago de Compostela, som «trekker millioner» kvart år (GD, 1. juli 2009)? Eivind Luthen korrigerer talet frå Nord-Spania ned til 130 000 (GD, 9. juli 2009), men seier likevel at det store talet byrjar å bli eit problem. «The Confraternity of St. James» (tilsvarende Pilegrimsfelleskapet St. Jacob) har arbeidd for å stimulere vandringane til Santiago sidan det vart stifta i 1983, og på nettsida si (<http://www.csj.org.uk/present.htm>) viser dei korleis bruken har utvikla seg frå 1986 (2500 vandrarar) til 2009 (146 000). Toppen så langt hadde dei i 2004 med 280 000 pilegrimar. Det er interessant det dei skriv på same nettsida: Det er like mange grunnar for denne oppturen som der er pilegrimar («There are as many reasons for this revival as there are pilgrims»). Og då kan vi igjen spørje med Morpeth (2007): Er eller kan dette bli eit problem?

Turistsatsing – for kven?

Lat oss gå litt tilbake til vår heimlege avisserie: Luthen kommenterer planen om å tilpasse pilegrimsvegen til såkalla bilegrimar, «personer som i hovedsak forflytter seg i bil deler av leden» (Olger Rønningen i GD, 1. juli 2009). «Hva blir det neste», spør Luthen, «gjøre Nidarosdomen til en McDonaldssjappe?»

(GD, 10. juli 2009). Her formidlar Luthen ei anna førestilling om (masse-) turisten: vulgaritet. Og eg kunne føye til: bråk og fyll, utan at desse har vore nemnt i denne GD-serien, men dei er koplå til førestillinga om masseturisten.

Og når eg er inne på førestillingar: Kva er turisme, og kva er turistindustri? Det er sjølvsagt næringsliv, og statistikken dreiar seg om overnattingstal, dei mest besøkte attraksjonar, del av BNP (no 3,3 % melder SSB, <http://www.ssb.no/reiseliv>), opp- eller nedgang av utlendingar i Noreg, kvar legg dei norske turistane att pengane osv. Det dreiar seg om volum. «Turisme» er kanskje ikkje å leggje til rette for spekteret av ulike turistkategoriar; det er fyrst og fremst næring og det å leggje til rette slik at turistindustrien kan tene mest mogleg pengar på turistane? Ja, då er det vel ein fordel at turistar tenkjer og ønskjer likt, då klarar dei seg med få pakker, få produkt, berre det gjev økonomisk volum? Dette er min karikatur, men eg undrar om det er slike førestillingar som får fram aggresjonen og frykta når pilegrimsvandring blir koplå med turistsatsing, hos Eivind Luthen og hos prosten i Sør-Gudbrandsdal Per Halstein Nielsen (GD, 10. juli 2009). Og turistaversjonen er gjerne kombinert med sterke ytringar om kva pilegrimar «eigentleg søker»: «Hovedhensikten for pilegrimens vandring er å møte Gud og seg selv», seier Nielsen. Og han får jo stadfest sin eventuelle turismeaversjon på same GD-sida når turistsjefen i Lillehammer, Vidar Svanemyr, understrekar at det er «Galimatias med pilegrimsleden som turistattraksjon». Store investeringar kan ikkje forsvarast: «Dette er et kunstig produkt. Ekte pilegrimer gir lite tilbake i form av økonomisk verdiskaping. Denne satsingen vil koste mer enn den smaker.» Der har vi det altså: Å gjere noko for turistar er å gjere noko for masseturismen slik at vi kan tene mykje pengar. «I Gudbrandsdalen har vi noen av landets beste vinter- og sommerdestinasjoner, disse bør vi videreutvikle.» Langs pilegrimsvegen går det derimot få, og den er altså uinteressant som turistprodukt: «... jeg har ikke sett noen tall som forsvarer satsingen på pilegrimsleden, sier Svanemyr». Han burde nok heller hatt tittelen turistindustriisjef enn turistsjef. Det er eit paradoks her: Masseturisme står fram som eit primitivt samfunnsfenomen, samstundes som masseturisme er eit teikn på vellykka turistsatsing, for då blir det pengar i kassa.

I februar 2010 fekk Lillehammer-regionen (Ringsaker, Lillehammer, Gausdal, Øyer og Ringebu kommunar) eit nytt slagord for reiselivssatsinga si: «Opplevelser. Slik du vil ha dem» (<http://www.lillehammer.com/no/>). Slagordet har fått mykje ros, og eg henger meg gjerne på jubelkoret. Det gjer eg sjølvsagt fordi det set turisten og ikkje turistindustrien i sentrum. Det er utfordrande. Kva konsekvensar bør dette få for pilegrimssatsinga? Når har

ein tenkt å finne ut kva pilegrimane, vandrane faktisk ønskjer? Kor einsarta vil pilegrimsmotiva deira vere, og lèt den sannsynlege variasjonen i motiv, servicekrav og opplevingsønske seg greitt kombinere?

Vanlege folk

Eivind Luthen er imot turistifiseringa, men ser likevel tiltaksbehov langs pilegrimsvegen: «... først og fremst skikkelig merking. Her på berget klarer vi ikke engang å bruke noen tusenlapper på å merke pilegrimsvegen gjennom Gudbrandsdalen» (GD, 9. juli 2009). Nei, det er mykje sant i det, vi kan ikkje heilt merkekunsten. Å merke godt er å merke diskre, pietetsfullt, tilstrekkeleg og eintydig; ikkje for mykje, men nok til at folk finn rimeleg enkelt fram. «Pilotprosjekt Pilegrimsleden» skal ha ros for merkeprogrammet sitt (<http://www.pilegrim.info/index.aspx?id=3141128>), men eit godt program er ingen garanti for god merking. Og det er kanskje ei endå større utfordring å jamleg få rydda ruta for tistelskog og neslekratt. God rydding og eintydig far dempar også behovet for merking.

Men eg forstår ikkje logikken i Luthens neste resonnement: «Vi må tilrettelegge for langvandrerne. Det er de som gir magi til pilegrimsvegen.» Kanskje det, men kvifor skal «stuttvandrane» vere ei problemgruppe? Eg kunne tenkje meg formuleringa: Vi må leggje tilrette for bygdefolk etter pilegrimsvegen; det er desse innfødde som gjer vandringa magisk for langvandrane, kanskje. Og kva med dei som «bur i pilegrimsvegen», eller som har leveveg i jord- og skogbruk omkring han? Kan dei spele ei rolle for langvandrane? Eg veit bonden vil «spele ei rolle» om han slepper stuten Buster på vandrane, eller drit i avtalt ferdselsrett, fordi han har fått nok av dei helvetes pilegrimane.

Eg forstår at Luthen helst vil ha vandrane heilt til Nidaros, men dette er jo ein gammal ferdaveg «der fut og fant for fram ein gong», med alle slags ærend og dei gjekk både stutt og langt. Kan det ikkje tenkjast, Luthen, at det er noko i det Paulo Coelho (2006) formidlar når han innleiingsvis i romanen «Pilegrimsreisen» (til Santiago de Compostela) takkar vegvisaren sin Petrus:

[...] du sto tappert imot alle mine forsøk på å gjøre deg til en helt. Det gjorde forholdet oss imellom svært vanskelig, helt til jeg forsto at det fantastiske ligger i *Vanlige menneskers vei*. I dag er den innsikten det mest dyrebare jeg eier i livet. (Mi utheving)

Pilegrimen må jo gå langs vegen saman med *vanlege menneske*. Og i Gudbrandsdalen er det jo *eigentleg* ikkje snakk om ein pilegrimsveg. Det vi kallar pile-

grimsvegen, er den gamle folkevegen gjennom Gudbrandsdalen; i Øyer kallar dei han enno Tjodveigen, som tyder folkevegen. Og pilegrimsvegen til Røldal gjennom øvre Telemark heiter lokalt Ålmannvegen. Ein folkeveg må vera for folk flest, også i dag. Der er det også plass til pilegrimar.

Veinettet i Norge er svært gammelt. Gulatingsloven beskriver alt før år 1000 den brede tjodgata, allemannsveien. Loven fra Gulatinget skilte klart mellom tjodgata, sætrsgata (setervei) og rekstr (fevei). Det fantes hovedferdselsårer også for tusen år siden. Kongsveiene var, som navnet tilsier, opprinnelig øremerket kongen og hans relativt tallrike hær. Den eldste kongsveien er strekningen fra Oslo over Dovre til Trondheim [...]. (Gotaas 2001:13)

Tunet og bonden

Kongsvegen til Trondheim gjennom Gudbrandsdalen, Tjodveigen, Pilegrimsvegen – same kva vi kallar han, så vart han bygd og lokalisert i ei anna tid, med eit anna busetjingsmønster og eit anna ferdselsmønster. Både gardar og vegar låg godt oppi lia, og busetjing og veg høyrde i hop (Paulsrud ² pers. medd.). No går E6 nede i dalbotnen, og bøndene i lia har gjennom generasjonar tilpassa seg eit liv utan gjennomfart på gamlevegen. Det gjekk visst veldig godt å få til frivillige servituttavtaler om vegrett i samband med «Prosjekt Pilegrimsleden» midt på 1990-talet, og i malen (DN 1998:vedlegg 2A) står valet mellom evig vegrett eller førtiårsavtaler. Ikkje veit eg kva tidsrammer dette vart til i praksis, men uansett skal bøndene leve med gjennomfart – med pilegrimar på tunet – i framtida. Er det greitt? Nokon vil like det, nokon ha direkte nytte av det, andre er truleg likegyldige. Og sannsynlegvis ville nokon gjerne sleppe denne trafikken over tunet. Her er vi tilbake til vertskapsrolla. Bøndene, og fleire til, er vertskap, uavhengig av om vandraren blir invitert i hus eller ikkje. Tunet, garden og det daglege utelivet blir kronisk til framsyning sidan ingen veit når pilegrimen kjem, berre at han kjem om sommaren når gardslivet for bønder flest er på det mest aktive. Dette er flott, dette er autentisk – sett frå turisten. Dette er eit helvete, alltid å risikere eit publikum – sett frå bonden. Eller kanskje: Dette er ein sjanse bonden har til å vise fram norsk landbruk av i dag, og det er gull verdt for å styrke omdømet i eit moderne landbruksskvisande samfunn. Uansett: Her er vi igjen inne i eit gammalt og sentralt reiselivstema: Verdien av det autentiske og ekte, og forholdet mellom gjest og vertskap. Også dette har MacCannell (1973, 1976) drøfta gjennom omgrepet «scenesett autentisitet» («staged authenticity»): Sjølv om turisten kjenner eit driv mot å oppleve det verkeleg autentiske, så vil han alltid vere redd for at det som blir vist fram (av vertskapet) berre

er liksom autentisk; at den verkelege lokale kulturen og dagleglivet blir halde skjult for gjestene. MacCannell byggjer arbeidet sitt på Erving Goffman (1959/1974) som skil mellom «på og bak scenen» – «front and back region». Poenget hans er at turistane får sjå og vere med på det som skjer «framme på scenen», og turisten vil då frykte at dette berre er ei framføring, eit program for turistar. For vertskapet vil alltid ha behov for å trekkje seg tilbake til sitt private og turistfrie liv. Det utfaldar seg «bak sceneteppet» der det verkeleg autentiske livet går føre seg – der «publikum» ikkje har tilgang. Dette reiser utfordringar både for turisten og vertskapet. Kva håpar turisten å oppleve på gardstunet, og kjenner bonden seg ufri når det er fri ferdsel over tunet? Kanskje er det ikkje den autentiske rundballebonden turisten eigentleg vil sjå? Kanskje det er tuftekallen mot solsvidd tømmervegg? For autentisitet er vanskeleg. Men hovudpoenget mitt her er omsynet til bonden: Korleis er det å vere «front stage» – framme på turistscenen – sommaren igjennom? Og er du, gudbrandsdalsbonde, med på tanken om at tunet ditt skal vere eit satsingsprodukt i norsk reiseliv? Har nokon spurt deg? Eller meir konstruktivt: På kva vilkår syns du det kunne vere greitt?

Vekemagasinet *Die Zeit* har ein lang artikkel om pilegrimsvegen til Nidaros 16. september 2010 (<http://www.zeit.de/2010/38/Norwegen-Pilgern>). Den har ein toliners ingress, om lag slik: «Langs den norske pilegrimsvegen til Heilag Olav vandrar ein frå gard til gard – og einsemda i møte» (mi omsetjing). To fargebilete illustrerer: eit gammalt tømmerhus på Fokstugu og ein einsleg sau som beiter langs skigarden. To personar blir intervjuet: ein kårkall på 87 år i søre Gudbrandsdalen og ein vandrar som ikkje trur på Gud. Gardstunet rundt kårkallen blir nøye skildra, med begonia og geranium, velstelt tungras og klypte buskar – «Das Leben hier ist symmetrisch und ordentlich». Vandraren blir presentert som ein veritabel pilegrim på 70 år, som har gått to gonger *caminoen* til Santiago og no går sine daglege tre mil i vekevis mot Trondheim.

Kanskje bonden må vere litt som den folkelege musikaren og bygdeguten Odd Nordstoga – han gjekk utanom det forventade då han nærma seg Pilegrimsprosjektet. Nordstoga henta inn jazzmusikarar i verdsklasse, og bonden må vere klar for nærgåande vandrarar frå heile verda. Eg hugsar så vidt frå min eigen tidlege oppvekst i indre Telemark, medan fantefylgje enno fór gjennom bygder og inn på tun. Mange stader møtte dei skepsis og stengde dører, men bestefar tok visst godt imot. For med fanten vart det «røur», klokkehandel, skrøner og lått, og det var høgtid for han. Og om dei ikkje røykte, så fekk dei sove på låven. Kanskje det er takka vere bestefar at eg har ei slag omsut for møtet mellom bonden og vandraren på tunet, mellom verten og den tilfeldige gjesten? Måtte norsk reiselivssatsing ikkje forkludre dette.

Notar

- 1 For ein «ekte pilegrim» står gjerne botsøving og ei viss sjølvplaging sentralt. Ordet «turglede» kan difor verke irrelevant når eg peikar på ein parallell til pilegrimen. Men mange av bidraga til «Skriv din tur»-prosjektet har omhandla nettopp turar langt utover det behagelege, med kulde og uvêr, gå-seg-vill-tur, skodde og gnagsår, fysisk slit og anna elende. Og likevel vel dei å omtale nettopp slike turerfaringar som «Den gode turen». Kanskje «Særleg minneverdig tur» er eit betre samlenamn, som kan femne både pilegrimar og andre langvandrarar?
- 2 Paulsrud, G. Museumsdirektør, Norsk Vegmuseum. Lillehammer.

Referansar

- Amundsen, A.B. (2002). Naturvandring eller indre reise? Moderne norske pilegrimer i ideologisk dobbeltlys. I A. Eriksen, J. Garnert og T. Selberg (red.) *Historien in på livet. Diskussjoner om kulturarv og minnespolitikk*. Lund: Nordic Academic Press.s.147-171.
- Boorstin, D. (1964). From traveller to tourist: The lost art of travel. I *The image: A guide to pseudo events in America*. New York: Vintage Books, s. 77-117. (Første gong publisert i 1961).
- Collins-Kreiner, N. (2010a). The geography of pilgrimage and tourism. Transformations and implications for applied geography. *Applied Geography*, 30, 153–164.
- Collins-Kreiner, N. (2010b). Researching pilgrimage. Continuity and transformations. *Annals of Tourism Research*, 37 (2), 440–456.
- Coelho, P. (2006). *Pilegrimsreisen*. Oslo: Bazar forlag.
- DN (1998). Prosjekt pilegrimsleden 1994–1997. Resultater og erfaringer. DN-notat 1998-2. Trondheim: Direktoratet for naturforvaltning.
- Dann, G. (1999). Writing out the tourist in space and time. *Annals of Tourism Research*, 26 (1), 159–187.
- Goffman, E. (1959). *The presentation of self in everyday life*. Harmondsworth: Penguin. (På norsk i 1974: *Vårt rollespill til daglig. En studie av hverdagslivets dramatik*. Oslo: Dreyers forlag).
- Gotaas, T. (2001). *På loffen. Landstrykere og vagabonder langs norske landeveier*. Oslo: Spartacus forlag.
- MacCannell, D. (1973). Staged authenticity: Arrangements of social space in tourist settings. *American Journal of Sociology*, 79, 589–603.
- MacCannell, D. (1976). *The tourist: A new theory of the leisure class*. New York: Schocken Books.
- Morpeth, N.D. (2007). Case study 3: Ancient and modern pilgrimage: El Camino

- Frances, I R. Raj & N.D. Morpeth (red.) *Religious tourism and pilgrimage management. An international perspective*. Oxfordshire: CAB International, 153–160.
- Sharpley, R. (2003). *Tourism, tourists & society*. 3. utg. Cambridgeshire: Elm Publications.
- Smith, V. (1989). Introduction. I V. Smith (red.) *Hosts and guests. The anthropology of tourism*. 2. utg. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Smith, V. (1992). Introduction. The quest in guest. *Annals of Tourism Research*, 19 (1), 1–17.
- Uddu, P.K. (2008). *På livets vei. Pilegrimsmotivet – et nasjonalt utviklingsprosjekt*. Oslo: Kirke- og kulturdepartementet.

14

Foto: Marit S. Haugen

Berit Brandth, Marit S. Haugen og Britt Kramvig

Mellom vekst og bærekraft – gårdsturisme som balansekunst

Mellom vekst og bærekraft – gårdsturisme som balansekunst¹

Her i nabolaget er det sterke følelser for det som vi holder på med. [...] Vi har hatt noen sånne etablerere her – sånne som bare kommer inn, og som tramper av gårde uten å se seg omkring og involvere folk i prosessene. Og da blir jo folk rasende. Det er jo mange som bruker disse områdene på ulike vis, og det må man ta hensyn til. (Etablerer i bygda)

Stadig flere bønder utvikler tilleggsnæringer eller ny virksomhet der de bruker gårds- og naturressurser på nye måter. Dette gjør de for å sikre gården som en økonomisk bærekraftig arbeidsplass. Å etablere nye virksomheter basert på natur- og kulturbaserte opplevelsesprodukter ses som innovativt og støttes opp om av sentrale myndigheter. Samtidig kan etablering av ny virksomhet utfordre lokale praksiser, eierskap, maktforhold og fellesskap og dermed være eksempel på ett av de klassiske sosiale dilemma hvor handlinger ut fra egeninteresse kolliderer med kollektive interesser. Det kan være mye konfliktstoff i at fellesressurser og -goder blir privatisert, kommersialisert og omsatt på et marked (Brox 2001). Nye virksomheter, selv om de snakkes om som nødvendige for at bygdene skal overleve, blir ikke alltid heiet fram verken av de som bor i bygda, eller av virkemiddelapparatet.

Steder og steders ressursgrunnlag, næringsstrukturer, tradisjoner og etablerte sosiale organisasjoner representerer både muligheter og hindringer for entreprenørskap. Som oftest er sosiale fellesskaps grunnleggende verdier og ritualer tause og usagte. Et samfunns kollektive hukommelse og felles mening reproduseres gjennom praksiser som har islett av gjentakelse og kontinuitet (Connerton 1989). Dette er uskrevene regler som etablerere må gå i dialog med når det er fellesskapets verdier og ressurser som pakkes om til turistprodukter.

I denne artikkelen vil vi se på det sosiale samspillet mellom de som etablerer gårdsturismevirksomhet, og lokalsamfunnet de etableres i. Hvordan opplever etablererne dette møtet, og hvordan utformer og tilpasser de virksomhetene til lokalsamfunnens uskrevne regler?

Etablering – mellom individuelle muligheter og kollektive rammer?

Etablering og entreprenørskap dreier seg om å bruke ressurser på nye måter, og det utfordrer ofte eksisterende verdier og praksis. Det er en økonomisk så vel som en sosial aktivitet (Berg og Foss 2002, Bruni mfl. 2004), og den har både en individuell og kollektiv side. Vi er interessert i de sosiale og kulturelle omgivelsene og hvordan de setter rammer for etablering av naturbasert gårdsturisme i små lokalsamfunn.

Hvordan det kan legges til rette for etablering og entreprenørskap i rurale områder, er et stort og omfattende tema, både i samfunnsdebatt og forskning. Deler av den tradisjonelle forskningslitteraturen på entreprenørskap har hatt fokus på hvilke individuelle egenskaper som gjør individet til entreprenør; at det for eksempel er snakk om ressurssterke, initiativrike mennesker med sterke, skapende krefter (Chell mfl. 1991, Aslesen 2002). Senere forskning på entreprenørskap har vært mer opptatt av de sosiale og kulturelle omgivelsene etableringen skjer i (Berg og Foss 2002, Borch og Førde 2010).

En som var tidlig ute med dette perspektivet, var den norske antropologen Frederik Barth. I boka *The role of the entrepreneur in social change in Northern Norway* (1963) la han hovedfokuset på entreprenørens omgivelser. Han viste hvordan markedsmodellen med økonomisk rasjonalitet og individualisme kom til kort fordi modellen utelot samfunnets og kulturens mangesidighet (Tambs-Lyche 2009). Barth viste også hvordan entreprenørene sto i komplekse relasjoner til andre i lokalsamfunnet. De hadde ofte sammensatte og motsetningsfulle verdier som skulle forvaltes samtidig. Fellesinteressene var viktige i Barths modell, og innovasjon skjedde ved at to ulike verdimesige sfærer ble koblet sammen slik at verdisirkulasjonen ble endret. Det hadde konsekvenser for hele samfunnet gjennom at grensene for hva som kunne konverteres inn i den økonomiske sfæren, ble forflyttet.

Kultur og sosial organisasjon på et sted påvirker med andre ord handlingene til menneskene der. Slik vil etablering skje i grenseflaten mellom individualisme og kontekst (Spilling 2002). Selv om entreprenørskap kjennetegnes av individualisme, har omgivelsene stor betydning for hvilke individuelle strategier som er tilgjengelige.

I sin artikkel om livsstilsentreprenører i turistsektoren viser Ateljevic og Doorne (2000) hvordan kulturell kontekst påvirker utviklingen av småbedrifter. Bærekraft og gjensidighet mellom virksomhet og lokalsamfunn er med på å forklare hvorfor bedriftene forblir små og «holder seg innenfor gjerdet», som de uttrykker det. Småskala-etablerere har andre motiv enn de rent økonomiske. De aksepterer lav inntjening og en begrenset utvikling av virksomheten (Ateljevic og Doorne 2000).

Det samme gjelder også i landbruket, der etablering av ny virksomhet på gården ofte har grunnlag i andre rasjonaliteter enn de økonomiske (Brandth og Haugen 2008, Kroken mfl. 2009, Sve 2010). I forståelsen av gårdsbaserte næringer finner vi begrepet «civic agriculture» brukt (Wright 2006). Det hen-spiller på landbrukets lokale, samfunnsmessige ansvar. Gårdsbasert næring balanserer mellom markedet og samfunnet. I forskningslitteraturen er denne formen for landbruk beskrevet som gjensidig og innvevd i sosiale og økonomiske strategier som gir økonomisk gevinst til bonden, samtidig som den begunstiger lokalsamfunnet sosialt (Trauger mfl. 2009).

Janteloven (Sandemose (1933/1991) blir sagt å være en spesiell utfordring for entreprenørskap på bygda (Bolkesjø og Haukeland 2003). En rural variant av janteloven omtales i hverdagslivet som «bygdedyret».² Vi ønsker, inspirert av Lakoff og Johnson (1980, 1999), å se bygdedyret som en metafor som gjør det mulig å bruke konvensjonelle mentale bilder for å gjengi subjektive erfaringer. Metaforen bygdedyret trekker opp forbindelser mellom disse subjektive erfaringene og kollektive manifestasjoner. Den inneholder erfaringer med løst og delvis tilfeldig sammensatte opplevelser av motstand, eller opplevelse av situasjoner der moralske grenser manifesteres. Dermed viser begrepet til en opplevelse av sosial og kulturell motstand. Metaforen er ofte blitt brukt som forklaring på hvorfor det kan være vanskelig å være annerledes og stikke seg fram i bygda, og den er egnet til å beskrive den motstanden som nyskaping kan møte lokalt (Førde 2010). Hompland (2000) har gitt følgende beskrivelse av bygdedyret:

[...] ei vaktbikkje – snill og trufast for dei som er konforme og skikkar seg vel, men det bjeffar mot innflyttarar og glefsar etter dei innafor som skil seg ut. Bygdedyret er kontrollerande og begrensande, og det har eit langsint minne. Det er konstant på jakt etter avvikarar.

Kommersialisering og utnyttelse av kollektive naturressurser kan skape motsetninger og konflikter i et lokalsamfunn og dermed vekke den kollektive hu-

kommelsen om hvordan ressurser skal forvaltes og fordeles. Det gjelder særlig hvis aktørene utfordrer sosiale praksiser og maktforhold i lokalsamfunnet (jf. Bolkesjø og Haukeland 2003). I alle samfunn er det grenser for hva som byttes mot penger, der noen verdier som fellesskapet setter høyt, ikke inngår i markedøkonomien. Når det kulturelle, eller det som er forankret i verdimesige fellesskap, blir søkt kommersialisert, og dette skjer gjennom individuelle strategier, kan det aktivisere en verdimesig og moralsk offentlig debatt. Det utgjør rammebetingelser for entreprenørskap, og det er noe etablerere må ta hensyn til.

Flø (2008) har vist hvordan grunneiere som ønsker å selge jaktrettigheter, kan utfordre de sosiale rettferdighetsnormene i lokalsamfunnet, eller det han kaller den «stadeigne kollektive moral» (Flø 2008:388). Selv om grunneierne formelt eier jaktrettene og i prinsippet fritt kan omsette disse til høystbydende, kan de sosiale reglene i bygda tilsi at bygdefolket skal ha tilgang til jaktlaget til en fornuftig pris. Flø avviser likevel at dette er et brautende bygdedyr som motsetter seg all endring i bygda. Han hevder at

dei nære og uformelle banda mellom folk, typisk for tette transparente bygdesamfunn, skapar låg terskel for kommunikasjon og høg terskel for brot på dei lokalt definerte sosiale spelereglane. (Flø 2008:389)

Aksepten for å prøve ut nye måter å være bonde på vil variere fra sted til sted. Ifølge Høgetveit (2008:73) er det samsvaret mellom den lokale aksepten og ideen som avgjør om en får realisert ideene på et sted. Dersom samsvaret blir for dårlig, kan det skyldes at enten aksepten eller ideen ikke er synkronisert godt nok med de gjeldende næringsvilkårene i kulturen. Ikke alle er like avhengige av å få aksept i lokalsamfunnet for å realisere en idé, men det er lett å tenke seg at de som starter ny næringsaktivitet basert på lokale ressurser, som er tilfellet med gårdsturisme, i større grad er avhengig av en lokal aksept. Næringsaktiviteten er stedsbundet og lokalisert til et bestemt nærmiljø. Den kan ikke flyttes til et annet område, og etablereren skal fortsette å bo i og være en del av lokalsamfunnet. Omkostningene ved å gå på tvers og handle mot lokalsamfunnets interesser eller aksept kan oppleves som høye.

Det kan være en hårfin balanse mellom de sanksjoner som uttrykkes i metaforen bygdedyret og det å bry seg om hverandre på en positiv måte. Villa (2005) og Haugen og Villa (2008) har vist hvordan bygda kan være både inkluderende og ekskluderende, omsorgsfull og kontrollerende på samme tid. Samtidig er det viktig å minne om at dette ikke er et særegent fenomen for bygda. Alle fel-

lesskap bygger på at grenser trekkes et sted. Det er et formulert «vi», som har forankring i verdimeslige og symbolske markører som kommuniserer forskjellighet fra de andre. «Solidaritet og sladder er to sider av samme sak.» (Hompland 2000). Alle som bryter med konvensjoner, kan risikere å møte bygdas sanksjoner.

Men, det finnes strategier for å møte denne motstanden. Follo og Villa (2010) nevner to måter i sin studie av nyskaping. Det ene er å la ideer få tid til å modnes blant bygdefolket. Det andre er å la være å bruke tid og energi på de negative stemmene, men heller konsentrere seg om de positive tankene. En tredje strategi, som Førde (2010:166) peker på, er å «kle av bygdedyret», dvs. å sette ord på motstanden og motivere seg selv til kamp mot den gjennom kreativitet og pågangsmot.

Som vi har vist, vil den sosiale og kulturelle bygdekonteksten påvirke bedriftsetablering. Naturbasert gårdsturisme bygger gjerne på bruk av lokale og kollektive ressurser, noe som fordrer forhandlinger og lokal aksept. I denne artikkelen undersøker vi hvordan etablererne blir møtt, og hvilke strategier de bruker for å tilpasse etableringene til lokalsamfunnets uskrevne regler. Spesielt fokus vil være på hvordan etablerere av gårdsturisme håndterer eventuell lokal skepsis og motstand.

Datamateriale

For å belyse etablerernes erfaringer har vi valgt å gjøre intervjuer med gårdbrukerpar som har etablert reiselivsvirksomhet på gården. For å unngå eventuelle effekter av regionale forskjeller i innovasjons- og etableringsklima har vi intervjuet etablerere fra ulike deler av landet. Det totale antallet består av 19 gårdsturismebedrifter. Kriteriet for valg av bedrift var at den hadde utgangspunkt i et gårdsbruk, og at gårdbrukerparet hadde erfaring med å bygge opp en ny virksomhet. Ti av gårdene kombinerer landbruk med turisme, mens de andre ni har sluttet med tradisjonell landbruksdrift og satset bare på gårdsturisme.

Intervjuene ble gjennomført i perioden 2006–2008. Alle intervjuene ble gjennomført hjemme på gården og i de fleste tilfellene med begge ektefellene til stede. Intervjuene var preget av åpne tematiske spørsmål, noe som gir stor plass til utdypninger og egne fortellinger. Ett av temaene som står sentralt i denne artikkelen, er de reaksjonene etablererne har møtt i lokalsamfunnet. Hvert intervju varte mellom en og tre timer, de ble tatt opp og senere transkribert for analyse.

Noen av informantene har drevet virksomheten mindre enn fem år, mens

andre har holdt på i over 20 år. Gårdene tilbyr en rekke produkter tilpasset ulike grupper av besøkende. Overnatting og matservering er vanlig. I tillegg tilbys ulike aktiviteter som fiske, jakt, fjellturer, guidede turer, kanopadling, ridning og kulturelle aktiviteter.

Alderen på etablererne varierer; de yngste var i slutten av tjuetårene, mens de eldste var i sekstiårene. Utdanningsnivået er relativt høyt. Noen er innflyttere, mens andre har overtatt en familiegård og har ønsket å gjøre noe annet enn konvensjonell landbruksdrift.

Fortellinger om motstand

Nils og Randi hadde lenge vært på utkikk etter et gårdsbruk, og da de fant sitt drømmeprojekt, kjøpte de gården og flyttet til bygda. Begge var lærerutdannet og fortsatte som lærere i tillegg til at de pusset opp gården, startet med sauehold og etter hvert gårdsturisme. «Som innflyttere og med lang utdanning, så har du et problem når du kommer i en bygd», forteller Nils. Særlig i starten fikk de merke dette:

Da vi kjøpte, så ringte ei gammel enslig dame og informerte oss om at det ikke skulle bli lett for oss. For hun hadde hatt så mye trøbbel med de tidligere eierne her, at vi skulle vær-så-god fortsette å ta del i den striden som var mellom gårdene. Og vi merket jo bygdedyret en del sånn bortover med litt vrang folk som syntes at det ble mye trafikk og sånt noe. Og det er jo veldig mye, det er en del misunnelse når du lykkes. Så vi merker jo at det er de merkeligste ting som kan føre til rykter om oss.

De måtte forholde seg til tidligere nabostridigheter og bygdas «langsinte minne», men etter hvert opplevde de å få respekt for det arbeidet de gjorde, og de fikk et godt samarbeid med deler av lokalsamfunnet. Nils mener at noe av forklaringen er at det har skjedd et generasjonsskifte på gårdene. Dette har, ifølge Nils, sannsynligvis ført til et litt åpnere og mer moderne samfunn med større aksept av ulikhet.

Brit og Roger har også erfart at eksisterende nabokonflikter setter rammer. De kjøpte et nedlagt småbruk i ei bygd preget av stor fraflytting og liten næringsaktivitet. De forsøkte å få til samarbeid med flere i bygda, men «det blir litt sånn at hvis du samarbeider med den, så må du ikke komme til den, for de er ikke på talefot. Så det er litt sånn Tuppen og Lillemor».

En annen informant, Leif, svarte slik på spørsmålet om de har møtt noen

form for bygdedyr: «Det er der, men vi møter det ikke [ler]. Vi holder det på avstand.» Ekteparet kjøpte gården fra en eldre slektning og flyttet til bygda i voksen alder. De har valgt å satse på økologisk landbruk og serverer egenprodusert økologisk mat til gjestene. På denne måten skiller de seg ut og opplever skepsis fra de andre bøndene i bygda. Det at turistvirksomheten deres medfører økt trafikk, har gjort at de også har møtt en del motstand blant naboene.

Mariann og Olav er også innflyttere til bygda. Begge er oppvokst i byen og hadde utdanning og yrkeserfaring fra skoleverket. De kjøpte en familiegård av en fjern slektning og opplevde mistro i starten da de verken hadde bakgrunn eller erfaring fra landbruk: «[...] her kom den unge læreren og trodde han var noe, ikke sant». Olav ler og sier: «Det blir bestandig bedre historier når det er noe som går litt på tverke.» Mariann forteller at de har vært foregangspersoner på en del ting, og at det kanskje har skapt litt misunnelse:

Men så er det vel det å ha fått til noe som andre godt kunne tenkt seg å få til, som de aldri har fått realisert eller klart. At de ser at der skjer det noe og de får det til. Kanskje noen hadde hatt en drøm om det sjøl også, uten å få det til.

I Mariann og Olavs tilfelle har de møtt bygdedyret som vaktbikkja som er skeptisk til innflyttere og folk som er annerledes. Ved å lykkes så godt med etableringen har de også møtt det i form av misunnelse.

En helt annen side ved bygdedyret har Martin erfart. Han er født og oppvokst i bygda og drev med melkeproduksjon på hjemgården da han og et annet gårdbrukerpar slo seg sammen for å utnytte gårdsressursene og etablere et naturbasert reiselivsprodukt i utmarka. På spørsmål om hvordan de merket janteloven, svarte han:

Vi merka det kanskje på det at det var veldig lite naboer som kom til oss, da. Det er litt en sånn følelse, da. Det er ikke sikkert det var så galt som vi følte det heller, men det kom jo forskjellige utsagn ifra naboene.

En viktig grunn til at naboene ikke var spesielt positive, skyldtes at utmarksområdet, som tidligere hadde vært fritt tilgjengelig for alle, nå ble utnyttet til næringsformål. Martin forteller: «[...] alt hadde jo liksom vært gratis, ikke sant, og så plutselig så begynner vi å nytte ut det der i næringsøyemed og ta betaling for tjenestene og slike ting.» Området det er snakk om, lå vakkert til ved et lite

fiskevann, og selv om det var en del av gårdens eiendom, hadde det tidligere blitt brukt som turmål og bål plass for bygdefolket.

Dette er en god illustrasjon på spenninger som kan oppstå når allemannsretten begrenses gjennom kommersialisering (jf. Brox 2001). Turistene er i utgangspunktet fremmede. De er ikke del av det lokale, sosiale fellesskapet, og de ses dermed ikke på som personer med lokale rettigheter. Bedriften må balansere mellom hensynet til stedet som virksomheten drives i, og hensynet til det turistene ønsker å oppleve eller høste. Når det er naturbaserte ressurser som er grunnlaget, så er disse gjerne begrenset. Det er et begrenset antall laks i elva eller molter på myra – og det er ofte etablerte lokale forvaltningspraksiser på hvordan tilgangen skal fordeles. Når ressursene ikke er begrenset, som når opplevelsene er knyttet til lokal kultur (historier, sagn og håndverk) eller sanseinntrykk (utsikt, stillhet og mørke), så ser vi ikke at den lokale motstanden trigges på samme måte.

Noen ser det kommunale byråkratiet som det største problemet. Brit og Roger har opplevd motstand både i lokalsamfunnet og i kommuneadministrasjonen. Roger utdyper:

Det er veldig vanskelig å drive næring når det er både søskenbarn og tre-menninger som driver kommunen [...]. Som innvandrer til en kommune så kjenner du ikke det spillet der. Og de kjenner ikke oss. Så de tar den tryggeste veien, minste motstands vei. Og det er veldig sårbart for demokratiet. Ikke minst sårbart hvis man ønsker tilflytting og ny kreativitet. Så den største bremsen for distriktpolitikken er faktisk distriktskommunene selv. [...] For det er liksom så mange forutinntatte tanker om hvor det skal være liv laga i bygdene, og hvor det ikke skal være liv laga.

Som innflyttere representerer Brit og Roger noe nytt som kan utfordre vante forestillinger og praksiser i lokalsamfunnet. Videre utfordrer de de lokale makt-konstellasjonene, og de forteller at de har opplevd å bli direkte motarbeidet og flirt av i det kommunale byråkratiet. En del av motstanden er diffus og fortolkes som bygdedyr: «[...] det såkalte bygdedyret har jo lett for å krype fram. Så det er jo ikke alle som tror at det her er noe, eller ønsker lykke til», forteller en av etablererne. Andre forteller om en følelse av motstand heller enn konkrete hendelser: «[...] du kan jo føle på noen sånne snerter både her og der», sier en, mens en annen sier at «vi føler jo at det er litt – at det var litt [jantelov]. Men jeg kan ikke peke på noe sånn konkret, egentlig».

Etablerernes egne fortellinger viser at de har opplevd flere typer motstand:

nabokonflikter, motstand mot kommersialisering av ressurser som omfattes av allemannsretten, lokalbyråkratisk mangel på støtte og litt diffus følelse av misunnelse og skepsis. Opplevelsen av motstand er en påminning om at etablererne ikke så lett kan forfølge individuelle interesser uavhengig av andre og konkurrerende forståelsesrammer. I mange tilfeller kan det være snakk om interessekonflikter der lokalbefolkningen må bære kostnader i form av økt trafikk og konkurranse om knappe ressurser uten at de får del i inntektene turismen genererer.

Til tross for at byggedyrmetaforen hentes fram når etableringsfasen skal beskrives, opplever de fleste av våre informanter et godt forhold til lokalsamfunnet når virksomheten først er etablert. Det kan skyldes at de som møtte stor lokal motstand, har gitt opp og lagt ned, eller at bygda faktisk erfarer at etableringen er en positiv tilvekst. Det kan også skyldes måten etablererne håndterer motstanden på. Det er dette vi vil se på i det følgende når vi spør hvordan byggedyret håndteres eller «holdes på avstand», som det ble sagt ovenfor.

«Vi føler oss litt fram»

De fleste forteller om en gradvis utvikling av bedriften. Ved å ta ett skritt om gangen og prøve seg fram, unngår de for brå og store endringer som kan vekke motstanden i lokalsamfunnet. At lokal motstand dukker opp når ting går for fort, fant også Follo og Villa (2010) i sin undersøkelse av hva som skal til for å «bygge bygda». Våre etablerere forteller at motstanden forsvinner etter hvert som tiden går. En skrittvis utvikling framstår som en viktig tilpasningsstrategi til bygdeinteressene. Hvis ideen skal være levedyktig, må den ikke butte for mye mot lokalsamfunnets interesser. Samtidig vil introduksjon av det som er nytt, alltid møte en viss motstand. Innovasjon innebærer alltid å utfordre et samfunns grenser og det som er det normative og det bestående.

Det er mange eksempler på at virksomhetene utvikles gradvis (Brandth mfl. 2010). Ett av dem er Nils sin fortelling om hvordan han og kona først startet med familieturisme på sommeren for nesten 25 år siden. De begynte nærmest tilfeldig fordi de hadde et ledig hus på gården som egnet seg for utleie. Ettersom feriegjestene stelte seg selv, var det lite arbeidskrevende. Fjøset ble ombygget til serveringssted og selskapslokaler, slik at de noen år senere kunne ta imot bussgrupper, og etter hvert utvidet de tilbudet til kurs, konferanser og selskaper. «Vi har bygget i tjue år, og det har balla på seg», forteller Nils, samtidig som han legger vekt på at de vil beholde det lokale preget og ikke øke antallet gjester for enhver pris.

Birgit og Leif driver med overnatting og matservering på gården. «Vi har

forandra ganske mye på drifta underveis», forteller Leif. «Vi føler oss litt fram», sier Birgit, og fortsetter: «For vi har drevet med dette i seks år og har ikke markedsført noe. Og vi har måttet si nei til mye. [...] Men vi har ikke tenkt på å drive så veldig stort heller at vi må ha tilsatte. For da skal du ha en rimelig høy drift.» På denne måten begrenser de også trafikken til gården som naboene irriterte seg over.

At utviklingen går sakte, handler ikke bare om økonomisk og arbeidsmessig kontroll, men også om at veksten ikke skal gå på bekostning av kvalitet, trivsel og sosial bærekraft. «Økonomien er jo én ting, men du skal også trives med det», sier Roger. Trives gjør de når virksomheten ikke forårsaker motstand i bygda. Brit forklarer hvorfor de ikke vil vokse på bekostning av gårdsdrifta:

Og hvis vi bare skal satse på turismen, sånn at man kutter ut gårdsdrifta nærmest, så senker man kvaliteten på det man leverer. Og kanskje må vi selge til flere turister for å opprettholde et levebrød av det, ikke sant. Og det er ikke vårt mål. Vi ønsker å ha færre gjester og en høyere kvalitet på det vi leverer. Og dermed kan vi ta en høyere pris.

Sitatet illustrerer at etablererne ønsker å ivareta kvaliteten på sine produkter, og i dette tilfellet er fortsatt gårdsproduksjon viktig. Samtidig er de opptatt av at det finnes både en sosial og økologisk tålegrense. Altfor mange gjester vil ødelegge opplevelsen av naturområdet og forårsake slitasje.

Etablererne tar mange hensyn under utvikling og videreutvikling av sine produkter. Gårdsturismen skal være et levebrød som gir dem en mulighet til fortsatt å kunne leve og bo på gården, samtidig som levebrødet er avhengig av å være sosialt og kulturelt bærekraftig: «[...] skal ikke være for mye julenisse eller sånt artisteri, da blir det uekte», sier Roger.

«Å ikke komme på kant med noen»

En annen måte å håndtere motstand på er å ivareta lokale relasjoner og ha en åpen dialog med de andre i bygda. «Det er viktig at vi er åpne overfor bygdefolket på hva vi driver med, slik at det ikke blir noe misnøye», slår Henrik fast. Det er mange hensyn å ta i etablerings- og utviklingsprosessen, og forholdet til fellesskapet og relasjonene med folk i bygda der de bor, settes høyt.

Noen av etablererne har alle turistaktivitetene innenfor sin egen eiendom, og synes det er best slik, nettopp fordi de opplever at folk er vare på dette med grenser, og det er noe de ikke vil utfordre. «Vi er veldig bevisste på ikke å

trække for mye på andres eiendom og bruker heller vårt eget område. For det er jo sånne ting det blir konflikter av», sier Olav.

Andre er helt avhengige av å bruke adgangen til fellesressursene i utmarka for å kunne drive den kommersielle turismevirksomheten sin. Allemannsretten gjør naturressursene til kollektiv eiendom, og det krever spesiell hensyntagen. Sårbar flora og fauna kan bli utsatt for overbelastning og store påkjenninger av økt bruk. Jakt- og fiskerettigheter, som mange bygdefolk benytter seg av, er de bevisste på å forholde seg varsomt til for ikke å utfordre lokale normer og etablerte praksiser (jf. Flø 2008). I områder der det allerede er et visst press på ressursene, unngår de å gjøre jakt, fiske og sanking til en del av produktet de tilbyr. Også moltemyrene holdes hemmelig for folk utenfor lokalsamfunnet.

Et eksempel på balansen mellom egne og fellesskapets interesser beskrives av Kari og Henrik. De har redusert sin utleie av båter og hytter til fisketurister nettopp for ikke å «komme på kant med» lokalbefolkningen. Henrik forteller:

Vi hadde det [fisketurister] vel litt mer før enn vi har nå. Men vi har gjort et bevisst valg om ikke å satse på fisketurister. Det har med fiskeressursene og godt samarbeid i Bygde-Norge å gjøre – at man ikke skal komme på kant. Det er jo litt overdrevet, for de tror jo at fisketuristene tar opp så mye fisk, men det er ikke tilfelle. De aller fleste har jo aldri, selv ikke før den kvota kom, tatt med seg mer hjem enn det den kvota er.

I 2006 ble det innført en begrensning på mengden fisk turister har lov til å ta ut av landet. Kvoten ble satt til 15 kilo filet. Som vi ser av sitatet, mener Henrik at kvoten er såpass stor at turistene ikke har pleid å overskride den. Til tross for at han mener dette, har han tilpasset seg bygdefolket sin skepsis, og er i ferd med å gå bort fra fisketurisme som et satsingsområde for virksomheten sin. Reduksjonen har skjedd gradvis på den måten at de helt har sluttet å markedsføre fiske som en del av sitt produkt.

Det er ikke bare fellesskapets ressurser det er viktig å ivareta. Turister kan være både interessante og plagsomme, og det finnes aspekt ved deres væremåte som kan provosere lokalt. Skal etablererne sørge for bærekraftige lokale relasjoner, må de også passe på at gjestene oppfører seg akseptabelt. Sofie og Raymond, som også driver med fisketurisme, setter grenser for gjestenes alkoholforbruk av hensyn til lokalsamfunnet:

Vi godtar ikke at de raver og er synlig berusa utpå her. Her er unger og her er bygdefolk, og det ryktet vil vi ikke ha på oss. Der er vi ganske strenge. Det er

greit, de må gjerne ta seg en øl. De må gjerne sitte inne på hytta og kose seg, men de får ikke rave fulle på gården. Og de får heller ikke være synlige berusa og fulle på havet, det godtar vi ikke. Jeg har hatt de som har rulla seg på land på brygga. Og da har jeg vært nede og tatt bensinslangen ifra dem og låst den inne.

En del aktiviteter som bedriftene tilbyr, kan nok tiltrekke seg mennesker som søker spenning og risiko, eller som er uerfarne med å ferdes i naturen og på havet. Slike holdninger og signaler som gårdsturisme-etablerere her gir uttrykk for, kan derfor være viktig også for å redusere fare og risiko for ulykker. Det kan være hele bygdas omdømme som settes på spill. At virksomheten skal være sosialt bærekraftig, utfordrer de modellene vi har om entreprenørskap, der risikotaking og økonomisk rasjonalitet står sentralt.

Å gi og ta – gjensidig nytte

Vi har sett at de avgjørelsene etablererne tar, er basert på moralske og sosiale overveielser om hva som er riktig å gjøre i deres lokale kontekst. En sentral måte å håndtere bygdedyret på er å balansere vekst og bærekraft i egen virksomhet. De vil ikke vokse på bekostning av fellesskapets ressurser. Det kan bidra til å utvikle en gjensidig forståelse mellom etablererne og bygdefolket. Nils forteller om bygdedyret som forsvant, og sier:

Her er bare hyggelige mennesker og folk som vil samarbeide og er rause. Vi behøver ikke lenger tenke på om ting blir matematisk rettfærdig økonomisk sett. For du hjelper meg nå, og koster det noe, så ordner det seg på lang sikt, altså. Sånn er de mot hverandre, og dette fellesskapet er vi med på.

Harald poengterer at «det er jo en dugnadsøkonomi», en logikk der det gis og tas. Det hadde vært annerledes om de hadde vært i en storby, mener han, men i bygda er alle helt avhengige av de lokale ressursene. De trekker lokalt næringsliv og naboer med i prosjektene sine – som ressurspersoner og arbeidskraft. De handler i nærbutikken og av lokale produsenter selv om det koster litt mer, og de mener det er viktig å spre aktivitet og inntektsmuligheter på flere. Mariann forteller: «Vi er ganske sånn på å bruke det næreste først, så det er mange som har en del kroner herfra i løpet av året. Både leikarringen og felespillere, og ja, hestekjøring.» Å involvere lokalbefolkningen synes å ha stor betydning for mangelen på motstand, og dermed overlevelsen av etableringen. Harald forteller:

Vi har en allianse med naboene våre. Det er én som er veldig interessert i naturen, og han bruker vi. Det er en annen pensjonist her i nærheten som hjelper oss når vi har turer opp til bålplassen. Han går i forkant og ordner med bålet og har nykøkt kaffe i svartkjelen som henger over flammene og lukter når vi kommer opp. Du kan tenke deg den deilige lukta av nykøkt kaffe. Da blir det sånn at folk går etter lukta.

Når turistene viser interesse for stedets historie, og når bygdefolket gis anledning til å delta, så styrkes deres stolthet over det de har å vise fram og den fortellingen de er en del av: «Når folk kommer fra Oslo eller London for å oppleve det som vi har her, så blir de [bygdefolket] stolte og kry av dette som de har», sier Harald. Turistenes blikk og interesse blir et speilbilde de ser sitt eget samfunn gjennom, og som de ser sine egne ressurser og kompetanse i relasjon til. Det er i møte med de andre at det som er verdifullt lokalt, blir tydelig, noe også annen forskning har påpekt (Hammer 2008). Stedet og historiene om stedet tilhører bygdefolket, og mange har et sterkt forhold til området som turistene ferdes i. Mange etablerere prøver derfor å trekke dem med.

Flere forteller at de har vært bevisste på å bruke den lokale kulturen i sin virksomhet, blant annet ved at de satser på lokale matvarer, lokale håndverkstradisjoner og lokal arbeidskraft i den grad den er tilgjengelig. En av etablererne forteller følgende om hvordan han og kona forsøker å trekke på lokal kultur og ressurser:

Betalte aktiviteter her skjer vesentlig ved at vi henter inn ressurser, og det er aktiviteter i lokalsamfunnet som vi sender gjestene ut på. Vi bruker for eksempel en knivsmed, som er i den lokale tradisjonen, og som bor oppe i dalen her. Han kan ta åtte gjester som sitter en formiddag i knivsmia sammen med han, og som da kommer hjem med sin egen kniv.

De har gjort flere forsøk på å trekke lokale ressurser inn i aktiviteter og produkt. Det er litt prøving og feiling. Noe har vært vellykket, men ikke alt – av forskjellige grunner.

Laila sier noe av det samme:

Det er litt viktig å spille på de andre, også. Kanskje til og med tenke at man deler inntekter med de andre i bygda. Så sånn har vi vært litt bevisste på det her. Når det er snakk om guida turer [...] vi har jo noen plasser i bygda som er en turistattraksjon der man kan be om å få guiding mot betaling. Men, ofte

så synes nå turistene at de har sett slikt før, og de vil ikke betale for det. Det har vi erfart helt konkret, at det å betale for en sånn tjeneste, det gjør de ikke. Men nå, hvis vi blir spurt om å legge opp en guida tur gjennom dalen, så tar vi kontakt med de her plassene og spør om det er greit at vi kommer med ei gruppe da og da, og så baker vi prisen inn i den prisen som vi må ha. Når vi er ferdige, betaler vi ut til hver enkelt. [...] De vi har samarbeida med, de har vært veldig fornøyde med det, for å si det sånn.

Vi ser hvordan Laila gjennom bevisst prissetting sørger for at de andre i bygda får oppdrag. Det er en gavebyttelogikk der alle tjener litt på det. Laila lirker det til nettopp for at det skal bli inntekt på flere. Og hun tror folk skjønner at virksomheten på gården deres gagnar hele området:

Og det får vi noen ganger tilbakemeldinger på. Ikke så veldig ofte. Men du kan si det er noen år sida vi fikk en pris. Og da var det naboer som kom og tok oss i hånda og gratulerte oss, og det må jeg si [...]. En ting er at de setter pris på det, men jeg syns at det er en anerkjennelse at de virkelig viser [...]. Det var jo noen som ikke gjorde det. Og jeg forventer jo ikke at alle skal gjøre det heller. Men det viser at folk syns det er bra. Ikke bare sier de gratulerer, men de sier at det er bra at vi holder på med det vi gjør og sånn.

Det er ikke mange som beskriver at de har fått direkte tilbakemeldinger fra bygdefolket slik Laila har erfart. Men en annen måte å vise at en setter pris på gjestene som kommer til bygda, er at bygdefolket tar ansvar for hvordan det ser ut – at det ryddes kratt og plantes blomster. Turismen profiterer på at det er fint og ryddig i bygda. Fisketuristene, for eksempel, er avhengig av at landskapet holdes åpent slik at det går an å komme ned til elva. Gjensidigheten i forholdet kommer til syne ved at etablererne formidler ros tilbake til bygda:

Når vi får gjester hit, får vi ofte høre om hvor fint det er i området. Ikke spesielt hos oss, da, men i dalen. Og det gjør jo noe med oss som personer. Vi vokser på det. Men naboen vår får kanskje ikke høre det. Så der prøver vi å være litt bevisste i de sammenhengene det er naturlig å fortelle det. Fordi at naboene våre gjør en stor innsats i forhold til det vi nyter godt av som turistverter, kan du si. Og det er det litt viktig å være bevisst på. For det er det førsteinntrykket de får når de kommer inn over hele dalen, som vi nyter godt av.

Noen av gårdsturismebedriftene har spesialisert seg på kurs og konferanser for bedriftsmarkedet, andre tar imot store bussgrupper på dagsbesøk, mens andre igjen har gjester på lengre ferieopphold. I slike tilfeller er det lokale markedet mindre relevant: «De [lokale] kjøper jo ikke mye tjenester her da», sier Mariann, «men de [kommunen] er ganske hyggelige til å snakke om oss som et sted som har status i bygda på en måte.» Slik kommer stoltheten av å ha en veldrevet og velrenommert turistvirksomhet i bygda likevel til syne. I utvalget har vi også flere bedrifter med produkter som er tilpasset lokale gjester som for eksempel grupper av barn eller familier på dagsbesøk og større selskap og arrangement, og her rapporteres det om større lokal bruk.

Gårdsturismebedriftene kan også være storstue for bygda. Noen går bevisst inn for å lage et tilbud også for bygdefolket. Det kan være en gårds kafé eller de inviterer naboer til å samles til sankthansbål og grilling. Laila og Per holder for eksempel åpent for bygdefolket én kveld i måneden. Det er blitt et populært tiltak i bygda, for som Laila sier:

Vi har ingen kafé, vi har ingen naturlige møteplasser i bygda. Så vi var veldig spente. Det er noe med det å legge opp til aktiviteter der man forventer at bygdefolket skal stille opp. Det er litt spennende, for det er ingen selvfølge. Men nå sist så var det over 50 stykker, og det er veldig bra, for vi er ikke så veldig mange. Så det er mer som et sånt lokalt tilbud på en måte. [...] Men det virker som om folk syns det er trivelig. Og det er nært, så de slipper å planlegge så voldsomt. For det er jo et sosialt behov for å kunne møtes og prate om noe anna enn fag og yrke.

For å kunne videreutvikle fellesskap og samarbeid i bygda trengs det møtesteder. Vi ser at gårdsturismen kan representere slike møtesteder for bygdefolket, som også på denne måten får nytte og glede av de etableringene som gjøres. Knut og Berit har laget en natur- og opplevelsespark, og de sier:

[...] vi tror at det vil dekke et behov, [...] vi har sett at skal norsk landbruk overleve, så er man avhengig av gode relasjoner inn imot omgivelsene og nærområdet [...]. Og det vi har gledd oss spesielt over, det er jo når bygdefolk og naboer melder at de ønsker å komme. [...] det varmer ekstra når man opplever at nærmiljøet ser det som positivt.

Gårdsturismen bruker fellesskapets verdier og ressurser, men samtidig gjør den tilgjengelig de produktene som utvikles med basis i disse ressursene. Det er her

mye av grunnlaget for lokalsamfunnets aksept ligger. Det er gjennom å balansere mellom det individuelle og det kollektive, mellom vekst og bærekraft, at suksesskriteriene ligger.

Avslutning

Spørsmålene vi stilte innledningsvis, var hvilken type lokal motstand gårds- og turistvirksomhetene har møtt, og hvordan de eventuelt har håndtert det som de forbinder med bygdedyret. Intervjuene viser at alle har erfart at lokalt entreprenørskap innebærer utfordringer. Noen har møtt bygdedyret i form av misunnelse, latterliggjøring, skepsis til innflyttere med nye ideer og brudd med det som har vært rådende praksis. Fortellingene om dette er imidlertid ikke så mange og sterke, og etablererne har ikke opplevd store og ødeleggende konflikter. En forklaring på dette kan være at bygdene har blitt mer mangfoldige og bygdekulturen mer åpen for nye ideer og virksomheter.

En annen og like viktig forklaring kan være måten etablererne har bygd opp virksomheten på. Foran har vi vist at våre informanter har unngått å provosere fram lokale konflikter på tre måter. Den ene måten er å utvikle turistvirksomheten varsomt og skrittvis. Den andre er å ivareta og bygge gode lokale relasjoner. Den tredje er å inkludere bygdefolket i sine prosjekter og gi noe tilbake til fellesskapet.

Analysen har vist at det eksisterer en rasjonalitet som i stor grad kjennetegnes ved at etablererne forhandler med stedets sosiale og kulturelle rammer. De vil ikke vokse utover en viss grense, og synes de har lyktes når de klarer å skape en virksomhet som henger sammen med resten av livet i bygdesamfunnet. Tilknytningen til stedet er viktig både ressursmessig og sosialt. Selv om de som entreprenører ser muligheter for å utvikle ny aktivitet på gården, trår de forsiktig og er varsomme med å utfordre de rådende sosiale praksiser og tenkemåter. På den måten «flytter de gjerdet langsomt».

Mange av etablererne i undersøkelsen er innflyttere som ser nye muligheter for å kommersialisere ressurser på gården og i bygda. Ved å ta hensyn til lokale interesser og fellesskapets ressurser reduserer de den «trusselen» deres etablering kan representere. Fellesskapets interesser ivaretas dermed ved at etableringene unngår å overforbruke de lokale ressursene.

Motstand svekkes ved at etablererne inngår i et uformelt samarbeid i bygda ved å bruke lokalt næringsliv og kultur i sin virksomhet. Det kan både gi økonomisk gevinst og bidra til å styrke lokal identitet og stolthet. Slik gir etablererne noe tilbake til bygda, og det utvikler seg til et gjensidig gi-og-ta-forhold.

Fraflytting og nedlegging gjør at mange bygdesamfunn opplever seg presset

som fellesskap. Det gjør grensesettingene mer akutte; det blir viktigere å trekke grenser mellom det som er vi, og det som er de andre. Dette er måter å forsvare verdier som ses som viktige. Bygdedyret må forstås i dette lyset. Etablererne kan utfordre lokale strukturer og den sosiale orden i bygda. Enten lykkes de slik våre informanter har gjort, eller så kan det lukke for ny virksomhet. Det er derfor viktig at sosiale og kulturelle verdier får en større plass i vurderingen av nye virksomheter. Denne balansegangen mellom nyetablering og hensyn til fellesskapets verdier og ressurser kan være en utfordring både for etablerere og for bygda.

Noter

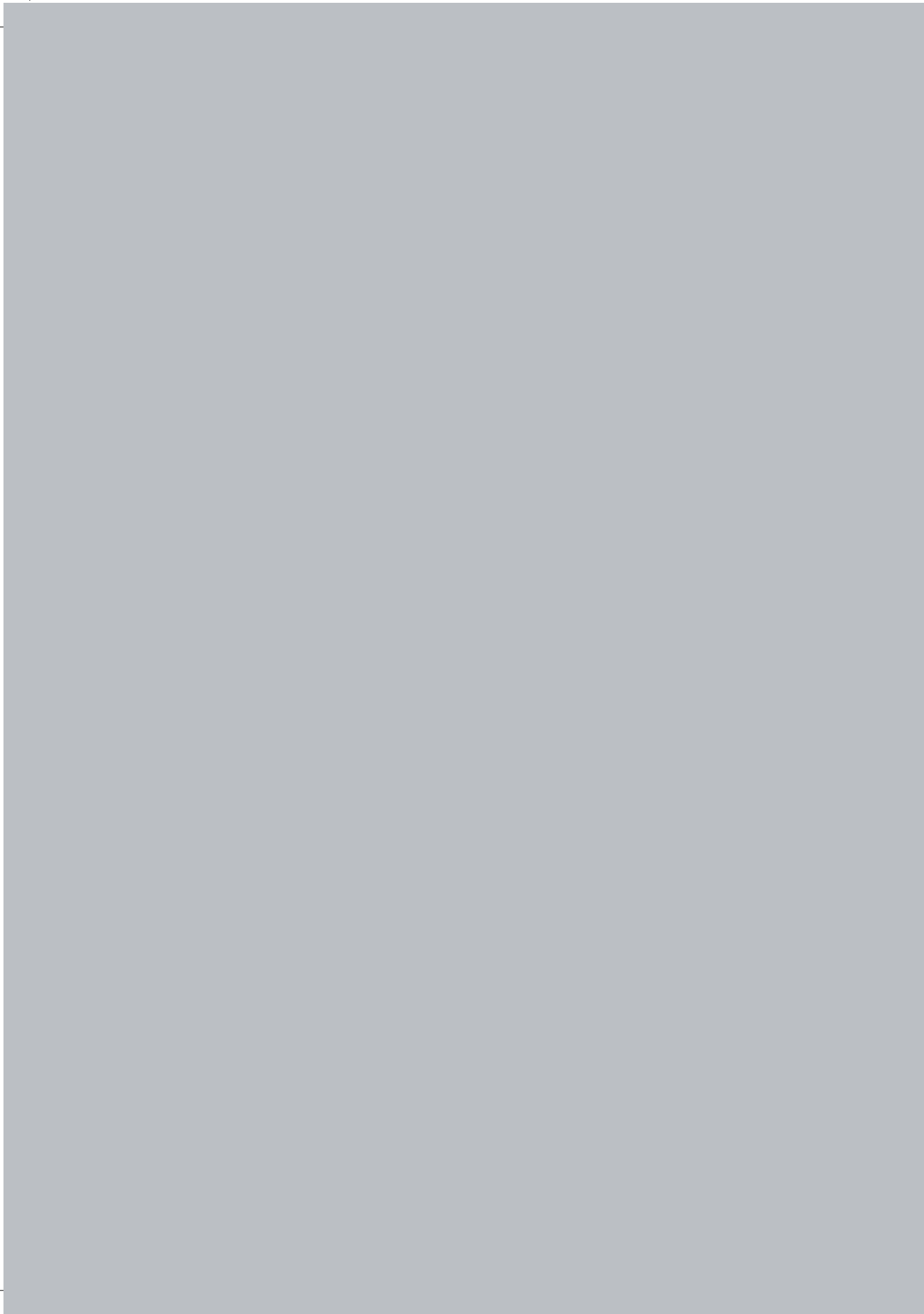
- 1 Artikkelen er basert på prosjektet «Naturbasert gårdsturisme» som er finansiert av Norges forskningsråd, Forskningsmidler over jordbruksavtalen, HANEN og Sparebank 1-SMN.
- 2 Begrepet «bygdedyr» ble først brukt av Tor Jonsson i novellen «Liket» (1950). Senere har begrepet blitt mer allment brukt om ulike typer sosial kontroll og sanksjoner mot de som skiller seg ut. Som begrepet antyder, assosieres det ofte til små og oversiktlige (bygde)samfunn.

Referanser

- Aslesen, S. (2002). Forskning om entreprenørskap og kjønn – en litteraturgjennomgang. I N.G. Berg og L. Foss (red.) *Entreprenørskap. Kjønn, livsløp og sted*. Oslo: Abstrakt forlag, 55–82.
- Ateljevic, I. og S. Doorne (2000). 'Staying within the fence': Lifestyle entrepreneurship in tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 8 (5), 378–392.
- Barth, F. (1963). *The role of the entrepreneur in social change in Northern Norway*. Oslo og Bergen: Norwegian University Press.
- Berg, N.G. og L. Foss (red.) (2002). *Entreprenørskap. Kjønn, livsløp og sted*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Bolkesjø, T. og P.I. Haukeland (2003). Entreprenørskap innfor kulturøkonomien. I D.J. Lønning (red.) *Den norske bygda og den store verda. Om lokal utvikling i ei global tid*. Rapport. Bø i Telemark: Telemarksforskning.
- Borch, O.J. og A. Førde (2010). *Innovative bygdemiljø. Ildsjeleer og nyskappingsarbeid*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Brandth, B. og M.S. Haugen (2008). Fra melkefjøs til gårdsturisme. Fleksible bønder på en ny arena. I R. Almås, M.S. Haugen, J.F. Rye og M. Villa (red.) *Den nye bygda*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag, 267–283.

- Brandth, B., M.S. Haugen og B. Kramvig (2010). «The future can only be imagined.» Innovation in farm tourism from a phenomenological perspective. *The Open Social Science Journal*, 33, 51-59.
- Brox, O. (2001). *Vår felles eiendom. Tar vi vare på allemannsretten?* Oslo: Pax forlag.
- Bruni A., S. Gherardi og B. Poggio (2004). Doing gender, doing entrepreneurship: An ethnographic account of intertwined practices. *Gender, Work and Organization*, 11 (4), 406-429.
- Chell, E., J. Haworth og S. Brearley (1991). *The entrepreneurial personality: Concepts, cases and categories*. London: Routledge.
- Connerton, P. (1989). *How societies remember*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Flø, B.E. (2008). Bygdedyret og elgen – ei stivhengig analyse av næringsutvikling i elgskogen. I R. Almås, M.S. Haugen, J.F. Rye og M. Villa (red.) *Den nye bygda*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag, 371-389.
- Follo, G. og M. Villa (2010). Å byggje staden stein for stein. I O.J. Borch og A. Førde (red.) *Innovative bygdemiljø. Ildsjeler og nyskappingsarbeid*. Bergen: Fagbokforlaget, 121-135.
- Førde, A. (2010). Nyskaping, brytningar og samspel. I O.J. Borch og A. Førde (red.) *Innovative bygdemiljø. Ildsjeler og nyskappingsarbeid*. Bergen: Fagbokforlaget, 155-170.
- Hammer, R.B. (2008). Recreation and rural development in Norway: Nature versus culture. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 8 (2), 176-186.
- Haugen, M.S. og M. Villa (2006). Big brother in rural societies: Youths' discourses on gossip. *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 60 (3), 209-216.
- Hompland, A. (2000). Bygdedyret er dødt! Leve Bygdedyret! Byline. *Dagbladet* 25. februar 2000. Lastet ned 31. mai 2010 fra www.dagbladet.no/tekstarkiv/artikkel.php?id=5001000011275&tag=item&words=Bygdedyr.
- Høgetveit, S. (2008). *Entreprenører i Vest-Telemark. Dynamikken mellom entreprenører og samfunn*. Masteroppgave i kulturstudier, Institutt for kultur- og humanistiske fag, Høgskolen i Hedmark.
- Jonsson, T. (1950). *Nesler*. Oslo: Noregs boklag.
- Kroken, A., O. Storstad og M.S. Haugen (2009). Bygdeturisme og gårdsmat i Norge. En nasjonal kartlegging. R-4/09. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Lakoff, G. og M. Johnson (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, G. og M. Johnson (1999). *Philosophy in the flesh*. New York: Basic

- Books Group.
- Sandemose, A. (1991). *En flyktning krysser sitt spor*. Stabekk: Den Norske bokklubben. (Først utgitt i 1933)
- Spilling, O.R. (2002). Nyskaping gjennom entreprenørskap. I O.R. Spilling (red.) *Nyskaping i Norge*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Sve, K. (2010). Nye handlingsrom i landbruket: Lyngen som døme. I O.J. Borch og A. Førde (red.) *Innovative bygemiljø. Ildsjeler og nyskappingsarbeid*. Bergen: Fagbokforlaget, 137-154.
- Tambs-Lyche, H. (2009). Fredrik Barths rolle i norsk og internasjonal sosialantropologi. *Norsk antropologisk tidsskrift*, 20 (1-2), 109–116.
- Trauger, A., C. Sachs, M. Barbercheck, K. Brasier og N.E. Kiernan (2009). «Our market is our community»: Women farmers and civic agriculture in Pennsylvania, USA. *Agriculture and Human Values*, 27 (1), 43–55.
- Villa, M. (2005). *Bygda som bustad*. Doktorgradsavhandling i sosiologi, NTNU. Rapport 1/05. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Wright, W. (2006). Civic engagement through civic agriculture: Using food to link classroom and community. *Teaching sociology*, 34, 224–235.

15

Foto: Karoline Daugstad

Karoline Daugstad, Gunn-Turid Kvam og Svein Frisvoll

Merverdi i lokale kvaliteter? Erfaringer fra regionalt utviklingsarbeid i Valdres

Merverdi i lokale kvaliteter? Erfaringer fra regionalt utviklingsarbeid i Valdres

Fraflytting og nedgang i folketallet er en stor utfordring for mange regioner i Norge. Omstillingen i landbruket de siste tiårene, med strukturrasjonalisering og effektivisering, har ført til at mange foredlingsanlegg og gårdsbruk har blitt lagt ned. Utviklingen har blitt møtt med politiske satsinger for å opprettholde og utvikle landbruksbasert aktivitet, blant annet ved å rette fokus mot entreprenørskap innen gårdsturisme og gårdsmat. Det viser seg imidlertid å være vanskelig å få til aktivitet som virkelig bidrar til økt verdiskaping og derigjennom utvikling. Ofte er det snakk om små bedrifter der det legges ned mange arbeidstimer til svært lav timepris.

I Valdres ønsket man å ta tak i disse utfordringene, og Valdres Natur- og Kulturpark (VNK) ble etablert i 2007 – et bygdeutviklingsprogram hvor seks kommuner samarbeider om ny giv og utvikling i Valdres. Landbruk, seterdrift og lokal mat er viktige ingredienser i dette forsøket på å snu en negativ utviklingstrend. I denne artikkelen ser vi nærmere på utvikling av lokal mat og seterturisme i Valdres som en kvalitetsstrategi, og spesielt på VNK som utviklingsaktør i denne sammenhengen. Vi vil også belyse hvorfor innsats og aktivitet innen disse to virksomhetsområdene fortoner seg såpass ulikt med hensyn til mulighet for utvikling.

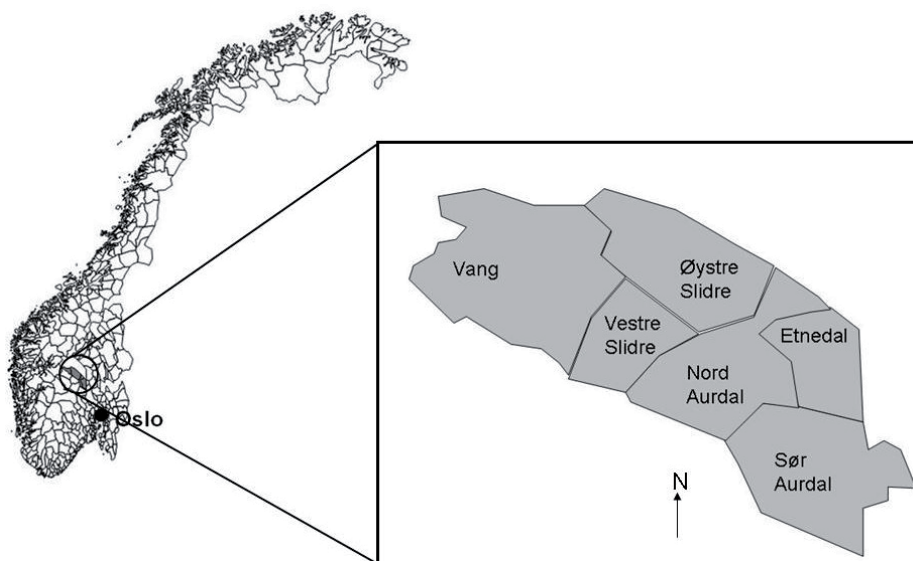
Denne artikkelen er skrevet på bakgrunn av flere forskningsprosjekter ved Norsk senter for bygdeforskning de siste årene, hvor Valdres har vært et viktig studieområde. Materialet er i hovedsak basert på personlige intervjuer med en rekke ulike aktører samt skriftlig materiale i form av rapporter, notater, plan-dokumenter og nettsider.

Valdres

Valdres, som er én av seks regioner i Oppland fylke, består av seks kommuner med et samlet innbyggertall på ca. 18 000 (se kart 1). Regionen har en viss grad av styring delegert fra fylkesnivået. Regionplanrådet for Valdres ble etablert i 1973 og ble avløst av Regionrådet for Valdres i 1984. Regionrådet eksisterte frem til 2007 da det ble erstattet av Valdres Natur- og Kulturpark. Valdres Regionråd besto av samarbeid på en rekke områder som samferdsel, anvendelse av bygdeutviklingsmidler og utvikling av lokal mat.

Valdres har mange av de samme utfordringene knyttet til folketallsutvikling og strukturendringer i landbruket som andre bygderegioner i Norge. Siden 2000 har omtrent en fjerdedel av bøndene i Valdres gitt opp gårdsdrifta, og i 2007 var det ca. 950 bruk igjen, hovedsakelig innen melkeproduksjon. De fleste gårdene er små, og brukerne har vanligvis annet lønnet arbeid i tillegg til gårdsdrifta. Til tross for nedgangen i antall bruk oppfattes landbruket fortsatt som en viktig næring.

Valdres er i norsk sammenheng kjent for å ha opprettholdt lokale mattradisjoner. Mest kjent er rakfisk fra Valdres, men også «kurv» (spekepølse) fra Valdres er et tradisjonsprodukt som på mange gårder fortsatt produseres til eget bruk. Flere aktører har etter hvert kommersialisert aktiviteten og selger produkter i hovedsak lokalt. Regionale myndigheter har lenge sett et stort po-

Kart 1. Valdres

tensial i å videreutvikle lokal mat i Valdres basert på særegne kvaliteter. Selv om bøndene i regionen har vist stor grad av entreprenørskap i sammenheng med utvikling av småskala matproduksjon, blir den klart største andelen av landbruksproduksjonen foredlet av Tine når det gjelder melk og rundt halvparten av kjøttforedlingen skjer ved Nortura. Resten av kjøttproduksjonen sendes i hovedsak til et lokalt, privateid slakteri, som tradisjonelt har videresendt slaktet til en stor aktør utenfor regionen for viderefordeling. Med hensyn til andre utviklingsstrategier innen landbruket, som omlegging til økologisk landbruk, har dette i liten grad skjedd i Valdres. Når det gjelder etablering av samdrifter, ser vi en viss vekst de siste årene.

Det som først og fremst skiller landbruket i Valdres fra andre regioner, er et aktivt seterbruk. Per 2008 var det rundt 250 støler med melkeproduksjon i Valdres, noe som utgjør ca. en fjerdedel av alle aktive setre i Norge (Daugstad og Lunnan 2009). Seterbruket som driftsform basert på gode fjellbeiter er fortsatt viktig for gårdbrukerne i Valdres med hensyn til fôr. Aktiv stølsdrift blir oppfattet som viktig også for å holde kulturlandskapet i hevd, for å opprettholde biologisk mangfold og for å videreføre tradisjoner.

Valdres er en kjent reiselivsdestinasjon i Norge og tiltrekker seg mange turister både sommer og vinter. I tillegg til Beitostølen, som er den store og kjente destinasjonen, finnes en rekke mindre reiselivsaktører spredt over hele regionen. Ifølge våre informanter har reiselivsnæringen tapt markedsandeler til andre reiselivsdestinasjoner de siste årene, og de sliter økonomisk. En nærliggende aktivitet hvor det derimot er sterk vekst som lokalt næringsliv nyter godt av, er hyttebygging og bruk av fritidsboliger. Den korte avstanden til Oslo og det sentrale Østlandet er en viktig grunn til at det i dag er rundt 18 000 hytter/fritidsboliger i regionen.

Valdres Natur- og Kulturpark

Valdres Natur- og Kulturpark (VNK) er et regionalt bygdeutviklingssamarbeid mellom de seks Valdres-kommunene i en avtaleperiode på ti år (2007–2017). Formålet for samarbeidet beskrives slik:

Valdres Natur- og Kulturpark er ein bygdeutviklingsregion som gjennom langsiktig merkevarebygging knytt til natur- og kulturverdier – og lokal styring – skal gje auka verdiskaping og livskraft i lokalsamfunna. Gjennom dette vil Valdres ta vare på og utvikle viktige verdier av lokal, nasjonal og internasjonal karakter, for framtidige generasjonar. (VNK 2009)

Den sentrale motivasjonen bak opprettelsen av VNK er å snu en negativ utvikling med en gradvis avvikling av landbruket og et reiseliv som sliter med å opprettholde sine markedsandeler. Gjennom VNK søker en å koble politikk og næringsliv tettere sammen og slik fremstå som bedre skodd til å takle utfordringene (VNK 2009). Strategien er å få til ny og økt verdiskaping samt merpris for «valdresprodukter» i markedet. Samtidig skal VNK trygge bosetting og levende lokalsamfunn med trivsel og en sterk identitet. Kort sagt søker en både å opprettholde og å utvikle samt å få til en spisset næringsutvikling og en mer helhetlig bygdeutvikling. VNK kan dermed sies å ha et multifunksjonelt mål med virksomheten, noe som gjelder de fleste regionalparker i Nord-Europa (Bjørnstad 2009).

VNK-avtalen trekker frem mulighetene Valdres har for å lykkes med en god utvikling, og hva som skal være viktige innsatsområder. Her pekes det både på at «Valdres» er en allerede etablert merkevare i norsk sammenheng, og på regionens særegne natur- og kulturarv med attraktive kulturlandskap spesielt knyttet til stølskultur. Videre fremheves folkemusikk, kulturminner og stavkirker som viktig, og ikke minst mattradisjoner knyttet til rakkfisk, spekemat og reinskjøtt. Mattradisjonene er allerede delvis kommersialisert gjennom festivaler bygd på tradisjonsmat, lokale foredlingsbedrifter og utsalgssteder (VNK 2007a, VNK 2009).

Ideen om en natur- og kulturpark vokste frem gjennom ulike prosjekter og satsinger i regi av Regionrådet fra tidlig på 2000-tallet. Forløperen til dannelsen av VNK var en regionrådssatsing for å utvikle et merkevareprogram for Valdres, og som en del av dette en studietur til franske regionale natur- og kulturparker. Ut fra denne inspirasjonen ble det fattet vedtak om å utvikle et parkkonsept for Valdres, noe som ble tatt videre og til slutt endte med opprettelsen av en natur- og kulturpark. I forhold til tidligere satsinger i Valdres for å utvikle regionen er VNK basert på en mer helhetlig satsing som omfatter flere næringer og en høyere grad av partnerskap og deltakelse enn tidligere. Dette er karakteristiske trekk også ved andre parkkonsepter i Nord-Europa (Bjørnstad 2009), og samme type helhetstenking ligger som grunnlag for en annen nyetablering av typen regionpark i Norge: Nærøyfjorden Verdsarvpark (Nærøyfjorden Verdsarvpark 2010).

Organisasjonsmessig er Valdresrådet det overordnede organet for VNK. Rådet består av 24 representanter: ti fra næringslivet (dette er i praksis styret i Valdres Næringsforum BA), tolv fra kommunene (to fra hver kommune: ordfører og én representant fra et annet parti enn det ordfører representerer) og to fra Oppland Fylkeskommune. VNKs øvrige organer er Utviklingsstyret og Mer-

kevarestyret. VNK har en administrasjon som (i 2009) består av daglig leder og sju ansatte (VNK 2007b, 2009).

Kvalitet som differensieringsstrategi i regional utvikling

I løpet av de siste 10–20 årene har en rekke lokale matbedrifter blitt etablert i Norge i tråd med nasjonale målsettinger om matmangfold, kvalitetsmat og økt verdiskaping i landbruket. Det er også en utvikling vi ser i EU-land, der EU gjennom ulike programmer aktivt har arbeidet for økt verdiskaping i landbruket gjennom lokale matsatsinger og videre regional utvikling (Kvam 2010a). Utviklingen av lokal matproduksjon kan ses som en reaksjon på storskala matproduksjon fra et industrialisert landbruk hvor det er lite variasjon og ingen utpreget egenart på produktene. Mulige konsekvenser av den industrielle matproduksjonen har gitt opphav til bekymring for mat, miljø og sikkerhet, noe som har ført til økt interesse for en mer «gjennomsiktig» matvarekjede (Murdoch mfl. 2000). For et økende antall forbrukere og aktører i matsektoren er produksjonsmåter, sporbarhet, opprinnelse og særpreg del av et økt fokus på matkvalitet.

Satsingen på lokal mat kan sies å bygge på ulike bedriftsøkonomiske teorier, blant annet teorier om kvalitative fortrinn og differensiering. Utgangspunktet er at lokale aspekter ved maten – som at den er lokalt produsert, med lokale råvarer, på tradisjonell måte og uten tilsetningsstoffer – bidrar til økt kvalitet (og verdi) for forbrukerne som da er villige til å betale merpris for varen. Det vil si høyere pris enn for tilsvarende konvensjonelle varer.

For et høykostland som Norge kan en slik kvalitetsstrategi være en måte å «overleve» på innen landbruket, da vi ikke har mulighet til å konkurrere med andre land på pris på mer standardiserte landbruksprodukter. Satsingen på lokal mat i Norge er blant annet basert på teorier utformet på grunnlag av vellykkede historier fra søreuropeiske land om lokal mat som en viktig utviklingsstrategi for noen regioner. Satsing på kvalitative fortrinn er også en form for differensieringsstrategi, der man gjennom å betone ulike lokale kjennetegn ved produkter forsøker å skille seg ut fra andre produkter og andre regioner.

Flere regioner har etter hvert etablert regionale merker for å kunne differensiere sin region fra andre. I en slik strategi er det et mål å tilføre produktene immaterielle tilleggsverdier som er forskjellige fra konkurrentenes (Phillips og Peterson 2001). På VNKs hjemmesider som omhandler merket Valdreskvalitet, ser vi at de fremhever høy kvalitet på produkter som produseres på støl eller utmark, og at de støtter miljøvennlig småskala landbruk som ivaretar en

rik kulturarv (VNK 2010a). På nettsidene til Valdreskvalitet BA (som også er linket til VNK og merket Valdreskvalitet) fremheves kvaliteter som at det ikke brukes plantevernmidler, og at dyrene beiter i fjell og utmark sommerstid, noe som bidrar til å opprettholde kulturlandskapet og å holde stølmiljøet i live. Videre opplyses det også at forskning viser at dyr som beiter i fjell og utmark, får en annen smak på kjøtt og melk og med en annen helsemessig gunstigere fett-syresammensetning (VNK 2010b). Her fokuseres det på verdier som oppfattes som viktige av aktører i Valdres, og som en tror at også andre aktører både i og utenom Valdres verdsetter. Tanken til VNK er at merkevarebygging, og på sikt en sterk merkevare, skal gi produsentene som benytter merkevaren, mulighet til å prise varen høyt. Merkevarebygging vil slik bidra til ikke bare å styrke etterspørsel etter kvalitetsprodukter fra Valdres, men også å bedre lønnsomheten til matvareprodusentene.

En kvalitetsstrategi kan gjennomføres på ulike områder. Innen reiselivet kan en kvalitets- eller differensieringsstrategi fremheve det lokale særpreget med eksempelvis tradisjoner og det «autentiske», der lokal mat gjerne kan være et aspekt ved opplevelsen eller produktet. Her vil målet også være å finne en nisje blant folk som verdsetter disse verdiene. Bredere regionale utviklingsmål ved slike reiselivssatsinger betegnes gjerne som integrert bygdeutvikling (Daugstad mfl. 2004). For øvrig finnes det en rekke begreper som karakteriserer reiseliv som en integrert del av lokalsamfunnsutvikling og styrking av et lokalsamfunns egenart. Det nyeste begrepet som brukes, er geoturisme, som gjerne defineres som turisme som ivaretar, forsterker og fremhever den lokale egenarten ved et sted, og som kommer lokalsamfunnet til gode (Innovasjon Norge 2010).

Samlet sett kan det i Valdres se ut som om etablering av VNK til en viss grad baserer seg på kvalitets- og differensieringsteorier der målet er at lokale særpreg ved valdressamfunnet skal utvikles til kommersielle produkter som så skal gi merverdi til produsent eller tilbyder og dermed styrke både landbruk og annet næringsliv. Den bredere målsettingen er at denne satsingen også skal bidra til styrket identitet, bo- og etableringslyst og dermed regional utvikling.

Lokal matsatsing i Valdres

Organisering av lokale matsatsinger

Mye arbeid for å utvikle og organisere lokale matprodusenter har blitt lagt ned i Valdres. Det har blant annet ført til at det er etablert både en rekke småskala matprodusenter samt nettverk disse inngår i (Kvam 2010b). Allerede tidlig på

1990-tallet utformet regionale myndigheter i Valdres en strategi for økt lokal matproduksjon for å styrke verdiskaping i landbruket. Tanken var at en kvalitetsstrategi ville gi økt pris for matprodukter med særegne kvaliteter og på den måten bidra til økt lønnsomhet og verdiskaping. Flere lokale selskap har blitt etablert for å koordinere og stimulere til økt verdiskaping gjennom produksjon av lokalmat.

Et lokalt næringsutviklingsselskap, Valdres Næringsutvikling, ble etablert for å revitalisere landbrukssektoren og for å koble landbruk og reiseliv (Kvam mfl. 2003). Næringssekskapet tok initiativet til å etablere et samarbeid mellom rakfiskprodusentene i Valdres, og i 2001 fikk man etablert selskapet Valdres Rakfisk BA. Selskapet består av seks produsenter med egne oppdrettsanlegg i Valdres. Selskapet bidro også til at produsentene søkte KSL Matmerk, og fikk Spesialitetsmerket for «Rakfisk fra Valdres» i 2001, og senere Beskyttet geografisk betegnelse. Produsentene har økt både omsetning og antall ansatte gjennom satsingen, og de har utvidet markedet til Østlandet. Samarbeidet omfatter i hovedsak felles profilering og arbeid rettet mot økt produktkvalitet.

Valdres Matforum BA er også et resultat av Valdres Næringsutvikling. Finansiering av dette forumet kom blant annet gjennom Verdiskapingsprogrammet for matproduksjon (i regi av Landbruks- og matdepartementet). Valdres Matforum er hovedsakelig eid av lokale matprodusenter, men også av noen reiselivsbedrifter. Selskapet har som mål å utvikle det økonomiske grunnlaget for lokal matproduksjon gjennom kvalitetsproduksjon basert på særpreg og lokale tradisjoner. Det er i 2010 ca. 40 medlemmer i selskapet. Valdres Matforum tok over aktiviteter som ble etablert av Valdres Næringsutvikling koblet til lokal mat, og næringssekskapet bidro på sin side til organisering av tolv kurvprodusenter i selskapet Kurv frå Valdres BA i 2005. Målet er å oppnå høyere pris og verdiskaping gjennom felles logo, sertifisering og distribusjon. Valdreskurv BA har sendt inn søknad til KSL Matmerk om å bli kvalifisert for merket Beskyttet geografisk betegnelse, men søknaden er fortsatt til behandling (per høsten 2010). Det har tatt lang tid å få svar, noe som kan være en viktig grunn til at medlemmene i dette selskapet ikke har fått til så mye samarbeid som planlagt. Etter at de nasjonale prosjektpengene fra VSP-mat tok slutt, har også aktiviteten i Valdres Matforum vært svært lav. Oppsummert kan vi si at selv om det er etablert flere organisasjoner av lokale matprodusenter i Valdres med initiativ fra regionnivået, er det varierende hvor mye reelt samarbeid som skjer i disse nettverkene.

Dagens situasjon i lokal matproduksjon

I Valdres finnes det en rekke lokale matprodusenter med et bredt spekter av produkter – ofte basert på tradisjoner. De fleste er små og med en hobbymessig karakter, der produktene gjerne selges lokalt og på ulike messer i regionen. De fleste av produsentene driver med annen aktivitet i tillegg til lokal matproduksjon og ønsker å fortsette på denne måten som «livsstilsentreprenører». Det har tradisjonelt vært lite samarbeid mellom aktørene.

Selv om flere prosjekter organisert på regionalt nivå har prøvd å styrke koblingen mellom lokale matprodusenter og reiselivsaktører, er samarbeidet lite utviklet. Ifølge noen reiselivsaktører er volumet av lokalmat for lite, produktene er lite tilgjengelige, leveransene er ustabile, og prisen er for høy til at reiselivsbedriftene i særlig grad har kunnet tilby lokal mat i sine virksomheter. Når det gjelder økt volum på lokal matproduksjon, kan dette være en utfordring også på sikt, da mange produsenter som nevnt ønsker å forbli små. Andre faktorer som kan bidra til å forklare lite samarbeid på tvers, er at man innen næringer som landbruk og reiselivsnæring tradisjonelt har vært dårlige til å samarbeide i Valdres. Bønder og reiselivsaktører oppfattes å være svært ulike blant annet når det gjelder planleggingshorisont og grad av profesjonalitet. Det gjelder særlig de større reiselivsaktørene.

Valdres har hatt to butikker for salg av lokal mat lokalisert langs hovedveien gjennom dalføret. Begge disse har slitt økonomisk, og i løpet av første halvår 2010 ble begge avviklet. De klarte ikke å få stor nok omsetning til å forsvare aktiviteten. Det kan indikere at markedet for lokal mat ikke er så stort som man tror, eller at både folk lokalt og turistene rett og slett ikke er oppmerksom på de mulighetene som finnes for å kjøpe lokal mat i Valdres.

Én av de fire litt større matprodusentene i Valdres er et lokalt slakteri med rundt 20 ansatte. Bedriften er en nøkkelaktør med hensyn til VNK sitt mål om økt verdiskaping i landbruket i Valdres. I 2004/2005 endret bedriften strategi ved å satse på egen foredling av lokalt kjøtt fra Valdres og ikke bare videresalg av helt slakt til andre foredlere. Gjennom aksjeemisjon, der blant annet 200 lokale gårdbrukere kjøpte aksjer, fikk bedriften inn kapital til å foreta de nødvendige om- og utbygginger. Men omstillingen til foredling og salg av lokale kjøttprodukter var en krevende strategi for en bedrift med liten erfaring på dette feltet. Selv om mange nye produkter ble utviklet, og man etter hvert fikk salg i de fleste dagligvarebutikkene i Valdres, var økonomien i virksomheten dårlig. Utfordringene førte til behov for ny kapitaltilførsel, til flere lederbytter og skifte av eier.

Kjøttforedlingsbedriften møter utfordringer på ulike nivå. Bedriften klarer ikke å få merpris på produktene de selger lokalt. Kvalitetene basert på lokale

forhold oppfattes ikke som tilstrekkelig til at kunder i regionen ønsker å betale mer for disse produktene enn for tilsvarende produkter fra andre leverandører. Bedriften klarer imidlertid å ta ut høy pris på de mer eksklusive delene av dyreskrotten i gourmetmarkedet på Østlandet. Utfordringen her er at det må større volum av kvalitetsprodukter til for å få lønnsomhet. Bedriften har i løpet av de siste årene foredlet mellom 10 og 20 prosent av kjøttet de mottar, noe som er en liten andel av kjøttproduksjonen i Valdres. Slik sett er det et stykke igjen til realiseringen av VNKS mål om at all produksjon skal være kvalitetsmat. Kjøttforedlingsbedriften møter mange av de samme utfordringene som spesialmatbedrifter med vekstambisjoner gjør i resten av landet (Magnus og Kvam 2008). Det som imidlertid skiller bedriften fra mange andre, er at de ønsker å omstille seg fra å være et slakteri til å satse 100 prosent på foredling av spesialmat. Det viser seg å være en overgang som er ekstra krevende ikke bare hva gjelder utvikling av nye produkter og markeder, men også utfordringer knyttet til eksisterende bedriftskultur og holdninger. Ledelsen oppfatter ansattes produksjonsorienterte holdninger som utfordrende. Større markedstilpassning, som kreves i spesialmatproduksjon, er et tema de ansatte mangler kompetanse på. Også på produsentsiden møter bedriften utfordringer. Bøndene i regionen oppfattes som relativt konservative, og samvirkejojaliteten er svært sterk. Produksjonen av spesialmat stiller gjerne andre krav til organisering og produktkvalitet enn konvensjonell produksjon, noe som kan være vanskelig å ta inn over seg for bønder som har levd under et produksjonsorientert samvirkeregime i mange år.¹

Valdres Natur- og Kulturparks rolle og betydning for satsing på lokal mat

VNKS innsats for å øke produksjonen av spesialmat i Valdres har hatt søkelys på Merkevereprogrammet og derigjennom utvikling av kvalitetsmerker knyttet til lokal mat og reiseliv med tilhørende kriterier. Tanken er at verdiene bak de kriteriene som utvikles, skal bli en suksess i markedet og utløse økt betalingsvilje, som kommer alle ledd i verdikjeden til gode.

Arbeidet med å utvikle kriterier til merket «Valdreskvalitet», som eies av VNK, startet med at en representant fra parken tok initiativ til å organisere bønder i selskapet Valdreskvalitet BA. Hele 110 bønder ble med i andelslaget, det vil si over 10 prosent av alle aktive bruk i Valdres. Disse utviklet så kriterier/krav for merkebruk. Kravene som ble utviklet, var at dyrene måtte ha vært på støl minimum åtte uker i løpet av sommeren, beitet skulle være usprøytet, alle dyr skulle ha navn, og det var ikke tillatt å bruke melkerobot. Disse kravene var

mulige å innfri for de fleste gårdbrukerne i Valdres uten nevneverdige tilpasninger. Valdreskvalitet BA har utviklet etiketter for to produkter med definert Valdreskvalitet: «Fjellokse frå Valdres» og «Valdreslam».

Lokale matbedrifter ble ikke invitert med på prosessen med å utvikle kvalitetsmerking, noe to av de mer ambisiøse lokale matprodusentene vi intervjuet innen kjøtt- og melkeforedling, var svært kritiske til. Fra en av bedriftene ble det sagt at:

Valdres har godt omdømme, men er ingen merkevare. Vi kan lage merkevare, og da er Valdres avhengige av aktører som oss. Det er vi, næringen som må utvikle kriterier basert på behov. Hvis det offentlige skal gjøre dette, må det skje i nært samarbeid med næringen.

Den andre bedriften var også kritisk til at de ikke ble trukket inn i prosessen. De syntes i utgangspunktet det allerede var nok merker å forholde seg til på området lokal mat, både nasjonalt og regionalt:

I utgangspunktet synes vi det er for mange merker å forholde seg til allerede på matområdet. For Valdres er det nok å utvikle ett merke, dvs. et generelt merke som ikke stiller spesielle krav til merkebrukerne. For våre produkter ønsker vi først og fremst å fokusere på vår egen logo og utvikle vårt eget merke og merkevarer.

Selv om bedriftene var misfornøyde med prosessen med utvikling av kvalitetsmerke og merkekrav, er strategien til disse bedriftene på et mer overordnet nivå i stor grad i overensstemmelse med strategien til VNK. De ønsker å utvikle kvalitetsmat basert på særegne råvarer fra Valdres, og gjennom det bidra til økt verdiskaping som også skal komme bonden til gode. Bedriftene er imidlertid mer opptatt av å utvikle egen merkevare fremfor Valdres som merkevare. Etter denne litt uheldige starten fra VNKs side har aktiviteten i regi av parken når det gjelder utvikling av lokal mat vært mindre synlig.

Seterturisme i Valdres

Tidlige setersatsinger

I Valdres har det vært fokus på seterbruk og stølsbruk i form av ulike prosjekter i mer enn 20 år med tema næringsutvikling, kulturlandskap og kulturminner. (Daugstad og Lunnan 2009). Fra midten av 1990-tallet og frem til 2000 ble

«Gårds- og stølsturismeprosjektet i Valdres» gjennomført. Initiativtakerne til prosjektet var faglagene i Valdres. Etter hvert ble Fylkesmannen i Oppland og Regionrådet for Valdres viktige samarbeidsparter. Gjennom prosjektet ble interessen for gårds- og stølsturisme kartlagt, og det ble avdekket en stor interesse for å utvikle denne typen tilleggsnæring på gården eller stølen. Det ble arrangert en kursrekke i utvikling av landbruksbasert turisme, som sammen med individuell oppfølging og satsing på markedsføring, kvalitetssikring og studieturer resulterte i nyetableringer og videreutvikling av eksisterende tilbud. På slutten av 1990-tallet ble gårds- og stølsturismeprosjektet i Valdres plukket ut til å delta i en pilotsatsing gjennom daværende Nortra (nå del av Innovasjon Norge) for å kartlegge markedskanaler for småskala reiseliv i distriktene.

I perioden 1998–2002 ble prosjektet «Levande stølar» gjennomført i regi av Norges Vel og finansiert av en rekke bidragsytere som fjellstyrer, kommuner, offentlig forvaltning og Norges forskningsråd. Hovedmålsettingen var å få kunnskap om hvordan melkeproduksjon basert på ekstensive driftsformer med stølsdrift og stor grad av utmarksbeite kunne bli økonomisk lønnsomt. Et viktig delmål var at slike driftsformer også ville bidra til å vedlikeholde kulturlandskap og hindre gjengroing. Muligheter for næringsutvikling med setra som utgangspunkt, i hovedsak gjennom melkeforedling og seterturisme, ble belyst, og det ble satt i gang en rekke tiltak for å få til økt aktivitet og verdiskaping (Tuv 2002). Det har vært gjennomført prosjekter også i kommunal regi: Øystre Slidre hadde et stølsprosjekt i 2003–2005 med formål å dokumentere både naturforhold, kulturlandskap, kulturminner, infrastruktur og drift (Daugstad og Lunnan 2009).

Dagens situasjon sett fra seterbrukerne

Denne delen og påfølgende del om VNKS rolle overfor seterbrukerne baserer seg på intervjuer gjort med et utvalg av seterturismeaktører i ulike deler av Valdres, nærmere sagt fire foretak. For alle fire består husholdet av et par med barn (voksne og utflyttede barn eller mindre barn), og paret er intervjuet (dels også neste generasjon). Både mann og kone deltar i seterdrifta og turismeaktiviteten, men i varierende grad. For en av de fire er husholdets inntekt basert nesten utelukkende på gårdsdrift med tilhørende seterdrift, mens for de tre andre har husholdet inntekt utenom gårdsdrifta. Det som tilbys for turister med setra som utgangspunkt, er salg av produkter (matprodukter, skinnprodukter), ulike opplevelsestilbud (se på ysteprosessen, være med i fjøset, vandring i stølslandskapet, fortellerkveld osv.) og for noen overnatting (i liten målestokk).

Tilblivelsehistorien for turismeaktiviteten er ulik for de fire foretakene. Noen har hatt et bevisst ønske om og en plan for å utvikle produkter med setra

som utgangspunkt, mens for andre har seterturismen begynt nesten «av seg selv» ved at turister i seterområdet har begynt å etterspørre servering. Det alle imidlertid har felles, er en bevissthet rundt det å bruke tid og ressurser effektivt. Det betyr at når en likevel må ha et seteropphold fordi det er et behov for beite i fjellet om sommeren, så kan eventuell ledig tid på setra omsettes til å utvikle et turisttilbud som de synes er både faglig og personlig utviklende, og som gir inntekt. Å videreutvikle tilleggsaktiviteten i noen stor grad er imidlertid lite aktuelt. Seterbrukerne trives med å ha en småskala turismeaktivitet og har ingen planer om å utvide i særlig grad. Det er likevel et visst spenn i seterbrukernes motivasjon for å være aktive seterbrukere med turismevirksomhet som «sidenæring»: Noen utvikler både seterdrifta og tilhørende turismeprøduser ut fra en tanke om å prestere best mulig økonomisk, mens andre ser seg selv som «ambassadører for landbruket». Følgende sitat fra en av seterbrukerne illustrerer dette:

Jeg har nok en motivasjon også økonomisk for det jeg driver med, men formidlingsmotivasjonen er nok mye sterkere. For jeg ser hvor viktig det er, og hvor fjernt folk kommer ifra primærnæringene og kulturen og hele greia. [...] Dette med å støle er ikke et show, det er en del av livet på landsbygda, og det er nødvendig – jeg sier til dem at dette gjør vi fordi garden vår ikke kan berge disse dyra sommeren over.

Seterbrukerne er tydelige på at de er bønder og ikke turistverter. utfordringer knyttet til å kombinere bonderollen med turistvertrollen er noe som er dokumentert i flere studier av bygde- eller gårdsturisme (Daugstad 2006, Daugstad 2008, Haugen og Vik 2008). For seterbrukerne i Valdres er tilhørigheten til bondeyrket sterk. Så lenge turismevirksomheten er småskala, vil den være en tilleggsnæring, som ikke rokker ved næringstilhørigheten.

Valdres Natur- og Kulturpark sin rolle overfor seterbrukerne

Den levende stølskulturen i Valdres står på mange måter i sentrum for VNKs strategi. I avtaledokumentet for VNK sies det at:

Valdres skal ta et ansvar for å ta vare på og videreutvikle den aktive 'stølskulturen', og ta et nasjonalt ansvar for å bringe stølskulturen videre i en moderne tid. I 2017 skal minimum 85 % av mjølkeprodusentene ha stølsdrift som del av sitt driftsopplegg (VNK 2007a, s. 13).

Videre sies det at en skal «øke aktiviteten på stølene ved å gi begrepet stølsdrift et utvidet innhold» (VNK 2007a, s. 13). Det «utvidede innholdet» går i stor grad på turismerettet aktivitet og småskala matproduksjon.

I dag gjennomføres et gårds- og stølsturismeprosjekt i Valdres som løper ut i 2010. Her deltar rundt 30 gårds- og seterturismeaktører. Prosjektet er et samarbeid mellom VNK og Fylkesmannen i Oppland, og er per i dag et viktig virkemiddel for å opprettholde og videreutvikle stølsbruket. Gjennom prosjektet sikter en mot økt omsetning for seterturismedrivere, utvikling av flere produkter og å legge til rette for bedre samarbeid både mellom seterbrukere innen turisme og utad mot andre aktører (Dieserud og Grønolen 2006). Deltakerne betaler en egenandel for å være med i prosjektet. Et hovedgrep i gårds- og stølsturismeprosjektet er en katalog og en brosjyre hvor alle som deltar i prosjektet, presenteres. Videre arrangerer prosjektansvarlige hos VNK jevnlig treff for de som er med, de tilbys kurs og andre fagaktiviteter, og det arrangeres studieturer. Rundt halvparten av deltakerne i gårds- og stølsturismeprosjektet er også med i et «fyrtårnprosjekt» som går mer spesifikt på produktutvikling og kompetanseheving (Grønolen 2010). Det kan forstås som en spissing og differensiering i kvalitet for de bedriftene som er motivert til en slik utvikling.

Samlet sett er alle seterbrukerne som er intervjuet, positive til gårds- og stølsturismeprosjektet. To ting trekkes særlig frem: katalogen som markedsføringstiltak og prosjektet som en nettverksarena. Alle seterbrukerne mener å ha registrert økt besøk på grunn av katalogen og den samlede presentasjonen som VNK gjennom prosjektet gjør av stølskulturen. Noen melder om beskjeden økning, mens andre sier det er merkbart flere som finner frem til stølen deres, som for eksempel denne stølstillbyderen:

Katalogen er god den, før den kom, hadde vi ikke skilting engang, men nå har vi blitt nødt til det. Og kanskje har skiltet også ført til at det blir lettere for folk i nærområdet å komme til oss – ikke bare turistene. For står det ingenting av skilt eller info, så er kanskje folk redde for å forstyrre.

Sitatet berører også et annet viktig moment: Informasjon og markedsføringsmateriale formaliserer og profesjonaliserer stølsturismen, slik at folk utenfra ikke bare blir oppmerksom på tilbudet, men at det å besøke stølen for å kjøpe produkter blir å benytte seg av et offentliggjort, kommersielt produkt. Slik unngår de som vil besøke stedet, følelsen av å trenge seg på folks private liv.

Når det gjelder VNKs gårds- og stølsturismeprosjekt som en nettverksarena,

er dette noe seterbrukerne setter stor pris på. Det oppleves motiverende å være i et fellesskap med andre småskala turismetilbydere som en kan lufte både frustrasjoner og ideer med. Samlingene VNK arrangerer, har også tydeliggjort at samarbeid er viktig; prinsippet «salg avler salg» nevnes – hvis du markedsfører også naboens produkter, så vil du få dette tilbake når naboen gjør det samme for deg ved neste anledning.

Det å være med på et organisert tilbud gjør at en organiserer sin egen virksomhet på en annen måte, kommer det frem i intervjuene. Hvis man er med i et opplegg med «åpen støl» hvor en fast ukedag er ens egen dag med åpen støl, bestemmer det hvordan arbeidet for hele uka legges opp. Seterbrukerne gir uttrykk for at en slik strukturering er bra både for seterdrifta og for turismevirksomheten fordi fokus rettes mot den utadrettede virksomheten spesifikt på én ukedag eller innenfor visse åpningstider. Tilbud om å være med på et organisert opplegg kan også for noen være det «sparket» som trengs for å få iverksatt en idé om turismevirksomhet som de kanskje har hatt en stund, men ikke satt ut i livet.

I sum oppfatter de som er intervjuet, VNKS rolle som gjennomfører av støls- og gårdsturismeprosjektet som støttende, og det gjøres tiltak som klart er fordelaktig for seterbrukernes egen virksomhet gjennom markedsføring og nettverkssamlinger. VNK oppleves ikke som styrende eller dirigerende, det er ingen strenge krav for å delta i prosjektet. Deltakerne mener de får igjen nok til at inngangssummen for å være med i prosjektet kan forsvares.

Med hensyn til VNKS mer overordnede kvalitetsstrategi hvor stølsbruket er en sentral ressurs, kan stølsturismeprosjektet ses som en vellykket strategi for å nå overordnede mål. Dette prosjektet blir også i hovedsak oppfattet som positivt og lite konfliktfylt fra stølsbrukernes side. Det bygges på tradisjoner med lang historie, og gitt stølsturismens karakter som småskala og tilleggsnæring oppleves dette som bidrag til å ivareta eksisterende kvaliteter uten konfliktfylte utviklingsplaner. Det er imidlertid mer å hente på å koble stølsturismesatsingen til øvrig reiselivsaktivitet, og intervjumaterialet viser at næringsaktørene verdsetter et «indre samarbeid» med andre som er lik seg selv, og ikke helt har koblet seg til det «store» reiselivet. Regionalt finnes det per i dag eksempler på at stølsturismen likevel er dratt inn i en større sammenheng: Valdres Destinasjon har utarbeidet kart med sykkelstier i seterlandskapet som også viser støler der turistene kan få overnatting og servering. Det viser at det skjer en mer helhetlig satsing som skal komme flere aktører til gode.

Diskusjon

Det å satse på kvalitet som utgangspunkt for en differensieringsstrategi for regional utvikling er ikke en ny strategi i Valdres. Vi ser at denne tenkemåten har preget en rekke prosjekter innen lokal mat og seterturisme siden 1990-tallet. Når det gjelder etableringen av Valdres Natur- og Kulturpark, er imidlertid mål og ambisjoner på et helt annet nivå enn tidligere, og det er et unikt bygdeutviklingstiltak i norsk sammenheng. VNK møter flere utfordringer i arbeidet for å nå sine mål, og vi vil drøfte noen av disse nærmere med utgangspunkt i satsinger på lokal mat og seterturisme.

Fokus på volum og pris

Selv om noen få lokalmatprodusenter og reiselivsbedrifter i Valdres har satsset på kvalitetsstrategier, har de fleste bønder fokus på volum i produksjonen i likhet med regionens større reiselivsbedrifter, som i hovedsak er opptatt av volum og konkurranse på pris. Det å få folk ut av vante tankeganger og handlingsmønstre og inn på nye spor er en stor utfordring for VNK. Det gjelder både bønder og reiselivsbedrifter, men som i eksemplet om kjøttforedlingsbedriften kan dette også være en bedriftsintern utfordring.

Det er et motsetningsforhold mellom svært kostnadsfokuserede reiselivsbedrifter og kvalitetsfokuserede matprodusenter. De tradisjonelle reiselivsbedriftene som i hovedsak er fjellhoteller eller fjellhytter, ønsker å gi et billigst mulig tilbud for å kunne konkurrere på pris. Det er svært vanskelig å kombinere denne strategien med en kvalitetsmatstrategi, man må gjerne velge enten/eller. En viktig jobb for VNK i denne sammenhengen er å få flere reiselivsbedrifter til å adoptere en kvalitetsstrategi, der man sikter mot kundegrupper som er mer kvalitetsbevisste. Dette arbeidet må organiseres som en prosess for å kunne endre etablerte holdninger og praksis, og det er et arbeid som vil kreve tid.

Mangel på samarbeid om utvikling av kvalitets- og differensieringsstrategier

I reiselivs- og kvalitetsmatsammenheng er det kritisk for en tilbyder å kunne stikke seg ut i mengden av produkter som tilbys i et marked. I VNK er det stølsdrifta som utpekes som nettopp den viktigste kvaliteten Valdres har til å skille seg fra andre regioner, og som kan bidra til å opprettholde og fornye landbruket i Valdres i en kommersialiseringskontekst. Stølsbruket har dype røtter og lang tradisjon. Det å utnytte sterke tradisjonselementer i kommersiell sammenheng kan by på utfordringer, noe vi ser både innen lokal matproduksjon og seterturisme, men på ulike måter. Samme kvalitet kan utgjøre en potensiell mulighet

og dermed være fremmende for næringsutvikling, samtidig som det tradisjonelle aspektet kan virke hemmende for kommersialisering. Spenningene vil gjerne ligge mellom det å bevare og vedlikeholde kontra det å tilpasse og endre.

Samarbeidet med VNK har fungert bra for de seterbrukerne som er intervjuet her. Seterturisme er i stor grad en positiv tilleggsaktivitet til seterdrifta der aktiviteten ikke er avgjørende for økonomien, men er et velkomment bidrag. Det er bøndene selv som styrer tilbudet og aktiviteten, men de får mulighet til å utvikle seg gjennom deltakelse i gårds- og stølsturismeprosjektet gjennom VNK. Samtidig har aktørene som har jobbet på seterprosjektet fra VNKs side, god kjennskap til landbruket og lang erfaring i å arbeide med bøndene. Både VNK og seterbrukerne har en felles interesse i å utvikle seterturismetilbudet og dermed bidra til mer enn inntektsmessig verdiskaping: opprettholde seterdrift, holde ved like tradisjoner, bevare et åpent kulturlandskap og ivareta biologisk mangfold. Dette samarbeidet er et eksempel på at det å bevare og samtidig utvikle har fungert godt.

Det å arbeide med en profesjonell matbedrift blir noe annet. Bedriften er avhengig av kundene for å overleve. Den er imidlertid også avhengig av bøndene for å få tak i råvarer. Prosessen som er kjørt i forbindelse med utvikling av Valdreskvalitet, viser at VNK ikke hadde tilstrekkelig forståelse for kompleksiteten i de prosessene som må til for å lykkes som produsent av kvalitetsmat. VNKs tilnærming var primærprodusentorientert. Markedssiden og hvilke kvaliteter kundene ønsker å betale merpris for, ble ikke tatt med i beregningen. Det er flere eksempler på at det er ulike måter å tenke på i parken og i de profesjonelle matbedriftene. Det kommer frem i vurderinger knyttet til nisjemarkeder og nye kvalitetskrav. Skal man lykkes i en regional kvalitetsstrategi, viser andre studier at det gjerne kreves et nært samarbeid mellom de aktørene som berøres (O'Connor mfl. 2006, Tregear mfl. 2007). For å bidra til en vellykket prosess burde VNK derfor ha dratt med seg de viktigste aktørene i prosessen allerede fra starten av og sikret felles mål og enighet om fremgangsmåten.

Valdres Natur- og Kulturpark sin rolle som utviklingsaktør

Sentralt i målsettingen for opprettelsen av VNK står det at en skal sikte mot økt verdiskaping og livskraft i lokalsamfunnene i Valdres. Den todelte målsettingen med både næringsutvikling og verdiskaping og mer helhetlig bygdeutvikling illustrerer kanskje VNKs utydelige rolle. VNK har vokst ut av et offentlig forvaltningsorgan – Regionrådet – og et offentlig organ på regionalt nivå vil være opptatt av å fordele ressurser en rår over, på en måte som oppfattes som rettferdig. «Å satse på de beste» er ikke en utviklings-

strategi som uten videre aksepteres som motto for en instans som forvalter offentlige midler – hvor man kanskje heller har en tradisjon for å løfte de som «saker akterut» (Daugstad og Ruderaas 1997). Dermed kan VNK falle litt mellom to stoler med hensyn til den rollen de ønsker å spille når de prøver å gjøre begge deler.

Eksemplet fra arbeidet med Valdreskvalitet viser viktigheten av at VNK finner sin rolle i den strategien som er lagt. Parken har fokus på bønder, på å opprettholde seterdrift og kvaliteter koblet til dette, for å nå bredere mål. En bedrift må ha et fokus på hvilke kvaliteter kundene etterspør for å få etablert spesialmatproduksjon, samtidig som bedriften har som mål å bygge egen merkevare. Lokale bønder på sin side vil ha ulike mål og strategier, men i Valdres ser mange ut til å være livsstilsorienterte og konservative når det gjelder endringer. Kommunikasjonsproblemer mellom foredlingsbedrift og bønder kan hindre utvikling – her kan for eksempel VNK ha sin rolle som «mellommann».

Etterspørsel etter og utvikling av lokal mat

Et annet forhold som også slår inn i Valdres, er at satsingen på lokal mat i Norge ikke har medført en så rask vekst i produksjon eller salg som forventet. Mange nordmenn har ikke kjennskap til lokal mat, og det er i dag relativt små nisjer i markedet som er opptatt av og kjøper denne typen matprodukter (Amilien mfl. 2008, Synovate Norge 2010). Derfor ønsker norske myndigheter å satse ytterligere på lokale matbedrifter som ønsker vekst, og på tiltak som kan øke interesse for og oppmerksomhet om lokal mat (LMD 2010).

Vi kan se noe av de samme tendensene til mangel på oppmerksomhet mot lokal mat i Valdres. Casestudier viser at bare et fåtall hoteller tilbyr lokal mat. De to spesialmatbutikkene som solgte lokal mat, ble lagt ned i 2010 på grunn av for lite salg, og den eneste litt større lokale kjøttforedlingsbedriften har gått konkurs. Disse forholdene gir en indikasjon på at bare små nisjer i befolkningen har kjennskap til og/eller er interessert i å kjøpe lokal mat.

Som vist i casestudien av den lokale kjøttforedlingsbedriften, og ut fra andre studier (f.eks. Magnus og Kvam 2008, Kvam og Magnus i trykk), er det mange utfordringer knyttet til utvikling av lokal mat også på bedriftsnivået. I lokale matbedrifter ser vi for eksempel at ulike lokale «kvaliteter» koblet til produktene, ikke gir merpris i det lokale markedet. Det kan skyldes at «kvalitetene» ikke kommuniseres godt nok til kundene, eller at kundene ikke er villige til å betale en merpris for de «kvalitetene» som kommuniseres. Innen lokalmat blir gjerne oppfatningen av kvalitet dannet i kommunikasjon mellom produsent og kunde, det vil si den blir sosialt konstruert (Stræte 2008). For dårlig kjennskap

til kundene fra tilbyders side og dermed for dårlig kommunikasjon med kundene kan forklare dårlig samsvar i oppfatninger om kvalitet (Synovate Norge 2010) og også begrenset salg av lokal mat.

Næringsutvikling og merkevarebygging tar tid

Seterturisme og lokal matproduksjon er ikke nok til å hindre avskalling i landbruket i Valdres. Det må større volum til for at disse aktivitetene skal få noen større effekt. Når det gjelder lokal matproduksjon, må nok bøndene som bidrar med råvarer, her som andre steder, foreta visse tilpasninger for at produksjonen skal kunne lykkes. Samtidig er det en utfordring for bønder som allerede er i en situasjon hvor inntekten fra landbruket bare er en del av landbrukshusholdets samlede inntekt (Daugstad og Lunnan 2009). Slik sett er landbruket i utgangspunktet «marginalisert», selv om mange trolig henger fast i en oppfatning av at landbruket fremdeles er en viktig næring på grunn av kultur.

Merkevarebygging er en langsiktig prosess. Valdres er i dag først og fremst kjent for natur og nærhet til attraktive fjellområder, men er også for stadig flere et stedsnavn som kobles til rakfisk og den årlige rakfiskfestivalen. En merkevarestrategi basert på kvalitative fortrinn som VNK ønsker å gjennomføre, krever imidlertid at en stor del av innbyggerne og næringsaktører i Valdres skjønner hva denne strategien innebærer, og er villig til å handle ut fra en slik strategi. Det er på langt nær situasjonen i Valdres i dag. Samtidig er det også nødvendig at folk er interessert i og har kjennskap til de kvalitetene som tilbys. Hvis disse to forutsetningene ikke er på plass, vil det være svært krevende å lykkes med gjennomføring av en kvalitetsstrategi som i stor grad er basert på lokal mat og reiseliv.

Avslutningsord

Det arbeidet VNK har startet, er omfattende, nyskapende og ikke minst tidkrevende med mange aktører involvert. Vår studie ble gjennomført tidlig i det tiårige programmet VNK baserer seg på, der prøving og kanskje også nødvendig feiling hører med i en tidlig fase. Selv om det er rimelig å forvente en viss tid før en organisasjon «setter seg», kan det likevel være viktig å gjøre justeringer av strategier og tiltak, og kanskje også i målsettinger. Først etter flere år kan vi imidlertid se om etableringen av parken og kvalitets- og differensieringsstrategier har hatt mer konkrete effekter med hensyn til verdiskaping innen landbruk og reiseliv og generelt i utvikling av valdressamfunnet.

Artikkelen viser imidlertid tydelig brytninger mellom ulike grupperinger i Valdres med hensyn til gjennomføring av en kvalitetsstrategi. Skal VNK nå

målet om en god utvikling bygd på lokale ressurser og kvaliteter, er det viktig med aksept for og tilslutning til VNKs eksistens og virksomhet hos sentrale aktører innen næringsliv og hos befolkningen i Valdres.

Noter

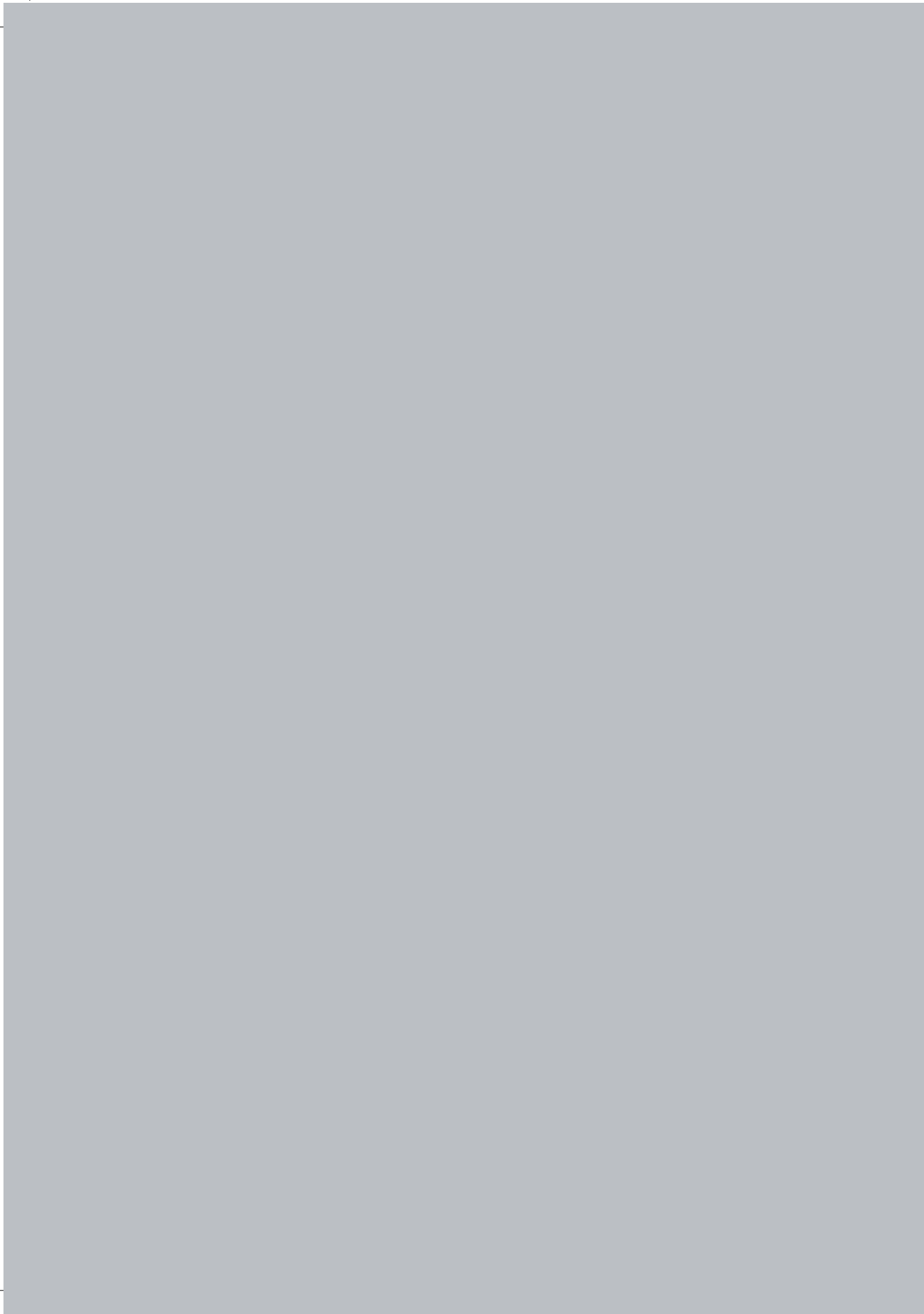
1 Kjøttforedlingsbedriften måtte i starten av november 2010 begjære oppbud og er dermed konkurs (Avisa Valdres 02.11.2010).

Referanser

- Amilien, V., A. Schjøll og L.M. Vramo (2008). Forbrukernes forståelse av lokal mat. SIFO-rapport nr. 1. Oslo: Statens institutt for forbruksforskning.
- Bjørnstad, K. (2009). Regionalparker i Europa, Integreringsaktører for en bred verdiskapning. TF-notat nr. 60/2009. Bø: Telemarksforskning.
- Daugstad, K. (2006). Jordbrukets rolle som kulturbærer. Rapport nr. 8 2006. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Daugstad, K. (2008). Negotiating landscape in rural tourism in Norway. *Annals of Tourism Research*, 35 (2), 402–426.
- Daugstad, K. og A.B. Ruderaas (1997). Nasjonalt prøveprosjekt i reiseliv og bygdeturisme – Hva lærte vi? Rapport avgitt til Nærings- og handelsdepartementet og Landbruksdepartementet fra faggruppen for sluttevaluering av Nasjonalt prøveprosjekt i reiseliv og bygdeturisme. Trondheim: Tapir trykkeri.
- Daugstad, K., R. Almås, M.S. Haugen og J.F. Rye (2004). Hva er helhetlig eller integrert bygdeutvikling? *PLAN*, 2/2004, 52–56.
- Daugstad, K. og T. Lunnan (2009). Stølsdrift i Valdres. Flaskehalsar for stølsdrift og nye stølstillknyttede næringer – eit forprosjekt. Rapport 4(55). Løken: Bioforsk.
- Dieserud, E. og G. Grønolen (2006). Oppsummering frå informasjonsmøte om gards- og stølsturismeprojektet, Onstadtunet 19. september 2006, Valdres Natur- og Kulturpark.
- Grønolen, G. (2010). *Gards- og stølsturisme i Valdres i 2009. Ei undersøking mellom deltakarane i gards- og stølsturismeprojektet i Valdres*. Valdres: Valdres Natur- og Kulturpark.
- Haugen, M. og J. Vik (2008). Bonde og turistentreprenør, en god kombinasjon? I R. Almås, M.S. Haugen og M. Villa (red.) *Den nye bygda*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag, 285–301.
- Innovasjon Norge (2010). Hva er geoturisme? Lastet ned 4. oktober 2010 fra www.innovasjonnorge.no//Satsinger/Reiseliv/arkiv/Geoturisme/Hva-er-geoturisme

- Kvam, G-T. (2010a). *Increasing quality food production in a mountain region – challenges for a local food firm and regional authorities*. Paper til IFSA-konferansen i Wien, juli 2010. Tilgjengelig på www.ifsaboku.ac/cms/index.php?id=107
- Kvam, G-T. (2010b). Traditional food as a strategy in regional development: The need for knowledge diversity. I M. Fonte og A.G. Papadopoulos (red.) *Naming food after places: Food relocalization and knowledge dynamics of rural development*. Perspectives on Rural Policy and Planning. Surrey: Ashgate, 197–213.
- Kvam, G.T., E. Hålien og P.I. Olsen (2003). Utvikling av nisjematorientert næringsutvikling i distriktene – lokale organisasjonsbehov og muligheter. *LØF*, 1/2003, 27–38.
- Kvam, G.-T. og T. Magnus (i trykk). Kvalitetsstrategier ved vekst – erfaringer fra fem nisjematbedrifter. I M.S. Haugen og E.P. Stræte (red.) *Rurale brytninger*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- Landbruks- og matdepartementet (LMD) (2010). VSP mat etter 2010? Virkemidler til verdiskapning, innovasjon og mangfold på matområdet. Arbeidsgrupperapport. Oslo: LMD.
- Magnus T. og G.T. Kvam (2008). Vekststrategier for lokale matbedrifter. Frekvensrapport nr. 8/08. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Murdoch, J., T. Marsden og J. Banks (2000). Quality, nature, and embeddedness: Some theoretical considerations in the context of the food sector. *Economic Geography*, 76 (2), 107–125.
- Nærøyfjorden Verdsarvpark (2010). Organisasjon. Bakgrunn. Vedtekter. Lastet ned 4. oktober 2010 fra www.naroyfjorden.no/default.asp?lang=no&id=76&mnu=76
- Tuv, K.H. (2002). Prosjekt Levande stølar. Sluttrapport. Løken: Det Kgl. Selskap for Norges Vel.
- O'Connor, D., H. Renting, M. Gorman og J. Kinsella (red.) (2006). *Driving rural development. Policy and practice in seven EU countries*. Assen: Van Gorcum.
- Phillips, J.C. og H.C. Peterson, (2001). Segmentation and differentiation of agri-food niche markets: Examples from the literature. Staff Papers. East Lansing: Michigan State University, Department of Agricultural, Food, and Resource Economics.
- Stræte, E.P. (2008). Modes of qualities in development of specialty food. *British Food Journal*, 110 (1), 62–75.
- Synovate Norge (2010). Foredrag om resultater fra Norsk Spisefakta 2010 ved John Spilling, Synovate Norge, på Fagdag Norsk mat, Oslo 20. oktober 2010.

- Tregear, A., F. Arfini, G. Belletti og A. Marescotti (2007). Regional foods and rural development: The role of product qualification. *Journal of Rural Studies*, 23 (1), 12–22.
- Valdres Natur- og Kulturpark (VNK) (2007a). Valdres Natur- og Kulturpark. Avtale 2007–2017. En 10-årig plan for Lokalsamfunnsutvikling i Valdres. Per februar 2007. Valdres: VNK.
- Valdres Natur- og Kulturpark (VNK) (2007b). Vedtekter/samarbeidsavtale mellom Valdreskommunene om Valdres Natur- og Kulturpark (VNK) og regionstyret (2008–2001). Per 5. desember 2007. Valdres: VNK.
- Valdres Natur- og Kulturpark (VNK) (2009). Valdres Natur- og Kulturpark – skjerper sansene; Organisering av Valdres Natur- og Kulturpark; Avtaleverk. Valdres: VNK. Lastet ned 25. mai 2010 fra temasidene på www.valdres.no
- Valdres Natur- og Kulturpark (VNK) (2010a). *Valdreskvalitet*. Lastet ned 25. november 2010 fra www.valdres.no/no/landbruklokalmat/valdreskvalitet.html
- Valdres Natur- og Kulturpark (VNK) (2010b). *Valdreskvalitet BA*. Lastet ned 25. november 2010 fra www.valdres.no/index.php?option=com_content&view=article&id=485&catid=57

16

Foto: Beate Kiil Karlsen

Trine Magnus og Reidar Almås

**Holdninger til genteknologi i matproduksjonen:
Prinsippfaste bønder og pragmatiske forbrukere!**

Holdninger til genteknologi i matproduksjonen: Prinsippfaste bønder og pragmatiske forbrukere!

Genmodifisering av mat (GMO) er et komplekst fenomen som befinner seg i grenseland mellom natur, vitenskap og samfunn. Mange vil hevde dette er uheldig tukling med naturen, mens andre vil si det er en nødvendig utvikling og respons til globale utfordringer i landbrukssektoren. Diskursen om genteknologiens to ansikter er bygget opp om motsetningsfylte begrepspar som muligheter/barrierer, tillit/mistillit og økologi/teknologi (Magnus 2000). I denne artikkelen vil vi drøfte hvordan diskursen påvirker norske forbrukere og bønder, og hva de først og fremst er bekymret for når det gjelder produksjon av mat ved bruk av genteknologi.

Bakgrunn og historikk

Nye fremgangsmåter for landbruks- og næringsmiddelproduksjon som innebærer moderne bioteknologi, ble introdusert i USA på slutten av 1980-tallet (Lacy mfl. 1988). Den dominerende kommersielle diskursen i USA på denne tiden, «historien om gode foretningmuligheter», ga drahjelp for en positiv politikk og reguleringsstruktur for moderne bioteknologi (Lassen og Jamison 2006). Både involverte forskere og matindustrien var positive til bruk av teknologien i planteavl og matproduksjon (Busch 1991, Hoban og Kendall 1993, Thompson 1995). USA har siden tatt teknologien i bruk i stort omfang og har vært ledende i genteknologisk forskning innen planteavl (Hviid Nielsen mfl. 2000). Genmodifisert ris, soya og mais kom i handelen fra slutten av 1990-tallet. I dag er om lag halvparten av USAs soya- og maisavlinger genmodifiserte. Fem land, med USA i spissen, står for over 90 prosent av verdens GMO-produksjon (Bioteknologinemnda 2009). På verdensbasis er USA det ledende landet med hensyn til plantet areal, mens Argentina, Brasil, Canada, India og Kina følger deretter.

I Europa, derimot, var mottakelsen mer ambivalent på 1980-tallet (Gaskell og

Bauer 2001). Her ble det i større grad fokusert på uforutsette konsekvenser moderne bioteknologi kunne ha for helse og miljø, enn på kommersielle muligheter. Både fra forbrukerhold og fra miljøorganisasjoner kom det etiske og miljømessige motforestillinger (Sparks mfl. 1994, Frewer mfl. 2004). I februar 1999 dumpet det britiske Greenpeace fire tonn genmodifiserte soyabønner utenfor statsministerboligen i Downing Street 10. Et stort banner med påskriften «Tony, don't swallow Bill's seed» var plassert godt synlig ved siden av bønnene. Dette fikk enorm medieoppmerksomhet og ble inngangen til en politisk kamp mellom EU og USA (Jasanoff 2005). Fra 1996 var det åpnet for import av genmodifiserte soyabønner og mais fra USA til EU. Men på grunn av påtrykk fra opinionen i en rekke medlemsland ble denne tillatelsen trukket tilbake, og det ble i 1999 innført et moratorium for utsetting av genmodifiserte planter i EU (Jasanoff 2005). Etter nærmere fem års moratorium ble det i april 2004 igjen åpnet for behandling av søknader om utsetting og markedsføring av genmodifiserte organismer i EU (Aasmo Finne 2005).

I Norge reguleres genmodifisert mat av genteknologiloven (1993) og matloven (2004). Lovgivningen følger i stor grad EU-lovgivningen, men den norske genteknologiloven skiller seg fra andre lands lovgivning ved at samfunnsnytte, bærekraft og etikk er selvstendige vurderingskriterier i tillegg til vurdering av helse- og miljøeffekter (Bioteknologinemnda 2009). Det innebærer at GMO, som er godkjent i EU, kan stoppes i Norge. Norge har dessuten et generelt forbud mot bruk av gener som koder for antibiotikaresistens. Genteknologiloven regulerer både innesluttet bruk¹ og utsetting av genmodifiserte organismer. Det er Helse- og omsorgsdepartementet som har forvaltningsmyndigheten ved innesluttet bruk, mens det er Miljøverndepartementet som er tillagt myndighet ved utsetting. Per i dag har altså ikke Landbruks- og matdepartementet myndighet ved utsetting av genmodifiserte planter.

Hittil er ingen genmodifiserte produkter godkjent som mat eller fôr i Norge (Bioteknologinemnda 2009). I en kronikk i Dagbladet 3. januar 2006 skriver daværende landbruks- og matminister Terje Riis-Johansen om hvordan et strengt regelverk og utbredt skepsis blant forbrukere og produsenter har ført til at det ikke brukes genmodifiserte planter eller dyr i norsk matproduksjon.

Denne Regjeringen vil føre en restriktiv politikk og sikre at framstilling og bruk av genmodifiserte organismer må skje på en etisk og samfunnsmessig forsvarlig måte i samsvar med prinsippet om bærekraftig utvikling. Dette er nedfelt i genteknologiloven. For meg er det viktig å sikre trygg mat, at forbrukerne kan velge GMO-fri mat, og at produsentene kan velge GMO-fri produksjon. (Riis-Johansen 2006)

Norges offisielle holdning er med andre ord å holde en restriktiv politikk når det gjelder utsetting av genmodifiserte planter, noe som har vært i tråd med norske forbrukeres holdninger (Hviid Nielsen 1997 Heggem 1999, Magnus mfl. 2009). «Føre-var-prinsippet» anvendes strengt, og det er et standpunkt som samler bred støtte, både i opinionen og blant landbruks-, forbruker- og miljøorganisasjonene. Den 2. februar 2008 kunne vi i Nationen lese en felles kronikk fra en rekke organisasjoner om at det er «brei motstand mot genmodifisert mat» i Norge. Denne kronikken er undertegnet av blant annet Forbrukerrådet, Naturvernforbundet, Utvklingsfondet, Norsk Bonde- og Småbrukarlag, Norges Bondelag og Norsk Landbrukssamvirke.

Norges restriktive politikk har ikke vært særlig omstridt, men det er dokumentert uenighet innen og mellom grupper av forskere (Kvakkestad mfl. 2007), næringsaktører, politikere og forbrukere om fordeler, ulemper og mulige risikoer ved å produsere og spise genmodifisert mat (Sandberg og Kraft 1996, Hviid Nielsen 2000, Magnus 2000). Noen av interessentene hevder at genmodifisering kan gi et mer effektivt og mindre skadelig landbruk med større avlinger og økt matproduksjon. Professor i molekylærbiologi og daværende medlem av vitenskapskomiteen for mattrygghet, Hilde-Gunn Opsahl Sorteberg, gir uttrykk for en slik holdning i sin kronikk «Genmodifisering må til» i Aftenposten 7. januar 2008. Hun sier at «Norge og verden trenger genmodifiserte organismer» (Opsahl Sorteberg 2008). Argumentasjonen for GMO var at det kan bidra til bedre løsninger for verdens matvaresituasjon, og samtidig etterlyser Opsahl Sorteberg forskning på utvikling av nye GMO-teknologier samt utvikling av GMO-sorter tilpasset norske behov. Kronikkforfatterens hjertesukk gjenspeiler den frustrasjonen som finnes i deler av det bioteknologiske forskningsmiljøet over at genteknologi er blitt stigmatisert teknologi (Haukenes 2005). Andre frykter at endringer i arvematerialet hos dyr, planter og bakterier kan føre til skader på miljøet og menneskers helse. Bruk av genteknologi i matproduksjon rører også ved etiske spørsmål om grenser for inngrep i naturen, dyrs velferd (Rollin 1995, Bovenkerk mfl. 2002, Wibeck 2002, Roberts 2003) og ikke minst spørsmål omkring patentering. Ulike interessegrupper anklager hverandre for å være ukyndige, for overdreven optimisme eller pessimisme, for naivitet eller for manglende tanke på de langsiktige konsekvensene. Den offentlige samtalen blir lett polarisert, der ulike fakta, hensikter og mulige konsekvenser stilles opp mot hverandre på en slik måte at det ikke fremmer dialog og kompromisser (Nygård og Almås 1997, Heggem 1999, Magnus 2000, Wibeck 2002).

Teknologiutvikling i norsk landbruk

Dyrking av genmodifiserte planter på norske jorder ville bety et kraftig brudd med det som hittil har vært den landbrukspolitiske linja til organisasjoner og forvaltning i norsk landbruk. Men genteknologisk forskning og utvikling stiller næringen overfor et betydelig dilemma. Fram til nå har innovasjon og modernisering i norsk landbrukskultur vært knyttet til rasjonalitet, vitenskap og framskritt (Almås 2002). Under det agronomiske gjennombruddet i bondesamfunnet i andre halvdel av 1800-tallet, benevnt som det store hamskiftet, ble det utviklet en spesiell metafor for denne livsholdningen: To strå skal vokse der det før vokste ett. Den økonomiske og eventuelle annen risiko som fulgte med, ble akseptert som en nødvendig kostnad ved framskrittet. Det kunne derfor synes som et brudd med denne framskrittlinja, og noe fremmed for utenforstående, da bøndernes organisasjoner og den bondeide landbruksindustrien på slutten av 1980-tallet utviklet en skeptisk innstilling til moderne bioteknologi (Almås 1991). Hvorfor kom denne nye skepsisen til teknologisk og agronomisk utvikling, når sentrale landbruksforskere, både nasjonalt og internasjonalt, framstilte de genteknologiske nyvinningene bare som mer effektive metoder av samme kategori som bonden kjente fra før?

For å forstå dette veivalget må genteknologien på landbruksområdet kobles mot det landbrukspolitiske paradigme den representerte. På 1980-tallet kom det landbrukspolitiske paradigmet benevnt som produktivismen (Marsden 1992, Almås 2002, McMichael 2004) under press og kritikk fra flere hold, blant annet for å ikke ivareta miljøhensyn og bærekraft. I Norge og mange andre europeiske land stilte politiske grupperinger kritiske spørsmål til den rådende landbrukspolitikken, og fra forbrukerhold ble det etterspurt trygg mat og et mer variert matvaretilbud. Disse delvis motstridende kravene og ønskene toppet seg på den politiske dagsorden under EU-debatten i 1993–1994 (Almås 2002). For å komme ut av denne landbrukspolitiske klemma valgte et samlet landbruk å alliere seg med miljøbevegelsen og den kritiske forbrukerbevegelsen. Det er en kjent sak at de norske miljø- og forbrukerorganisasjonene på dette tidspunkt hadde utviklet en sterkt kritisk holdning til bruk av genteknologi i matproduksjonen. Dermed håpet man fra landbrukets side å bygge allianser og oppnå politisk støtte for en landbrukspolitikk som var tuftet på grensevern og subsidier, til gjengjeld for å gi avkall på noen av de mulighetene som moderne bioteknologi innebar. Resultatet av folkeavstemningen om EU-medlemskap i 1994 og senere oppslutninger om landbruket i meningsmålinger og fra flertallet på Stortinget, viser at dette linjevalget har gitt politisk og økonomisk avkastning.

Fra forbrukerhold og miljøbevegelser har det som nevnt kommet etiske og miljømessige motforestillinger til genmodifisert mat (Frewer mfl. 2004, Sparks mfl. 1994). Nyere forskning viser at norske forbrukere fremdeles er skeptiske til genmodifisert mat, men at de er mer åpne for bruk av genteknologi i matproduksjonen dersom teknologien kan ha positiv nytteverdi for enten helse eller miljø (Magnus mfl. 2009). Det viser et mer nyansert bilde enn studier på 1990-tallet gjorde (Hviid Nielsen 1997, Heggem 1999, Storstad og Haukenes 2000). Skepsisen da var forklart med mangel på synlig nytteverdi for den vanlige forbruker og usikkerhet med hensyn til risiko for helse- og miljø (Heggem 1999, Storstad mfl. 2000). Skepsisen har også bunnet i at ulike former for genmodifisering har vært ansett som etisk betenkelig (Hviid Nielsen 2007).

Vi kan slå fast at fram til nå har både norske bønder og forbrukere i all hovedsak vært skeptiske til genteknologi i matproduksjonen. En naturlig følge av dette blir å stille bønder og forbrukere spørsmål om hvorfor de er skeptiske, eller hvilke sider ved teknologien de er skeptiske til, når det gjelder bruk av genteknologi i matproduksjonen. Er forbrukere og bønder samstemte i sine vurderinger av genteknologi i matproduksjon? I denne artikkelen vil vi drøfte følgende to problemstillinger: Hva uttaler norske bønder og forbrukere de er mest bekymret for i forbindelse med bruk av genteknologi i matproduksjon? Hva kan forklare eventuelle likheter og forskjeller i bønders og forbrukeres bekymringer i forhold til denne teknologien?

Teoretiske perspektiver om aksept av genmodifisert mat

Hvilke perspektiver og sosiokulturelle teorier omkring syn på mat, teknologisk utvikling og modernitet kan bidra til å forklare nyanser i aksept eller mangel på aksept av genmodifisert mat? Vi har festet oss ved to retninger i samtidig samfunnsteori som samlet synes å kunne bidra med forklaringer: risikoperspektiver og kulturteori.

Mat, risiko og modernitet

Risiko og aksept av at det er risikabelt å leve er en nødvendig side ved et selvreflekterende moderne menneskes liv (Beck 1986, Giddens 1991). Wynne (1992) skiller i sine arbeider mellom *risiko*, *usikkerhet* og *uvitenhet* (ignoranse). *Risiko* defineres som kvantitative sannsynligheter med kjente utfallsrom – «we know the odds» (Wynne 1992:114). Ved *usikkerhet* er man kjent med mulige utfall, men sannsynligheten for at det skal skje, er ikke tallfestet. Ved *uvitenhet* er både

utfall og sannsynligheten for at det skal skje, ukjent – «We don't know what we don't know» (Wynne 1992:114). Det er nærliggende å anta at både usikkerhet og uvitenhet vil være til stede når folk tar stilling til genmodifisert mat.

Beck argumenterer med at ulike former for risiko, som forurensing, radioaktiv stråling og klimaforandring, er like sentrale elementer ved det moderne, som økt levestandard og bedre helse. Disse risikoene har ingen landegrenser, og de kan ikke lett observeres og forstås av lekfolk. Dermed blir folk flest avhengige av ekspertvurderinger. Beck (1986) gikk i sine første, innflytelsesrike arbeider så langt som til å karakterisere dagens samfunn som et risikosamfunn, noe som synes unyansert med tanke på alle de risikoene som er fjernet på grunn av medisinske og tekniske framskritt. Ifølge Giddens er reduksjon av risiko også et like karakteristisk trekk ved det moderne samfunn, og risikoreduerende elementer overskygger i stor grad de nye risikoene som vi utsettes for (Giddens 1991:116). Teknologisk utvikling innebærer at vi stilles overfor flere valgmuligheter, og valgene har oftere gjort våre samfunn bedre enn verre. Moderniteten har frambrakt oljeutslipp, atomkraft, klimatrusselen, terrorisme og epidemiske matsykdommer. Men den har også ført med seg medisinske framskritt, agronomiske nyvinninger og heving av levestandard som holder liv i en vesentlig større del av befolkningen, fram til en langt høyere gjennomsnittlig levealder enn for bare 50 år siden.

For å redusere den menneskeskapte usikkerheten forsøker det moderne mennesket å etablere relasjoner som kan redusere usikkerheten. Her skiller Giddens mellom to former for tillitsrelasjoner: ansikt-til-ansikt-relasjoner («facework commitments») og ansiktsløse relasjoner («faceless commitments») (Giddens 1990:80). Med dette mener han at tillitsrelasjoner har endret karakter fra det tradisjonelle samfunnet der mennesket kunne basere sin tillit på relasjoner til noen de kjente personlig, til det moderne samfunnet der tillit i større grad må basere seg på tillit til (ansiktsløse) ekspertsystemer. Slektskap, naboskap, religion og tradisjon var de viktigste bestemmende faktorene for verdier og moralske bedømmelser i førmoderne tid. Når mennesker som er skilt i tid og rom, skal etablere tillit til andre, skjer det via ekspertsystemer. Det er gjennom samfunnets utdanning og sertifisering av disse ekspertene at ansiktsløs tillit etableres. Mattilsynet, Direktoratet for naturforvaltning og Bioteknologinemnda er eksempler på slike ekspertsystemer som angår genmodifisert mat. Det er ved systemsvikt – når ekspertene tar feil, eller når det oppstår uenighet mellom eksperter – at tilliten rokkes, og usikkerheten øker.

I et komplekst samfunn vil det være nødvendig med mange typer ekspertsystemer. Vi har for eksempel i Norge sett at eksperter med bakgrunn

i laboratorieforskning gjør ulike risikovurderinger fra feltforskere (Tråvik 2000, Opsahl Sorteberg mfl. 2005). Gillund og Myhr (2007) påpeker at uenigheten blant forskere ofte skyldes at problemstillingene involverer mange usikkerhetsmomenter som åpner for mange ulike fortolkninger. Videre påvirkes forskersamfunnet av ideologiske og verdirelaterte aspekter. Hvordan en ser på et mulig problem, er avhengig av hvordan utfallet kan påvirke for eksempel forbrukerinteresser, miljøet, økonomisk utvikling, bærekraft, innovasjons- og patentprosesser, og av hvor mye vekt forskeren legger på disse ulike aspektene (Gillund og Myhr 2007). Giddens (1991:3) sier at den beskyttende puppe («protective cocoon») som de enhetlige ekspertsystemene var beskyttet av, er borte. I kjølvannet av den teknologiske og samfunnsmessige utviklingen skapes valgsituasjoner som medfører risiko uansett hva vi gjør.

Valg av strategi innebærer moralske valg mellom verdier. Ifølge Busch (1991) er folks holdninger til bioteknologi på matområdet et godt eksempel på hvordan våre etiske verdier påvirker vår oppfatning av valget mellom nytte og risiko. Sjelden er dette moralske valget stilt mer på spissen enn da Uganda i 2003 nektet å motta matvarehjelp fra USA til en sultende befolkning fordi maten inneholdt genmodifisert korn (The East African 2003). Myndighetene i Uganda var vel vitende om at landets satsing på økologisk matproduksjon til eksport ville blitt undergravet dersom store mengder genmodifisert korn som fortsatt kunne spire, ble sluppet inn i landet.

Det å ta en kalkulert risiko knyttes som regel til noe positivt i vår kultur – til kreativitet, nyskaping og vekst. I vår kulturkrets berømmes og beundres de som tar risiko, fra polfarere til krigshelter. Det å ta sjanser for å oppnå en nyttig forandring ansees som en nødvendig og positiv kulturell verdi. Derfor skulle man forvente at i vår kultur, der befolkningen og det politiske miljø har sluttet entusiastisk opp om det rasjonalistiske og vitenskapsbaserte paradigmet (Almås 2002), så ville moderne bioteknologi bli mottatt med åpne armer. Det har da også skjedd på det medisinske området (Nygård og Almås 1997, Hviid Nielsen 2007), men ikke når det gjelder matproduksjon (Heggem 1999, Magnus mfl. 2009).

Mat, bærekraft og kulturteori

Et annet perspektiv på motstand mot genmodifisert mat er antropologen Mary Douglas' (1966, 1970) symbolske kulturteori om renhet og risiko. Ifølge Douglas og Wildavsky (1982) bygger menneskets risikooppfatning på to dimensjoner: «group» og «grid». «Group»-dimensjonen representerer graden av et individs integrasjon i sin gruppe, sitt lokalsamfunn eller sitt land. «Grid»-dimensjonen står for hvordan interaksjonen innen gruppen

foregår – om den er sosialt foreskrevet og sterkt begrenset av normer og regler, eller om den er mindre normert og mer opp til hver enkelt å utforme. Firefeltstabellen under illustrerer nettopp dette.

Tabell 1: Grid-gruppe kulturmodellen etter Douglas og Wildavsky (1982).

		Gruppe	
Grid		Svake bånd mellom mennesker	Sterke bånd mellom mennesker
	Høy grid betyr strenge normer til konform adferd og tydelige sosiale hierarkier	Fatalisme	Kollektivism
	Lav verdi betyr færre og svakere begrensninger på adferd og mindre ulikhet mellom mennesker	Individualisme	Egalitarisme

Høy verdi på gruppedimensjonen indikerer sterk solidaritet og avhengighet mellom folk, mens lav verdi på gruppedimensjonen betegner åpne nettverk og sterk konkurranse. Høy verdi på grid-dimensjonen innebærer at folks handlefrihet er begrenset av strenge normer og sosiale hierarkier, som formidles via politisk makt, slektsrelasjoner eller kjønns makt. Lav verdi på grid-dimensjonen betyr derimot større individuell frihet og færre og svakere sosiale begrensninger på folks atferd. Ved å kombinere disse to dimensjonene dannes fire kulturelle verdensoppfatninger:

- 1) Individualismen (svak gruppe, lav grid) favoriserer frihet og konkurranse. Teknologi og risikoatferd ansees som noe positivt. Individualismen bygger på at systemer vil komme i balanse av seg selv, gjennom at individer forfølger sine egeninteresser.
- 2) Kollektivismen (sterk gruppe, høy grid) aksepterer store sosiale forskjeller, strenge normer og streng politisk kontroll. Teknologi ansees som positivt, men bare hvis den tjener gruppen som helhet og ikke truer gruppens eksistens.

- 3) Det egalitære kultursyn (sterk gruppe, lav grid) har en kollektivistisk, tolerant og kooperativ verdensoppfatning, men større frihet til individuell utfoldelse innen fellesskapet. Teknologi blir vurdert kritisk, spesielt hvis den truer naturmiljøet eller gruppens hovedverdi (likhet).
- 4) Det fatalistiske kultursyn (svak gruppe, høy grid) karakteriseres ved lite samhold og at individet har liten autonomi og liten innflytelse på egne livssjanser. Teknologisk utvikling blir drevet og avgjort av andre, og risiko er også påført av andre og vanskelig å unngå.

Douglas og Wildavskys teori om kultur og risiko kan intuitivt virke besnærende når det gjelder hvordan vi skal forklare ulike grupperingers grunnleggende og forutinntatte forestillinger om nye samfunnsmessige fenomener, slik som aksept av genteknologi. Men teorien har blitt kritisert for å bare kunne forklare deler av variasjonen i et materiale når den er blitt testet i empiriske modeller om risikoatferd (Sjøberg 2000, Swart mfl. 2007). Vi vil derfor benytte symbolsk kulturteori mer som et heuristisk bakteppe for å forklare variasjonen i holdninger mellom kulturer, enn som en testbar teori som kan predikere folks holdninger og atferd.

Kort om metodisk tilnærming og empiri

Den empiriske analysen tar utgangspunkt i et spørsmål i to kvantitative datasett. Det samme spørsmålet ble stilt til ulike grupper: norske forbrukere og gårdbrukere. Data om forbrukere (det ene datasettet) ble samlet inn i forbindelse med prosjektet «Public dialogue on genetically modified food – communication between conflicting actors about a stigmatised technology» (Norges forskningsråd 2004–2010). Undersøkelsen ble gjennomført i april–mai 2007 gjennom telefonintervjuer.² Utvalget besto av 1000 respondenter over 18 år og var representativt når det gjelder kjønn, alder, inntekt, utdanningsnivå, sivil status og bosted. Respondentene ble bedt om å svare på spørsmål og påstander om genmodifisert mat generelt samt spørsmål og problemstillinger knyttet til genmodifisert mat satt inn i en miljø- og helsekontekst.

Det andre datamaterialet er hentet fra «Trender i norsk landbruk i 2008» (Trendundersøkelsen). Det er en postal spørreundersøkelse blant gårdbrukere som gjennomføres av Norsk senter for bygdeforskning hvert annet år. Undersøkelsen ble første gang gjennomført i 2002, deretter i 2004, 2006, 2008 og 2010. Materialet fra 2008 baseres på 1607 utfylte spørreskjemaer som gir en svarprosent på 51. Det

er en tilfredsstillende høy svarprosent, og det er god grunn til å anta at resultatene i undersøkelsen er representative for norske bønder i sin helhet (Vik 2008).

Er det mulig å sammenholde disse to datasettene? Trendundersøkelsen blant norske bønder er en postal undersøkelse, og vi kan anta at respondentene har brukt litt tid på besvarelsene. Respondenten har anledning til å lese, vurdere og reflektere omkring spørsmålene før de svarer. Det andre datasettet er som nevnt basert på telefonintervju av et representativt utvalg norske forbrukere. Her ble spørsmålene lest opp med svaralternativer for respondenten. Man har ikke mulighet til å bruke like mye tid som ved en postal undersøkelse, og ser ikke alternativene på trykk foran seg.

En innvending til det metodiske designet kan være at bønder også er forbrukere; gårdbrukeren vil ha en dobbeltrolle både som matprodusent og forbruker. Det er rimelig å anta at gårdbrukeren/bonden innehar en annen kunnskap om genteknologi i matproduksjonen enn vanlige forbrukere. Som matprodusent kan også problemstillingene synes mer relevante, aktuelle og betydningsfulle enn for forbrukeren. Vi kan si at de har andre forutsetninger for å svare på spørsmålene enn forbrukerne. Hvordan vet vi så at gårdbrukerne har svart som bønder og ikke som forbrukere? Det kan vi ikke sikkert vite, men Trendundersøkelsen er en svært landbruksorientert spørreundersøkelse med mange næringssspørsmål, så vi kan anta at respondenten har svart mer som bonde enn forbruker også når det gjelder spørsmålene knyttet til genteknologi i matproduksjonen. På dette grunnlag mener vi at analysene av de to materialene vil indikere interessante tendenser i hvordan norske bønder og forbrukere vurderer spørsmålet om bruk av genteknologi i matproduksjon i framtiden.

Hva er det ved bruk av genteknologi i matproduksjon som bekymrer norske bønder og forbrukere?

Den empiriske analysen tar som nevnt utgangspunkt i et spørsmål. Spørsmålet som ble stilt norske gårdbrukere og forbrukere, lød som følger:

Er du først og fremst bekymret for helse, bekymret for miljø eller bekymret for etiske problemstillinger når det gjelder produksjon av mat ved hjelp av genteknologi? Ranger.

Tabellen nedenfor viser hvordan forbrukere og bønder rangerer sine bekymringer med hensyn til bruk av genteknologi i matproduksjonen.

Tabell 2: Forbrukernes og bøndenes bekymring for bruk av genteknologi i matproduksjonen. Prosent.

Påstand:	Forbrukere N(1000)	Bønder N(1547)
Jeg er først og fremst bekymret på vegne av egen helse	51	12
Jeg er først og fremst bekymret over etiske aspekter	20	36
Jeg er først og fremst bekymret på vegne av miljøet	17	31
Jeg er ikke bekymret for produksjon av mat ved hjelp av genteknologi	3	4
Vet ikke	9	18
Total	100	101

Tabell 2 viser interessante forskjeller i hvordan forbrukerne og bøndene rangerer sin bekymring for å ta i bruk genteknologi i matproduksjonen. Vi ser at hele 51 prosent av forbrukerne oppgir at de først og fremst er bekymret for egen helse i forbindelse med bruk av genteknologi i matproduksjonen, mens bare 12 prosent av bøndene svarer at det er dette de er mest bekymret for. Bøndene på sin side svarer de først og fremst er bekymret for etiske aspekter (36 prosent) og miljømessige konsekvenser (31 prosent) ved å ta i bruk teknologien. Hos forbrukerne er det henholdsvis 20 prosent som oppgir etiske aspekter, og 17 prosent som svarer det er på vegne av miljøet de er bekymret.

Hvorfor prinsippfaste bønder og pragmatiske forbrukere?

Vi har sett at norske forbrukere først og fremst er bekymret for egen helse, mens bøndene i Norge først og fremst er bekymret for de etiske og miljømessige sidene ved bruk av genteknologi i matproduksjonen. Disse vesentlige forskjellene i forbrukernes og bøndenes besvarelser må sies å være oppsiktsvekkende, så hvordan kan vi forklare denne forskjellen? Kan det handle om bønders følelser knyttet til forvaltningsansvaret for matjorda? Og kan det i tillegg handle om at bøndene ser at forbud mot bruk av GMO i norsk matproduksjon styrker det mentale grensevernet rundt norsk landbruk?

Bondebefolkningen har en sterk gruppetilhørighet og gjennom generasjoner en sterk følelsesmessig nærhet til selve jorda, dyrene og matproduksjonen. Verdier som solidaritet og kollektivismen står sterkt i landbruket (Almås 2002) og kan knyttes til etikk og miljø. Dagens GMO-er er tilpasset et industrial-

sert landbruk, og de artene som dyrkes, er i vesentlig grad soya, mais, oljeraps og bomull. Etter ti år med kommersiell dyrking av GMO-er er det fremdeles bare to egenskaper som dominerer: motstandsdyktighet mot sprøytemidler og egenskapen til selv å produsere gift mot noen insekter. Frøene er patenterte med tilhørende sprøytemidler og kunstgjødsel. I og med at såkornet er patentert, mister etter hvert bønder kontrollen over eget såkorn. Det kan også gjøre bønder i utviklingsland enda mer sårbare fordi de må kjøpe nytt såkorn hver sesong.

Norsk landbruk må sies å være småskala og lite industrialisert sammenlignet med våre naboland. Dets merkevarefortrinn er renhet, og det kan være risikabelt å tukle med dette bildet med tanke på å vedlikeholde den politiske støtten til det norske tollvernet. De til nå vanligste GMO-plantene er ikke særlig aktuelle for norsk dyrking, og i tillegg er problemstillinger knyttet til sameksistens (dyrking av GMO og tradisjonelle planter side om side) ikke tilstrekkelig vurdert. Norske bønders negative og avventende holdning til GMO kan skyldes mangel på synlig nytteverdi. I tillegg er matprodusenter avhengige av norske forbrukeres støtte og tillit, og det å ta i bruk genmodifiserte organismer kan medføre risiko som rokker ved denne tilliten. Å velge GMO nå kan også frata både bønder og forbrukere retten til å velge GMO-fritt i fremtiden. Kostnader, ulemper og risiko synes å være viktige argumenter for gårdbrukere når de vurderer de etiske og miljømessige sidene ved genteknologi i matproduksjonen. Norske forbrukere som er opptatt av GMO-fri mat, får en grunn mindre til å handle norsk mat dersom norske bønder oppgir sin motstand. Derfor kan det være slik at motstand mot å ta i bruk genmodifiserte planter og mikroorganismer bunner i en intuitiv forståelse hos bonden om at det mentale grensevernet rundt norsk landbruk kan bli svekket.

En annen nærliggende forklaring på forskjellen mellom forbrukere og bønder kan være nordmenns økte fokus på helse, ernæring og livsstil. Det kan synes som om genmodifisert mat ikke passer inn i den moderne norske forbrukerkulturen, som myndigheter og medier har bidratt sterkt til de siste 10–15 årene, der økt fokus på sammenhengen mellom riktig ernæring og god helse er vesentlig. De senere års matskandaler, som har vært mer vanlige i utlandet enn vårt eget land, kan også ha bidratt til en viss forsiktighet overfor ny og importert teknologi i matproduksjonen. Det hjemlige og kjente har vært foretrukket framfor det importerte og ukjente. Hvorfor ta risiko, om enn så liten, dersom gevinsten er marginal? Bønder og forbrukere har ulike interesser i og forskjellig kunnskapsnivå om matproduksjonen. Argumentasjon om naturvennlig produksjon har en annen betydning for bønder som i tillegg til å spise også arbei-

der nærmere dyrene og plantene, mens de som bare vurderer matproduksjonen ut ifra sitt ståsted og rolle som forbrukere, tenker mest på egen families helse.

Den globale mat- og klimakrisene som vi står midt oppe i, kan medføre større interesse for genmodifiserte plantesorter for produksjon av bioenergi og mat. Dagens høye prisnivå for visse matvarer på verdensmarkedet er blant annet drevet av stigende levestandard i de nyindustrialiserte landene (India, Kina, Brasil), omlegging fra matproduksjon til produksjon av bioetanol og biodiesel (USA, EU), tørke (Australia, Kazakhstan) og flom (Russland og Ukraina). I denne situasjonen kan markedet for genmodifiserte planter, frø og såkorn komme til å øke. Men ut ifra våre data er det først når disse produktene fører til mindre bruk av sprøytemidler og har positive virkninger for egen helse, at forbrukerne kommer på gli (Magnus mfl. 2009). Bevisbyrden ligger for øvrig fortsatt på de som lanserer planter, såvarer og ingredienser til næringsmiddelindustrien. Dersom risikoen ved å ta de nye plantene og produktene i bruk fortsatt vurderes som større enn nytten, vil en ren pragmatisk risikoanalyse falle negativt ut for bruk av genteknologi.

Her kan risikoperspektivet suppleres med et kulturperspektiv for å bidra til forståelsen av en tilsynelatende kulturkonservativ holdning hos både forbrukere og bønder. I norsk kultur står det egalitære kultursynet sterkt, med en kollektivistisk, tolerant og kooperativ verdensoppfatning (Gullestad 1992). I de siste 30–40 årene er ny teknologi underlagt en kritisk vurdering, spesielt når den truer naturmiljøet. Men det egalitære kultursynet er både hos enkeltpersoner og i sosiale grupperinger blandet med sterke individualistiske trekk, som favoriserer frihet og konkurranse. Teknologisk utvikling og risikoatferd ansees da som positive verdier, særlig dersom det kan bidra til samfunnets hovedverdi likhet. Når det gjelder både beslutninger om bygging av gasskraftverk, spørsmål om oljeboring i sårbare naturområder og bruk av genteknologi på matområdet, kommer dette tvisynet mellom et egalitært og et individualistisk kultursyn opp i dagen. Beslutninger i denne typen saker vil derfor være labile, både hos den enkelte borger og forbruker og på samfunnsnivå. Endringer i faktaspørsmål og beslutningsgrunnlag i den ene eller den annen retning vil føre til nyvurdering av standpunkter, både hos individer, i organisasjoner og på myndighetsnivå. Dersom gode miljø- og helseargumenter for å godta bestemte genmodifiserte prosesser eller produkter kommer i forgrunnen, vil sannsynligvis noe av kulturkonservatismen vi ser på matområdet, forvitte.

Kulturteorien kan også bidra til å forklare hvorfor så forskjellige land som USA og Kina har en aksepterende holdning til genmodifisert mat. USA og Kina er ved siden av Canada og Argentina de landene der genmodifisert mat

oppnår størst aksept på forbrukerhold (Swart mfl. 2007:17–20). I en sterkt individualistisk, risikovillig og konkurransebasert kultur som den amerikanske inngår genteknologi i en større pakke av framskrittvennlige teknologier som kan bidra til utvikling og økonomisk vekst. I en fatalistisk kultur som den kinesiske, der det er opp til myndighetene å vurdere hva som er godt for befolkningen, blir utfallet det samme, men fra et annet kulturelt ståsted. Når kinesiske myndigheter har bestemt at Kina trenger genteknologi på matområdet, at dette ansees trygt for mennesker og miljø, så godtas dette av en befolkning som er vant til lite autonomi og liten innflytelse på egne livssjanser. Rask teknologisk utvikling i Kina har siden begynnelsen av 1980-årene vært en sentral del av myndighetenes prosjekt for å løfte kinserne ut av fattigdommen og gjøre noen rike først. Den risikoen som følger med dette prosjektet, synes for de fleste kinesere å være en pris som de er villige til å betale uten særlig opposisjon.

Avsluttende vurdering og konklusjon

Hvordan skal vi forstå at norske bønder og deres organisasjoner, som vanligvis har stilt seg positive til teknologisk utvikling, har valgt en kulturkonservativ linje i spørsmålet om genteknologi? Dette standpunktet inngår i en større konseptpakke, som også omfatter landbrukspolitisk forsvar av forestillingen om at trygg norsk mat er produsert på en etisk forsvarlig måte og er på parti med naturen. I tillegg kommer poenget om at trygg mat i stor grad er et spørsmål om sosial konstruksjon av «sannheter» i tillegg til eksperters viten (Almås 1999). Redusert tillit til ekspertsystemer (Giddens 1990) og uenighet mellom grupperinger av eksperter når det gjelder genmodifisert mat (Kvakkestad mfl. 2007) har bidratt til at både bønder og forbrukere i økende grad søker sine egne, foretrukne kilder til kunnskap, snarere enn å lite på de vitenskapsfolkene som driver fram den teknologiske utviklingen.

Noen samfunnsforskere har lansert hypotesen om at den særegne europeiske motstanden mot genmodifisert matvarer skyldes frykten for at introduksjon av genmodifisert mat i Europa vil undergrave europeiske matprodusenter og dermed true europeiske matvaner og mattradisjoner (Boy og Cheveigne 2001, Almås mfl. 2002). Motstanden mot dette kulturelle trusselbildet representert ved globaliseringen med det framvoksende internasjonale matvareregimet, har vært sterkest i Frankrike (Boy og Cheveigne 2001), men har også kommet tydelig fram i land som Østerrike (Torgersen mfl. 2001), Tyskland (Gaskell og Bauer 2001) og Hellas (Sakellarris mfl. 2001). Felles for disse landene er at den sterke motstanden i befolkningen, som er båret fram av en bred front av

organisasjoner, alt fra miljø- og landbruksbevegelser til kirkelig hold, har fått myndighetenes velsignelse. I landene nevnt ovenfor var det politisk konkurranse på slutten av 1990-tallet om hvem som skulle profitere mest på den folkelige motstanden mot genmodifisert mat. Et tydelig bakteppe her var de alvorlige matskandalene, blant annet kugalskapskrisen i Storbritannia i 1997 som truet med å spre seg til kontinentet (Storstad 2003). Sterkest slo forestillingene om den kulturelle trusselen mot landets mattradisjoner til i Frankrike, der bondelederen Jose Bove oppnådde stor sympati ved å organisere aksjoner mot billigmatkjeden McDonalds. Franske politikere med president Chirac i spissen gikk i bresjen for å få vedtatt et moratorium mot genmodifisert mat i EU fra 1999 (Boy og Cheveigne 2001). Den samme matpatriotiske bevegelsen på politisk hold bidro til at den europeiske union i 2000 vedtok å legge «føre-var-prinsippet» til grunn som en generell regel i alle saker som gjaldt moderne bioteknologi (Torgersen mfl. 2001:134).

Multinasjonale selskaper har både drevet egen teknologiutvikling på området og kjøpt opp mindre genteknologifirma og såvareselskaper for å posisjonere til den dagen de store fortjenestene skulle komme. Denne koblingen mellom planteforskning, markedsrett og profitt har gjort miljø- og forbrukerorganisasjoner skeptiske og kritiske (Busch 1991). Deler av den kommersielle genteknologien, blant annet representert ved de Roundup-resistente såvarene til det multinasjonale selskapet Monsanto, ble av denne grunn stigmatisert på et tidlig tidspunkt (Haukenes 2005). Stigmatiseringen har spredt seg fra noen av de mest kontroversielle produktene til hele feltet, noe som har rammet uvilkarlig. Når danske bønder blir bedt om å vurdere om de skal ta i bruk genmodifiserte planter, svarer de fleste at det vil de ikke, så lenge forbrukerne synes å avvise dem på generelt grunnlag (Lassen mfl. 2007). Denne pragmatiske begrunnelsen vil også være tidsbestemt og forsvinner dersom stigmaet svekkes. Etske begrunnelser av typen «naturens egenverdi» (Teitel og Wilson 2001) eller «ikke tukle med skaperverket» (Rollin 1995) er fraværende i gruppediskusjoner blant danske bønder (Lassen mfl. 2007). Her kan det synes som om norske bønder skiller seg fra sine danske kollegaer. Det er nettopp etiske vurderinger og tugging med skaperverket som ser ut til å være norske bønders hovedbekymring når det gjelder å ta i bruk genteknologi i matproduksjonen.

Videre er føre-var-prinsippet styrke blant forbrukerne betinget av en rekke omstendigheter rundt beslutningssituasjonen, særlig nytteverdien for naturmiljø og egen helse (Heggem 2002). Allerede tidlig på 1990-tallet ble det gjort en undersøkelse i England som viste at vekten av nytteaspektet ble påvirket av eventuelle etiske innvendinger i opinionen (Sparks mfl. 1994). Det ble i denne

studien tolket som et uttrykk for at risikokommunikasjon om genteknologi på matområdet skjer i et komplekst nettverk av sosiale relasjoner som i tillegg til matmyndigheter, matindustrien og forskningen, også består av institusjoner og organisasjoner som varehandelen, miljøbevegelsen, kirken og bondeorganisasjonene.

Lyytinen og Damsgaard (1997) har kritisert klassisk innovasjonsteori for å legge for liten vekt på noen viktige sider og fasetter ved spredning av komplekse teknologier. Ved å bruke eksempler fra informasjonsteknologien hevder disse forfatterne at komplekse teknologier bør forstås som sosialt konstruerte læringssystemer, der en lang rekke aktører er premissleverandører. De vektlegger betydningen av institusjonelle regimer og fokuserer på hvordan viktige problemeiere og nøkkelspillere forholder seg til det politisk-økonomiske feltet der innovasjonen inngår. Denne historiske og sosiokulturelle tolkningsrammen står i motstrid til det bildet som ble forsøkt skapt av den nye bioteknologien da den først ble introdusert i Norge. Fra ledende hold i forskningen ble genmodifisering av planter og dyr framstilt som kun mer effektive metoder av samme kategori som lenge hadde vært i bruk i plante- og dyreavl (Almås 1991). Denne forenklingen ble som vi siden har sett, ikke akseptert av allmennheten.

Vi synes Lyytinen og Damsgaards (1997) påpeking av at komplekse teknologier bør forstås som sosialt konstruerte læringssystemer, er relevant. Det er påvist hvordan en rekke aktører og nøkkelspillere utenfor forskning og næringsliv spilte en avgjørende rolle for om genmodifiserte planter skulle godkjennes i land som Frankrike, Hellas, Østerrike og Tyskland (Gaskell og Bauer 2001). Slik vil det også være i Norge i årene som kommer, så lenge genteknologi på matområdet er en stigmatisert teknologi.

Noter

- 1 Innesluttet bruk vil si forsøksdyrking i lukkede systemer, laboratorier o.l. Her skjer forsøk i kontrollerte omgivelser, og det er ikke fare for eventuell spredning eller forurensing.
- 2 Intervjuene ble gjort av meningsmålingsinstituttet Sentio AS i midten av april 2007 på oppdrag for Norsk senter for bygdeforskning. Utarbeidelse av spørsmål ble foretatt av Trine Magnus i samarbeid med Reidar Almås og andre forskerkolleger ved Norsk senter for bygdeforskning.

Referanser

- Almås, R. (1991). *Samfunnsmessige konsekvensar av ny bioteknologi*. Rapport 2/91 Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Almås, R. (1999). Food trust, ethics and safety in risk society. *Sociological Research Online*, 4, (3).
- Almås, R. (2002). *Norges landbruks historie Bind IV. Frå bondesamfunn til bioindustri*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Beck, U. (1986/1992). *Risk society: Towards a new modernity*. London: Sage.
- Bioteknologinemnda (2009). *Genmodifiserte planter og mat*. Temaark fra Bioteknologinemnda oppdatert juni 2009. Lastet ned fra www.bion.no
- Boy, D. og S. Cheveigne (2001). Biotechnology: A menace to French food. I G. Gaskell og M.W. Bauer (red) *Biotechnology 1996-2000*. London: Science Museum, 181-190.
- Bovenkerk, B., F.W.A. Brom og D.J. Van Den Bergh (2002). *Brave new birds: The use of animal integrity in animal ethics*. Hastings Center Report 32(1).
- Busch, L. (1991). Risk, values, and food biotechnology. *Food Technology*, 45(April), 96-101.
- Douglas, M. (1966). *Purity and danger. An analysis of concepts of pollution and taboo*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Douglas, M. (1970). *Natural symbols: Explorations in cosmology*. London: Barie and Rockliff.
- Douglas, M. og A. Wildavsky (1982). *Risk and culture: An essay on the selection of technical and environmental dangers*. Berkeley: University of California Press.
- Frewer, L., J. Lassen, B. Kettlitz, J. Scholderer, V. Beekman og K.G. Bernald (2004). Societal aspects of genetically modified foods. *Food and Chemical Toxicology*, 42/2004, 1181-1193.
- Gaskell, G. og M.W. Bauer (red.) (2001). *Biotechnology 1996-2000*. London: Science Museum.

- Giddens, A. (1990). *The consequences of modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity. Self and society in the late modern age*. Cambridge: Polity Press.
- Gillund, F. og A.I. Myhr (2007). Vitenskapelig usikkerhet – etiske utfordringer for forskning og forvaltning. *Etikk i praksis. Nordic Journal for Applied Ethics*, 1 (1), 97–120.
- Gullestad, M. (1992). *The art of social relations. Essays on culture, thought and social action in modern Norway*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Haukenes, A. (2005). Teknologisk stigma og matvaresystemet – en presentasjon av begrepet og relevant litteratur. Notat 04/05 Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Heggen, R. (1999). Genteknologien sitt janusansikt. Ei studie av folk sine holdninger til genteknologi. Rapport 07/99. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Heggen, R. (2002). Analysing consumers attitudes towards genetically modified food in general and genetically modified strawberries in particular. Results from a qualitative study. Notat 4/02. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Heggen, R. og R. Almås (2003). *Modified strawberries and doubting consumers*. Proceedings from European Society for Agricultural and Food Ethics III Conference, Toulouse, Frankrike, 19.–22. mars 2003.
- Hoban, T.J og P.A. Kendall (1993). *Consumer attitudes about food biotechnology: Project report*. Raleigh: N.C. Cooperative Extension Service.
- Hogstad, S. (2007). *Norsk regelverk for genmodifisert fôr*. Foredrag på Åpent møte om genmodifisert fôr, 27. november 2007, Oslo.
- Hviid Nielsen, T. (1997). Nyt om bioteknologi og opinion. Fire interventioner. Arbeidsnotat no. 108/97, TMV senteret. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Hviid Nilsen, T., A. Monsen og T. Tennøe (2000). *Livets tre og kodenens kode. Fra genetik til bioteknologi i Norge 1900–2000*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Hviid Nilsen, T. (2007). Flere ser mere positivt på bioteknologi. *Samfunnspeilet*, 1/2007, 8–12.
- Jasanoff, S. (2005). *Designs on nature. Science and democracy in Europe and the United States*. New Jersey: Princeton University Press.
- Kvakkestad, V., F. Gillund, K.A. Kjøolberg og A. Vatn (2007). Scientist' perspectives on the deliberate release of GM Crops. *Environmental Values*, 16 (1), 79–104.
- Lacy, W.B., L.R. Lacy og L. Busch (1988). Agricultural biotechnology research: Practices, consequences, and policy recommendations. *Agriculture and Human Values*, 5 (3), 3–14.

- Lassen, J. og A. Jamison (2006). Genetic technologies meet the public. The discourses of concern. *Science, Technology, & Human Values*, 31 (1), 8–28.
- Lassen, J., D. Nielsen, L. Vestergaard og P. Sandøe (2007). *Miljøvenlige genmodifiserte afgrøder. Vil landmaendene have dem, og vil de blive brugt til gavn for naturen?* Bekæmpelsesmiddelforskning fra Miljøstyrelsen nr. 112. Miljøstyrelsen: København.
- Lyytinen, K. & J. Damsgaard (1997). What's wrong with the diffusion of innovation theory? Paper presentert ved Case Western University and City University of Hong Kong.
- Magnus, T. (2000). Mat og media, risikokommunikasjon av genmodifisertmat. Rapport nr. 6/00. Trondheim: Senter for bygdeforskning.
- Magnus, T., R. Almås og R. Heggem (2009). Spis ikke, med mindre helse eller miljøet blir bedre! Om utviklingen av norske forbrukeres holdninger til genmodifisert mat. *Etikk i praksis, Nordic Journal of Applied Ethics*, 3 (1), 89–110.
- Marsden, T. (1992). Exploring a rural sociology for the fordism transition. Incorporating social relations into economic restructuring. *Sociologia Ruralis*, 32 (2-3), 209–230.
- McMichael, P. (2004). *Development and social change: A global perspective*. Thousand Oaks, London, New Dehli: Sage.
- Nygård, B. og R. Almås (1997). Aksept av genteknologisk forskning og genmodifisert mat – kan forskarar, produsentar og forbrukarar gjera felles sak? I B. Nygård, R. Almås og O. Storstad (red.) *Genmodifiserte matvarer er ikke som andre matvarer – eller er de det?* Rapport. 8/97. Trondheim: Senter for bygdeforskning, Trondheim, 139–168 .
- Opsahl Sorterberg, H., H. Rudi, S.T. Lid og A.H. Schulman (2005). Understanding developmental biology opens vast opportunities for designing novel feed and food: A discussion of potential new plant products. <http://www.biocenter.helsinki.fi/bi/genomedynamics/Pdfs/greengene.pdf>
- Opshal Sorteberg, H.G. (2008). Genmodifisering må til. *Aftenposten*, 7. januar 2008.
- Riis-Johansen, T. (2006). Ja til GMO-fri mat. Dagbladet, 3.januar 2006. Tilgjengelig via ATEKST 15.10.2010.
- Rogers, E.M. (1962). *Diffusion of innovations*. New York: The Free Press.
- Rollin, B.E. (1995). *The Frankenstein syndrome: Ethical and social issues in the genetic engineering of animals*. New York: Cambridge University Press.
- Robert, J. S. og F. Baylis (2003). Crossing species boundaries. *The American Journal of Bioethics*, 3 (3), 1–13.
- Sakellaris, G. og A. Chatjouli (2001). Greece: Losing faith in biotechnology. I

- G. Gaskell og M. W. Bauer (red.) *Biotechnology 1996-2000*. London: Science Museum, 204-214.
- Sandberg, P. og N. Kraft (red.) (1996). *KvikkLAKS og teknoBurger. Sluttrapport fra Lekfolkskonferansen om genmodifisert mat 18.-21. oktober 1996*. Oslo: De nasjonale forskningsetiske komiteer.
- Sparks, S., R. Shepherd og L. Frewer (1994). Gene technology, food production and public opinion: A UK study. *Agricultural and Human Values*, 11, (1), 19-28.
- Storstad, O. og A. Haukenes (2000). Forbrukeroppfatninger om mat og risiko. Resultat fra en spørreundersøkelse. Rapport 10/00. Trondheim: Senter for bygdeforskning.
- Storstad, O. (2003). Kugalskapens historie: Biff- eller helsekrise? I E. Jacobsen, R. Almås og J.P. Johnsen (red.) *Den politiserte maten*. Oslo: Abstract Forlag, 67-104.
- Sjöberg, L. (2000). Factors in risk perception. *Risk Analysis*, 20 (1), 1-11.
- Swart, J.A.A., Jinj, J. og Ho, P. (2007). Risk perception on GM crops: The case of China. *Tailoring biotechnologies*. Vol. 3, Issue 3, Winter 2007-2008, pp: 11-28.
- The East African (2003). Laste ned 2. april 2008 fra <http://www.nationaudio.com/News/EastAfrican/current/Regional>
- Thompson, P.B. (1995). *The spirit of the soil: Agriculture and environmental ethics*. New York og London: Routledge Publishing.
- Torgersen, H., C. Egger, P. Grabner, N. Kronberger, F. Seifert, P. Weger og W. Wagner (2001). Austria: Narrowing the gap with Europe. I G. Gaskell og M.W. Bauer (red.) *Biotechnology 1996-2000*. London: Science Museum, 131-144.
- Tråvik, T. (2000). Bør vi iverksette et moratorium på genmodifisert mat? *Genialt*, 4/2000, 11-13.
- Vik, J. (red.) (2008). *Trender i Norsk Landbruk 2008. Frekvensrapport*. Rapport 13/2008. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Walsh, V. (2002). Creating markets for biotechnology. *International Journal of Sociology of Agriculture*, 10 (2), 33-55.
- Wibeck, W. (2002). *Genmat i fokus. Analyser av fokusgruppsamtal om genförändrade livsmedel*. Linköping: Tema Kommunikatin.
- Wynne, B. (1992). Uncertainty and environmental learning: Reconciling science and policy in the preventive paradigm. *Global Environmental Change*, 2 (2), 111-127.
- Aasmo Finne, M. (2005). *Sameksistens mellom transgene sorter og konvensjonelt og økologisk landbruk i Norge*. Oslo: Mattilsynet.

Foto: Tove Hamre

Hilde Bjørkhaug

**Fra enfold til mangfold? Om veien til balansert
kjønns sammensetning i landbrukssamvirkets styrer**

Fra enfold til mangfold? Om veien til balansert kjønns sammensetning i landbrukssamvirkets styrer

Da Stortinget i 2003 vedtok at det skulle være minimum 40 prosent kvinner og menn i allmennaksjeselskapenes (ASA) styrer innen 2008, vedtok styret i Norsk Landbrukssamvirke at deres organisasjoner skulle oppfylle samme krav innen styrevalgene i 2009. Fra 2003 til 2009 økte kvinneandelen blant eiervalgte medlemmer i landbrukssamvirkets styrer fra 17 prosent til 39 prosent. I denne artikkelen diskuteres begrunnelsen for at landbrukssamvirket ville øke kvinneandelen i sine styrer, og hvordan dette vedtaket ble mottatt i samvirkestyrene.¹

Likestilling i næringslivet

Med vedtaket om å regulere kjønns sammensetningen i styrerommene tok Norge enda et skritt mot toppen av likestillingsstigen. Loven ble vedtatt i 2003, med sanksjonstiltak mot dem som ikke lykkes fra 1. januar 2008. Offentlige eide foretak måtte følge opp tilsvarende krav fra 2006. Norge var dermed det første landet til å lovbestemme kjønnsbalanse i privateide allmennaksjeselskaper (ASA-selskaper). Det er nå over 40 prosent kvinner i ASA-styrene (SSB 2010).

Den lave kvinneandelen i lederstillinger innenfor næringslivet er en av de siste bastionene i kampen for likestilling. Dette skyldes imidlertid ikke manglende fokus på problemstillingen. Like retter og muligheter til posisjoner i næringslivet har vært en viktig del av likestillingsdebatten gjennom de forrige hundreår og frem til i dag, og etter som årene har gått, har kvinner fått tilgang til de fleste områder innenfor næringslivet. Mannsdominansen i selskapsstyrene kan forstås som både en årsak til og et resultat av strukturelle forskjellsfremmende prosesser som fører kvinner og menn inn i ulike posisjoner i næ-

ringslivet. Den nye loven om kjønnsrepresentasjon er ment å viske ut effekten av slike prosesser (Skjeie og Teigen 2003).

I seg selv kan et slikt vedtak ses på som et paradoks under et politisk regime i Norge som gjennom «New public management» de siste tiårene før tusenårskiftet beveget seg bort fra en planleggende styringstenking (Teigen 2003). Regulering av kjønnsrepresentasjon i bedriftsstyrer står ifølge Teigen (2003:152) i strid med en rådende deregulerings- og markedstenking som har kommet inn i den offentlige styringstenkingen. Loven ble likevel vedtatt, og ifølge Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet (2010) vil den bidra til «økt likestilling og demokrati, og en styrking av ledelsen i næringslivet og bedriftenes konkurransevne».

Styret i Norsk Landbrukssamvirke vedtok 18. september i 2003 at de ønsket en minimumsandel på 40 prosent kvinner i styrevervene i sine medlemsorganisasjoner. Målet skulle baseres på frivillig tilslutning og oppnåelse etter valgene av nye representanter i 2009. Styret i landbrukssamvirket oppnådde tilslutning om dette vedtaket, og tallmessig har det vært en suksess – ut fra den definisjonen og de avgrensingene som ble lagt til grunn for å fylle styrene med kvinner.

ASA-loven har fungert godt for å rekruttere kvinner inn i styreposisjoner, men mens allmennaksjeselskapene og landbrukssamvirket har økt andelen kvinner i sine styrer, har ikke andelen kvinner endret seg noe i private aksjeselskaper i samme periode. 83 prosent av styreposisjonene i disse selskapene er fremdeles besatt av menn. Når det gjelder lederposisjoner for øvrig i selskapene, er det fremdeles store forskjeller mellom kvinner og menn. Andelen menn som leder private aksjeselskap, er på 85,8 prosent, og hele 93,5 prosent i allmennaksjeselskap. Innenfor den næringen som denne artikkelen omhandler – jordbruk og skogbruk – er det over 90 prosent menn i daglig lederstillinger i både private og offentlige aksjeselskaper (SSB 2010). I landbrukssamvirket er det 6 prosent kvinner blant konsernsjefer eller daglige ledere, mens om lag tre av ti lederstillinger i landbrukssamvirket er besatt av kvinner i 2010.²

I 2008 ble et krav om balansert kjønnsrepresentasjon lovpålagt for samvirkeselskap med over 1000 medlemmer. Fra januar 2010 gjelder tilsvarende krav også for aksjeselskaper der kommuner har 2/3 eierandel eller mer. Privat eide aksjeselskaper og andre private foretaksmodeller er ennå ikke omfattet av loven om balansert kjønnsrepresentasjon.

Likestilling og mangfold

Analysen av retorikk og argumentasjon i de politiske prosessene fra da initiativet ble lansert ved slutten av 1990-tallet, frem til vedtaket om å innføre kjønnskvoltering i norske allmennaksjeselskaper, har vist at tradisjonelle argumenter for likestilling, som rettferdighet og representasjon, har stått sterkt (Teigen 2003, Sørensen 2008). At en lov om kjønnsrepresentasjon skal innebære rettferdighet kan begrunnes med at kvinner er svakere representert i slike posisjoner, og at begge kjønn har krav på å være med å planlegge og ta beslutninger på alle områder i samfunnet (Teigen 2003:155). Denne typen retorikk var tungtveiende i forbindelse med lovfesting av balansert kjønnsrepresentasjon i offentlige utvalg, styrever og råd i 1981. Det andre argumentet som ble brukt, var hensynet til allmennhetens synsvinkel; uten kvinnelig representasjon får man ikke tilgang på kvinners erfaringsgrunnlag (Teigen 2003:155). At kvinner også får tilgang til styreposisjoner, handler slik sett også om demokratisk utvikling. I Teigens (2003) analyse av «Høringsnotat om endring av likestillingsloven i 1999» fant hun argumenter for likebehandling av offentlig og privat sektor – det ble hevdet at økt kvinneandel i offentlig virksomhet har hevet kvaliteten i organisasjonene. Gjennom en aktiv politikk for næringslivet kan staten med et nytt regelverk tilrettelegge for en kvalitetsheving og like konkurransevilkår for offentlig og privat sektor (Teigen 2003:156). Videre fant hun også et kvalifikasjonsargument som var begrunnet både med god tilgang på kvalifiserte kvinner og med at en mer balansert kjønns sammensetning ville tilføre næringslivet nye ressurser, kompetanse og impulser. Mens rene likestillingshensyn handler om rettferdigheten i at kvinner og menn skal ha lik tilgang til posisjoner per se, bringes kvaliteter ved kjønn inn i retorikken når bedre resultatoppnåelse for organisasjoner trekkes inn i argumentasjonen. «Denne formen for kjønnsretorikk snakker kapitalens språk om ressursutnyttelse» (Teigen 2003:177). Motstanderne hevder at slik særbehandling ikke er forenelig med prinsippet om kvalifikasjonsutvelgelse (Teigen 2003:21), noe som støttes av Indrebøs (2010) analyse som viser at kjønnskvoltering oppleves å representere en motsats til det å kunne rekruttere de best egnede styremedlemmene.

Da odelstingsproposisjonen om kjønnsbalanse (Ot.prp. nr. 97, 2002–2003) ble lagt frem, var lønnsomhetsretorikken blitt en svært viktig del av argumentasjonen (Sørensen 2008). I dette dokumentet ble det sagt at kvinner bør innta ledende posisjoner i bedriftene fordi det vil øke lønnsomheten, både samfunnsøkonomisk og bedriftsøkonomisk. Denne vridningen av argumentasjonen var en strategi som var ment å treffe miljø som tidligere markerte motstand mot loven. Retorikken var også rådende i mediedebatten om loven (Sørensen 2008).

Kvinner kunne ved å øke mangfoldet i styrerommene bidra til en positiv forskjell. Det ble vist til at mangfold var lønnsomt. Det at kvinner kan bidra til en forskjell her, er forankret i en forskjellsargumentasjon og er tolket dit hen at det nettopp var denne retorikken som gjorde at loven ble godkjent i Stortinget og akseptert av det norske næringslivet (Bolsø og Sørensen 2008). At et kvinnelig valgt styremedlem skal representere kvinner som gruppe, er imidlertid etter manges mening et stort ansvar å legge på den enkelte kvinnen i styrerommet. Det vil også stadig være en risiko for at et slikt argument uthules hvis ikke resultatoppgåelsen kommer (Teigen 2003). Likevel ble altså *mangfold* brukt nærmest synkront med argumentasjon for *kjønnsbalanse* i allmennaksjeselskapenes styrerom.

I denne artikkelen analyserer jeg begrunnelser for vedtaket om en balansert kjønnsrepresentasjon i landbrukssamvirket og hvordan det ble mottatt i noen utvalgte styrever. Analysene knyttes opp mot retorikk om likestilling og mangfold som har vært brukt under implementering av jevn kjønnsrepresentasjon i politikk og næringsliv.

Empirisk materiale

Materialet som er analysert i denne artikkelen, ble samlet inn gjennom forskningsprosjektet «Makt og mening – ledelse og forståelse av kjønn». ³ Hovedprosjektet består av tre tverrfaglige prosjekter som alle relateres til utfordringen om å øke antallet kvinner i ledende stillinger og posisjoner. De tre prosjektene har rot i kjønnsforskning, sosiologi og kulturforskning. Målet med samarbeidsstudien er å bidra til en bedre forståelse av kjønn i lederskap. Delprosjektet «Gjør kvinner en forskjell?» undersøker empirisk styrene i fire medlemsorganisasjoner under Norsk Landbrukssamvirke.

Styrene som er undersøkt i dette prosjektet, representerer ulike næringsområder innenfor landbrukssamvirket. Tre av styrene var selskapenes konsernstyre, mens ett styre var selskapets regionstyre. I tillegg til regionstyret har også to av de andre selskapene et geografisk avgrenset område hvor de rekrutterer medlemmer og dermed sine styrerepresentanter. Til sammen har styrene et nedslagsfelt over hele Norge.

I alle styrene ble det gjennomført dybdeintervju med alle styremedlemmene, og det ble gjort observasjoner av styremøtet før og etter intervjuene. ⁴ Det ble gjennomført 36 intervju. 23 av styremedlemmene var menn, 13 var kvinner. Til sammen ble det observert styremøter over elleve dager, siden noen styremøter varte i to dager. I intervjuene ble det spurt om styremedlemmenes bakgrunn og

karrierevei inn i styrene. Hvorfor skal det være kvinner i styrerommene? Hva fronter selskapet, og hva er styremedlemmets mening om balansert kjønnsrepresentasjon? Styremedlemmene fortalte om ulike kvaliteter i styrearbeidet, slik som egenskaper, arbeidsmåter, trivsel, respekt og innflytelse. Det ble også spurt om hvilke beslutningsstrukturer som var gjeldende for styrearbeidet, hvilke formelle og uformelle regler som var virksomme for det arbeidet som ble gjort, og i hvilken grad styrearbeid også foregår utenfor styrerommet. De fleste intervjuene ble gjennomført ansikt til ansikt, på bostedet eller arbeidsstedet til informantene eller i lokaler i tilknytning til styremøte eller arrangement hvor flere var samlet. Fem intervju ble gjennomført på telefon. Intervjuet varte fra tre kvarter til halvannen time.

I alle styrene ble ett styremøte observert i forkant av intervjuene, ett møte i etterkant. Som observatør i styrerommet kunne vi følge med på styrearbeidets form og utforming, dialog og vedtakskultur. Praktisk foregikk dette ved at vi enten satt ved styrebordet eller like i utkanten av styrebordet. Vi deltok ikke i dialog med styremedlemmene under styremøtet, men noterte utforming, bordplassering, taletid og måte, mønster og annet som kunne være relevant for prosjektets problemstillinger. Under møtene deltok vi i pauser og måltider, noen ganger også på kveldstid hvis møtet varte over to dager. Da forekom uformell prat og mulige forklaringer og oppklaringer kunne utveksles. Det er likevel åpenbart at forskeren hele veien var på utsiden av feltet, i forhold til en observasjonsform der man deltar aktivt i aktivitetene som informantene utfører (Bye 2010)

Siden vi hadde innsyn i styrets arbeidsform gjennom observasjon i forkant av intervjuene, hadde vi anledning til å diskutere stil og hendelser i styremøtene med den enkelte i intervjusituasjonen. Inntrykket er at observatøren stort sett ble sett på som en flue på veggen. Og lik en flue på veggen mesteparten av tiden er utenfor de flestes bevissthet, vil den noen ganger trekke til seg noens oppmerksomhet. Det fantes eksempler på enkeltpersoner som var observant på fluen, eller at styrekollegiet i felleskap minnet seg på fluen når diskusjonen streifet tett opp mot forskningstemaet.

At Norsk Landbrukssamvirke vedtok å frivillig øke andelen kvinner i sine styre gjennom radikal kjønnskvoltering over en seksårsperiode, er interessant i seg selv. Den første delen av analysen baserer seg derfor på intervju med to representanter fra landbrukssamvirket sitt eget prosjekt «Flere styrende kvinner i landbruket». Disse ble intervjuet med det formål å forstå hva som var begrunnelsen for at man ønsket å starte en prosess for å øke kvinneandelen i styrene, og hvordan man ville gjennomføre den i medlemsorganisasjonene.⁵

Fra landbrukssamvirket fikk vi informasjon og materiell fra implementerings- og gjennomføringsfasen.

I tillegg til annen offentlig dokumentasjon av landbrukssamvirkets prosjekt, viser også høringsuttalelsene til lov om samvirkeforetak (samvirkelova) (Ot. prp. nr. 21, 2006–2007), som ble vedtatt 31. mai 2007, holdninger til regulering av kjønnsrepresentasjon i styrene. I samvirkelovas § 69 ble det fastsatt et krav om representasjon av begge kjønn i styrene. Gjennom en overgangsperiode på fem år er ikke kjønnsbalanse i styrene lenger en frivillig ordning for de foretakene som var etablert før loven ble vedtatt. Fra 1. januar 2013 gjelder loven for alle samvirkeforetak med mer enn 1000 medlemmer, der begge kjønn er fysisk representert med mer enn 5 prosent av medlemsmassen.

Analysemetode

Metoden for prosjektet har vært såkalt eksplorerende fordi det ikke fantes mange tidligere studier å støtte seg til. Et kvalitativt materiale kan også tilføre mer og ta andre veier enn det forskeren forestiller seg på forhånd. Det empiriske materialet blir analysert gjennom flere prosesser, der målsettingen i første fase er å ivareta bredden eller «tjukkheten» i det kvalitative materialet. Det gjøres ved å vise informantens egen måte å uttrykke seg på, presentert i analysen gjennom sitater på en slik måte at resultatene kan «reise på egen hånd» (Haavind 2000:38). I denne delen vises landbrukssamvirkets og styremedlemmenes forklaring og respons på at kvinneandelen øker i styrene. I neste fase av analysen er kategoriseringer og begrepsanalyser i fokus, og «reisen» søkes assistert gjennom bruk av meningsfulle kategoriseringer av materialet (Strauss 1987, Kvale 1996). Slik blir fortolkningen og oversettelsen av det empiriske materialet sammenstilt med begreper som ovenfor ble lansert som begrunnelser for kjønnskvoltering. Det er hele tiden mening som er i fokus for analysen, ikke de enkelte personenes livshistorier.

Flere styrende kvinner i landbruket

I forbindelse med målsetting om 40 prosent kvinner i styrene satte landbrukssamvirket i gang prosjektet «Flere styrende kvinner i landbruket». Da hadde representanter fra landbrukssamvirkets organisasjoner og noen av dets samarbeidsorganisasjoner deltatt i en større arbeidsgruppe med representanter fra departementer i ett års tid. Kravet om 40 prosent var koblet til allmennaksjeselskapene.⁶

Ifølge en av representantene fra landbrukssamvirket var det likevel ønskelig at landbruket skulle jobbe med det samme.

Selv om det ikke ble lovfestet i første omgang, slik det ble for allmennaksjeselskapene, ble samvirkeselskapene anmodet om å legge forholdene til rette for at målet kunne nås. Her ønsket man faktisk på frivillig basis å jobbe for dette. Og samvirkeorganisasjonene, altså våre medlemsorganisasjoner, de ble anmodet om å legge til rette for at målet kunne nås. Det var ikke noe vi kunne pålegge dem, men de er jo representanter i vårt [Norsk Landbruks-samvirke] styre. Og man ønsket virkning allerede ved neste valg, altså valgene i 2004. (Representant fra Norsk Landbrukssamvirke,

Oppfordringen gjaldt i utgangspunktet primærsamvirke, dvs. selskaper som er direkte eid av medlemmene, med over 1000 medlemmer. Fra dette er det blitt gjort unntak. Norges Skogeierforbund vedtok at de også ville arbeide for dette målet blant sine medlemmer, skogeierforeningene, selv om disse ikke hadde over 1000 medlemmer.

Det selvpålagte kravet om lik kjønnsrepresentasjon (minimum 40 %) gjelder de eiervalgte styremedlemmene. De ansattes representanter må ikke følge opp målsettingen, men er i mange bedrifter oppfordret til å gjøre det, og flere gjør det også.

Landbrukssamvirket utarbeidet en handlingsplan for gjennomføring av prosjektet. Det ble satt av ressurser, organisasjonene opprettet likestillingskoordinatorer, og det ble utviklet et eget kurs for kvinner i styrearbeid (Ta Grep) og et mentorprogram for kvinnene som ble valgt inn i styrene. Årlig har det blitt utdelt likestillingspriser til de som har hatt gode resultat, og en utfordrerpris til de som har trengt en oppmuntring for å nå målet om 40 prosent.

I forkant av lovreguleringen

Hvorfor ville Norsk Landbrukssamvirke jobbe for en bedre representasjon av kvinner i sine styrever uten at det forelå et formelt krav om det? I samtale med landbrukssamvirkets representanter kommer det frem at vedtaket var tett knyttet opp mot det pågående arbeidet med å lovregulere allmennaksjeselskapenes styrerepresentasjon:

Det var Dåvøy som sa det den gang; se til landbrukssamvirket, de ligger langt foran ASA-ene. Det var jo fordi man visste at dette kommer til å komme til

oss på ett eller annet tidspunkt, nå er vi i forkant, så ikke vi blir tatt på senga. (Representant fra Norsk Landbrukssamvirke, 1)

Jeg tror også at god backing, det at det ble hevet høyt i organisasjonen, til nøkkelpersoner som støtter deg på at dette må vi bare, dette må vi få til. (Representant fra Norsk Landbrukssamvirke, 2)

Et av styremedlemmene som den gang satt i styret for Norsk Landbrukssamvirke sier også at de ønsket å jobbe for bedre kjønnsbalanse uten innblanding fra staten:

[...] i årene fremover [fra 1999] så dukket dette spørsmålet opp, altså debatten rundt kvinnerepresentasjon i aksjeselskap dukket opp, og så var jeg jo med på den diskusjonen i Norsk Landbrukssamvirke. Der ble vi vel enige om at dette burde vi kunne ordne opp i selv uten at staten skulle bestemme hvordan ting skulle være. (Styreleder, mann)

Styrelederen resonnerer videre over hvordan han vurderer forholdet rundt kvinnerepresentasjon i landbrukssamvirkets styrer:

Men egentlig så har jo [representantens bedrift] i grunn alltid hatt bra med kvinner med. [...] vi la en strategi for å ha flere kvinner eller mer balansert, mer kjønnsbalanse i medlemskapet. Når man er en medlemsinstitusjon, så må en jo ha størst mulig jamstilling i medlemsmassen. Vi kjørte opp med at vi har personlig medlemskap, men at det kan være flere personer per bruk som er medlemmer hvis de har ansvar eller medansvar for gårdsdriften. Og dette kunne være menn eller kvinner eller odelslotter. Det førte til en ganske stor andel kvinner i medlemsmassen og ganske stor andel kvinner i årsmøtene, og vi hadde kvinner med i styret hele tiden, i mindre omfang enn i dag, men, vi var stolt av det. I statistikken kom selskapet godt ut [...]. Jeg skal ikke ta ære for det, for det var ikke jeg som la opp til det, men jeg tar ære for at vi laget et opplegg for høyere kvinneandel i medlemskapet. [...] Vi laget en rask og grei plan, og den ble gjennomført, og den presenterte vi for neste årsmøte. Den materialiserte seg, det eneste som ikke gjorde det, var at jeg stilte spørsmålet om vi skulle legge oss bort i ansatterepresentasjonen. Neste trinn bør være at de også får kvinner inn. Det har det ikke blitt noe av. [...]

Intervjuer: Hvorfor gjorde dere det?

Jeg har vel ikke hatt behov for å reflektere noe dypt over det, hvor forskjellig folk er, eller hvor viktig det er at styret er sammensatt av ditt og datt [...] har prøvd å tenke på det, men jeg greier ikke henge meg opp i det lenger. [...] Jeg tror jeg tenker personer, ikke kjønn i slike sammenhenger. Vi hadde lyst å være progressive og moderne, og dette lå klart og opplagt til rette for det. Det vil ikke si det er helt enkel logikk i slike medlemsstillinger. For eksempel er det helt andre sammensetninger på Østlandet enn på Vestlandet. Mye færre kvinner som er medlemmer på Østlandet, mye mindre andel. Og da får en et lite problem hvis en sier at det ikke skal være et tverrsnitt av medlemsmassen som skal sitte der, så det er en logisk liten brist i det. (Styreleder, mann)

Landbrukssamvirket startet altså sin egen prosess for å øke kvinneandelen i sine styrer parallelt med at det ble fremmet en lov for ASA-selskapene. Styret i Norsk Landbrukssamvirke visste samtidig at likestillingslovverket var under revisjon, og at en helt ny samvirkelov var på trappene.

Mens de politiske kreftene som jobbet for et gjennomslag for kvotering av kvinner til ASA-selskapenes styrer argumenterte for økt lønnsomhet gjennom økt kvinneandel, brukte ikke landbrukssamvirket samme retorikk, de var nærmere knyttet til de kommende lovtekstene:

Fordi loven kom til å kreve det av oss. Så da må vi være forberedt. Om vi vil eller ikke så kommer det til å komme en lov som også kommer til å gjelde oss. Det er det jeg er blitt fortalt var en tanke bak dette. Ingen visste i 2003 at det skulle ta fem år før loven om ASA-ene kom. Loven om kjønnskvoltering i ASA-ene, den var jo på trappene i mange år før den faktisk kom. Så i 2003 tror jeg man tenkte at den kommer om to år. Da er det bare et tidsspørsmål før de kommer og pålegger oss. Det har jeg fått inntrykk av har vært litt drivkraften. Behovet for å være litt i forkant. (Representant fra landbrukssamvirket 2)

Jeg kan også tenke meg at den gangens styreleder tenkte, det er noe med at dette vil vi gjøre, det er moderne, også. Jeg tenker på andre områder hvor han har vært aktiv, altså jeg tror det passer han veldig godt, han som var styreleder da. (Representant fra landbrukssamvirket 1)

Representanten gjentar at det trolig henger sammen med hvilke personer som

var involvert. Den andre representanten følger opp om hva som kunne være signaleffekten av et slikt vedtak:

At vi er ikke en sidrumpa gubbeorganisasjon. Vi er framtidsretta, ja, det ligger nok et sånt modernitetsperspektiv her. For det har jo landbruket slitt med. Vi er de store norske merkevarene innenfor matvareindustrien. (Representant fra landbrukssamvirket 2)

Selv om det tok lengre tid enn ventet, kom det etter hvert et lovfestet krav om balansert kjønnsrepresentasjon i ASA-styrene. Det gjorde det også for samvirkestyrene, gjennom den nye samvirkeoven. En rekke instanser ga «uttrykkelig støtte til at det blir lovfesta eit krav om kjønnsrepresentasjon i samvirkeforetak» (Ot.prp. nr. 21, 2006–2007:160). To instanser ga imidlertid ikke støtte til et lovfestet krav – den ene var Norges Skogeierforbund:

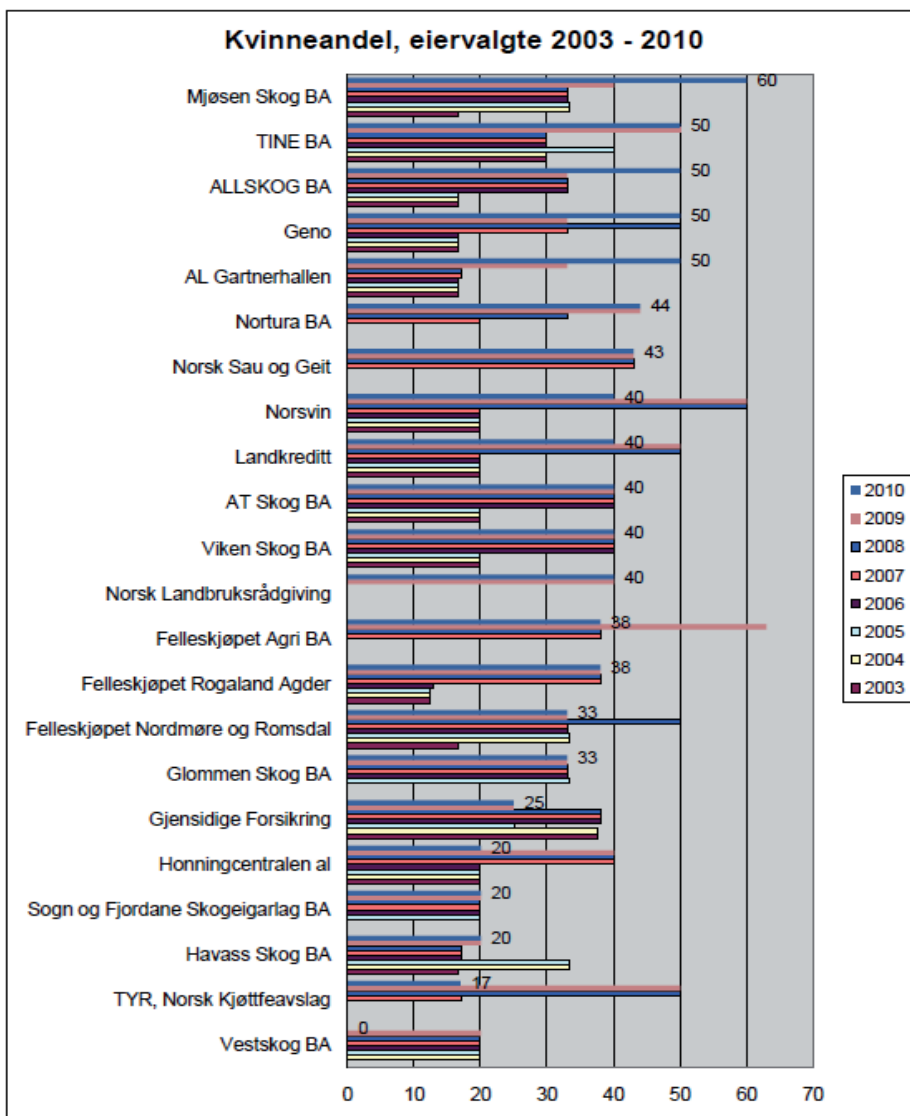
Skogeiersamvirket består nå av 366 lokal skogeierlag som er tilsluttet 8 regionale skogeierforeninger. I skogeiersamvirket har vi vedtatt at målet om minst 40 % representasjon av begge kjønn også skal gjelde styrene for skogeierforeningene, selv om de pr. i dag er såkalte sekundærsamvirker. Det synes derfor i utgangspunktet ikke å være behov for å lovregulere forholdet. (Ot.prp. nr. 21, 2006–2007:pkt. 10.2.2:160)

Den andre var fra Norsk Landbrukssamvirke:

Når det gjelder innledningen i lovutkastet under punkt 4, ser vi det slik at vi ikke trenger lovregler om kjønnsrepresentasjon for at næringslivet skal få nytte av kvinners kompetanse. Vi viser i denne sammenheng til det frivillige arbeidet som vi allerede er godt i gang med i landbrukssamvirket. Kjønns sammensetningen i demokratisk valgte styrever vil, selv når vi har oppnådd målet om 40 % kjønnsrepresentasjon og vi fortsatt tar hensyn til kjønnsrepresentasjon, svinge noe fra år til år. Håndheving av et lovpåbud kan bli veldig absolutt, noe som gjør at lovpåbud om mulig kanskje bør unngås. Et regelverk som tillater en viss svinging i kjønnsrepresentasjon (over og under 40 %) fra år til år med en «sovende» lov som en ris bak speilet er å foretrekke fremfor en rigid lov. (Ot.prp. nr. 21, 2006–2007:pkt. 10.2.2:160)

Skogeierforbundet og Norsk Landbrukssamvirke hadde jobbet offensivt for å oppnå minst 40 prosent kvinner i landbrukssamvirkeorganisasjonenes styrever

innen 2009, og hadde lykkes med det. De var «i forkant». De ble imidlertid ikke honorert med fritak fra et lovpålegg. Den kritiske røsten mot et lovpålegg trenger imidlertid ikke leses som en motstand mot kjønnsbalanse i styrerommene, men som en kritikk mot at selskapene ikke selv skal kunne organisere dette på et selvstendig grunnlag, slik de allerede har gjort. En

Figur 1: Utviklingen i kjønns sammensetning i landbruksamvirkeorganisasjonenes styrever etter at målsætningen om en balansert representasjon trådte i kraft. Kilde: Norsk Landbruksamvirke 2010

ordning som ikke er nedfelt i lov, vil også være mer fleksibel fra valg til valg når det gjelder å oppnå nøyaktig 40/60 eller jevnere kjønnsrepresentasjon. Som nevnt over blir flere selskapsformer gradvis lovregulert for å sikre en balansert kjønnsrepresentasjon, men landbrukssamvirket oppnådde dette målet frivillig.

Figur 1 viser at det fremdeles er noen selskaper som ikke har klart å oppfylle den ønskede andelen kvinner i sine styrer gjennom satsingsperioden. Men sett under ett er det i landbrukssamvirkets styrer et tilfredsstillende antall kvinner.

Like retter og rasjonelle valg

Underveis har det blitt gjennomført egne undersøkelser i landbrukssamvirkets styrer som viser at kvinnene som har kommet inn i styrene, har fått innflytelse, og at styrelederne har positive erfaringer med at det kommer flere kvinner i styrene (Klepp 2005, Indrebø 2010).

Gjennom intervjuene formidlet styremedlemmer i flere av medlemsorganisasjonene sine oppfatninger om og opplevelse av at rekrutteringsprosessen av styremedlemmer endret seg til også å ta hensyn til kjønns sammensetningen i styrene. Flere av de styremedlemmene som var kvinner hadde da også vært med i styrer før vedtaket om en balansert kjønns sammensetning ble fattet. For disse er det både naturlig og nødvendig at kvotering brukes som virkemiddel også i samvirket.

Intervjuer: Hva synes du om kjønnskvoltering som et grep?

Intervjuobjekt: Ja, vi er vel ganske vant til det for så vidt da mange steder, og i landbruket har vi jo måtte kjørt litt på for å få det til. Vi har jo hatt mye kurs og, ja, prøvd å få litt fokus da på kvinneandel. Så det må jobbes litt med det, det kommer ikke av seg selv. [...] Jeg synes for så vidt det er greit, jeg da, å bruke det, for da får du i hvert fall en kjønnsbalanse. Det har i hvert fall positiv effekt på miljøet. Det blir ikke bare sånn der «vi karene». Og i hvert fall tror jeg det er forskjell for dem som er alene som damer, det tror jeg er en veldig kjedelig jobb. (Styreleder, kvinne)

I sitatet over settes det ikke spørsmålsteget ved om det skal kvinner inn i styrene, men det vektlegges at kvinnene ikke kommer av seg selv. Da er det greit

med et pressmiddel. At det også blir bedre miljø i styrene av dette, blir en tilleggseffekt. At kvotering er en naturlig del av samfunnsutviklingen, fremheves av en annen av kvinnene med lang erfaring fra styrearbeid:

[...] men det aller viktigste med kvoteringen, syns jeg da, det er jo det at det ville være veldig rart i et samfunn som har så likeverdige utdanningsvilkår som vi har i det norske samfunnet, at halvparten av befolkningen skulle være ekskludert ifra å lede fordi de var kvinne. Utvalget du kan velge styremedlemmer fra, blir jo dobbelt så stort, og det i seg selv er jo en god begrunnelse. Pluss at jeg syns at du endrer miljøet når det blir begge kjønn til stede. Det er noe sånn udefinert. Du kan ta en kvinneforsamling, hvor ensidig den kan bli i forhold til humor. Du kan bli veldig salig i ditt eget enfold. Og det jo likedan med mannsmiljø som er veldig dominert av bare menn. Du får en sånn egen omgangstone. Du får ensidighet i miljøet. (Styremedlem, kvinne)

Med likestilling ellers i samfunnet ville det være urasjonelt å velge kun blant menn. Også dette styremedlemmet trekker frem miljøeffekten ved å ha begge kjønn representert i styrene. I sitatet gis hele tre argumenter for å ha med kvinner i styrerommene. Det andre argumentet, miljøeffekten, peker på enfoldet som hersker i rene kvinne- eller mannssammensetninger. Det tredje argumentet er ressurs hensynet; ved å se også til kvinner som valgbare medlemmer dobles populasjonen og med det også andelen potensielt dyktige styremedlemmer.

En annen informant fremhever at kvotering er nødvendig for å skaffe de dyktigste i hele medlemsmassen, men:

Det er ikke viktig å ha damer i styret. Det er viktig å ha en organisasjon der du kan plukke de dyktigste uansett kjønn. Og da må det være tilrettelagt sånn at jenter òg føler at dette er min organisasjon. (Styreleder, mann)

Denne styrelederen hevder at hvis organisasjonen klarer å gjøre en god jobb med å synliggjøre behovet for aktive kvinner på alle nivå, vil de dyktigste kvinnene ønske seg til styret.

De fleste intervjuobjektene hadde en grunnleggende positiv holdning til at flere kvinner kommer inn i styrene, men de ga ulike begrunnelser for hvorfor dette var viktig. Flere pekte også på at kvotering ideelt sett ikke burde være nødvendig.

Å snakke om *kvotering* av kvinner inn i styrene var det også delte oppfatninger om. En sier:

I utgangspunktet burde det vært unødvendig. Men jeg ser at det er nødvendig som en slags fødselshjelper for å vise at det går an. Men det er ikke så fryktelig morsomt å være den som er kvotert inn fordi at en er kvinne. En vil jo inn fordi at man er den man er som menneske. Men jeg tror det er helt nødvendig for å bryte en barriere, og vi ser jo hva som har skjedd i landbruket òg. I 2003 begynte vi å jobbe aktivt med dette i [denne] organisasjonen. Vi bevisstgjorde valgkomiteen, kvinnene fikk dra på Ta Grep. Og så blir det litt sånn konkurranse organisasjonene mellom òg. Men jeg liker jo bedre gulrot enn pisk, og vi ser jo at for de fleste har det jo nyttet bare med å bruke gulrot og ved å oppfordre kvinnene til å stille, skape den bevisstgjøringen.

Intervjuer: Har dere brukt kvotering selv?

Nei, vi har ikke det. [...] Hele organisasjonen er jo infiltrert av det her hos oss, da [...]. Det er gjennomsyret, og nå har vi fått tre nye kvinnelige fylkesledere. Og det er ikke noe nytt at vi har hatt markante kvinner i systemet hele veien. (Styreleder, kvinne)

Slik det uttrykkes her, ble det ikke nødvendig å benytte selve begrepet kvotering for å øke kvinneandelen. Det å ha tatt et valg om å få en jevn kjønnsrepresentasjon er i denne organisasjonen ikke synonymt med å kvotere inn kvinner eller menn – enten det er i styrene, i bedriftsledelsen eller til stillinger i andre deler av organisasjonen.

Mangfold i styrerommet

Ett av styremedlemmene trakk frem enfold som en negativ side ved homogen styresammensetning, i dette eksempelet gjaldt det kjønn. Dette begrepet er ikke like mye brukt i styresammenheng som dets motsetning, mangfold. Mangfold i styresammenheng er blitt symbolet på hva som vil gi bedre kvalitet og resultat av styrenes arbeid (Teigen 2003; Huse 2007). På spørsmål om hvorfor landbruks-samvirket satset på å øke kvinneandelen, svarte en nestleder i et styre:

Jeg tror rett og slett at det er et ønske om at sammensetningen, ulik sammensetning gir mest mulig mangfold. Og vi bruker jo veldig mye av det mangfoldet òg, både i geografi og i produksjon. Vi er en veldig stor organisasjon, og vi har sagt at vi bør være representert sånn rimelig brukbart overalt, hele området, og vi har personer med veldig ulike produksjoner. Vi har òg sagt at

det bør være noenlunde fordeling i produksjoner, slik at ikke alle som sitter i styret, driver med gris, for eksempel. Og ikke alle driver med ku. Og på den måten så har det kanskje vært litt lettere å få den forståelsen at vi kanskje òg bør ha kvinner. Fordi at vi allerede har en såpass deling i vervene, altså vi plukker ikke av èn gjeng, for å si det slik. (Nestleder, mann)

På den ene siden kan fokus på likestilling gi en positiv signaleffekt. At det er vanskelig å argumentere for likestilling som lik rett til en posisjon i seg selv, viser følgende resonnement:

Men hvordan har det vært hvis det har vært bare menn, eller hvordan har det vært hvis det har vært bare kvinner? Det hadde vært veldig interessant om det hadde vært noen endringer i beslutningene. For det er klart hvis det ikke er det, hvorfor skal vi da ha kvotering? (Styremedlem, mann)

Skal man ha kvotering hvis ikke kvinner er annerledes? Eller kan kvinner utgjøre en forskjell uten at det er kjønn som representerer endringen? Følgende sitat gir et innspill til en slik alternativ forståelse:

[...] nå mener jeg å oppfatte at en er veldig enig om at det er gunstig for styret at det er begge kjønn i styrer.

Intervjuer: Hvorfor er det gunstig?

For å få fram mangfoldet i styret, og jeg tror en får en annen stemning, en annen kultur i styret, og at en både kan få det morsommere, og rett og slett en annen ramme rundt det. Jeg tror disse mannfolka vi har i styret, er glad for at vi er med. Men jeg tror mangfold er det viktigste til tross for at det er to kjønn, og at det er noen innebygde forskjeller i oss. Og at det gir et bredere grunnlag for gode styrevedtak. Og så tror jeg den sosiale rammen, den er viktig for trivselen i styret, og at det kan bidra til å lage en bedre styrestruktur. (Styremedlem, kvinne)

For dette styremedlemmet er mangfold blant styrerepresentantene det viktigste, men det er ikke kjønn som representerer dette mangfoldet. Kvotering i seg selv er altså ikke nytt i landbrukssamvirket. Fra før har man hatt klare kvoter for blant annet geografi og produksjon. Det nye er at det blir kontrovers rundt kvoten.

Landbrukets organisasjoner kvoterer etter melkeproduksjon, griseproduksjon, kraftfôr og korn. Og landsdeler og produksjoner er fryktelig viktig i alle organisasjoner. Men å kvotere på kjønn, det er noe som er helt umulig. Da er det plutselig kompetanse som er viktigst. Jeg mener det er viktig fortsatt, men kompetanse er viktig uansett. Men det er rart at det blir dratt fram på det ene kvoteringsmomentet, det irriterer meg. (Styreleder, mann)

Ifølge denne styrerepresentanten er det ofte kvinner som trekker frem motstand mot kvotering på kjønn. Han hevder det er inkonsekvent å godta at man er for eksempel Østlandets representant, men ikke jente fra Østlandet.

I materialet som analyseres i denne artikkelen, har jeg møtt få kvinner som opplevde at de var kvinnekvotert inn i styret, eller som var avvisende kvotering. Følelsen satt likevel i hos noen:

Jeg ser jo det at jeg hadde ikke sittet i dette styret, jeg, hvis jeg ikke hadde vært dame. Da var det vel ikke kvotering, men det har vært en sånn føring på å få inn damer, som har gjort at jeg har fått vært med på dette her og hatt veldig glede av det. Jeg vet jo det at det er menn i hjembygda som misunner meg det, som gjerne skulle hatt den rollen, og som ikke har fått den på grunn av kjønn. Jeg skammer meg ikke over det, og jeg føler at jeg har gjort en jobb sånn sett. Men samtidig er det ikke artig å vite at det er ikke dyktighet, men kjønn som gjør at du er et sted, det er ikke noe artig det. [...] I prinsippet er et menneske et menneske, og du skal velge ut fra dyktighet. Du har jo en del andre føringer i samvirke, du skal ha geografi, du skal ha diverse produksjoner, du skal kanskje ha litt store og litt små. Du skal jo ligne på medlemsmassen, og da er det jo riktig at vi skal ha et par damer, da. Men kjønnskvotering...ja, det er jo et tiltak som kanskje må til. (Styremedlem, kvinne)

For en av dem som hadde vært med før vedtak om kvinnerepresentasjon ble fattet, har det å komme inn som kvinne og styremedlem vært annerledes enn for respondenten over:

I hvert fall min generasjon damer måtte være hakket mer *på*. Kanskje også flinkere enn menn for å få plass, da. Og det er veldig sterk kritisk fokus på oss. Vi kan ikke gjemme oss i massen. [...] Nå er det jo bedre i og med at vi har fått opp kvinneprosenten, da. Men jeg har jo sittet i sånne bedriftssty-
rer, der har jeg sittet alene som dame, og det blir litt annerledes. Det er bedre når du er flere kvinner i styret. Og så tror jeg det er viktig også å være flere

ut ifra at en kvinne er ikke en kvinne, men at menn ser at vi er like forskjellige som menn er forskjellige. Både i våre prioriteringer, i våre tankemåter og i våre måter å angripe ting på. Og det syns jeg er kanskje et av de mest avlastende sidene med at vi blir flere damer inn i styret, det er at en ser mer, en blir ikke så sterkt knyttet opp til det stereotype, forventningene om det å være kvinnelig styremedlem. (Styremedlem, kvinne)

Ett av de yngre styremedlemmene er mer ambivalent til at kvinner kommer inn på grunn av å fylle en andel:

Og om det da er kvinnfolk eller mannfolk, så er det samme for meg, jeg vet ikke jeg, jeg har kanskje et veldig avslappet forhold til det der, jeg har i hvert fall ikke noe problem om det er dyktige damer som får posisjoner, og de åpent går inn i de posisjonene med både kunnskap og forståelse av hva dette handler om og, så har jeg stor respekt for det, og stor beundring for det, da. Men det er en del eksempler på at damer som har blitt kvotert inn, som ikke har hatt peiling på hva dette handler om, og da plutselig svekker seg selv og kvinnen, og kanskje mulige kvinner sine ønsker eller lyst til å delta i en del sånne sammenhenger, dessverre. (Styremedlem, mann)

Gjennom resonnementet over løper altså kvinner som er styremedlemmer en risiko for svekke integriteten for fremtidige styreposisjoner for kvinner. En slik risiko og et slikt ansvar kan forsterkes gjennom en retorikk der kvinner representerer mangfold i kraft av å være kvinner, ikke i kraft av sin kompetanse, eller, som i eksempelet ovenfor, å være «Østlandets» representant. Lignende konsekvenser av dårlig styrearbeid utført av menn, blir ikke trukket frem av noen. Det kan selvsagt skyldes at spørsmålet ikke kom på bane. Det som kom frem, var at ingen burde tvinges inn i en styreposisjon:

Jeg står fullt og helt bak det vedtaket vi har gjort om den kvinnelige representasjonen i styret, det har vi et vedtak på. Ellers så vil jeg si ut fra det, er nok jeg mer opptatt av at vi har personer som er villige, har lyst og som føler de har noe å bidra mer. At det bør vektlegges minst like mye som...som å gå så langt som å begynne å presse noen inn for å løse eventuelle mål man har satt seg for kvinnerepresentasjonen. Som sagt så føler jeg at det er minst like stor forskjell på personer og de meningene de har, som det er på kjønn. Og derfor så mener jeg at det er minst like

viktig å få inn de personene som har lyst, og som føler de har noe å bidra med, og som føler seg klare og modne for det. (Ansattrepresentant, mann)

Demokratisk eller ulogisk?

Det ble hevdet at det kan være en logisk brist i en argumentasjon som bygger på lik rett til styreposisjon ut fra rekrutteringsgrunnlaget:

Jeg har nok stilt meg spørsmålet noen ganger om det er riktig å ha 40 prosent i en sånn bransje som vi er. At det kanskje kunne vært litt mer bransjereelt i forhold til sammensetning, da, for å si det slik. Men jeg ser ikke noe problem med det, og vi har vært veldig bra hittil, og sannsynligvis kommer det til å gå bra. Men det er nok helt på grensen til at jeg synes det er rimelig med 40 prosent, for å si det slik. Når kanskje 90 prosent utøvende gårdbrukere er menn. Men det kan hende det snur seg, det kan hende vi får flere kvinner, senere. (Nestleder, mann)

Landbruket er fremdeles dominert av menn. 14 prosent av gårdbrukerne er kvinner (Logstein 2010). Blant de som er født før endring i odelsloven i 1974 som ga like retter til odel for førstefødte gutt og jente født etter 1964, er det 12 prosent kvinner. Blant hovedbruker som er født etter 1964, er to av ti kvinner.⁷ Det viser imidlertid at det ennå er veldig mange jenter som ikke bruker odelsretten sin. På samme vis er kvinner i mindretall blant aktive skogeiere (Follo 2008). Forskning har også vist at når hovedbrukeren er en mann, så driver han ofte alene. Parallelt med dette finnes gårder som drives av kvinner. Kvinnebønder driver imidlertid oftest sammen med en partner (Bjørkhaug og Blekesaune 2007). Dersom et rekrutteringskriterium for å bli styremedlem er aktiv deltagelse i gårds- eller skogsdrift, svekkes kvinnes utgangsposisjon gradvis om ikke andelen kvinnebønder øker. Det formelle kravet er imidlertid ikke aktiv drift, men medlemskap i organisasjonene. Tilknytning til drift har større symbolsk betydning i styrerommet (Bjørkhaug 2008).

I et intervju trakk et styremedlem frem nettopp det at rekrutteringsgrunnlaget var så skjevt med hensyn til kvinnerepresentasjonen i styret. Vi var interessert hvorvidt en jevnere kjønnsfordeling i styrene kunne friste kvinner til å bli aktive gårdbrukere.

Ja, det er jo en signaleffekt òg, det er det jo. Det at regionsstyret tar det, vi tar det, eller valgkomiteen tar det alvorlig at det skal være likestilling i styrene òg. Og det er klart om det blir oppfattet som positivt eller negativt

på grasrota, der tror jeg det har veldig mye å si hvordan det styret fungerer. Og hvis du gjør en bra jobb, og både karene og kvinnfolka gjør en bra jobb og fungerer veldig godt sammen, så blir det liksom ikke noe plattform til å begynne å diskutere at det her styret fungerer dårlig på grunn av at det er kvinner. (Styremedlem, mann)

Vektet på en annen måte kan det å potensielt få tilgang til styreverv i landbrukets organisasjoner gjøre en yrkeskarriere i landbruket mer attraktivt i seg selv:

Jeg har faktisk brukt det litt som et argument hvis det er noen som driver og lurer på om de ønsker å ta over gården og drive gården som kvinne, at ok, du kan gjøre det, men hvis du engasjerer deg litt i tillegg i noen av de vervene, så kan du ha noe i tillegg. Altså det å komme seg ut å treffe folk og gi en ekstra, gi en merinntekt, da, for så vidt, både intellektuelt og økonomisk. (Nestleder, mann)

Fra enfold til mangfold

Målsettingen om balansert kjønnsrepresentasjon ble vedtatt i Norsk Landbrukssamvirke uten større protester. De fleste styrene i landbrukssamvirket sine medlemsorganisasjoner har i løpet av prosjektperioden for «Flere kvinner i styrene» klart å fylle sine styre med 40 prosent kvinner – noen også med større andel. Ved oppstart av prosjektet var begrunnelsen basert på et ønske om modernisering og et ønske om at landbruksnæringen skal følge samme retningslinjer som næringslivet for øvrig. Kunnskap om pågående lovarbeid for allmennaksjeselskapene og en ny samvirkelov i emning satte i gang en prosess for å kunne være *i forkant*. Ut fra landbrukssamvirkets reaksjon på forslaget om en lovfesting av en kjønnsbalansert styresammensetting, er det åpenbart at det var en skuffelse at det å oppnå resultatet på frivillig basis ikke var tilstrekkelig. En lovfastsetting hindrer en fleksibel forvaltning av kjønnsbalansen. Teigen (2003) har tidligere pekt på motsetningsforholdet mellom statlig inngripen i næringslivet i en tid der liberalisering er mantra i den offentlige forvaltningen for øvrig. Teigen (2003) viste at dette likevel ble mulig gjennom flere retoriske grep – for det første gjennom å hjelpe næringslivet til å oppnå den samme kvalitetshevingen som det offentlige har erfart med tanke på demokratiske prinsipper om tilgang til posisjoner. For det andre ble det brakt inn ressursargument som omhandlet de kvalitetene kvinner i seg selv besitter. Disse argumentene er ikke gyldige for landbrukssamvirkets styre. Her hadde organisasjonene alle-

rede tilegnet seg den kvalitetshevingen som ble brukt i argumentasjonen, både ved å gjøre styreposisjonene reelt tilgjengelig for kvinner og ved å få tilgang til de ressursene og erfaringene som disse kvinnene besitter, gjennom å rekruttere dem til styrene. En lovfesting må derfor ses på som et paradoks for Norsk Landbrukssamvirke.

Det var økt andel kvinner i styrene som var tema i intervjuene med representantene i de fire styrene som fikk besøk av oss forskerne. Svært få styrerepresentanter var negative til kvotering eller kvinner i styrene. De som ikke var negative, var både udelt positive og positive med forbehold. Forbeholdene gjaldt risikoen for å rekruttere umotiverte personer inn i styrene som kun fylte posisjonen i kraft av sitt kjønn. Relatert til denne bekymringen ligger også frykten for å være kvotert, å bli sett på som en som holder en posisjon kun i kraft av sitt kjønn. Disse bekymringene var kun knyttet til rekruttering av kvinner, ikke mot menn eller representanter for ulike produksjoner eller regioner. Et annet forbehold er relatert til reell rettferdighet og demokratisk begrunnelse for å fylle minimum 40 prosent av styreposisjonene med kvinner når kvinneandelen blant bønder eller skogeiere ikke er like høy. Denne bekymringen rokker ved den symbolske verdien av å være et aktivt utøvende medlem for å være et godt styremedlem (Bjørkhaug 2008). Her diskuteres både det praktiske aktivitetsprinsippet, som også handler om hel- og deltidssinnsats samt den økende andelen administrative ledere av landbrukseiendommer.

Når majoriteten likevel er positiv til at det kommer kvinner inn i styrene, blir dette begrunnet med kvalitetsheving. Selv når argumentasjonsrekken tar utgangspunkt i likestillingsverdier, ender den ofte med at effekten av flere kvinner er mangfold. Det blir sett på som et gode for styrene. Den andre inngangen til mangfold er ressursargumentet om at en større reelt valgbar medlemsmasse gir høyere sannsynlighet for god kvalitet blant de som velges. Slik sett snakker også styrerepresentantene i landbrukssamvirket et kapitalistisk språk (jf. Teigen 2003) når de ønsker seg best mulig utnyttning av ressursene – i dette tilfellet de beste personene til å fylle styreposisjonene. Gjennom å sammenstille kvinner i kraft av sitt kjønn med kvalitetsheving løper en selvsagt en risiko for å tape argumentet hvis selskapet ikke leverer stadig forbedrede resultat.

Det ble hevdet at mangfold er bedre enn enfold, og at kvinnene representerer mangfold. Analysene viser imidlertid at mangfold er knyttet til mange kvaliteter. Gjennom en balansert kjønns sammensetning avdekkes også individuelle kvaliteter ved styrerepresentantene på tvers av kjønn. Slik blir eventuelle kvaliteter ved kjønn i seg selv for de aller fleste irrelevant for de oppgavene styremedlemmene er valgt til å utføre.

Noter

- 1 Takk til styremedlemmene i de fire styrene som deltok i denne studien. Takk også til en anonym fagfelle som bidro med svært konstruktive kommentarer til et tidligere utkast, samt kolleger Gro Follo og Jostein Brobakk og redaktørene av boka for nyttige kommentarer og innspill.
- 2 Tallmaterialet fra landbrukssamvirket er sammenstilt av forfatteren. Materialet baserer seg på offentlig tilgjengelig informasjon på selskapenes hjemmesider (Norsk landbrukssamvirke 2010).
- 3 «Power and privilege, meaning and management», finansiert av Norges forskningsråd. Prosjektet ledes av Institutt for tverrfaglige kulturstudier og HF, NTNU.
- 4 Intervju og observasjon ble gjennomført i samarbeid med Kirsti Indrebø.
- 5 Berit Brandth deltok som intervjuer.
- 6 I høringsbrevet av 2. juli 2001 (Ot.prp. nr. 97, 2002–2003) ble det foreslått at høringsinstansene særlig vurderte om samvirkeselskaper burde omfattes av loven. Det ble nedsatt en arbeidsgruppe bestående av Justisdepartementet, Landbruksdepartementet, Barne- og familiedepartementet og representanter fra styrene for noen av de største samvirkeforetakene. Denne gruppen skulle vurdere nærmere om, og i så fall på hvilken måte, det skulle skje en lovregulering av kjønns sammensetningen i samvirkeforetakenes styrer.
- 7 Norsk senter for bygdeforskning Trenddata 2010 (representativ survey til norske bønder, N = 1550). Egne analyser. Mer om undersøkelsen i Logstein (2010).

Referanser

- Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet (2010). *Kjønn og makt*. Lastet ned 1. november 2010 fra www.regjeringen.no/nb/dep/bld/tema/likestillingsområdet/kjonn_og_makt/kjonn-og-makt.html?id=439460
- Bjørkhaug, H. (2008). Power in the board room, the lunch room and between. Paper presentert på The annual conference of The Australian Sociological Association 2008, The University of Melbourne, 2.–5. desember 2008.
- Bjørkhaug, H. og A. Blekesaune (2007). Masculinisation or professionalisation of Norwegian farm work - a gender neutral division of work on Norwegian family farms? *Journal of Comparative Family Studies*, XXXVIII (3), 423–434.
- Bolsø, A. og S.Ø. Sørensen (2008). Women in power – class and gender trou-

- bles still haunting late modernity. Paper presentert på ACSCOS, University of Technology, Sydney, 26.–28. november 2008.
- Bye, L.M. (2010). Bygdas unge menn. En studie av bygdemenns forhandlinger om og utforming av «rurale maskuliniteter». NTNU, Doktoravhandling 2010:21. Trondheim: NTNU.
- Follo, G. (2008). Det norske familieskogbruket, dets kvinnelige og mannlige skogeiere, forvaltningsaktivitet – og metaforiske forbindelser. R-6/08. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Huse, M. (2007). *Boards, governance and value creation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Haavind, H. (2000). Kjønn og fortolkende metode: Metodiske muligheter i kvalitativ forskning. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Indrebø, K. (2010). Kjønn i spill. Betydninger av kjønn i styrerom. R-6/10. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Klepp, Å. (2005). Styrekvinner og styreledere i NL-bedriftene sommeren 2005. Landbrukets utredningskontor. (Upublisert).
- Kvale, S. (1996). *InterView. An introduction to qualitative research interviewing*. Thousand Oaks: Sage.
- Likestillings- og diskrimineringsombudet (2008). *Milepæler i den norske kvinnehistorien*. Brosjyre.
- Logstein, B. (2010). Trender i norsk landbruk 2010. Frekvensrapport. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Norsk Landbrukssamvirke (2010). Kvinneandel – eiervalgte. Statistikk over kvinneandel i styrene. Lastet ned 8. august 2010 fra [www.landbruk.no/kunder/landbruk/cms.nsf/\(\\$All\)/8DEDE22027DC9D6FC125774C0040C3B6?OpenDocument](http://www.landbruk.no/kunder/landbruk/cms.nsf/($All)/8DEDE22027DC9D6FC125774C0040C3B6?OpenDocument)
- Ot.prp. nr. 21 (2006–2007) *Om lov om samvirkeforetak (samvirkelova)*. Oslo: Justis- og politidepartementet.
- Ot.prp. nr. 97 (2002–2003) Om lov om endringer i lov 13. juni 1997 nr. 44 om aksjeselskaper, lov 13. juni 1997 nr. 45 om allmennaksjeselskaper og i enkelte andre lover (likestilling i styrer i statsaksjeselskaper, statsforetak, allmennaksjeselskaper mv.). Oslo: Det kongelige justis- og politidepartement.
- Statistisk sentralbyrå (SSB) (2010). *Næringsliv, styre og leiing, per 1. januar 2009, og nye aksjeselskap i 2008. Menn dominerer framleis styreromma*. Oslo: SSB. Lastet ned 31. mai 2010 fra www.ssb.no/ner/arkiv/art-2009-06-12-01.html
- Skjeie, H. og M. Teigen (2003). *Menn imellom. Mannsdominans og likestill-*

- ingspolitikk. Makt og demokratiutredningen 1998–2003. Oslo: Gyldendal Akademisk.*
- Strauss, A. (1987). *Qualitative analysis for social scientists*. New York: Cambridge University Press.
- Sørensen, S. Ø. (2008). Reassembling gender-related legislation. The case of gender quotas in Norwegian corporate boards and the role of gender research. Paper. Trondheim: Institutt for tverrfaglige kulturstudier, NTNU.
- Teigen, M. (2003). Kvotering og kontrovers. Om likestilling som politikk. Oslo: Pax forlag.

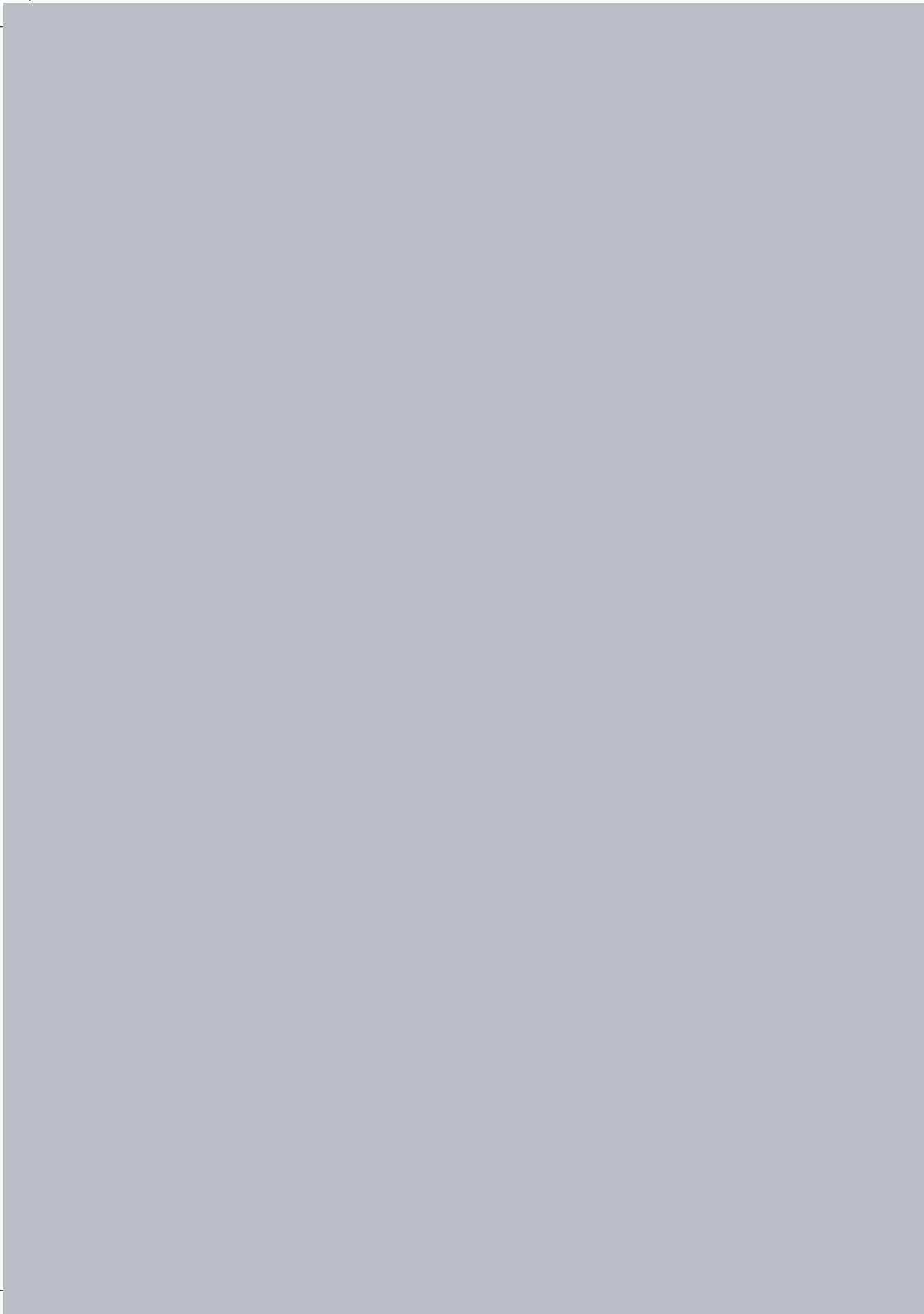

Foto: Øystein Søybe/NN/Samfoto

Gunn-Turid Kvam og Trine Magnus

Kvalitetsstrategier ved vekst – erfaringer fra fem nisjematbedrifter

Kvalitetsstrategier ved vekst – erfaringer fra fem nisjematbedrifter

Offentlige satsinger i hovedsak gjennom Verdiskapingsprogrammet for mat (1999–2010) har bidratt til etablering av omkring 900–1000 nye nisjematbedrifter i Norge. Forskning viser at en stor del av disse produsentene er små, gårdsbaserte bedrifter med relativt lave inntekter. En spørreundersøkelse gjennomført i 2008 viser imidlertid at mange av de etablerte bedriftene ønsker vekst, dvs. at 32 prosent av bedriftene sier de har ambisjoner om å vokse, og 50 prosent sier at de er inne i en vekstprosess i dag (Magnus og Kvam 2008).

Utgangspunktet når man satser på en nisjematproduksjon med kvalitet i fokus, er å øke produktenes verdi ved å tillegge disse kvaliteter eller egenskaper forbrukeren opplever som særegne og spesielle (Stræte 2008). På denne måten unngår man å konkurrere med konvensjonelle produkter. Lokale aspekter er bakt inn som en del av matproduktets kvalitet, og markeds konkurransen er mer basert på kvalitet enn på pris (Ilbery og Kneafsey 2000; Murdoch mfl. 2000; Goodman 2003). I Norge blir kvalitet i disse nisjematbedriftene ofte relatert til god og særegen smak, mathåndverk, ingen kunstige tilsetningsstoffer, norske råvarer, nærhet til produksjonsprosessen mv. (Magnus og Kvam 2008). Vanligvis kan vi også knytte produktene til en spesiell region. Fossgard (2007) hevder at det i markedsføring av lokale matprodukter ikke blir gjort noen forsøk på å «bevise», argumentere eller komme med vitenskapelige begrunnelser for produktet. I stedet appelleres det til kulturelle forestillinger. Det står i kontrast til tidligere formidling av mat og kosthold, der ernæringsmessige forhold har hatt stor betydning (Fossgard 2007). Vi kan si at frem til i dag har konvensjonell mat i større grad vært basert på objektive og vitenskapelige baserte kriterier enn matspesialiteter produsert lokalt. Disse produktene har på sin side i større grad vært mer basert på sosiale og kulturelle kvalitetskriterier (Stræte 2008).

For bedrifter med produkter som fremhever kvaliteter av typen subjektive egenskaper (smak, utseende, tradisjonelle oppskrifter, etc.), fungerer markedsføringen greit så lenge bedriftene befinner seg i det lokale markedet der de kan ha ansikt-til-ansikt-kontakt med kundene og dermed kommunisere disse kvalitetene direkte. Når bedrifter ønsker vekst og utvikle nye kundegrupper, blir det imidlertid vanskelig å opprettholde samme nærhet til kundene. Markedsføring av lokale matspesialiteter i fjernere markeder (regionale og nasjonale) krever derfor at markedsføring og distribusjonskanaler understøtter identiteten til produktene.

I denne artikkelen vil vi sette søkelyset på produsenter av nisjemat eller mer spesielt lokale matspesialiteter. De produsentene vi studerer er godt over gjennomsnittet i størrelse i norsk sammenheng og de har ambisjoner om vekst (økt omsetning) og adgang til nye markeder. Vi skal se nærmere på hvilke kvaliteter som kan synes å gi merpris i ulike markeder, og om bedriftenes oppmerksomhet på kvaliteter endres ved vekst. Er noen produktegenskaper viktigere å opprettholde eller utvikle når man har vekstambisjoner, og er det forskjellig kvalitetsfokus i ulike nisjemarkeder? Artikkelen baseres på fem case-studier av lokale matbedrifter i Norge og er en del av det pågående forskningsprosjektet «Vekststrategier for lokale matbedrifter»¹ ved Norsk senter for bygdeforskning.

Vi vil først gi en presentasjon av teoretiske aspekter ved kvalitetsproduksjon. Videre presenterer vi de fem casene, og diskuterer deretter ulike forhold ved disse casene knyttet til kvaliteter og vekst. Artikkelen avsluttes med en kort oppsummering av resultater og noen refleksjoner.

Teoretiske aspekter ved kvalitetsproduksjon

Den norske landbrukspolitikken endring i kvalitetsfokus og betydningen av «det lokale» er et viktig grunnlag for lokal matproduksjon (Goodman 2003). Denne utviklingen kan sees som en reaksjon på storskala matproduksjon fra et industrialisert landbruk hvor lite variasjon og egenart synliggjøres. Mulige konsekvenser av den industrielle matproduksjonen har gitt opphav til bekymring for mat, miljø og sikkerhet (Murdoch mfl. 2000). Det har ført til økt interesse for en mer transparent eller «gjennomsiktig» matvarekjede. For et økende antall forbrukere og aktører i matsektoren er produksjonsmåter og sporbarhet blitt viktigere som aspekter ved matkvalitet.

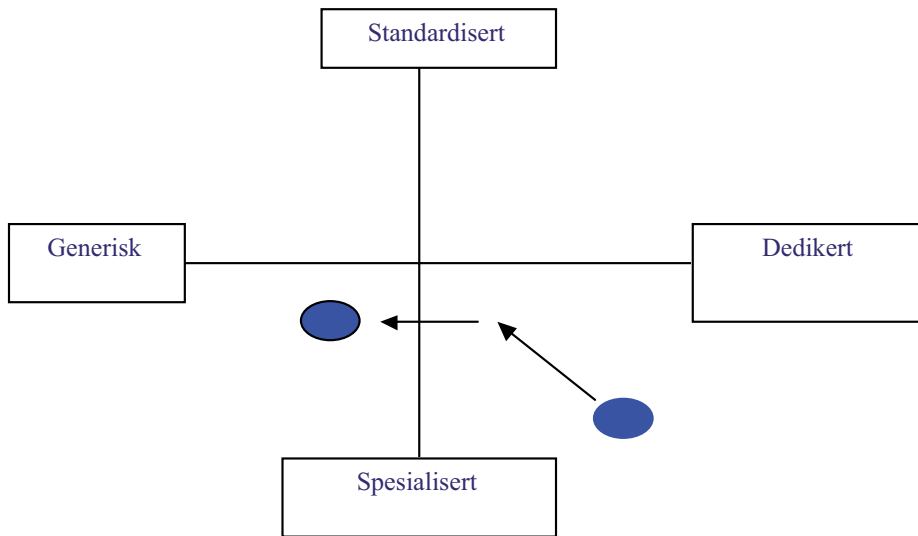
Kvalitet koblet til lokal mat er et sosialt konstruert fenomen som er formet i forholdet mellom produsenter og konsumenter. Det er altså ikke bare et spørsmål om hva produsenten gjør, men også hva forbrukeren oppfatter (Stræte 2008). Utviklingen av lokal mat er et samspill mellom det fysiske produktet og andre tilleggs-

egenskaper ved produktet, som for eksempel opplevelse, historie og miljø, der både produksjon og forbruk er integrerte deler. Både fysiske og sosiale forhold er bygd inn i produktet, der kvaliteter er konstruert og oppleves som spesielle (Stræte 2007).

Det brukes ulike begrep om det vi her har valgt å kalle nisjemat eller lokale matspesialiteter. De ulike begrepene representerer gjerne ulike forhold ved den lokalt produserte maten. Eksempelvis brukes begrepene småskalamat, lokal eller regional mat, kortreist mat, alternativ mat og gårdsmat. Grunnen til at vi her bruker de valgte begrepene, er at vi studerer nisjematbedrifter som fokuserer på en kvalitetsstrategi, men som går *ut over* det lokale og regionale markedet for salg av sine produkter. Derfor er de en type nisjematbedrifter som setter søkelyset på lokale matspesialiteter, men der den lokale koblingen er mindre fremtredende enn blant majoriteten av disse nisjematbedriftene. Felles for alle disse begrepene er at de representerer en annen strategi enn den tradisjonelle volumstrategien som har vært mer eller mindre enerådende frem til 1990-tallet, både i Norge og i Vest-Europa (Ward og Almås 1997). Vi definerer her lokale matspesialiteter som «differensiert fra industriell masseproduksjon med en eller flere av følgende faktorer; råvarer, prosessen, erfaringsbasert kunnskap, tilgjengelighet og forbrukeroppfatninger» (O'Reilly og Haines 2004:139).

Endring i kvalitetsfokus når bedrifter vokser

Det finnes lite litteratur om lokale matbedrifter og vekst, og om de spesifikke utfordringene de møter i å opprettholde eller utvikle kvaliteter/særpreg. Med utgangspunkt i Storpers (1997) figur under, har imidlertid Murdoch mfl. (2000) diskutert overgangen fra liten lokal matbedrift til en større bedrift som beveger seg mot nye markeder. De bedriftene vi er opptatt av (se blå sirkel i figur 1), er de samme som Murdoch mfl. (2000) beskriver, dvs. bedrifter på vei fra det dedikerte og spesialiserte kvadratet der maten selges lokalt direkte til kundene, til det spesialiserte og generiske kvadratet, dvs. at bedriftene fortsatt ønsker å tilby kvalitetsmat til merpris, men de ønsker også å vokse og nå nye kundegrupper utenfor regionen. Mange produsenter med vekstambisjoner ønsker å selge til dagligvarekjeder nasjonalt, noe som innebærer at de må gå på akkord med den personlige kontakten med kundene. Samtidig som noen lokale matbedrifter ønsker å vokse, ser vi at flere av de store foredlingsbedriftene også satser på utvikling av lokale matspesialiteter (Stræte 2004). Disse bedriftene er i utgangspunktet i kvadratet standardisert og generisk, dvs. at de produserer standardiserte produkter til et generisk marked, men de beveger seg til det samme kvadratet som de mindre nisjematbedriftene med vekstambisjoner ønsker å nå. Det gjør konkurransen tøff for de mindre matbedriftene med ambisjoner i dette nisjemarkedet.

Figur 1: Storpers (1997) todimensjonale modell for mulige utviklingsretninger hos lokale matprodusenter.

En hovedutfordring ved det å vokse er å bevare eller utvikle kvaliteter og særpreg for å skille produktet fra andre konvensjonelle produkter. Spesialiserte produkter er i henhold til Storper og Salais (1997:109) utviklet med teknologi og know-how med begrenset tilgjengelighet for andre aktører, slik at produksjonsmåte alltid er en viktig ingrediens i konkurransestrategien til disse bedriftene. For å komme inn med lokale matspesialiteter til dagligvarekjeder på nasjonalt nivå må imidlertid lokale matprodusenter tilpasse seg deler av den konvensjonelle verden og de kravene som stilles der (Storper og Salais 1997; Murdoch mfl. 2000). Murdoch mfl. (2000) hevder at kvalitet i lokal mat, som gjerne er knyttet til naturen, på en aller annen måte må tilpasses industrielle og kommersielle kriterier som sikrer økonomisk overlevelse og økonomisk suksess.

I land som har drevet med produkt differensiering i mange år, kan merkeordninger for beskyttet opprinnelse og tradisjon være effektive metoder for å opprettholde «kvalitet» og konkurransefordeler gjennom mer «standardisert nisjeproduksjon» (Barjolle og Sylvander 2000). Som i de fleste andre europeiske land har Norge etablert en nasjonal regulering, *Beskyttede betegnelser*, for landbruksprodukter og sjømat. Dette sertifiseringssystemet er utviklet for å beskytte produkter fra kopiering og for å markedsføre produkter med bestemte kvaliteter, slik at sertifisering også kan bidra til økt verdi. I tillegg er det i Norge

etablert en egen sertifisering for matprodukter kalt *Spesialitet*, som krever at matvaren har spesielle kvaliteter som skiller dem fra andre lignende produkter. Produkter som er sertifisert for Spesialitet, er vanligvis også produkter med en lokal eller regional tilknytning. Begge disse merkeordningene administreres av KSL Matmerk, som på ulike måter følger opp bedriftene som kvalifiseres til disse ordningene (www.kslmatmerk.no). Bedriftene får blant annet tilbud om å bli medlem i Lokalmat BA, som er et distribusjonssamarbeid mellom brukere av Spesialitetsmerket og Beskyttede betegnelser. Tanken er at denne distribusjonskanalen bedre skal ivareta de spesielle behovene disse produsentene av lokale matspesialiteter har når det gjelder distribusjon og markedskommunikasjon.

Utvikling og kvalitetsfokus hos fem vekstbedrifter

Vi har gjennomført fem casestudier. De bedriftene vi har studert, hadde alle vekstambisjoner, de driver med ulik produksjon og er geografisk spredt i Norge. Ved å gjennomføre casestudier får vi ikke et representativt utvalg. Målet har vært å studere bedriftenes ulike tilnærminger til vekst og spesielt vektlegging av produktkvaliteter gjennom vekstfasen. Det er mange likhetstrekk i utfordringer som norske produsenter av matspesialiteter arbeider med. Kunnskap om casebedriftenes strategier for vekst, markedstilpasning og utvikling av produktkvaliteter vil derfor gi en indikasjon på nyttige og mindre nyttige tilpasninger i en vekstfase.

Studien ble gjennomført i perioden 2008–2010 og bestod i hovedsak av bedriftsbesøk og personlige intervju med daglig leder og i noen tilfeller også andre personer i bedriftens ledelse. I tillegg har vi også hentet informasjon gjennom intervju med aktører som har kjennskap til bedriftene, som samarbeidspartnere, representanter fra støtteapparatet eller kunder. Vi har også oppsøkt dagligvarebutikker der bedriftenes produkter tilbys for å få et inntrykk av disse produktene i forhold til konkurrerende produkter. Bedriftenes hjemmesider har også gitt nyttig informasjon.

Case 1: Tradisjonelle kjøttprodukter til dagligvare

Bedriften ble etablert i 1990 og produserer sju ulike produkter av lam og svin, som lammerull, sylte, fenalår og pinnekjøtt. Lammerullen står for 50 prosent av omsetningen og er også det mest lønnsomme produktet. Bedriften har helt fra starten hatt en klar produktfilosofi som innebærer lokale råvarer, at produktene skal bygge på gamle tradisjoner/matkultur, og at det skal være håndverksmessig produsert. I 2008 hadde virksomheten 24 ansatte fordelt på 24 årsverk

og en omsetning på 26,7 millioner kroner. Målet for omsetningen i 2011 er 32 millioner kroner, noe som etter planen vil gi bedriften et overskudd. Salgsområdet strekker seg fra Kirkenes til Kristiansand, og bedriften er representert i to av dagligvarekjedene: Coop og Norgesgruppen. Det er flest utsalgssteder i Nord-Norge, men det jobbes aktivt for å få bedre innpass i butikker i Sør-Norge for å nå målet om økt omsetning.

Året 2006/2007 var en viktig milepæl som har hatt stor betydning for vekst i bedriften. Det ble tatt et strategisk grep for å gjøre noen av produktene mer forbrukervennlige og mindre sesongbetonte. Det ble investert ca. 7,5 millioner kroner i utbygging og ny produksjonslinje. Den nye produksjonslinjen «slicer» produkter som lammerull og sylte og pakker dem i mindre forbrukerpakninger med zip-lås. Selv om det er samme produkt som før, når bedriften nye markedssegmenter med de nye forpakningene. Denne investeringen førte til at bedriften måtte tilpasse den tradisjonelle produksjonsprosessen til nytt utstyr. Den nye produksjonslinja ga nye utfordringer for både rull og sylte, og det ble bestemt å endre på måten den «sys» på.

Hvor viktig er det at produktet er håndsydd? Det er ikke optimalt med håndsydd rull når den skal slices. Vi kan ikke gjøre som andre i industrien – å legge den i form og koke den. En av de viktigste ingrediensene i rullen er tid, at du må lakemodne den. Da får du den symbiosen, den må være med. Da må vi begynne å leite etter hva vi kan gjøre da? Vi kom i kontakt med en leverandør av «nett» for næringsmidler. En slags strømpe som vi kan koke sylta i. Da er den ikke lenger håndsydd, og vi må endre etiketten på emballasjen. Hel rull er fremdeles håndsydd, men den som skal slices, er ikke det. (Produksjonssjef)

I slike effektiviserings- og fornyelsesprosesser har bedriften vært svært bevisst på at de ikke skal endre det som særpreger produktene, dvs. smaken, for å sikre differensiering.

Vi tenker bevisst rundt disse skrittene fra håndverk til industrielle prosesser. [...] Og i og med at utgangspunktet var at man var misfornøyd med den industrielle kvaliteten og begynte å lage fenalår på gammelmåten, så er på en måte den veien staka ut. Så der har vi, for hver avgjørelse som har med endring å gjøre, måtte stoppe opp og tenke oss nøye om. [...] Vi må ikke effektivisere oss inn slik at vi blir en av de andre. En av storprodusentene. Da er vi ferdige. (Økonomiansvarlig)

Større produksjon førte til økt behov for lammekjøtt. Begrenset råvaretilgang førte til at bedriften i 2008 fikk lam tilsendt fra Sør-Norge. En lokal profil har vært viktig i det lokale og regionale markedet. Lokalt lammekjøtt blir derfor benyttet i produkter solgt lokalt, mens den lokale dimensjonen ved produktene er nedtonet i markedsføringen av produkter solgt utenfor regionen. Bedriftens erfaring er at kunder på Østlandet er mindre opptatt av hvor råvarene kommer fra.

Som en av de første i landet har bedriften også satset på sporing av lam, noe som betyr at alle produkter kan spores tilbake til bonden som har levert dyrene. Bedriften deltar videre i to samarbeidsprosjekter der FoU-miljø skal undersøke om lokale lam har andre kvaliteter (fettsammensetning, marmorering etc.) hvis de slaktes når de kommer rett fra beite, og om nordlige vekstbetingelser i beitet påvirker kvaliteten i lammekjøttet. Tanken er at eventuelle positive resultater skal brukes i markedsføringen av produktene.

Bedriften har kvalifisert seg til Spesialitetsmerket til KSL Matmerk for alle sine seks produkter. Det mener de gir et troverdighetsstempel, og de er med på KSL Matmerks sine kampanjer. I tillegg er de også medlem av Lokalmat BA, som tar seg av distribusjonen utenom regionen, mens de distribuerer selv i regionen.

Case 2: Foredling av laks til storhusholdning og dagligvare

Dette er en liten og velrenommert bedrift som kjøper og videreforedler oppdrettslaks i hovedsak til storhusholdningsmarkedet i regionen (dvs. hotell, restaurant og institusjonskjøkken), men også noe til dagligvaremarkedet i regionen. Bedriften har utviklet seks produkter i sortimentet, fem varianter av røkt laks samt gravet laks. Bedriften ble etablert i 1998 og har i dag 3,5 årsverk fordelt på fire ansatte. Omsetningen de siste tre årene har vært på ca. 5,5 millioner, og bedriften driver med overskudd. Målet er imidlertid å vokse slik at omsetningen ligger på 9 millioner kroner, noe som betyr et årlig overskudd på ca. 1 million og fem arbeidsplasser i løpet av en treårsperiode. Det vil representere full kapasitetsutnyttelse av bedriften. En viktig utfordring for å nå dette målet er å håndtere variasjoner i råvarepriser på laks.

Det store omveltingsgrepet ble tatt i 2006/2007 i forbindelse med et Skattefunnprosjekt.² Utgangspunktet var at bedriften måtte moderniseres og tilpasses nye krav, og det ble investert 1,7 millioner kroner for å tilpasse seg dette. Skattefunnprosjektet førte til effektivisering av bedriften og økt bevissthet på å rendyrke produktkvalitet der ekstern matfaglig og teknisk kompetanse bidro.

Omstillingen og det økte fokuset på å rendyrke produktkvalitet har ført til flere priser og utmerkelse. Bedriften mener selv at deres viktige konkurransefortrinn er at de er en liten, fleksibel og kvalitetsbevisst bedrift som er samarbeidsvillig og

flink til å bygge nettverk og utnytte kompetansen i disse. «Vi er svært bevisste på nettverksbygging. Dette er en rimelig og effektiv måte å få inn kompetente folk i småbedrifter», forteller bedriftslederen.

Kvalitetsbegrepet som brukes av bedriften, rommer i hovedsak det fysiske produktet med dets smak, lukt, konsistens og utseende som det sentrale. Det fokuseres på gode råvarer, men også nærheten til selve produksjonen og tradisjonelle produksjonsprosesser for at produktene får den gode kvaliteten som ifølge hjemmesiden gir «gourmetmat til fest». Foredlingsprosessen oppfattes som mathåndverk hvor nøyaktighet og gode matteknologiske kunnskaper er avgjørende. En av hovedutfordringene ligger ifølge bedriften å holde en jevn og god kvalitet på produktene over tid. Kontakten med kundene (dvs. kokker og kjøkkensjefer i hovedsak) er av personlig art, og dialog med disse er også basisen for produktutvikling. Bedriften opplever storhusholdningsmarkedet som enklere å kommunisere og handle med enn dagligvarekjedene, der kjedemakten oppleves som vanskelig og mer utydelig. Videre får virksomheten en bedre pris på produktene i storhusholdningsmarkedet. «For en liten bedrift som vår er det langt enklere å håndtere storhusholdninger enn butikker», sier bedriftslederen.

Case 3: Matmel til bakeri, storhusholdning og dagligvare

Bedriften er en av Norges få gjenværende bygdemøller og har produsert mel i over 60 år. Fra 2004 ble virksomheten etablert som en egen matmelbedrift. Kornet males til mel på en steinkvern etter gammel metode, og det produseres økologisk og konvensjonelt mel og melprodukter. De tilbyr ni ulike produkter basert på hvete, rug og spelt. Virksomheten har fem årsverk. I 2008 var omsetningen på ca. 10 millioner kroner og året før på 6,5 millioner. Bedriften har gått med overskudd frem til 2010, men pga. finanskrisen og svikt i markedet for økologisk mel ligger det an til underskudd i 2010. Kundene er bakerier, storhusholdning i Midt-Norge og på Sør- og Østlandet samt dagligvaremarkedet (Norgesgruppen) på Østlandet. Markedsføringen skjer først og fremst mot profesjonelle kunder og lite mot forbrukere fordi dette oppfattes som for kostbart for en liten bedrift. Produktene er ifølge bedriften først og fremst en sterk merkevare i nærområdet.

Bedriften har siden etableringen hatt som mål å vokse, i første omgang til 15 millioner kroner, og på sikt til ca. 20 millioner i omsetning. Frem til 2008 var produksjonskapasiteten en begrensning, og det ble investert i nytt produksjonsanlegg. Det førte til økt produksjon, noe som ga mulighet for å utvide markedet frem til årsskiftet 2008/2009. Deretter kom imidlertid kollapsen i finansmarkedene. Bedriften måtte som en følge av dette redusere produksjonen av økologisk mel da etterspørselen ikke har tatt seg opp.

På det tidspunktet finanskrisen satte inn, var ca. 80 prosent av produksjonen økologisk, og økologisk ga gode marginer. Ifølge daglig leder skyldtes de gode marginene flere forhold som produktene har blitt assosiert med: sporbarhet (tilbake til bonden), møllas historie og lokalt produkt (henter hovedsakelig korn fra distriktet rundt mølla), tradisjonsrike teknikker som gir melet en annerledes konsistens, renhet (hvitt mel), god bakeevne, høyt næringsinnhold og ingen tilsetningsstoffer. I dag produseres i hovedsak vanlig mel (ca. 80 %), som har en betraktelig lavere margin enn det økologiske melet hadde før krisen, og de må produsere et langt større volum for å gå med fortjeneste. De økologiske produktene selges i hovedsak til bakerier via grossist. Etter nedgangen i det økologiske markedet har bedriften jobbet hardt for å komme inn i Norgesgruppen på nasjonalt nivå, da disse er størst på økologiske varer.

Vi ser at kjedenes egne merkevarer er en del av fremtiden, og må nok etter hvert inn også på dette området. Skal en liten bedrift som vår overleve i markedet, må vi utnytte de salgskanalene vi har uten at dette skal gå på bekostning av vår stil og profil. Vi må ha basisen for bedriften vår i bunnen av det vi gjør også i fremtiden, men må i tillegg etter hvert bygge opp med «private labels» og lignende. (Bedriftsleder)

Bedriften har videre kommet inn med salg til et bakerikonsern som opererer i det nasjonale markedet. Bedriften jobber også aktivt med produktutvikling av nye økologiske produkter. De var den første melprodusenten i Norge som fikk Spesialitetsmerket fra KSL Matmerk, og de har sju merkegodkjente produkter. De mener at merket «gjør at vi skiller oss ut fra 'bulkprodukter' [...] og det er et kvalitetsstempel».

Case 4: Pakket og skrellet løk til dagligvare og storhusholdning

Denne virksomheten er en gårdsbasert familiebedrift der produktet er videreføret løk (vanlig løk, rødløk og sjalottløk). Videreføret betyr at løken er skrellet, rensset, sortert etter størrelse og pakket i enkel emballasje der produktet er godt synlig. De fleste arbeidsoperasjonene skjer manuelt, bortsett fra fjerningen av det ytterste skallet, som skjer ved hjelp av en spesiell teknikk med luft, slik at løkens «saftige spenst» og ferskhet bevares. Bedriften har hatt sterk vekst de siste årene, med en omsetning på ca. 8 millioner kroner i 2007 og 17 millioner i 2008. Målet er en omsetning på 25 millioner i året innen fem år. Den store veksten fra 2007 til 2008 skyldes markedsadgang til Kiwi (Norgesgruppen) og Rema 1000. Virksomheten er nå inne i ICA, Norgesgruppen, Rema 1000 og leverer også til

Bama. Bedriften har i dag om lag 20 årsverk, i hovedsak utenlandske arbeidsfolk. Overskuddet er tilfredsstillende og nødvendig for å kunne foreta planlagte investeringer i produksjonen.

Familiebedriften startet med videreforedling av løk i 2004, før den tid ble den egenproduserte løken sendt til grossist uforedlet. Løken markedsføres som mild og aromatisk på smak, noe som skyldes at den dyrkes på den spesielle jordarten cambisol, som er spesielt godt egnet for dyrking av løk. Cambisol er en sjelden jordart som kun dekker 13 prosent av jordbruksarealet i fylket der bedriften er lokalisert.

Vi fikk respons på at løken var svært mild i smaken. Vi gjorde derfor undersøkelser for å finne ut hva den milde smaken skyldes, og fant ut at dette området har en spesiell jordart som er selvdrenerende og vannholdende. (Bedriftsleder)

Bedriften har fått denne kunnskapen gjennom samarbeid med et forskningsmiljø, men bruker ikke sammenhengen mellom jordsmonn og kvaliteter ved produktet bevisst i markedsføring av produktene. Løken markedsføres med at den er fersk og skrellet og ferdig til bruk, noe som «gjør matlagingen litt enklere». Det blir også fremhevet at løken, før den når butikk, har vært gjennom nøye kvalitetskontroller både under selve dyrkingen, i foredling og under transport. I sesongen er det kun egenprodusert løk som foredles. Utenfor egen sesong importerer bedriften løk fra Nederland og New Zealand.

Dette skyldes de erfaringene vi gjorde da vi startet opp i 2004/2005. Da foredlet vi løk kun i vekstsesongen, noe som førte til at vi mistet hylleplass i butikkene. Da vi startet opp produksjonen igjen om høsten, oppdaget vi at vi hadde mistet hylleplassen i butikkene, og at det tok lang tid før vi fikk den tilbake. Dessuten er etterspørsel etter løk størst i juni måned pga. grillsesongen. (Bedriftsleder)

Det er annerledes merking på den importerte løken; opprinnelseslandet kommer frem, og den er ikke Spesialitetsmerket.

Bedriften er i dag konsentrert om forbrukermarkedet, som bidrar til ca. 80 prosent av omsetningen, men jobber med å lansere både skivet og ternet løk samt båtløk som skal markedsføres mot storhusholdningsmarkedet, som i dag utgjør ca. 20 prosent. Storhusholdningsmarkedet er i dag hovedsakelig regionalt. Foredlingsanlegget er nylig også godkjent for foredling av andre grønnsaker med tanke på storhusholdningsmarkedet. Det vil gi virksomheten flere bein å stå på.

De ønsker å øke omsetningen både i dagligvare- og i storhusholdningsmarkedet for å nå omsetningsmålet. Bedriften har fått KSL Matmerk sitt Spesialitetsmerke for to av sine tre løkprodukter.

Case 5: Kjøttprodukter til dagligvare og delikatessebutikker

Bedriften ble etablert i 1950 som et privat bygdeslakteri og pølsemakeri. I mange år gikk hoveddelen av slaktet til Fatlandgruppen for videreforedling, men en liten andel av kjøttet (ca. 10 prosent) ble videreforedlet til tradisjonell spekepølse og solgt i egen slakteributikk. På starten av 2000 var økonomien i bedriften dårlig, og det ble besluttet å satse på økt foredling. Det resulterte i store investeringer i 2006/2007: utbygging, kjøp av maskiner og utstyr samt en stor omstillingsprosess fra slakteri til foredlingsbedrift. Det har medført utfordringer på alle nivå i bedriften.

I 2008 hadde bedriften ca. 20 årsverk og en omsetning på 43 millioner kroner. I 2009 ble fortsatt størsteparten av slaktet sendt til videreforedling, mens ca. 20 prosent ble foredlet ved bedriften. Målet på sikt har vært å foredle alt kjøttet selv og i første omgang øke denne andelen til 50 prosent i løpet av tre–fem år. Bedriften har foredlet kjøtt fra regionen og solgt mellom 30 og 40 produkter basert på storfe, svin, lam og vilt.

Når det gjelder kvalitet, har bedriften lagt vekt på at råvarene kommer fra regionen, at det tar maks en times kjøring å hente dyrene som slaktes samme dag. I tillegg har det blitt satset på lokale og tradisjonelle oppskrifter og produkter som ikke tilsettes kunstige tilsetningsstoff. Det at dyrene går på fjellbeite store deler av sommeren, har også blitt oppfattet som en kvalitet som er blitt fremhevet i markedsføring av produktene. Økologisk kjøtt har blitt vurdert, men per i dag er det ut fra økonomiske beregninger ikke mulig å få lønnsomhet i dette. Bedriften har etter hvert fått ut produkter i de fleste dagligvarebutikkene i regionen innefor Norgesgruppen og Coop, og har i løpet av de siste to årene også fått salg i flere dagligvarebutikker i Oslo-området som har gourmetprodukter i sitt tilbud.

Bedriften er avhengig av å få merpris på en større andel av produktene for å få økonomi i drifta. De har slitt med negative resultater i flere år. Daglig leder hevder at produktene som er blitt solgt regionalt, er for lik de konvensjonelle produktene som tilbys i markedet, dvs. produkter som kjøttkake, karbonade og grillpølser, som er mer hverdagsmat. De regionale forbrukerne verdsetter ikke de vektlagte kvalitetene nok til å gi høyere pris for slike produkter.

Hvis vi klarer å bygge merkevarer som er kvalitet fremfor volum, kommer vi i en positiv stilling. Utfordringen ligger i å klare å utnytte hele slaktet [...]. Det hjelper ikke at vi har verdens beste indrefilet og biff, som utgjør 4 til 7 prosent av en okse, hvis vi ikke tjener på resten. (Bedriftsleder)

For å øke andelen kvalitetsprodukter har bedriften engasjert en anerkjent kokk for å utvikle flere kvalitetsprodukter til Oslo-markedet, som for eksempel eksklusive hamburgere av fjellokse. I tillegg er bedriften også med i et forskningsprosjekt der man ser om fjellbeite gir tilleggskvaliteter på kjøttet som på sikt kan brukes i markedsføring av produktene.³

Oppsummering av casene

I tabell 1 under har vi oppsummert ulike forhold vedrørende de ulike casene for lettere å se likheter og forskjeller.

Tabell 1: Oppsummering av casene (årsverk og omsetningstall fra 2008)

Case	Etabl.	Årsv.	Oms	Produkt	Marked	Kvaliteter
1	1990	24	26.7	Lam & svin 7 produkter	Nasjonalt: dagligvare	Lokale råvarer, tradisjons- produkter, håndverksmessig produsert, sporing, Spesialitetsmerket
2	1998	3.5	5.5	Laks 6 produkter	Regionalt: storhusholdning, litt dagligvare	Førsteklasses råvarer, tradisjonelle oppskifter og fremstillingsmåte, egenutviklede oppskrifter
3	1916/ 2004	5	10	Matmel 9 produkter	Nasjonalt: storhusholdning, bakeri, dagligvare	Økologisk, sporbart, lokale råvarer, tradisjonell fremstillingsmåte, renhet, ingen tilsetningsstoffer, høyt næringsinnhold, god bakeevne, Spesialitetsmerket
4	2004	20	17	Løk 3 produkter	Nasjonalt: dagligvare Regionalt: litt storhusholdning	Lokale råvarer, sporbar, skrellet og klar til bruk, mild og aromatisk smak, lang holdbarhet, fremstillingsprosessen, Spesialitetsmerket
5	1950/ 2006	20	43	Storfe, svin, lam, vilt 37 produkt	Oslo-området: litt dagligvare Regionalt: Dagligvare	Lokale råvarer, fjellbeite, tradisjonelle oppskrifter, ingen tilsetningsstoffer, dyreetiske forhold

Bedriften presentert som case 1 var en av de første som ble etablert her til lands med kvalitetsfokus som differensieringsstrategi, og de fyller 20 år i 2010. Case 2 har holdt på i tolv år, mens resten er ganske unge foredlingsbedrifter. Bedriftene varierer mht. antall ansatte og årsverk. I norsk sammenheng representerer dette store bedrifter innen kategorien lokale matbedrifter, som i snitt ser ut til å ha rundt to årsverk (Magnus og Kvam 2008). I og med at størstedelen av omsetningen til case 5 fortsatt er videresalg av helt slakt til annen foredlingsbedrift, blir omsetningstallet ikke sammenlignbart med de andre bedriftene. Fire av bedriftene har et relativt begrenset antall produkter, mens case 5 har hele 37. Alle bedriftene selger til dagligvaremarkedet, og fire av dem selger også til storhusholdning. En av bedriftene selger i hovedsak til storhusholdningsmarkedet. Bedriftene legger vekt på mange av de samme kvalitetene ved produktene sine, men her er det også noen variasjoner som vi skal komme nærmere inn på under diskusjonsdelen.

Ulike forhold og utfordringer omkring kvalitetsfokus og vekst

Lokalt råstoff – viktig kvalitet ved vekst?

Alle bedriftene bortsett fra lakseforedlingsbedriften markedsfører lokalt råstoff som én kvalitet ved produktene. Ved vekst vil det bli behov for økt råstofftilgang, og en av kjøttforedlingsbedriftene (case 1) har ikke hatt tilgang på nok lokale råvarer. Det ser imidlertid ut til at det nasjonale markedet i mindre grad er opptatt av om råstoffet er lokalt, i hvert fall for dette produktet. Bedriften oppfatter imidlertid at lokalt råstoff er viktigere for lokale kunder, og bruker derfor lokale lam i produkter for dette markedet. Case 2-bedriften kjøper råstoff, som her er oppdrettslaks, fra produsenter som kan tilby god kvalitet og rimelig pris. De fokuserer dermed på god kvalitet på råstoffet og ikke at det er lokalt. I case 4 blir det solgt løk fra utlandet sommers tid, pakket og skrellet som egen løk. Bedriften opererer også her med betraktelig høyere pris enn for uskrellet løk. Det kan bety at det er mer skrellingen og innpakningen som gir merverdi og selger enn at produktet er lokalt produsert? I så fall kan denne produsenten etter hvert få hard konkurranse om denne typen bearbeidet produkt. Vi ser også i kjøttforedlingsbedriften (case 5) at det lokale aspektet som lokalt råstoff i seg selv ikke er nok til å få merpris på hverdagsprodukter som selges lokalt i dagligvarebutikker. Resultatene kan tyde på at lokale råvarer er en mindre viktig kvalitet ved produkter som selges til fjernere markeder, og at lokal råvare ikke er en kvalitet i seg selv som gir merpris i de lokale markedene våre casebedrifter opererer i, dvs. storhusholdning og dagligvare. Det er i tråd

med resultater fra forskning i Finland, der man også fant at den lokale dimensjonen i seg selv ikke er et godt nok argument for merpris i dagligvaremarkedet. Det skal en betydelig differensiering til i forhold til masseproduksjon (Forsman og Paananen 2003).

Terroir – av betydning som kvalitet i lokale matspesialiteter?

«Terroir» er et fransk uttrykk som innebærer en kombinasjon av naturlige egenskaper, kollektiv know-how, kultur og lokal identitet ved et geografisk område (Amilien mfl. 2008). I Sør-Europa blir innholdet i terroir-matprodukter oppfattet som en viktig kvalitet og brukt bevisst i markedsføring av disse. I Norge, derimot, har vi ikke hatt noe begrep for denne koblingen og derfor heller ikke noe forhold til dette som en kvalitet (Amilien mfl. 2008). Vi ser imidlertid at én av bedriftene (case 4) har fått bekreftet sammenheng mellom kvalitet på løken og jordsmonn, men de bruker ikke denne sammenhengen bevisst i markedsføring av produktene. I case 1 og 5, som begge foredler kjøtt, er bedriftene med på forskningsprosjekter som skal undersøke om det er noen sammenheng mellom spesielle beitemarker (hhv. kystlandskap og fjellbeite) og kvaliteter i råvaren. Tanken er å eventuelt bruke kvalitetsforskjeller i markedsføring av produktene. Det har blitt mer oppmerksomhet om slike sammenhenger de siste årene, kanskje spesielt som et resultat av behovet for å differensiere lokale matprodukter fra konkurrentenes. Det er imidlertid usikkert om denne typen kvaliteter betyr noe for merpris i det norske markedet for lokale matprodukter per i dag. Bedriftenes strategier indikerer i alle fall at de har en tro på at mer «objektive» kvaliteter på sikt kan bli en viktig konkurransefaktor for å differensiere produktene i mer konkurranseutsatte markeder.

Produksjonsprosessen – utfordring å beholde kvaliteter ved vekst?

Alle bedriftene fremhever produksjonsprosessen eller fremstillingsmåten som en viktig kvalitet ved produktene – om enn på noe ulike måter. Alle utenom case 4 baserer produksjonen på tradisjonelle fremstillingsmåter som gir produktene et særpreg. Når det gjelder case 5, skjer dette spesielt for deres opprinnelige produkt, spekepølsen, men også andre produkter markedsføres med at tradisjonelle oppskrifter brukes. For case 4, som produserer løk, vektlegges også fremstillingsprosessen, men da med fokus på kvalitetssikring av produktet/råvaren i alle ledd. For case 1, 2 og 3 blir produksjonsprosessen vektlagt spesielt, da de tradisjonelle foredlingsmetodene som benyttes, er svært viktige for å utvikle særpreg ved produktene. Av disse tre casene er

det først og fremst case 1 som har gitt tilbakemelding på at de har opplevd utfordringer ved å beholde kvalitet ved vekst. Investeringer i nytt utstyr både for å effektivisere og for å utvikle produkter har ført til at bedriften har måttet tenke nøye gjennom hvilke prosesser og aktiviteter som det er viktig å opprettholde for å sikre særpreget ved produktene og dermed oppnå merpris. Bedriften har i flere tilfeller måtte gå utradisjonelle veier for å finne egnede løsninger for å sikre særpreget.

Effektivisering og fornying – bidrag til nye kvaliteter ved vekst

De utviklingsprosessene som har pågått i kjøttforedlingsbedriften i case 1, har bidratt til utvikling av nye kvaliteter ved produktene, som lengre holdbarhetstid, mer forbrukervennlige innpakninger etc. Det samme ser vi i lakseforedlingsbedriften i case 2, der omstillingsprosessen som skjedde i nært samarbeid med ulike kunnskapsmiljø, førte til forbedret produktkvalitet og økt kunnskap og bevissthet i bedriften om hva som gir god produktkvalitet. Disse eksemplene viser at nye kvaliteter også kan utvikles som del av vekstprosesser, samtidig som man opprettholder de delene av produksjonsprosessen som er viktig for å gi produktene et særpreg, noe andre forskningsfunn også viser (Kvam 2010). Case 4, løkprodusenten, er også et eksempel på en bedrift som har utvikling av nye kvaliteter ved blant annet eksisterende produkter som vekststrategi. Noe av det samme ser vi i case 1, der slicet kjøttprodukter gjør bruken av produktet mer anvendelig enn kjøp av en hel lammerull eller sylte, og det nye produktet blir dermed mer aktuelt for større kundegrupper. Denne kombinasjonen av smaks- og anvendelighetskvaliteter ser ut til å være en god strategi for å nå nye kundegrupper.

Vi ser tydelig at vekstprosessene i noen tilfeller gjør at produksjonsprosesser blir mer lik de industrialiserte, og effektivitet og mer «objektive» produktkvaliteter kommer mer i fokus. Med objektive kvaliteter mener vi målbare og kvantifiserbare kvaliteter som for eksempel fettsyresammensetning og marmorering i kjøtt, holdbarhetsegenskaper, hygiene etc. Så lenge bedriftene er bevisst på å beholde mathåndverket der dette er viktig for særpreg, vil de imidlertid fortsatt holde seg i kvadratet spesialisert og generisk, og ikke gli over i kvadratet der konvensjonelle produkter befinner seg i priskonkurranse, jf. figur 1. Case 5 ser imidlertid ut til å ha havnet i kvadratet standardisert og generisk for mange av sine produkter, der de konkurrerer med konvensjonelle produkter. Det er en situasjon bedriften neppe kan leve med på sikt, og det blir som nevnt i casebeskrivelsen viktig for bedriften å utvikle en større andel produkter som gir merverdi. De andre bedriftene tilbyr langt færre produkter enn case 5, og spesielt én av dem (case 1) er svært fokusert på

produktspesialisering: «Det er noe som heter produktspesialisering. Det er viktig for oss. Vi skal ikke ha flere produkter enn fingrene våre.»

Sporing som kvalitet ved vekst?

Sporing av matprodukter oppfattes som en viktig kvalitet for lokal mat (Fonte 2005). Tre av bedriftene har utviklet opplegg for sporing til bonden som produserer råvaren. I case 1 oppfatter ledelsen at sporing ikke har noen effekt på merprisen. I case 3 var økologisk mel den viktige kvaliteten som ga merpris, og for case 4 er det vanskelig å tillegge sporing særlig vekt, da salget av importert løk i sommermånedene er like stort og gir samme pris som egenprodusert løk resten av året. En av de andre bedriftene (case 5) har vurdert sporing, men ikke funnet dette hensiktsmessig å satse på.

Økologisk – bærekraftig kvalitet?

Økomelbedriften (case 3) erfarte at deres viktigste kvalitet for differensiering plutselig ikke ble oppfattet som en kvalitet blant kundene lenger. Selv om finanskrisen synes å være mer eller mindre over i Norge, har ikke det ført til noen merkbar økning i etterspørselen etter økologisk mel. Dermed kan det se ut til at økologisk mel ikke er en «bærekraftig kvalitet» i dag, og at den gruppen i befolkningen, eller nisjen, som er genuint opptatt av økologisk mel/brød, er ganske liten. Bedriften har også knyttet mange andre kvaliteter til produktene sine, men disse er dårlig markedsført. Det ser derfor ut til at det var det økologiske aspektet som var viktig for merpris, da salg av ikke-økologiske melprodukter ikke kommer i nærheten av prisen som var på økologisk mel før krisen.

Forskning viser at den tilleggs kvaliteten man får ved å kjøpe økologiske produkter i Norge, ikke er stor og tydelig nok for folk (Borgen 2010), sannsynligvis fordi det konvensjonelle landbruket oppfattes som rent og trygt (Storstad 2007). Salget av økologiske produkter har ikke «tatt av», til tross for at myndighetene har hatt og fortsatt har ambisiøse mål for økologisk landbruk. Finanskrisen har generelt ført til redusert salg av økologiske produkter i Norge, et utviklingstrekk som fortsatt er gjeldende. En undersøkelse gjennomført i 2010 av Synovate Norge om Norsk spisefakta, viser at økologi og det verdimesige aspektet knyttet til valg av matvaner, har gått noe tilbake (Synovate Norge 2010). Ifølge trendanalytikere vil økologiske produkter få større gjennomslag i Norge etter hvert (se f.eks. AC Nielsen 2010), men det ser ut til å være stor usikkerhet om når dette eventuelt vil skje. Daglig leder i en av casebedriftene uttrykte usikkerheten slik: «Økologisk skal komme, ja, men det er jo litt som den hellige ånd; alle snakker om den, men ingen har sett den».

Vekst og styrking av kvaliteter – krevende på mange områder

Det er store forskjeller mellom casebedriftene i profesjonalitet med hensyn til markedskommunikasjon. Case 1 må sies å være svært profesjonell sammenlignet med de andre, og de jobber aktivt og bevisst på dette feltet. De vektlegger aktiviteter i butikk fremfor generell markedsføring gjennom annonser, dvs. aktiviteter som kampanjer i butikker, informasjon og kommunikasjon med folk i ferskvareavdelingen, og de inviterer representanter fra kjedene på besøk til bedriften. Målet er å bygge opp det de kaller ambassadører i butikkene.

Det er produktene som skal gjøre jobben, og da er det veldig viktig det som skjer i butikken. Det handler om å bygge ambassadører i butikker. At de vil selge ditt produkt [...]. Det handler om å få flest mulig produkter i kjøleskap. For da er det mange som kan bli ambassadører. (Bedriftsleder)

Design, innpakning og profil er ikke spesielt berørt her, men det er opplagt at dette er kvaliteter som spiller en viktig rolle hvis målet er vekst spesielt i det nasjonale dagligvaremarkedet. Forsman (2003) fant blant annet at bedrifter som retter seg mot det nasjonale markedet, har større fokus på produktutvikling, matsikkerhet og objektive kvaliteter knyttet til produktet, emballasje og design enn bedrifter som opererer i det lokale markedet. Det blir viktig å skille seg ut, være attraktiv og ha et budskap, dvs. å utvikle merkevare (Murdoch mfl. 2000; Forsman 2003). Men samtidig må produktet skille seg ut også med kvaliteter koblet til selve produktet med en særegen smak hvis bedriften skal regne med å få merpris og gjenkjøp av produktet over tid.

For en liten bedrift som lakseforedlingsbedriften i case 2, med ambisjoner om å forbli relativt liten, kan en regional strategi mot storhusholdning være en meget fornuftig strategi. Når man først har kommet inn i en slik nisje, der kundene er eksperter på kvalitet, vil en fleksibel og kompetent bedrift ha store muligheter for å kunne utvikle seg. Å betjene et regionalt storhusholdningsmarked vil også kreve en profesjonalisering av bedriften og tilførsel av ny kunnskap på en rekke områder for å tilfredsstille denne type profesjonelle kunder. Men man kan unngå store markedsføringskostnader og noen typer formelle krav som i større grad stilles i for eksempel dagligvarekjedene.

Selv om vi i denne artikkelen har satt søkelyset på produktene, er et godt produkt ikke nok i seg selv. Vi ser store utfordringer i profesjonalisering av bedriftene generelt og bedriftenes ledelse og styre spesielt. Vekstambisjoner gjør det nødvendig i større grad å utforme langsiktige planer for både investeringer,

utvikling og effektivisering av produksjonen, markedsutvikling og utvikling av samarbeid. Ikke minst er det utfordrende å skulle organisere alle disse aktivitetene. Videre er det viktig å utnytte mulighetene som ligger i støtteapparatet med hensyn til kunnskap og økonomiske virkemidler, noe casebedriftene i varierende grad gjør. Samarbeid med ulike kunnskapsmiljø for å bevare og utvikle produktkvaliteter, og samarbeid med andre bedrifter for å utnytte skalafordeler er også gjerne hensiktsmessig. Det koster å være i utvikling, og det koster å bevare og utvikle særegne kvaliteter, noe som innebærer en balansegang når bedriftene er små og har begrensede ressurser.

Hvilke kvaliteter ved produktene er viktig for vekst?

I dette materialet ser vi at vektlegging av kvaliteter endres ved vekst til nye markeder. Det er ulike kvaliteter som vektlegges av bedriftene i det lokale markedet i forhold til et nasjonalt marked. Vi ser også at ulike kundegrupper avgjør hvilke kvalitetsfokus bedriftene har. Resultatene fra casestudiene gir imidlertid ikke noe entydig «svar» på hvilke kvaliteter som bør vektlegges ved valg av ulike vekststrategier, men det gir noen indikasjoner på hva som er viktig for noen bedrifter med ulik størrelse, produkter og markeder. Ut fra casene kan det for eksempel se ut som om at:

- Lokalt råstoff betyr mindre for salg utenom regionen.
- Særpreget smak og/eller mer objektive egenskaper blir enda viktigere ved vekst, noe som gjerne krever mer kunnskap om både råvaren, produksjonsprosessen og produktet.
- Særpreget ved produktene er ofte koblet til mathåndverk eller en spesiell/tradisjonell fremstillingsmåte.
- Det kreves, særlig for noen produkter, nær kommunikasjon med kunder og forbrukere for å få frem hva særpreget er for å få økt salg og gjenkjøp.
- For salg til dagligvarebutikker nasjonalt blir markedsføring som innpakning, design, profilering viktig, og merkevarebygging blir generelt viktig.
- Terroir ser ut til å ha liten betydning i dag, men flere bedrifter tror slike sammenhenger som dette begrepet representerer kan bli en konkurransefaktor på sikt.
- Noen kvaliteter er mer økonomisk bærekraftige enn andre, og vårt materiale indikerer at økologisk ser ut til å være mindre bærekraftig slik som situasjonen er i dag.

- Sporing av produkter til bonden ser i seg selv ikke ut til å gi merverdi for produkter.
- Noen kvaliteter gir økt salg og merverdi sammen med andre kvaliteter (som særpreget smak og anvendelighet).
- Spesialitetsmerket oppfattes å gi et troverdighets- og kvalitetsstempel.
- Det blir satt søkelys på effektivitet for å redusere kostnadene.

Kvaliteter som vektlegges ved vekst, har ulike funksjoner. Noen er etablert for å differensiere produkter, slik som særpreg, tradisjonelle oppskrifter, mathåndverk, design, Spesialitetsmerket og kvaliteter som for eksempel at et spesielt beite gir en spesiell kjøttkvalitet. Andre kvaliteter, som reduserte kostnader gjennom effektivisering, er nødvendig for at bedriften kan operere med en akseptabel pris i kvalitetsmatmarkedet.

Avsluttende refleksjoner

Flere av de kvalitetene bedriftene fokuserer på i dag, ser ikke ut til å bety noe for merpris i de markedene de opererer i. De som arbeider innen denne nisjenæringen, har kanskje sett for mye på utvikling i andre land og hvilke kvaliteter som gir merpris der. Det er viktig å huske at det norske markedet er relativt ferskt på dette feltet i forhold til mange av de andre vesteuropeiske landene. Vi har mistet mange av mattradisjonene og identiteten knyttet til lokal mat, og er en av de nasjonene i Vest-Europa som er mest fokusert på pris heller enn kvalitet. Samtidig har vi et lite hjemmemarked i forhold til mange land, slik at nisjemarkeder som er relativt store der, er små i Norge.

En annen og utfyllende forklaring på at bedriftene fokuserer på kvaliteter som kundene ikke er villige til å betale merpris for, er at produsentene har for dårlig kjennskap til kundene og deres behov. Ifølge Norsk spisefakta 2010 er 16 prosent av den norske befolkningen meget interessert i lokale matspesialiteter, en gruppe de beskriver som «urbane endringsvillige idealister». Produsentene på sin side blir beskrevet som «rurale tradisjonelle idealister» med begrenset kunnskap om denne viktige målgruppen nevnt foran (Synovate Norge 2010). Det er behov for mer kunnskap og større bevissthet omkring hvilke kvaliteter som gir merverdi for lokale matspesialiteter i ulike markeder og hvorfor. På denne måten kan bedriftene arbeide mer målrettet med sin utvikling og dermed øke sjansen for å lykkes.

Et spørsmål som er viktig for at denne nisjenæringen skal vokse i Norge, er hva som skal til for å få flere nordmenn til å handle lokale matspesialiteter.

Regjeringen har et mål om at 20 prosent av omsatte varer i dagligvarehandelen skal være norske matspesialiteter innen 2020 (LMD 2008), et mål som langt fra er innfridd i dag. For å øke etterspørselen er det viktig og nødvendig å arbeide mer generelt for å informere om og skape interesse og tilgjengelighet for slike produkter. Delvis vil dette være bedriftenes eget ansvar, men det kreves nok fortsatt at myndighetene støtter både eksisterende aktiviteter som Bondens marked og matfestivaler, men også nye tiltak rettet mot både potensielle kunder og forbrukere for å utvide markedet for lokale matspesialiteter.

Noter

- 1 Dette prosjektet er finansiert av Norges forskningsråd, Fondet for forskningsavgift på landbruksprodukter, Tine, Valdres Matforum, Oi Trøndersk Mat og Drikke, Fylkesmannen i Nord-Trøndelag og Sør-Trøndelag samt Oppland, og det pågår i perioden 2008–2011.
- 2 Skattefunn er en ordning administrert av Norges forskningsråd i samarbeid med Innovasjon Norge og Skatteetaten, der bedrifter kan oppnå 20 prosent fradrag i skatt på kostnader til FoU-arbeid i godkjente prosjekter.
- 3 Kjøttforedlingsbedriften (case 5) gikk konkurs høsten 2010.

Referanser

- AC Nielsen (2010). Hva vet vi om trender som kommer – et blikk inn i fremtiden. Presentasjon på konferansen VSP mat etter 2010, 24. september, Oslo, av adm.dir. Arne Reiler, AC Nielsen.
- Almås, R. og N. Ward (1997). Explaining change in the international agro-food system. *Review of International Political Economy*, 4 (4), 611–629.
- Amilien, V., A. Schjøll og L.M. Vramo (2008). Forbrukernes forståelse av lokal mat. SIFO-rapport nr.1. Oslo: Statens institutt for forbruksforskning.
- Barjolle, D., Sylvander, B. (2000). Some factors of success for origin labelled products in agri-food supply chains in Europe: market, internal resources and institutions. I Sylvander, B. D. Barjolle, F. Arfini (red.) *The socio-economics of origin labelled products in agri-food supply chains: spatial, institutional and co-ordination aspects*. Actes et Communications, n° 17- Paris: INRA Editions, 2000/11 Vol. 2, 45-71.
- Borgen, S.O. (2010). Forbrukerne har ikke stor øko-interesse. Kommentar gitt i artikkel i *Nationen* 17. juli 2010.
- Fonte, M. (2005). Local food production and knowledge dynamics in the ru-

- ral sustainable development. Theoretical paper for WP6 in the EU-project CORASON. Italia: University of Napoli.
- Forsman, S. (2003). Creation of competitive advantages in regional food production: Market opportunities and challenges. Key note paper presentert ved the 2nd Nordic Workshop on Entrepreneurship in Regional Food Production, 5.–6. mai 2003, Bodø.
- Forsman, S. og J. Paananen (2003). Value creation in local food supply chains: Market opportunities and challenges. Paper, Finland: MIT Agrifood Research.
- Fossgård, E. (2007): «Mat smaker som plassen den kjem frå» – Forestillinger om lokal mat. I V. Amilien og E. Krogh (red.) *Den kultiverte maten*. Oslo: Fagbokforlaget, 158-170.
- Goodman, D. (2003). The quality “turn» and alternative practices: Reflections and agenda. *Journal of Rural Studies*, 19 (1),1–7.
- Ilbery, B. og M. Kneafsey. (2000). Producer constructions of quality in regional speciality food production: A case study from south west England. *Journal of Rural Studies*, 16 (1), 217–230.
- Kvam, G.T. (2010). Traditional food as a strategy in regional development – the need of knowledge diversity. I M. Fonte og H. Papadopoulos (red.) *Naming food after place – Food relocalisation and knowledge dynamics in rural development. Perspectives on rural policy and planning*. Surrey: Ashgate Publishing, 197–213.
- Landbruks- og matdepartementet (2008). Mat: Økt satsing på spesialiteter. Lastet ned 4. august 2010 fra <http://www.regjeringen.no/nb/dep/lmd/aktuelt/nyheter/2008/okt-08/mat-okt-satsing-pa-norske-spesialiteter.html?id=531640>
- Magnus, T. og G.T. Kvam (2008). Vekststrategier for lokal mat. Frekvensrapport. R-8/08. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Murdoch, J., T. Marsden og J. Banks (2000). Quality, nature, and embeddedness: Some theoretical considerations in the context of the food sector. *Economic Geography*, 76, 107–125.
- Nationen (2010). Forbrukerne har ikke stor øko-interesse. *Nationen*, 17. juli 2010.
- O’Reilly, S. og M. Haines (2004). Marketing quality food products – a comparison of two SME marketing networks, *Acta Agrucultura Scandinavica, Section C, Food Economics*, 1 (3), 137–150.
- Storper, M. (1997). *The regional world*. London: Guilford Press.
- Storper, M. og R. Salais (1997). *Worlds of production: The action frameworks of the economy*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Storstad, O. (2007). *Naturlig, nært og trygt. En studie av hvordan forbrukertil-*

- lit til mat påvirkes av produksjonsmåte og matskandaler*. Dr.polit-avhandling, NTNU, R- 8/07. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Stræte, E.P. (2008). Modes of qualities in development of specialty food. *British Food Journal*, 110 (1), 62–75.
- Stræte, E.P. (2007). Alternative kvaliteter i mat. I V. Amilien og E. Krogh (red.) *Den kultiverte maten*. Oslo: Fagbokforlaget, 172-188.
- Stræte, E.P. (2004). Innovation and changing «worlds of production» – case studies of Norwegian dairies. *European Urban and Rural Studies*, 11 (3), 257–271.
- Storper, M. (1997). *The regional world*. London: Guilford Press.
- Synovate Norge (2010). Foredrag om resultater fra Norsk Spisefakta 2010 ved John Spilling, Synovate Norge på Fagdag Norsk mat, Oslo, 20. oktober 2010.

Foto: Jahn Petter Johnsen

Jostein Vik, Jahn Petter Johnsen og Signe Annie Sønvisen

Kysten i endring: Om fiskeripolitikken som distrikts- og lokalsamfunnspolitikk

Kysten i endring: Om fiskeripolitikken som distrikts- og lokalsamfunnspolitikk

Norsk fiskeripolitikk har siden 1930-årene hatt et innslag av distriktspolitikk. Det har fra starten av vært et mål i fiskeripolitikken å skulle bidra til bosetting og sysselsetting i Kyst-Norge. Fra 1945 og fram til omkring 1990 var bosettings- og sysselsettingsmålet likestilt med andre mål i fiskeripolitikken. Etter ressursforvaltningens gjennombrudd i 1990 ble bærekraftig ressursutnyttelse hovedmålet. For å oppfylle dette hovedmålet har fiskeripolitikken vært innrettet mot å tilpasse fiskeflåten fangstkapasitet til ressursgrunnet. Nedbyggingen av fangstkapasitet har hatt positive virkninger på ressurssituasjonen og på lønnsomheten i fiskerinæringen, men politikken har også bidratt til å endre strukturen i fiskerinæringen, og har hatt store konsekvenser for kystsamfunnene. Spørsmålet er om fiskeripolitikken burde vært utformet slik at den også kan treffe bedre med hensyn til bosettings- og sysselsettingsmålet, uten at målsettingene om økologisk og økonomisk bærekraft undergraves. Vi spør derfor i denne artikkelen om hensynet til kystsamfunnene tilsier at fiskeripolitikken bør endres slik at den bedre oppfyller målsettingene om bevaring av bosetting og sysselsetting på kysten, og gjennom det også kystsamfunn og kystkultur. Vi vil vise at de regionale ulikhetene i Kyst-Norge gir grunnlag for å vurdere en sterkere regional differensiering i fiskeripolitikken, uten at det utfordrer de gitte ressursmessige rammene og fordelingsordningene som i dag eksisterer i fiskerinæringen.

I flere tiår har det vært vanlig å se kystsamfunnene som et samspill mellom fiskeriene, fiskeindustrien, serviceindustrien, husholdningene og skolesystemet. Dette samspillet er blitt kalt kystens sysselsettingssystem. Jentoft (2001) ser den koblingen mellom fiskeflåte og lokalsamfunn som sysselsettingssystemet representerer, som en forutsetning for å bygge velfungerende forvaltningsinstitusjoner. En rekke studier fra kystsamfunn gjennom de tre siste tiårene beskriver

imidlertid flere parallelle og tett sammenkoblede moderniseringsprosesser som har endret både fiskerinæringen, kystsamfunnet og forholdet mellom dem. For det første har deler av fiskeflåten gjennomgått en dramatisk og fundamental teknologisk transformasjon. For det andre har fiskeindustrien blitt sentralisert i stort tempo. For det tredje har ressursforvaltningen blitt endret fra en i stor grad fritt tilgjengelig allmenning til en vitenskapsbasert forvaltning av privatiserte kvoter. Følgelig har man i mange fiskerisamfunn kunnet observere at den relative betydningen av fiske og fiskeindustri har blitt redusert. Der det før var opplagt at de fleste innbyggerne var direkte eller indirekte knyttet til fiskeriene, er det nå like sannsynlig at innbyggerne er knyttet til offentlig tjenesteyting eller annen privat næringsvirksomhet. Endringene skyldes også generell samfunnsutvikling som har hatt betydning over hele landet, for eksempel utbyggingen av offentlig sektor. Det innebærer at kystens sysselsettingssystem – eller koblingene mellom arbeid, lokalsamfunn og storsamfunnet – er grunnleggende endret (Holm 1994, Tjelmeland 1994, Paulgaard 1999, Johnsen 2004, Hersoug 2005, Gerrard 2008).

Dermed blir det et spørsmål om hvorvidt det fortsatt er mulig å identifisere en lokalsamfunnstilknytning i fiskeflåten. Og i tilfelle dette kan besvares positivt – hvilke politiske valg står vi da overfor med hensyn til å styrke eller svekke forbindelsene mellom fiskeflåten og de kystsamfunnene den er en del av? Disse spørsmålene vil vi gi svar på i denne artikkelen.

Historisk har kystsamfunnene langs norskekysten vært integrert i en internasjonal handelsøkonomi. Samfunnsutviklingen har skjedd i brytninger mellom det lokale og det internasjonale, og gjennom planlegging, markedspåvirkning og lokal tilpasning. Offentlig næringspolitikk og forvaltning har hatt som utgangspunkt å skulle bidra til industriutvikling, modernisering og økonomisk verdiskaping. Samtidig har kystsamfunnenes egenart og tilpasninger vært forsøkt tatt vare på. Den offentlige politikken har vært preget både av en industriell utviklingsmodell og en bygdenæringsutviklingsmodell med vekt på lokale tilpasninger (Holm 1994, Finstad 2005). Som analytisk perspektiv henter sysselsettingssystemteorien sitt utgangspunkt i denne bygdenæringsmodellen. Systemteorien har etter hvert blitt en så dominerende forståelse av hvordan kystsamfunn er organisert, at vi langt på vei kan si at dette synet representerer et lokalsamfunnsparadigme i studiet av kystsamfunn (Hersoug mfl. 1993), samtidig som også omverdenen selvfølgelig har betydning (Wadel og Høst 1980, Jentoft og Wadel 1984, Jentoft 2001). Vi mener at dette perspektivet er et nyttig analytisk verktøy for å forstå samspill og prosesser i kystsamfunn. I likhet med Jentoft og Wadel (1984) konsentrerer vi oss om fiskeflåten, for de

fiskeripolitiske virkemidlene er innrettet mot fiskeflåten i større grad enn mot fiskeforedlingsindustrien.

Med utgangspunkt i forskningslitteratur vil vi beskrive hvordan kjerneelementene i sysselsettingssystemet – fiskeriet, fiskeindustrien og ressursforvaltningen – har endret karakter. Deretter presenterer vi en analyse, basert på egne data, av forskjeller innad i fiskeriene med hensyn til hvor sterkt lokalsamfunnsorienteringen og sysselsettingssystemene står. Til slutt drøfter vi noen mulige politiske konsekvenser av de ulikhetene vi har funnet.

Transformasjonen av fiskerinæringen og kystsamfunnene

Fiskerinæringen, som andre næringer, er på forskjellig vis koblet sammen med sine omgivelser. Det er aldri selvsagt hvordan disse relasjonene skal forstås. I en økonomisk forståelsesramme er fiskeriene deler av økonomiske systemer der ulike markeder – for produkter, naturressurser, kapital og arbeidskraft – regulerer produktiviteten så vel som forholdet mellom innsatsfaktorene. En ren politisk forståelsesramme vil se fiskerienes utvikling og levedyktighet som et resultat av ressursforvaltning, handelspolitiske rammebetingelser og fordelingspolitikk. Vi kan også tenke oss at fiskerinæringen ses som en del av et sosialt system forankret i et lokalsamfunn. I mye av den norske forskningen om kystsamfunn og fiskeri har den rådende tanken nettopp vært det at de sosiale relasjonene i lokalsamfunnene i tilknytning til fisket er essensen i lokalsamfunnene. Begrepet lokale sysselsettingssystem har blitt brukt for å beskrive dette (Jentoft og Wadel 1984).

Beskrivelsene av forholdet mellom fiskerinæringen og kystsamfunnet som danner grunnlaget for det analytiske begrepet «kystens sysselsettingssystem» bygger på empiriske studier fra fiskeri og lokalsamfunn på 1970- og 1980-tallet. Sysselsettingssystemet ble en idealtipe som vi i dag kan studere kystsamfunn ut fra. Derfor skal vi starte med å beskrive dette systemets idealtypiske elementer.

Sysselsettingssystemet

Lokalsamfunnsforskningen på slutten av 1970-tallet og tidlig på 1980-tallet handlet om hvordan arbeidslivet og lokalsamfunnet hang sammen i tette sosiale relasjoner (Brox 1966, Wadel og Høst 1980). I motsetning til mer økonomiske tilnærminger til sysselsetting og rekruttering, så ikke Wadel og Jentoft (1984) rekrutterings- og sysselsettingsforhold som markedsrelasjoner, men heller som sosiale relasjoner. Fiskeflåten var det sentrale elementet i de lokale sysselsettingssystemene. Det var her arbeidet og mye av den økonomiske aktiviteten

i kystsamfunnene fant sted. Hvordan fisket var organisert, hadde derfor stor innflytelse på organiseringen av det lokale sysselsettingssystemet. I tillegg til fiskeflåten besto det lokale sysselsettingssystemet av husholdninger, fiskeindustri, serviceindustri og skolesystemet, alle i geografisk nærhet til hverandre, og det var nære, til dels affektive, sosiale relasjoner mellom aktørene i systemet. Alle hadde direkte eller indirekte relasjon til fisket og var gjensidig avhengig av hverandre for å overleve (Jentoft og Wadel 1984). Sysselsettingssystemet var et uformelt system, og det var mer eller mindre selvregulerende. Kontrollfunksjonene var interne, implisitte og gjensidige. Relasjonene kunne variere fra sted til sted og over tid, og lokale relasjoner og praksiser ble kontinuerlig justert ut fra erfaring.

Sammenliknet med i dag var fiskeriteknologien i 1970-årene fortsatt ganske enkel. Kunnskapen om fisket var i hovedsak lokal, og fiskeren ble sosialisert inn i fisket fra fødselen av. Barna, og spesielt guttene, ble sakte, men sikkert introdusert til et kunnskapskollektiv med felles ideer, verdier, symboler og kulturer (Johnsen 2004). Læringen var en del av de lokale, daglige fiskeriaktivitetene, og kunnskapen var allsidig (Hetland 1984).

Samtidig var grensesnittet mellom fiskeriaktiviteter, husholdning og lokalsamfunn ofte uklare. Det innebar at man hadde kollektivt og livslangt medlemskap i hver av disse sfærene. Sysselsettingssystemet besto av en rekke koblinger som gjorde det fleksibelt for mindre endringer, men det var også sårbart hvis det kom grunnleggende endringer. Og det var nettopp det som skjedde med fiskeflåten.

Fiskeflåtens teknologisering og effektivisering

Tradisjonelt sett har fiske vært en form for jakt, der det ikke alltid har vært gitt at alle som deltok, fikk fangst. Denne usikkerheten og konkurransen er en årsak til at det i fiskeriene alltid har vært viktig å forbedre og effektivisere driften. Teknologiske nyvinninger har gitt de fiskere som først har tatt dem i bruk, store konkurransemessige forsprang, slik som for eksempel innføringen av kraftblokk i snurpenotfisket. Denne teknologiske nyvinningen førte til en dobling av fangstvolumet fra vel 1,3 millioner tonn i 1960 til 2,7 millioner tonn i 1970. Deretter var fangstvolumet stabilt omkring 2,5 millioner tonn fram til 1980, da fangstene begynte å avta. Det volummessig viktigste fisket gjennom 1960-årene var sildefisket, men til tross for sildebestandens sammenbrudd omkring 1970, hadde norsk fiskerinæring et høyt uttak i nærmere ti år til. Det skyldtes først og fremst at snurpeflåten nå kunne fiske lodde i store volum ved hjelp av ringnot og kraftblokk. Samtidig skjedde det en effektivisering av seifis-

ket med samme type teknologi. Autoline og automatisk juksemaskin ble introdusert, og garnfisket ble effektivisert som følge av nye materialer og forbedret utstyr for garnhaling. Etter en nedgang i fangstvolum gjennom 1980- og begynnelsen av 1990-årene har fangstene i dag igjen kommet opp på samme nivå som i 1970-årene (Statistisk sentralbyrå 2009).

Antallet fiskere har i samme periode gått ned, fra omkring 20 000 i 1990 til omkring 10 000 i dag (Fiskeridirektoratet 2010). Økningen i produktivitet pr. fisker har med andre ord vært formidabel. Dagens moderne fiskefartøy er langt på vei høyteknologiske og effektive fangstmaskiner som er i stand til å fiske langt mer enn det ressursgrunlaget tåler (Standal og Aarset 2002, NOU 2006:16). Derfor er det i dag sjeldent at moderne fiskefartøy rent teknisk ikke lykkes med å ta sine kvoter, såfremt fisketilgjengelighet og vær tillater det.

Som følge av den teknologiske utviklingen blir stadig færre mennesker direkte involvert i selve fisket om bord på båtene. I stedet blir stadig flere maskiner, informasjons- og styringssystemer involvert (Johnsen 2004). Ved hjelp av teknologien finnes fisken og fiskefeltene, men fiskerne må forholde seg til stadig mer og varierende informasjon, både via det teknologiske systemet, og fra styrings- og forvaltningssystemet (Johnsen mfl. 2009, Johnsen, Murray og Neis 2009).

Fiskeindustriens omstrukturering

Historisk sett har det vært en sterk kobling mellom fiskeflåten og fiskeindustrien. Fiskeindustrien, og da spesielt de konvensjonelle bedriftene som har produsert tørrfisk, saltfisk og klippfisk, har vært viktige for kystflåtens omsetting av fangst. Disse bedriftene var ofte lokalisert i mindre kystsamfunn relativt nært viktige fiskefelt. Denne lokaliseringen av fiskeindustrien har vært viktig både for den lokale sysselsettingen i utkantene, for kvinner og ungdom og for bosettingen langs kysten (Jakobsen og Lindkvist 2003, St.meld. nr. 20, 2002–2003, NOU 2008). I tillegg til de konvensjonelle bedriftene ble det med statlig støtte også etablert filetindustri i mer sentrale områder, i byer som for eksempel Ålesund, Kristiansund, Tromsø og Hammerfest og på større steder som Honningsvåg og Myre. Allerede i 1930-årene ble etablering av fryserier og filetindustri ansett som en «viktig fremtidssak» (Finstad 2005:32–37). Filetindustrien skulle i motsetning til den konvensjonelle sesongtilpassede fiskeindustrien tilby sysselsetting på helårsbasis. Slik sett føyer den seg inn som et viktig instrument i etableringen av den moderne norske velferdsstaten.

Etter torskekrise tidlig på 1990-tallet ble det også i fiskeindustrien redusert bruk av arbeidskraft og høyere kapitalinnsats (Dreyer og Bendiksen 2003).

Kutt i de norske torskekvotene gjorde industriene mer avhengig av importert råstoff. I tillegg ble antall fiskeindustribedrifter redusert med hele 10 prosent pga. konkurser i 2002/2003 (Ingilæ 2006:1). Reduksjonen kunne antakelig vært større, men på grunn av stor kapitalinnsats og utstyr som ikke hadde alternativ anvendelse, kan vi anta at noen bedrifter opprettholdt driften lenger enn det man ellers kunne ha ventet. Dessuten gjorde god tilgang på russisk fisk det mulig å drive i de årene da de norske torskekvotene var lave. På den andre siden er det også rimelig å anta at en god del bedrifter la ned driften fordi de så det som uaktuelt å foreta de investeringene som var nødvendige. Fiskeindustriens rolle som bærer av sysselsetting i sårbare lokalsamfunn gjorde det imidlertid vanskelig å legge ned fiskeindustribedrifter av politiske og sosiale grunner. Utover på 2000-tallet har strukturendringene i fiskeflåten, med reduksjon i antall fartøy i både kyst- og havfiskeflåten, ført til at færre båter leverer fisk til industrien, og det har dermed blitt økt konkurranse om tilgangen til råstoff. Samtidig har råstofftilgangen tidvis vært svært ustabil. Til tross for etablering av trålerflåte og reguleringstiltak for å jevne ut leveranser over året har en ikke lyktes å fjerne sesongpreget. Det er med andre ord ikke så lett å organisere seg bort fra naturens sykluser. En forutsetning for å kunne lykkes i fiskeindustrien ser ut til å være en evne til å holde på en flåte med en viss lokal tilknytning og å kunne tilpasse seg sesongpreget. Der dette har skjedd, er det ifølge Ingilæ (2006) også optimisme hos bedriftene, og relasjonene er sterke, både til lokalsamfunnet og til fiskeflåten lokalt. For eksempel har mange fiskere investert i nye kystbåter, med lån fra fiskeindustribedrifter. I retur får bedriften leveranser fra en moderne, lokal kystflåte.

Globale prosesser

Prosessene vi har beskrevet, går langt ut over det enkelte lokalsamfunn og den enkelte nasjon. Fiskefartøyene og fiskeindustrien inngår i dag i et stort globalt forvaltnings- og høstingsmaskineri som forsyner verdens fiskemarkeder. Fiskerne har liten kontroll med priser og hendelser som påvirker markedene (Johnsen 2005). Samtidig må de tilpasse seg en stadig sterkere styring av utøvelsen av selve fisket. Mens den landbaserte industrien i liten grad styres politisk, blir fiskefartøyene nasjonalt vevd inn i et nettverk av kontroll- og reguleringsmekanismer som gjør dem til styrbare enheter i et stadig mer styrt og kybernetisk ressursforvaltnings- og fangstsystem (Johnsen mfl. 2009). Som det framgår av de fiskeripolitiske styringsdokumentene, innrettes fangstsystemet i økende grad mot økonomisk verdiskaping i selve flåten, mens omkringliggende hensyn som bosetting, sysselsetting, og lokal tilknytning får mindre vekt (St.

meld. nr. 19, 2004–2005, St.meld. nr. 20, 2002–2003, St.meld. nr. 21, 2006–2007, NOU 2006:16).

Ressursforvaltningens omdanning

Allemannsretten har gitt alle norske borgere rett til fiske i en *åpen* fiskeriallmenning. Enhver norsk statsborger har når som helst kunnet registrere seg som fisker. Dette åpne fiskerisystemet besto av fiskere som i stor grad kom fra samme lokalsamfunn, og som var knyttet til hverandre gjennom slektskap eller naboskap. Fiskeri var en bygdenæring med en lokalt forankret fiskeflåte, og de ideelle organisasjonsformene i fiske var selveierskap, partsrederier og samvirke. Koblingen mellom fisket i den åpne allmenningen og lokalsamfunnet var sterk (Lønnsomhetsutvalget 1937, Holm 1994, Holm 1995, Christensen og Hallenstvedt 2005). Fiskerinæringen var preget av gjensidig samarbeid og stor grad av selvregulering (Jentoft og Wadel 1984).

Det var en konsekvens av at mye av fisket foregikk utenfor de ulike landenes fiskerigrenser som fram til slutten av 1970-årene var på maksimum 12 nautiske mil. Fiskerne forholdt seg til naturen, fisken og omgivelsene omtrent slik Hardin (1968) beskrev sine aktører i artikkelen om *allmenningens tragedie*. Enhver kunne fiske så mye de ville, når de ville og med de redskapene de ønsket, men innenfor visse rammer som lokalsamfunnet eller kulturen hadde satt. Regulering handlet i denne sammenhengen om å regulere fangstaktiviteten slik at alle fikk fiske mest mulig, og slik at utbyttet kunne føres tilbake til husholdet og samfunnet som fiskerne kom fra.

Selv om det å sikre naturgrunnlaget også har vært en målsetting i fiskeripolitikken i lang tid (Strøm 1949:28), var sikring av fiskernes økonomiske grunnlag det viktigste målet i fiskeripolitikken innenfor dette åpne regimet. I løpet av 1960-årene erfarte imidlertid fiskerne og myndighetene at havet ikke var utømmelig. Fri adgang og teknologisk utvikling i sildefisket, i kombinasjon med oseanografiske faktorer som påvirket vekst og rekruttering i sildebestanden, gjorde at silda nesten ble utryddet. Det fikk dramatiske følger for fiskeriforvaltningen. Sildebestanden, som normalt vandret ut i Nordøst-Atlanteren, var nå så liten at den holdt seg innenfor den norske fiskerigrensen på 12 mil. Dermed ble det mulig for norske fiskerimyndigheter å innføre en eksklusiv regulering av sildefisket. Det ble gjort gjennom en konsesjonsordning for fiske av sild med ringnot fra 19. januar 1973 og et tidsbegrenset totalforbud mot fiske av sild (Christensen og Hallenstvedt 1984). Det første tiltaket var begynnelsen på slutten for fritt fiske som et bærende prinsipp i norsk fiskeripolitikk, selv om det gikk enda noen år før det slo igjennom i de øvrige norske fiskeriene, blant

annet fordi disse fiskeriene foreløpig ikke kunne reguleres ensidig innenfor norsk fiskerigrænse.

Innføringen av 200-mils økonomisk sone fra 1. januar 1977 ga nye muligheter for norsk fiskeriforvaltning. Nå kunne staten Norge i prinsippet forvalte alle fiskeressurser i norsk økonomisk sone alene eller i samarbeid med andre kyststater. I de første ti årene var det i hovedsak ringnotfiske og trålfiske som var strengt regulert, men sammenbruddet i den nordøstarktiske torskebestanden mot slutten av 1980-årene endret på dette. Norske og sovjetiske myndigheter ble da enige om strenge forvaltningstiltak for torsk, og i Norge ble kystfisket etter torsk, også lofotfisket, lukket og etter hvert kvoteregulert. I praksis var det frie fisket nå over i Norge (Holm 2001). Fiskeripolitisk ble dette et skifte fra fokus på fiskere til fokus på ressursene og naturgrunnlaget. Hovedmålet ble nå å sikre ressursgrunnlaget og dernest å sikre fiskerne et rimelig utkomme fra begrensede naturressurser. Fisken måtte beskyttes mot fiskerne. Stadig mer finmaskede regulerings- og kontrollsystemer ble innført for å sikre at ressursuttaket ble bærekraftig, samtidig som fiskerne hadde et forsvarlig levebrød. Gjennom innsatsreguleringer som konsesjoner og deltakeradganger ble tilgangen til fiskeressursene sterkt begrenset. Ressursavhengighet og tidligere deltakelse ble viktige kriterier for å tildele noen fiskere større rett til å delta enn andre. I tillegg ble det innført uttaksreguleringer som kvoter på bestemte fiskeslag og et stort antall tekniske reguleringer for hvordan fisket skulle utøves. Etter hvert kom også et stabilt kvotefordelingssystem basert på faste kriterier og fordelingsnøkler på plass. På denne måten ble fiske et mer og mer eksklusivt yrke forbeholdt et stadig minkende antall spesialister. Disse spesialistene er ikke bare spesialister i å fiske, men også i å tilpasse virksomheten sin til reguleringssystemet og de politiske og økonomiske rammebetingelsene. Fiskerne har gjennom sin organisasjon Norges Fiskarlag vært sterkt delaktig i utformingen av systemet de reguleres av (Johnsen 2004, Holm og Nielsen 2007, Johnsen mfl. 2009, Johnsen, Murray og Neis 2009). Resultatet av denne prosessen er at fiskerne og forvaltningen veves tettere sammen, de utvikler felles språk og forståelser, mens fisket i større grad frikobles fra de øvrige aktivitetene i lokalsamfunnet. Det forsterkes av den teknologiske utviklingen som både gjør at folk erstattes med teknologi og bidrar til å endre arbeidet slik at yrkeskarrieren forlenges. I tillegg fører en bevisst strukturpolitikk fra myndighetenes side til at det blir færre fartøyer og arbeidsplasser i fiske. Fiske blir dermed noe som stadig færre i lokalsamfunnene langs kysten driver med, og kan noe om, og der det blir stadig vanskeligere å komme inn. Dette skjer både formelt, ved at adgangen

begrenses til dem som allerede er inne, og uformelt, ved at de som er utenfor, ikke har den kunnskapen som skal til for å lykkes

Mindre lokalsamfunnsorientering?

Endringene i fiskerinæringen, fiskeindustrien og ressursforvaltningen som vi har beskrevet ovenfor, har forløpt sammen med andre endringer som også berører sysselsettingssystemet. De lokale skolene hadde en viktig funksjon som sosialiseringsarena. Mange små skoler har blitt nedlagt, samtidig som det er blitt økende krav til formell kompetanse i mange næringer. En følge av dette er at skolene er rettet inn mot nasjonale arbeidsmarkeder heller enn å være et element i et lokalt sysselsettingssystem. Et annet og vesentlig trekk ved det tradisjonelle sysselsettingssystemet var at kvinnene og barna var en viktig reservearbeidskraft som næringen kunne trekke på i arbeidstoppene. Slik er det i mye mindre grad nå. Hverken kvinner eller barn kan forlate jobb eller skole for å gjøre ekstraarbeid i fiskeindustrien. Kort sagt, de synlige strukturelle endringsprosessene viser at sysselsettingssystemet er endret. Men betyr det at lokalsamfunnsorienteringen er borte? Det skal vi studere nærmere med utgangspunkt i kvantitative data fra fiskeflåten.

Fra lokale sysselsettingssystem til globale nettverk? En empirisk analyse

Data og metode

I analysene i denne artikkelen benytter vi, i tillegg til de skriftlige kildene som er brukt for å beskrive de generelle tendensen ovenfor, kvantitative data fra en landsdekkende spørreundersøkelse blant aktive fiskere og fiskebåteiere (heretter kalt «fiskeriundersøkelsen»). I 2007 var 10 575 personer registrert på fiskermanntallets blad B, som er et register over alle aktive fiskere med fiske som hovedyrke. Et tilfeldig utvalg av fiskere ble trukket fra manntallet, og av disse ble 500 fiskere og 500 fiskebåteiere intervjuet pr. telefon. Utvalget på 500 viste seg i stor grad å være representativt for både fiskere og fiskebåteiere. Norsk senter for bygdeforskning og Norges fiskerihøgskole var ansvarlige for det metodiske opplegget, mens Norfakta Markedsanalyse AS utførte det praktiske intervjuarbeidet.¹ I denne artikkelen går vi videre med analyser basert på utvalget av fiskebåteiere (N = 500). Det inkluderer både de som er enefiskere på egen båt, og de som er båteiere av båter med mannskap.

Fiskerne ble stilt ulike typer spørsmål. I tillegg til bakgrunnsspørsmål om

alder, kjønn, sivilstand, utdanning, hva slags fiske de deltar i, og hva slags jobb de har om bord, stilte vi spørsmål knyttet til rekrutteringen til fiskeryrket. Fiskerne ble også bedt om å besvare spørsmål om hvordan de opplever yrket, og hvordan de ser for seg framtida. Vi stilte også noen fiskeripolitiske spørsmål og spørsmål knyttet til fartøyet, rekrutteringen av mannskap og lønnsomheten i fisket. Flere av spørsmålene angår fiskerne og kystsamfunnet.

I det følgende vil vi ved hjelp av en regresjonsanalyse undersøke hvilke forhold som kan være med på forklare fiskernes relasjon til lokalsamfunnet eller deres forankring i kystens sysselsettingssystem.

En modell for lokalsamfunnsorientering på kysten

Vi har laget en modell for å forklare kyst- eller lokalsamfunnsorienteringen blant norske fiskebåteiere. Fiskebåteiere kan ses som sentrum i sysselsettingssystemet. Sysselsettingssystemets overlevelse er avhengig av at det kontinuerlig foregår arbeid innenfor systemet. Svak lokalsamfunnsorientering blant båteierne kan være en indikasjon på et svekket sysselsettingssystem, fordi det indikerer at båteierne og aktivitetene orienteres ut av det lokale systemet.

Det finnes ikke én enkelt variabel som «måler» lokalsamfunnsorienteringen hos fiskerne. Derfor er det nødvendig å gå veien om en indikator eller en indeks. Vi har valgt å konstruere en indeks basert på tre variabler som kan ses som indikatorer på tre kjerneelementer i sysselsettingssystemet. Den første variabelen er grad av enighet i et utsagn om at familiens tilknytning til fiske var viktig for at respondenten ble fisker. Den andre variabelen er grad av enighet i at fangsten bør leveres og foredles lokalt. Den siste variabelen er grad av enighet i at kystfiske er det beste for forvaltningen av ressursene. Variablene sier noe om familiebåndenes betydning i fiske, holdninger til lokal leveranse og foredling, og forvaltning av ressursene. Til sammen kan disse sies å representere kjernen i de lokalt forankrede sysselsettingssystemene. De tre variablene er standardisert, lagt sammen og summen er delt på tre. Resultatet er en formativ indeks (Ringdal 2007) som er et uttrykk for lokalsamfunnsorientering hos fiskebåteierne.

Vi går videre med å analysere hvilke andre forhold det er som bidrar til en sterk eller svak lokalsamfunnsorientering.² To modeller er utviklet. Den ene modellen ser kun på objektive variabler ved fiskebåteierne og deres situasjon, mens den andre også inkluderer to relevante holdningsvariabler. Denne typen regresjonsmodeller beregner effektene av noen variabler på en annen variabel på en slik måte at vi ser effekten av hver enkelt variabel når vi holder de andre variablene konstante.

Tabell 1 Regresjonsmodeller for lokal/kystsamfunnsorientering

Variabler	Modell 1	Modell 2
Alder (gruppert)	0.046 (0.898)	-0.005 (0.863)
Utdanning	-0.153** (0.882)	-0.117** (0.868)
Inntekt fra fiske	0.074 (0.754)	0.099* (0.750)
Inntekt fra andre kilder	-0.080 (0.948)	-0.099* (0.943)
Fartøystørrelse (gruppert)	-0.312** (0.653)	-0.346** (0.605)
Postnummer (nord-sør-dimensjon)	0.186** (0.926)	0.165** (0.910)
Deltatt i strukturordninger	0.124** (0.744)	0.127** (0.743)
Sannsynlig å rekruttere utenlandske fiskere		-0.085* (0.881)
Føler at det er en plikt å føre tradisjon/båten videre		0.266** (0.922)
Konstant	-0.133	-0.221
R2	0.275	0.347
Justert R2	0.264	0.333
N	440	440

Avhengig variabel: indeks for kyst/lokalsamfunnsorientering, standardiserte koeffisienter.

Tall i parentes angir mål på toleranse (mål på kollinearitet)

* signifikant på 0.05-nivå, ** signifikant på 0.005-nivå

I arbeidet med å utvikle disse modellene er også mange andre variabler prøvd ut. Med unntak av alder er de variablene som er inkludert, statistisk signifikante i en av modellene. Ut fra et resonnement knyttet til sysselsettingssystemet, kan det imidlertid også være interessant å vite noe om en del av de variablene vi har funnet at *ikke* har betydning for lokalsamfunnsorientering. Vi vil derfor også kommentere noen av disse variablene. Men først ser vi nærmere på modellene.

Modell 1 inkluderer det vi kan kalle objektive forhold. Vi har ikke tatt med holdninger eller synspunkter hos respondentene. Modellen som helhet forklarer ca. 27 prosent av variasjonen i lokalsamfunnsorienteringen. Modell 2 inkluderer i tillegg to holdningsvariabler som viser seg å være av betydning. Den forklarer ca. 34 prosent av variasjonen i lokalsamfunnsorienteringen. Begge

modellene er forholdsvis kraftfulle forklaringsmodeller. Kompleksiteten i samfunnsvitenskapelige tema innebærer at vi sjelden oppnår særlig høyere forklart varians enn 20–30 prosent i slike modeller.

Når vi går til de enkelte variablene, ser vi at alder hos fiskebåteierne ikke har noen betydning for lokalsamfunnsorienteringen. Det er vesentlig, for dersom det pågår en svekkelse av sysselsettingssystemet og lokalsamfunnsorienteringen over tid, kunne vi vente at eldre har en sterkere tilknytning enn yngre. Slik er det tydeligvis ikke.

Utdanning har imidlertid betydning. Jo høyere utdanning, jo svakere lokalsamfunnsorientering. Effekten av utdanning er relativ sterk, og den er statistisk signifikant. Ut fra tidligere beskrivelser av sysselsettingssystemet som et system der uformell og erfaringsbasert læring var den sentrale formen for kunnskapsoverføring, er dette som forventet. Formell utdanning innebærer at en mer formalisert form for kunnskap erstatter erfaringskunnskap. Det er derfor ikke overraskende at økende formell utdanning gir svekket betydning (hos den enkelte) av det uformelle og organiske sysselsettingssystemet.

Inntekt fra fiske har en svak betydning. I modell 1 gjør ikke inntekt fra fiske et signifikant utslag på lokalsamfunnsorienteringen, og i modell 2 får denne inntekten kun en viss betydning i den forstand at økende inntekt gir sterkere lokalsamfunnsorientering, men utslaget er svakt.

Inntekt fra andre kilder enn fiske har motsatt effekt. Økende inntekt fra andre kilder enn fiske innebærer en svakere lokalsamfunnsorientering. Effekten er imidlertid også her svak. I modell 1 er effekten ikke signifikant, mens den i modell 2 er signifikant på 0.05-nivå, på samme måte som fiskeriinntektene. Den svake effekten av inntektsvariablene innebærer at vi bør være forsiktige med å legge for mye i tolkningene av disse variablene, men det vi kan antyde, er at fulltidsfiskere har en sterkere tilknytning til lokalsamfunnet. At folk har inntekt også fra andre kilder, kan dessuten indikere at de er i ferd med å trappe ned i fiskeriene.

Den variabelen som har størst betydning, er fartøystørrelse. Jo større båter, jo svakere lokalsamfunnstilknytning. Utslaget er betydelig og statistisk signifikant. Årsaken er trolig at de større båtene har større mannskapsbehov og større rekkevidde. De er ikke like avhengige av sterke lokale koblinger på samme måte som de mindre fartøyene, men det gjenspeiler også at de krever et større nettverk enn det de kan finne i lokalsamfunnet. De store båtene tar sine fangster og kan levere lenger unna sitt lokalmiljø, og de rekrutterer mannskap lenger borte. Konsekvensen er at en stadig økende flåtestørrelse over tid kan innebære en svekkelse av de lokale sysselsettingssystemene.

Den neste variabelen i modellen er postnummer. Postnummer er en god indikator på nord-sør-dimensjonen i fiskerisektoren. Jo lenger nord (altså stigende postnummer), jo sterkere er lokalsamfunnsorienteringen. Utslaget er kraftig – om enn ikke så kraftig som fartøystørrelse – og statistisk signifikant. Også dette funnet kan ha ulike årsaker, men én forklaring kan vi nok finne i de strukturelle forskjellene i fiskeriene. I nord har det tradisjonelt vært relativt sett mer kystfiske med mindre båter, enn av havfiske med større båter. Siden eiere av mindre båter ut fra våre modeller er mer lokalsamfunnsorientert, vil det gi seg utslag som en økende lokalsamfunnsorientering mot nord. Dermed blir det en sammenheng mellom nord-sør-dimensjonen og fartøystørrelsen. I vårt datamateriale er det en korrelasjon på -0.2 («pearsons correlation») mellom postnummer og fartøystørrelse. Det betyr at 20 prosent av variasjonen i fartøystørrelse er som forventet ut fra at vi beveger oss lenger nordover – uten at vi tar andre faktorer med i betraktning. Det interessante her er imidlertid at i vår regresjonsanalyse er tolkningen slik at selv når vi holder nord-sør-dimensjonen konstant, er det et signifikant utslag av fartøystørrelse. Omvendt er det da også slik at selv når vi holder fartøystørrelsen konstant, er det et signifikant utslag av å bevege seg nordover langs kysten. Selv for like store båter er det altså sannsynlig at det er en sterkere lokalsamfunnsorientering i nord. Dermed kan vi altså si at lokalsamfunnsorienteringen generelt synes å øke mot nord. Det kommer vi tilbake til senere i artikkelen.

Et sentralt virkemiddel i fiskeripolitikken de senere årene har vært de såkalte strukturordningene, som er innrettet mot å redusere overkapasiteten i fiske. Overkapasitet vil si at det er flere fartøy i et fiskeri enn hva som anses som økonomisk eller ressursmessig forsvarlig. Strukturordningene gir fiskerne innenfor hvert fylke mulighet til å kjøpe fartøy med kvoter innen samme lengde/fartøygruppe og til å samle kvotene på færre fartøy innenfor samme gruppe og fylke. Fartøyene som fratas kvotene, må tas permanent ut av fisket. Strukturordningene bidrar til å redusere antallet fartøy i fiskeflåten, og de er innrettet mot å opprettholde kvotemessig stabilitet mellom regioner og fartøygrupper. Mulighetene til kvotecomsetning og overføring mellom fylker og ulike flåtegrupper er begrenset. Kvoter kan ikke overføres fra for eksempel fartøy som fisker med konvensjonelle redskaper (garn, line, juksa) til trålere eller vice versa.³ I vårt materiale ser vi en signifikant negativ effekt av strukturordningene på lokalsamfunnsorientering (i begge modellene). Generelt sett vil dette være en effekt som fordeler seg på flåtegrupper og etter nord-sør-dimensjonen. Antallet og andelen som har deltatt i strukturordningene, øker med økende båtstørrelse. Vår analyse viser at innenfor de ulike lengdegruppene, der det er anledning å delta i strukturering, er det ster-

kere lokalsamfunnsorientering blant de som ikke har deltatt, enn blant de som har deltatt.

I modell 2 er det to holdningsvariabler som har signifikant utslag på lokalsamfunnsorientering. For det første ser vi at fiskebåteierne som sier at de ser det som sannsynlig at de vil rekruttere fiskere fra utlandet, har en noe svakere lokalsamfunnsorientering. Utslaget er ikke særlig kraftig, men det er en effekt kontrollert for fartøystørrelse. Med andre ord er det slik at for like store båter kan vi anta at lokalsamfunnsorienteringen er svakere for dem som ser det som sannsynlig med rekruttering utenlands. Det kan både tenkes at en svakere lokal forankring innebærer mindre muligheter for lokal rekruttering, og at svakere lokal forankring betyr at forpliktelsen til å rekruttere lokal arbeidskraft er svakere. På den annen side kan det være at en svakere lokal forankring innebærer at andre nettverk er sterkere, og at muligheten for å rekruttere globalt derfor er bedre.

Den siste holdningsvariabelen er et spørsmål om hvor enige respondentene var i at de ble fiskere fordi de følte en forpliktelse til å føre tradisjonen eller fiskebåten videre. Jo mer enig de er i dette, jo sterkere er lokalsamfunnsorienteringen. Det samsvarer med forståelsen av sysselsettingssystemet som et tradisjonelt nettverk preget av sosiale normer og tradisjonelle verdier.

I tillegg til disse sentrale variablene som har signifikant effekt på lokalsamfunnsorienteringen hos fiskebåteierne, er det også flere variabler som har vist seg *ikke* å ha effekt. Alder er allerede nevnt. Likeledes har det ingen effekt hvor lenge man har vært fisker. I vårt materiale har heller ikke kjønn noen effekt, noe som kan tilskrives den sterke mannsdominansen i materialet (og i populasjonen av fiskebåteiere). Vi finner heller ikke noen sammenheng mellom lokalsamfunnsorientering og optimisme på vegne av næringen (målt ved om man vil anbefale yrket for andre). Det er altså ikke slik at de som har en sterkere lokalsamfunnsorientering, også ser lysere (eller mørkere) på framtida. Dette er viktig. Poenget er at lokalsamfunnsorientering ikke først og fremst skal forstås normativt. Det er ikke slik at mer lokalsamfunnsorientering er bedre eller verre enn mindre lokalsamfunnsorientering. Det er bare snakk om en *annen* orientering og der forskjellene i noen grad kan forklares ut fra strukturelle forhold.

En todelt fiskerinæring?

Våre funn tyder på at når det gjelder lokalsamfunnsorientering, kan vi snakke om en todeling av det norske fiskerisystemet. Vi finner fortsatt en klar lokalsamfunnsorientering i dagens nettverk rundt de mindre fartøyene. Her er det en sterk kobling mellom fiskeriene og det lokale. Nettverkene rundt de større

fartøyene er i større grad profesjonalisert, modernisert og globalisert. De større fartøyene er avhengige av et større omland for å rekruttere, de fisker over større områder og kan levere der de får høyest pris eller der mottak er tilgjengelig. Det forteller ikke at eiere av større båter er mindre opptatt og engasjert i sitt lokalsamfunn enn de på mindre båter, men snarere at båtstørrelsen gjør det nødvendig med en annen tilpasning til driften av fartøyet.

Denne todelingen med hensyn til båt lengde er i det store og hele sammenfallende med nord-sør-dimensjonen. Det kan tyde på at også fiskeripolitikken bør ta mer hensyn til disse strukturelle forskjellene når det gjelder de bosettings- og sysselsettingsmessige målsettingene.

Konklusjon

Vårt hovedfunn er at en politikk som tvinger fiskerne til å stadig øke båtstørrelse, vil bidra til å svekke lokalsamfunnsorienteringen. Hvis formålet med en fiskeripolitikk også er å bidra til levedyktige lokalsamfunn, må politikken ta hensyn til at ulike typer fartøystørrelser har forskjellig effekt på omgivelsene. Selv om en politikk som fremmer en flåte av større fartøy kan svekke det enkelte lokalsamfunnet, kan det selvsagt også tenkes at større fartøy likevel bidrar til å skape mer robuste regioner. Her er det grunn til å vurdere om effektene vil være forskjellige i nord og sør. Det at lokalsamfunnsorienteringen er større i nord gir gode grunner til å gjøre seg noen refleksjoner med hensyn til årsakene til de regionale forskjellene. Forskjellene mellom nord og sør kan ha flere årsaker. Et større innslag av fartøy i pelagiske fiskerier i sør kan ha betydning. I disse fiskeriene er det tradisjonelt vanskelig for småprodusenter å konkurrere på samme måte som i torskefiskeriene. For noen flåtegrupper er også lokale leveranser en umulighet. Det kan også tenkes at innslaget av familierekuttering generelt er sterkere i nord, uavhengig av båtstørrelse. Videre kan avstand og geografi ha betydning. I sør er det kortere avstand mellom bygder og tettsteder samt en noe annen tradisjon med hensyn til kystfiske og havfiske. Vi vet at større båter rekrutterer fra et større omland, og siden innslaget av større fartøyer relativt sett er større i sør enn i nord, er det naturlig at rekrutteringsnettverkene i sør er mer regionale enn lokale. Det har betydning for bruken av sysselsettingssystemteorien som analytisk verktøy. Ut fra faglitteraturen er det åpenbart at denne teorien i hovedsak er utviklet med utgangspunkt i organiseringen av fiskeriene i utvalgte lokalsamfunn i Nord-Norge, og at de modellene som kan utledes fra teorien ikke nødvendigvis passer like godt på fiskerinæringen andre steder i landet, som har andre naturgitte forutsetninger og en annen

flåtestruktur, mottaksstruktur og lokalsamfunnsstruktur. Det betyr at det som da kan kalles sysselsettingssystemene i sør kan ha hatt andre utbredelser og innhold enn i nord også tidligere. Modeller som brukes som analytiske verktøy i forhold til fiskerisamfunn i sør må ta høyde for dette.

Dagens strukturordning for kystfiskeflåten er utformet slik at den både begrenser salg av fartøy med kvote over fylkegrenser og fastsetter tak på hvor store kvotene kan være. Fiskeri- og kystdepartementets evaluering av ordningen for fartøy mellom 11 og 14,9 meter viser at mens det er en viss overføring av kvoter mellom kommuner, er stabiliteten stor mellom fylkene (Fiskeri- og kystdepartementet 2009). Hvis det legges opp til at fiskeripolitikken fortsatt skal bidra til regional stabilitet med hensyn til kvoteandeler og fangst, det vil si at det fortsatt vil være begrensinger på overføring av kvoter mellom fylker, så indikerer våre funn at man også bør drøfte om strukturordningene bør utformes slik at de fanger opp forskjellene mellom regionene med hensyn til lokalsamfunnsorientering. Satt på spissen, det kan være god grunn til å tillate en sterkere strukturering og større enheter i deler av Sør-Norge, mens vi tilsvarende kan argumentere for at en må være mer varsom i deler av Nord-Norge. Det todelte fiskerisystemet representerer nemlig forskjellige regionale og lokale nettverk, og politikken bør ta høyde for dette. Derfor kan det tenkes at en god fiskeripolitikk for lokalsamfunn i nord ikke nødvendigvis er en god fiskeripolitikk for fiskerisamfunn i sør – og omvendt.

Noter

- 1 For mer informasjon om den empiriske undersøkelsen, se Johnsen og Vik (2008).
- 2 Modellene er OLS-regresjoner, og bygger derfor på en del forutsetninger. (se f.eks Ringdal 2007). Modellene er gjennomgått og testet i henhold til krav og forutsetninger for OLS-regresjoner.
- 3 Etter søknad kan det gis dispensasjon til å fiske trålkvoter med kystfartøy, mens det foreløpig ikke er åpnet for det motsatte.

Referanser

- Brox, O. (1966). *Hva skjer i Nord-Norge*. Oslo: Pax.
- Christensen, P. og A. Hallenstvedt (1984). *Notfiskarsamskipnaden 1934–1984. Faglig og økonomisk organisering gjennom 50 år*. Trondheim: Notfiskarsamskipnaden.
- Christensen, P. og A. Hallenstvedt (2005). *I kamp om havets verdier. Norges Fiskarlags Historie*. Trondheim: Norges Fiskarlag.

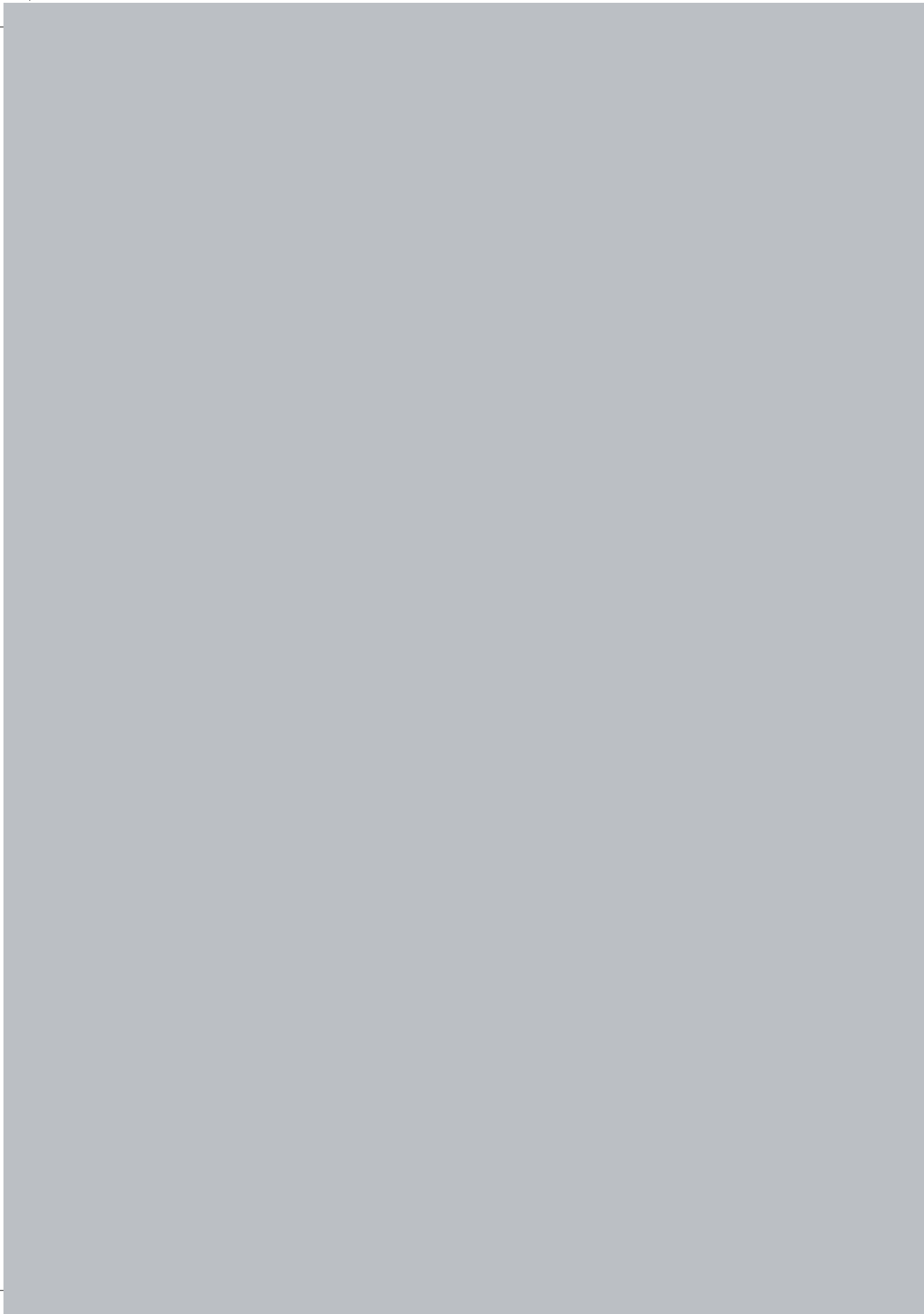
- Dreyer, B. og B.I. Bendiksen (2003). Kapasitetstilpasning i hvitfiskindustrien. Rapport 9/2003. Tromsø: Nofima.
- Finstad, B.-P. (2005). *Finotro statseid fiskeindustri i Finnmark og Nord-Troms: Fra plan til avvikling*. Tromsø: Universitetet i Tromsø, Institutt for historie, Det samfunnsvitenskapelige fakultet.
- Fiskeridirektoratet (2010). Fiskermanntallet. Lastet ned fra <http://www.fiskeridir.no/register/fiskermanntallet>
- Fiskeri- og kystdepartementet (2009). Evaluering av strukturkvoteordningen for fartøy med hjemmelslengde 11-15 meter. Oslo: Fiskeri- og kystdepartementet.
- Gerrard, S. (2008). Quota policy and local fishing. Gendered practices and perplexities. *MAST*, 6 (2), 53–75.
- Hardin, G. (1968). The tragedy of the commons. *Science*, 162, (3859), 1243–1248.
- Hetland, P. (1984). Å bli fisker – formell og uformell sosialisering i fisket. I S. Jentoft og C. Wadel (red.) *I samme båt*. Tromsø, Stavanger: Universitetsforlaget, 36–46.
- Hersoug, B. (2005). *Closing the commons: Norwegian fisheries from open access to private property*. Delft: Eburon
- Hersoug, B., P. Holm og A. Maurstad (1993). Fra økonomisk rasjonalitet til økologisk fornuft. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 34, 101–125.
- Holm, P. (1994). Fiskeripolitikk. I P. Arbo (red.) *Offentlig politikk i perspektiv*. Tromsø: Norut Samfunnsforskning, 9–26.
- Holm, P. (1995). The dynamics of institutionalization: Transformation processes in Norwegian fisheries. *Administrative Science Quarterly*, 40 (3), 398–422.
- Holm, P. (2001). *The invisible revolution. The construction of institutional change in the fisheries*. PhD-avhandling, Norges fiskerihøgskole, Universitetet i Tromsø.
- Holm, P. og K.N. Nielsen (2007). Framing fish, making markets: The construction of individual transferable quotas (ITQs). I M. Callon, Y. Millo og F. Muniesa (red.) *Market devices*. Oxford: Blackwell Publishing & The Sociological Review, 173–195.
- Ingilæ, O.-E. (2006). *Innovasjon og tradisjon i fiskeindustrien*. Fiskerikandidatoppgave, Universitetet i Tromsø.
- Jakobsen, S-E. og K.B. Lindkvist (2003). Offentlig politikk og regional næringsutvikling i fiskerinæringen. Arbeidsnotat nr. 17/2003. Bergen: Samfunns- og næringslivsforskning.
- Jentoft, S. (2001). *Røtter og vinger. Kystkulturen i globalsamfunnet*. Stamsund: Orkana.
- Jentoft, S. og C. Wadel (1984). *I samme båt – sysselsetningssystem i fiskernæringa*.

- Stavanger: Universitetsforlaget.
- Johnsen, J.P. (2004). *Fiskeren som forsvant? Avfolkning, overbefolkning og endringsprosesser i norsk fiskerinæring i et aktør-nettverk-perspektiv*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- Johnsen, J.P. (2005). The evolution of the «harvest machinery»: Why capture capacity has continued to expand in Norwegian fisheries. *Marine Policy*, 29 (6), 481–493.
- Johnsen, J.P., P. Holm, P.S. Sinclair og D. Bavington (2009). The cyborgization of the fisheries. On attempts to make fisheries management possible. *MAST*, 7 (2), 9–34.
- Johnsen, J.P., G.D. Murray og B. Neis (2009). North Atlantic fisheries in change: From organic association to cybernetic organizations. *MAST*, 7 (2), 54–80.
- Johnsen, J.P. og J. Vik (2008). Mellom marked og nettverk: Om fiskerirekruttering og sysselsettingssystemer i fiske. Rapport. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Lønnsomhetsutvalget (1937). *Innstilling om fiskeriens lønnsomhet. Innstilling VIII (bovedinnstilling) fra Komiteen til behandling av forskjellige spørsmål vedrørende fiskeribedriften*. Oslo: Handelsdepartementet.
- NOU (2006:16) *Strukturvirkemidler i fiskeflåten*. Oslo: Departementenes servicesenter, Informasjonsforvaltning.
- NOU (2008:5) *Retten til fiske i havet utenfor Finnmark*. Oslo: Departementenes servicesenter, Informasjonsforvaltning.
- Paulgaard, G. (1999). Ungdom i fiskevær: Finnes de? I S. Gerrard og R.R. Balsvik (red.) *Globale kyster liv i endring – kjønn i spenning* Kvinnforsks skriftserie 1/1999. Tromsø: Kvinnforsk, Universitet i Tromsø, 145–156.
- Ringdal, K. (2007). *Enbet og mangfold: Samfunnsvitenskapelig forskning og kvantitativ metode*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Statistisk sentralbyrå (2009). *Statistisk årbok*. Oslo: SSB.
- Standal, D. og B. Aarset (2002). The tragedy of soft choices: Capacity accumulation and lopsided allocation in the Norwegian coastal cod fishery. *Marine Policy*, 26 (3), 221–230.
- St.meld. nr. 20 (2002–2003) *Strukturiltak i kystfiskeflåten*. Oslo: Fiskeridepartementet.
- St.meld. nr. 19 (2004–2005) *Marin næringsutvikling. Den blå åker*. Oslo: Fiskeri- og kystdepartementet.
- St.meld. nr. 21 (2006–2007) *Strukturpolitikk for fiskeriflåten*. Oslo: Fiskeridepartementet.
- Strøm, J. (1949). *Norsk fiskeri- og fangsthåndbok. Saltvannsfiskeriene – ferskvann-*

fiskeriene – ishavsfangsten – hvalfangsten. Oslo: Cammermeyer.

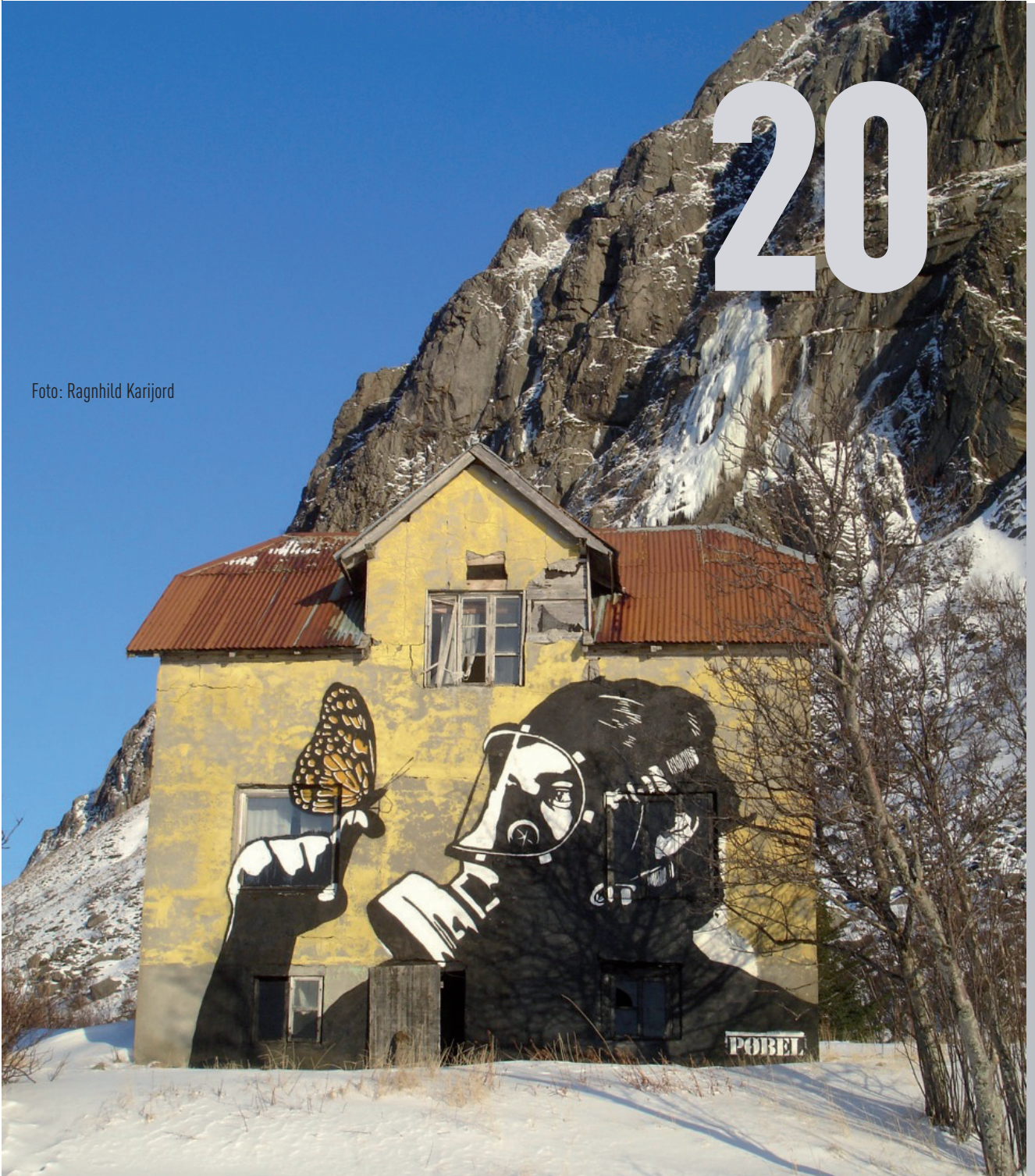
Tjelmeland, H. (1994). Det seinmoderne Nord-Norge. Om tenesteyting, tetts-
tader og tusseladdar. I E.-A. Drivenes, M. Hauan og H.A. Wold (red.) *Nord-
norsk kulturhistorie: Det gjenstridige landet.* Oslo: Gyldendal, 346–385.

Wadel, C. og I.L. Høst (1980). *Fiske og lokalsamfunn.* Tromsø, Oslo og Bergen:
Universitetsforlaget.

20

Foto: Ragnhild Karijord

Egil Petter Stræte

Brytninger mellom konvensjoner

Brytninger mellom konvensjoner

Et møte med hverdagen

Se for deg at du befinner deg i en dagligvarebutikk i Norge, har fylt handlevogna di, kommer til kassa og skal betale. Det er en situasjon som er så rutinepreget at den går uten å veksle et ord med den som sitter bak kassaapparatet. Når det blir din tur – å snike i køen er ikke akseptabelt – legger du automatisk varene dine opp på rullebåndet. Du forventer ikke at det kommer en annen fra bakrommet og gjør det for deg. Kassabetjeninga begynner like automatisk å trekke varene over strekkodeleseren. Du er ikke alltid like fornøyd med hvordan rullebåndet og betjeninga behandler tomatene, eplene og ukebladet, men som oftest lar du det gå. Det er noe vi må regne med.

Totalsummen som kommer opp på den lille lystavla, indikerer hva du må betale for å få med deg heim det du hadde i vogna. Du aksepterer at strekkodene har gitt signal om riktig pris, og at datamaskinen har klart å summere dette på en riktig måte. Hvis avviket er urimelig i forhold til det du hadde forestilt deg, kan det hende du tar med kassalappen og sjekker hva som fikk det til å bli så mye. Men jeg tviler på om du har forlangt at betjeninga skal kontrollregne med kalkulator.

Du er videre klar over at noen butikker har medlems- eller bonuskort. Det står gjerne en påminnelse ved kassaapparatet, slik at betjeninga skal slippe å spørre om det, og da legger du fram kortet slik at det kan bli registrert for dette kjøpet. Betjeninga vet hva som skal gjøres med kortet, og hva som er riktig kort. Det er neppe mange som har prøvd å legge fram et bonuskort fra et flyselskap eller hotellkjede – det ville ikke blitt opplevd som relevant.

Videre aksepterer du beløpet du skal betale. Jeg har i hvert fall ikke registrert at noen i våre dager starter ei pruting ved kassa i dagligvarebutikken, sjøl om det visstnok er vanlig hos bilforhandleren. Du betaler med bankkort eller kontant i norske kroner. Du vet det ikke er vanlig å betale med pund eller euro i dagligvarebutikken. I grensestrøkene går svenske og norske kroner om hverandre, og på flyplasser kan

du bruke ulike valutaer, men i norske dagligvarebutikker er ikke det vanlig ennå. Når du har betalt, vet du at du sjøl må legge varene ned i posene – det er vanligvis ingen som kommer og gjør det for deg (i hvert fall ikke i Norge). Riktignok er det noen butikker som har ekstrahjelp før jul for å hindre at somlekopper lager ekstra kø i kassa, men det er unntaksvis.

Denne hverdagssituasjonen som er skildret over, er spekket med kollektiv handling hvor ei rekke aktører inngår: du, rullebåndet, kassabetjeninga, strekkodene på varene, strekkodeleseren, datamaskinen som kalkulerer, pengesystemet, medlems-/bonusregistret, banken din, plastposene osv. Situasjonen er så rutinisert at den kan foregå uten forhandlinger av noe slag. Siden det ikke engang er nødvendig med ordveksling, har betjeninga fått opplæring i å huske å smile og si hei til deg slik at du skal føle deg velkommen til dagligvarehandelens svar på fordismens effektivitet. Det er et utall slike situasjoner i vår hverdag, men ikke alle er like rutiniserte. Kjøp av bil er for eksempel langt mindre forutsigbart og mer gjenstand for forhandlinger. For ikke å snakke om det å skulle etablere en bedrift eller å utvikle ei forvaltning av en ny nasjonalpark. Men også her er det et utall rutiner og hverdagssituasjoner man møter, enten man er gründer eller byråkrat.

Å få til endring i et sosialt miljø innebærer ofte en konfrontasjon med en eller annen etablert praksis. Nye handlinger som skal rotfeste seg i ny praksis, må finne ny forankring og legitimitet, det vil si at nye konvensjoner må etableres. Det betyr ikke nødvendigvis et fullstendig brudd med gamle konvensjoner, men snarere et behov for kompromisser. Å drive med bygdeutvikling kan innebære at man er motstrøms i forhold til etablert bygdeliv og næringsaktivitet, og i noen tilfeller kan det innebære mer radikale skifter i forhold til det bestående. Bygdeutvikling og endringer skaper et potensial for konfrontasjoner, slik at å utvikle kompromisser er viktig, men det kan være vanskelig. Kunnskap om slike prosesser og utvikling av begreper og måter å forstå dette på, vil forhåpentligvis være nyttig.

Formålet med denne artikkelen er å gi ei mulig forståelsesramme for brytninger mellom etablerte og nye handlingsmønstre eller praksiser. Noe nytt trenger seg på eller forsøkes skapt, alt etter hvilket ståsted man har. Forståelsesramma jeg presenterer, er min tolking og tilpassing av konvensjonsteori.¹

For å illustrere hvordan dette perspektivet kan gi økt forståelse av endringer som utfordrer etablerte konvensjoner, bruker jeg eksempler fra min egen forskning. Det er hentet fra arbeid med produktutvikling i meieribransjen, noe som kan være krevende å få til. Eksempelene er dog kun eksempler, hovedbudskapet er å drøfte forståelsesramma. Derfor brukes det også mest plass på det.

Konvensjoner – et verktøy for å tolke praksis

Konvensjonsteori handler kort sagt om hvordan aktører koordinerer sine handlinger slik at de fungerer kollektivt uten å måtte forhandle i enhver situasjon. Konvensjonsteori er ikke en helstøpt teori med strenge definisjoner, men mer ei tilnærming til praktiske og handlingsorienterte problemstillinger gjerne knyttet til økonomiske sider ved samfunnet, som økonomiske transaksjoner og markedsbaserte aktiviteter.

Konvensjoner er knyttet til situasjoner. Når det er OK å drikke melk til frokost, mens cola er OK til pizza eller lørdagsgodt, kan dette forklares ut fra at det er skapt konvensjoner som taust sier at dette er riktig. Samtidig blir konvensjonene utfordret når melk blir hevdet å være helsefarlig og cola-automatene inntar skolene, og turbulens kan oppstå.

Sjøl om konvensjonsteori kan brukes i et utall av situasjoner, er det ingen universalteori som forklarer alt. Konvensjonsteori utelukker ikke at andre teorier kan bidra med innsikt på de samme fenomenene.

Konvensjoner setter praksis i fokus, det vil si man er opptatt av handling. Analysen tar aktørene som utgangspunkt, eller snarere den koordinerte handlinga mellom aktørene som er delaktige. Praksis består av ei lang rekke handlinger. Det kan være vanskelig å avgrense en studie av praksis, for rekka av handlinger er lang, og det er mange sammensatte handlingsrekker. Å drive for eksempel med jordbruk består av ei nesten uendelig rekke handlinger som varierer gjennom året. Analytikeren må unngå å betrakte praksisen for snevert og redusere den til én enkeltfaktor. På den andre siden må man unngå å betrakte praksisen for omfattende og dermed gjøre det uhåndterlig. Det må derfor gjøres ei relevant avgrensing av den praksisen man skal studere.

Viktige forutsetninger og særtrekk ved konvensjonsteorien

En kritisk forutsetning i teorien er at handling krever *legitimering*, ei form for rettferdiggjøring eller begrunnelse. Det vil si at handling ikke er vilkårlig sett fra aktørens side. I en gitt situasjon er det knyttet forventninger til handlinga. Konvensjonsteorien bidrar her med en strukturell orden til å tolke en situasjon eller praksis inn i. Når du skal betale for det du handler i dagligvarebutikken, forventer kassabetjeninga at du legger varene dine på rullebåndet for å opprettholde en effektivitet i butikkens logistikk. Om du forlangte at det kom noen og la varene opp på rullebåndet for deg – hvilket ikke ville vært urimelig siden du har gjort jobben med å plukke dem ned i vogna – ville du nok måtte begrunne det. Og hvis du kunne vise til en vond rygg, ville begrunnelsen sikkert blitt akseptert som legitim.

Ved at en bestemt type handlinger gjentas, forsvinner over tid behovet for en uttalt begrunnelse. Det blir en rutine som ikke trenger begrunnelse eller nærmere rettferdiggjøring. Her er det likheter ved etablering av rutiner i evolusjonær økonomisk teori (Nelson og Winter 1982). Den bestemte handlinga forventes i den gitte situasjonen og konteksten. Ingen av de deltakende aktørene stiller dermed spørsmål ved handlinga eller krever en begrunnelse. Slik sett blir begrunnelser over tid til konvensjoner (Biggart og Beamish 2003), og dermed trengs det ingen uttalt begrunnelse lenger. Og over tid kan også de opprinnelige begrunnelsene bli glemt eller bli tause.

Problemer kan oppstå hvis det skulle bli stilt spørsmål eller utført handlinger som avviker fra det som forventes. Konvensjoner ligger bak koordinert handling mellom ei rekke aktører – handling på grunnlag av stilltiende overenskomster som ingen stiller spørsmål ved eller behøver begrunnelse for.

Å ta utgangspunkt i aktørenes ståsted er et annet trekk ved denne tilnærminga. Handling skjer i relasjon med omgivelsene og andre aktører. Ingen handling utføres med én aktør alene – det vil si ikke atomistisk. Man er derfor opptatt av hvordan denne koordineringa av handlinger mellom aktører skjer. Det inkluderer også ikke-humane aktører. En person som kaster en stein på et glassvindu, utfører ei handling som er koordinert med både steinen og glasset som knuses. Koordinering av handling mellom aktører er dermed en nøkkel til å forstå hva som skjer. Det må understrekes at det er sjølve koordineringa som er interessant, og ikke de enkelte aktørene. En aktør uten omgivelser er ikke interessant.

Å analysere aktøren, handlinga og målet for handlinga separat, gir ikke mening og kan derfor ikke skilles empirisk ut fra et konvensjonsteoretisk ståsted. Vi kan slå fast at konvensjonsteori primært er opptatt av praksis og ikke holdninger, meninger, interesser mv., sjøl om dette også er relevant for å forstå praksis. I empiriske studier er det nyttig med holdningsundersøkelser for å supplere utforskning av praksis. Det bygger på at det er en rimelig sammenheng mellom holdning og praksis, noe det ikke nødvendigvis er.

Hvorfor bør materielle ting likestilles med humane aktører? Konvensjonsteorien er opptatt av praksis, og der er materielle ting viktige deltakere. For eksempel får ikke en snekker uten hammer og spikerpistol praktisert som snekker. Konvensjonsteorien er ikke opptatt av hvorfor snekkeren ble snekker, om snekkeren får realisert seg sjøl i sitt yrke som snekker, eller hvordan snekkeren har det i privatlivet. Inkludering av materielle ting som aktører gir dermed ei åpning for å involvere biologiske prosesser og teknologiske forhold i samfunnsfaglige analyser, hvilket er svært relevant i landbruks- og matrelaterte spørsmål. Biologiske

prosesser som modning av ost og teknologiske prosesser som utvikling av lukkede kjølelinjer i distribusjonen av matvarer, er eksempler på forhold hvor ikke-humane aktører er viktig for sosiale prosesser, men som er vanskelig å inkludere i samfunnsvitenskapelige analyser. Konvensjonsteori kan her være en brobygger i retning av flerfaglige tilnærminger, ved å være et redskap for samfunnsviteren i samarbeid med andre vitenskaper.

Hvor kommer så *konvensjonene* inn? Når noen handlingsmønstre etablerer seg og blir rutinisert, og når handlingenes begrunnelse eller rettferdiggjøring er åpenbar og uten tvist, da utvikles konvensjoner. Og konvensjonene er bærere av praksisen og rettferdiggjørelsen. Som nevnt kan begrunnelsen forsvinne ved at vi ikke lenger husker hvorfor vi gjør det slik, eller det bare er for dumt å spørre om det. Prøv å spørre i butikken hvorfor du må betale i norske kroner. Eller studer hvordan nye handlingsmønstre og konvensjoner ble utviklet ved innføring av sjølbetjente dagligvarebutikker. Barns evne til å stille overraskende og – for voksne – pussige spørsmål, må dermed tolkes som at de ennå ikke er helt sosialisert inn i de etablerte konvensjonene som gjelder for den aktuelle situasjonen.

Konvensjoner bidrar til å gi oss et strukturelt betinget handlingsfelt. I noen tilfeller kan handlingsfeltet være svært snevert, mens i andre tilfeller kan det være mer åpent. Kjøring i lyskryss gir ikke mange alternativer for akseptabel opptreden, men de strukturelle betingelsene er likevel ikke uforanderlige. Det samme gjelder endring i både landbruk og bygdeutvikling.

Hvordan kan så konvensjoner defineres? Storper og Salais sier at konvensjoner er «en slags ‘avtale’ om hva som skal gjøres – i den forståelse at enhver imøtekommer de forventninger fra de andre som han eller hun er avhengig av» (Storper og Salais 1997:16, min oversetting). «Avtalen» omfatter dermed *gjensidige forventninger til handling*. Denne «avtalen» eller «enigheten» er en konvensjon, men det er ikke en formell eller nødvendigvis en formulert avtale – mer en stilltiende overenskomst som er en form for kognitiv taus kunnskap. Det er med andre ord «en regel som er tatt for gitt og som alle slutter seg til uten refleksjon» (Storper og Salais 1997:17). Vi kan si at konvensjonsteorien skiller seg fra en mer tradisjonell og institusjonell forståelse av regler, ved at regler her ikke blir bestemt *før* handling, men utvikler seg i prosessen av handlinger som skjer for å løse koordineringsproblemer (Ponte og Gibbon 2005).

Konvensjoner er relaterte til spesielle situasjoner, og det gir seg utslag i ulike måter å gjøre ting på. Ut fra dette blir det utviklet eller dannet spesielle konvensjoner for eksempel for ulike typer bransjer, bedrifter, organisasjoner eller andre sosiale miljøer.

Konvensjoner er som bunter av sosiale relasjoner forankret eller innvevd (*em-*

bedded) i materiell teknologi, profesjonelle standarder og vanedannede rutiner. Konvensjoner er stabile, men ikke statiske mønstre (Gomez og Jones 2000). For å forhindre at leseren inntar en for mekanisk og instrumentell forståelse av konvensjoner, vil jeg her påpeke at konvensjonenes taushet og dynamikk vil gjøre det umulig å kartlegge *alle* konvensjoner som er i virksomhet i en gitt situasjon. Den hele, endelige og fulle sannhet er ikke mulig å nå.

Konvensjoner slik de er drøftet så langt, kan anvendes i analyser, men de utgjør ingen slagkraftig teori. Jeg vil derfor gå et steg videre og drøfte hvordan konvensjoner kan kategoriseres og anvendes som egen teori.

En handling rettfærdiggjøres ved at den finnes verdig

Konvensjoner utgjør en praksis som kan observeres. Begrunnelsen for en bestemt konvensjon kan man ikke avdekke uten å studere praksisen nærmere, spørre deltakerne og fortolke situasjonen. Et viktig poeng med konvensjonene er at de, som nevnt, ikke begrunnes. De har likevel sin begrunnelse eller rettfærdiggjøring – og de kan spores tilbake til *orders of worth*, som Boltanski og Thévenot kaller det i sin bok fra 1991, som er oppsummert i en artikkel fra 1999. Boka er utgitt originalt på fransk, men kom ut på engelsk i 2006 (Boltanski og Thévenot 1991, 1999, 2000, 2006, Thévenot 2001). De klassifiserte seks slike *orders of worth* er: *inspired, domestic, civic, opinion, market* og *industrial*. Det kan være flere enn det de fant, men det er rimelig å ta utgangspunkt i deres seks forslag. Det er neppe et ubegrenset antall *orders*. Det er særlig ved konflikter mellom konvensjoner rotfestet i ulike *orders* at begrunnelsene kommer til syne.

Uten at jeg går i dybden på å forklare hvordan Boltanski og Thévenot kom fram til sine seks *orders of worth*, vil jeg kort skissere deres framgangsmåte. De la til grunn tre ulike former for empiriske data. For det første analyserte de diskusjoner i hverdagssituasjoner og fant fram til kategorier av argumenter som ble brukt. For det andre analyserte de såkalte klassiske tekster fra politisk filosofi (bl.a. Hobbes, Rousseau, Adam Smith, Saint Simon) og identifiserte hvordan begrunnelser ble bygd opp mer systematisk for å overbevise. For det tredje analyserte de håndbøker som beskrev korrekt atferd i moderne bedrifter i ulike bransjer (Boltanski og Thévenot 1999). Empirien fra disse tre kildene brukte de til å identifisere seks slike *orders of worth*.

Det kan som nevnt være ulike konvensjoner for spesifikke bedrifter, det vil også si hvordan aktiviteter organiseres i bedriftene (Ponte og Gibbon 2005). De kan, og vil trolig, ofte ha begrunnelse i samme *order of worth*. For å sam-

menfatte: Praksis består av konvensjoner eller snarere bunter av konvensjoner, som stilltiende legitimeres eller rettferdiggjøres i henhold til bestemte *orders of worth*. Disse buntene av konvensjoner kalles *worlds*. I disse inngår både mennesker og materielle ting, kort sagt alt som inngår i praksisen. Et lite eksempel, også inspirert av Boltanski og Thévenot, kan hentes fra selskapslivet. I enkelte mer formelle middagsselskaper er det ikke likegyldig hvem som får servert mat først, og i hvilken rekkefølge taler blir holdt. Denne rekkefølgen blir overført til en form for sosial rangering av gjestene.² Til daglig reflekterer vi neppe særlig mye over dette, men hvis en perifer gjest fikk holde første tale, ville det bli uro i rekkene fordi den stilltiende aksepterte rangeringa ble utfordret. *Orders of worth* og *worlds* er ikke det samme, sjøl om Boltanski og Thévenot er noe upresise her. *Orders of worth* er systemet som sorterer og rangerer handlinger og avgjør om praksisen er legitim, mens *worlds* er praksisen eller regimet hvor konvensjonene hører heime. Dette kan virke forvirrende, men det er nødvendig å bevare skillet, også i norsk språkdrakt. De seks *orders of worth* som er nevnt foran, går over til å bli seks korresponderende *worlds*. I praktisk analyse mener jeg imidlertid det holder lenge med å anvende *worlds*.

Jeg har valgt å oversette *orders of worth* til *verdighetssystem* på norsk. Det er da system for rettferdiggjøring eller legitimering av handlinger vi kan finne i praksis. Disse legitimeringene gjør handlingene verdige i den gitte situasjonen. *Worlds* (*modèle de cités* på fransk) kan oversettes direkte med verden, og må her forstås billedlig som en form for samfunnsmodell eller kontekst. På norsk er likevel regime, eller mer presist *legitimeringsregime*, like dekkende, og vi unngår dermed for bokstavelige fortolkninger av begrepet verden. Dette hierarkiske systemet henspiller på hvordan betydninga av handlinger og aktører blir vurdert, og dermed i hvilken grad det blir funnet verdig.³ Med andre ord, innen hvert regime er det et eget hierarki, basert på tilhørende verdighetssystem, som avgjør om handlinger og aktører er verdige eller ikke, og i hvilken grad de er verdige. Ei handling som er verdig i *ett* regime, kan vurderes helt annerledes i et *annet* regime. Det er ikke slik at det ene regimet er bedre eller dårligere, eller mindre eller mer verdig, enn et annet. Dette er derfor et teoretisk redskap for å analysere ulike begrunnelsespraksiser på en likeverdige måte.

I tråd med skillet jeg har gjort ovenfor mellom verdighetssystem (*orders of worth*) og legitimeringsregime (*worlds*), og ut fra Boltanski og Thévenots egen vektlegging av regimer, vil jeg i det følgende konsentrere meg om legitimeringsregimer. Ut fra dette blir de seks originale legitimeringsregimene til Boltanski og Thévenot som følger i norsk språkdrakt:

- 1) Inspirasjonsregimet: Evne til å engasjere, inspirere og gå sine egne veier – sette sitt personlige preg på tilværelsen – er viktig i dette regimet. Derfor hører artisten og kunstneren til her, dog i utgangspunktet bare i sin rolle som nettopp artist eller kunstner.
- 2) Heimstavnsregimet: Oppbygging av tillit og autoritet gjennom personlige relasjoner og på grunnlag av personlige posisjoner og avhengigheter (slekt, familie, tradisjoner, arv, bedriftslojalitet, tittel osv.) er utgangspunktet i dette regimet. Situasjonen og praksisen knyttet til det nevnte eksemplet fra formelle middagsselskaper, hører til her.
- 3) Fellesskapsregimet: Det kollektive og det suverene systemet som ivaretar fellesgodene, gjerne overfor spesielle aktørinteresser, er viktig her. Ved valg i organisasjoner og nasjoner er det for eksempel viktig at valgreglementet blir fulgt.
- 4) Hedersregimet: Det som betyr mest her, er anerkjennelse og oppmerksomhet fra omgivelsene. For virkelighetsfjernsyn og sport gjelder publikumsoppslutning, og nær sagt kun det.
- 5) Markedsregimet: Kjøp og salg – og nyttemaksimering – i markeder er hovedfokuset i dette regimet. En typisk situasjon kan være forhandlingene mellom dagligvarekjedene og leverandører fra næringsmiddelindustrien.
- 6) Industriregimet: Planlegging, organisering, investering og gjennomføring av produksjon av varer er utgangspunktet i industriregimet. Verdikjedetening hører typisk til her.

Disse regimene kan beskrives nærmere ut fra visse karaktertrekk: evalueringsmåte eller hvilke forhold som gjør handlinger verdige, hvilken informasjon som er relevant, hvilke basisrelasjoner vi kan finne, og hvilke menneskelige egenskaper som kvalifiserer. I tabell 1 er det gitt noen stikkord for hver av disse kategoriene. Boltanski og Thévenot bruker disse karaktertrekkene i sin beskrivelse av legitimeringsregimene.

Tabell 1 Karaktertrekk ved legitimeringsregimer^a (Boltanski og Thévenot 1999)

	Inspirasjonsregimet	Heimstavnsregimet	Fellesskapsregimet	Hedersregimet	Markedsregimet	Industriregimet
<i>Evalueringsmåte (bva gjør verdig)</i>	Eleganse (grace), avvikende, kreativitet	Aktelse, omdømme	Kollektiv interesse	Berømmelse	Pris	Produktivitet, effektivitet
<i>Type relevant informasjon</i>	Emosjonell	Muntlig, eksemplarisk, anekdotisk	Formell, offisiell	Semiotisk	Pengesystem	Målbart: kriterier, statistikk
<i>Basisrelasjon</i>	Lidenskap	Tillit	Solidaritet	Gjenkjenne	Bytte	Funksjonelle ledd
<i>Menneskelig kvalifisering</i>	Kreativitet, genialitet	Autoritet	Likhet	Berømthet	Ønsker, kjøp, makt	Profesjonell kompetanse, ekspertise

For å illustrere disse legitimeringsregimene nærmere kan jeg si noe om industriregimet og markedsregimet. Boltanski og Thévenot (1999:372–373) analyserte ei håndbok om produktivitet for å beskrive industriregimet. De viktige personene i industriregimet er ekspertene – de som har kunnskap om produksjonen, og som kan planlegge. De begrepene som kan brukes om ekspertenes kvaliteter, kan også brukes for å kvalifisere ting. Slike begreper som beskriver om noe(n) er verdig, er for eksempel effektiv, produktiv og operasjonell. I utøvelsen av praksis innenfor industriregimet benyttes verktøy, metoder, kriterier, planer, tall, grafer osv. Aktørene i industriregimet kan sies å være i harmoni med hverandre når det foreligger organisering, målbarhet, funksjonalitet og standardisering. I markedsregimet, derimot, råder andre forhold. De viktige personene her er kjøperne og selgerne, og rikdom er et kriterium for å rangere verdighet. Viktige kvaliteter er å være opportunistisk når det gjelder å finne og gripe tak i mulighetene i markedet, ikke la seg hemme av personlige forhold og ha det følelsesmessige under kontroll. Konkurransen karakteriserer best forholdet mellom aktørene.

Enhver teori skal vurderes kritisk. En rigid anvendelse av legitimeringsregimene i konvensjonsteorien kan gjøre hele teorien for instrumentell og statisk, med ei fastlåsing i de seks opprinnelige regimene. Gjennom kompromissdannelse mellom regimer, slik Thévenot (2001) drøfter, er dette imidlertid åpnet opp og motvirker en mekanisk forståelse av praksis. For øvrig har flere antydnet at de har funnet grunnlag for andre regimer enn de seks første. Det er foreslått flere legitimeringsregimer både fra Boltanski og fra Thévenot og fra andre hold, slik som det grønne eller økologiske regimet (*The green world*) (Latour 1998), informasjonsregimet (*The information world*) og nettverks- eller

prosjektregimet (*The network or project-oriented world*) (Thévenot 2001, Ponte og Gibbon 2005).

Ei handling blir funnet verdig, og dermed respektert og legitim, i en bestemt situasjon ut fra begrunnelsen vi kan finne i et bestemt legitimeringsregime. I vår hverdag lever vi ut ulike konvensjoner knyttet til flere regimer ettersom konteksten varierer gjennom dagen. Det råder andre konvensjoner og regimer på jobb enn i familielivet, men også i de ulike jobbsituasjonene. Som nevnt er det til hvert legitimeringsregime et korresponderende verdighetssystem.

I konvensjonsteorien foretas det ingen gradering av disse legitimeringsregimene. Det ene regimet er ikke viktigere enn det andre eller knyttet til bestemte interesser. Det er viktig å huske at de er koplet til en praksis. Konvensjonene som inngår i legitimeringsregimene, er ikke permanente, men er stadig i endring.

Hovedbegrepene i konvensjonsteorien er nå presentert. For ytterligere drøftinger av teorien på norsk viser jeg til Stræte (2006). Men noen ord kan nevnes om metodiske grep som brukes av konvensjonsteoretikere. De empiriske analysene er ofte knyttet til at man så nært som mulig følger aktørenes handlinger i den situasjonen som vurderes eller analyseres, og videre må aktørene konfronteres for å få tak i deres egne begrunnelser for handlingene (Wilkinson 1997). Det brukes med andre ord pragmatisk-empiriske metoder, i motsetning til instrumentalistiske abstraksjoner i form av modeller innen nyklassisk økonomi. Eksempelstudier er vanlig metode, hvor det fokuseres på situasjonen: Hvordan opptrer aktørene? Hvordan koordinerer de aktiviteten? Hvordan er usikkerhetsvurderinga hos den enkelte aktør? Hvordan fortolker de situasjonen?

Før jeg går over til eksemplene, vil jeg peke på *kvalifisering* og *ekvivalens* som elementer for at det tause liv med konvensjoner skal rulle og gå.

Kvalifisering for handling

Konvensjonene er med og skaper et handlingsrom. Det vil si at de gir aktørene forestillinger om mulige handlingsalternativer, for eksempel forestillinga av hva en stein kan brukes til. For å bli i stand til å følge eller etterleve konvensjoner kreves ei *kvalifisering*. En person må bli trent opp til å kunne etterleve konvensjoner, og materielle ting må bli tilpasset (laget, utviklet, gjort i stand til) slik at de kan inngå i den koordinerte handlinga. Kvalifisering kan ha fellestrekk med begrepet sosialisering, bortsett fra at sosialisering er begrenset til menneskelige aktører. Videre kan personer inngå i et mangfold av regimer samtidig, mens ting vanligvis bare inngår i ett regime (Boltanski og Thévenot 1999, Ponte og Gibbon 2005). En person har gjennom dagen og året ei rekke

roller – som arbeidstaker eller gründer, som mor eller enslig, som nabo, trener i idrettslaget osv. I hver av disse rollene er det regimer som råder eller som konkurrerer, og en person må kvalifiseres for å gå inn i praksisen som råder. En gründer som ikke kjenner praksisen for næringsetablering i et lokalsamfunn, vil nærmest garantert gå inn i konfrontasjoner. Slikt skaper konflikter, men samtidig kan det være grobunn for endringer av konvensjoner og nye praksiser, noe som også kan være fruktbart på lengre sikt.

Aktørenes enighet om kategorier for deres virksomhet er et viktig grunnlag for koordinering av handling. Denne kategoriseringa og tilhørende prosess kalles *ekvivalens*: «Ekvivalens er en felles avtale om kvaliteten eller karakteren av et produkt, bransje, lønssystem eller annet økonomisk meningsfylt fenomen.» (Biggart og Beamish 2003:456). Det innebærer at det dannes ekvivalens eller likeverd mellom ulike egenskaper eller karakteristikk av en vare, tjeneste eller fenomen. Det er dermed etablering av en form for standarder, slik at varene, tjenestene eller fenomenet er kommensurabelt, det vil si målbare etter samme målesystem. Disse kategoriene eller standardene er viktig i for eksempel priskonkurranse og markedstilpassing i forhold til prissetting. Etableringa av kategoriene er sosiale prosesser. Det betyr for eksempel at lønssystemer og lønnsforskjeller ikke er et resultat av udefinerte markedskrefter, men at markedskrefter i form av tilbud og etterspørsel fungerer innenfor sosialt etablerte rammer (Biggart og Beamish 2003:456). Kategoriene omhandler imidlertid ikke utelukkende sosiale forhold. De inkluderer også materielle forhold, slik som matvarer i fastsetting av standarder for matprodukter. Kombinasjonen av kilopris, vanninnhold og fettprosent er en etablert målestokk for å sammenligne kjøttdeig fra ulike produsenter og utvikle ulike typer kjøttdeig og farser.

Det er her ikke rom for både å presentere teori og gjøre en full empirisk analyse. Derfor er det brukt korte eksempler for å illustrere teorien. Disse er knyttet til produktutvikling og nyskaping i meieribransjen.

Et møte med nyskaping i meieribedrifter

Se for deg et meieri med 15–20 ansatte, hvor melk kjøres inn, og ost kjøres ut.⁵ En yster på et meieri kan utføre en serie handlinger med melka (tilsetting av syrningskultur og løpe, røring, forming, pressing, salting og deretter lagring og modning) slik at resultatet blir en gulost. Hun er imidlertid helt avhengig av at ei rekke andre personer også gjør sine oppgaver: mottakeren av melk på meieriet, pakkeren, lagerfolkene, sjåføren som skal kjøre osten til grossistlager, osv. Deres enkelthandlinger er lenket sammen og koordinert på en slik måte at

vi kan kalle det ei kollektiv handling. Det er imidlertid ei lang rekke handlinger som har innflytelse på om ysteren skal lykkes. Det starter ikke med mottak av melk på meieriet, sjåføren av tankbilen som transporterer melka fra gården til meieriet må også gjøre jobben sin. Det samme må bonden som fører og melker kyrne, og mølla som produserer kraftfôr til kyrne. Dårlig fôr gir dårlig melk.

I den andre enden av handlingsrekka stopper det ikke ved sjåføren som kjører osten til grossistlageret. Ikke bare skal noen kjøre osten til grossistlageret og atter andre plassere den i butikkhylla på en slik måte at du og jeg får lyst til å kjøpe den; noen må også sikre en salgsavtale mellom meieriet og butikken. Disse personene tar ikke fysisk i osten en eneste gang, likevel er deres handlinger (salget) av helt avgjørende betydning for om ysterens handlinger knyttet til ystinga skal bli meningsfull – nemlig å lage ost som vi kan kjøpe. Også sluttkjøperen, det vil si du og jeg som forbrukere, inngår i rekka av handlingsaktører. Slik kan rekka av handlinger gjøres nærmest uendelig. Av praktiske hensyn er vi nødt til å foreta avgrensinger.

Det gir liten mening å isolere *ei* handling i denne lange rekka av handlinger. De er alle avhengige av hverandre. I en markedsøkonomi gir det likevel mening å isolere grupper av enkelthandlinger fordi produktene inngår i økonomiske transaksjoner. Bonden selger melk til meieriet, som igjen selger ost til butikkjeden. Bedriften er dermed en økonomisk enhet. En bedrift kan imidlertid være så mangt, fra en rasjonell aktør i nyklassisk forstand til en arena for koordinert handling i et konvensjonsteoretisk perspektiv.

Handlingene er ikke bare avhengig av personer, men også materielle ting inngår: fôret til kua, melkemaskin, rørmelkeanlegg, melketank, tankbil, ystekar, termometer, pakkemaskin, termostat på lager, varemerket, butikkhyllen med kjøling osv. Det betyr at teknikk og ting inngår i praksisen. Ysteren må koordinere handlinger med for eksempel røreutstyret i ystekaret for at det skal bli ost.

Aktørene som inngår i handlingskjedene, kan ha mange ulike tanker og holdninger, meninger og begrunnelser for det de gjør. Ysteren lager kanskje ost fordi det ganske enkelt er jobben hennes, og fordi hun utfører arbeidsoppgavene sine for å få lønn til livets opphold og mer lystige innslag i livet. Hun kan imidlertid også være lidenskapelig interessert i ost, eller trives i et sosialt godt arbeidsmiljø. Det kan være mange grunner for at hun gjør det hun gjør. De aller fleste handlingene i det daglige arbeidet, kanskje alle, trenger hun ikke begrunne.

Et viktig punkt i konvensjonsteorien er en antakelse eller ei forutsetning om at alle handlinger i den økonomiske verdenen må rettfærdiggjøres eller begrunnes, enten det nå formuleres eller ikke. Det er imidlertid ikke i form av ei rasjonell handling med tanke på nyttemaksimering i tråd med nyklassisisme

eller rasjonell valgteori. Rettferdiggjøringa skjer i form av å rasjonalisere (i forståelsen begrunne) for en sjøl (og andre) hvorfor en gjør som en gjør.

La oss i første omgang konsentrere oss om et eksempel på handlinger som ikke trenger å begrunnes eksplisitt. Når ysteren varmer opp melka til 72 grader celsius i fire sekunder, trenger ikke det begrunnes i dagens meieriindustri. Det er en av de aksepterte variantene av pasteurisering eller varmebehandling for å ta knekken på bakterier som kan være skadelige. Det er en taus enighet om at pasteurisering er korrekt handling – det har blitt til en sannhet – og praksis er lagt opp slik at all melk varmebehandles før den går til tapping eller foredling.⁶ Alle stoler på at pasteurisering blir gjort – symbolisert med egen tekst på melkekartongen («pasteurisert»). Nå kan denne tause enigheten modifieres noe. Pasteurisering har sine motstandere. Det er miljøer som bestrider pasteurisering fordi det forringer kvaliteten. De må imidlertid argumentere og begrunne eksplisitt hvorfor de ikke vil pasteurisere. De opprinnelige bakteriene i melka, også de som kan ha ei positiv virkning, blir ødelagt. Melka blir «steril», og dermed er mulighetene for utvikling av for eksempel ost med spesiell smak og lukt ikke lenger til stede. For å få til dette må spesielle bakteriekulturer tilsettes. Disse bieffektene av pasteurisering gir i dag mindre muligheter for differensiering, noe som særlig rammer produsenter som kan koples til alternativ mat og spesialitetsmat i matsektoren.

Pasteurisering er i våre dager en praksis som ikke trenger en eksplisitt begrunnelse, men er rotfestet i konvensjoner som tilhører det industrielle legitimeringsregimet. Det er vanskelig å tenke seg dagens industrialiserte produksjonskjede for melk (fra jur til bord) uten pasteurisering. Lange transportavstander og sammenblanding av melk fra mange leverandører tilsier at man ville hatt store bakterieproblemer i en skjør, biologisk vare. Den motstanden mot pasteurisering vi også kan registrere her til lands, skaper lett konfrontasjoner. Industriregimet reiser bust fordi bruk av rå melk ikke passer inn. Det er ikke umiddelbart klart hvilket av de originale legitimeringsregimene antipasteurisering tilhører. Mest nærliggende er heimstavnsregimet, hvor tillit, nære relasjoner og anerkjennelse er viktig, samtidig som tradisjoner og tilhørighet til det «opprinnelige» også hører med. Kanskje kan det skimtes en form for kompromiss mellom regimene ved at de som ikke vil pasteurisere, må tilfredsstillende spesielle krav til fôring av kyr, raskere ysting etter melking og lengre lagring av ost, og dermed også bli legitime med hensyn til industriregimets krav (uttrykt gjennom melkeforskriften). Mattilsynet sitter med en nøkkelrolle her, de har ansvaret for kontroll med mat og næringsmiddelindustri.

Pasteurisering har altså preg av både taus legitimering og konfrontasjon

mellom legitimeringsregimer. Flere eksempler fra melkesektoren kunne vært brukt, både hvor det er fullstendig taust, og hvor det innimellom er konfrontasjoner. I stedet går jeg tilbake til ysteren for å reflektere over hva som skjer når det skal utvikles en helt ny ost – nyskaping.

Nyskaping er handling. Nyskaping er å gjøre nye handlinger, enten det er å gjøre noe helt nytt man ikke har gjort før, eller å utføre handlingene på en annen måte. Uansett handler det om endring. Læring er å bli i stand til å utføre disse nye handlingene. Å lage en ny ost vil ofte i praksis si å kombinere handlinger på gammelmåten (f.eks. varmebehandling av melka), gjøre handlingene på en litt annen måte (kanskje forlenge tida hvor løpen får virke, eller tilsette en annen bakteriekultur) eller innføre helt nye handlinger (f.eks. tilsette krydder, innføre en helt ny emballasje eller lansere et nytt merkenavn). Det handler om å tilføre produktet nye kvaliteter for å skille det fra andre produkter i markedet. En slik kombinasjon vil trolig være en form for stegvis eller inkrementell innovasjon, og ikke en radikal nyskaping.

Det å finne ut hvilken ny bakteriekultur man skal bruke, kan være vanskelig. Produksjon og omsetning av bakteriekulturer er industrialisert, og et fåtall store selskaper opererer på verdensmarkedet. Ysteren kan etablere kontakter med slike selskaper direkte, men mest trolig vil hun gå via ledelsen i eget meieriselskap, eller kanskje via forsknings- og utviklingsfolkene, som igjen har kontakter i forskningsinstitutter i både inn- og utland. Men for å vite hvilken bakteriekultur man vil ha, må man også ha ideer om hvilken ost man vil lage. Noen prøver seg fram med ulike typer. Mange småskalaforedlere starter på denne måten, gjerne på kjøkkenbenken heime. I større bedrifter må den nye osten også passe inn i et sortiment, og den må selge i markedet. Dermed må markedsfolkene også koples inn, som igjen drar veksler på både markedsundersøkere og markedsførere. Og når, eller snarere hvis, man kommer så langt at det skal investeres i ei ny produksjonslinje, må både ingeniørene og finansfolkene inn.

Når en idé om en ny ost lanseres, er det ei lang rekke handlinger som iverksettes – noen rutiniserte og noen nye. Antallet aktører som kan tenkes implisert, er formidabelt. Hvis vi tegnet ned alle relasjoner som ble aktivisert i forbindelse med utviklinga av den nye osten, ville kartet bli omfattende. La oss videre si at det ble laget kart for alle slike nye oster og melkeprodukter som er utviklet i Norge i de siste årene. Hvis vi deretter la alle slike kart oppå hverandre, og konsentrerte oss om de relasjonene og aktørene hvor det var flest streker, vil jeg anta at vi er temmelig nært et omriss av et innovasjonssystem. Et slikt systemperspektiv kan være interessant for å se hvilke aktører som er de mest sentrale i innovasjonen, hvilke aktører som eventuelt mangler, og

hvor man eventuelt kan styrke systemet. Det er likevel ingenting som foregår i praksis i et slikt aggregert system. Praksisen skjer i de enkelte bedriftsorganisasjonene og i relasjonene. Derfor er det like nyttig å forholde seg til et enkelt bedriftskart hvor relasjonene som bedriften har, er inntegnet, eller det som jeg heller kaller bedriftens innovasjonsnett.

De impliserte aktørene i et slikt innovasjonsnett, og ikke minst i et innovasjonssystem, vil høyst sannsynlig være forankret i ulike praksiser, det vil si i ulike kompromisser mellom legitimeringsregimer. Jo mer nytt og radikalt det er, jo større er sjansen for konfrontasjoner.

La oss ta et eksempel. Den nye osten som ysteren har laget for markedet, har en del kvaliteter felles med noen oster som allerede er i butikkhyllene, men også noen som er annerledes, for eksempel litt skarpere smak og litt bløtere konsistens. Den største forskjellen er imidlertid innpakninga. Ikke bare er det brukt nytt materiale i emballasjen og nye farger, men det etablerte og solide merkenavnet, som alle kjenner, er borte fra emballasjen. I stedet har det kommet et stedsnavn og en frisk farge som skal synliggjøre osten i butikkhylla. Hva har skjedd her? Jeg har ikke undersøkt det og kan derfor relativt fritt reflektere over det, men jeg vil påstå at følgende gjetning er rimelig:

Markedsfolkene hadde sjølsagt fulgt med i timen og registrert at interessen for stedstilknytt matvarer er økende. Samtidig øker interessen for og importen av spesialoster. For å demme opp mot dette må det tas i bruk andre merkenavn enn det som forbindes med standardvarer. Dermed kan den nye osten komme inn i et nytt markedssegment hvor også kiloprisen er høyere. Den nye osten kan stort sett bruke samme produksjonslinje som standardostene. Dermed kan fortjenestemarginen på grunnlag av produksjonskostnadene økes, sjøl om dette vil bli motvirket noe av høyere distribusjons- og markedsføringskostnader. For markedsfolkene var dette i tråd med praksisen innen det markedsorienterte legitimeringsregimet. Ysterne eller meierifagfolkene – meieriingeniørene som har utviklet meieriene til en topp moderne og effektiv industri – var nok i utgangspunktet skeptisk til å endre emballasje, nytt navn og innretting mot et relativt smalt markedssegment. Det ville bidra til en distribusjon av små volum, og de ville ikke oppnå stordriftsfordeler gjennom felles markedsføring av merkenavnet. Praksisen i industriregimet strittet derfor imot. Noen konfrontasjoner var det nok, men de fikk etablert et kompromiss. De hadde nemlig et måleinstrument som bidro til at ekvivalens var innen rekkevidde. Måleinstrumentet var produktkalkylene, og de var gyldige i begge regimene. Over tid var produktkalkyler blitt akseptert. Når det var mulig å kombinere orientering mot et markedssegment med bruk av eksisterende produksjonslinje, ble også

produktkalkylen tilfredsstillende nok til at det ble gitt grønt lys for det som da ble registrert som lansering av en ny ost – en innovasjon.

Jeg legger til grunn at nyskaping er et brudd med etablerte rutiner og konvensjoner. Nye kompromisser mellom legitimeringsregimer oppstår, og ny praksis etableres. Det kan også være at nyskaping i seg sjøl kan bli rutinisert. Det vil si at det etableres en praksis hvor nyskaping er en del av hverdagen. Det er typisk for forsknings- og utviklingsavdelinger, men kan også skje i innovasjonssystemer. Radikale skift i omgivelsene, for eksempel at ny teknologi lanseres og vinner fram, kan være en trussel for organisasjoner og systemer hvor rutiner og stabilitet råder, og hvor kompromissene mellom legitimeringsregimer ligger faste. Det gjelder sjøl om de arbeider med nyskaping. Faren ligger i at de blir innelukket og ikke evner å endre organisasjonen hurtig nok til å ta i bruk de nye mulighetene. Brytninger mellom konvensjoner er derfor å foretrekke, i det minste til en viss grad for den som vil drive med nyskaping.

Avsluttende kommentar

Denne artikkelen er en presentasjon av konvensjonsteori og en argumentasjon for at den kan ha noe å tilføre dem som søker å bedre forstå noen av de brytningene vi kan observere i samfunnet rundt oss, også i rurale sammenhenger.

Illustrasjonen som er brukt i denne artikkelen, er hentet fra nyskappingsarbeid i meierisektoren. Andre artikler i denne boka viser en rekke felt hvor nye praksiser støter mot etablerte praksiser. Nye krefter, trender eller aktører introduserer andre leve- og arbeidsmåter som gjerne konfronterer de etablerte. Men som eksemplene fra nyskappingsarbeidet viser, er det godt mulig å finne kompromisser hvor også ny praksis blir funnet verdig og dermed legitim. Lokalsamfunn og virksomheter er avhengig av brytninger for å få til endringer, noe som er nødvendig for å møte ulike former for utfordringer, enten det er fraflytting eller markedssvikt. Samtidig vil de som klarer å skape kompromisser og ikke blir lammet av destruktive konfrontasjoner mellom konvensjoner, klare seg best.

Det er imidlertid ikke alltid mulig med kompromisser, og det er også en svakhet ved konvensjonsteorien – noen ganger er det reell maktkamp om ressurser og posisjoner, og da er det sjelden nok å justere praksisen. I slike situasjoner må det andre forståelsesrammer til. Det understreker også at konvensjonsteori ikke er noen universalteori, om det fortsatt er noen som leter etter det.

Noter

- 1 Artikkelen bygger på deler av min doktoravhandling og mye av teksten er hentet derfra (Stræte 2006).
- 2 Det er ikke utenkelig at det er kulturelle forskjeller mellom fransk og norsk selskapsliv slik at sosialt hierarki framstår med ulik tydelighet. Jeg tror likevel at poenget kommer tydelig fram i en norsk kontekst.
- 3 Takk til Nina Rokkones som har bidratt med oversetting og tolking av fransk tekst og begrep.
- 4 Boltanski og Thévenot bruker her begrepet *Orders of worth* i tabellen, mens de omtaler det som *Worlds* i teksten. Jeg velger å tolke dette som legitimeringsregimer og ikke verdighetssystem.
- 5 Eksemplet er beskrevet som et tenkt tilfelle, og det er det også, men det er en syntese av flere eksempelstudier jeg deltok i eller studerte i perioden 1995-2005, se Stræte (2006).
- 6 Praksisen er også nedfelt skriftlig: «All melk som omsettes skal være varmebehandlet», § 20 i melkeforskriften (Helse- og omsorgsdepartementet 1995). I forskriften er det imidlertid gitt rom for et par unntaksmuligheter.

Referanser

- Biggart, N.W. og T.D. Beamish (2003). The economic sociology of conventions: Habit, custom, practice, and routine in market order. *Annu. Rev. Sociol.*, vol 29, 443–464.
- Boltanski, L. og L. Thévenot (1991). *De la justification: Les économies de la grandeur*. Paris: Gallimard.
- Boltanski, L. og L. Thévenot (1999). The sociology of critical capacity. *European Journal of Social Theory*, 2(3), 359–377.
- Boltanski, L. og L. Thévenot, (2000). The reality of moral expectations: A sociology of situated judgment. *Philosophical Explorations*, 3(3) 208–231.
- Boltanski, L. og L. Thévenot (2006). *On justification: Economies of worth*. Princeton: Princeton.
- Gomez, P.-Y. og B.C. Jones (2000). Conventions: An interpretation of deep structure in organizations. *Organization Science*, 11(6), 696–708.
- Helse- og omsorgsdepartementet (1995). 1995-06-30 nr. 636: *Forskrift om produksjon og omsetning mv. av rå melk, varmebehandlet melk og melkebaserte produkter*. Oslo: Helse- og omsorgsdepartementet.
- Latour, B. (1998). To modernise or ecologise? That is the question. I B. Braun og

- N. Castree (red.) *Remaking reality: Nature at the millenium*. London: Routledge, 221–242.
- Nelson, R.R. og S.G. Winter (1982). *An evolutionary theory of economic change*. Cambridge, Mass.: Belknap Harvard.
- Ponte, S. og P. Gibbon (2005). Quality standards, conventions and the governance of global value chains. *Economy and Society*, 34(1), 1–31.
- Storper, M. og R. Salais (1997). *Worlds of production: The action frameworks of the economy*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Stræte, E.P. (2006). *Brytninger mellom konvensjoner i meieribransjen: Om hvordan meieribedrifter arbeider med nyskaping*. Dr.polit.-avhandling, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU), Trondheim.
- Thévenot, L. (2001). Organized complexity: Conventions of coordination and the composition of economic arrangements. *European Journal of Social Theory*, 4(4), 405–425.
- Wilkinson, J. (1997). A new paradigm for economic analysis? *Economy and Society*, 26(3), 305–339.

Om forfatterne

Reidar Almås reidar.almas@bygdeforskning.no

Dr.philos i sosiologi. Professor i bygdesosiologi og regionalpolitikk ved NTNU.
Seniorrådgiver ved Norsk senter for bygdeforskning.

Ingrid Bay-Larsen ingrid.bay-larsen@nforsk.no

Cand.agric. Stipendiat og forsker ved Nordlandsforskning.

Nina Gunnerud Berg nina.gunnerud.berg@svt.ntnu.no

Dr.polit i geografi. Professor ved Geografisk institutt, NTNU.

Hilde Bjørkhaug hilde.bjorkhaug@bygdeforskning.no

Dr.polit i sosiologi. Seniorforsker ved Norsk senter for bygdeforskning.

Arild Blekesaune arild.blekesaune@svt.ntnu.no

Dr.polit i sosiologi. Professor ved Institutt for sosiologi og statsvitenskap,
NTNU. Bistilling ved Norsk senter for bygdeforskning.

Berit Brandth berit.brandth@svt.ntnu.no

Cand.philol i sosiologi. Professor ved Institutt for sosiologi og statsvitenskap,
NTNU. Bistilling ved Norsk senter for bygdeforskning.

Katrina M. Brown k.brown@macaulay.ac.uk

PhD in Human Geography. Seniorforsker ved Macaulay Land Use Research
Institute, Skottland. Bistilling ved Norsk senter for bygdeforskning.

Karoline Daugstad karoline.daugstad@svt.ntnu.no

Dr.polit i geografi. Førsteamanuensis ved Geografisk institutt, NTNU. Bistilling
ved Norsk senter for bygdeforskning.

Maja Farstad maja.farstad@bygdeforskning.no

Cand.polit i sosiologi. Stipendiat og forsker ved Norsk senter for bygdeforskning.

Frode Flemsæter frode.flemsater@bygdeforskning.no

PhD i geografi. Seniorforsker ved Norsk senter for bygdeforskning.

Bjørn Egil Flø bjorn.flo@bygdeforskning.no

Cand.polit i sosiologi. Stipendiat og forsker ved Norsk senter for bygdeforskning.

Svein Frisvoll svein.frisvoll@bygdeforskning.no

Cand.polit i geografi. Stipendiat og forsker ved Norsk senter for bygdeforskning.

Marit S. Haugen marit.haugen@bygdeforskning.no

Dr.polit i sosiologi. Forskningsleder ved Norsk senter for bygdeforskning

Arve Hjelseth Arve.Hjelseth@svt.ntnu.no

Dr.polit i sosiologi. Førsteamanuensis ved Institutt for sosiologi og statsvitenskap, NTNU.

Frank Egil Holm frank.egil.holm@bygdeforskning.no

Cand.polit i statsvitenskap. Forsker ved Norsk senter for bygdeforskning.

Andreas Hompland hompland@online.no

Mag. art i sosiologi. Frilans skribent ved Våghalsen skriveri.

Jahn Petter Johnsen jahn.johnsen@nfh.uit.no

Dr.scient i fiskerivitenskap. Førsteamanuensis ved Norges fiskerihøgskole, Universitetet i Tromsø.

Britt Kramvig britt.kramvig@uit.no

Dr.polit i samfunnsplanlegging og kulturforståelse. Førsteamanuensis ved ISS, Universitetet i Tromsø.

Gunn-Turid Kvam gunn.turid.kvam@bygdeforskning.no

Dr.ing, siviløkonom. Seniorforsker ved Norsk senter for bygdeforskning.

Trine Magnus trine.magnus@bygdeforskning.no

Cand.polit i sosiologi. Stipendiat og forsker ved Norsk senter for bygdeforskning.

Mai C. Munkejord mai.munkejord@hifm.no

PhD i kultur og samfunnsfag. Førsteamanuensis ved Institutt for økonomi, ledelse og regional innovasjon, Høgskolen i Finmark.

Johan Fredrik Rye johan.fredrik.rye@svt.ntnu.no

Dr.polit i sosiologi. Førsteamanuensis ved Institutt for sosiologi og statsvitenskap, NTNU. Bistilling ved Norsk senter for bygdeforskning.

Katrina Rønningen katrina.ronningen@bygdeforskning.no

Dr.polit i samfunnsgeografi. Seniorforsker ved Norsk senter for bygdeforskning.

Oddveig Storstad oddveig.storstad@bygdeforskning.no

Dr.polit i sosiologi. Forskningsleder ved Norsk senter for bygdeforskning.

Egil Petter Stræte egil.p.strate@bygdeforskning.no

Dr.polit i geografi, sivilagronom. Direktør ved Norsk senter for bygdeforskning.

Signe Annie Sønvisen signe.a.sonvisen@uit.no

Master in International Fisheries Management. Stipendiat ved Norges fiskerihøgskole, Universitetet i Tromsø.

Jostein Vik jostein.vik@bygdeforskning.no

Dr.polit i statsvitenskap. Seniorforsker ved Norsk senter for bygdeforskning.

Mariann Villa mariann.villa@bygdeforskning.no

Dr.polit i sosiologi. Seniorforsker ved Norsk senter for bygdeforskning.

Odd Inge Vistad odd.inge.vistad@nina.no

Dr.polit i samfunnsgeografi. Seniorforsker ved Norsk institutt for naturforskning (NINA).

Jørund Aasetre jorund.aasetre@asplanviak.no

Dr.polit i geografi. Seniorrådgiver ved Asplan Viak AS. Førsteamanuensis ved Geografisk institutt, NTNU.